

શિબિર પુંગને પણ પહાડ ચડાવે

પૂજ્યપાદશ્રીની શિબિરોએ તો મારા જીવનની રોનક બદલી નાંખી છે. પ્રભુભક્તિ અને તપના બે મહાન યોગ શિબિરની પ્રેરણાઓ દ્વારા પૂજ્યશ્રીએ ખૂબ સહજતાથી પકડાવી દીધા. જે આજે મને અદ્ભુત આધ્યાત્મિક સ્ફૂર્તિ આપી રહ્યા છે.

આજથી ત્રીસેક વર્ષ પહેલાની વાત છે, ત્યારે વરખની થોકડી દોઢ રૂપિયામાં આવતી અને તેમાં ૧૬ પાના આવતા. પૂજ્યપાદશ્રીએ અચલગઢની શિબિરમાં સમજણ આપી, રોજ સ્વદ્રવ્યથી પ્રભુજીની થોડી પણ આંગી રચો. એક વરખના પાનાના ૮ ટુકડા કરો તો ૧૬ પાનાની થોકડીના ૧૨૮ ટુકડા થાય. દોઢ રૂપિયામાં ૧૨૮ દિવસ સુધી વરખનો ટુકડો લગાવવા દ્વારા પ્રભુજીને આંગી રચી શકાય.

પૂજ્યશ્રીએ સમજાવેલા પ્રભુભક્તિનો મહિમા અને આ ગણિત અમારા મગજમાં ઉતરી ગયું. ઘણાં શિબિરાર્થીઓએ સ્વદ્રવ્યથી આંગી કરવાનો અભિગ્રહ લીધો. તે નાનકડા આંગીના નિયમે મને પ્રભુભક્તિનું અને આંગીનું ખૂબ ઘેલું લગાડ્યું. ભક્તિ કરતાં પૂજ્યશ્રીની કૃપાથી આંગીનો ક્ષયોપશમ પણ ખીલવા લાગ્યો અને આજે હું મહાપૂજાઓમાં પણ આંગીઓ રચતો થઈ ગયો. આજ સુધીમાં સેંકડો વાર ભવ્ય અંગરચનાઓ કરવાનો અનુપમ લાભ મને પ્રાપ્ત થયો. પણ, આ બધાના મૂળમાં પૂજ્યશ્રીની પાવન પ્રેરણા છે.

તેવી જ બીજી વાત તપની, ખંભાતની શિબિરમાં પૂ. તપસ્વી મુનિરાજ શ્રી મણિપ્રભવિજય મ. ની ૧૦૦મી ઓળીના પારણા પ્રસંગે પૂજ્યશ્રીએ ફરમાવેલું : 'વર્ધમાન તપ એટલે વધતો જતો તપ. પારણું આવે એ પહેલાં નવી ઓળી ક્યારે શરૂ કરશું એના મનોરથ સેવાય.' આ પ્રેરણાએ મને ઓળીનું ઘેલું લગાડ્યું. જેનું સ્વપ્ન પણ દુષ્કર હતું તે વર્ધમાન તપની ૧૦૦ ઓળીની આરાધના પૂજ્યપાદશ્રીના પુણ્યપ્રભાવથી મારા જીવનમાં પૂર્ણ થઈ.

પૂજ્યપાદશ્રીની ભવ્ય સાધના આગળ મારી આરાધના તો મેરુ આગળ સરસવ જેવી વામણી લાગે. છતાં મારી ૧૦૦ ઓળીના પારણા પ્રસંગે આશીર્વાદ પાઠવતા મને પત્રમાં લખ્યું હતું :

‘આ ૧૦૦ ઓળી કરી તે તો તારા પોતાના આત્મા માટે. બાકી ગામે ગામ તેં રચેલી અંગરચનાના દર્શને હજારો ભવિષ્યોને તેં જે શુભ અધ્યવસાયનાં દાન કર્યાં તેથી સામેથી કુદરત પાસેથી તેં ભવિષ્યમાં ઉચ્ચ કોટિનાં શુભ ભાવોલ્લાસ મળવાનાં રિઝર્વેશન કરાવી દીધાં ! આ તારી કેવી કુનેહ ? તારે તો જીવનભરનાં સુખદ સંભારણા અને જિનભક્તિની અનુમોદનાની મૂડી ઊભી થઈ ગઈ. સુકૃત કર્યું એકવાર પણ અનુમોદના વારંવાર...’

પૂજ્યપાદશ્રીની કૃપા અને પ્રેરણાએ મારા જીવનમાં ધર્મસંચાર કર્યો.

એ ઋણ ક્યારે ચુકવાશે ? શિબિરે કેવો મહાન ઉપકાર કર્યો ? એક નાની પ્રેરણાએ કેટલું બળ આપ્યું ? શિબિરે તો મારા જેવા પંગુને પણ પહાડ ચડાવી દીધો જાણે !

-અશોકભાઈ આંગીવાલા, કાંદીવલી(મુંબઈ)

:: અનુક્રમણિકા ::

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
			ક્ર્પાય રોકો : ઘૂટવાનો મોકો	
૧.	૧૯	૪૦	પંડિતપુત્ર આગળ શું કરે છે ?	૧
૨.	૧૯	૪૧	પંડિતપુત્રનો પશ્ચાત્તાપ	૬
૩.	૧૯	૪૧	પંડિતપુત્રની વિદ્વત્તા	૧૦
૪.	૧૯	૪૩	મંદિરમાં અનુમોદવાનું કેટલું બધુ મળે ?	૨૨
૫.	૧૯	૪૩	જિનમૂર્તિ વગેરેનો સાચો રાગ શું કરે ?	૨૪
૬.	૧૯	૪૩	પ્રશસ્તના રાગ કેમ વીતરાગ બનાવે ?	૨૫
૭.	૧૯	૪૪	તામસભાવ ટાળવા ૩ ઉપાય	૨૮
૮.	૧૯	૪૫	મહાપુરુષોને કષ્ટ	૩૬
૯.	૧૯	૪૫	જિનવચનની આરાધના એટલે ?	૪૨
૧૦.	૧૯	૪૫	ગૌતમસ્વામીએ જિનવચનની આરાધના કરી	૫૦
૧૧.	૧૯	૪૭/૪૮	કિંમતી આત્મવીર્ય કયાં ખરચાય ?	૬૭
૧૨.	૨૦	૧	જિનવાણીની શી શી કદર	૭૫
૧૩.	૨૦	૩	સત્ત્વવિકાસની ચાવી	૮૯
૧૪.	૨૦	૫	સંસારમાં કેવી કેવી વિટંબણાઓ	૧૦૦
૧૫.	૨૦	૮	બુદ્ધિક્ષેત્રમાં શું રોપશો ?	૧૧૧
૧૬.	૨૦	૧૧	પ્રતિકૂળમાં પાંચ આધ્યાત્મિક અનુકૂળતા	૧૨૩
૧૭.	૨૦	૧૧	લલિતાંગનું દષ્ટાન્ત	૧૨૯

૧૮.	૨૦	૧૨	બે અમેરિકનનું દષ્ટાન્ત	૧૩૨
૧૯.	૨૦	૧૩	અરિહંત પ્રભુનો જ અનન્ય ઉપકાર કેમ ?	૧૪૦
૨૦.	૨૦	૧૬	ધર્મપરિણતિનો જંગી પ્રભાવ	૧૬૫
૨૧.	૨૦	૧૭	શાસ્ત્રકથન શું કહે છે ?	૧૬૯
૨૨.	૨૦	૧૭	વિવિધ નિમિત્તોમાં રાગાદિથી કેમ બચાય ?	૧૭૨
૨૩.	૨૦	૨૦	અનોપભાઈ શ્રાવક	૧૯૩
૨૪.	૨૦	૨૧	પ્રથમ સત્ત્વ કેળવો	૧૯૬
૨૫.	૨૦	૨૧	સત્ત્વ વિકસાવવા શું કરવું ?	૨૦૦
૨૬.	૨૦	૨૨	અનુબંધ એટલે ?	૨૦૮
૨૭.	૨૦	૨૪	ધાર્મિક વાંચનની જરૂરિયાત	૨૨૬
૨૮.	૨૦	૨૬	વાંચેલાનો પ્રયોગ જીવનમાં	૨૩૬
૨૯.	૨૦	૨૭	એકાદ પણ ધર્મસાધનાને મજબૂત પકડો	૨૪૮
૩૦.	૨૫	૩૬	લક્ષ્મણના ઉદાર બોલ	૨૫૬
૩૧.	૨૫	૩૭	જીવને શિખામણ	૨૭૦
૩૨.	૨૫	૩૯	ક્ષમા રાખીએ એમાં આપણું સત્ત્વ વિકસે છે.	૨૭૮
૩૩.	૨૫	૪૪	મોડા સૂઈ મોડા ઊઠવાનાં નુકશાન...	૩૦૩

કષાય રોકો : છૂટવાનો મોકો

(ગતાંકથી ચાલુ.....)

પંડિતપુત્ર આગળ શું કરે છે ? :-

જુઓ સંતાનને હિતની વાત કહેવાનું મનોબળ કહ્યું એના પર પેલું દષ્ટાંત પૂરું જોઈ લો. બ્રાહ્મણનો દીકરો પંડિત થઈને આવ્યો, અને એને અભિમાન આકંઠ ભરેલું છે. એને બાપ તરફથી પંડિત તરીકેની પ્રશંસા જોઈએ છે, પણ બાપે કહ્યું ‘મૂર્ખ.’

છોકરો બાપને બતાવી આપવા નગરમાં વાદ કરવા માંડ્યા, એમાં જીતવા માંડ્યો; એમ શાળા ચલાવી વિદ્યાર્થીઓને પંડિત તૈયાર કરવા માંડ્યો. લોક આવીને પ્રશંસા કરે છે. પછી છોકરો બાપને કહે છે, ‘જોયું ? લોકો કેવી પ્રશંસા ઠાલવે છે ? બોલો હું મૂર્ખ કે વિદ્વાન ?’

બાપ કહે ‘મૂર્ખ.’

છોકરો કહે ‘હું મૂર્ખ ? કેમ ?’

બાપ કહે, ‘એટલા જ માટે.’

છોકરો હવે ધૂંઆપૂંઆ થઈ ગયો; બાપની સામે ગુસ્સાથી આંખ ચડાવે છે, હોઠ ફફડાવે છે. બાપ મનોબળવાળો છે, જરાય મચક નથી આપતો. એ જુએ છે કે ‘આમે ય આને વિદ્યાનો આફરો તો ચડ્યો જ છે, અભિમાનમાં તણાઈ રહ્યો છે, પવિત્ર વિદ્યાને માન-કષાયરૂપી ચંડાળને વેચી મહાન અહિત આચરી તો રહ્યો છે, એમાં જો હું ટેકો પૂરું તો તો પછી એને આ મહાન અહિતમાંથી કોઈ પાછો વાળનાર નથી. ઊલટું એ વધુ અભિમાનમાં ચડશે. ત્યારે હું જો એમાં ટેકો ન પૂરું તો એના અભિમાનમાં ખીલી લાગશે, કંઈકે માન ઓછું ચડશે. માટે મારે ખોટી શેહમાં તણાવું નહિ.’

અભિમાન માટે કાંટો :-

બાપે શું જોયું ? અભિમાનમાં ટેકો ન મળે એ અભિમાન માટે એક શલ્ય છે, કાંટો છે, તે અભિમાનને સીધું ચાલવા ન દે. પગમાં કાંટો પેઠો હોય તો સીધું ચલાય નહિ ને ? એમ અભિમાનીને એક જગાએ પણ જો માન ન મળે તો એને એ શલ્યની જેમ ખૂંચે છે; તેથી અભિમાન ઘવાય છે. જો બધે જ માન મળી જાય તો અભિમાન ઊછળવા-દોડવા લાગે છે.

આપણાં અભિમાનનું પણ એવું જ છે, એને બધેથી માન ન મળે એ જ સારું; તો જ એ કંઈક પણ મોળું રહે, નહિતર તો એ ફાલે ફૂલે છે. પછી અનર્થનો પાર

નહિ. માટે જ જ્યાં માન ઓછું મળે ન મળે, અપમાન મળે, ત્યાં મુંઝાવાની જરૂર નહિ. સંતોષ માનવાનો કે ‘સારું છે, મને અભિમાન ચડશે નહિ, વધશે નહિ.’

કષાયોને રોકવા છે ? દબાવવા છે ? નષ્ટ કરવા છે ? કે એને સારી રીતે પોષી તગડા બનાવવા છે ? જેને સંસારનો ખરેખર ભય હોય એણે કષાયોનો ભય રાખવો જ પડે; સંસારનો ખરેખર ઉદ્દેગ હોય એણે કષાયો થઈ જાય ત્યાં ઉદ્દેગ કરવો જોઈએ, અને માન આદિ કષાય ઘવાય ત્યાં ખુશ થવું પડે. સંસારની જડ કષાયો. સંસાર ન જોઈએ તો આ કષાયજડને મજબૂત કેમ કરાય ? એને પાણી કેમ પવાય ? એ કષાયોને પોષી પોષી તગડા કેમ કરાય ?

જીવનમાં સાધના કરવી છે ? હા, શાની સાધના ? સંસાર-યાત્રાની નહિ, મોક્ષમાર્ગની. તો આ કરવા જેવું છે કે જ્યાં આપણા ક્રોધ વગેરે કષાયને પોષણ ન મળે ત્યાં ખુશી ઊભી કરવી. લોભ કરવા ગયા ને ધાર્યું ન મળ્યું, ન સચવાયું, ત્યાં આનંદ માનવાનો કે ‘સારું થયું કે આ લોભ સફળ ન થયો. નહિતર એ તગડો થાત, ને એ સફળતા ઉપર આત્મા ભાનભૂલો બનત; એમાં વળી વધુ લોભ કરવા જાત, ને કદાચ કર્મની તમાચ ખાત. માટે લોભ ઘવાયો એ સારું થયું.’

એમ ક્રોધ કરવા ગયા, પણ સામેથી લપડાક પડી, ક્રોધ સફળ ન થયો, તો ખુશી માનવાની કે ‘સારું થયું, હવે એકદમ ક્રોધ ધમધમાવતાં વિચાર પડશે. આમ જ્ઞાનીના વચનથી ક્રોધ ન કરવાનું સૂઝતું નથી, તે આણે સુઝાડ્યું એ સારું થયું.’ આવડશે આ આનંદ માનવાનું ? ભૂલશો નહિ, આ ઊંચા માનવભવમાં જ આની સોનેરી તક છે. સીધેસીધા કષાયને ન રોકતા હોઈએ, પણ સંયોગો એના પર ઘા કરે, એમાં કષાય ઘવાય, એનો આનંદ માનવાની સોનેરી ધર્મસમજ આ ભવમાં જે કરી શકાય એવી બીજે કરવી મુશ્કેલ પડશે.

બીજી દાન-વ્રત-તપસ્યા વગેરે સાધના કદાચ ઓછી થતી હોય, પરંતુ કષાયો પર ઘા પડવાના અવસરે આનંદ માનવાનું કરાય એ એક મહાન સાધના છે. એથી કષાયો મંદ પડશે.

આ કરી શકાય ને ? કરો છો ? ના, હવે કરવી છે ?

પેલો પંડિતપુત્ર બિચારો જિનશાસન પામ્યો નથી, તેથી આ સાધના ક્યાંથી કરી શકે ? બાપ તરફથી એનું અભિમાન ઘવાય છે એમાં આનંદ શી રીતે માની શકે ? એને તો બાપ પર દ્વેષ વધતો ચાલે છે. એ વધતાં વધતાં એટલો વધતો ચાલ્યો, બાપ આમ તો મૌન રાખે છે, પરંતુ કોઈ વાદમાં પુત્ર જીતી આવે અગર કોઈ આવીને એની પ્રશંસા કરે, ત્યારે એ બાપને પૂછે છે ‘કેમ ? જોયું ને ? કહો હવે લાગે છે કે હું ભણ્યો છું ?’ આમ બાપના મોંઢામાં આંગળા ઘાલી બોલાવે છે.

ત્યાં બાપનો જવાબ એક જ છે કે ‘મૂર્ખ;’ તેથી દીકરાને દ્વેષ વધતો જાય છે, તે એટલો બધો વધી પડ્યો કે હવે એના મનને એમ થાય છે કે ‘આ તે મારો બાપ છે ? કે વૈરી રાક્ષસ છે ? આમ ને આમ મને ખતમ કરશે. માટે હવે તો હું એના દમ જ પૂરા કરી દઉં.’

ક્રોધ કષાય એને ક્યાં સુધી તાણી ગયો ? આટ-આટલી વિદ્યા પામી આવ્યા પછી કષાયને ઓછા કરવાના કે વધારવાના ?

જ્ઞાન-વિદ્યા-બોધ-કેળવણી-સમજદારી શાને કહેવાય ? કષાયો-ક્રોધ-લોભ મદ-માયાને પાવરધા કરે એને ? કે મોળાં પાડે એને ?

અક્કલવાનપણું જનાવર જેવા કષાય કરવામાં ? :-

જનાવરને તો સમજદારી નથી, બોધ નથી, કેળવણી નથી, એટલે એ તો કષાયને અવસર મળે ત્યાં ત્યાં પોષ્યા કરે પાવરધા રાખ્યા કરે, પરંતુ માનવની કક્ષા ય જનાવર જેટલી ? બોધ-કેળવણી-સમજદારી પામ્યા પછી પણ જનાવર જેટલા કષાયમાં રાયવાનું ? જ્ઞાન-વિદ્યા-કેળવણી-સમજદારી તો એનું નામ કે જે કષાયો પર અંકુશ કરાવે, ખામોશ, નમ્રતા, સરળતા, સંતોષ, ત્યાગવૃત્તિ વધારતા રહેવાનું કરાવી જીવનનું ઉત્થાન, આત્માનું ઊર્ધ્વીકરણ સધાવે. આજ જે ડિગ્રી ને કેળવણી પર ઓવારી જાઓ છો એમાં ક્યાંય આ શીખવાનું મળે ? જાતે જે સમજદારી અક્કલવાનપણું અને બુદ્ધિશાળીપણું માથે લઈને ફરો છો ત્યાં એ વિચાર શું આવે ખરો કે ‘આનો ઉપયોગ હું મોહના-કષાયના શોષણમાં કરું છું ખરો ? કે ઊલટું વધુ હોશિયારી પર વધારે કષાયનાં પોષણ કરું છું. ?

પંડિતપુત્ર બાપને મારવા જાય છે :-

પેલો પંડિતપુત્ર એક રાત્રે ઊઠ્યો, તલવાર હાથમાં લીધી અને ચાલ્યો બાપનાં શયનઘર તરફ. ત્યાં એને માત-પિતા વાતચીત કરતા લાગ્યા. એ ઓરડાના બહારના ભાગે ઊભો રહી ગયો, સાંભળે છે.

પંડિતની માતા બાપને કહી રહી છે, ‘તમે આવા સારું ભણેલા છોકરાને મૂર્ખ કહો છો તે એનું દિલ કેટલું ઘવાય ?’

બાપ કહે છે, ‘શું હું નથી સમજતો કે એના દિલને દુઃખ લાગે ?’

‘તો પછી શું કામ એવું બોલો છો ?’

મૂર્ખ કહેવા પાછળ રહસ્ય :-

એટલા જ માટે કે એને અભિમાનનું ઝેર ન ચડી જાય.’

‘તે અભિમાન કોને નથી ? માણસમાત્રને અભિમાન તો રહે છે.’

બાપ કહે, ‘અભિમાન રહે ખરું, પરંતુ એ રાખવા જેવું છે ? તને ખબર

નથી કે એની માત્રા વધી જતાં એ માણસને કેવો ખુવાર કરી નાખે છે ? રાવણ-દુર્યોધન વગેરે અભિમાનમાં ખતમ થઈ ગયા. આ તારો દીકરો સારું ભણી આવ્યો છે એ હું જાણું છું, અને એટલે જ મને એના પર મોટી આશા રહે છે કે એ આ વિદ્વત્તા-પંડિતાઈથી પોતાનું જીવન ઉન્નત બનાવે, શાસ્ત્રોમાંથી એણે તત્ત્વ જાણ્યું છે, એટલે એને આત્મગુણો-સુકૃત-સદનુષ્ઠાનો આચરવા સહેલા અને રુચિકર. તેમજ બીજા પણ અનેકોને એમાં ચડાવવા માટે એને સરળતા છે. એમ એ સ્વપરનો ઉદ્ધારક થાય એવી સુંદર વિદ્યા પામ્યો છે. એથી એ મહાન તત્ત્વચિંતક અને શાસ્ત્રલેખક બની શકે એમ છે. માટે એની વિદ્વત્તા પર મને દિલમાં ઘણો આનંદ અને ઊછરંગ છે. કિન્તુ એ અભિમાનમાં તણાય છે તેથી આવા ઉત્તમ લાભ ગુમાવી રહ્યો છે. આમ જીવનભર અભિમાન પોષતો અને વધારતો રહે એટલે સાતડે સાત. સ્વપરનાં કલ્યાણ સાધવાનો કશો લાભ એ પામી શકે નહિ.

અભિમાન પર સત્યાનાશ :-

વિદ્યા છે એટલે લોક માન તો આપ્યે જવાનું. એમાં એ અભિમાન પોષતો રહેવાનો. એમાં જ્યાં આની સામે બીજો કોઈ વિદ્વાન આવ્યો તો આ બળશે, પેલાને ઉતારી પાડવા મથશે, હલકો પાડી ખુશી થશે, પેલો કોઈ કદાચ એથી અહીં આજીવિકા નહિ પામી શકે એની આને દયા નહિ રહે એટલે પોતાની વિદ્વત્તાથી બીજાના પેટ પર પાટુ મારશે. આમાં ક્યાં ય આત્માનું લક્ષ ? આત્માના ગુણ સચવાયા ? ત્યારે જ્યાં પોતાના આત્માનું-આત્મગુણોનું લક્ષ નહિ, ત્યાં પછી એ બીજાને આત્માનું અને આત્મગુણોનું શું લક્ષ સધાવી શકે ? અભિમાની વિદ્વાન તો બીજાઓને વિદ્યા આપે એમાં ય પોતાના અભિમાનનો દાખલો દેખાડવાનો, અને કહેતો રહેવાનો કે ‘ભણો ભણો, સારું ભણો, એટલે વિદ્વાન થશો, તો બીજાઓ તમને માન-આદર આપશે. પૈસા સારા કમાશો અને એથી પણ લોકમાં શેઠ તરીકે પૂજાશો.’

ત્યારે જો વિદ્યાથી આવાં અભિમાનનાં ઝેર ચડતાં હોય, તો એ વિદ્વત્તા આવી ગણાય કે મૂર્ખતા ? અભણ માણસને આવાં ઝેર ન ચડે; અભિમાની વિદ્વાનને એ ચડે અને એ ઝેરથી જીવનમાં અનેક દોષો- દુષ્કૃત્યો પોષાય એટલે જીવન અશાંતિ-અજંપા-ઊકળાટ ભર્યું બને, મરણ વખતે ય ભગવાન ન સાંભરે, ત્યાં ય અભિમાનમાં તણાયો વલોપાત કરતો હોય, અને પરભવે આ અભિમાન અને એના પર ઊભા થયેલા દોષ-દુષ્કૃત્યોથી દુર્ગતિમાં ભટકનારો બને. કહે આટ-આટલા અનર્થ નીપજવાનું કેમ બને છે ? વિદ્યાથી અભિમાન પોષવાના લીધે જ ને ? તો એને વિદ્વત્તા પંડિતાઈ કહેવાય કે મૂર્ખતા ?

બ્રાહ્મણપત્ની આ સાંભળીને સજડ થઈ જાય છે, કહે છે, ‘ખરી વાત તમારી, તમારી દીર્ઘદષ્ટિ છે. આ જોતા તો લાગે કે તમો એનું મહાન હિત વિચારી રહ્યા છો...’

પંડિતપુત્રને મહાપીડા :-

માતા આ જ્યાં બોલે છે એટલામાં બહાર પેલો પંડિતપુત્ર જ્યાં ઊભો છે ત્યાં પાછળથી એક સાપ નીકળ્યો અને એને પાછળથી ડંસ મારી ચાલ્યો ગયો. જ્યાં સાપે ડંસ માર્યો કે તરત જ પંડિત ‘હાય ! સાપે ખાધો,’ એમ ચીસ પાડતાંક પડ્યો નીચે.

કષાય અને ચડસ પાછળ પછાડ ખાવાની આવે ? :-

બોલો અભિમાન ક્યાં રહ્યું ? બાપને મારી નાખવાનો ચડસ ક્યાં ઊભો રહ્યો ? શું તમને દુનિયામાં ક્રોધવાળા અભિમાનવાળા કે, માયા લોભવાળા પછાડ ખાતાં જોવા નથી મળ્યા ? તો એક યા બીજા પ્રકારની ખોટી ચડસવાળા ચડસ પૂરી ન કરી શક્યા અને પૈસે પાયમાલ, શરીરે પાયમાલ, કુટુંબે પાયમાલ થયેલા કે મરી ગયેલા એટલે ચડસ માત્ર એમના મનમાં જ રહી ગયેલો, એવું જોવા નથી મળ્યું ? આ જોઈને શું આપણને શિખામણ ન મળે કે ‘હું આ જાલિમ કષાયોમાં તણાયો શો સાર પામવાનો ? ખોટી ચડસ રાખ્યે ધાર્યું શું કરી શકવાનો ? શું કષાય અને ચડસ પછાડ નહિ ખવરાવે ?’

પેલો પંડિતપુત્ર બહાર ચીસ પાડતાંક જ્યાં પડ્યો નીચે કે તરત માબાપ એકદમ સફાળા ઊભા થઈ બહાર આવ્યા. બાપે તરત જ ડંખના ભાગ પર લાગેલો છોકરાનો હાથ ઊઠાવી ત્યાં જોરથી બચકું ભરી માંસનો લબરકો બટકી લીધો અને બહાર થૂંકી કાઢ્યો, જેથી ઝેરયુક્ત ડંખ બહાર નીકળી જાય. બીજી બાજુ નગરમાંથી ગારુડી મંત્રવાળાને બોલાવી લાવ્યો અને બેભાન છોકરાનું માથું ખોળામાં લઈને બેઠો છે. માંત્રિક મંત્ર ભણી ભણી શરીરમાં પ્રસરેલું ઝેર ઉતારી રહ્યો છે. પુણ્ય જાગતું એટલે ઝેર ઊતરી ગયું.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૧૯, અંક-૪૧, તા. ૨૪-૭-૧૯૭૧

જ્યાં ઝેર ઊતરી ગયું ત્યાં પંડિતપુત્ર આંખ ખોલી જુએ છે તો બાપના ખોળામાં પોતાનું માથું છે, પોતે સૂતો છે. ક્ષણભર કાંઈ યાદ ન આવ્યું કે આ શું બની ગયું છે; એટલે પૂછે છે.

‘પિતાજી ! કેમ મને આમ સુવાડ્યો છે ? શું બન્યું છે ?’

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કષાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪)

૫

બાપ સમજે છે કે ‘આને કદાચ સહેજ પણ ઝેર રહ્યું હોય તો સર્પ ડસવાનું યાદ કરાવતાં ફેલાઈ સીધું હૃદય પર અસર કરતાં મોત જ પામે, અથવા ઝેર ન પણ હોય તો ય સર્પદંશ અચાનક સાંભળતાં હૃદય પર આઘાત લાગી જાય,’ તેથી સર્પની વાત ન કરતાં કહ્યું ‘આ તો તને મૂર્છા આવી ગયેલી હતી તેથી તને ભાનમાં લાવવા બેઠા હતા.’

પંડિતપુત્ર યાદ કરે છે ‘મને મૂર્છા કેમ આવી ?’ એમાં પેલો સર્પદંશવાળો માંસનો ભાગ બટકાઈ ગયેલો ત્યાં બળે છે, તેથી એના પર ધ્યાન લગાવતાં ખ્યાલ આવ્યો કે ‘મને કાંઈક કરેલું.’ ‘શું...શું...શું કરેલું ? એ વિચારતાં સર્પ ડસ્યાનું ધ્યાનમાં આવ્યું, અને પોતે શું કરવા આવ્યો હતો તેમજ માતા પિતા શી વાત કરતા હતા તે પણ ખ્યાલમાં આવી ગયું.

પંડિતપુત્રનો પશ્ચાત્તાપ :-

હવે ? હવે શું ? અભિમાન અને પિતા પર દ્વેષ ઓગળી ગયો. એને પારાવાર પસ્તાવો થઈ રહ્યો છે, ઊઠીને પિતાના પગમાં માથું મૂકી ગદ્ગદ સ્વરે કહે છે,

‘બાપુ ! બાપુ ! હું દુષ્ટ છું, નરાધમ છું, પાપાત્મા છું તમે મારી પાસેની તલવાર તો જોઈ જ હશે, હું શેતાન બન્યો હતો. તમે મને મૂર્ખ કહેતા તેથી મને ગુસ્સો વધી જતાં મેં તમારું ખૂન કરવા પ્રયત્ન કરેલો. કેટલો બધો હું નીચમાં નીચ ? તમો બંનેની વાતચીત મેં સાંભળી ત્યારે મને લાગ્યું કે ‘અહો ! આ પિતાજી તો દેવાંશી અવતાર છે. એમણે મૂર્ખ કોણ અને વિદ્વાન કોણ એની સુંદર સમજ આપી; અને મને મૂર્ખ કહેતા હતા તે પણ હું કારમા અહિતથી બચું અને મહાન સ્વ-પર-કલ્યાણના માર્ગે ચડું એ જ એક શુદ્ધ ભાવનાથી મને મૂર્ખ કહેતા હતા.’ તમોએ મારી માતાને કરેલા ખુલાસાથી લાગ્યું કે હું ખરેખર મૂર્ખ છું. આપ તો મારા અનુપમ હિતૈષી પરમ ઉપકારી; ત્યારે મેં તમને જાનથી મારી નાખવાનો વિચાર કર્યો, વિચાર કરીને બેસી ય ન રહ્યો, મેં નરાધમે એ માટે પ્રયત્ન કર્યો મારા જેવો પાપી નીચ કોણ હશે ? કુદરતે પણ મને જાણે સજા કરવા સાપ પાસે ડસાવ્યો. હું મરી કેમ ન ગયો ? મારા જેવા પાપીને જીવવાનો હક શો છે ? મારા જેવા પાપાત્માથી ધરતી ભારે થતી હતી, તો આપે મને શું કામ જીવતદાન આપ્યું ? પરંતુ સજજન તે સજજન; ચંદનને ગમે તેટલું લસોટો પણ એ ઠંડક જ આપે. તેમ આપે મારી બધી નાલાયકીને ગળી જઈ સાપના ઝેરમાંથી બચાવ્યો ! મારા જેવા નાલાયકનું માથું ખોળામાં લઈ બેઠા ? કેટલું બધું વાત્સલ્ય ? કેટલો ગજબ ઉપકાર ? આવા ઉપકારીનું ભૂંડું ચિંતવી મારે માથે અતિ દુષ્ટ વિચારણાનાં પાપનાં કેટલાં પોટલાં ? હે ભગવાન ! મારું શું થશે ?...’ એમ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પંડિતપુત્રનો પશ્ચાત્તાપ”(ભાગ-૪૪)

૬

બોલતાં બોલતાં રડી પડ્યો; આંખેથી પાણી ટપકે છે,

રોતાં રોતાં કહે છે, ‘પિતાજી ! માફ કરો, મારાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવો. મારાં પાપની મારી અધમતાની હદ નથી.’

પાપનું મૂળ પહેલાં કાઢો : વિચિત્ર ઉપાય :-

બાપ કહે છે, ‘જો આ પાપનું મૂળ અભિમાન છે. એ મૂળ કાઢી નાખે તો જ પછી પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત થાય. જો અભિમાન ઊભું રહેશે તો ફરી નવાં પાપ જાગશે.’

‘પણ અભિમાનનું ભયંકર કાર્ય જોઈ મેં હવે એને ઉતારી નાખ્યું છે. છતાં આપ કહો તેમ કરું.’

બાપ કહે, ‘જો એમ તત્કાળના પશ્ચાત્તાપમાં લાગે કે અભિમાન ઊતરી ગયું. પરંતુ એનો વિશ્વાસ ન રખાય. માટે એક કામ કર. તું વેશ બદલીને જ્યાં તારી સગાઈ થઈ છે ત્યાં નોકરીએ જા; છ માસ નોકરી કરી આવ; પણ સાસરે તો જમાઈને મોટાં માન મળે. ત્યાં જ જો નોકરપણું કરી આવે તો અભિમાનને ઘા લાગે. પણ જો ધ્યાન રાખજે કે તારી ભાવિ પત્ની સામે દૃષ્ટિ પણ ન નાખીશ, કે એ સાસરિયા ઘરમાં જરાય તારી સહેજ પણ ઓળખાણ કે વિદ્વતા ન દેખાડીશ. એટલી તૈયારી હોય તો જા ! બાપે કેવો વિચિત્ર ઉપાય બતાવ્યો, ને સાથે સાવધાની કેવી આપી ?

બાપ સમજે છે કે દારૂ ને દેવતા બે ભેગા ન કરાય; પરંતુ જ્યાં જમાઈરાજ તરીકે સહેજે મોટાં માન મળે એમ હોય ત્યાં એ ઢોરાં ચારવા, ઝાડુ કાઢવું, વગેરેની નોકરી ભરી આવે, તો એનાં અભિમાનના ફૂર્યા ઊડે. એટલે એ સમજ એને આપીને કહે છે, ‘જોજે હોં માનની જેમ કામથી પણ બચજે. નજર સામે તેં કરેલ પિતૃહત્યાના પ્રયત્નના ધોર પાપને રાખ્યા કરજે, તો પિતૃઆજ્ઞા બરાબર પળાશે !

બાપે કેવો વિચિત્ર ઉપાય બતાવ્યો ? એ જુએ છે કે આ આમ મોટો પંડિત છે, વિદ્વાન છે, અનેક વિદ્યાર્થીઓના ગુરુ તરીકેનું માન મેળવે છે, એમાં જો આવી ઢોરાં ચારવા, ઝાડુ કાઢવું, વાસણ માંજવા વગેરેની નોકરી જો ભરે, તો એના દિલમાંના અભિમાનના ફૂર્યા ઊડે; અને પાપનું મૂળ અભિમાન જો ઘસારે પડી ગયું, તો પછી ભવિષ્યમાં પાપો પેસવાની જગા નહિ.

પાપોનાં ડાળ-પાંખળાં અભિમાનનાં મૂળ પર આવે છે, ઊગે છે.

આજે તો કેળવણી જ એવી અને એવી રીતે અપાય છે કે અભિમાન પોષાતું જ રહે. એના પર દેખો છો ને કે કોલેજ સુધી પહોંચેલા વિદ્યાર્થીઓ ય કેવાં તોફાન મચાવે છે ? સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓથી ય માસ્તરોને કેવા ડરતા ચાલવું પડે છે ? કેવી વાતવાતમાં હડતાલ પડાય છે ? એવા છોકરા ઘરે મા-બાપ પર

પણ કેવા રોફ મારી ધમધમાટ કરે છે ? કારણ ? અભિમાન.

અભિમાનના મૂળ પર અનેક દુષ્ટત્યોને ફાલવા-ફૂલવાનું મળી રહે.

રાણી અભયા અભિમાનમાં ચડી કે ‘હું સુદર્શનને આમ પાડી દઉં. એ કપિલા બ્રાહ્મણીને બનાવી જાય, મને શું બનાવે ? ‘આવા અભિમાનમાં ચડી તો પછી એ કેટલા દુષ્ટત્યો પહોંચી ? સુંદર્શન શેઠને કપટ કરીને મહેલમાં લાવી મૂક્યા ત્યાં સુધી અભિમાનની વાત હતી, પરંતુ જ્યાં એકાંતમાં રાતના રૂપાળા સુદર્શન શેઠને જોયા એટલે હવે ખરેખર કામાંધ બની ગઈ, ને ભોગની પ્રાર્થના કરે છે, કેટકેટલા હાવભાવ ને ચાળા કરે છે, મનામણાં કરી રહી છે. કામાગ્નિથી સળગી ઊઠી ભાનભૂલી બની છે. પણ પવિત્ર સુદર્શન શેઠ નિર્વિકાર છે, પોતાના ધ્યાનમાં મસ્ત છે, ચામડાની રમતને ગલીચ ગંદી ગદ્દા જેવી અધમ સમજે છે.

અભયા કેમ ભૂલી પડી ? મૂળ અભિમાનનું પાપ પછી ધોર દુષ્ટત્ય સુધી પહોંચાડે છે. પંડિતપુત્ર ભૂલ્યો હતો ને ? અભિમાન પર બાપને મારી નાખવાના પ્રયત્ન સુધી પહોંચ્યો હતો ને ? માટે જ બાપ કહે છે ‘પાપોનું મૂળ અભિમાન પહેલાં સાફ કર.’

‘તસ્સ ઉત્તરી’માં બોલો છો ને ‘વિસોહીકરણેણં વિસલ્લીકરણેણં’ ? શા માટે ? આ જ કે પાપોનાં મૂળને ઉખેડી નાખવું છે, એવી વિશુદ્ધિ કરવી છે, એવાં શલ્ય ઉખેડી નાખી વિશલ્ય બનવું છે કે જેથી મૂળ સાફ થઈ જાય. દોષ-દુષ્ટત્યો સેવાઈ જાય એના પશ્ચાત્તાપની સાથે આ કરવા જેવું છે કે એનાં મૂળ પાપનો ય ભારે પશ્ચાત્તાપ સળગે, ને એ ઉખેડી નખાય.

પંડિતપુત્રને બાપે મૂળ પાપ અભિમાન ઉખેડી નાખવા માટે સાસરે ગુપ્તપણે નોકરી ભરવાનું બતાવ્યું.

પંડિતપુત્ર પછીથી તથાસ્તુ કહીને ઊપડ્યો સાસરે. સસરાએ આના વિદ્યાર્જન માટે બહાર ગયાના સમયે પોતાની કન્યાની સગાઈ કરી છે, એટલે એને દીકે જોયો નથી. વળી આ ગરીબ નોકરનો વેશ કરીને ગયો છે, તેથી ય ઓળખાય એવો નથી. પંડિત ત્યાં જઈને નોકરીએ રહ્યો. ઢોર સંભાળે છે, ઘરનું વાસીદું સંભાળે છે, વાસણ માંજે છે. નોકર માણસ થઈને રહ્યો છે તેથી ક્યારેક ટોણાં ઠપકાં પણ સાંભળવાના આવે છે. માન તો કશું મળતું જ નથી.

પ્ર.- આ સહન થાય ?

ઉ.- પરંતુ નજર સામે પેલું પિતૃહત્યાના પ્રયત્નનું ધોર પાપ અને સર્પદંશમાંથી મળેલું જીવતદાન તરવરે છે, તેથી અભિમાન ઊછળી આવતું નથી, તેમ કન્યા તરફ દૃષ્ટિ પણ જતી નથી; તો વાતચીત તો શાની જ હોય ?

પ્ર.- આવો પંડિત આટલો બધો વિદ્વાન આવાં ઢોર સંભાળવા, વાસીદાં કાઢવા, ઠપકાં સહન કરવા એ કેમ કરી શકે ? તેમ ભાવી પત્ની બનનાર કન્યા સાથે સહેજ વાત પણ નહિ કે દષ્ટિ પણ નાખવાની નહિ, એ કેમ કરી શકે ?

ઉ.- કરી શકવામાં એક જબરદસ્ત સમજ એની પાસે છે. સમજ આ જાગતી છે કે, **વાસના-અભિમાન કઈ સમજ પર અટક્યા :-**

જીવ ! ધ્યાન રાખજે. તું સર્પ ડસ્યાથી જો મરી ગયો હોત, તો તો આ ભાવી પત્ની સાથે સ્નેહની વાતચીત તો શું, પણ અભિમાન, પિતા પર દ્વેષ, એમને મારી નાખવાનો ધોર પ્રયત્ન, વગેરે કારમા પાપ ધોવાની તેમજ બીજાં પણ સુકૃત કરવાની તક જ હાથમાંથી ગઈ હોત એટલે આ તું જીવતો રહ્યો છે તે (૧) પાપ કરવા માટે નહિ, કિન્તુ પાપ ધોવા માટે, (૨) સુકૃત આચરવા માટે, ને (૩) વાસના-અભિમાનથી બચવા માટે.

જો આ માટે જ જીવતો રહ્યાનું સમજુ છું. તો મારે આ જ કરવાનું.’

આવી પાકી સમજ રાખી હોવાથી હવે એ શાનો અભિમાનમાં ચડે ? કે અયોગ્ય રીતે વાસના વિકસાવવા પોષવામાં પડે ? સ્ત્રીજાત પર દષ્ટિ નાખવાથી વાસના ઉશ્કેરાય છે, વિકસ્વર બને છે. વિદ્વતાનું હુંપદ રાખવાથી બહાર અભિમાન ઊછળી આવે છે. આને આ કશું કરવું નથી. આને તો એક જ લેશ્યા છે કે માનવ તરીકે જીવતો રહ્યો છું તે પાપ ધોવા અને સુકૃત કરવા માટે. હવે એ શું કામ લલચાય ? શું કામ ઢીલો પડે ? મન આ લેશ્યા પર મજબૂત બની ગયું છે, તે મહિનાઓ પસાર થાય છે પણ ક્યાંય અભિમાન કે કામવાસનાને ઊઠવા દેતો નથી, એનો વિચાર જ કરતો નથી. છોકરીની સાથે એકાંત જ આવવા દેતો નથી.

અભિમાન વગેરે પાપથી બચવું છે ? કામવાસનાને મારવી છે ? સુકૃતો સારાં આચરવાં છે ? તો આ એક એની મહાન ચાવી છે. આટલું યાદ રાખ્યા કરો કે ‘માનવ તરીકે જીવતો છું એ મારું અહોભાગ્ય છે, અને એ મહાન ભાગ્યોદય પાપ આચરવા ને વાસના પોષવા માટે નહિ, કિન્તુ જૂનાં પાપો ધોવા માટે છે, વાસનાને કચરવા માટે, ને સુકૃતો સદ્ગુણો ખૂબ વધારવા માટે છે.

તમારે જીવનમાં ક્યારેક સહેજમાં મોતથી બચી જવાના પ્રસંગ નથી આવ્યા ? રસ્તે ચાલતાં આજે બેફામ રીતે દોડાવી જવાતી મોટર ટ્રકો, એમાં વળી ડ્રાઈવરો કેટલાક દારૂ પીનારા, એમ ક્યારેક અજાણતા કે અંધારે થતી માથે અથડામણી, ક્યારેક હુલ્લડિયું વાતાવરણ, વગેરે વગેરે એક યા બીજા પ્રકારના અકસ્માતમાંથી આબાદ બચી જવાનું ક્યારેક તો બન્યું હશે ને ? તો એ યાદ કરીને વિચારાય કે ‘હું જો ત્યારે જાનથી ગયો હોત તો તો પછી પાપ ધોવાની અને મોહ

તથા કષાયનાં શોષ કરવાની તક જ ક્યાં રહેત ? આ જીવતો રહ્યો છું તે એ શોષણ કરવા માટે; તેથી હવે એ જ કરું.’

પંડિતપુત્રનો ચમકારો :-

‘મોહ અને કષાયોનાં પોષણ માટે નહિ, કિન્તુ શોષણ માટે જીવતો છું’ આ લક્ષ જાગતું રહે, તો કોધના પ્રસંગ સાવધાન બની જવાય, અને એને દબાવવા માટે મન પાકુ રહે.

પેલા પંડિતપુત્રને છ મહિના થવા આવ્યા, એક વાર એવું બન્યું કે ભાવી પત્ની પેલી કન્યા બીજી સખી સાથે તર્કશાસ્ત્રનાં તત્ત્વ પર વાદ કરી રહી હતી, એમાં એક પ્રશ્નમાં એ બંધાઈ ગઈ, ઉત્તર ન કરી શકી; ત્યારે ત્યાં ખૂણે બેઠેલા આ પંડિતપુત્રને લાગ્યું કે ‘આ નકામી હારી જાય છે,’ તેથી એણે તરત કહ્યું ‘અહો ! આ પ્રશ્નમાં શું છે ? આનો આ ઉત્તર છે,’ એમ કહી ઉત્તર કહ્યો; ઉત્તર એવો કે એના પર પછી પેલી સખી પ્રશ્ન જ ન કરી શકી, અને પત્નીના પક્ષનું સારું સમર્થન થયું.

પંડિતનું આત્મનિરીક્ષણ :-

પરંતુ ભાવી પત્ની-કન્યા ચોંકી ઊઠી કે આવા નોકરમાણસમાં આટલી બધી વિદ્વતા ? પૂછે છે, ‘હું ? તે તમે આટલું બધું ભણેલા છો ? કેટલું ભણ્યા ? ક્યાં ભણ્યા ?’

પંડિતપુત્રને લાગ્યું કે ‘આ મારી ભૂલ થઈ. મારે અભિમાન કરવાનું નહોતું; પિતાજીએ પણ ના પાડી હતી; ને મેં આ શું કર્યું ? અભિમાનરૂપી સૂતેલા સાપને જગાડ્યો ? એનો દંશ ખાધો ? હવે પાછું આનું ઝેર કેમ ઉતારવું ? હવે જો અહીં રહું તો કોણ જાણે કેવી ય આપદા ઊભી થાય ?’ બસ, એ વિચાર કરી ત્યાંથી ઊઠીને ચાલી ગયો. અને સસરાને દેશમાં જવાનું કહી ઘરે પહોંચી ગયો.

બાપને જઈને પંડિતપુત્રે બધો અહેવાલ આપ્યો. બાપ કહે ‘હવે તું મૂર્ખ નહિ, પણ ભણેલો, કે જેણે પોતાના આત્માને ઓળખ્યો, મોહ અને કષાયોને ખતરનાક જાણ્યાં, સ્વાત્માનું હિત સાચવવા સાવધાની ઊભી કરી.’

પિતા આગળ પુત્રની આત્મવાણી :-

પુત્ર કહે છે, ‘માફ કરો પિતાજી ! હવે તો આપના પ્રતાપે મને દેખાય છે કે મારામાં મૂર્ખતા જ છે કે હું આ માયાના ઘરમાં જાણવા છતાં બેસી રહ્યો છું. પણ આપની કૃપાએ હવે એમ લાગે છે કે આ હું સાપના ઝેરથી બચી જીવતો રહ્યો છું તે માયાની ગુલામી મૂકી મહાકૃપાળુ પરમાત્માનાં જ ભજન-ચિંતન-મનનમાં લાગી જવા માટે. ક્યારે એ ધન્ય દિવસ આવે ! પુત્રે આત્મવાણી ઉચ્ચારી.

માતા અને પિતા બંને ય આ સાંભળીને અતિ પ્રસન્ન થયા. પછી તો પંડિતપુત્રની રીતભાત આખી ફરી ગઈ, અને એ મહાન ખ્યાતિ પામ્યો.

સત્ત્વ ક્યાં ? :-

વાત આ હતી કે જીવનમાં શું લાવવા-વધારવા જેવું ? કષાયોના ધમધમાટ ? કે ક્ષમા-મૈત્રી આદિ સદ્ગુણો ? આહારાદિ સંજ્ઞાઓ કે દાનાદિ વૃત્તિઓ ? આ વાતમાં એ વાત આવી કે ક્રોધાદિ કષાયો અને આહારાદિ સંજ્ઞાઓ પોષવા-વધારવામાં મનોબળ અને મનની શાંતિ હણાય છે, ત્યારે ક્ષમા-મૈત્રી આદિ સદ્ગુણો તથા દાનાદિની વૃત્તિઓમાં મનોબળ વધે છે, મનની શાંતિ વધે છે. પંડિતપુત્ર જ્યાંસુધી અભિમાન અને બાપ પર ક્રોધવાળો હતો ત્યાંસુધી એનું મન નિર્બળ-સત્ત્વહીન હતું; અને જ્યાં નમ્રભાવ-લઘુભાવ તથા ખામોશી આવી, ત્યાં એમાં એના મનનું સત્ત્વ જાગવા માંડ્યું.

પત્નીને વશ કરી ? કે પોતે વશ થયો ? :-

આ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે કામ-ક્રોધ-લોભ-માન-મદ-માયા વગેરેમાં ઉપરથી લાગે કે હું મનોબળિયો છું, પત્નીને વશ કરી લીધી;...પાડોશીને દબાડવી બેસાડી દીધો,'...પરંતુ ખરેખર તો એમાં મનનું સત્ત્વ હણી નાખ્યું. પત્નીના બહુ ચાળા વધાવી લઈ એને ખુશ કરવામાં પોતે એને વશ નથી કરી, પરંતુ પોતે એના વશ પડી ગયો. તો પછી એમ કામાંધ પત્નીને આધીન બનવામાં મનનું સત્ત્વ શું રાખ્યું ? મનોબળ ક્યાં દાખવ્યું ? એમ પાડોશી સાથે ઝગડી પડવામાં અને ક્રોધ ધમધમાવવામાં ય આત્માનું સત્ત્વ શું જાળવ્યું ? મનોબળ કયું વાપર્યું ? એવા માણસો તો પછી તણખિયા કોલસા જેવા થાય છે, ક્યાંય જરાક વાંકુ પડ્યું ત્યાં જેમ તણખિયા કોલસાને અગ્નિ મળતાં ફટ ફૂટ ફૂટ ફૂટ થાય એમ ધમધમ કરવા માંડે છે.

ત્યારે મનને શાંતિ કામ-ક્રોધાદિ કરવામાં નથી રહેતી. ત્યાં તો મન અશાંત વિહ્વળ-અસ્વસ્થ બને છે એ તો એનાથી પાછો ફરી શીલ-બ્રહ્મચર્ય-ક્ષમામૈત્રી આદિમાં આવે, તો મન શાંત નિશ્ચિંત સ્વસ્થ બને છે.

જીવનું જીતવાનું છે મનની શાંતિથી, મનના વલોપાત તો જનાવર પણ કરે છે, અને ધર્મ નહિ પામેલા નહિ સમજેલા અનાર્ય જેવા મનુષ્યો પણ કરે છે. તો આપણે પણ શું એજ કક્ષાએ જીવન જીવવાનું ? સમજદાર માણસોએ મનની શાંતિ માટે તો કેટલાય ભોગ આપ્યા છે. કેટલુંય જતું કર્યું છે.

સ્થૂલભદ્રજીએ શું જતું કર્યું ? મનમાની રૂપ-સુંદરી કોશાવેશ્યા પ્રેમ કરનારી મળી હતી, એટલે ભોગસામગ્રી ભારે; હવે રાજા મંત્રીપદ આપવા તૈયાર થાય છે, એ સત્તા-સન્માનની સામગ્રી કોશા વેશ્યા એટલે એ કાળમાં મોટા રાજા-મહારાજાને

આકર્ષે એવી રૂપસુંદરી હતી. પાછી એ બીજા સાથે તો પૈસા પૂરતો વેશ્યા-સંબંધ રાખતી, પરંતુ સ્થૂલભદ્રજીને જીવનપ્રાણ ગણતી. એવા દિલના સ્નેહ અને સુખ પીરસતી કે સ્થૂલભદ્રજી બાર વરસથી એને ત્યાં જ પડ્યા-પાથર્યા રહ્યા હતા. આવી કોશાને એકાએક જતી કરાય ? ત્યારે નંદરાજા દિવાન બનાવવા માગે છે એ મોટા સામ્રાજ્યના સંચાલક મંત્રી તરીકે. લ્યો શું બાકી રહ્યું ? એક બાજુ મોટા સત્તાધીશ બનવાનું મળે છે. અને બીજી બાજુ પ્રાણપ્યારી કોશા મળી છે. આને જતી કરવાનું મન થાય ? વિચાર પણ આવે ? પરંતુ ના, અહીં તો છોડવાનો વિચાર પણ તત્કાળ અને અમલ પણ એ જ વખતે.

સ્થૂલભદ્રજીએ કેમ આ સત્તા-સુંદરી-સન્માનના મહાન સુખ જતા કર્યા ? કહો, મનની શાંતિ માટે. નંદરાજા કહે છે 'લ્યો આ મંત્રી-મુદ્રિકા મંત્રીપદ સંભાળી લો.' 'સ્થૂલભદ્રજી કહે, 'જરાક આલોચી આવું' એમ કહી ત્યાં જ પાછળ વાડીમાં આલોચવા યાને વિચાર કરવા ગયા. શું વિચાર્યું હશે એમણે ?

સ્થૂલભદ્રજીએ આવું જ કાંઈક વિચાર્યું હશે કે 'આ મંત્રિમુદ્રિકા શું સુખ અને શાંતિ આપી શકે ? જેણે પિતાજીના પ્રાણ લીધા એ મને શું પરખાવે ? ઠીક છે, રાજાને પોતાના અવિચારી કાર્ય બદલ ભારે પશ્ચાત્તાપ થયો છે તેથી હવે ભવિષ્યમાં ફરીથી એવું અવિચારી કાર્ય ન કરે; તો પણ મંત્રીપણાની કશી જ જવાબદારી ને કાર્યવાહી વિના કોશાની સાથે નિશ્ચિન્તતાથી જે સુખમાં મહાલી રહ્યો છું, એ મંત્રીપણાની ભારે જવાબદારી અને ધૂમ કાર્યવાહીમાં મહાલવાનું ક્યાં રહે ? ત્યારે આના પર હવે તો એ પણ વિચાર આવે છે કે કોશાની સંગતમાં ય ખરેખર શાંતિ ક્યાં છે ? એના રિભાવામાં મારું મન વિહ્વળ બને છે, ને એની રીઝમાં મનને ઉન્માદનો આફરો ચડી, એ ન રિસાય એની ચિંતા રહે છે આમ બીજાની રાજા-નારાજીને જો મારે જોયા કરવાની હોય, જો એની અસર લેવાની હોય, તો મારા મનને સ્થિર શાંતિ ક્યાંથી રહેવાની હતી ? એટલે મંત્રીપણું જ શું, કે એકલી કોશા જ શું, આખાય ઘરવાસમાં ને સંસારી ભોગમય જીવનમાં પરના આધારે જ સુખ-દુઃખ જોતાં રહેવાય છે. એમાં મનને શાંતિ ન મળી શકે. 'પરની આશા સદા નિરાશ.'

શાંતિ તો જ મળે કે પરની આશા મૂકી દેવાય, ભોગમય જીવનને બદલે ત્યાગમય જીવન જીવાય, તો જ મન શાંત સ્વસ્થ બને. કાયમી પ્રકૃત્સિત બન્યું રહે.'

સ્થૂલભદ્રજીએ મનની શાંતિ પર ભાર મૂક્યો, મન શાંતિ પર કેન્દ્રિત કર્યું, જીવન મનની શાંતિ પર જીતવાનું, અને મનની અશાંતિમાં હારવાનું જોયું. એના ઉપર શાંતિનો માર્ગ લેવાનું નક્કી કરી લીધું. એ પણ વિના વિલંબે એટલે ત્યાંજ કેશલોચ કરી સાધુ બની ગયા. તો પછી પૂછોને કે

પ્ર.- શું બાર બાર વરસ જેણે દિલ સોંપીને સુખ આપ્યું એ કોશાને પૂછવાનું કે કહેવા જવાનું નહિ કે હું શાંતિનો માર્ગ લેવા ઈચ્છું છું ? એને તો વિશ્વાસ આપીને આવ્યા છે કે ‘નંદરાજાનું તેડું આવ્યું છે તે રાજાને મળીને આ પાછો આવ્યો સમજ,’ તો એ વિશ્વાસનું પાલન કરવા પૂરતું ય એની પાસે પાછા જવાનું ને કહેવાનું નહિ ? તેમ પોતાના માતા-ભાઈ વગેરે કુટુંબીઓની રજા માગવા ય જવાનું નહિ ? તેમ નંદરાજાને ય પોતાની ઈચ્છા જણાવવાની નહિ ?

ઉ.- ના, વૈરાગ્ય ઊછળ્યા પછી વિરાટનાં દર્શન થાય છે, પોતાના વિશ્વ સાથેના ત્રિકાલ-સંબંધોનું ભાન થાય છે. એમાં અહીંના માતાપિતા પ્રિયા પુત્ર વગેરે નહિવત્ લાગે છે એની સાથેના પૂછવા જવામાં બીજું પણ કારણ સ્પષ્ટ છે. ‘પોતાને મનની શાંતિ ક્યાં ?’ એનો વિવેક જાગી ગયો છે, નિર્ણય થઈ ગયો છે; અને શાંતિનો માર્ગ લેવો છે. એટલે હવે જુએ છે કે કોશાને આપેલો વિશ્વાસ પાળવા પૂરતું ય એની પાસે જવામાં અશાંતિ છે. સમજી રાખો,

રાગીને રાગપોષક આપેલા વિશ્વાસ-કોલ-કબૂલાત પાળવામાં રાગનાં પોષણ છે; ને જ્યાં રાગનું પોષણ ત્યાં અશાંતિ.

ત્યારે એવી કબૂલાત ન પાળી રાગનું શોષણ કરવામાં ચિત્તને શાંતિ.

નહિતર તો પરણીને પહેલાં રાગની મૂઢતામાં મોટા ભાગે માનેલી પ્રાણપ્રિયાને જીવનભર પાળવાના અને અખંડ પ્રેમ વરસાવવાના વિશ્વાસ આપ્યા હોય છે. પછી જો એ વિશ્વાસ પાળવાના જ હોય પણ ભાંગવાના ન હોય તો જીવનમાં ક્યારે ય એના પ્રેમ મૂકાય જ નહિ. એને છોડીને જવાય જ નહિ; અરે ! એ જીવતીને પાળવાનું મૂકીને મરાય પણ નહિ. ‘ધરમ જ આ વિશ્વાસ-કોલ-કબૂલાત પાળવાનો, ! ત્યાગનો ધરમ જ નહિ !’ એવો જ સિદ્ધાન્ત નક્કી થાય ! પછી તો કેમ, તો કે અઠંગ ચોર બાપને છોકરાએ જીવનભર ચોરી કરવાનો વિશ્વાસ આપ્યો, કસાઈ પિતાને પુત્રે કસાઈગીરીનો કોલ આપ્યો, ગુંડા બાપને દીકરાએ ગુંડાગીરી કરવાની કબૂલાત આપી, ...આ બધા છોકરાએ જીવનમાં કદીય ચોરી, હિંસા, ગુંડાગીરી છોડાય જ નહિ ! પણ આ ખોટું છે.

ખરી વાત એ છે કે પાપની કબૂલાત પાળવાની ન હોય; કિન્તુ એનો ભંગ કરી પાપત્યાગ જ કરવાનો હોય; એ જ કર્તવ્ય,

એથી ઊલટું ધર્મની પ્રતિજ્ઞા પાળવી જ જોઈએ, એ કર્તવ્ય.

પાપ કરવાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ એ ધર્મ; અને ધર્મપ્રતિજ્ઞાનો ભંગ એ પાપ,

અધર્મ. આ જ હિંસાબે કોશા પાસે પાછા જવાની કબૂલાત એ પાપની કબૂલાત હોવાથી એનો ભંગ એ પાપ, અધર્મ. આ જ હિંસાબે કોશા પાસે પાછા જવાની કબૂલાત એ પાપની કબૂલાત હોવાથી એનો ભંગ એ ધર્મ; એ કર્તવ્ય.

સ્થૂલભદ્રજી આ સમજે છે કે વેશ્યાને આપેલો વિશ્વાસ પાળવા જતાં રાગનું પોષણ છે. અને એમાં ચિત્તને શાંતિ નહિ, પણ રાગની અશાંતિ મળે. માટે જો શાંતિનો માર્ગ લેવો હોય તો તો એ વિશ્વાસપાલન એટલે કે અશાંતિ પોષવાનું કરીને વિલંબ ન કરાય.

એમ ૧૨-૧૨ વરસ કોશાએ દિલ સોંપી સુખ આપ્યાં એનાં દાક્ષિણ્યમાં પડી એની રજા માગવા જવામાં પણ અશાંતિનું પોષણ છે. એ દાક્ષિણ્યમાં પડવાનો અર્થ જ એ છે કે એણે દિલ સોંપ્યું અને સુખ આપ્યાં એની કદર કરવી. મોહાંધ દિલ-સુપરત અને મૂઢ વિષયસુખદાનની કદર કરવી. એટલે એમાં કશું ખોટું ન માનવું આ માન્યતા બનવામાં તો મિથ્યાત્વની અશાંતિ ઊભી થાય. કદાચ એવી માન્યતા ન રાખે તો પણ એ દાક્ષિણ્ય પાળવામાં સહેજ પણ રાગ પોષાય અને રાગ ત્યાં અશાંતિ. સ્થૂલભદ્રજીને હવે જરાય અશાંતિ ખપતી નથી, પછી શું કામ કોશાને કહેવા જાય ?

એમ, કુટુંબીઓને કહેવા જવામાં પણ સ્થૂલભદ્રજીએ જોયું કે એટલું કહેવા જવાનું મન મારી મમતાને લઈને થાય; ને જ્યાં મમતા ત્યાં ચિત્તની અશાંતિ. તો હવે શા સારુ એટલી ય મમતાને પોષવી ? શાંતિ જ જોઈએ છે તો શાંતિનો શ્રેષ્ઠ માર્ગ રાગ, દાક્ષિણ્ય, મમતા વગેરેને પડતા મૂકી સર્વત્યાગ કરવો એ જ છે ! બસ, આ વિવેક ઉપર એમણે ત્યાં ને ત્યાં કેશનો લોચ કરી સાધુવેશ ધારણ કરી લીધો.

ત્યારે જુઓ ઈંદ્રભૂતિ ગૌતમ વગેરે અગિયાર વિદ્વાન બ્રાહ્મણોએ પોતાના ૪૪૦૦ વિદ્યાર્થીઓ સાથે ભગવાન મહાવીર સ્વામીથી બોધ પામી ત્યાં ને ત્યાં જ પ્રભુ પાસે સંસારત્યાગ કરી ચારિત્રમાર્ગ સ્વીકાર્યો. એમાં ઘરે કુટુંબીઓને પૂછવા જવાનો વિલંબ ૪૪૧૧માંથી એક પણ જણે ન કર્યો. કેમ વારું ? એટલા જ માટે કે જો ખરેખર શાંતિ જોઈએ છે તો એટલી ય મમતામાં શા સારુ ખેંચાઈ પૂછવાના વિચારની ય અશાંતિ વહોરવી ? પ્રભુ પાસે તરત જ સર્વત્યાગ કરીને બેસી જવામાં શીઘ્ર શાંતિ મળે છે.

આવા તો કેટલાય દાખલા મળે છે. પ્રભવ ચોર, શયંભવ બ્રાહ્મણ, હરિભદ્ર પુરોહિત, દશાર્ણભદ્રરાજા, સનત્કુમાર ચક્રવર્તી, ઋષભદેવ પ્રભુનાં ૯૮ પુત્રો, આર્યરક્ષિત, બાહુબલી, વજ્રબાહુ...વગેરે વગેરે કેટલાય દાખલા છે જેમણે કશું પૂછવા-કહેવા જવાનું રાખ્યું નહિ, અને ગુરુ પાસે બેસી ગયા, તે એટલા જ માટે

કે જીવન જીતવાનું ચિત્તની શાંતિથી છે, અને એ જોઈએ તો હવે સહેજ પણ અશાંતિકારક તત્વને પોષવાની જરૂર નથી.

પ્ર.- ત્યારે શું જંબૂકુમાર વગેરે કહેવા ગયા એ ખોટા ?

ઉ.- ના, એ જે ગયા તે સામાની દૃષ્ટિથી ગયા કે એમને શાંતિ થાય ત્યારે આજે પૂછવા ન ગયા તે પોતાનું ભારે બળતું જોઈ, એને તરત શાંત કરવાની જરૂર જોઈને.

મનની શાંતિ અને મનોબળથી જીવન જીતી જવાય, ને એ વિના જીવન હારી જવાય. આ સૂત્ર જો બરાબર દિલમાં ઊતરી જાય, તો અશાંતિ અને નિઃસત્વતાને કરનારા કોધનાં પોષણ શા સારું કરવા ?

આ વિચાર ઉપર કોધને અંકુશમાં લઈ શકાય.

(૧૧) કોધને રોકવા આ પણ એક વિચાર છે કે કોધ કરવા જતાં એના સંસ્કારની વૃદ્ધિ અને ભવની પરંપરા ખરાબ સર્જાય છે; તો શા સારુ કોધને આવકારું ? ચંડકોશિક સર્પના જીવ સાધુએ કોધને આવકાર્યો, તો ભવની પરંપરા બગડી ગઈ. એ સાધુ હતા, સાધુતા પાળી હતી, તેથી તો મરીને તરત જ્યોતિષી દેવ થયા. છતાં જરીક વારના પણ કોધે ચારિત્ર વિરાધ્યું, તેથી વૈમાનિક દેવલોક ન પામતાં નીચેના જ્યોતિષીમાં ગયા; ને પછી તો પ્રચંડ ગુસ્સાવાળા કોશિક તાપસ થયા, અને ત્યાંથી મરીને વિષમય સર્પનો મહાકોષિષ્ઠ અવતાર પામ્યા. જ્ઞાનીઓ કહે છે,-

‘કોધે કોડ પૂરવતણું ચારિત્રફળ જાય.’

કોડ પૂર્વનું ચારિત્ર એટલે કેટલા વરસનું ? એક પૂર્વમાં ૭૦૫૬૦ અબજ વર્ષ વીતે. શું. સમજ્યા ? ૧-૨ અબજ નહિ, ૧૦૦-૨૦૦ નહિ, ૧૦૦૦-૨૦૦૦ નહિ, પરંતુ ૭૦ હજાર અબજ વર્ષ, ઉપર ૫૬૦ અબજ વર્ષ. એટલો કાળ એ એક ‘પૂર્વ.’ એવા પૂર્વ પણ ૧૦૦૦-૨૦૦૦ કે લાખ કે બે લાખ નહિ પરંતુ ૧૦૦ લાખ એટલે કે એક કોડ પૂર્વ. આટલા મોટા જંગીકાળના ચારિત્રનું ફળ કેટલું બધું ઊંચું ?

એ ફળને પણ રદબાતલ કરવાની તાકાત કોધની આગમાં છે. આગની એક ચિનગારી કેટલી મોટી રૂ કે ઘાસની ગંજીને સાફ કરી નાખે ? જરાકશી આગથી આ ? હા, કારણ કે એ આગ છે. આગને બળતણ મળતાં આગ વધતી જાય, તેથી આગળ આગળનું બાળ્યે જાય એમાં નવાઈ નથી.

જેમ રૂ ઘાસ લાકડાં વગેરે આગને માટે બળતણરૂપ થઈ નાનીશી ચિનગારીને વિકસાવી મહા આગ બનાવી દે છે, એમ ભાવી જનમો અહીંના કોધને માટે બળતણરૂપ બની મહાકોધને વિકસાવી દે છે.

અહીંના કોધનાં બળતણ આગામી જન્મો :-

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૧૫

એટલે શું સમજ્યા ? અહીંથી કોધ શરૂ કર્યો, એના માટે અહીંથી પછીનો અવતાર એ બળતણરૂપ. એટલે ત્યાં કોધ સારી રીતે ભભૂકવાનો, એના માટે વળી એની પછીનો જનમ એ બળતણરૂપ; તેથી ત્યાં પાછો કોધ ઓર હી ભભૂકશે.

ઈમારતી લાકડાં સારાં; મહેલ બનાવવા કામ લાગે. પરંતુ જો એને આગનો સંપર્ક થયો, તો એ જ બળતણરૂપ બની આગને વધારી જાતે ય બળે અને મકાનને ય બાળે. એમ અહીંથી પછી દેવ કે મનુષ્યનો ભવ મળે એ સારો; આરાધના માટે ઉપયોગી થાય; પરંતુ જો એને અહીંના કોધસંસ્કારનો સંપર્ક થયો, તો એ જ ભવ કોધ માટે બળતણરૂપ બની કોધની આગ વધારવામાં ઉપયોગી થવાનો. એમાંથી ખરાબ ભવપરંપરા ચાલવાની. માટે અહીં કોધ કરવો એ ખતરનાક.

અહીંના નાના કોધમાંથી આગળના ભવોએ કોધ મોટો મોટો થાય :-

જુઓ અગ્નિશર્મા-કમઠ વગેરેના ચરિત્ર પણ આ જ બતાવે છે; એમણે કોધ કર્યો તો ભવની પરંપરા સર્જાણી. ખૂબી આ છે કે અહીં તો કોધનું પ્રમાણ ઓછું ય હોય, પરંતુ પછીના ભવોમાં એ વધતું ચાલે છે; નહિતર પછી પછી નીચે નીચેની દુર્ગતિ કેમ થાય ? અગ્નિશર્માએ લાખો પૂર્વના કાળ માસખમણના પારણે માસખમણ કર્યા હતા, અને અંતે અણશન કર્યું હતું. છતાં કોધે એ બધાનું ફળ બાળી નાખ્યું. અલબત્ત એ તપના પ્રભાવે એકવાર દેવલોકની ગતિ પામ્યો, પણ ત્યાં કોધે વધીને ગુણસેન મહાત્માનો નાશ કર્યો. આ કોધે દેવલોકમાંથી એક હલકો ભવ કરાવવા દ્વારા પહેલી નરક દેખાડી. પછીથી આનંદકુમારનો ભવ પામી કોધમાં ચડ્યો, તો ત્યાંથી નીચેની નરકમાં પડ્યો. આગળ આગળ એ નીચી નીચી નરકમાં જતો ગયો. એ બતાવે છે કે ભવે ભવે કોધનું પ્રમાણ વધતું ચાલ્યું.

કમઠની પણ એ દશા દેખાય છે એ ય નીચે નીચેની નરકમાં જતો ગયો. એ સૂચવે છે કે કોધ વધતો ગયો.

ચંડકોશિકના જીવ સાધુની પણ એવી દશા થતી ગઈ, સાધુજીવનમાં કરેલા કોધ કરતાં કોશિક તાપસના ભવે કોધની માત્રા વધી.

કોધ વધવાનું માપ એનાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ પરથી સમજી શકાય; જેમકે ચંડકોશિકને,-

(i) ચંડકોશિકને પૂર્વે સાધુપણે ગુસ્સો ચડ્યો એનું (૧) દ્રવ્ય એટલે કે પાત્ર એક બીજો નાનો સાધુ; (૨) ક્ષેત્ર એ સાધુનો મુકામ; (૩) કાળ નાના સાધુને જરાક શિક્ષા કરવા સુધીનો; અને (૪) ગુસ્સાનો ભાવ એ નાના સાધુને એક ડંડૂકી લગાવવાનો.

(ii) હવે આગળ કોશિક તાપસના ભવના કોધના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ

૧૬ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પંડિતપુત્રનો ચમકારા” (ભાગ-૪૪)

જુઓ. તાપસને (૧) ક્રોધનું દ્રવ્ય પોતાના આશ્રમમાં રહેલા પાંચસો તાપસો, અને એમને ભગાડી મૂક્યા પછી જે કોઈ આશ્રમની વાડીનાં ફળ લેવા આવે એ, એમાં રાજકુમાર વગેરે આવ્યા તો એ; (૨) ક્રોધનું ક્ષેત્ર એ વાડી; (૩) કાળ જ્યાં સુધી વાડીમાં ફળ અને એને કોઈ લૂંટવા આવવાનો સંભવ હોય ત્યાં સુધીનો; તથા (૪) ભાવ ફળ લેનારને ડંડા ઠોકવાનો, યાવત્ જો ડંડો લગાવવા પહોંચાય એમ ન હોય તો ફરસીનો છૂટો ઘા ઠોકી સામાને લોહીલુહાણ કરવાનો ભાવ.

વિચારો, ક્રોધનાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ સાધુભવ કરતાં આ તાપસના ભવે કેટલા બધા વધી ગયા? હવે આગળ સર્પના ભવે જુઓ એના કરતાં ય કેટલા વધે છે?

(iii) ચંડકોશિક સર્પના ભવે (૧) ક્રોધનું દ્રવ્ય માત્ર કોઈ પોતાનો ગુનેગાર જ એમ નહિ, કિન્તુ જે કોઈ દષ્ટિમાં આવે એ; તે પણ બાળ કે બુદ્ધો, સ્ત્રી કે પુરુષ, અરે ! માણસ કે પશુ-પંખી જે કોઈ દષ્ટિમાં આવે એના પર ગુસ્સો; એટલે એ બધા ગુસ્સાનાં દ્રવ્ય થયાં; (૨) ક્રોધનું ક્ષેત્ર પોતાનો સીમાડો તે દષ્ટિ પહોંચે ત્યાંસુધીનું ક્ષેત્ર; (૩) કાળ જ્યાંસુધી જીવે છે ત્યાંસુધીનો, કેમકે અહીં નિમિત્ત વિના જ ક્રોધમાં ધમધમવું છે; અને (૪) ક્રોધનો ભાવ જે જીવ કોઈ નજરે ચડ્યો એને ઝેરથી મારી જ નાખવાનો ભાવ. આમ ક્રોધની માત્રા હદપાર વધી ગઈ.

વિચારજો મનુષ્યભવે ક્રોધ કર્યો એની માત્રામાં પછીના ભવોમાં ક્રોધ કેટલો બધો ચાલ્યો? આ સૂચવે છે કે,

મનુષ્યજીવનમાં કરેલા ક્રોધાદિ કષાયના આગળ ગુણાકાર થાય છે; એવા ક્ષમાદિ શુભભાવના પણ ગુણાકાર થાય.

સમરાદિત્યના જીવ ગુણસેન રાજાએ ક્ષમાદિ શુભભાવ અપનાવ્યા, તો પછીના ભવે એનામાં વધારો થતો ચાલ્યો, ને એના ફળમાં ઉપર ઉપરના દેવલોકે જતા ગયા, યાવત્ આઠમા મનુષ્ય ભવના અંતે સર્વોચ્ચ અનુત્તર દેવલોકના સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને પહોંચ્યા, અને નવમા સમરાદિત્ય રાજકુમારના ભવના અંતે કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે સિધાવ્યા. આનો અર્થ એ કે મનુષ્યભવ એ ખેતર, અને એમાં કરેલા શુભ-અશુભ ભાવ એ ખેતરમાં પડેલું બીજ. બીજમાંથી પછી મોટા પાક ઊતરે.

ત્યારે આ વિચારવા જેવું છે કે અહીં આપણે દિલના ડંખ વિના હોંશે હોંશે ગુસ્સો ને અભિમાન, માયા ને લોભ, વળી રાગ ને મમતા, તેમ ઈર્ષ્યા ને વૈર-વિરોધ કરવા જોઈએ છે, તો એના પછીના ભવોમાં કેવા ગુણાકાર થવાના? મૂઢતા-અજ્ઞાનતાથી અહીં તો લાગશે કે ‘ક્રોધ કેમ ન કરાય? સ્વમાન-સ્વાભિમાન કેમ ન રખાય? લોભ-પ્રપંચ કર્યા એમાં શું થઈ ગયું?...જીવન લઈ બેઠા છીએ એટલે એ તો બધું કરવું જ પડે. તો જ સુખે જીવાય...એમાં કાંઈ આપણે ગુનો

નથી કરતા. આવો રોક રોષ ન હોય તો મુડદાલ જીવન. ઘરડા સાપે પણ ફૂંફાડો તો રાખવો જ પડે...’ આવું આવું મનમાં બેઠું હોય છે, પરંતુ ત્યાં મિથ્યાત્વ ઝગમગવાથી પછીના ભવોમાં આ કષાયો અને મલિન ભાવોના ગુણાકાર થાય એનું શું? એ કોને વેઠવાના? એમાં કોણ ફસાવાનું? આપણા આત્માએ જ ને? ભૂલશો નહિ,

કામ-ક્રોધ-લોભાદિ કષાયો પર અહીં મળનારી શાબાશી તુચ્છ; પણ પરભવે ગુણાકારથી થનારા એનાં વિકરાળ સ્વરૂપ ભયંકર; ને એથી થતી દુર્ગતિપરંપરા અતિ દુઃખદ.

આ વિચાર બહુ જરૂરી અને સતત નજર સામે રાખવા જેવો છે. ચંડકોશિક અગ્નિશર્મા વગેરેના દષ્ટાંત યાદ કરવા જેવા છે. શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજને બૌદ્ધો પર બહુ ગુસ્સો ચડ્યો ત્યારે ગુરુશ્રી જિનભદ્રસૂરિજી મહારાજે-ગુણસેન-અગ્નિશર્માના ભવોની ગાથાઓ વિચારવા મોકલી. એ વાંચતા જ શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ ઉપશમભાવમાં આવી ગયા; કેમકે એમાં એમણે અગ્નિશર્માને ભવોભવ ચાલેલા ભયંકર દુર્દશાનાં ચિત્ર જોયાં,

કષાયના ગુણાકાર ક્યાં નહિ? :-

વાત બે છે; ભવની પરંપરા અને કુસંસ્કારની બુદ્ધિ, કામ તથા કષાયના કુસંસ્કારની વૃદ્ધિમાં ગુણાકારનો નિયમ નથી કે બધે ગુણાકાર જ થાય. કામ-ક્રોધ-લોભ વગેરે થવા પાછળ હૃદયરુદન હોય તો એના સંસ્કારનો પછીથી ગુણાકાર ન પણ થાય; કિન્તુ આપણે કષાય કરતાં આ ભય રાખવાનો છે કે ‘જો આ હું ક્રોધ વગેરે કષાય સેવું ને પછી એના સંસ્કારનો ગુણાકાર થાય તો? તો તો મારા બાર જ વાગી જાય ! માટે મૂક પડતા કષાય;’ ને કષાય કરવા જ પડે ત્યાં સાથે હૃદયરુદન હોય કે ‘હાય ! કેવું ખરાબ આ કષાયજીવન જીવવાનું?’

આ ખાસ ધ્યાનમાં રહે કે મન ખોટો સવાસલો ન કરે કે ‘હમણાં ભલે કષાય કરું, પાછળથી પસ્તાવો કરી લઈશ.’ આ સવાસલો ખોટો છે. આપણે આપણું ગજું વિચારવું જોઈએ કે આપણે કષાય કરવા બેસીએ ત્યારે

કષાયનું જોસ કેટલું? અને પાછળથી એના પસ્તાવાનું જોસ કેટલું?

કષાય કેવા દિલના ઊંડાણમાંથી થાય છે? અને પસ્તાવા કેવા ઉપરછલકા થાય છે? જો વિષય-કષાયનું જોસ સારી રીતે છે, અને એના ખેદનું કે પાછળ પસ્તાવાનું એવું જોસ નથી તો પરભવ માટે શી રીતે નિર્ભય રહી શકીએ કે આ વિષયાસક્તિ અને કષાયના ગુણાકાર નહિ થાય?

ખરી રીતે ક્રોધ વગેરે કષાય શું યા રૂપ-રસ-સ્પર્શાદિ વિષયો શું, કે હિંસાદિ

બીજાં પાપસ્થાનક શું, એ સેવતી વખતે એનો ખેદ જોરદાર થવો જોઈએ. સમકિતી જીવને પાપ સેવતાં ‘અપ્પો સિ હોઈ બંધો,’ અશુભ કર્મ અલ્પ બંધાય છે. એનું કારણ આ, કે એ પાપ નિર્ધ્વંસપણે નથી કરતો, પાપની સાથે નિષ્ક્રુરતા નથી, ખેદ છે. આ ખેદ ઉપરછલકો નહિ, પરંતુ અંતરનો છે, દિલનો છે.

સમકિતીને પાપમાં જોસ નથી, ખેદમાં જોસ છે. સમકિતના ડોળવાળાને પાપમાં જોસ છે, ખેદમાં નહિ. મિથ્યાત્વીને પાપમાં જ જોસ છે; ને ખેદ છે નહિ.

એટલે સમકિતી તરીકે જો કોધ કરતાં એના ખેદનું જોસ વધુ હોય, તો ખોટો બચાવ કરવાનું મન ન થાય કે ‘આ કષાય તો કરવો પડે. તો જ જીવાય.’ અથવા ‘ભલે કષાય સેવું છું પણ એ પસ્તાવાથી ધોવાઈ જશે, એના ગુણાકાર નહિ થાય.’ કષાયનો જોરદાર ખેદ છે એનો અર્થ જ એ કે કષાય અત્યંત ભૂંડા લાગે છે, ને એ સેવાવાનું પારાવાર દુઃખ છે. જાત, કષાયને રોકવા સમર્થ નહિ એટલે, અત્યંત નિઃસત્વ લાગે છે, હૈયે પારાવાર દુઃખ છે. પછી ત્યાં ‘ભલે’ શાનું આવે કે ‘ભલે હું કષાય કરી લઉં ?’

જૈનધર્મની શ્રદ્ધા મળ્યાની આ ખૂબી છે કે એમાં પાપના જોસ કરતાં એના ખેદનું જોસ વધારે હોય. ભરત ચકવર્તીને છ ખંડ મળ્યા તો એ ભોગવતા તો હતા, પરંતુ એ ભોગવટાના જોસ કરતાં એમાં ખેદનું જોસ વધુ હતું. તો પૂછો પ્ર.- તો પછી કેમ એ ભોગવટો છોડી ન દીધો ?

ઉ.- કારણ કે એમને નિકાચિત ભોગાવલી કર્મ ઉદયમાં હતાં. એટલું સમજી રાખો કે

પાપમાં ખેદ કરાવનાર છે મિથ્યાત્વનો અને અનંતાનુબંધી કષાયનો ક્ષયોપશમ; ત્યારે પાપનો ત્યાગ કરાવનાર છે ચારિત્ર મોહનીય યાને અપ્રત્યાખ્યાનીય-પ્રત્યાખ્યાના-વરણીય કષાય-કર્મનો ક્ષયોપશમ.

તેથી આ ચારિત્રમોહ ઉદયમાં હોય ત્યાંસુધી મિથ્યાત્વનાશના બળે પાપમાં પારાવાર ખેદ થવા છતાં પાપનો ત્યાગ ન કરી શકે.

પરંતુ ભરતચકીને રંગરાગ-ભોગમાં પારાવાર ખેદ રહેતો માટે જ અરીસાભવનમાં શુભભાવમાં કૂદકે ભૂસકે આગળ વધી અંતરથી સર્વપાપત્યાગ અને સર્વ-સંગત્યાગ કરી વીતરાગ-સર્વજ્ઞ બન્યા. અરીસાભવનમાં જ્યાં કાયાના શણગારનો ઠકારો જોવા ગયા હોય ત્યાં આ સહેલું છે ? સિદ્ધગિરિ પર પહેલી જ વાર ગયા હો, અનંતાને મોક્ષે પહોંચાડનારી ભૂમિ સ્પર્શવા મળી હોય છતાં ચારિત્રભાવ યાને સર્વપાપત્યાગ નથી આવતો, તો આરીસા-ભવનમાં આવે ?

પ્ર.- તો પછી ભરત મહારાજને કેમ આવ્યો ?

ઉ.- કહો, છ ખંડ ભોગવતી વખતે પાપરૂપ ભોગવટાના જોસ કરતાં એના ખેદનો જોસ વધારે હતો; ભોગવટાનો પારાવાર ખેદ ઘુંટાયેલો હતો. ‘ઘુંટાયેલો’ સમજો છો ને ? માત્ર એક બે વાર ખેદ આવી ગયો એમ નહિ, પરંતુ વારંવાર ખેદ થયા કરતો. એનું નામ ખેદ ઘુંટાયેલો હતો. તેથી

અરીસાભવનમાં મોકો મળતાં એ પૂર્વેપાપના ઘુંટાયેલા ખેદે ઉગ્ર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. એણે માત્ર સર્વપાપ ત્યાગ નહિ કિન્તુ સર્વસંગ ત્યાગે ચડાવી દીધા.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૧૯, અંક-૪૩, તા. ૭-૮-૧૯૭૧

માટે ‘ભરતને ભોગ-વિલાસમાં જોરદાર ખેદ હતો તો કેમ એમણે ભોગવિલાસ છોડવા નહિ ?’ એ પૂછવા કરતાં એ પૂછો કે ‘એવા અઢળક ભોગવિલાસમાં બેઠા હતા છતાં કેવળજ્ઞાન કેમ થયું ?’ એ પ્રશ્નનો જવાબ આ, કે ભોગવિલાસ વખતે એના જોસ કરતાં એમાં ખેદનું જોસ વધુ હતું. એ પારાવાર ખેદ ઘુંટાયે જતો હતો તે મોકો મળતાં ઉગ્ર સ્વરૂપનો થઈ ગયો, ને એ ઉગ્ર ખેદ દિલ પરથી ભોગવિલાસનો સંગ ઉતારી દીધો.

પાપ અને ભોગનો પ્રબળખેદ પાપ અને ભોગના સંગ છોડાવી દે.

એટલે આ મહાન જીવન-કર્તવ્ય છે કે ‘હિંસાદિપાપનો ખેદ ને કામ-કષાયનો ખેદ જોરદાર રાખો, એને દિલની અંદર ઘુંટાવા દો. જિન-વચન આ કહે છે. આ અપાર સંસાર સાગરમાં જિનવચન પામવું દુર્લભ અતિ દુર્લભ છે. એ જો અહીં મળ્યું છે તો જરૂર પડ્યે બધું જતું કરીને પણ જિનવચનને સાર્થક કરો. જિનવચન દુર્લભ એટલે એણે કહેલા પરિગ્રહાદિ પાપોમાં અને કષાયોમાં પારાવાર ખેદ કરવાનું અહીં મળ્યું છે એ અતિ દુર્લભ વસ્તુ મળી છે, એને સક્રિય કરો. પાપો અને કષાયોમાં મોહો નહિ, એનાથી દેખાતા દુન્યવી લાભમાં મોહ ન પામો. દિલમાં એ પારાવાર ખેદ અનુભવતા રહો. આ જ અતિ દુર્લભ જિનવચન પામ્યાને સાર્થક કરવાનું કહેવાય.’

કોધાધિ કષાયમાં પારાવાર ખેદ અનુભવાય માટે આ વિચાર છે કે ‘એ ભવની પરંપરા વધારે છે અને એના સંસ્કારના ભવાંતરે ગુણાકાર થયા તો એ ભવો ભયંકર બનવાના.’ આ વિચારથી ખેદ થતાં સહેજે મનને થશે કે લાવ ત્યારે કોધ કરીને ખેદ કરવો એના કરતાં કોધ જ ન કરું.

(૧૨) કોધને અટકાવવા માટે વળી આ એક વિચાર છે કે ‘જો કોધ કરીશ તો મન તામસી અને નિઃસત્ત્વ બનશે. એ તામસીપણાના જીવનના બીજા અંગો

અને ગુણો ઉપર ખરાબ અસર પડશે, તેમ નિઃસત્ત્વતાથી અંતિ લક્ષ્ય વીતરાગતાને પમાડનાર મહાસત્ત્વભર્યા અપૂર્વકરણથી વધુ દૂર ફેંકવાનું થશે. માટે એવા તામસભાવ તથા નિઃસત્ત્વતાને લાવનારો અધમ ક્રોધ શા માટે કરું ? ક્રોધને અટકાવું.”

તામસભાવ અને નિઃસત્ત્વતા બંને ખતરનાક છે. બંને પર ખૂબ ધ્યાન દેવા જેવું છે.

(૧) ક્રોધથી પોષાયેલા તામસભાવની અસર જીવનના બીજા પ્રસંગો અને ગુણો પર પડે છે.

દા.ત. તામસભાવના લીધે ઘરમાં કુટુંબીઓ સાથેનો વ્યવહાર મીઠો મુલાયમ નહિ રહે. અગર પત્નીએ કાંઈક જરા જેવી ભૂલ કરી તો તામસભાવવાળો પતિ એને સહન નહિ કરે, ઘાંટાઘાંટી કરશે, ઝગડો કરશે, અને પત્ની જો ભારે દમવાળી હશે તો પતિ બોલી તો નહિ શકે પણ તામસભાવને લીધે મનમાં ને મનમાં બળશે.

જો તામસભાવ ન હોય અને ઉદાર દિલ હોય તો મનને એમ થશે કે ‘ભૂલ તો હું ય ક્યાં નથી કરતો ? પત્ની ભૂલ કરે છે એ જોયા કરતાં એ બીજું સારું કેટલું ય કરે છે એ જોવાનું ક્યાં ઓછું છે ? તે બધું જોવાનું મૂકીને નાની ભૂલ જોવા બેસું ? લાવ, એને હિંમત આપું આશ્વાસન આપું કે આ કોઈ મોટી ભૂલ નથી દિલમાં દુઃખ કરતા નહિ, મન બગાડશો નહિ.’

મંદિર-ઉપાશ્રયમાં તામસભાવ શું કરે ? :-

પણ તામસભાવવાળાને આ સૂઝે નહિ. એ તો તામસી પ્રકૃતિમાં ક્ષુદ્રતાથી એકલી ભૂલ ખામીને એકલો અંધકાર જ જોતો હોય છે. સારું થયું હોય એમાં પણ ઓછું કેટલું રહ્યું, ખામી શી રહી, એ જ જોવા તરફ એની દૃષ્ટિ રહે છે. એટલે તો આજે દેખાય છે કે મંદિર-ઉપાશ્રયમાં પણ આવનારા તામસભાવવાળા માણસો એમાં ખામીઓની ફરિયાદ જ અને બૂમરાડ જ કરતા હોય છે. ‘પૂજારી મોડો આવે છે, બરાબર કામ નથી કરતો. કારભારીને કશી પડી નથી. ઉપાશ્રયનો માણસ એદી છે. કટાસણા-ધોતિયાનાં ઠેકાણાં નથી...’ એવી એવી તો કેટલીય ખામીઓનાં રોદણાં જ રોયાં કરે છે.

પ્ર.- તો શું ખામીઓ ચલાવી લેવી ?

ઉ.- ના, પણ બૂમરાડ કરવાથી સુધર્યું ? ના, અને પોતે તો કષાય જ કમાયો ! મંદિરમાં આવી શું પામ્યો ? ખૂબી તો એ કે એમાંનું કશું પોતે શક્ય પણ સુધારવા માટે ભોગ આપવાની વાત નહિ. દા.ત. ‘અંગલૂછણાં મેલાની ફરિયાદ ખરી, પરંતુ વરસમાં એક દહાડો ય પોતે ઘેર લઈ જઈ ધોવા ધોવરાવવાની વાત નહિ. કે ઘરેથી મહિને ફક્ત એક સારો અંગલૂછણાનો ટૂકડો લાવવાની ય વાત

નહિ ! માત્ર રોદણાં-બખાળા-નિંદા કર્યા કરશે. આવું તે પાછું ક્યાં સુધી ? તો કે જિંદગીના છેડા સુધી ! કેવી દુર્દશા ? વીતરાગ પ્રભુના મંદિરમાંથી ઉપશમભાવ કમાતા રહેવાની તો વાત જ ન રહીને ?

ત્યારે, આ ઊંચા આર્થ માનવભવમાંથી જૈનશાસન મળ્યું છતાં આ રોષ કૃપણતા વગેરે જ કમાઈ જવાનું ? જિંદગીના છેડા સુધી તામસભાવના બખાળા અને છણછણ જ કમાઈ જવાના ? તામસભાવવાળાને આ કોઈ વિચાર જ નથી કે ‘બીજાનું હલકું જ જોયા કરીશ એમાં મારા આત્માનું શું લીલું વળ્યું ? હલકું મારા આત્માનું ક્યારે જોઈશ ? એને જો જોવાની ય વાત નહિ તો સુધારવાનું તો રહે જ ક્યાં ?’ ભાગ્યહીન એ બિચારો મંદિર-ઉપાશ્રયમાં સારું સારું કેટલું છે એની તરફ તો દૃષ્ટિ જ નથી નાખતો, પછી એથી ખુશી અનુભવવાની અને અનુમોદના કરવાની તો વાત જ ક્યાં રહે ? સારું અનુમોદવું હોય તો હાથવેંતમાં છે, પણ તામસભાવ એ કરાવે નહિ.

મંદિરમાં અનુમોદવાનું કેટલું ? ભાવીમાં ઉદય હોય એને સૂઝે :-

ખૂબી જુઓ કે મંદિરમાં કેટકેટલું સારું છે કે જે પોતે સ્વયં કરી શકતો નથી, છતાં એની અનુમોદના કરી શકે; ને એ કરતાં આવડે તો કર્યા જેવો લાભ મળે એમ છે. પણ ભાવી ઉદય ન હોય એને એ ક્યાંથી સૂઝે ? દા.ત.

(૧) દેરાસરમાં સેંકડો ભાવિકો આવે છે. ભક્તિ કરે છે. એ બધાને શું પોતે મંદિરમાં લાવે છે ? કે આવેલા એમની પાસે જિનભક્તિ શું પોતે કરાવે છે ? ના, છતાં પોતે એની અનુમોદના કરી શકે કે ‘વાહ ! મારા પ્રભુની ભક્તિ કરવા કેટલા બધા ભાગ્યશાળીઓ આવે છે ! એ કેવી જિનભક્તિ કરે છે ! આટલા બધા અહીં આવવાથી મારા પ્રભુનો કેવો સુંદર મહિમા ફેલાય છે ! યશ ગવાય છે !’ આમ અનેકના મંદિર-આગમન, ભક્તિકરણ, અને પ્રભુમહિમા-વર્ધનની અનુમોદના કરી શકે. આ અનુમોદનાનો જો વિચાર આવે તો પછી એ આવનારા ભાવિકોની ખામી જોવાનું મન જ કેમ થાય ?

(૨) એમ મંદિરમાં પંચમ કાળના અનુસારે કારભારી દ્વારા જેટલું સચવાય છે અને એટલી સગવડ ઉપર ભાવિકો દર્શન-પૂજનાદિ કરી શકે છે એટલું સચવાવાની અનુમોદના થઈ શકે.

(૩) એમ, દેરાસરમાં જે વીતરાગપ્રભુનાં દર્શન મળે, પૂજા-ભક્તિ મળે, પ્રભુને જોઈ એમના અપરંપાર ગુણો અને ઉપકારોનું સ્મરણ મળે, મંદિરમાં રહ્યા એટલો વખત કષાયોની કાંઈક શાંતિ અનુભવી શકાય, ને એટલો વખત સાંસારિક આરંભ-સમારંભ વ્યાપારો અને વિષયોની પ્રવૃત્તિથી સહેજે સહેજે છુટકારો મળે,

એ બધાની ખુશી અનુભવી શકાય. ત્યારે એ પણ જુઓ કે મૂર્તિ ને મંદિર જ ન માનનારના ભાગ્યમાં આ ક્યાંથી ?

(૪) એવી રીતે મંદિર અને મૂર્તિ તથા મંદિરની વસ્તુઓ જેવી કે ભક્તિમાં વપરાતી ચીજોની ખુશી અનુભવી શકાય કે ‘વાહ ! કેવા સુંદર આ શુભ ભાવનાં નિમિત્ત ?’ અહીં પૂછવાનું મન થશે કે

પ્રશસ્ત ચીજોના આનંદનું રહસ્ય શું ? :-

પ્ર.- આવી બધી ખુશીનો શો અર્થ ?

ઉ.- આનો અર્થ મોટો છે. પ્રશસ્ત ચીજોનો સાચો આનંદ હૈયામાં ઊછળે તો એ અપ્રશસ્ત ચીજોના આનંદને ધક્કો લગાવે છે. જીવને સંસાર અને સંસારની વસ્તુઓ બહુ ગમે છે, પરંતુ જો મોક્ષ અને મોક્ષ પામવામાં ઉપયોગી વસ્તુઓ બહુ ગમવા માંડે તો પેલું સંસારનું ગમવાનું ઓછું થતું આવે. મંદિર ગમતું થાય તો ઘર ઓછું ગમે. મંદિર જોઈને ખુશી થાય કે ‘અહો ! આ જિનમંદિર પાપોને ઓછા કરવા માટે અને ધર્મ કમાવવા માટે કેવું સુંદરસ્થાન !’

આવો આનંદ થાય એટલે સ્વાભાવિક છે કે પાપના ધામભૂત સંસારી ઘર બજાર વગેરે પ્રત્યે એવો આનંદ ન થાય.

(૫) એમ વીતરાગની મૂર્તિ જોઈને ખુશી થાય કે ‘અહો ! કેવી સુંદર આ કષાયોથી રહિત પ્રશાંત રસઝરતી વીતરાગ મુદ્રા !’ જો આ ખુશી થાય તો સહજ છે કે મોહમૂઢ અને રાગાદિ કષાયો ભરેલી સંસારીઓની રૂપાળી લાગતી મુખમુદ્રા અને ગમે તેવા રૂપાળા દેખાતા શરીર જોઈને પૂર્વના જેવા આનંદ ન થાય.

સારું જોઈ સાંસારિક રાગને ધક્કો લાગવાનો દાખલો :-

હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજને પહેલાં જ્યારે રાજપુરોહિત બ્રાહ્મણ હતા ત્યારે એકવાર રસ્તે દોડ્યા આવતા તોફાની હાથીના ભયથી જિનમંદિરમાં પેસી જવું પડેલું; પણ ત્યાં વીતરાગ પ્રભુની મૂર્તિ જોઈને આનંદ ન થયો, ઊલટું મશકરી સૂઝી કે ‘વાહ ! આ લષ્ટપુષ્ટ કાયા મિષ્ટાન્નભોજી હોવાનું સૂચવે છે.’ આવું દર્શન ક્યાંથી લાભ કરે ? પરંતુ પછીથી એકવાર જ્યારે સાધ્વીજીને ગાથાનો અર્થ પૂછવા એમના મુકામની અંદર જવાનું થયું ત્યારે ત્યાં સાધ્વીમંડળમાં જુદી જુદી સ્વાધ્યાય-ધ્યાન-કાયોત્સર્ગ વગેરે પવિત્ર ચર્ચાઓ જોવા મળી, અને એનો આનંદ થયો કે ‘વાહ ! વિષય-કષાયોથી મુક્ત, સંસારની મોહમય જળોજથા વિનાની અને પવિત્ર-જ્ઞાનાચારાદિમાં વ્યગ્ર કેવી સુંદર આ આર્ચાઓ !’ ત્યારે ઘરે ગયા પછી એમનું મન એના જ વિચારમાં રમતું રહ્યું; સંસારી સગાનાં મુખ જોવાનો જે એમને પૂર્વે આનંદ હતો એનો ધક્કો લાગ્યો; એ રાતના સાધ્વીઓના નિરાલા પવિત્ર જીવન પર

વિચાર કરતા રહ્યા. એમના મનને આશ્ચર્ય થાય છે કે ‘અહો ! મોહમૂઢ જગતમાં આવી પવિત્ર જીવનચર્યા જીવતી આર્ચાઓ જોવા મળે છે !’

હરિભદ્ર બ્રાહ્મણના અશુભ રાગને વીતરાગદર્શને ધક્કો ક્યાં સુધી :-

બોલો, પ્રશસ્ત વસ્તુ જોવા મળ્યાની ખુશી માનવાનો અર્થ છે કે નહિ ! હરિભદ્ર બ્રાહ્મણને જુઓ, એવી ખુશીથી અપ્રશસ્ત ચીજોની ખુશીને ક્યાં સુધી ધક્કો લાગે છે ! સવારે એ સાધ્વીજીના જણાવ્યા મુજબ ઊપડ્યા આચાર્ય મહારાજ પાસે ગાથાનો અર્થ પૂછવા. ત્યાં ઉપાશ્રયમાં પેલા મંદિરમાં થઈને જવાનું હતું. તેથી પહેલાં મંદિરમાં જતાં વીતરાગ પ્રભુની મૂર્તિ જોઈ ખુશી થયા કે ‘અહો ! આ કોઈ સ્ત્રી, શસ્ત્ર વગેરેથી રહિત અને રાગદ્વેષ-મોહની ચેષ્ટા વિનાની આ કાયા વીતરાગ હોવાનું સ્પષ્ટ સૂચવી રહી છે. કેટલી સુંદર પ્રશમ રસ-ઝરતી આ મુખમુદ્રા અને નયનો !’ પહેલાં કાયાની લષ્ટપુષ્ટતા જોઈ હતી, હવે કાયાની પ્રશાન્તતા જુએ છે, માટે અવનતિને બદલે ઉન્નતિ શરૂ થાય છે.

વીતરાગની મૂર્તિ જોવાના આનંદે હરિભદ્ર બ્રાહ્મણના દિલમાં રાગીઓની કાયા અને પ્રવૃત્તિ પરના આનંદને જોરદાર ધક્કો લગાડી દીધો; ધક્કો તે એવો કે જ્યાં પછી અંદર ઉપાશ્રયમાં આચાર્ય મહારાજ શ્રી જિનેભદ્રસૂરિજીએ એમને કહ્યું કે ગાથાનો અર્થ સમજવા માટે એકડેએકથી તત્ત્વનું તથા સૂત્રોનું જ્ઞાન મેળવવું પડે, અને તે સંસાર ત્યાગ કરી ચારિત્ર-જીવન અપનાવો તો એમાં એ મળી શકે’, ત્યાં હરિભદ્ર બ્રાહ્મણને સંસાર ત્યજી ચારિત્ર લેતાં વાર ન લાગી. જો સંસારવાસ સંસારી સગાઓ અને રાજશાહી માન-સન્માન સમૃદ્ધિનો રાગ તથા આનંદ પૂર્વવત્ અકબંધ હોત તો અહીં સંસાર કેમ છૂટત ?

જિનમૂર્તિ વગેરેનો સાચો રાગ શું કરે ? :-

આત્મહિતની વસ્તુઓ, ધર્મસાધનાની વસ્તુઓ,

સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની ચીજો, એ બધી પ્રશસ્ત વસ્તુ ગણાય. એની વારંવાર ખુશી સાંસારિક અપ્રશસ્ત વસ્તુની ખુશીને ધક્કો લગાડે છે. જેને વીતરાગ પ્રભુની મૂર્તિ પર સાચી ખુશી થાય છે. એને પૈસાના આનંદને ધક્કો લાગે છે. તેથી તો એ પોતાના પૈસા ખરચીને વીતરાગ પ્રભુની રોજ સારાં દ્રવ્યથી પૂજા ભક્તિ કરે છે, અને અવસર મળતાં પૈસા ઉરાડીને વિશેષ ભક્તિ કરે છે, તેથી આ પણ સમજી રાખો કે છતી ભક્તિએ પ્રભુભક્તિમાં પોતાનાં દ્રવ્ય લઈ જવાનું મન નથી થતું, તો એ સૂચવે છે કે ધનરાગને ધક્કો મારે એવો પ્રભુ પર રાગ નથી થયો.

ધરણશાહ પોરવાલે, વિમળશાહ મંત્રીએ, વસ્તુપાલ તેજપાલે ફક્ત એકેક મંદિર બંધાવવામાં કોડો રૂપિયા ખર્ચી નાખ્યા. ધરણશાહના ભાઈએ વીતરાગ પ્રભુની

મૂર્તિ બનાવરાવવામાં હજારો મણ સોનું વાપરી કાઢ્યું, અચલગઢના શિખર પર આલીશાન ઊંચું મંદિર કરાવ્યું અને પ્રતિષ્ઠા માટે સંઘ લઈને ગયા, પ્રતિષ્ઠા કરાવી ધૂમ પૈસા ખરચ્યા, અને પ્રતિષ્ઠા પછી માણસોને ખાલી ખુશીદાન દેવામાં એક લાખ રૂપિયા વાપર્યાં. એમ આભૂ સંઘવી, પૂનડ શ્રાવક, પેથડશા, ઝાંઝણશા, રાજા કુમારપાળ વગેરેએ સંઘયાત્રા અને મંદિરનિર્માણ વગેરેમાં અઢળક લક્ષ્મી વાપરી.

વીતરાગની મૂર્તિ પર સાચી ખુશી હોય તો આ બનવું કઠિન નથી.

બાકી 'પ્રભુ તમે મને વહાલા, પણ તમારા કરતાં મારા પૈસા મને વધારે વહાલા' એવી બનાવટી ખુશી હોય એનાથી પ્રભુભક્તિમાં પૈસો ન છૂટે.

પ્રશસ્તના રાગનાં ૩ કાર્ય એ પરથી પ્રશસ્તના રાગ મપાય :-

મંદિર-મૂર્તિ-ઉપાશ્રય-સાધુ-સાધ્વી અને એની વસ્તુઓની ખુશી માનવાનો અર્થ જ એ છે કે (૧) સાંસારિક સગાસ્નેહી અને સંસારની પૈસા ટકા વગેરે વસ્તુઓની ખુશીને ધક્કો લાગે, ખુશી ઓછી થાય. એટલે પછી (૨) એકબાજુ એની દોડધામ ઓછી થતી આવે અને, (૩) બીજી બાજુ એને પેલી પ્રશસ્ત બાજુમાં વાળવાનું થતું આવે. આ ત્રણ કાર્ય, જોજો જીવનમાં છે ? તો એ પરથી પ્રશસ્ત વસ્તુઓના રાગ કેવા એને કેટલા છે એનું માપ નીકળશે.

પ્રશસ્તના રાગ કેમ વીતરાગ બનાવે ? :-

એટલું સમજી રાખો, જનમ-મરણની જંજાળમાંથી છૂટવું છે ? તો એ માટે વીતરાગ બનવું પડશે. વીતરાગ થવું છે ? તો એ માટે પહેલાં અપ્રશસ્ત વસ્તુઓનો રાગ અને ખુશી ઓછા કરવા પડશે. એ કરવું છે ? તો પ્રશસ્ત વસ્તુઓના રાગ અને ખુશી દિલથી ઊભા કરવા પડશે; એને અધિક ને અધિક જમાવવા જોઈશે. ત્યારે પૂછો,

પ્ર.- પ્રશસ્તનો રાગ જમાવ્યે જવામાં તો પછી રાગ જામ્યો, તો વીતરાગ કેમ બની શકાય ?

ઉ.- આનો ઉત્તર સરળ છે. પહેલું આ સમજી રાખો કે

અપ્રશસ્તનો રાગ સંસાર માટે એટલે કે બંધન માટે છે; ત્યારે પ્રશસ્તનો રાગ મોક્ષ માટે છે.

માણસને ઘર કેમ ગમે છે ? સંસારમાં બંધાયા રહેવા માટે. પણ મંદિર કેમ ગમે છે ? મોક્ષ માટે. એટલે હવે પ્રશસ્તનો રાગ કરશે એમાં લક્ષ્ય મોક્ષનું છે, અર્થાત્ બંધનથી છૂટવાનું છે. એટલે હવે સ્પષ્ટ છે કે જેમ જેમ પ્રશસ્તનો રાગ વધતો જશે, તેમ તેમ મોક્ષનું લક્ષ્ય વધુ ને વધુ ઘનિષ્ટ-દઢ સતેજ બનતું જશે. તે એક દિવસ એવો આવશે કે જ્યારે મોક્ષનું લક્ષ્ય એટલે કે બંધનથી-આસક્તિથી

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૫

છૂટવાનું લક્ષ્ય મનમાં ઉત્કૃષ્ટ કોટિએ પહોંચી જતાં આસક્તિમાત્ર છૂટી જશે ત્યાં પ્રશસ્તના રાગ પણ સહેજે ઓસરી જવાના આમ, પ્રશસ્તરાગનો જે ઉદ્દેશ બંધનથી મુક્તિ, એ ઉદ્દેશ ઉત્કૃષ્ટ દઢ થતાં આસક્તિમાત્ર ટળી જવાથી વીતરાગ બનાય છે. એટલે એ રાગની વૃદ્ધિ વીતરાગતાને નિકટ કરે છે.

જિન પર રાગ, મુનિ પર રાગ, સંયમનો રાગ, અહિંસાનો રાગ, ત્યાગ ક્ષમાદિનો રાગ, દાન-શીલ-તપ ઉપર રાગ, શાસ્ત્ર-શાસન-તીર્થ ઉપર રાગ, ... ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ રાગ પ્રશસ્ત વસ્તુના રાગ કહેવાય. એ મોક્ષ માટે કરાય છે. એમાં આગળ વધતાં મોક્ષ એટલે સર્વસંગનો ત્યાગ એનું લક્ષ્ય ઉત્કટ ઉત્કૃષ્ટ બની જતાં અસંગ-ભાવ ઝળકી ઊઠે છે, ત્યાં પછી જિન-મુનિ-સંયમ વગેરે પરથી પણ સંગ-રાગ હટી જાય એમાં નવાઈ નથી. આ બને છે ત્યારે ક્ષણમાં જ બની જાય છે. ક્ષણ પહેલાં તો સંયમ સાથે આવા અસંગભાવનો ય ઉત્કટ રાગ હોય, આકર્ષણ હોય, પરંતુ એનું ફળ ખરેખર અસંગભાવમાં આવી લાગે છે. ત્યાં ક્ષણમાં ગુણઠાણની શ્રેણિ ચડવાનું અને ક્ષણમાં વીતરાગ દશાએ પહોંચી જવાનું અને ક્ષણમાં કેવળજ્ઞાન-સર્વજ્ઞતા પામવાનું બની જાય છે.

તેથી બરાબર સમજી રાખો કે પ્રશસ્ત રાગનો ઉદ્દેશ મોક્ષ માટે છે, તેથી એ રાગ બંધનરૂપ નથી બનતો, પણ અપ્રશસ્તના રાગના બંધનો તોડનારો બને છે. એમાં કાયા-અહંત્વના રાગ પણ અપ્રશસ્તના રાગ હોઈ એ તૂટતાં ઝટ અનાસંગભાવ આવીને ઊભો રહે છે,

બસ, વાત આ છે કે અશુભ-અપ્રશસ્ત મોહ-વર્ધક વસ્તુઓના રાગ તોડવા હોય તો પ્રશસ્ત વસ્તુના રાગ આનંદ ઊભા કરો, પુષ્ટ કરો, વધારતા રહો. એની ખુશી અનુભવો. એ ખુશી અનુભવવાનું પ્રયોજન અને પ્રમાણપત્રક આ કે અશુભની ખુશીઓ ઓછી થતી આવે.

મંદિરમાં અનુમોદવા જેવું શું શું ? એ વાત ચાલતી હતી, એમાં આ વાત હતી કે (૧) દર્શનપૂજા કરવા આવનારને જોઈને ખુશી થાય કે 'કેવા ભાગ્યવાન આ જીવો કે અહીં પરમાત્માની ભક્તિ કરવા આવે છે !' (૨) એમ પ્રભુની વિવિધ પૂજા-ભક્તિ-ઠાઠ થાય એની અનુમોદના કરાય. (૩) ભાવિકો એમાં હજારો રૂપિયા ખરચી ઉત્તમ પાત્રે દાન કરે એ પર આનંદ અનુભવાય. એમ (૪) સુંદર અંગરચના, સ્નાત્રમહોત્સવ, સ્તવન-ગુણગાન, પ્રાર્થના, સ્વદુષ્ટ-રુદન, વગેરે વગેરે જે મંદિરમાં થતા હોય એ બધાં સુકૃતો છે, સત્કૃત્યો છે, એની અનુમોદના થઈ શકે. (૫) મંદિર-મૂર્તિની વસ્તુઓ શુભ ભાવનાં નિમિત્ત છે, મૂર્તિ પ્રશમરસભરી છે એની ખુશી અનુભવી શકાય.

૨૬ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રશસ્તના રાગ કેમ વીતરાગ બનાવે ?”(ભાગ-૪૨)

આમ જોઈએ તો જિનમંદિરમાં અનુમોદવા લાયક ખુશી અનુભવવા લાયક એટલું બધું છે કે એની અનુમોદનાનાં જો ચિત્ત લાગે તો તામસભાવથી ત્યાં ખામીઓ ને ત્રુટિઓ જ જોયા કરવાની ને બખાળા જ કાઢવાની ફુરસદ જ ન મળે; અને સુકૃતાનુમોદન ભરપૂર કરીને ભવસ્થિતિનો પરિપાક કરી શકાય, તેમ પાપક્ષય, મહાન પુણ્યક્રમાઈ, તથા ધર્મબીજોનાં વાવેતરનો લાભ મળે. આવા લાભ કમાવાના મૂકી ખામીઓ જ જોવાનું અને તામસભાવ પોષવાનું કોણ કરે ?

પ્ર.- ખામી જ જોવાની ન હોય તો પછી સુધારો ક્યારે થાય ?

ઉ.- તો કહો બીજાની ખામીઓ જ જોનારા એમાં કેટલો સુધારો કરાવી શકે છે ? એમનાથી શેક્યો પાપડ ભાંગતો નથી. નથી તો એ બીજાને સુધારી શકતા, કે નથી એ મંદિરમાંની ખામી દૂર કરવા જાતે કશો ભોગ આપતા, એમની તો જિંદગી આખી ય ક્યક્યને બૂમરાડ કરવામાં જ પૂરી થાય છે. પછી ત્યાં એમના ભાગ્યમાં પહેલાં કહી તેવી સુકૃતોની અનુમોદનાઓ કરવાનું કે પ્રશસ્ત વસ્તુની ખુશી અનુભવવાનું રહેતું નથી. આ બધું તામસભાવના લીધે બને છે. એ તામસભાવને પોષનાર કોધ છે. માટે કોધ કરવા જેવો નથી.

કોધ ઊઠવા જાય ત્યાં આ ભય લાગે કે ‘રખે ને કોધ કરું ને તામસભાવ પોષાય તો એ જીવનના બીજા ભાગોમાં ખરાબ અસર કરે તો ?’ આ ભયથી કોધ દબે.

આ તામસભાવ અને એને પોષનારા કોધની આદત ખાસ સુધારવા જેવી છે. મન કાઠું કરીને અને ચાંપતી નજર રાખીને એ બંનેને ઊઠતાં જ દબાવવા જેવા છે. નહિતર સમજી રાખજો કે જિંદગી આખી કોધ અને તામસભાવમાં પસાર થશે, અને એમાં સારું કશું નીપજશે નહિ. દુનિયામાં દેખાય છે કે જીવનના કાંઠે બેઠેલા એવા બુદ્ધાઓના મોઢે પણ તામસભાવના જ અંધકારભર્યા અને બીજાઓની ભૂલો-ખામીઓના બખાળા જ સાંભળવા મળે છે. એમને પૂછી જુઓ કે

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૧૯, અંક-૪૪, તા. ૧૪-૮-૧૯૭૧

‘જિંદગીમાં હજારો નહિ પણ લાખો વાર બીજાની ખામીઓના તામસભાવના વિચાર કર્યા અને બોલ બોલ્યા, પરંતુ (૧) એમાં તમે સુધારો કેટલો કરાવી શક્યા ? તેમજ (૨) આ આદતમાં રમ્યા જાત માટે સાત્ત્વિકભાવ અને ઉપશમભાવના અભ્યાસ કેટલા કર્યા ?’

જો આના જવાબમાં મીંડુ છે, તો વિચારવા જેવું છે કે એવા માણસ અંતકાળે

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૭

પણ શેમાં રમવાના ? એ વખતે ચાકરી કરનારા ચાકરી કરતા હશે, દવા-ખોરાક દેતા હશે, છતાં આ બિચારા તામસભાવના ગાઢ અભ્યાસને લીધે મનમાં કે બહાર બણબણતા રહેશે કે ‘દવા ટાઈમસર ન આવી, ચાહ ઠંડી આવી, બારી બંધ રાખી પણ અહીં ગભરામણ થાય છે, બરાબર પથારી પાસે કોઈ બેસી રહેતું નથી; સૌ સૌના તાનમાં છે; આ ખાંસી બહુ ઊપડી, તાવ બહુ, અશક્તિ ભારે, શરીર કળે છે, ડાક્ટર બરાબર ધ્યાન આપતા નથી,...’ આવું આવું તો કેટલું ય તામસભાવ અને કોધનું તાંડવ ચાલ્યા કરતું હશે.

ત્યારે આ પરથી વિચારવા જેવું છે કે શું આ ઊંચી જિંદગીમાં આવા તામસભાવના જ લાખો વારના કુસંસ્કાર કમાઈ જવાના રહે છે ? સાત્ત્વિક ભાવ, ઉદારભાવ અને ઉપશમભાવના કોઈ અભ્યાસ જ નહિ ? એના કોઈ જ સંસ્કાર અને પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય કમાઈ જવાના રહેતા જ નથી ?

તામસભાવમાં બીજાની ખામીઓ જ જોયા કર્યે અને પારકી પંચાત જ કૂટ્યે રાખ્યે જાતનું શું ભલું થશે ?

(૧) સંસાર વિચિત્ર છે, ખામીઓ ભરેલો છે, અને (૨) સારું જોવાનું આપણું એવું પ્રબળ પુણ્ય નથી, તેથી તામસભાવના લીધે નરસં-હલકું તો ઘણું મળવાનું, તો શું એ જ જોયા કરવું ? સારું જોવાનું ક્યાંય મળતું જ નથી ? જ્યાં હલકું જોઈએ છીએ એનામાં ય સારું કશું જ નથી ? પરંતુ દિલમાં સાત્ત્વિકભાવ-ઉદારભાવ હોય તો એ દેખાય, ને બીજાની ખામી પર આંખ મિચાય. સાત્ત્વિકભાવ ન હોય તો ય એ કેળવવા માટે પણ બીજાના હલકા તરફ ખામી તરફ આંખ મીંચી સારા તરફ જ દષ્ટિ રાખવી જરૂરી છે. મન કાઠું કરીને આ કરવું જોઈએ; તે એક જ વિચાર, કે

જીવનલક્ષ્ય પર દૃષ્ટિપાત :-

‘મારું એવું પ્રબળ પુણ્ય નથી એટલે બીજાની ખામીઓ જોવા મળે છે, પરંતુ મારે એ જોવી, એના પર ધમધમવું, બખાળા કાઢવા, વગેરે તામસભાવનાં તાંડવ ખેલવા નથી. એથી તો મારું રહ્યું-સહ્યું પુણ્ય પણ ખાખ થતું જાય છે, કુસંસ્કારો અને પાપકર્મના થોક જામે છે, અહીં પણ દિલને શાંતિ ય મળતી નથી, ને સાત્ત્વિક ઉદારવૃત્તિ તથા ઉપશમ ભાવ કેળવવાની સુવર્ણતક એળે જાય છે; જગતના માનવીઓમાં અને જગતની ચીજવસ્તુમાં મારા તેવા પુણ્યની ખામીએ ખામી તો હોય, પરંતુ એના પર હું તામસભાવ અને રોષ-ઉકળાટ જ કર્યા કરું તો પછી સાત્ત્વિકભાવ, ઔદાર્ય અને ઉપશમભાવ ક્યારે કેળવીશ ? એમ, જીવનભર નરદમ તામસભાવ તથા ઉકળાટ-ઉકળાટના અભ્યાસમાં અંતકાળ કેવો દેખવા પામીશ ? ને એવા અંતકાળની પછીનો અવતાર કેવો તથા એમાં શું કરવાનું મળશે ?’

૨૮ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રશસ્તના રાગ કેમ વીતરાગ બનાવે ?”(ભાગ-૪૪)

બસ, આ વિચાર મનમાં રમાડ્યા કરો તો હલકા તામસભાવના વિચાર અને દિલમાં વાતવાતમાં ઉકળાટની ભયંકરતા સમજાશે ને એ ઓછા કરવાનું મન થશે, પ્રયત્ન થશે.

તામસભાવ ટાળવા ૩ ઉપાય :-

પ્ર.- પણ બીજાની ખામી મન સહન નથી કરી શકતું તેથી એના વિચાર આવે છે. એનું શું થાય ?

ઉ.- એ ટાળવાના ઉપાય આ, કે

(૧) પાયામાં આપણા પુણ્યની ખામી જુઓ કે આપણને એવું જોવા મળે છે; અને પછી એ પુણ્યની ખામી દૂર કરવા પરમાત્માનો વિચાર, જિનભક્તિ, તથા બીજાં સુકૃત અને શુભ ભાવો વધારો.

(૨) બીજો ઉપાય આ, કે બીજામાં એક જાતની ખામી છે તો શું આપણામાં બીજી જાતની ખામીઓ નથી ? એ સુધારવા આપણે ધરખમ શુભ વિચાર-ભાવના-ભાવો કરવાની જરૂર નથી ? જો એ કરીએ તો બીજાની ખામી પર મન ક્યાંથી જવાનું હતું ? અને

(૩) ત્રીજો ઉપાય આ, કે બીજામાં ખામી સિવાય જે જે સારું તત્ત્વ છે એની અનુમોદનાનો લહાવો લેવો, તથા ખામી બદલ મૈત્રી-કરુણાભાવની કમાઈ કરવી.

ટૂંકમાં વાત આ છે કે જીવન ઉત્તમ મળ્યું છે, તો એમાં ઉત્તમભાવ, સાત્ત્વિકભાવ, ઔદાર્ય અને ઉપશમભાવની પળે પળે કમાઈ પર લક્ષ રાખવું.

આ ઉત્તમ જીવન હૈયે ઉત્તમભાવ સાત્ત્વિકભાવ રમતો રાખવા માટે છે, એ પળે પળ યાદ રહે.

કારણ, જીવને મૃત્યુ બાદ સાથે આવનારી મહત્ત્વની ચીજ હૈયે રમાડેલા પવિત્ર કે મલિનભાવો છે.

કેમકે, અહીંના રમાડેલા ભાવને યોગ્ય પરલોકે ભવ મળે છે.

એટલે જો હૈયે તામસભાવ જ રમાડ્યા કર્યો, તો મૃત્યુ બાદ શું લઈ જવાનું મળે ? એ તામસભાવ જ ને ? પછી એનું પરિણામ શું ? કુદરતનો સામાન્ય નિયમ આ, કે જેવા ભાવ અહીં હૈયે રમતા રાખ્યા, પરલોકમાં એને યોગ્ય ભવ મળે, અને ત્યાં પછી એ ભાવ ફાલેફૂલે અને એમાં રચ્યાપચ્યા રહેવાય. આ હિસાબે વિચારો કે તામસભાવને યોગ્ય કેવો ભવ મળે ? ને એવો ભવ પામીને ત્યાં કરવાનું શું ?

માટે સાવધાન બનો. હૈયે તામસભાવ ન રમતો રહે એનું ખૂબ ધ્યાન રાખો. આત્માની નિકટની ચીજ પૈસાટકા નથી, પરિવાર નથી, કાયા નથી, કીર્તિ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૯

નથી, સત્તા-સન્માન નથી, પણ

ભાવ એ આત્માની નિકટની ચીજ છે.

કાયા-કીર્તિ-પરિવાર વગેરે બગડ્યા એમાં આત્માનું કાંઈ બગડતું નથી; પરંતુ જો ભાવ બગડ્યા તો આત્માનું બહુ બગડી જાય છે, કહે છે ને કે દાળ બગડી તો દહાડો બગડ્યો, કપડું રાશિ આવ્યું તો ૨-૪ મહિના બગડ્યા, સ્ત્રી બગડી તો ભવ બગડ્યો, પરંતુ જો ભાવ બગડ્યા તો આત્માના ભવોભવ બગડી ગયા. દાળ વગેરે બગડે એમાં જો હૈયે ભાવ તામસી નહિ પણ સારા સાત્ત્વિક સલામત, તો આત્માનું કશું બગડતું નથી,

સનત્કુમાર ચકવર્તીને કાયા બગડી ગઈ, છતાં આત્માનું કશું બગડ્યું નહિ, કેમકે ભાવ સારા સાત્ત્વિક વૈરાગ્યના કર્યા, ને એમાં તો ચારિત્ર પામી ગયા. તે પછી પણ ૭૦૦ વર્ષ સુધી કાયા બગડેલી રહી, પરંતુ એમાં મહાન તપસમૃદ્ધિ કમાયા. કેમકે ભાવ સારા સાત્ત્વિક હતા; પણ ‘હાય ! મારી કાયા બગડી ગઈ !’ એવા તામસભાવ નહિ. ત્યારે બ્રહ્મદત્ત એવા તામસભાવમાં ૭મી નરકે ગયો.

સીતાજીને રામે જંગલમાં તજાવી દીધા, પણ એ બાહ્ય સંપત્તિ બગડવા છતાં સીતાના આત્માનું કશું બગડ્યું નહિ; કારણ કે ભાવ સારા સાત્ત્વિક હતા. તેથી તો એમણે મોકલેલ ધર્મસંદેશથી રામચંદ્રજીને પારાવાર પશ્ચાત્તાપ થયો, અને તરત સીતાને પાછી લઈ આવવા એ વનમાં પહોંચ્યા. ત્યારે સીતાજીનો આત્મા તો શુભ ભાવમાં વખત જતાં અગ્નિપ્રવેશનું દિવ્ય કરી મહાન યશ પામ્યાં, અને દરમિયાન કેળવેલા સાત્ત્વિકભાવના વૈરાગ્ય પર દિવ્ય પછી તરત જ ચારિત્રમાર્ગ પામી ગયો.

અહીં ખૂબી જુઓ, -રાવણને ત્યાં મૂકાયા ત્યાં શું, અને પછી વનમાં હકાલપટ્ટી થઈ ત્યાંથી ઠેઠ ચારિત્ર સુધી શું, જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાપાલનની ભક્તિના ભાવ ખૂબ કેળવ્યા હશે, તે એ ભાવને યોગ્ય ૧૨ મા દેવલોકના ઈંદ્રપણાનો ભવ મળ્યો; જ્યાં એમને અસંખ્ય તીર્થંકર ભગવાનના પહેલા જન્માભિષેકનો લાભ મળશે. અહીંના ભક્તિભાવે ત્યાં ભક્તિભાવની સગવડ કરી. પરંતુ એ અહીં કાયાનાં કષ્ટ અપમાન વગેરે પર તામસભાવના વિચાર ન કર્યા તો બન્યું.

ત્યારે બિચારા બ્રહ્મદત્ત ચકવર્તીને દુશ્મન બ્રાહ્મણદ્વારા આંખો ફૂટી, ને એ પછી ઠેઠ સુધી એની હાયવોયના તામસભાવમાં પડ્યો, તો પછી એને એવો સાતમી નરકનો ભવ મળ્યો કે ત્યાં જાલિમ હાયવોયના ભાવ જ કરવાના મળ્યા.

આ બહુ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી બાબત છે કે આત્માને અતિ નિકટની વસ્તુ હૈયે ઊઠતા-રમતા ભાવ છે, ને એ એને યોગ્ય પરભવ તથા ત્યાં એવા ભાવના મંડાણ કરી આપે છે. મમ્મણશેઠે પૂર્વભવમાં લાડવો ગયાનો શોક કરેલો, તે મનમાં રટાવેલો, એટલે લાડુના સુપાત્ર દાનના પ્રભાવે મળેલા મમ્મણના ભવમાં શોકનો

૩૦ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“તામસભાવ ટાળવા ૩ ઉપાય” (ભાગ-૪૪)

ભાવ ચાલુ રહ્યો. અઢળક ધન પાસે છતાં, ‘હાય ! પણે સસ્તુ વેચાઈ ગયું, પેલું મફતમાં લૂંટાઈ ગયું, ને મારે લેવાનું રહી ગયું. એવા ને એવા શોકના ભાવ ક્યાં તો પછીથી સાતમી નરકમાં જાલિમ ત્રાસ પર પારાવાર શોકના ભાવ કરવાના આવ્યા

માટે જ હૈયે તામસભાવ, રોષનાભાવ વગેરે મલિન ભાવો રમાડતાં પહેલાં ખૂબ વિચાર કરવા જેવો છે. મનમાં મલિનભાવ પેસતાં જ ભય લાગવો જોઈએ કે ‘રખે ને આ ભાવને યોગ્ય હલકો પરભવ, અને ત્યાં આવો મલિનભાવ ઉગ્ર થઈને મળ્યાં તો આ ભય રહ્યા કરે તો સહેલાઈથી મલિનભાવ અટકાવી સારા સાત્ત્વિકભાવમાં મનને ચડાવી દેવાય. મનને એમ થાય કે ‘ભાવ સારા રાખવામાં શો ખરચ પડે છે ? કે ક્યાં કોઈ મહેનત પડે છે ?’

વાત આ છે કે મલિનભાવથી મન ન બગડે એ ખ્યાલ રાખવો બહુ જરૂરી છે.

કૂરગડુ મુનિને ક્ષુધાવેદનીયકર્મનું ભારે જોર ઊપડી આવ્યું, બાહ્ય તપની સાધના બગડી ગઈ, પરંતુ ભાવ સારા સાત્ત્વિક હતા, તપ ન થઈ શકવાના પશ્ચાત્તાપના ભાવ હતા, તો ક્રમે કરીને ખાતાં ખાતાં જ કેવળજ્ઞાન થયું. આત્માનું શું બગડ્યું ? કશું નહિ, ભાવ ચોકખાથી આત્મા મહા નિર્મળ વીતરાગ-સર્વજ્ઞ બની ગયો.

ભાવ આત્માને બહુ નિકટની અને આત્મા સાથે સીધા સંબંધવાળી ચીજ છે. ભાવ બગડવાથી ભવોભવ બગડે છે.

માટે હૈયે તામસભાવને લેશ પણ સ્થાન ન આપો. અતિ કામ-ક્રોધ-લોભ-અભિમાન-રોસ-ઈર્ષ્યા વેરઝેર વગેરે તામસભાવને પોષે છે; ને અહીં પણ અધમ કૃત્યો કરાવે છે. માટે એનાથી બચવા જેવું છે. તામસભાવ ન પોષાય એ માટે ક્રોધને દબાવવા જેવો છે.

ક્રોધ સત્ત્વને હણે છે, એથી અનેક ધર્મગુણોને ધક્કો લાગે :-

ક્રોધથી તામસભાવની જેમ નિઃસત્ત્વતા પોષાય છે; તેથી પણ ક્રોધને દબાવવા જેવો છે. ક્રોધ કરવામાં સત્ત્વ હણાય છે, નિઃસત્ત્વ બનાય છે, ને એ આત્માને માટે એક મોટી ખોટ છે. સત્ત્વ તો સુખે જીવવા માટે અને અનેક સત્કૃત્યો કરવા માટે તથા ધર્મ અને ગુણોને ટકાવી રાખવા માટે બહુ આવશ્યક તત્ત્વ છે, કાંઈ પણ પ્રતિકૂલ બન્યું, પરંતુ જો સત્ત્વ હશે તો મન સ્વસ્થ રહેશે. એ સત્ત્વ જો હણાઈ ગયું તો પછી સત્કૃત્યો આદિને ધક્કો લાગી કેટલી ખોટો આવવાની ? ક્રોધ આ કામ કરે છે, સત્ત્વને હણી નાખે છે.

સત્ત્વથી કેવી રીતે ક્રોધ દબાવાય છે ? :-

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૩૧

માણસ ક્રોધમાં ચડે છે તે કોઈ ને કોઈ પ્રતિકૂળ નિમિત્ત પામીને. માણસને પોતાને મનોવિરુદ્ધ કશું બને છે એટલે ગુસ્સો સ્ફુરી આવે છે. એવું બન્યું એ સ્વેચ્છાએ સહી લેવા જોગું. ને એના પર ખામોશ રાખવા જોગું એની પાસે મનોબળ નથી, સત્ત્વ નથી; અગર છે તો ક્રોધ કરીને એને હણી નાખે છે. ક્રોધમાં ધમધમી ઊઠે છે ત્યાં ન ધમધમવાનું સત્ત્વ હણાય છે.

પોતે ધમધમવું ન હોય તો પોતાના ઉપર પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય અને સામર્થ્ય છે. ‘મારે નથી ધમધમવું’ એ નિર્ધાર સાથે પોતાના મન પર દબાણ મૂકીને શાંત રહી શકે છે. પ્યારી પત્ની કે પુત્ર કાંઈ વાંકું કરી બેસે તો હૃદયમાં રહેલા પ્રેમના બળ ઉપર માણસ એ ભૂલમાં ‘હવે આમાં શી મોટી ભૂલ ? આનો પ્રેમ કેટલો બધો અથાગ છે !’ એમ મનને વળાંક આપીને શાંત રાખી શકે છે ને ? ત્યાં ક્યાં ધમધમાટ કરે છે ? એટલે ન ધમધમવું હોય તો સામર્થ્ય છે. એમ બીજાની ભૂલમાં પણ ગમે તે પ્રકારે મનને વળાંક આપીને ન ધમધમવું હોય તો તે પોતાના સામર્થ્યની વાત છે. મન પર આ સામર્થ્ય એ સત્ત્વ છે. સત્ત્વનો ઉપયોગ કરીને ક્રોધને અટકાવી શકે છે. પરંતુ એના બદલે જો ક્રોધથી ધમધમવા જાય છે તો એ સામર્થ્યને સત્ત્વને હણી નાખે છે.

ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે,

આપણે જીવનમાં ક્રોધ-લોભ વગેરે કરી કરીને કેટલી વાર સત્ત્વને હણીએ છીએ ? બહુ બહુ વાર સત્ત્વ હણી હણીને નિઃસત્ત્વ બની ગયે પરિણામ એ આવે છે કે પછી કોઈ ધર્મ કોઈ વ્રત કે કોઈ ગુણ પર વિઘ્ન આવે એટલે એમાં ટકવાનું સામર્થ્ય રહેતું નથી; તેથી એ ધર્મ-વ્રત કે ગુણ બાજુએ મૂકી દેવાનું થાય છે; જેમ, દા.ત. દેરાસરમાં કારભારીને પોતે કાંઈ કહ્યું, ને એણે અપમાન કર્યું, તો ત્યાં નિઃસત્ત્વ માણસ નક્કી કરે છે કે ‘બસ, આપણે આ દેરાસર હવે આવવું નહિ’ શું કર્યું આ ? મંદિરે આવવાનો ધર્મ મૂક્યો. કારણ ? નિઃસત્ત્વતા. સત્ત્વ હોત તો વિચારત કે ‘કાંઈ નહિ, હવે કારભારીને કહેવું નહિ; આપણી જાતે સારું થાય એ કરી લેવું.’ બસ, આ વિચારથી શાંતિ રાખી દેરાસર આવવાનું બંધ નહિ કરત.

એમ કોઈ બાધા વ્રત છે, પણ નિઃસત્ત્વ માણસને જો સગાસનેહી જરા દાક્ષિણ્યમાં નાખે કે કોઈ પ્રલોભન આવી લાગે તો વ્રત બાજુએ મૂકતાં વાર નહિ. કેમકે વ્રતમાં ટકવા સત્ત્વ જોઈએ ને ?

એવી રીતે માનો કે ઉદારતાનો કંઈક ગુણ કેળવ્યો છે, એટલે અમુક વ્રતધારી કે તપસ્વી સાધર્મિકોને જમણ આપ્યું, પરંતુ એમની પંગતમાં કોઈ ભળતો માણસ જમવા બેસી ગયો દેખાયો તો ત્યાં પોતાની નિઃસત્ત્વતા ઉદારતાને ફગાવી દેશે,

૩૨ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“તામસભાવ ટાળવા ૩ ઉપાય”(ભાગ-૪૪)

અને પેલાનું અપમાન કરવા પ્રેરશે, 'તમે કેમ અહીં જમવા આવ્યા ? ગોલ્લાં છો ? શરમ નથી આવતી મફતિયું જમવા આવતા ?' આમ નિઃસત્વતા ઉદારતાને બાજુએ મૂકાવશે નહિતર સો પયાસ માણસમાં એક વધારે જમી ગયો તો શી ખોટ આવી જાય છે ? પણ એ ખમી લેવાનું સત્ત્વ નથી.

સત્ત્વથી ધર્મ-વ્રત-ગુણ-સુકૃતની રક્ષા અને વૃદ્ધિ થાય છે, ત્યારે નિઃસત્ત્વતાથી અવસરે એને ધક્કો પહોંચે છે.

માટે સત્ત્વને ખૂબ સાચવવા વધારવાની જરૂર છે.

સુલસામાં સત્ત્વ હતું, તો અંબડ પરિવ્રાજ કે એની ગમે તેવી પ્રલોભક પરીક્ષા કરી, પરંતુ સુલસાએ સમ્યક્ત્વધર્મને-પ્રભુ મહાવીરદેવ પ્રત્યેની અથાગ ભક્તિના ધર્મને આંચ ન આવવા દીધી, એણે વીતરાગ પ્રભુને સ્મરવાનું છોડી બીજા સરાગી દેવને જોવા જવાની લેશમાત્ર ઈચ્છા જ ન કરી. ત્યારે જ્યાં અંબડે બાજી સંકેલી સુલસા પાસે શ્રાવકવેશે જઈ પ્રભુનો સંદેશો કહ્યો ત્યાં સુલસા પ્રભુપ્રત્યેની ભક્તિના આવેગમાં પાણી પાણી થઈ ગઈ. સત્ત્વે એના ભક્તિધર્મમાં વૃદ્ધિ કરી.

સુદર્શનશેઠે સત્ત્વથી અભયા રાણીના પ્રલોભન અને પછી ભયંકર દમદાટી વખતે પણ શીલવ્રત-બ્રહ્મચર્યનું રક્ષણ કર્યું. શૂળીએ ચડવાનો પ્રસંગ આવ્યો છતાં સત્ત્વના બળે રાજા આગળ રાણીનું કારસ્તાન પ્રગટ ન કર્યું. રાણીને અભય દેવાના ગુણની રક્ષા કરી. શૂળીનું સિંહાસન થઈ ગયું; અને પછી તો એ સત્ત્વે વ્રતવૃદ્ધિ એવી કરી કે સુદર્શનશેઠે ચારિત્રના મહાવ્રતમાં ચડી ગયા.

વિજય-વિજયાને શું બન્યું ? વિજયાએ વિજયને પરણીને જ્યાં જાણ્યું કે 'પોતાને શુકલપક્ષનું બ્રહ્મચર્ય છે, પણ જે કૃષ્ણપક્ષમાં સંસારભોગની છૂટ છે એ કૃષ્ણપક્ષના બ્રહ્મચર્યનો પતિને નિયમ છે, ત્યાં જ સત્ત્વથી કૃષ્ણપક્ષના પણ બ્રહ્મચર્યનો એટલે કે જીવનભર સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનો નિયમ કરી લીધો, અને પતિને પોતાના નિયમની વાત કરીને પોતાની આશા મૂકી દઈ બીજી પત્ની કરી લેવાની છૂટ આપી. ત્યારે વિજય પણ સત્ત્વશીલ હતો તે એણે કહ્યું 'તમારે અબળાને સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય ખપશે તો શું મને મરદને એ નહિ ખપે ? મારે પણ સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનો નિયમ.' સત્ત્વથી બંનેએ વ્રતની રક્ષા કરી વ્રતમાં વૃદ્ધિ કરી; ને આગળ જતાં મહાવ્રતયુક્ત ચારિત્ર માર્ગે ચડી ગયા અને કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે પધાર્યા.

વિમળશાહમંત્રી અને એમની પત્નીને પુત્રની અને મંદિરની ઈચ્છા હતી, દેવીએ વરદાન આપ્યું પણ એ રીતે કે 'તમારા ભાગ્યમાં કાં તો પુત્ર, કાં આબૂ પર જિનમંદિર, બેમાંથી એક છે; તો જે ઈચ્છા હોય તે એક માગી લો.' ત્યાં બંનેએ સત્ત્વથી પુત્રેચ્છા જતી કરી અને મંદિર બનાવવામાં દેવીની સહાયતા માગી લીધી.

સત્ત્વે મંદિરનિર્માણના સુકૃતની રક્ષા કરી. ઢંઢણઋષિને પોતાની લબ્ધિની ભિક્ષાનો નિયમ, તે છ મહિના સુધી એવી ભિક્ષા ન મળવાથી છ માસના ઉપવાસ ચાલ્યા, અંતે એવી ભિક્ષા છે માની વહોરી લાવીને પ્રભુશ્રી નેમિનાથ ભગવાનને પૂછે છે 'ભગવંત ! આ મારી લબ્ધિની ભિક્ષા ખરી ?' પ્રભુ 'ના' કહીને કૃષ્ણની લબ્ધિની એ ભિક્ષા હોવાનું કહે છે. ઢંઢણમાં સત્ત્વ હતું, તેથી નિયમ પર કંટાળ્યા નહિ કે 'તો પછી આ નિયમ તો ક્યારે પૂરો થાય ?' એ તો તરત એને વનમાં પરઠવવા-મૂકી દેવા ગયા. મૂકી દેતાં સત્ત્વ હતું એટલે શુભ ભાવનાધર્મનો વેગ વધાર્યો અને ત્યાં જ ઘાતી કર્મોનો ભુક્કો કરી કેવળજ્ઞાન પામ્યા, વીતરાગ-સર્વજ્ઞ બન્યા.

અઘ્ઘાણું ભાઈઓ પર ભરતે આજ્ઞામાં આવી જવાનો, નહિતર યુદ્ધ માટે તૈયાર રહેવાનો આદેશ મોકલ્યો. અઘ્ઘાણું ક્રોધથી ધમધમ્યા, લડી લેવાનો નિર્ધાર કર્યો, પણ પિતૃ-આમન્યાનો ગુણ હતો, તેથી પિતા ઋષભદેવ પ્રભુને પૂછવા માટે ગયા. સત્ત્વ હતું તેથી ભરતની જોહુકમી છતાં પિતૃ-આમન્યાનો આ ગુણ બાજુએ ન મૂક્યો કે 'આવી સંસારી વાતમાં પ્રભુને શું પૂછવા જવું હતું ?' પરંતુ સત્ત્વથી ગુણની રક્ષા કરી, અને પ્રભુની પાસે પહોંચી ગયા. પ્રભુએ સમજાવ્યું કે 'ભરતને શું દુઃખન દેખો ? ખરા આંતર શત્રુ રાગ-દ્વેષ-તૃષ્ણા વગેરે ને ઓળખો અને લડવું હોય તો એની સાથે લડી લો.' સત્ત્વે આમન્યા ગુણમાં એવી વૃદ્ધિ કરી કે અઘ્ઘાણુએ ત્યાંજ પિતા પ્રભુની વાણી સ્વીકારી લઈ આંતરશત્રુનો નાશ કરવા પ્રભુનાં ચરણનું શરણ સ્વીકારી લીધું, સંસાર ત્યજી મુનિ અણગાર બની ગયા. અહીં સત્ત્વ ન હોત તો ?

સત્ત્વથી શું શું ? :-

(૧) સત્ત્વ ધર્મ-વ્રત-ગુણ-સુકૃતની રક્ષા અને વૃદ્ધિ કરે છે. (૨) સત્ત્વ ગુણસ્થાનકની પાયરીએ ઊંચે ઊંચે ચડાવે છે, ને (૩) ધર્મધ્યાન-શુકલધ્યાનમાં સત્ત્વથી અડગ રહી આગળ વધતાં અપૂર્વ-કરણનો સામર્થ્યયોગ પ્રગટાવાય છે. (૪) જેમાં આગળ વધતાં ક્ષપકશ્રેણિ અને કેવળજ્ઞાને પહોંચી જવાય છે. આ બધું સત્ત્વને આભારી છે. સત્ત્વ ન હોય, અગર હોય તો વિકસાવે નહિ, તો ઊંચે ચડી જવાનું ન બને.

શ્રેણિક કૃષ્ણ મહારાજમાં સત્ત્વ હતું, પાછો એ સત્ત્વમાં વિકાસ એવો કર્યો કે સમ્યક્ત્વધર્મ યાને અરિહંત પરમાત્મા ઉપરની અથાગ શ્રદ્ધા-ભક્તિનો ગુણ વધતો ચાલ્યો, તે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાંથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વે ચડી ગયા, ત્યારે સત્ત્વ હણાઈ ગયાથી જીવો પામેલા સમ્યક્ત્વને પણ હારી જાય છે. જરાક વિષયોનું પ્રલોભન આવ્યું યા કષાયનો પારો ચડી જવા નિમિત્ત મળ્યું કે તરત જ નિઃસત્ત્વતાને લીધે એમાં તણાઈ જતાં અનંતાનુબંધીના રાગ-દ્વેષ ખડા કરી સમકિતનો નાશ કરે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૧૯,અંક-૪૫-૪૬,તા.૨૧-૮-૧૯૭૧

કમલપ્રભાચાર્યને સમ્યક્ત્વની ઉજ્જવળતામાં તીર્થંકર નામકર્મનું પુણ્ય ઊભું થયું હતું, પરંતુ અનાડી ચૈત્યવાસી સાધુઓના પ્રસંગમાં આવતાં માન કષાયમાં એવા યજ્ઞા કે ‘મને થઈ ગયેલ સાધ્વીના સંઘટ્ટાને સ્પર્શને કેમ કબૂલ કરું ?’ આ કષાયે સત્ત્વ હણી નાખ્યું, તેથી પેલાના ‘તમે સાધ્વીને કેમ અડ્યા ? સાધુથી સ્ત્રીને અડાય ?’ એવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહી દીધું કે ‘શાસ્ત્રમાં ઉત્સર્ગ-અપવાદ ઘણા છે. તમને શું ભાન ?’ ત્યાં એમણે આ કષાયના જોરે સમ્યક્ત્વ ગુમાવ્યું તીર્થંકર નામકર્મનું પુણ્ય ગુમાવ્યું, સાવધાચાર્યની પ્રસિદ્ધિ પામી સંસારમાં ભટકતા થઈ ગયા.

મદનરેખા મહાસતીના મોહમાં જેઠે એના પતિ યુગબાહુને મારી નાખવા તલવારનો જીવલેણ ઘા કર્યો, યુગબાહુ ક્રોધમાં યડ્યો, પણ મહાસતીમાં સત્ત્વ હતું તો પોતાની આ આપત્તિ અને ભાવી આપત્તિની એ વખતે ચિંતા મૂકી દઈ પતિને ક્ષમા રાખવાનો અને નવકારમંત્ર યાદ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો. સતીના સત્ત્વભર્યા ઉપદેશે પતિમાં સત્ત્વ ચમકાવ્યું, એ સત્ત્વથી કપાઈ મરવાની ધોર પીડા ભૂલી જઈ મારનાર ભાઈ પર ક્ષમાનું આલંબન કર્યું અને પરમેષ્ટીનું ધ્યાન કરતાં મરીને પાંચમાં દેવલોકે ચડી ગયા.

સત્ત્વહીનની અંતકાળે દુર્દશા :-

સત્ત્વ શું કરે ? અંતિમ કાળ સુધારી આપે.

સત્ત્વ હોય તો અંતકાળે નિર્ધમિણા કરાવનારનો ઉપદેશ ઝીલાય, ઉપદેશને મન દઈ દિલમાં ઉતારાય; હવે જો જવાનું જ છે તો સત્ત્વ ધરી જીવવાનો મોહ મૂકી દઈને પાપનો પશ્ચાત્તાપ, સર્વ જીવોને ક્ષમા-ક્ષમાપના, અને અરિહંત પરમાત્મા આદિનું શરણ સ્વીકારવાનું કરાય. પરંતુ સત્ત્વ નહિ હોવાને લીધે બિચારો મુડદાલગીરીથી ફાંફા મારે છે કે હજી વધુ જીવી જવાય છે ? દીન બને છે,- ‘અરેરે ! મારે મરવાનું ? કોઈ જીવાડો ને ડાકટર ! ભાઈસાબ કાંઈ ઈજેક્શન લગાવોને, તો મને સારું થઈ જાય...’ આ દીનતા ને મુડદાલગીરી હોય ત્યાં એની લોથમાં જીવનભરનાં પાપોને પશ્ચાત્તાપથી હળવાં કરવાનું શે યાદેય આવે ? કોઈ સાધુ કે સાધર્મિક યાદ કરાવે તો ય પેલી જીવવાની ને મરણ ટાળવાની ઝંખનાની લોથમાં એ શે સૂઝે ? પાપ હળવા કરી પરભવમાં દુઃખ ઓછા કરવાનું ન સૂઝે પછી સર્વજીવ-ક્ષમા-ક્ષમાપના તથા અરિહંતાદિ-શરણ અને પરમેષ્ટિ-સ્મરણથી પરભવ સુધારવા સદ્ગતિ સરજવાનું તો સૂઝવાનું જ ક્યાં ? વિચારો, સત્ત્વ નહિ એની કેટલી દયાજનક દુર્દશા ?

એ તો જીવનભર સત્ત્વ દાખવાતો રહ્યો હોય તો અંતકાળે એ કામ કરે.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કષાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૩૫

પરંતુ કોઈ પ્રકૃતિ વારે વારે ક્રોધમાં ધમધમાટ કરાવી સત્ત્વ હણી નાખે છે. વિચારવું તો આ જોઈએ કે,-

‘અહીં મારે એવા કોઈ નરક-તિર્યંચ જેવા ભયંકર દુઃખ નથી, એની અપેક્ષાએ તો બહુ સારાસારી છે; આ સારાસારીમાં જો સામાન્ય અગવડ કે વાંકું થવામાં ક્ષમા-શાંતિ રાખવાનું સત્ત્વ નહિ કેળવું તો પછી સત્ત્વ ક્યાં કેળવીશ, અને અહીં સત્ત્વહીનતામાં અંતકાળ કેવો આવશે ?

સારાસારીમાં સારું કમાઈ લેવાનો વિચાર સદ્ગુણો-સત્કૃત્યોને સહિષ્ણુતા માટે બહુ પ્રેરક છે.

નરકગતિમાં ત્રાસનો પાર નથી, ત્યારે સમુદ્રમાં જ્યાં મત્સ્ય-ગલાગલ ચાલે છે એ માછલાં વગેરે તેમજ પશુ-પંખીની કેટલી દુર્દશા છે એ પણ આપણે જાણીએ છીએ. ત્યારે કીડા વગેરે વિકલેંદ્રિય જીવો અને એકેંદ્રિય પૃથ્વીકાયાદી જીવોની દુર્દશાનું પૂછવું જ શું ? તેમ મનુષ્યોમાં ધર્મહીન અનાર્થ-મ્લેચ્છો અને આર્યોમાં જે ક્સાઈ જેવા ધોર પાપમાં પડેલા છે તેમજ બીજા જે ભયંકર રોગ, ગુલામી અને જાલિમ વિટંબણામાં પડ્યા છે, અને બધા જીવો કરતાં આપણે કેટલી સારી સ્થિતિમાં છીએ એનો વિચાર કરો, આ સારાસારીમાં જો સદ્ગુણો ક્ષમા, નમ્રતા, ઉદારતા-ગંભીરતા, દયા-સત્ય-પ્રામાણિકતા વગેરે નહિ કેળવી લઈએ, તેમજ જિનભક્તિ-સાધુસેવા સંયમ-દાન-પરોપકાર, ત્યાગ-તપસ્યા-બ્રહ્મચર્ય વગેરે સુકૃતો નહિ આચરી લઈએ, તેમ અણગમતું સહી નહિ લઈએ, તો પછી આ સારાસારી નહિ હોય અને પેલી મહાદુર્દશા-વિટંબણા હશે, ત્યારે આપણે સારું શું કરી શકવાના ? **સારાસારી એ તો સારું કરી લેવા માટે સોનેરી તક છે.**

વર્તમાનમાં આપણને એક યા બીજી તકલીફ હશે, અગવડ-દુઃખ-કષ્ટ હશે, પરંતુ એને બહુ મોટી માનવા જેવી નથી, ને એનું રોદણું રોવા જેવું નથી. તુલનાથી જોજો કે પેલા નરકાદિ ગતિના જીવોની દુર્દશા કેવી છે, અને એની તુલનામાં આપણને કઈ સ્થિતિ છે ? પેલા જીવોની અપેક્ષાએ તો આપણે બહુ સારી સ્થિતિમાં છીએ. માટે આ સારાસારીમાં સદ્ગુણ-સુકૃતો કમાઈ લેવાના છે.

મહાપુરુષોને કષ્ટ : નળ-દમયંતી :-

એ પણ જોવા જેવું છે કે મહાન આત્માઓને અવસરે જે વેઠવાનું આવ્યું છે એમાંનું આપણને દસમા-સોમા ભાગનું દુઃખ નથી. ભાઈ સાથે નળરાજાના જુગારના ચડસમાં નળને અને દમયંતીને કેટલું વેઠવાનું આવ્યું ? જ્યારે એ બંધું હારીને ચાલી નીકળે છે, ત્યારે હવે રાજા બનેલ ભાઈ પુષ્કર પ્રજાને સપ્ત હુકમ આપ્યો છે કે કોઈએ નળ-દમયંતીને આશ્રય આપવો નહિ, તેમ લેશ પણ સહાય કરવી નહિ.’

૩૬ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“મહાપુરુષોને કષ્ટ”(ભાગ-૪૪)

પ્રજા નળ-દમયંતીને ખૂબ ચાહે છે, એમના પર અનહદ માન ધરાવે છે, પરંતુ સત્તા આગળ શાણપણ નકામું. આખી પ્રજા મોં વિકાસી જોઈ રહે છે, આંખમાંથી આંસુ પાડે છે, પરંતુ કશી સહાય કરી શકતા નથી. ત્યારે વિચારો નળ-દમયંતી કેટલી દુર્દશામાં મૂકાયા ? વળી જંગલમાં દમયંતીને છોડીને નળ ચાલી ગયો અને દમયંતી એકલી ભટકતી ચાલી એમાં ચોર-રાક્ષસ વગેરેના ઉપદ્રવ આવ્યા, સાત વરસ ગુફામાં એકલીએ કાઢવા પડ્યા, ...માશીને ત્યાં મૂકાઈ પણ માશીએ ઓળખી નહિ, તો દાસી જેવી સ્થિતિમાં રહેવું પડ્યું. વિચારો આ કષ્ટો-ઉપદ્રવોની અપેક્ષાએ તમારે શા કષ્ટ-ઉપદ્રવ છે ? ત્યારે એમણે ધીરતા કેવી રાખી !

રાજા હરિશ્ચંદ્રને શ્મશાનની નોકરી જેવી ભંગીની દશામાં મૂકાવું પડ્યું, ને રાણી તારામતીને વેચાવાનો અવસર આવ્યો, બ્રાહ્મણને ત્યાં દાસીપણું પામવું પડ્યું. કઈ કેવી દુર્દશા ? છતાં બંનેના દિલની સ્વસ્થતા કેવી ?

સીતાજી મહાન રાજરાણી, રાજા રામચંદ્રજીની પ્રિય પટ્ટરાણી, અને ગર્ભિણી અવસ્થામાં પહેર્યે લૂગડે જંગલમાં એકલી અટૂલી તરછોડાવાનો અવસર આવ્યો; એની અનેક પ્રકારની મહાવિટંબણાઓ વિચારો કે કેવી દુર્દશા ?

રાજા કુમારપાળ દેવીને બોકડાનો ભોગ નથી આપતા તો દેવીએ એમને ત્રિશૂળ મારી ભયંકર વેદના સાથે કોઢિયા કર્યા ‘જાઓ બોકડાનો ભોગ નથી આપવો તો આવા રહો !, આ દેવીનો કોપ છે.

મહાપુરુષોએ વેઠેલી વેદના-વિટંબણા-દુર્દશાઓ દેખો તો માલુમ પડે કે એ બધાની તુલનામાં આપણે શું વેઠવાનું આવે છે તે ઝટ ઊકળી ઊઠીએ છીએ ? ને મનને મલિન વિચારો-કાળીલેશ્યા-આર્તધ્યાન અને કોધાદિ કષાયોથી કાળું કરીએ છીએ ? એવી ઘોર વેદના-વિટંબણામાં પણ એ મહાન આત્માઓએ મન નથી બગાડ્યું, હાયવોય નથી કરી, સામા પર દ્વેષ-ધમધમાટ નથી કર્યો. ત્યારે એમના કરતાં તો આપણે બહુ થોડી આપત્તિ આવી એ વખતે આપણે પેલી મહા ભારે વિટંબણાની અપેક્ષાએ તો સારાસારી કહેવાય. આ સારાસારીમાં જો સત્ત્વ જાળવી રાખી ક્ષમા સમતા નિર્લોભતા-ઉદારતા વગેરે નહિ કેળવી લઈએ તો પછી ભવિષ્યમાં કર્મવશ કપરી સ્થિતિમાં મૂકાયે શું કરી શકવાના ? અને જિંદગીભર જો આ જ રોષ ને રોફ, હાયવોય ને ધમધમાટ લોભિયાપણું ને ક્ષુદ્રતા રાખ્યા કરી તો અંતકાળ કેટલો દુઃખદ અને રોતડ આવવાનો ? ત્યાં શાંતિ રાખવાનું સત્ત્વ જ નહિ.

વાત આ છે કે ક્રોધને રોકવા વિચારવાનું કે ક્રોધ કરીશ તો મારું આંતર સત્ત્વ હણાશે, નિઃસત્ત્વ થઈશ, અને એની બૂરી અસર જીવન પર પડશે. માટે સત્ત્વને જાળવવા-કેળવવા ક્રોધ પર અંકુશ મૂકી દઉં.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કષાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૩૭

(૧૩) ક્રોધને અટકાવવા માટે વળી એક વિચાર આ છે કે ક્રોધ કરવામાં ઔદયિક ભાવમાં પડવાનું થાય છે, અર્થાત્ મોહનીય કર્મનો ઉદય વેઠવાનું એટલે કે મોહની આજ્ઞા પાળવાનું થાય છે. ત્યારે જો ક્રોધને અટકાવી શાંત-ઉદાર-ક્ષમાશીલ રહેવાનું કરાય તો ક્ષાયોપાશમિક ભાવમાં ઝીલવાનું યાને કર્મના ક્ષયોપશમને અનુભવવાનું મળે છે એમાં જિનની આજ્ઞા પાળવાનો લાભ મળે છે.

મોહની આજ્ઞાને બદલે જિનાજ્ઞા પાળવાનો લાભ મળે એ માનવ જીવનની એટલી સુંદર સફળતા છે, ને જિનાજ્ઞા કોધાદિ કષાયોને દબાવવાની છે.

જરાક ક્રોધને દાબીએ આ વિચારથી કે “મારા જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞા છે કે કોધાદિ કષાયોને દાબો, શાંત કરો, ઉપશમભાવ રાખો’ તો હું ક્રોધને દાબીને એ જિનાજ્ઞાનું પાલન કરું,” ને ક્રોધને દાબ્યો તો આમાં કષાયનિગ્રહનો તો લાભ મળ્યો જ, વધારામાં પ્રભુની આજ્ઞા પર સક્રિય બહુમાન ધર્યું, આજ્ઞાપાલન કર્યું; અને એ મહાન લાભ થયો. જિનાજ્ઞાનું પાલન એ જબરદસ્ત ઉન્નતિનું સાધન છે. એનાથી કર્મની ભેખડો તૂટે, કર્મનાં આવરણની ભીંત ભંગાવવાનું થાય. કવિ પ્રભુને સ્તવે છે,

‘તપ-જપ-કિરિયા મોઘરે રે, ભાંગી પણ ભાંગી ન જાય;

પણ તુજ આણ લહે થકે, એક હેલામાં પરહી થાય,

અનંતજિન ! આપજો રે મુજ એહ અનંતા ચાર.’

અર્થાત્ કર્મ-આવરણની ભીંત આત્માના અનંતજ્ઞાન-દર્શન-વીર્ય અને સુખ એ ચાર અનંતાની આડે એવી ઊભી છે કે એ ભીંત ભાંગ્યા-તોડ્યા વિના આ નિજની પણ ચાર અનંતાની સમૃદ્ધિ પ્રગટ ન થાય. ત્યારે આ ભીંત ભાંગવા માટે લોખંડી મોઘર જોઈએ. એવી મોઘર તરીકે તપ જપ કે ધર્મક્રિયા જે કામ નથી લાગતી એવી જિનાજ્ઞા કામ લાગે છે. અહીં પ્રશ્ન થાય,

જિનાજ્ઞાનુસાર બનવા કેવા કેવા ઉદ્દેશથી સાધના કરાય ? :-

પ્ર.- શું તપ-જપ વગેરે જિનાજ્ઞામાં નથી આવતા ? જો આવે છે, તો એ શું મોઘરનું કામ ન કરે ?

ઉ.- તપ-જપ વગેરે જો જિનાજ્ઞા મુજબના હોય તો એ જરૂર મોઘરનું કામ કરે. જોવાનું એટલું જ કે એ જિનાજ્ઞાનુસાર છે ? હોય તો તો એ જિનાજ્ઞામાં જ છે.

પરંતુ તપ આદિ એ જિનાજ્ઞાનુસાર ત્યારે બને કે

(૧) એ તપ-જપ-ક્રિયા માત્ર કર્મક્ષયાર્થે કરાય, અથવા

(૨) આત્માના રાગ-દ્વેષ અને કામ-ક્રોધ-લોભાદિ દોષો મોળા પાડવા માટે

૩૮ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“મહાપુરુષોને કષ્ટ”(ભાગ-૪૪)

એ કરાય; યા

(૩) જીવનમાં ખાનપાન-સંસારવ્યવહાર નહિ પણ આ જ કરવા યોગ્ય કર્તવ્ય છે, આ કરવામાં જ આત્માની શોભા છે, શાંતિ છે, એમ માનીને કરાય; કે

(૪) જિનેન્દ્ર ભગવાનની આજ્ઞા છે માટે એ તપ-જપ-ક્રિયા કરાય; યા

(૫) બાહ્યભાવથી બચી શુભ ભાવમાં રહેવા સારુ કરાય, કેમકે આહારાદિ સંજ્ઞા ખાતર દિલના ભાવ બગડે છે; યા

(૬) એમાં જીવદયા-અહિંસા પણ એટલા માટે એ આચરાય; કારણ કે ખાનપાનાદિ માટે જીવહિંસા થાય છે; અથવા

(૭) ‘મહાસુકોમળ અને મહાસમૃદ્ધ શાલિભદ્ર જેવા, મહાસમ્રાટ સનતકુમાર ચક્રવર્તી જેવા, કે મહાબુદ્ધિમાન ઈંદ્રભૂતિ-હરિભદ્ર બ્રાહ્મણ જેવાએ જીવનને તપ-જપ-ધર્મક્રિયાથી જ દીપાવ્યું છે, માટે હું પણ એ જ કરું;’

આવા કોઈ હેતુથી તપ-જપ-ક્રિયા કરાય તો એ જિનાજ્ઞામાં આવે, અને એ કર્મ-આવરણની ભીંત તોડવામાં મોઘરનું કામ કરે. પરંતુ જો આ ઉદ્દેશને બદલે કોઈ લૌકિક કીર્તિ-વાહવાહ કે ધન-માલ વગેરે મેળવવા માટે કરાય તો એ જિનાજ્ઞામાં ન આવે. એ તો મોહની આજ્ઞાથી થયા. દિલની અંદરના ધન-માલ-કીર્તિ આદિના લોભ મોહનીયે પ્રેરણા આજ્ઞા કરી કે ‘તપ-જપ-ક્રિયા કર, તો આ ધન-માલ મળશે.’ ત્યારે એવી પ્રેરણાથી કરવામાં તો લોભ-મોહનું પોષણ થાય, કર્મની જડ મજબૂત કરે. ત્યાં કર્મ તોડવાનો એ મોઘર શે બને ?

તપ-જપ-ક્રિયા વગેરેને કર્મ તોડનારો મોઘર બનાવવા જિનાજ્ઞાનુસાર આરાધવા જોઈએ, એ માટે આટલું પણ બસ છે કે જિનાજ્ઞાના જ એક પાલન તરીકે એ આરાધાય, કોઈ પૂછે ‘કેમ તપ કરો છો ?’ ‘કેમ જપ લઈ બેઠા છો ?’ ‘કેમ પૂજા-પ્રતિક્રમણ કરો છો ?’

બધાનો એક જ જવાબ દેવાય કે ‘ભગવાનની આજ્ઞા છે માટે.’ કોઈ ન પૂછે તો પણ મનને આ ઉલ્લાસ રહ્યા કરે કે ‘લાવ તપ કરું, જાપ કરું, દેવ-દર્શનાદિ ધર્મક્રિયા કરું, દાન દઉં, વ્રત લઉં, ...તો એટલી જિનાજ્ઞા પાળવાનો એમાં મહાન લાભ મળશે. આ જગતમાં જિનાજ્ઞા ક્યાં મળે ?’

‘एवं अणोरपारे संसारे सायरंमि भिमंमि ।

अमयमयं जिणवयणं सुदुल्लहं माणुसे वि भवे ॥’

અર્થાત્ આ પ્રમાણે અસંખ્ય અને અનંતા કાલચક્રોની કાયસ્થિતિથી અપાર ભયંકર સંસાર-સમુદ્રમાં મનુષ્યભવમાં પણ અમૃતમય જિનવચન મળવું અત્યંત દુર્લભ છે.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૩૯

‘અસંખ્ય-અનંત કાળચક્રોની કાયસ્થિતિ’નો અર્થ સમજો છો ને ? એનો અર્થ એ છે કે જીવ આ સંસારમાં જન્મ-મરણ કરતો કરતો જો એકેન્દ્રિય તિર્યચગતિમાં ઊતરી જાય છે તો ત્યાં કોઈ પૃથ્વીકાય અપ્કાય વગેરેનો ભવ યાને પ્રત્યેકકાય સ્થાવરનો અવતાર પામે છે, યા અનંતકાય સ્થાવર વનસ્પતિનો અવતાર પામે છે. હવે અહીં એવું બને છે કે જીવ જો પ્રત્યેકકાય સ્થાવરમાં ગયા પછી એમાં ને એમાં જ મરીને જન્મે, એમ વાર વાર મરી મરીને એજ સ્થાવરકાયમાં જન્મ્યા કરે, અર્થાત્ એની એજ કાયસ્થિતિમાં જન્મ-પરંપરા કરે તો એ ઉત્કૃષ્ટ યાને વધુમાં વધુ કેટલો કાળ ચાલે ? તો કે અસંખ્ય ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી, એટલે કે અસંખ્ય કાળચક્ર ઉત્સર્પિણીના ૬ ચડતા આરા, અને અવસર્પિણીના ૬ ઊતરતા આરા; એમ કુલ ૧૨ આરાનું એક કાળચક્ર થાય. આમાં ૨૦ કોટિ કોટિ સાગરોપમ વર્ષ પસાર થાય; એ એકેક સાગરોપમ વર્ષમાં ૧૦ કોટિકોટિ પલ્યોપમ વર્ષ જાય; અને એ એકેકા પલ્યોપમમાં અસંખ્ય વરસો વીતે. ત્યારે ૨૦ કોટીકોટી સાગરોપમમાં વર્ષોની સંખ્યા કેટલી એટલું તો માત્ર ૧ કાળચક્રના સમયમાં; પરંતુ એવા અસંખ્ય કાળચક્રમાં કેટલા વર્ષ જાય ? એટલા વર્ષોની સ્થાવરમાં કાયસ્થિતિ છે, એટલે જીવ એકેન્દ્રિય પ્રત્યેક સ્થાવરકાયમાં જ વારંવાર જન્મ પામી પામી સ્થિતિ કરવાનું કરે તો વધુમાં વધુ એટલા બધા વરસ સુધી કરવાનું બને; તેમ જો અનંતકાય સ્થાવરમાં પૂરાય તો ઉત્કૃષ્ટ અનંતા કાળચક્રની કાયસ્થિતિમાં મૂકાવાની શક્યતા છે. ત્યાં સંસાર સાગર કેવો અપાર ?

ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે જો આપણો જીવ-અહીં કોઈ ગાઢ મૂર્ચ્છા યા પ્રમાદના પાપમાં પડી એકેન્દ્રિયપણામાં ચાલ્યો ગયો અને ત્યાં એવી અસંખ્ય કે અનંત કાળચક્રોની મોટી કાયસ્થિતિમાં ફસાઈ પડ્યો તો એની દશા કઈ ? મોક્ષથી કેટલો કાળ દૂર રહેવાનું ઊભું થાય ?

હિંસાથી બચવા એક અનેરો વિચાર :-

એવું આ પણ એક મહત્ત્વનું વિચારવા જેવું છે કે આપણા પ્રમાદથી કોઈ કીડી-કીડા માખી-મચ્છર-માકણ વગેરે જીવની યા પંચેન્દ્રિય ઉંદરડી ગિરોલી આદિ કે પંખીના ઈંડા આદિની જો હિંસા થઈ ગઈ અને એ જીવને મરતાં ગાઢ સંકલેશથી કદાચ એકેન્દ્રિયપણાનો અવતાર મળ્યો, તો પછી એને ઉત્કૃષ્ટ કે એના જેવી જંગી કાયસ્થિતિમાં મૂકાઈ જવાનો સંભવ ખરો ને ? હવે વિચારો કે જો એ જીવ આપણા પ્રમાદ બેપરવાઈથી ન મરતાં કુદરતી મોતે શાંતિથી મર્યો હોત તો એને ઉપર ચડી પંચેન્દ્રિય સારા માનવભવમાં આવી મોક્ષમાર્ગ પામવા-સાધવા અને અંતે મોક્ષ પામવા જે વહેલો અવકાશ રહેત, તે આપણા પ્રમાદથી સંકલેશમાં મરી

૪૦ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“મહાપુરુષોને કષ્ટ”(ભાગ-૪૪)

એકેન્દ્રિયપણામાં જવાના અને ત્યાં સંભવિત ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિમાં મૂકાઈ પડવાના લીધે વહેલો અવકાશ ક્યાં રહ્યો ? એ મોક્ષથી કેટલો કાળ દૂર ફેંકાઈ ગયો ? જીવની હિંસા ન કરવામાં આ પણ એના પ્રત્યે દયાભાવ છે કે ‘એ બિચારો આપણી હિંસાથી મરી આમ ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિમાં જતાં મોક્ષથી દૂર-અતિદૂર ફેંકાઈ જાય; તો એવું ન બનો.’

સંસારી જીવન જીવો છો, જાતને ધર્મીમાનો છો, ‘સંસાર અસાર છે, ત્રાસરૂપ છે, જન્મ-મરણાદિ વિટંબણા-ભયો છે’ એમ માનો છો, આપણે શું કે બીજા કોઈ પણ જીવ આમાંથી બચે અને વહેલા મોક્ષ પામે એવું પણ ઈચ્છો છો, આ વાત સાચી ને ? તો પછી સંસારના ઘર-દુકાનના આરંભ-સમારંભોમાં ધ્યાન રાખો છો ખરા કે આપણાથી નિર્દોષ કીડી કીડા વગેરે જીવો ન મરે ? એ માટે

ક્યાં ક્યાં જયણા ? :-

(૧) નીચે જીવજંતું જોઈને જ ચાલો છો ને ?

(૨) વાસણમાં ચીજવસ્તુ લેતા પહેલાં એમાં કોઈ જીવજંતુ પડ્યું નથી એ જોઈ લો છો ને ?

(૩) ચૂલો ફૂંકતા કે અગ્નિ સળગાવતા પહેલાં સુંવાળી પીંછી-પૂંજણીથી પૂંજી લો છો ને ?

(૪) સડેલા હલકા અનાજ કે શાકભાજી નથી લાવતા ને ?

(૫) અનાજ તમારા ઘરનું માણસ જાતે વીણી કરી, ધનેરા વગેરે જીવથી રહિત તપાસીને પછીજ દળાવવા આપે છે ને ?

(૬) ઘર-દુકાનમાં પાટલા ટેબલ ખુરસી કોચ, કબાટ વગેરે ઘસડતા પહેલાં જમીન જોઈ પૂંજી લો છો ને ?

(૭) અભક્ષ્ય વિદળ, વાશી બોળ અથાણું વગેરે યા રાત્રે નથી ખાતા ને ?

(૮) કપડાં ધોવા દેતા પહેલાં એમાં જૂ માકણ નથી એ જોઈ લો ખરા ?

(૯) માકણભરેલા ખાટ ગાદલા વગેરેને ધૂમ તડકામાં નથી તપાવતા ને ?

(૧૦) માખી મચ્છર કરડે ત્યાં એના પર સપાટ થપાડ નથી લગાવતા ને ?

આવું આવું તો કેટલું ય જાળવવાનું છે. ઉપરાંત બિન જરૂરી આરંભ સમારંભ મોજશોખ વગેરે તો બંધ જ કરવા જેવા છે; કેમકે એમાં કેટલાય જીવોનો નાશ થવાને અવકાશ છે.

તો તપાસો કે એક ધર્મી જીવ તરીકે આ બધી કાળજી કેટલી રખાય છે ? નિર્દોષ કીડીઓ કીડા માખી માકણ મચ્છર પર દયા હોય કે ‘એ બિચારા આપણાથી સંકલેશમાં મરી એકેન્દ્રિય અવતારે ફસાઈ મોક્ષથી અતિ દૂર ન ફેંકાઈ જાઓ,’ તો

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૪૧

બને તેટલી હિંસા-આરંભસમારંભથી બચવાનું કરાય. મોક્ષથી બહુ દૂર ફેંકાઈ જવાનું પરિણામ સમજો છો ને ? એટલો બધો દીર્ઘકાળ એ સંસારમાં દુઃખમાં જ રિભાવાનો ને ! આપણા જરાકશા પ્રમાદે, જરાકશી બિનસાવધાનીએ, જરાકશી ઈન્દ્રિયલોલુપતા, કાયહરામીવેડા કે સુખશીલતાના હિંસાબે મરતાં જીવની એ કેવી ભાવી દુર્દશા ?

તપસ્યા, ત્યાગ, પર્વતિથિએ રસસંકોચ, વ્રતનિયમો, વગેરેમાં આ પણ એક ઉદ્દેશ છે કે એથી જીવો ઓછા મરે. જો એ નહિ તો જીવહિંસા વધુ રહેવાની અરે ! નવરા પડ્યા ફોગટિયા ફરવાનું, ઈધર ઉધર બજારમાં બાગમાં કે નથુભાઈ પેથાભાઈને મળવા જવા કરવાનું, એ બધું જો જીવદયા દિલમાં રમતી હોય તો, બંધ કરાય. મહારાજા કુમારપાળને ચોમાસામાં પાટણની બહાર જ શું, પણ પાટણમાં ય મંદિર ઉપાશ્રય અને પોતાના મુકામ સિવાય લગભગ બહાર જવાનું નહિ, એવો નિયમ. કેમ વારું ? ફોગટ જીવહિંસા ન થાય એટલા માટે. આવી જીવરક્ષા એ વિચારીને થાય કે મારા પ્રમાદથી જીવ મરે તો કદાચ એ એકેન્દ્રિયપણે દીર્ઘ કાયસ્થિતિમાં મૂકાઈ ગયે મોક્ષથી બહુ દૂર ફેંકાઈ જાય.

સમકિતી શ્રાવક જિનાજ્ઞા પર ખૂબ જ ઓવારી જતો હોય, પોતાને આ માનવભવે જિનાજ્ઞા મળ્યા ઉપર આ ભવને બહુ મૂલ્યવાન સમજતો હોય. મનને એમ વારે વારે થયા કરતું હોય કે “અહો ! અસાર જન્મ-પરંપરામાં આ કેવો સારભૂત જન્મ કે આમાં મને મહાસારભૂત જિનાજ્ઞા મળી ! જિનવચન મળ્યાં ! જગતમાં માત્ર જિનવચન જ અતિસૂક્ષ્મ અનંતકાય એકેન્દ્રિય જીવો સુધીની ઓળખાણ કરાવે છે, ને એની દયા-અહિંસાના ઉપદેશ આપી એના સચોટ ટંકશાળી ઉપાય બતાવનાર પણ જૈનધર્મ જ.

● જિનવચનની આરાધના એટલે ? ●

જીવોનો ઠાર્યા વિના આપણને ઠરવાનું ક્યાંથી મળે ? કહેવત છે ‘ઠાર્યા તેવા ઠરો, બાળ્યા તેવા બળો,’ બીજાને શાતા આપીએ તો આપણને શાતા મળે, અશાતા આપીએ તો અશાતા મળે. જેવું દાન તેવું પમાય, જેવું વાવીએ તેવું લણાય. ખેતરને બંટીનું દાન કરીને બાજરો લણવા ન મળે. માટે જો આવા મહામૂલ્યવંતા જીવપરિચય કરાવનારા અને જીવ-અહિંસા ઉપદેશનારા જિનવચન મળ્યા છે કે જે અપાર સંસારસાગરમાં ભમતાં મળવા અતિ અતિ દુષ્કર છે, તો એ મળ્યાને હું શક્ય દયા-અહિંસાથી સફળ કરું.

અતિદુર્લભ જિનવચન મળ્યા પર બે કાર્ય, (૧) શસ્ત્રો અને પ્રમાદથી બીજા જીવોની હિંસા ન કરું, અને (૨) વિષયવિકારો તથા કષાય-વિકારોથી મારા પોતાના આત્માની હિંસા ન કરું.

૪૨ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“જિનવચનની આરાધના એટલે ?”(ભાગ-૪૪)

જિનવચનવાળા આ ભવે આ દ્વિવિધ હિંસાથી નહિ બચું તો પછી કયા ભવે બચી શકવાનો ?”

શ્રાવક સમ્યક્ત્વના બળે જિનવચનની આ મહાન કદર કરનારો હોય; તેથી બને તો તો હિંસાથી સર્વથા મુક્ત થવા ઝંખતો હોય; અને એ ન બને તો ત્યાં સુધી શક્ય એટલી હિંસા ટાળવા માટે બિનજરૂરી હિંસક પ્રવૃત્તિ ન કરે, શસ્ત્રપ્રયોગ ન કરે, દુધ્યાન, પાપોપદેશ અધિકરણ દાન અને નદીસ્નાન-તમાસા-દર્શનાદિ પ્રમાદાયરણ ન કરે. વળી ચોમાસામાં તો ખાસ કરીને બિનજરૂરી ફરવા જ ન નીકળે. પર્વતિથિના દિવસે આરંભ-સમારંભ ઓછા કરી નાંખે. પર્વતિથિએ લીલોતરી ન ખાય એ શું ? જિનવચને ઝીણા જીવોની સમજ આપી એ જિનવચનની કદર કરીને જીવોને અભયદાન.

આજે જે ૩૦ દિવસના મહિનામાં માત્ર પાંચ દિવસ એટલે બે આઠમ બે ચૌદશ અને અજવાળી પાંચમ પણ લીલોતરી-ત્યાગ ઊડવા માંડ્યો દેખાય છે, કાચાં કેળાં અને ફળ તો નિઃસંકોચ વપરાવા માંડ્યા, કપડાં ધોવા-ધોવડાવવાનું ચાલી પડ્યું, અનાજ દળાવવા વગેરે આરંભ-સમારંભમાં સંકોચ રહ્યો નહિ, હરવા-ફરવાની ધૂમ પ્રવૃત્તિ ચાલી પડી, પવિત્ર તીર્થસ્થાનોમાં ત્યાગ મોંઘા, અને ઉજાણીઓ ઉડાવવાનું ચાલ્યું, રાત્રિભોજનમાં અરેકારો રહ્યો નહિ, ...વગેરે જે જૈન આચારોથી વિરુદ્ધ ચાલી પડ્યું દેખાય છે. એની પાછળ મોટું કારણ આ છે કે જીવો પ્રત્યેની દયા-કરુણા ખતમ થઈ ગઈ, અને મહા કિંમતી જિનવચન પામ્યાની કદર જ ઊડી ગઈ, એની શ્રદ્ધા જ ઓસરી ગઈ;

ભૂલશો નહિ, અતિ દુર્લભ જિનવચન મળ્યા છતાં જો લોકવણના પ્રવાહે ચાલવું છે, જમાનામાં ભળ્યા રહેવું છે, તો ફરીથી જિનવચનની પ્રાપ્તિ મોંઘી થઈ જશે.

શાસ્ત્ર કહે છે કે

‘જો અહીં મળેલા જિનવચનને પાળવા દ્વારા સફળ નથી કરતો, તો કયા મૂલ્ય ઉપર ભવાંતરે બોધિ યાને જૈનધર્મ તથા જિનવચન શ્રદ્ધા માગી રહ્યો છે ?’

માગીએ છીએ ને કે (૧) ‘આરુગ્ગ-બોહિલાભં સમાહિવર-મુત્તમં દિંતુ,’ (૨) ‘સમાહિમરણં ચ બોહિ-લાભો અ સંપજજઉ મહ એઅં...’ (૩) ‘તહવિ મમ હુજજ સેવા ભવે ભવે તુમ્હ ચલણાણં ?’ આ માગતી વખતે વિચાર રહે છે ખરો કે “પરભવ માટે આ ‘બોહિલાભ’ યાને જૈનધર્મ માગું છું. તેમ ‘જિન-ચરણ-સેવા’ એટલે કે ‘જિન વચનની ઉપાસના માગું છું, તો પહેલાં તો અહીં જે મને જૈનધર્મ અને જિનવચન મળી ગયા છે એનો ઉપયોગ કેટલો કરું છું ? એને ક્રિયામાં-પ્રવૃત્તિમાં ઉતારી સક્રિય કેટલા કરું છું ? જે જિનેશ્વર ભગવાન મળી ગયા છે એમને

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કધાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૪૩

ચિંતનમાં વિચારમાં કેટલા રાખું છું ?”

બોહિલાભ શા માટે માગવાનો ? :-

નવી માગણી કરીએ છીએ કે ‘મને બોહિલાભ મળો, જિનચરણસેવા મળો, ‘પરંતુ એ વિચાર ક્યાં છે કે ‘શા માટે આ માગવાનું ? પરભવે એની શી જરૂર છે ? એનું શું કામ છે ?’ જો એમ લાગે કે ‘એની જરૂર એટલા માટે કે પાપથી છૂટાય અને પવિત્ર જ્ઞાનાચારાદિ આચારો ભર્યું જીવન જીવાય તેથી મોક્ષ થાય,’ તો તો પછી વર્તમાનમાં મળેલ બોહિલાભ યાને જૈનધર્મપ્રાપ્તિનો તથા જિનચરણ યાને જિનવચનનો ઉપયોગ પાપથી છૂટવા અને પવિત્ર જ્ઞાનાચારાદિ આચારો આચરવાના ઉદ્યમમાં ન થાય ? કાળજી ન રહે ? પણ ના, પરલોકની બોહિલાભની માગણી શા માટે એનો ય વિચાર નથી, તેથી અહીં મળેલ બોહિલાભનો ઉપયોગ કરી લેવાનો વિચાર પણ થતો નથી. માત્ર સૂત્રમાં એ શબ્દો ગૂંથી લેવાયા છે તેથી બોલી કાઢવાના આટલો જ હિસાબ છે. કેમ ? શા માટે ? શું ? એ કશું વિચારવાનું નહિ, આ સંમૂર્ણિમ ક્રિયા છે.

ક્રિયા ચૈતન્યવંતી બનાવો. એ માટે જાગતા બનો, માનવસમય અને પુરુષાર્થશક્તિ બરબાદ જઈ રહ્યા છે, માટે ભયભીત બનો કે ‘અરેરે ! આ અમૂલ્ય સમય-શક્તિ એમજ નિષ્ફળ ગયે મારું શું થશે ?’ ફરી આવા અમૂલ્ય સમય સમજ ને પુરુષાર્થશક્તિ ક્યાં મળશે ?’ કોડ રૂપિયાની સંપત્તિમાંથી સદ્દા-જુગારમાં લાખો વેડફાઈ ગયે શું સારા માણસને ભય ન લાગે ? જો ભય લાગે તો જાગતો ન થઈ જાય ? બસ, ઉત્તમ ક્રિયા મળી ત્યાં જાગતા થઈ જવાનું કે ‘જો આમાં બરાબર ધ્યાન નથી રાખ્યું, ને શુભભાવ નથી ચકાવ્યા, તો અમૂલ્ય માનવસમય અને પુરુષાર્થ શક્તિ વેડફાઈ જશે ! આમ તો સાંસારિક જળોજથામાં તો માનવસમય, સમજ, ને પુરુષાર્થશક્તિ વેડફાઈ રહ્યા જ છે, પણ ધર્મક્રિયા હાથમાં છતાં એ ત્રણેય વેડફાય એ કેટલું દુઃખ ?’

વાત આ છે કે મળેલ બોધિ અને જિનવચનને સફળ કરવાના છે. કેમકે આ અપાર સંસાર સાગરમાં જિનવચન મળવા ખૂબજ મુશ્કેલ છે, અતિ દુર્લભ છે; છતાં અહીં આપણા માટે જો એ સુલભ બન્યા છે; તો પછી એને બરાબર સચોટ અમલી કરવામાં કસર પ્રમાદ કેમ કરાય ? સંસારસાગર અપાર કેમ ? એકેન્દ્રિયપણાની દીર્ઘકાયસ્થિતિથી અપાર એકવાર જીવ જો ત્યાં એકેન્દ્રિય અવતારે જઈ પડ્યો અને કદાચ કાયસ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ નિર્માણ થઈ તો અસંખ્ય કોટાકોટિ સાગરોપમ વર્ષ સુધી એમાંથી બહાર નીકળી બેઈદ્રિયપણું ય જોવા ન પામે !

‘સંસાર અણોરપાર’નો આ અર્થ છે કે જીવ સંસારમાં ભટકતાં ઊંચે ચડ્યો

૪૪ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“જિનવચનની આરાધના એટલે ?”(ભાગ-૪૪)

હોય પરંતુ પાછો નીચે છેક એકેન્દ્રિયપણામાં પટકાઈ જતાં સંભવ છે આવી ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિમાં ફસાઈ જાય; તો એને ઉલેચતાં એ પૂરી કરતાં દમ નીકળે. એમાંથી શે છૂટાય વળી એમાંથી માંડ નીકળી ઊંચે ચડ્યો, તે પાછો ત્રસપણામાં એટલે કે બેઈદ્રિય-તેઈદ્રિય-ચઉરિંદ્રિય-પંચેદ્રિયપણામાં કુલ માત્ર ૨૦૦૦ સાગરોપમ વર્ષ સુધી જ રહી શકે. એટલામાં જો મોક્ષ પામી ગયો તો વાહવાહ; નહિતર વધુમાં વધુ એટલો કાળ રહીને પાછો નીચે એકેન્દ્રિયપણામાં પટકાય. ત્યાં વળી જો ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિમાં ફસાયો, તો અસંખ્ય કોટાકોટિ સાગરોપમ વર્ષ કાઢવાના. આમ સંસાર-પરિભ્રમણ પાર વિનાનું એટલે કે અણોરપાર ચાલે છે.

અણોરપાર સંસારથી થાક ખરો ? :-

વિચારજો, આવા અણોરપાર સંસારમાં ભમી આવ્યા એનો થાક લાગ્યો છે ? મનને કંટાળો આવે છે ખરો કે ‘અરરર ! આ મારું ભ્રમણ ? બળ્યું આ ભમવાનું.’ એક ઊંચા માનવભવમાં દુનિયાના પદાર્થોના મોહમાં તણાયા, રાગ-તૃષ્ણા-મમતા સારી રીતે કર્યે ગયા, એની પાછળ રોક-રોધ-પ્રપંચ છૂટથી કર્યા તો પછી નીચે પટકાવાનું; તે સંભવ છે એકેદ્રિયપણામાં ય પૂરાઈ જવું પડે, ને લાંબી લયક કાયસ્થિતિમાં એટલે કે ફરી ફરીને એકેન્દ્રિયપણાની કાયોમાં જનમ-મરણ અનંતકાળ સુધી કરવાની સ્થિતિમાં મૂકાઈ જવાનું થાય. ત્યાં કોઈ ઉદ્ધાર કરનાર નથી. આ શાની ખાતર ? વિષયો અને કષાયોમાં રાચ્યા માચ્યા તેથી. ત્યારે એ કરતાં વિચાર ખરો કે આ ફરીથી અણોરપાર સંસારભ્રમણ જો ઊભું થયું તો કઈ દશા ? આ વિચાર હોય તો બચવાનો ઉપાય જિનાજ્ઞા છે.

શાસ્ત્ર કહે છે આવા અણોરપાર સંસારમાં દેવતાઈ ઋદ્ધિ વગેરે મળવું સહેલું છે, પરંતુ જિનવચન મળવું ઘણું કઠિન છે. એવું અતિ અતિ દુર્લભ જિનવચન અહીં મળી ગયું છે, એની કદર કરો. અણોરપાર સંસાર ઉપર છીણી મૂકનાર જિનવચન છે. એ અહીં મળી ગયું છે એ મહા અહોભાગ્ય સમજો, જેથી એ ભાગ્યોદય એળે ન કઢાય. દુનિયામાં જુઓ કે મનુષ્યોને પણ કેટલાને જિનવચન મળ્યું છે ? આજ અહીંની શોધાયેલી પૃથ્વી પર ૩-૩૦ અબજ એટલે કે ૩૦૦-૩૨૫ કોડ મનુષ્યોમાંથી લગભગ ૨૮૯૦ કોડ યા ૩૨૪૦ કોડ મનુષ્યો બાદ ! એમને જિનવચન મળ્યું નથી. ત્યારે તમારો નંબર જિનવચન પામેલામાં લાગ્યો છે એ કેટલું મોટું સદ્ભાગ્ય !

અતિદુર્લભ જિનવચનન મળ્યા પર તો મનને એમ થાય કે

(૧) ‘ક્ષણ પણ જિનવચનને ન ભુલું.’ (૨) જે કાંઈ કરું બોલું કે વિચારું એમાં જિનવચનને આગળ કરું. (૩) એ જોતો રહું કે હું જિનાજ્ઞાથી વિરુદ્ધ તો

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કષાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૪૫

નથી જતો ને ? જિનાજ્ઞા તારણહાર છે, અનંત સંસારનો અંત લાવનાર છે, રખે ભૂલચૂકે પણ એની વિરાધના ન થાઓ. એટલું જ નહિ પણ એ જ ધગશ રહે કે (૪) મન-વચન-કાયાથી બને એટલી જિનાજ્ઞાની આરાધના કરતો રહું ! આ ધગશના હિસાબે જિનાજ્ઞાનુસારી ઉત્તમ વિચારો પવિત્રવાણી અને જિનભક્તિ-સાધુસેવા-જીવદયા તથા દાન-શીલ-તપ-ભાવનાના સુકૃતો કરતા રહેવાય. (૫) પાછું એ સુકૃતો કરવામાં આ ખ્યાલ રહ્યા કરે કે ‘હું જિનાજ્ઞાની આરાધના કરતો રહું.’ આ ખ્યાલ શા માટે ? આટલા માટે કે આમ તો અનેક ઉત્તમ વિચારો વગેરે સુકૃતો કરીને એનો લાભ તો મળે જ છે, ઉપરાંત જિનાજ્ઞાની આધીનતાનો વિચાર કરવાથી એની આરાધનાનો અપૂર્વ લાભ મળ્યા કરે છે.

ત્યારે શાસ્ત્ર કહે છે,-

પૂજા કરતાં આજ્ઞાપાલન શ્રેષ્ઠ :-

‘વીતરાગ સપર્યાતસ્તવાજ્ઞાપાલનં પરમ્ ।

આજ્ઞાઽઽરાદ્ધા વિરાદ્ધા ચ શિવાય ચ ભવાય ચ ॥’

હે વીતરાગ પ્રભુ ! તમારી પૂજા કરતાં તમારી આજ્ઞાનું પાલન ચઢિયાતું છે; (કેમકે) આજ્ઞા આરાધાય તો તે મોક્ષ માટે થાય છે, અને વિરાધાય તો તે સંસાર માટે થાય છે.

શું કહ્યું આમાં ? જિનની પૂજા કરતાં પણ જિનની આજ્ઞાનું પાલન વધુ મહત્ત્વનું છે. જિનની પૂજા જિનાજ્ઞાનુસારે કરે, જિનાજ્ઞાને બંધાઈને કરે, તો તે જિનાજ્ઞાનું પાલન જ છે. પરંતુ પૂજા લાખ રૂપિયા ખરચીને કરે છતાં જિનાજ્ઞાની પરવા ન રાખે, તો તે જિનાજ્ઞાપાલન નહિ. એના કરતાં માત્ર પાંચ રૂપિયાથી જ પૂજા કરનારો, પણ જિનાજ્ઞાને લક્ષમાં રાખી પૂજા કરતો હોય તો તેની પૂજા પેલા કરતાં ચડી જાય. લાખ રૂપિયાથી પૂજા કરનારને કોઈ કહે ‘આ તમે અવિધિથી કરો છો, જિનાજ્ઞા તો વિધિ આવી આવી બતાવે છે;’ ત્યાં જો એ તડૂકે કે ‘આમાં અવિધિ શાની ? લાખ રૂપિયા ખરચીએ છીએ એ જોતા નથી ? લાવો કોણ છે આવી પૂજા કરનાર !...’ તો આ શું કર્યું ? વિધિની એટલે કે જિનાજ્ઞાની બેપરવાઈ કરી. ત્યાં જિનાજ્ઞા-પાલન ઊડી જાય પછી પૂજાની કશી કિંમત ન રહે.

એમ, એક બાજુ તો પૂજા વિધિસર, જિનાજ્ઞાનુસાર કરે, પરંતુ બીજી બાજુ બીજી બાબતમાં જિનાજ્ઞાની પરવા ન રાખે, દા.ત. વ્યાખ્યાન સાંભળવાની વાત આવે તો કહે અમને તો જિનભક્તિમાં આનંદ આવે છે, વ્યાખ્યાનમાં કંટાળો આવે છે.

એને જો કહો, ‘અરે પણ જિનની આજ્ઞા છે જિનવાણી સાંભળવી જોઈએ’ તો કહે કે ‘પૂજામાં દોઢ કલાક થાય પછી સમય ક્યાંથી મળે ? એને કહીયે ‘પૂજાનો સમય

૪૬ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“જિનવચનની આરાધના એટલે ?”(ભાગ-૪૪)

આઘોપાછો રાખી જિનવાણીશ્રવણ સાચવી શકાય ને ?' ત્યારે લોચા વાળે કે 'સંસારનું ય બધું સાચવવું પડે ને ? શું ધર્મ માત્ર વ્યાખ્યાન સાંભળવામાં જ છે ? જિનભક્તિમાં ધરમ નથી ?...' આનો અર્થ એ જ કે એને જિનાજ્ઞાની પરવા નથી.

જિનાજ્ઞાની પરવા હોય તો ખોટા બચાવ ન કરતા કહેવાય કે 'વાત સાચી છે જિનવાણીશ્રવણ પણ કરવું જ જોઈએ, કિન્તુ મારાથી નથી બનતું. શ્રાવકે શ્રાવકપણાના શક્ય બધા આચારનું પાલન કરવું જોઈએ, એવી જિનાજ્ઞા પાળવા યોગ્ય જ છે.' મનમાં આ બેઠું હોય તો મોંઢે આવે ને ? મનમાં જ ન રમતું હોય તો વાણીમાં શી રીતે ઊતરે ? અને મન વિનાનું કદાચ બોલાય તો એથી પોતાના આત્માને લાભ ક્યાંથી થાય ? મનમાં જો જિનાજ્ઞાનું બંધન નથી, યથેચ્છચારિતા છે, આપમતિ છે, પછી બહારથી કોઈ સારી જિનપૂજાનું કાર્ય કર્યું, છતાં જિનાજ્ઞાની આરાધના ન આવે.

જિનાજ્ઞાની આરાધના મન પર જિનાજ્ઞાનું બંધન માગે છે.

'મન પર એનું બંધન' એટલે મનથી જિનાજ્ઞાનો સ્વીકાર પૂરેપૂરો હોય, પછી ભલે જિનાજ્ઞાનો બહારથી અમલ યથાશક્તિ હોય એટલે જિનાજ્ઞા-પાલન સર્વેસર્વા જોઈએ, કિન્તુ થોડી જિનાજ્ઞાનું પાલન-આરાધના અને થોડીનું ઉલ્લંઘન-વિરાધના, એ ન ચાલે, આ કહેવાનો અર્થ એ કે મન પર જિનાજ્ઞાનું બંધન યાને જિનાજ્ઞાનો સ્વીકાર પૂરેપૂરો જોઈએ. 'સમકિતી જીવ થોડો આરાધક થોડો વિરાધક એમ નહિ, કિન્તુ જિનાજ્ઞાનો સંપૂર્ણ આરાધક હોય' તે જિનાજ્ઞાના આ સર્વાંશિ બંધનથી, જિનાજ્ઞાના સંપૂર્ણ સ્વીકારથી. 'જિનાજ્ઞાપાલન' એટલે પહેલે પગથિયે સંપૂર્ણ જિનાજ્ઞા સ્વીકાર. પછી અમલ તો શક્તિ અનુસાર થતો આવે. એ ઉપરના પગથિયાનું જિનાજ્ઞા-પાલન કહેવાય.

ત્યારે હવે વિચારો કે મન પર જિનાજ્ઞાનું પૂરેપૂરું બંધન છે ? મન એમ કહે છે ખરું કે 'હું જિનાજ્ઞાને પૂર્ણ બંધાયેલ છું, જિનાજ્ઞા જ સાચી છે; કલ્યાણ એના જ અમલમાં છે, પણ એ વિનાના કાય-કષ્ટમાં કલ્યાણ નહિ. મન પર જિનાજ્ઞાનો આ ભાર, આ બંધન, આ અસ્થિમજજા શ્રદ્ધા છે ખરી ? જો હા, તો તો આરાધક બનાશે, નહિતર આપમતિમાં તો વિરાધક બનવાનું થશે.

એ તો અહોભાગ્ય માનવું જોઈએ કે આજે પાપ-ઊભરાતી પૃથ્વી પર આપણને મહાપવિત્ર જિનવચન મળ્યાં છે. જાઓ બહાર જગતમાં જઈને જુઓ કે જિનવચન ક્યાં મળે છે ? અરે ! આપણને જ પૂર્વના અનંતા કાળમાં જિનવચન ક્યાં મળ્યા ? માણકેના ઢેર મળ્યા હશે, સત્તા-ઠકરાઈને મોટી મિલકતો-મહેલાતો મળી હશે, પરંતુ જિનવચન નહિ. ત્યારે અહીં પણ દિલને મહાશાંતિ, મહાપ્રકાશ અને

મહાન સ્ફૂર્તિ આપી જીવનને ધન્ય બનાવનાર તથા પરલોકે ઉચ્ચ સદ્ગતિ વગેરે આપી ભવ્ય ઉન્નતિના રાહે ચડાવનાર જિનવચન ન મળ્યાં, ને હીરામાણેક વગેરે મળ્યા, તો એથી શી વડાઈ થઈ ?

જિનવચન વિનાની સંપત્તિથી વડાઈ કશી નહિ, પણ ભારે અશાંતિ-અજંપો, શોક-સંતાપ અને અંધકાર-શૂન્યકારમાં અટવાયા રહેવું પડે છે.

જિનવચનની જિનાજ્ઞાની બલિહારી છે. જિનેન્દ્ર પ્રભુશ્રી અનંતનાથ ભગવાનને સ્તુતિ કરતાં કવિ કહે છે,

‘પામ્યા, પામે, પામશે રે, જે કોઈ જ્ઞાનાદિ અનંત;
તે તુજ આણ થકી સવે રે, કહે માનવિજય ઉલ્લસંત,
અનંતજિન આપજો રે...’

માનવિજય ઉલ્લાસમાં આવીને કહે છે ‘હે અનંતજિન !

ભૂતકાળમાં જે કોઈ અનંત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર પામ્યા, વર્તમાનમાં જે કોઈ પામે છે, પામી રહ્યા છે, તેમજ ભવિષ્યમાં જે કોઈ એ પામશે, એ બધા, હે પ્રભુ !, તારી આજ્ઞા વહન કરીને.’ જિનેશ્વરદેવનું શરણું સ્વીકાર્યું એટલે જિનવચનનો સ્વીકાર સહેજે થઈ જાય. ‘ભગવાન મારે તારું શરણ છે, તું જ મારે શરણભૂત છે,’ એવો સ્વીકાર કરીએ એટલે મનને સહેજે થાય કે જીવનો નિસ્તાર ભગવાન થકી જ છે, આ અનંત જન્મ-મરણમય સંસારમાંથી જીવનો ઉદ્ધાર કરનાર સર્વજ્ઞ શ્રી જિનેન્દ્ર ભગવાન જ છે, ભગવાનનાં વચન જ છે, ભગવાનના કહેલા મોક્ષમાર્ગની આરાધનાથી જ ઉદ્ધાર છે. આરાધના માટે સર્વજ્ઞ શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનનાં વચન જ પ્રમાણભૂત તરીકે સ્વીકાર્યું અને આદરણીય છે. મારે એ જ માન્ય હો.’

જિનવચન સ્વીકાર્યાનું પ્રમાણ શું ?

જિનવચનના સ્વીકારની જીવન પર એવી અસર પડે છે કે જીવનની કોઈ પણ વાત-વસ્તુને કોઈ પણ પદાર્થ-પ્રવૃત્તિ-પ્રસંગને જિનવચનની દૃષ્ટિથી જોવાય છે કે પ્રભુનાં વચન એને કેવા સ્વરૂપનાં બતાવે છે ? જ્ઞેય, હેય કે ઉપાદેય ? માત્ર જાણવા યોગ્ય ? કે ત્યાગ કરવા યોગ્ય ? યા આચરવા-આદરવા યોગ્ય ? હજી ત્યાગ કે આદર કરવામાં વિલંબ હોય, કેમકે એ ત્યાગ-આદર અમુક કક્ષાનું બળ શક્તિ-વીર્યોલ્લાસ માગે છે. પરંતુ ત્યાગ કે આદરનો સ્વીકાર તો હૃદયમાં અંકિત થઈ જ ગયો હોય. મન ચોક્કસપણે કહેતું હોય કે ‘હું આ છોડી શકતો નથી, પરંતુ જિનવચનના હિસાબે છોડવા યોગ્ય જ છે. એમ આ આદરી શકતો નથી, પરંતુ આદરવા યોગ્ય જ છે; ક્યારે એવો ધન્ય દિવસ આવે કે ત્યાજ્યને ત્યજી દઉં અને આદરણીયને આચરતો રહું.’ આમ જિનવચનનો સ્વીકાર થાય. શ્રેણિક-કૃષ્ણ

મહારાજ આથી ઊંચે આવી ગયા.

જિનવચનનો આ પહેલે પગથિયે સ્વીકાર કરાય, એ જિનાજ્ઞાનું પાલન છે. તેથી સમકિતી આત્મા, કદાચ વ્રત લીધાં ન હોય, સંસારમાં બેઠો હોય છતાં જિનાજ્ઞાનો પાલક આરાધક બને છે. એથી ઊલટું, અભવી કે મહામિથ્યાદષ્ટિ જીવ સંસાર છોડી મહાવ્રતો લઈ સાધુ બન્યો છતાં સર્વ જિનવચનને સ્વીકારનારો નથી હોતો તેથી એ જિનાજ્ઞાપાલક નથી.

દ્વાદશાંગીનો એક જ અક્ષર ઉત્થાપતાં સમકિત નષ્ટ :-

જિનાજ્ઞાનું પાલન જિનનાં સમસ્ત વચનોનો સ્વીકાર માગે છે. સ્વીકારમાં ટૂકડા નહિ કે આટલાં જિનવચન તો મારે માન્ય છે ને આટલાં અમાન્ય છે. જિનવચનને આચરવામાં ટૂકડા હોય કે અમુક આચરી શકતો હોય. અને અમુક ન આચરી શકે; પરંતુ સ્વીકારવામાં તો સર્વેસર્વાજ માન્ય કરવાનાં હોય. તેથી કહ્યું કે દ્વાદશાંગી યાને આચારંગ વગેરે દષ્ટિવાદ સુધીના ૧૪ પૂર્વસહિત ૧૨ અંગરૂપ દ્વાદશાંગ જિનાગમ-જિનવચનમાંનો એક અક્ષર પણ ન માને અને બાકીનાનો સ્વીકાર કરે. તો પણ તે મિથ્યા દષ્ટિ છે. ત્યાં સમ્યક્ત્વ ઊડે. મહાવૈરાગી જમાલિ સાધુ વગેરેય એમ સહેજ પણ જિનવચન ઉત્થાપવા ગયા, તો તે મિથ્યાદષ્ટિ નિન્હવમાં ગણાયા, જિનવચન-જિનાજ્ઞાના વિરાધક બન્યા; અને એના ફળમાં એમનો સંસાર વધી ગયો.

શું જમાલિ વગેરેએ ચારિત્ર મૂકી દીધું હતું ? શું એમને વૈરાગ્ય મટીને સંસારનો રાગ થઈ ગયો હતો ? ના, પરંતુ જિનાજ્ઞા વિરોધથી એમનું સમ્યક્ત્વ નષ્ટ થઈ ગયું. સમ્યક્ત્વ નાશ પામ્યા પછી ચારિત્રની કશી કિંમત નહિ. એટલે સમ્યક્ત્વની મોટી કિંમત છે; ને એના માટે જિનાજ્ઞાનો સંપૂર્ણ સ્વીકાર જોઈએ છે, જિનાજ્ઞાના એકાદ પણ વચનનો અસ્વીકાર નહિ.

ત્યારે વિચારો સંપૂર્ણ જિનાજ્ઞા-સ્વીકારનું કેટલું બધું મહત્ત્વ છે ? જિનાજ્ઞાના સંપૂર્ણ સ્વીકારથી સમ્યગ્દર્શન આવે; ને એ પછી ચારિત્રને તાણી લાવે છે. કદાચ નિકાચિત ભોગાવલિ-કર્મના ઉદયે એજ ભવમાં ચારિત્ર ન પમાય, તો પણ એ સમ્યક્ત્વ આત્માને વિશિષ્ટ ઉન્નાતિ પમાડે છે. શ્રેણિક અને કૃષ્ણ મહારાજ ચારિત્ર ન લઈ શક્યા, છતાં પણ સમ્યક્ત્વના બળ ઉપર ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન અને તીર્થંકર નામ કર્મનું ઉત્કૃષ્ટ પુણ્ય પામ્યા.

એવા એમના સમ્યક્ત્વના બળમાં શું શું હતું ?

‘સમસ્ત જિનવચન સત્ય છે, એ જ અર્થ અને પરમાર્થ છે, અર્થાત્ ઈષ્ટ અને પરમ ઈષ્ટ પરમ હિતકર છે; બાકી બધું અનિષ્ટ અનર્થ અહિતરૂપ છે;’ એવી જિનવચન પર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા, જિનાજ્ઞાનો સર્વેસર્વા સ્વીકાર, એ સમ્યક્ત્વનું બળ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કધાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૪૯

હતું. આવી દૃઢ પ્રતીતિ, દૃઢ વિશ્વાસ દિલમાં ઊભો થઈ ગયો, ને એથી જ એમને જિનેશ્વરદેવ ઉપર અથાગ અનન્ય રાગ બંધાઈ ગયો, વીસસ્થાનકના પહેલા પદના આરાધક બની ગયા.

ગૌતમ કેમ યડ્યા ? :-

જિનાજ્ઞા-સ્વીકારની કેવી બલિહારી છે ! ગૌતમ ઈંદ્રભૂતિ બ્રાહ્મણ વૈદિક યજ્ઞ કરાવતા હતા, મિથ્યાત્વમાં પડ્યા હતા, પરંતુ જ્યાં એમના મનની શંકાનું મહાવીર પ્રભુએ સમાધાન કર્યું, ત્યાં એમને જિન સાચા સર્વજ્ઞ લાગી જિનવચન પર અથાગ રાગ ઊભો થઈ ગયો, એમણે જિનવચનનો સર્વેસર્વા સ્વીકાર કર્યો, એ સમ્યક્ત્વ પામ્યા, અને એ સમ્યક્ત્વે એમને ત્યાં ને ત્યાં ચારિત્રમાં યડાવી દીધા.

ઈંદ્રભૂતિ ગૌતમને જો જિનવચન સમસ્ત સ્વીકાર્યું ન બન્યા હોત તો શું ત્યાં ને ત્યાંજ સંસારત્યાગ કરવો અને ચારિત્ર પામવું સહેલું હતું ? બ્રાહ્મણ જાતિમાં એમની એક પ્રખર પંડિત અને યજ્ઞ વગેરે અનુષ્ઠાન કરાવનાર તરીકે મહાન પ્રતિષ્ઠા હતી, વિદ્યાર્થીઓના મોટમોટા પરિવારવાળા ૧૦ બ્રાહ્મણ પંડિતોના એ નેતા હતા. એવા માનભર્યા સંસારને એ એકાએક શું કામ છોડે ? એવો સંસાર છોડી ભગવાનના ચરણે સેવક-શિષ્ય શું કામ બની બેસે ? પરંતુ એમને જિનવચન પર અપાર રાગ પ્રગટ્યો, અને જિનવચનમાંથી એ જાણવા મળ્યું કે “મનુષ્ય-જન્મ સંસારમાં ભમાવનારા સર્વ સંગનો ત્યાગ કરી ચારિત્ર લેવા અને પાળવા માટે જ છે. વળી જગતમાં આ બતાવનાર જિનવચન પામવાનું અત્યંત દુષ્કર છે; તેથી જો અહીં જિનેશ્વર ભગવાન અને એમનાં વચન મળે છે, તો શા માટે જીવનભર એ મહાતારક જિનવચનની સંપૂર્ણ આરાધના ન કરી લેવી ? એ માટે શા સારુ જિનેન્દ્ર ભગવાનનું જ શરણું ન લેવું ?” આ વિચારથી એમણે ત્યાં જ ચારિત્ર લઈ લીધું.

એટલે કહો, ઈંદ્રભૂતિ ગૌતમ બ્રાહ્મણે જિન વચનની ખૂબ ખૂબ આરાધના કરવા માટે જિનેશ્વર ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીને પોતાનું જીવન સોંપી દીધું, પ્રભુનાં ચરણે ચારિત્ર લઈ બેસી ગયા. પછીય એમણે શું કર્યું ?

ગૌતમસ્વામીએ જિનવચનની કેવી આરાધના કરી !

ઉપદેશમાળામાં અવધિજ્ઞાની મહર્ષિ શ્રી ધર્મદાસગણીજી મહારાજ કહે છે,

‘મ્હો વિણીઅવિણઓ, પઢમગણહરો સમત્તસુચનાણી ।

જાણંતો વિ તમત્થં, વિમ્હિઅહિયયો સુણઙ્ગ સવ્વં ॥

અર્થાત્ ભદ્રક સરળ પ્રકૃતિના તેમજ બીજાને પણ ભદ્ર યાને કલ્યાણરૂપ વિનયને સિદ્ધ કરનાર (ઈંદ્રભૂતિ ગૌતમસ્વામી) પ્રથમ ગણધર છતાં અને સમસ્ત શ્રુતજ્ઞાનના પારગામી છતાં દ્વાદશાંગી-રચના દ્વારા ઉત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાની છતાં, વળી

૫૦ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“ગૌતમસ્વામીએ જિનવચનની કેવી.”(ભાગ-૪૪)

પ્રભુ જે કોઈ તત્ત્વપદાર્થ કહે છે તેને જાણતા-સમજતા હોવા છતાં પ્રભુથી કહેવાતું બધું જ વિસ્મિત આશ્ચર્યચકિત હૃદયે સાંભળે છે !

ત્યારે વિચારો કે આ વિશેષણોમાંનું માત્ર એક પણ વિશેષણ શિષ્યમાં હોય તો ગુરુથી કહેવાતું બધું જ સાંભળવાની તૈયારી હોય ? (૧) પ્રથમ ગણધર એટલે મુખ્ય શિષ્ય, ગુરુના પ્રથમ શિષ્ય બનવાનું પુણ્ય હોય, પછી ગુરુનું બધું સાંભળતાં રહેવાનું બને ? એમ, (૨) સમસ્ત શ્રુતજ્ઞાન-શાસ્ત્રબોધ થઈ ગયો હોય તો હવે ગુરુનું સાંભળ્યા કરવાની જરૂર લાગે ? (૩) વળી ગુરુ જે કહે છે એ બધું પહેલેથી આવડતું હોય, તો ગુરુનું સાંભળતાં રહેવાય ? અને (૪) આવડતી વસ્તુ એટલે કે જેની પોતાને પૂરી ખબર છે એવી વસ્તુ ગુરુ કહેતા હોય એ આશ્ચર્યચકિત બનીને સાંભળાય ?

ત્યારે ગૌતમસ્વામી, મહાવીરપ્રભુ જીવ્યા ત્યાં સુધી, એમનું સાંભળતા જ રહ્યા. તે પણ વિસ્મિત હૃદયે ! જાણે પોતે જાણતા નથી એ નવું જ સાંભળવા મળે છે માટે આશ્ચર્ય થાય. આમ તો પોતાને અગાધ જ્ઞાન; અને પ્રભુ ઉપદેશ કરે તે સામાન્ય માણસને યોગ્ય પણ હોય; છતાં આશ્ચર્યથી-સંભ્રમથી અર્થાત્ અપૂર્વ નિધાન મળ્યા જેટલા હર્ષથી સાંભળતા રહ્યા. ત્યારે પૂછો,-

પ્ર.- પ્રભુ તો અનંતજ્ઞાની છે, ગૌતમસ્વામી એમની સામે અલ્પજ્ઞ છે, કાંઈ અનંતજ્ઞાની છે નહિ, એટલે પ્રભુનું સાંભળવાનો ઉલ્લાસ રહે ને ?

ઉ.- પ્રભુ ભલે અનંતજ્ઞાની છે, કિન્તુ શબ્દથી જે કહે છે કે બધું ૧૪ પૂર્વોના રચયિતા શ્રી ગૌતમસ્વામી જાણે છે; તો જાણેલી વસ્તુ કહેવાતી હોય એ સાંભળવા ઉલ્લાસ શાનો રહે ? સાંભળતાં આશ્ચર્ય શાનું થાય કે ‘અહો ! પ્રભુ કેવી સરસ વાત કહી રહ્યા છે ! કેટલું અદ્ભુત કહી રહ્યા છે ?’

જાણેલું સાંભળતાં હર્ષનું કારણ :-

પ્ર.- તો પછી ગૌતમ મહારાજને જાણેલું સાંભળવા એટલો બધો ઉલ્લાસ અને સાંભળ્યા પર એવો અપૂર્વ હર્ષ આશ્ચર્ય શાથી ?

ઉ.- કહો, એમને જિનવચનની આરાધના-ઉપાસના કરી જીવનને ધન્ય બનવાનું હતું. જિનવચન પર અથાગ રાગ હોય, એ તરણતારણ લાગતા હોય, એની અતિ દુર્લભતા દેખાતી હોય, એટલે પછી મનને એમ રહે કે ‘લાવ, જિનવચન ક્યાં મળે છે ? મારું ગમે તેટલું પણ વિશાળ જ્ઞાન મૂળ તો જિનવચનના આધારે જ છે, જિનવચનના પ્રતાપે જ છે. માટે જિનવચન તો મારે પ્રાણ છે, સર્વેસર્વ છે. એને આરાધ્યા જ કરું, આરાધ્યા જ કરું.’

જિનવચનની સતત આરાધનાથી (૧) સતત કૃતજ્ઞતા જળવાય છે, (૨)

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૫૧

સતત જિનપ્રેમ બન્યો રહે છે, (૩) સતત પાપકર્મોની ભેખડો તૂટતી રહે છે.

ત્રણે વસ્તુ જીવનમાં જરૂરી છે,-

(૧) કૃતજ્ઞતા : જિનવાણીની આરાધનાના ઉપાય :-

પ્રભુએ આપણા પર જે અનંત ઉપકાર કર્યો છે, એની કૃતજ્ઞતા બજાવતા રહેવાનું જરૂરી છે. એ પ્રભુની વાણીની સતત આરાધનાથી સુશક્ય બને, અને સુંદર રૂપે બને. જિનવાણીની આરાધના (૧) જેટલાં જિનશાસ્ત્ર આવડતા હોય એને રટવાથી થાય; (૨) નવું નવું શાસ્ત્રજ્ઞાન વધારતા રહેવાથી થાય; (૩) શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયનું જીવન બનાવી દેવાથી થાય; અને (૪) વાતવાતમાં જિનવચનને બહુમાનવાથી થાય કે ‘અહો ! કેવાં અનંત કલ્યાણકર અને ટંકશાળી જિનવચન ! કેવાં મારાં અહોભાગ્ય કે મને જિનવચન મળ્યાં !...’ વળી (૫) પ્રસંગ-પ્રસંગમાં જિનવચનને લાગુ કરવાથી જિનવચનની આરાધના થાય. ‘લાગુ કરવું’ એટલે કે ‘જિનવચન આ અમુકને ત્યાજ્ય અને ખતરનાક કહે છે,...આ અમુકને ઉપાદેય આદરણીય કહે છે;’ એમ જાગૃતિ રાખવાની તેમજ (૬) જિનવચન યાદ કરી કરી યથાશક્ય એનો અમલ કરવાથી જિનવચનની આરાધના થાય.

કૃતજ્ઞતા એ પાયાનો ગુણ છે. જો જિનનો અને જિનવચનનો અત્યંત ઉપકાર સમજતા હોઈએ તો એમની પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા સારી બજાવવી જ પડે, અને તે આ ૬ ઉપાય દ્વારા જિનાજ્ઞાની આરાધનાથી થાય.

જિનવચનો શું શું બતાવે છે ? :-

મનને એમ થયા કરે કે

(૧) જિનવચન સિવાય આ વિશ્વની સાચી ઓળખ કોણ આપે છે ?

(૨) આત્માનાં સત્ય સ્વરૂપનું અને એને સંસારમાં ભટકવાનાં ખરેખર કારણોનું ભાન જિનવચન સિવાય કોણ કરાવે ?

(૩) આઠ કર્મોનું વિસ્તૃત અને સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ, એનાં બંધ-ઉદય-નિર્જરા, સંક્રમણ-ઉદ્વર્તન-અપવર્તન ઉપશમન, જીવવાર અને ગુણસ્થાનક-વાર એની પરિસ્થિતિ, વગેરેને જિનવચન વિના કોણ બતાવે છે ? એમ,

(૪) જિનવચન સિવાય સમ્યગ્દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગ, ૧૪ ગુણસ્થાનક, વિરતિનું મહત્ત્વ, સૂક્ષ્મ અહિંસા, આશ્રવ અને સંવર, મૂળ પર આધારિત યોગ, જીવનસ્પર્શી શુભ-અશુભ ધ્યાન, નવવાડ યુક્ત બ્રહ્મચર્ય વગેરે કોણ સમજાવે ? એમ,

(૫) એકેન્દ્રિયથી માંડી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોનો વિસ્તાર વગેરે વગેરેનું સ્વરૂપ કોણ સમજાવે ?

(૬) સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાન્ત અને નય-નિક્ષેપ-સપ્તભંગી...વગેરે જિનવચન વિના

પર ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“ગૌતમસ્વામીએ જિનવચનની કેવી.”(ભાગ-૪૪)

ક્યાં મળે છે ?

જિનવચનની આ એકેક વિશેષતા સમજવા જેવી છે, જિનવચનના આ વિષયો મનમાં રમાડ્યા કરવાથી મનને અનેક બિગાડાથી બચાવી શકાય છે. માટે આ વિષયો વિસ્તારથી વિચારવા જેવા છે. મનમાં બીજા ત્રીજા કેટલાં લફરાં ઘાલી પોતાના જ મહામૂલ્યવંતા મનને દિવસમાં કેટલીવાર બગાડાય છે ? ફુજૂલ વિચારો કે જેની પાછળ કશું સારું ઊપજતું ન હોય, ઊપજાવી શકતા ન હો, એ વિચારધારા પૈકી એક પણ વિચારને સફળ કરવા શેક્યો પાપડ ભાંગવા જેટલી ય તાકાત ન હોય, એવા વિચારો કેટલા અને કેટલીવાર ચાલે છે ? એમ, કામ-કોધ-લોભ માન-મદ-માયા, ઈર્ષ્યા-અસૂયા-દીનતા વગેરેની લાગણીઓ કેટલીવાર ઊઠ્યા કરે છે ? આ નિષ્ફળ વિચારો અને કામ-કોધાદિ કષાયોથી પોતાના જ મહાકિંમતી મનને બગાડ્યા કરવાનું કેવું કેટલું ચાલી રહ્યું છે ?

ભૂલશો નહિ, અસત્ વિચારો અને કષાયોથી મન બગડે જ છે, મન આવેશી અને તામસભાવવાળું બને છે, ક્ષુદ્ર અપવિત્ર અને દુર્બળ બને છે. આ આવેશ તામસભાવ ક્ષુદ્રતા અપવિત્રતા દુર્બળતા વગેરે બિગાડો નથી તો શું છે ? મનના એ રોગ છે, અને

રોગિષ્ઠ મન સારાં કામ કરવાને માટે નાકામિયાબ બને છે.

જુઓ, મનના કયા રોગ કઈ ખરાબી સરજે છે,-

(૧) આવેશવાળું મન પ્રસંગ પર સ્વસ્થતાથી ગંભીર ને વિશાળ રીતે વિચાર કરવાને બદલે ઉપલકિયો, ઉછાંછળો અને ટૂંકો વિચાર કરે છે.

(૨) તામસભાવવાળું મન અંધકારમય નિરાશા ભર્યા અને સ્વાર્થ-સ્વોત્કર્ષના તથા બીજાની હલકાઈના જ વિચાર કર્યા કરે છે.

(૩) ક્ષુદ્ર મન હલકટ, નિ:શુક, સ્વાર્થ અને અભિમાનભર્યા તથા ધર્મની બેપરવાઈવાળા વિચારમાં મગ્ન રહે છે.

(૪) અપવિત્ર મનમાં મેલા, આચારભ્રષ્ટ અને હિંસાદિ ભાવોવાળા વિચાર ઊઠે છે.

(૫) દુર્બળ મન શુભ વિચારણા-ધારણા અને શુભ પ્રવૃત્તિમાં ચોંટી શકતું નથી, સ્થિર રહી શકતું નથી, ખોટા ભય અનુભવે છે, ઉચ્ચ ભાવનાઓ વગેરે માટે અસમર્થ બન્યું રહે છે. એમ

(૬) કામ-કોધાદિ કષાયવાળું મન તો એ બધા બગાડવાળું છે જ.

ત્યારે આ બધી ખરાબીઓ લાવનારા આવેશ વગેરેથી મન બગડેલું જ ગણાય ને ? ફુજૂલ અંટસંટ વિચારો અને કામ-કષાયોની લાગણીઓ મનને એવું

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કષાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૫૩

બગાડવાળું બનાવે છે. એ બગાડો અટકાવવો હોય તો અનુપમ સાધન જિનવચન છે.

જિનવચનનાં આલંબનથી એ બધો બગાડો અટકીને આપણું મહાકિંમતી મન નિરોગી અને સ્વચ્છ બને છે, સ્વચ્છ નિર્મળ નિરોગી બન્યું રહે છે.

જિનવચનનું આલંબન એટલે મનમાં જિનવચન-જિનવચનની વાતો રમ્યા કરે. મન આશરો લે તો એનો, આરામ કરે તો એમાં, પર્યટન કરે તો એ જિનવચન અને એના પદાર્થોમાંજ. આને જિનવચનનું આલંબન કર્યું ગણાય.

જિનવચનનાં આલંબને મનને કેટલાય રોગોથી બચાવી શકાય છે. મનનો એક રોગ છે ફુજૂલ વિચારોની હારમાળા. ત્યાં જો મનમાં જિનવચને કહેલા પદાર્થો, દા.ત. નવતત્ત્વ યા જીવતત્ત્વ કે કર્મ સિદ્ધાંતને વિચારવા માંડીએ તો મન એમાં પરોવાયેલું રહેવાથી ફુજૂલ વિચારોની હારમાળા અટકે. અરે ! જિનવચન તરીકે આગમ-સૂત્રો કે જીવવિચાર આદિ પ્રકરણ-સૂત્રો યા પંચસૂત્ર, તત્ત્વાર્થસૂત્ર, ધર્મબિંદુ, ઉપદેશમાળા વગેરેની માત્ર ગાથાઓ કે સૂત્રોનું પુનરાવર્તન ચલાવીએ તો પણ મન એમાં રોકાઈ જાય. એથી મન ફુજૂલ વિચારો ન કરી શકે.

પ્ર.- પણ ખાટલે મોટી ખોડ, સૂત્રો જ આવડતા ન હોય, ત્યાં પુનરાવર્તન શું કરાય ?

ઉ.- પ્રતિક્રમણનાં સૂત્રો આવડે ને ? એની ગાથાઓનું પારાયણ થઈ શકે. એ પારાયણ એવું કે ગાથે ગાથાના શબ્દે શબ્દ અલગ પાડી પાડીને યાદ કરી જવાય, બોલી જવાય. મોતીની માળામાં મોતીના દાણે દાણા કેવા સ્પષ્ટ દેખાય, એ પ્રમાણે શબ્દે શબ્દ સ્પષ્ટ દેખાય; જાણે સામે લખેલા વાંચીએ છીએ એ રીતે યાદ કરતા જવાય. અક્ષરે અક્ષર વાંચવા છે એટલે મનને એમાં બરાબર લગાડવું પડે. ફુજૂલ વિચાર શરૂ થતા દેખાય કે તરત મનને આ રીતે સૂત્રગાથાઓના શબ્દે શબ્દે પર લગાડી પારાયણ કર્યે જવાય એટલે ફુજૂલ વિચારોને મનમાં જગા ન રહે.

બોલો, આ શ્રુતપારાયણ-શાસ્ત્રરટન તો બની શકે એવું છે ને ? ફુજૂલ વિચારોમાં મન કેવું રોગિષ્ઠ બને છે, એમાં આવેશ વગેરે કેવા ભયંકર અનર્થ ઊભા થાય છે એ તો જોયું ને ? હવે એની ભયંકરતાથી જો દિલ ડરતું હોય તો આ કાંઈ અશક્ય નથી. સાથે એ આવશ્યક-પ્રતિક્રમણના સૂત્રો આ રીતે ધ્યાનપૂર્વક રટવાના લાભ પણ અદ્ભુત છે.

પ્ર.- પરંતુ આજે તો પ્રતિક્રમણનાં પણ સૂત્ર ન આવડતા હોય ત્યાં શું થાય ?

ઉ.- એનો અર્થ જ એ, કે જીવનમાં તમારે બીજું દુનિયાભરનું શીખવાની જરૂર છે, કે જે મનને બગાડ્યા જ કરે, બગાડ્યા જ કરે; માત્ર મનને સુધારે મનને પાપ વિચારોથી બચાવે એવા આ ઉત્તમ પ્રતિક્રમણસૂત્રો શીખવાની જરૂર નથી.

૫૪ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“ગૌતમસ્વામીએ જિનવચનની કેવી.”(ભાગ-૪૪)

તમારા પોતાના માટે જરૂર ન લાગે તો પછી સંતાનો માટે તો જરૂર લાગે જ શાની ? ભૂલા ન ભમો, ગણધર મહારાજનાં રચેલા આ સૂત્રો, અને તે પણ તીર્થંકર ભગવાનની સમક્ષમાં રચાયેલા અને ભગવાનથી મહેરછાપ પામેલા આ સૂત્રો મહામંત્ર સમા છે...

(૧) એ સૂત્રો રાગદ્વેષનાં ઝેર ઊતારી નાખે છે, ને એથી ભવના ફેરા ઘટે છે.

(૨) વળી એ પાપકર્મોની ભેખડો તોડે છે, ને એથી દુર્ગતિમાં પામવા પડે એવા દુઃખોનો અંત લાવે છે.

ભારે કર્મી પણ જીવ આનાથી ન્યાલ થઈ જાય છે. કહ્યું છે,-

‘આવસ્સએણ એએણ, સાવસો જઈ વિ બહુરઓ હોઈ;

દુકખાણમંતકિરિયં કાહી અચિરેણ કાલેણ’

આ પ્રતિક્રમણ સૂત્રોથી કરાતા સામાયિક-ચતુર્વિંશતિસ્તવ-વંદન-પ્રતિક્રમણ-કાયોત્સર્ગ અને પર્યક્ષપાણ, એ છ આવશ્યકથી શ્રાવક, જો કે બહુ કર્મભારવાળો હોય છતાં, દુઃખોની અંતક્રિયાને કરે છે, નષ્ટ કરે છે.

જુઓ, કેવો સ્ટેમ્પ મારી આપ્યો છે ?

બહુ કર્મભાર પણ હેઠે ઊતારી આપે એવી આવશ્યક ક્રિયાની તુલનામાં સંસારની કઈ ચીજ છે ? સંસારના પદાર્થો અને સંસારની પ્રવૃત્તિઓ તો કર્મના ભારને વધારનાર છે. એવા સંસારી જીવનમાં રહ્યા છતાં અને કર્મનો ભાર વધવા છતાં આવશ્યક સૂત્રો વડે કરાતું પ્રતિક્રમણ દુઃખનો નાશ કરી આપે એવું એ મહાકિંમતી પ્રતિક્રમણ રોજ ઉભયકાળ કરવાની ચીવટ ખરી ? હોંશ ખરી ? દિવસમાં એકવાર પણ કરવાની ધગશ ? બાર તિથિએ કે છેવટે પાંચ તિથિપણ પ્રતિક્રમણની હોંશ-ધગશ-ચીવટ ખરી ? તો પછી જીવનમાંથી શું લઈ જશો ? એકલા કર્મના ભાર ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૧૯, અંક-૪૭-૪૮, તા. ૨૮-૮-૧૯૭૧

જૈન બચ્ચો કે જેને એકલાને આ આવશ્યક પ્રતિક્રમણનાં સૂત્રો અને ક્રિયા મળે છે, દુનિયાના કોઈ ધર્મવાળાને નહિ, ને એકલા શ્રાવકને મળે છે, એને શું ગૌરવ ન હોય કે હું આ સૂત્રો તો ખાસ ભણું ? પ્રતિક્રમણ તો ખાસ કરું ?

એમ કહેતા નહિ કે ‘હવે મોટી ઉંમરે શું થાય ?’ કેમકે રોજ એક ગાથાય કરતા રહો તો ય છ મહિનામાં તૈયાર થઈ જાય.

પ્રતિક્રમણસૂત્રો મોટી ઉંમરે કોણ ભણ્યા ?

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૫૫

વર્તમાનમાં એક કેળવાયેલા ભાઈને ૭૦ વરસની ઉંમરે લગન લાગી તે છોકરાની વહુ સારી ભણેલી, એની પાસે ગાથા લઈ લઈને પ્રતિક્રમણ સૂત્રો ભણ્યા. પૂર્વના કાળમાં જુઓ મહારાજા કુમારપાળ ૫૫ વરસની ઉંમર સુધી તો રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહના ભયથી પોતાના પ્રાણ બચાવવા ભટકતા હતા. પછી ૫૫ વરસની વયે રાજ્ય પામ્યા ત્યારે એમના શત્રુ ઘણા, ને રાજ્યને વ્યવસ્થિત કરતાં પંદર વર્ષ ગયા. એ જૈનકુળમાં જન્મેલા નહિ કે જેથી કુળરિવાજથી પણ એમને પ્રતિક્રમણસૂત્રો મળ્યા હોય. એ તો રાજ્ય પામ્યા પછી ઉપકારી શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજના સંપર્કમાં આવ્યા. એમણે ૭૦ વર્ષની ઉંમરે શ્રાવકધર્મ સ્વીકાર્યો, જૈનધર્મનું ભણ્યા, કેટલું ? યોગશાસ્ત્ર વીતરાગસ્ત્રોત્ર વગેરે અને હેમચંદ્રાચાર્ય-વિરચિત સિદ્ધહેમ સંસ્કૃત વ્યાકરણ ભણ્યા. ત્યારે આવશ્યક પ્રતિક્રમણ જે રોજ કરવાનું, તેનાં સૂત્રો તો ભણ્યા જ હશે ને ? બોલો, એ કઈ ઉંમરે ભણ્યા ?

પેથડશાહ મંત્રી માળવદેશના કારભારી, રોજ રાજસભાએ જતી વખતે પાલખીમાં બેઠા બેઠા ઉપદેશમાળાની ૧-૧ ગાથા ગોખી લેતા. આવું મોટું શાસ્ત્ર ગોખે ત્યારે એ પણ પ્રતિક્રમણસૂત્રો તો ભણ્યા જ હશે ને ? પ્રતિક્રમણ કરવાનો પણ એમને એવો નિયમ હતો કે સાધુ મહારાજ નજીક નહિ ને બે ગાઉ દૂર પણ હોય ત્યાંસુધી ત્યાં જઈ એમની સાથે પ્રતિક્રમણ કરવું.

ત્યારે વિચારો કે,

આવા મોટા ૧૮ દેશના સમ્રાટ રાજા કુમારપાળ અને માળવદેશના મહામંત્રી પેથડશાહ પ્રતિક્રમણ-સૂત્રો અને પ્રતિક્રમણક્રિયામાં કેવુંક અનેરું તત્ત્વ સમજ્યા હશે, કેવોક એમણે જીવનનો મહાસાર જોયો હશે, અને એમાં કેવીક મહાસાધના પીછાણી હશે કે એવા મોટા વૈભવ, સત્તા અને ભારે ઉપાધિમાં પણ એ સૂત્રોના જ્ઞાતા અને એ પ્રતિક્રમણના આરાધક બન્યા ! મોટી ઉંમરે પણ તમે આ ભણવાનું કરી શકો, પરંતુ કાળના પ્રવાહમાં જમાનાના વાયરામાં ન વહી જાઓ તો.

કાળનો પ્રવાહ જમાનાનો વાયરો આ શીખવે છે કે ‘(૧) આ સૂત્રો ન આવડતા હોય તો ય ચાલે. એમાં વળી કયું મોટું એવું જ્ઞાન આવી ગયું ? સૂત્રોનું જ્ઞાન તો નાના બચ્ચા ય મેળવી શકે, એમણે જ મેળવવાનું. તેમ, (૨) પ્રતિક્રમણક્રિયા એ કોઈ એવી મોટી પુણ્યની સાધના નથી, તેમ, (૩) કરવી જ પડે એવું કશું જ નહિ. ન કરીએ તો ય કાંઈ શ્રાવક મટી નથી જતા. (૪) પ્રતિક્રમણ કરનારા તો વેદિયા હોય છે, રૂઢિચુસ્ત હોય છે...’ વગેરે વગેરે આજની હવાની અસર છે. એ અસરમાં આવી જવાથી પ્રતિક્રમણના ઉલ્લાસ નથી રહ્યા એવું દેખાય છે. નહિતર છેવટે રજાના દહાડેય કેમ પ્રતિક્રમણ ન થાય ?

૫૬ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“ગૌતમસ્વામીએ જિનવચનની કેવી.”(ભાગ-૪૪)

પ્રતિક્રમણનો અદ્ભુત પ્રભાવ શાથી ? :-

બાકી, પ્રતિક્રમણ એ એવું અદ્ભુત અનુષ્ઠાન છે કે જીવને સાંસારિક જીવનમાં જેટલા અશુભ ભાવ સતાવે છે, એની સામે એટલા શુભભાવ પ્રતિક્રમણમાં કરવા મળે છે. જે પેલા અશુભ ભાવોને અને એની આદતને ધક્કો પહોંચાડે છે.

આવું અદ્ભુત બીજું ક્યું અનુષ્ઠાન છે ? ભૂલશો નહિ, ચિત્તના અશુભ મલિન ભાવો સદંતર નાબૂદ કર્યા વિના વીતરાગ નહિ બનાવ, અને મોક્ષ પણ નહિ થાય. પ્રતિક્રમણની મહાન ક્રિયા એ અશુભ ભાવોના અનુબંધ તોડે છે, તેથી એ અશુભ ભાવોનો પાવર ઘટી જાય છે. એ ઘટતાં ઘટતાં સર્વવિરતિ ચારિત્રના ભાવને ઊભા કરી દે છે ત્યાં પણ પ્રતિક્રમણથી અપ્રમત્તભાવ અનાસક્તભાવ વગેરેમાં ચડવા જોમ મળે છે. અને એ ભાવ પરાકાષ્ટાએ પહોંચે એટલે વીતરાગદશા આવીને ઊભી રહે છે.

પ્રતિક્રમણના પાયા ઉપર આવી સુંદર ઈમારત રચાતી જાય; તો પછી કોણ વિચારક મનુષ્ય આવા અદ્ભુત પ્રતિક્રમણમાં પ્રમાદ કરે ? કોણ વિચારક એની ઉપેક્ષા કરે ? નિર્વિચાર દિલ હોય, જીવનમાં સહેજે સહેલાઈથી કમાવા મળતા શુભ ભાવો વગેરેનાં ઉચ્ચ લાભ અંગે વિચાર જ ન કરવો હોય એને કશું કહેવાનું નથી પરંતુ વિચારક તો જરૂર આ પ્રતિક્રમણ પ્રત્યે આકર્ષાય.

પ્રતિક્રમણમાં ક્યા ક્યા સૂત્ર અને કઈ કઈ ક્રિયા કેવા કેવા શુભ ભાવ જગાડે છે, અને એ ક્યા ક્યા અશુભ ભાવને કેવી કેવી રીતે ધક્કો પહોંચાડે છે, એ વિષય મોટો છે; એને ચર્ચવા-વિચારવા અત્યારે અવસર નથી. બાકી એ એક મોટું સાયન્સ છે, ને એ ખાસ શીખવા જેવું છે.

આજે ધર્મસુસ્તી કેમ ? :-

પ્રતિક્રમણનાં સૂત્રોથી એવા અનેરા ભાવ જાગે છે; કેમકે એના પદે પદે એટલા બધા અલૌકિક છે. આવા પદોભર્યા સૂત્ર ન આવડે અને દુનિયાભરનું ડહાપણ આવડે, વળી એ ડહાપણ લાવવા વર્ષોના વર્ષો શાળા-કોલેજમાં ભણાય, આ કઈ બુદ્ધિમત્તા ? મને તો લાગે છે કે આજના જેવી બુદ્ધિહીનતા-પાગલતા પૂર્વના લાખો વરસોમાં નહિ ઊભી થઈ હોય. એનું કારણ આજનાં વૈજ્ઞાનિક સાધનોથી ભૌતિકવાદ પૂર્વે નહિ એટલો બધો જોરમાં ફાલ્યોફૂલ્યો છે. વિજ્ઞાનની શોધોએ કરેલી વેપાર અને સુખવિલાસની ભૌતિક સગવડોએ ધર્મી જેવાનાં પણ મનને આંજી દઈને એના ગુલામ બનાવી દીધા છે. એ અંજામણે અને ગુલામીએ શ્રદ્ધાનાં-જિનવચનનાં અને ધર્મનાં દિલ તોડી નાંખ્યા છે પછી ભલે છેવટે પર્યુષણના શ્રાવક બની ત્યાં પ્રતિક્રમણ કરતા હોય, પરંતુ ભૌતિક સિનેમા, પાર્ટી, મીટિંગ,

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૫૭

લગ્નાદિ પ્રસંગ વગેરેમાં જે રસ હોય છે, જે દિલ ચોંટે છે, એ પર્યુષણમાં ય પ્રતિક્રમણમાં ક્યાં ? ક્યાં એમાં દિલના રંગ ઊછળે છે ?

ત્યારે દિલના રંગ ભળ્યા વિનાની ક્રિયા દિલને હચમચાવનારી ક્યાંથી બને ? એમાં એવી અનેરી રોનક ક્યાંથી આવે ? ક્રિયા એની એ જ પણ દિલનો રંગ જો એમાં ભળે તો એની રોનક ઓર. આના પર એક દૃષ્ટાંત છે.

દિલના રંગનો એક પ્રસંગ :-

સૌરાષ્ટ્રમાં એક ઠાકોરને ત્યાં એના પુત્રના લગ્નનો પ્રસંગ આવ્યો. ઠાકોર વિચાર કરે છે કે લગ્નના વરઘોડામાં અને લગ્નક્રિયા વખતે દીકરાનો વેશ એવા ઠાઠવાળો જોઈએ કે દુનિયા જોઈ જ રહે. એમાંય માથે સાફો તો અવ્વલ રંગનો હોવો જોઈએ. તો એવો અનેરો સાફો કોણ તૈયાર કરી આપે ?

આ અંગે ઠાકોર ચિંતામાં છે ત્યાં દિવાન આવ્યો.

ઠાકોર દિવાનને કહે ‘દિવાનજી ! આપણા કુમારને લગ્નના વેશમાં અવ્વલ સાફો જોઈએ, એ કોણ તૈયાર કરી આપે ?’

દિવાન કહે છે, ‘બાપુ ! એમાં ચિંતા શી કરવાની ? આપણો અબદુલ્લો છીપો ભારે હોંશિયાર છે. એને એ કામ ભળાવી દઈએ.’

ઠાકોરના મનને એ વાત બેઠી અને તરત છીપાને બોલાવવા સિપાઈ મોકલ્યો. એ જઈને અબદુલ્લાને કહે છે, ‘ચાલ ! મહારાજા તને યાદ કરે છે.’

પરંતુ છીપો પૂછે, ‘કેમ શું કામ છે ?’

‘ભાઈ ! કામની તો ખબર નહિ, પરંતુ કુમારનાં લગ્નની તૈયારી ચાલે છે, દિવાનસાહેબ ત્યાં બેઠા હતા, એમણે તને બોલાવવા મોકલ્યો છે.’

છીપો એ સાંભળી ખુશી ખુશી થઈ ગયો કે ‘ચાલો, આજે તો કોઈ સારું કામ ઠાકોર સાહેબનું જ મળવાનું લાગે છે. આપણે ઠીક જ કમાઈ પડશું.’

ધર્મીને ક્યાં આનંદ ઊછળે ? :-

જીવને સારા અર્થ અને કામની આશા બંધાય છે. ત્યાં આનંદના પૂર ઊછળે છે. એવા આનંદના પૂર ધર્મી જીવને કોઈ ધર્મકમાઈની આશા બંધાય ત્યાં ઊછળે. કેમ ખરું ને ? તો બોલો, કોઈ ધર્મગુરુ પધારે ત્યારે તમને સારી ધર્મપ્રાપ્તિની આશાના આનંદના પૂર ઊછળે ખરા ? આ સંસારમાં જનમ જનમ ભટકતાં અર્થ અને કામ મળવામાં બાકી રહી નથી. આ જનમમાં ય કેટલીય વાર મળ્યા. છતાં પાછી નવું મળવાની આશા ઊભી થઈ કે શી વાત ? જાણે આજ સુધીમાં કાંઈ દેખ્યું જ નથી, તે હરખ હરખ ઊભરાય છે ! પણ ધર્મની વાત આવે ત્યાં કોઈ એવી આશા નહિ, કોઈ હરખ નહિ; કેવી દુર્દશા !

૫૮ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“ગૌતમસ્વામીએ જિનવચનની કેવી.”(ભાગ-૪૪)

કંગાળ જીવને ખબર નથી કે 'પૈસા ટકા અને સુખસાધન તો કેઈવાર મેળવ્યાં; અનંતી વાર મળ્યાં, પણ એનાથી દળદર શું ફિટ્યું ? અને આજે નવું શું મળવાનું હતું ? આજ સુધીમાં નથી મેળવ્યો શુદ્ધ ધર્મ; અને એ વિના જીવનું દળદર ફીટે એમ નથી. તો લાવ, જો એ મળવાની આશા છે તો નિધાન મળવા જેવો આનંદ માનું.'

ધર્મ કેમ નથી લેવાતો ? :-

ત્યારે ધર્મ મળવાની આશાનો એવો આનંદ ન ઊભરાય, તો પછી ધર્મગુરુ મળે, ધર્મ સમજાવે, છતાં ધર્મ લઈ જવાની એવી ઉત્કટ ઈચ્છા જ શાની થાય ? તમે ધર્મ સાંભળો તો છો ને ? મહાન આત્માઓ કેવો કેવો ધર્મ પામીને કેવા ન્યાલ થઈ ગયા એ સાંભળવા મળે છે ને ? તો એ સાંભળતી વખતે, બોલો, 'હું આટલો આટલો ધર્મ લઉં' એવી ઝંખના જાગે છે ખરી ? કે પછી માત્ર 'વ્યાખ્યાન સાંભળવાનું એટલે સાંભળવાનું. ધર્મ લેવાની, કોઈ વ્રત નિયમ લેવાની, ઉતાવળ નહિ કરવાની,' આવી જ મનોવૃત્તિ ને ? કારણ ? અહીં આવતાં પહેલાં એવા હરખનાં પૂર નથી ઊછળ્યા કે 'ચાલો આજે તરણતારણ ધર્મની કાંક કમાઈ થશે, ફાવી પડ્યા. 'બસ, ધર્મ મળવાની આશા અને એમાં હરખનાં પૂર ન ઊભરાય તો ધર્મ લેવાની એવી તાલાવેલી ન થાય; તેમ દિલમાં ધર્મપ્રેમનું માપ નીકળે.

એટલે પહેલું કામ આ કરવા જેવું છે કે અનંત કલ્યાણકર ધર્મ મળવાનો આનંદ ઊભો કરવો જોઈએ. એક, દેવાધિદેવનાં દર્શને નીકળીએ, ત્યાં પણ મનને એમ થાય કે 'વાહ ! મને વીતરાગ પરમાત્માનાં પાવનકારી દર્શન મળશે,' અને એનો હૈયે હરખ હરખ ઊભરાય. એવું બધે જ દાનાદિ ધર્મ મળવાની આશામાં જીવદયા-સામાયિક-પ્રતિક્રમણ-જપમાળા વગેરે ધર્મ મળવાની આશામાં આનંદ ઊછળવો જોઈએ. પછી જુઓ એમાં કેવી એકતાન પ્રવૃત્તિ થાય છે. બાકી અર્થકામની આશાના આનંદ તો શું જનાવર કે શું તુચ્છ માણસો, સૌને થાય છે.

પેલો છીપો આનંદમાં આવી ગયો, તરત કપડાં સજી ઊપડ્યો ઠાકોર પાસે જઈને ઝૂકીને હાથ જોડી ઊભો, પૂછે છે, 'બાપુ ! શી આજ્ઞા ?'

દિવાન કહે 'જો અબદુલ્લા ! કુંવરસાહેબનાં લગ્ન છે, એમાં કુંવરસાહેબ માટે સાફો એવો અવ્વલ તૈયાર કરવાનો છે કે એ પહેરીને કુંવરસાહેબ વરઘોડામાં નીકળે ત્યારે દુનિયા એ જોઈ રહે,'

છીપો કહે, 'ભલે સાહેબ ! એ તો મારું જ કામ. બધાં જ કામ પડતાં મૂકીને સાફો તૈયાર કરવામાં લાગી જઉં છું.'

દિવાન કહે 'પણ જોજે હોં સમયસર થઈ જ જવો જોઈએ; અને વેઠ નથી

ઉતારવાની, સમજ્યો ?'

'બાપુ ! એમાં કહેવું ન પડે. મારાં એવાં અહોભાગ્ય સમજું છું કે મને કુંવરસાહેબનો લગ્ન-અવસરનો સાફો તૈયાર કરવાનું મળે છે. પછી એમાં કમી રાખું ?' બસ, છીપો ગયો અને મંડ્યો સાફો તૈયાર કરવા માટે એના પર ભાતભાતના રંગ ચડાવવા.

જે કાર્ય હાથમાં આવ્યાનાં મહાન અહોભાગ્ય મનાય એ કાર્ય કરવામાં હોંશ, ચીવટ, ને ભોગ આપવામાં કમીના ન જ રહે.

આપણી ધર્મસાધનાઓ કંગાળ કેમ ? અને સાંસારિક કોઈ શેઠના કામની, ઓફિસરના કામની, વગેરે પ્રવૃત્તિઓ ખૂબ હોંશ-ઉલ્લાસભરી ભારે ચીવટવાળી અને સારો ભોગ આપીને કેમ થાય છે ? જોઈએ તો દેખાય કે ધર્મસાધના કરતી વખતે અહોભાગ્ય નથી સમજાતાં. એક નાનકડું ગુરુવંદન જો અહોભાગ્ય સમજીને કરાય તો એ કરવાનો ઢંગ, વિધિની ચીવટ, હોંશને ઉલ્લાસ એ બધું અદ્ભુત હોય.

કૃષ્ણ મહારાજાએ ૧૮૦૦૦ સાધુને વંદના કરી પછી આવીને પ્રભુશ્રી નેમિનાથ ભગવાનને કહે છે, 'ભગવન્ ! હવે જરા થાક લાગ્યો.'

પ્રભુ કહે છે, 'મહાનુભાવ ! ભૂલ્યો, થાક લાગ્યો નહિ, પણ તેં તો થાક ઉતાર્યો, સાતમી નરકનાં કર્મની સ્થિતિમાંથી તેં નીચેની ચાર નરકની સ્થિતિ તોડી નાખી.'

કૃષ્ણ એ સાંભળી ચમત્કાર પામ્યા, કહે છે, 'તો તો પ્રભુ ! હવે ફરીથી વંદના કરું જેથી બાકીની ત્રણ નરકનાં કર્મ પણ તૂટી જાય'

પ્રભુ કહે, 'હવે એ ભાવ ગયા હવે ન તૂટે.'

પૂર્વના ભાવ કેમ ગયા ? કારણ આ, કે પૂર્વે વંદના સહજભાવે અહોભાગ્ય સમજીને નિરાશંસ ભાવે કરાઈ હતી; હવે આશંસા આવી એટલે સહજભાવનાં એવાં અહોભાગ્ય સમજવાનું ન આવે. ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે ચાર નરકની કર્મની સ્થિતિ તોડી નાખે એ સાધુવંદન કેવા ઉચ્ચ ભાવથી કરાયા હશે ?

એ ઉચ્ચ ભાવ આવવામાં એક ઉપાય આ, કે જીવને આ વંદનક્રિયા કરવાનું મળવામાં મનને પારાવાર અહોભાગ્ય સમજાયાં.

કે 'મારાં કોઈ અપૂર્વ અને અપાર અહોભાગ્ય કે મને આ પવિત્ર મહાત્માઓને વંદન કરવાનું મળે છે !'

પેલો અબદુલ્લો રાજાના કુંવરનો સાફો તૈયાર કરવામાં ભારે અહોભાગ્ય સમજે છે, તેથી એ રંગવામાં તલ્લીન થઈ ગયો છે; બીજાં બધાં કામ પડતા મૂકી આમાં લાગ્યો છે. સાફો તૈયાર થઈ ગયો, ને એ લઈને પહોંચ્યો દિવાન પાસે.

દિવાન સાફો જોઈ ખુશ થયા, ને લઈ ગયા ઠાકોર પાસે, ઠાકોર પણ જોઈને રાજી રાજી થઈ ગયા.

રાજકુમારના સાફાને ઝાંખો પાડતો સાફો :-

પરંતુ હવે બન્યું એવું કે રાજકુમારનો વરઘોડામાં તો એ સાફાથી ઠાઠ સારો દીપ્પો, પરંતુ જ્યાં લગ્ન-મંડપમાં આવીને બેઠા ત્યાં એની પાસે એનો જે એક મુસ્લિમ મિત્ર મોહમ્મદ સાફો પહેરીને બેઠેલો એનો સાફો ખૂબજ દીપી ઊઠતો હતો, એવો કે રાજકુમારના સાફાને જરા ઝાંખો પાડી દે. એનો રંગ વળી કોઈ અનેરો જ ચમકતો હતો. એ જોઈ ઠાકોરના મનને જરા લાગી આવ્યું, તે લગ્ન પત્યા પછી એ મિત્રને બોલાવી પૂછે છે,-

‘આ તારો સાફો કોણે તૈયાર કરેલો ?’

મિત્ર મોહમ્મદ કહે છે, ‘મહારાજા ! એ અબદુલ્લાની દીકરીએ તૈયાર કર્યો છે.’

ઠાકોર કહે ‘રંગવાના પૈસા કેટલા આપ્યા ?’

પેલો કહે “બાપુ ! હું તો ગરીબ માણસ, એટલા પૈસા ક્યાંથી લાવું ? પરંતુ બન્યું એવું કે મારે મારા કુમાર મિત્રના લગ્નમાં આવવું હતું, સારા સાફા વિના એમની સાથે બેસું એમાં એમની ય શોભા નહિ, તેથી ચિંતામાં હતો ત્યાં અબદુલ્લાની દીકરી સાથે જરા મોહબ્બત, તે એણે મને ચિંતા-મગ્ન જોઈ કારણ પૂછ્યું. મેં વાત કરી એટલે કહે ‘એમાં શું છે ? સાફો હું તૈયાર કરી આપીશ.’ તે આ એણે મફતમાં તૈયાર કરી આપ્યો.”

ઠાકોરના મનને થયું કે એવા તે કેવા રંગ એણે આમાં ઘાલ્યા હશે કે આ એણે એના બાપ કરતાં પણ વધુ સરસ બનાવ્યો ?’

ઠાકોર તરત અબદુલ્લાની દીકરીને બોલાવી પૂછ્યું બેન ! આ સરસ સાફો તેં તૈયાર કરેલો ?’

‘હા બાપુ ! આપના પ્રતાપે કરી શકી.’

ઠાકોર પૂછે, ‘તે એમાં તારા પિતાજી કરતાં એવા તે કેવા વધુ સરસ રંગ ઘાલેલા ?’

જુઓ અહીં અબદુલ્લાની પુત્રી શો ખુલાસો કરે છે. એ કહે છે, ‘મહારાજા ! રંગ તો હું બીજા ક્યાંથી લાવું ? રંગ તો એમણે વાપર્યા એ જ મેં વાપર્યા છે, પરંતુ આમાં મારા દિલનો રંગ ઉમેરાયો છે. મોહમ્મદ ઉપર મને જીગરજાન પ્રેમ, તે એની સેવા કરવા આ મેં તૈયાર કરેલ. એટલે આપ સમજો છો કે સહેજે એમાં દિલના પ્રેમનો રંગ ભળે, પછી કેમ સરસ તૈયાર ન થાય ?’

ઠાકોર સમજી ગયો કે છીપાએ ભલે ખૂબ હોંશ ને ચીવટ તથા ભારે

મહેનતથી સાફો રંગ્યો, પરંતુ એમાં મારા તરફથી સારા ઈનામની આશા હતી, જ્યારે આ છોકરીને એવી કોઈ આશા જ નહિ, તેથી નિઃસ્વાર્થભાવે માત્ર દિલના પ્રેમથી આ કામ કર્યું એટલે એનો રંગ ઓર આવ્યો.

ઠાકોર પછી અબદુલ્લાને સારું ઈનામ આપી એની પુત્રીને ય ઈનામ આપવા માંડ્યું, પરંતુ પુત્રી કહે છે ‘બાપુ ! ક્ષમા કરજો, ઈનામ મારે ન ખપે. આ થોડું જ મેં ઈનામ માટે કર્યું છે ?’

ઠાકોર કહે, ‘તેં તો દિલના પ્રેમથી કરેલું તે થઈ ગયું, હવે ઈનામ લેવામાં શું બગડી જાય ?’

‘બાપુ ! બગડી એ જાય કે, એકવાર વળતર લીધાથી જીવને ફરીથી આવાં કોઈ દિલથી કરવાના કામ આવે ત્યારે એમાં ભાવી ઈનામ વળતરની આશાનું ઝેર પેસે, મનને એમ થાય કે ભલે આપણે સ્વાર્થ વિના આ કામ કરો, પણ પછી સમાજ આપણી કદર કરશે, અને આ ઝેર છે. ત્યાં કામમાં ખરેખરો રંગ ન ભળે !’

ઠાકોર આ સાંભળી વધુ ખુશ થયો, એને શાબાશી આપી.

આપણી વાત આ હતી કે,

ધર્મક્રિયામાં દિલના રંગ ભળ્યા વિના એ ક્રિયામાં રોનક ક્યાંથી આવે ?

આપણને હજી ય ધર્મક્રિયા કરવાની, કોઈ દયા-દાનાદિ ધર્મ સાધવાની, તમન્ના હોય છે,

પરંતુ ત્યાં હિસાબ એટલો કે આ ક્રિયા આ સાધના પતાવી દેવાની ! ‘ચાલો દર્શન પતાવો, પૂજા પતાવો, સામાયિક-પ્રતિક્રમણ પતાવો...આમ પતાવવાની જ વાત. પરંતુ એમાં દિલનો રંગ ભેળવવાની ખાસ તમન્ના ક્યાં હોય છે ? અરે ! એનો વિચાર પણ ક્યાં આવે છે કે ઊભો રહે, ધર્મની ક્રિયા કે સાધનાની સાથે દિલમાં અપૂર્વ ઉલ્લાસ, તગતગતની ધર્મલેશ્યા. ને ઊછળતા ભાવ રાખવાની ચીવટ ક્યાં છે ?

એ વિના તો લૂણ વિનાની દાળ કે સાકર વિનાની ચા જેવી એ મોળી ફિક્કી ક્રિયા થશે એનો લાભ તુચ્છ મળવાનો. ક્રિયા કે સાધના કરું કરું ને માત્ર ભાવ વિના યાને દિલના રંગ વિના એને તુચ્છ લાભમાં જવા દઉં ? થોડા નિમકની ક્સર કરી ખીચડી કોણ બગાડે ?’ આવો વિચાર પણ ક્યાં છે ? વિચાર જ નહિ તો પછી તમન્ના ક્યાં અને પ્રયત્ને ક્યાં ?

આ તો જે ક્રિયા કરે છે એની ચૂકવાની વાત થઈ કે, ધ્યાન માત્ર ધર્મક્રિયા કરી લેવાનું હોય છે, પરંતુ એમાં તેવા તેવા ભાવ ચમકતા રાખવાનું નહિ. તેથી દા.ત. પ્રતિક્રમણ ક્રિયામાં એના મહામૂલ્યવંતા સૂત્રોનું આલંબન મળવા છતાં એથી

ભાવોલ્લાસ ચમકાવવાનું-મઘમઘાવવાનું લક્ષ નહિ, તમન્ના નહિ, એટલે ચિત્ત એમાં તન્મયતાથી પરોવાતું નથી, અને આડાઅવળા વિચાર ચાલ્યા કરે છે, તેવા વિચારમાં કષાયની લાગણી પણ થઈ જાય છે, અને એમ પરિણામે તામસભાવ પોષાય કરે છે. ધર્મ કરવા છતાંય ભાવનું લક્ષ નહિ એટલે આ સ્થિતિ બને છે.

પરંતુ જે ધર્મક્રિયા ધર્મસાધના કરતાં જ નથી એમનો તો એ સારા આલંબન વિના મરો જ છે, એમના મનને સાધનાનું સારું આલંબન નહિ, પછી સારા આલંબને જગાવી શકાતા શુભ ભાવોલ્લાસ એમને જોવાના જ ક્યાં ? એમનું મન તો પૈસા-ટકા, વેપાર-રોજગાર, કુટુંબ-પરિવાર, ખાન-પાન, સત્તા-સન્માન-સુખાકારિતા વગેરેમાં જ રમ્યા કરતું હોય છે, એટલે આ બધાના આધારે અર્થાત્ બધાં આલંબને મનમાં મોહના જ ભાવો ચમક્યા કરે ને ? મન મોહના જ ભાવોમાં મહાલ્યા કરે ને ? કુજૂલ વિચારો અને કામ-ક્રોધ-લોભ વગેરેની લાગણીઓ તો વારે વારે ઊઠ્યા જ કરે ને ? ભૂલશો નહિ,

ઉત્તમ ભાવો-ભાવોલ્લાસ ધર્મસાધનાના આલંબને જગાવવા અને ઝગમગતા રાખવા જે સુશક્ય છે, સરળ છે, એ પૈસા-પરિવાર-કાયાઆદિના આલંબને નહિ.

(૧) દેવાધિદેવનાં દર્શન કરતાં રહો ત્યાં જે ઉત્તમભાવ સહેલાઈથી જગાવી શકો, એ પત્ની-પુત્રાદિને જોતા રહેવામાં નહિ; (૨) જિનવાણી-શાસ્ત્રબોધ કમાતા રહેવામાં જે શુભ ભાવોલ્લાસ જાગતા રાખવા સહેલા, એ પૈસા કમાતા રહેવામાં નહિ. (૩) ધંધોધાપો કરતી વખતે શુભ ભાવો ઉછાળવા દુષ્કર ! પણ સામાયિક સ્વાધ્યાયાદિ ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતી વખતે એ સહેલા. (૪) પ્રભુપૂજન-જિનભક્તિમાં શુભભાવોલ્લાસ જગાવવો-વિકસાવવો સરળ; પણ પોતાની કાયાની ભક્તિ-પલેવણમાં એ સહેલું નહિ. (૫) ધનના સંચયમાં નહિ એવા સુંદરભાવ ધનના દાનમાં આવી શકે. (૬) વિષયોના સંપર્કમાં શુભ ભાવોલ્લાસ શો લાવી શકાય, જે ત્યાગમાં, સંયમમાં, વ્રત-નિયમમાં લાવી શકાય ? (૭) તીર્થોની યાત્રામાં જે શુભ ભાવોની ઇળોળો ઊછળતી રાખી શકાય, એ વેપાર કે મોજ-આનંદ નિમિત્તના પ્રવાસોમાં શી રીતે બની શકે ?

વિચારમાં જેવું છે, બહુ વિચારવા જેવું છે, કે

જીવન સુંદરતમ બને છે શુભ ભાવોથી; અને ચિત્તમાં શુભ ભાવો રાખવા હોય તો એ શુભ પ્રવૃત્તિ દ્વારા જ રમતા ને વિકસતા રાખવા સરળ છે,

એમાં વળી એ શુભ પ્રવૃત્તિ વખતે જિનવચનનું આલંબન રખાય તો શુભભાવો ભવ્ય-અતિભવ્ય જાગે છે.

હવે જ્યારે વિશ્વમાં પ્રાપ્ત કરવા અત્યંત મુશ્કેલ એવાં પણ જિનવચન જો

આપણને મળી ગયા છે, તેમ એક યા બીજી માનસિક-વાચિક-કાયિક શુભ વિચાર-વાણી-વર્તાવ રાખવાની અતિશય કિંમતી પુરુષાર્થશક્તિ મળી ગઈ છે, તો પછી એ શક્તિથી શુભ પ્રવૃત્તિઓ દિવસરાત કેમ ન કર્યે જવી ? એમાંય જિન-વચન કેમ વારેઘડીએ યાદ નહિ કરવાં ? પ્રશ્ન થાય કે,

પ્ર.- દયા દાન વગેરે ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કરીએ, પછી જિનવચન યાદ કરવાની જરૂર રહે છે ?

ઉ.- હા, જરૂર એટલા માટે કે ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ વખતે જિનવચન યાદ કર્યાથી સાથે સાથે સમ્યગ્દર્શન પામવાની યા નિર્મળ થવાની ભૂમિકા ઊભી થાય છે. ધાર્મિક વિચારણા કરીએ, ધર્મની વાણી બોલીએ, યા કાયાથી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરીએ એ એક વાત છે, અને સાથે મનમાં એ લાવીએ કે ‘અહો ! મને આ જિનાજ્ઞા પાળવાનો મહાન લાભ મળે છે,’ એ એમાં વિશેષતા છે.

પ્રભુની આજ્ઞા છે માટે શુભ વિચાર-ઉચ્ચાર કે ધર્મપ્રવૃત્તિ કરું. જીવનમાં જિનાજ્ઞાપાલન જેવું કોઈ શ્રેષ્ઠ કાર્ય નથી; આ વિચારથી કેટલા લાભ ?

(૧) ધર્મપ્રવૃત્તિમાં કંટાળો નથી આવતો,

(૨) જિનવચનનો રસ રહેવાથી ધર્મ પ્રવૃત્તિમાં જોમ આવે છે.

(૩) જિનાજ્ઞાને મુખ્ય કરવાથી સમ્યગ્દર્શન પામવાનું યા પામ્યા હોય તો નિર્મળ કરવાનું સહેલું બને છે.

(૪) ‘મારે તો જિનેશ્વર ભગવંતની આજ્ઞા બને તેટલી વધુ પાળવાની છે, જિનાજ્ઞા અને એનું પાલન મળે છે એ મારાં અહોભાગ્ય છે...’ એવું વારેવારે યાદ કરવાથી જિનેશ્વર ભગવાન અને એમનાં વચન પ્રત્યે મમત્વ વધે છે. ૧. વીતરાગ પ્રભુનું મમત્વ વધવાથી રાગનાં બંધન તૂટવાને અવકાશ મળે છે. ૨. જિનવચનનું મમત્વ વધવાથી મિથ્યાત્વીનાં ગમે તેવા વચન પણ આંજી શકતા નથી.

(૫) સ્થૂલ પાપનો ત્યાગ જો જિનની આજ્ઞાની રૂએ કરતા હોઈએ તો જે સૂક્ષ્મ પાપનો ત્યાગ કરી શકતા નથી એ ત્યાગ તરફ સાપેક્ષ ભાવ-અભિલાષા-રુચિ ઊભી થાય છે. તેથી શક્ય એટલી એ અહિંસા યાને જયણા પાળવા ઉત્સાહ અને બળ મળે છે.

જિનવચનનો ખ્યાલ કોધને કેમ રોકે ? :-

આમ દરેક શુભ વિચાર-વાણી-વર્તાવમાં જિનાજ્ઞાપાલનનો ખ્યાલ ભેળવવાથી આવા બધા વિશેષ લાભ પ્રાપ્ત થાય છે. આ જ હિસાબે ક્રોધ થવાનો પ્રસંગ આવે ત્યાં આ વિચારી શકાય કે ‘ક્રોધ કરવામાં મોહની આજ્ઞાનું પાલન થશે, ત્યારે ક્રોધ અટકાવવામાં જિનની આજ્ઞાનું પાલન થશે. આમ ક્રોધ અટકવાની સાધના સાથે

જિનાજ્ઞાપાલનનો પણ મહાન લાભ મળશે.’ આ રીતે વિચારી કોધને અટકાવે ત્યાં એ સાધનામાં જિનાજ્ઞાપાલનના ખ્યાલને પણ ભેળવવાનું થયું.

આ જિનાજ્ઞાના ખ્યાલનો એ પ્રભાવ પડશે કે ફરી ફરી કોધને અટકાવવાનું, જિનાજ્ઞાપાલન પરના અતિ બહુમાનને લીધે, વધુ બળ મળશે.

જિનાજ્ઞાપાલન પરનું અતિશય બહુમાન આ વિચાર આપે છે કે ‘અહો ! આ માનવભવમાં મને જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞા પાળવાની મળે છે ? મારાં અહોભાગ્ય છે કે આ જિનાજ્ઞા મને મળી તો જિનાજ્ઞાપાલનનો શ્રેષ્ઠ ધર્મ મને મળે છે ! લાવ, ખૂણે ખૂણે જ્યાં જ્યાં વિચારમાં વાણીમાં કે કાયા અને ઈન્દ્રિયોના વર્તાવમાં મને જિનાજ્ઞા પાળવાની મળે એ શોધી શોધીને ત્યાં ત્યાં એનું પાલન કરું.’

આ વિચારથી નિત્ય હોંશ બની રહે છે કે ‘વિચાર-વાણી-વર્તાવમાં બને ત્યાં સુધી જિનાજ્ઞાનું પાલન ઉતારું;’ અને જરાક ઠરીને જુએ તો દેખાય કે આજ્ઞાવિરુદ્ધના વિચાર-ઉચ્ચાર-આચરણમાં બહુ કમાવાનું હોતું નથી, તેમ એ અટકાવવામાં ઝાઝું ખોવાનું છે નહિ; ત્યારે એ અટકાવીને જિનાજ્ઞાપાલન બજાવવામાં કમાવાનું ભારે ! તો આ અટકાયત એ તો સસ્તો સોદો ને કમાણી અપરંપાર ! એને શું કામ જતો કરું ?’ આમ આજ્ઞાપાલનને અઢળક કમાણીનો સસ્તો સોદો સમજી આજ્ઞાપાલનની નિત્ય હોંશ રહેવાથી અસાર અશુભ, કુજૂલ, કે રાગદ્વેષભર્યા વિચાર-વાણી-વર્તાવ અટકાવવા બળ મળે છે, ને બને તેટલા એ અટકાવ્યે જવાય છે.

જિનવચન-પાલનનું મહત્ત્વ શાથી ? :-

પ્ર.- શું જિનાજ્ઞાપાલનના ખ્યાલનું આટલું બધું મહત્ત્વ છે ?.

ઉ.- હા, એનું કારણ આ, કે એ ખ્યાલવાળો સમજે છે કે જિનાજ્ઞાપાલન એ શુદ્ધ અને શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે. શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે કહ્યું છે ને કે ‘ધમ્મો આજ્ઞાએ પરિબદ્ધો !’ અર્થાત્ ધર્મ જિનાજ્ઞાની સાથે સંકળાયેલો છે. જિનાજ્ઞાએ જે વિધિ-નિષેધ કહ્યા હોય, જે આચરણીય અને ત્યાજ્ય બતાવ્યા હોય તેનું આચરણ અને ત્યાગ એ જ ધર્મ. ટૂંકમાં કહીએ તો જિનાજ્ઞા એ જ ધર્મ.

પ્ર.- જિનાજ્ઞા એ જ ધર્મ શાથી ?

ઉ.- સમજી રાખો કે ધર્મ અને અધર્મને એનાં ફળ સાથે અતીન્દ્રિય સંબંધ છે, એ આંખેથી ન દેખાય. એની આત્મા પરના કર્મ ઉપર તથા સંસ્કાર-વારસા પર કેવી કેવી અસર પડે છે એ નજરે ન દેખાય, યા એમાં તર્ક ન પહોંચી શકે; એટલી બધી એની સૂક્ષ્મ વિસ્તૃત અને ગંભીર અસર હોય છે. એ તો સર્વજ્ઞ ભગવાન જ પ્રત્યક્ષ જોઈ શકે છે. જગતમાં સરાગી કોઈ દેવ નહિ પણ, વીતરાગ જિનેશ્વર દેવ જ સર્વજ્ઞ હોય છે, ને ધર્મની એ એ અતીન્દ્રિય અસરને પ્રત્યક્ષ

નિહાળી સર્વજ્ઞ જ જગત આગળ યથાર્થરૂપે પ્રકાશે છે, માટે એ જે સફળ ધર્મ બતાવે છે એ જ સાચો શુદ્ધ ધર્મ; સર્વજ્ઞવચનથી જ શુદ્ધ ધર્મ જણાય.

ધર્મ કે અધર્મથી કેવાં કેવાં કર્મ બંધાયાં, પૂર્વે બંધાયેલા કર્મોનાં વર્તમાન બંધાતા કર્મોમાં સંક્રમણ કેવા થયાં, કર્મોમાં કેવાં કેવાં સ્થિતિ અને રસનાં ઉદ્વર્તન-અપવર્તન થાય છે, કર્મોના કેવાં કેવાં કેટલાં કેટલાં ક્ષય થાય છે; આ બધું પ્રત્યક્ષ નિહાળવાનું ગજું અ-સર્વજ્ઞમાં ક્યાંથી હોય ? પછી એ પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યા વિના ધર્મ-અધર્મનું સ્વરૂપ બતાવે એમાં કેવું અગડંબગડં હોય, ને એના પર શા વિશ્વાસ મૂકાય ?

હિંસા ક્યાં ક્યાં છે છતાં એ ધર્મ ?

અજ્ઞાન અસર્વજ્ઞ તો બિચારો એટલું લઈ બેઠો હોય કે ‘હિંસા એ અધર્મ ને અહિંસા એ ધર્મ. પરમાત્માની પૂજામાં જલ-પુષ્પ આદિની હિંસા થાય છે, માટે એવી પૂજા એ અધર્મ ! આવું લઈ બેઠેલાને પ્રત્યક્ષ ક્યાં દેખાય છે કે ‘પરમાત્માની એવી પૂજા કરવામાં કર્મ પર કેટલી સુંદર સારી અસર પડે છે ?’ પછી એને બિચારાને પૂછો, ભગવાનની હયાતીના કાળમાં ભગવાન જ્યાં પધાર્યા ત્યાં રાજા-મહારાજાએ જે ભારે સમારંભથી સ્વાગત કર્યા, એમ રાજા શેઠ શાહુકારો ઠાઠથી પ્રભુને વંદન કરવા ગયા, એ બધાને શું અધર્મ કહેશે ? એમ, શ્રાવક વરસતા વરસાદમાં સાધુને વાંદવા કે વ્યાખ્યાન સાંભળવા જાય એણે ય શું અધર્મ કર્યો ? સાધુ પણ વિહારમાં નદી ઊતરે, શું એના પર પણ અધર્મનો સિક્કો લગાવશો ?

મૂળમાં સર્વજ્ઞે પ્રત્યક્ષ જોઈ મુખ્ય અહિંસાને ધર્મ પણ ક્યાંક હિંસાને ધર્મ કહ્યો હોય, તે માનવું નથી, એટલે પોતાને ફળ-અસર પ્રત્યક્ષ ન દેખાવા છતાં ધર્મ-અધર્મનું સ્વરૂપ કહેવા બેસવું છે, એટલે એમાં ભળતી જ વાતો આવે, ઊલટું જ સ્વરૂપ આવે, પણ મિથ્યાત્વનો નશો એ જ પકડી રખાવે છે, પછી ભલે એક બાજુ તો સર્વજ્ઞ જિનની આજ્ઞા ભાંગવાનું ઊભું થાય, અને બીજી બાજુ પોતાને જ બીજી પ્રવૃત્તિ અંગે લોચા વાળવા પડે ! મિથ્યાત્વનો કેફ આની પરવા નથી રાખવા દેતો.

ખરી વાત આ, કે સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર ભગવાન કઈ અહિંસા-હિંસા આદિમાં ધર્મ કે અધર્મ, એનું ફળ પ્રત્યક્ષ જોઈ શકે છે, તેથી એ જોયા પ્રમાણે ઉપદેશો એના ઉપર જ ધર્મ-અધર્મનું માપ રખાય. માટે જિનવચન એ જ પ્રમાણ. જિનાજ્ઞા એ જ ધર્મ. એ જિનાજ્ઞા જેને ત્યાજ્ય કહે એનો ત્યાગ એ ધર્મ; એ જેને આદરણીય બતાવે, એનો આદર એ ધર્મ.

આમ, ‘જિનાજ્ઞા એ જ શુદ્ધ ધર્મ, એ જ શ્રેષ્ઠ ધર્મ. જિનાજ્ઞાને છોડીને શું, કે જિનાજ્ઞાથી વધીને શું, કોઈ ધર્મ નથી. આપણને આવી જિનાજ્ઞા પાળવાની મળે એમાં આપણો પરમ ભાગ્યોદય છે. આ સમજનાર તો વિચાર-વાણી-વર્તાવમાં બધે

જ યથાશક્ય જિનાજ્ઞાપાલનને શોધી ગોઠવતો હોય. એટલે ક્રોધને અટકાવી ક્ષમા રાખવામાં પણ જિનાજ્ઞાપાલન કરી ધન્ય બન્યાનું સહેજે માને.

બસ, ક્રોધને અટકાવનારી અનેક વિચારણાઓમાં આ એક વિચારણા થઈ કે એથી જિનાજ્ઞાપાલનનો સુંદરલાભ મળે છે.

● કિંમતી આત્મવીર્ય ક્યાં ખરચાય ? ●

(૧૩) ક્રોધને અટકાવવા વળી આ એક વિચાર છે કે મનમાં એ લાવવું કે ‘મને જે બળ મળ્યું છે તે બહારનાને હંફાવવા-દબાવવા નહિ, પણ આ ક્રોધાદિ જાલિમ આંતર શત્રુને દબાવવા માટે મળ્યું છે. તો એને જ દબાવું.’

મહાવીર ભગવાન પર હલકા જીવોએ ધોર ઉપદ્રવ કર્યા, તો શું પ્રભુ પાસે ક્રોધ દેખાડવા બળ નહોતું ? કેમ એમણે એ દેખાડવાનું ન કર્યું ? કહો, બળ તો એ જીવો કરતાં અનંતગુણું હતું, પરંતુ એનો ઉપયોગ અંદરના ક્રોધને જ દબાવવામાં કરવો હતો, બહારના એ ઉપદ્રવકારી જીવોને દબાવવામાં નહિ.

બહારનાને દબાવ્યે જઈશું તો અંદરનાને દબાવવાનું ક્યારે ? :-

જો આ ખ્યાલ ન રાખીએ અને મોકે મોકે ક્રોધ કર્યે જઈએ તો પછી એને દબાવવાનું ક્યારે કરીશું ? કયો એવો જનમ મળશે કે જ્યાં ક્રોધ કરાવનાર તત્ત્વ નહિ હોય ? બધે જ એ રહેવાનાં; અને બધે જ એમ બહારનાને દબાવવા ક્રોધ કર્યે જવાના. તેથી ભવભ્રમણ અખંડ ! ચાલવાનું. માટે બળનો ઉપયોગ ક્રોધ કરી દુઃખ-આપત્તિને ટાળવામાં કરવા કરતાં એ દુઃખ-આપત્તિને સહી લેવામાં અને ક્રોધને દબાવી દેવામાં કરવા જેવો છે. એ માટે આ વિચારતા રહેવાનું કે ‘અહીં મને મળેલું બળ એક અનેરી બક્ષિસ છે, મહા પવિત્ર છે, એનો ઉપયોગ અંતરના ક્રોધાદિને દબાવવામાં કર્યે જાઉં’

માનશો નહિ કે ‘એમ માત્ર અંતરના ક્રોધને દબાવવામાં બળ ખરચીએ અને બહારનાને દબાવવામાં નહિ, તો તો પછી બહારનાઓ આપણા પર ચડી જ બેસે;’ આવું માનવાની જરૂર નથી, કેમકે બહારનાઓ આપણને અનુકૂળ વર્તે કે પ્રતિકૂળ એનો મુખ્ય આધાર આપણાં શુભ-અશુભ કર્મ ઉપર છે તેથી જો અશુભ કર્મ ઉદયમાં હશે, તો ક્રોધ કરવા છતાં સામો પ્રતિકૂળ વર્તશે; ને ક્રોધ કરેલો માથે પડશે, ત્યારે ક્રોધ દબાવી ખમી ખાવામાં, કદાચ આપણાં અશુભના ઉદયે સામો દબાવી જશે, તો પણ ક્રોધને દબાવ્યાથી આપણને અનેરો લાભ થશે, એવું એક પુણ્યતેજ પ્રગટશે જેનો અજબ પ્રભાવ પડશે.

ખમી ખાવા પર વર્તમાનનો જ દાખલો જુઓ. ગુરુદેવ આચાર્ય ભગવંત શ્રી વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજે તેવા તેવા પ્રસંગમાં ક્રોધને દબાવી ખમી ખાવામાં

પોતાનું બળ ખર્ચ્યું, ત્યાં સામાએ ચડભડવાનું પણ કર્યું, છતાં ગુરુદેવની ક્ષમા ઝળકતી રહી. શું બગડ્યું ? સરવાળે એઓશ્રીના જીવનને કેવું માનો છો ? યશસ્વી કે કંગાળ ? યશસ્વી જ શું, મહા યશસ્વી ને ? એનું કારણ આ, કે પવિત્ર સંયમ સાથે આ ક્રોધના નિગ્રહ અને સહિષ્ણુતાથી એઓશ્રીનું પુણ્યતેજ વધતું ચાલ્યું. એમાં પછી ભૂલ કરનારા પણ આકર્ષાઈ ગયા; અને જનતાનાં ય આકર્ષણ વધ્યાં. પૂજ્યશ્રીનો યશ ભારતમાં ચારે દિશામાં પ્રસરી ગયો. તે એવો કે એઓશ્રીના જતાં ચારેકોર ભારે આઘાત થયો. આ યશના મૂળમાં એઓશ્રીના અનેકવિધ સંયમ આદિ ગુણો પૈકી આ એક જબરદસ્ત ગુણ હતો કે ૬૮ વરસના ચારિત્રકાળમાં એઓશ્રીએ પોતાના બળને અંતરના ક્રોધ કષાયને શાંત રાખવામાં ખૂબ જ વાપર્યું છે.

આપણે પણ ક્રોધ કષાયને દબાવવા આ વિચાર્યા કરવાનું કે ‘મારે મારા કિંમતી બળને બીજાઓને દબાવવામાં વેડફી નથી નાખવું. એને હું ક્રોધાદિ-કષાયોને એ કષાયી મારા આત્માને દબાવવામાં ખરચી સફળ કરીશ, એનાં મહાફળ નિપજાવીશ.’ મનનું વલણ જ આવું બની જાય.

સવાલ માત્ર મનનાં વલણનો છે. મનનું વલણ કઈ બાજુ ઢળે છે એ જોવાનું છે. એક મનનું વલણ બીજાઓને દબાવવા તરફ યા ઈંદ્રિયોનાં યથેચ્છ તર્પણ કરવા તરફ ઊતરે છે, બીજું પોતાના કષાયી-વિષયી પાપી આત્માને દબાવવા તરફ અને એના એ કષાયો પાપો અને વિષયગુલામી અટકાવવા તરફ ઊતરે છે. એમાં ફરક કેટલો મોટો પડે ?

બીજાને દબાવવા તથા ઈંદ્રિયોને મહલાવવાનું વલણ દુષ્ટ-દુર્જન-શેતાન બનાવે;

પોતાના કષાયી વિષયી આત્માને દબાવવાનું વલણ શિષ્ટ-સંત-સજ્જન બનાવે.

મનનું વલણ આપણે જ ઊભું કરીએ છીએ. માનવ તરીકેનું ઉચ્ચ ઉમદા જીવન મળ્યું એની ઉચ્ચતા ઉમદાપણું વિષયલંપટ અને કષાયરક્ત બન્યા રહેવામાં નહિ, પણ ઈંદ્રિયસંયમન, વિષયવિરાગ, તથા કષાય-ઉપશમ કેળવવામાં છે એ વાત હૈયે વસી ગઈ હોય તો પછી મનનું વલણ પોતાના વિષયી-કષાયી પાપી આત્માને દબાવવા તરફ રહ્યા કરશે. પોતાની બુદ્ધિશક્તિને આત્મબળ એ બાજુ કામ કરતા રહેશે.

બે ય જાતનાં મનનાં વલણનાં દષ્ટાંત જુઓ,

ટ્રેનમાં મુસાફરી કરતાં એક ભાઈ ડાબામાં જુએ છે કે એક સુરદાસ સુંદર ગીત ગાઈ રહ્યો છે,

‘કરમ તેરી અજબ લીલા મેં પાઈ

સુંદર સાધન દેત હુઆ ભી, ઈસ પર હી દુઃખદાયી,કરમ.

દુર્જનકું દુર્જનતા કરતે ભી,સુખ સુવિધા વિરચાઈ,...કરમ૦

સજ્જન સજ્જનતા રખતા હુઆ, દેખો કભી માર ખાઈ..કરમ૦

પ્રવાસી ભાઈને આ સાંભળી મનને લાગ્યું કે ‘આ અંધ સુરદાસ જરૂર પોતાનું કોઈ દિલનું દરદ ગાઈ રહ્યો છે. તો જોઈએ એનો શો અનુભવ છે.’ એમ કરી એણે સુરદાસના હાથમાં પહેલાં તો એક રૂપિયો મૂક્યો, પછી પૂછે છે,

‘ભાઈ ! આ તું ગાય છે એની પાછળ તારે શો અનુભવ છે ?’
સુરદાસ કહે છે ‘સજ્જન ! ઘરની વાત કહેવામાં શો માલ છે ?’

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૨૦,અંક-૧,તા.૪-૯-૧૯૭૧

પ્રવાસી કહે, ‘તારી વાત સાચી છે, માણસે બીજાના ઘરની વાત જાણવા આગ્રહ ન રાખવો જોઈએ. પરંતુ તું કયા ગામનો છે એ અહીં કોઈ જાણતું નથી. તેથી તારો જાત-અનુભવ કહેવામાં અહીં બેઠેલાને વ્યક્તિરૂપે કોઈ ચોક્કસ માણસ પર દ્વેષ તિરસ્કાર નથી થવાનો; અને અનુભવ સાંભળીને સંભવ છે કોઈને પોતાના જીવન માટે હિતશિક્ષા મળે. તને ઠીક લાગે તો જણાવ.’

પ્રવાસી સજ્જન હતો, બીજાના ઘરની વાત જાણવાનો એણે આગ્રહ ન રાખ્યો, સાથે લોકનું ભલું થતું હોય ને બાધ ન હોય તો અનુભવ કહેવાનું સામા પર છોડ્યું. પાછું એણે સુરદાસના દુઃખમાં સહાનુભૂતિ બતાવવા રૂપિયો પહેલો દીધો છે, એટલે સુરદાસને એ આત્મીય જેવો લાગ્યો. તેથી સુરદાસ અનુભવ કહે છે,-

બ્રાહ્મણીની કથા :-

બંધુ ! એક ગામમાં એક બ્રાહ્મણને સ્ત્રી રૂપાળી મળેલી. પણ કરમની ગતિ ન્યારી. સુખનું સારું સાધન તો મળ્યું, પરંતુ એ બિચારાનાં કર્મ કેવા કે એ જ એના દુઃખ માટે નીવડે છે. બાઈ આમ તો ધણીની સેવા-સગવડ બજાવતી તેથી ધણીને એના પર સારો ભરોસો રહેતો કે ‘આ બાઈ પતિભક્તા છે,’ પરંતુ એને પોતાનાં વાંક કરમની ક્યાં ખબર હતી કે ‘એ કર્મ અંદરખાને કેવો પ્રપંચ રચી રહેલ છે, અને બાઈને કયા માર્ગે લઈ જઈ રહેલ છે, ‘સેવાના ઓઠા હેઠળ જ ધણીને વિશ્વાસમાં રાખી ઘાણ આખો બગડી જાય ત્યાં સુધી એને કશી ગંધ જ ન આવવા દીધી, કે એ ક્યારે ય પણ જરાક તપાસ કરે કે ‘લાવ, જોઉં એની આખા દિવસની શી પ્રવૃત્તિ છે.’

બ્રાહ્મણી ખોટાં નિમિત્તે ભૂલે છે :-

બન્યું એવું કે બાઈ બપોરે ધણીને ખેતરમાં ભોજન આપવા જાય ત્યારે

પોલિસથાણા પર જમાદારનો જુવાન છોકરો એને પ્રેમના ઈસારા કરે. બાઈ પણ જુવાન ઉંમરની તે ધીરે ધીરે એના મોહમાં લપટાણી.નરસાં નિમિત્ત સારાને ય ભૂલાવે છે. માટે એવાં નિમિત્તથી જ દૂર રહેવું જોઈએ જો સદાચાર સજ્જનતા રક્ષવી હોય, આની કિંમત હોય તો પૈસા-ટકાને બહુ મહત્ત્વ ન આપે. બ્રાહ્મણને શી ખબર કે એ ભોજન આપીને સીધી ઘરે જાય છે કે જમાદારના પુત્રની પાસે ?’ એ તો સાંજ પડ્યે ઘરે જાય ત્યારે પેલી એને આવકારવા ને આગતા-સ્વાગત કરવા તૈયાર હોય.

પાડોશીને કોઈને વહેમ આવ્યો હશે તે બ્રાહ્મણને કહ્યું હશે, પણ બ્રાહ્મણે પેલીની સેવાના વિશ્વાસમાં ગણકાર્યું નહિ. એમાં એક દિવસ એવો આવીને ઊભો કે હવે એ બ્રાહ્મણી જમાદારના પુત્રને ત્યાં જ પડીપાથરી એટલે બ્રાહ્મણ ચોંક્યો. બાઈને પૂછે છે ‘કેમ તું પેલાને ત્યાં પડીપાથરી રહે છે ?’

બાઈ કહે ‘ચૂપ રહો, મારી મરજી.’

‘અરે ! તું આવી પતિભક્તા આજે આમ બોલે ?’

‘કેમ એમાં શું છે ? તમારી કાંઈ ગુલામડી છું ?’

બ્રાહ્મણ કહે ‘આ શું બોલી રહી છે ? સાર નહિ નીકળે.’

‘એટલે તમે શું કરી નાખવાના હતા ? જાઓ થાય તે કરી લો.’

બ્રાહ્મણનો પિત્તો ગયો. ઉઠીને ગયો વકિલ પાસે અને કોરટમાં જમાદારના પુત્ર સામે કેસ દાખલ કર્યો કે ‘આ માણસ મારી પત્નીને ભરમાવે છે, માટે આની સામે રક્ષણ મળવું જોઈએ.’

સુરદાસ આટલું બોલી જરા અટક્યો, હવે જે કહેવાનું છે એના વિચારમાં એનું દિલ ભરાઈ આવ્યું, આંખમાં પાણી આવી ગયાં, આંસુ લૂછતો એ કહે છે. “સાંભળો સાહેબ ! કરમકી ગતિ ન્યારી. કર્મ શું કરે છે ?

‘દુર્જન કું દુર્જનતા કરતે ભી સુખ-સુવિધા વિરચાઈ,’

કરમ તેરી અજબ લીલા મેં પાઈ.

દુર્જન દુર્જનતા કરે છતાં કર્મ એને સુખસગવડ રચી આપે છે ! વાહ કર્મ !’ તારી અજબ લીલા મને જોવા મળી. દુષ્ટને દુષ્ટતા પર સુખ શાનું મળવું જોઈએ ?

પરંતુ અહીં આચરાતી દુષ્ટતા એક ચીજ છે, અને અહીં મળતા સુખ-સાધન પાછળ કામ કરતી પૂર્વની પુણ્યાઈ બીજી ચીજ છે.

એને સાંકળવાની જરૂર નથી. અહીંનું આચરણ નવી ચીજ છે. એનાં કર્મનું ફળ આગળ મળશે. ત્યારે અહીંની પ્રાપ્તિ પૂર્વ કર્મને આધીન છે.

પૂર્વના શુભ-અશુભ ભાગ્યથી અહીં સુખ-દુઃખ મળે છે, પછી ભલે અહીં જીવ સારું-ખોટું કરતો હોય. યા સારો ખોટા આચરણને અહીંના સુખ-દુખની પ્રાપ્તિ સાથે કશો સંબંધ નથી. પૂર્વનું સારું ભાગ્ય જોર કરતું હોય તો અહીં જૂઠ્ઠા-ચોરી અનીતિ કસાઈગીરી આચરવા છતાં સારાં ધન-માલ મળ્યા કરે, અને પૂર્વ જનમનું નરસું ભાગ્ય બળવાન હોય તો, અહીં ધર્મનું પરોપકારનું આચરણ કરવા છતાં, દુઃખ-આપત્તિ આવે.

બ્રાહ્મણ કેમ હાર્યો ? :-

પેલા જમાદારના પુત્રની દુર્જનતા છતાં, જુઓ, એનાં પૂર્વકર્મ એને કેવો બચાવ આપે છે ! કોરટમાં કેસની સુનાવણીમાં બ્રાહ્મણીની જુબાની લેવાતાં એણે કહી દીધું કે હું મારી રાજપુશીથી જમાદારના પુત્રને ત્યાં જાઉં છું, રહું છું હું ઉમરલાયક છું, મને જે ગમે તે કરવા હું સ્વતંત્ર છું.’

કહો, બ્રાહ્મણીને કશી લાજ રહી ? ના, કેમકે એ અનીતિમાં માર્ગ પર હતી, ને અનીતિ આચરનારને લાજ શરમ શી ? એ અનીતિ અનુચિત આચરે છે એ જ શરમ મૂકીને. નહિતર કુળની કે વડેરાની યા લોકની શરમ પડતી હોય તો શાની એવા માર્ગે એ જાય ! કુળ-વડિલ-લોકની લજ્જા તો પાપથી બચાવનાર છે. બાકી ‘જેણે મૂકી લાજ, એને નાનું સરખું રાજ’, એ કહેવતના અનુસારે લજ્જા મૂકી દેનાર તો એક ઠાકોર-રાજાની માફક બાદશાહી મળી માને છે. એ કોઈથી શરમાતો નથી, તેથી હવે પાપમાં શું કામ ડરે ? શું કામ શરમાયે ?

આત્મામાં બળ છે, શક્તિ છે, એને સંયમનમાં વાપરી શકાય, અને અસંયમમાં ય વાપરી શકાય. અગર મનનું વલણ ઈન્દ્રિયોની ઉજાણી તરફ ઢળતું રહ્યું તો પછી એ અસંયમમાં રમશે; સંયમનો શું કામ વિચાર જ કરે ? એથી ઊલટું જેનું માનસિક વલણ એવી ઉજાણીને આત્મા માટે વિષપ્રયોગરૂપ સમજી એવાં વિષપ્રયોગ બને તેટલા ઓછા કરવા તરફ ઢળતું હોય, એ સહેજે ડગલે ને પગલે પોતાનું આત્મબળ સંયમનમાં લગાવવાનો. શું સમજ્યા ?

ઈન્દ્રિયોની ઉજાણી એ આત્મા માટે વિષપ્રયોગ છે, આત્માની સંયમની ચેતનાનો નાશ કરે છે.

બ્રાહ્મણીને પતિ ખોટો નથી મળ્યો, રૂડો મળ્યો છે, પરંતુ એના મનનું વલણ ઈન્દ્રિયોની રસલહાણ લૂંટવા ઉજાણી ઉજવવા તરફ હોઈ એને સંયમને ખપતું નથી, કિંમત આત્મ-શક્તિને લોકલાજ પતિનું દાક્ષિણ્યની પરવા મૂકી અ-સંયમમાં ખરચી રહી છે. પશું કરતાં કોઈ વિશેષતા છે ? માનવના ખોળિયે પશુનું દિલ રાખી પશુના ખેલ ખેલી રહી છે. એને ભાન નથી કે આ આ ખેલ કેટલા કાળ માટે ?

ખેલમાં ઈન્દ્રિયો કઈ ધરપત પામી જાય છે ? ના, કશી ધરપત નહિ, રોજ એની વિહ્વળતા ઊભી. એ વિહ્વળતા આજે બ્રાહ્મણીની પાસે બેશરમથી કોરટ વચ્ચે આ બોલાવી રહી છે કે ‘હું મારી રાજપુશીથી જમાદારના પુત્રને ત્યાં જાઉં છું, રહું છું, હું ઉમરલાયક છું. મને જે ગમે તે કરવા હું સ્વતંત્ર છું.’

બસ, બ્રાહ્મણનો બિચારાનો કેસ કાઢી નાખવામાં આવ્યો; અને હવે તો બ્રાહ્મણી રોફબંધ રહેવા-વર્તવા લાગી, વધારામાં જમાદારપુત્ર રોષમાં ચડ્યો કે ‘બ્રાહ્મણે મને કોરટમાં ઘસડ્યો ? હવે બતાવું એને.’

સ્ત્રી એટલે નદી, નીચે ઢાળ મળતાં ત્યાં ઊતરી જાય :-

સુરદાસ કહે છે ‘બોલો સજજનો ! બ્રાહ્મણનો કોઈ દોષ ? કોઈ દુર્જનતા ? હા, એક સ્ત્રીજાત પર ભરોસો મૂક્યો એટલી એની ભૂલ ગણાય. ભરોસો ન મૂક્યો હોત તો એના બીજે જવા ઉપર મન ન બગાડત, કે કોરટે ન ચડત. અજુગતું જોવા પર સમજી લેત કે ‘હાય, એમજ બને સ્ત્રી એટલે નદી, નીચો ઢાળ મળતાં એમાં ઊતરી જાય.’ આમ કરી એની ઉપેક્ષા કરત. પરંતુ અપાત્ર પર વિશ્વાસ મૂકવો એ ખતરનાક છે, ને બ્રાહ્મણે એ કરવાની ભૂલમાં જુઓ કોરટમાં કેવી હાર ખાધી. અલબત્ત અસલમાં એના પૂર્વકર્મ કામ કરી રહ્યાં છે. અને કર્મની ગતિ ન્યારી, એથી અહીં સજજનતા રાખવા છતાં પૂર્વકર્મ એના પર આપત્તિ વરસાવે છે.

એક દિવસની વાત છે, જમાદારપુત્ર લાગ શોધતો હતો, એમાં લાગ આવ્યો. ત્યારે ખેતરમાં બ્રાહ્મણ એકલો છે, એ વખતે બ્રાહ્મણ સાથે પોતાના બે માણસો પાસે જમાદારપુત્રે રગડો મચાવરાવ્યો, અને એ બેએ બ્રાહ્મણને ભારે કૂટ્યો. એમાં એને માથા પર એવી ચોટ લાગી ગઈ કે એ મૂર્છિત થઈને પડ્યો.

બ્રાહ્મણ સુરદાસ :-

પેલા બે જણ તો કૂટીને ભાગી ગયા, પણ પછીથી કોકને ખબર પડતાં એણે લોકને ભેળા કરી બ્રાહ્મણીને કોઈક ખબર આપી, પરંતુ એને ધણી પર કશો રાગ મમતા હતી નહિ. ઊલટું અહીં બ્રાહ્મણને બીજી રીતે સારું તો થઈ ગયું, પરંતુ ચોટ લાગવાના લીધે આંખનું તેજ ચાલ્યું ગયું, અંધ થઈ ગયો; બ્રાહ્મણી આંધળાને શું કામ સંભાળે ? એ ચાલી ગઈ જમાદારના પુત્રને ત્યાં, અને અંધ બ્રાહ્મણે હવે ખેતી ય શી કરે ? તે ભીખ માગતો થઈ ગયો, એજ હું અંધ બ્રાહ્મણ સુરદાસ. આજે તમારી સામે ઊભો છું કરમકી ગતિ ન્યારી, તે સજજન સજજનતા રાખે છતાં એનાં તેવાં પૂર્વકર્મ એને ક્યારેક માર ખવરાવે છે. આમ કહેતાં સુરદાસ મસ્તીથી ગાય છે,-

સજજનતા રખતા હુઆ, દેખો કભી માર ખાઈ,
કરમ તેરી અજબ લીલા મેં પાઈ.'

પ્રવાસી એને પૂછે છે 'સુરદાસજી ! હવે તમને દુઃખ નથી લાગતું ?'

સુરદાસ ક્યા તત્ત્વજ્ઞાન પર દુઃખી નહિ ? :-

સુરદાસ કહે છે, 'શેઠજી ! મનુષ્યનું મન છે એટલે ક્યારેક યાદ આવતાં દુઃખ તો લાગી જાય છે, પણ તે ક્ષણવાર. તરત પાછી દૃષ્ટિ પૂર્વનાં શુભ-અશુભ કર્મ પર જાય છે, ને મન સ્વસ્થતા અનુભવે છે કે 'હોય, અહીં આપણે ગમે તેટલા સારા હોઈએ, પરંતુ ભૂતકાળનાં અશુભ કર્મનાં બંડલ ઊંચકી લાવ્યા હોઈએ, એ મિથ્યા કેમ થાય ? દુઃખ આવે એમાં તો એ બંડલ ઓછા થાય, ત્યાં મુંઝાવાનું શું ? ભગવાનનાં ભજનમાં મસ્ત રહેવું, જેથી પેલી ખોટી રોદણામાં પાછા નવાં અશુભ કર્મના બંડલ ઊભા થતા હોય તે અટકે, અને ભગવદ્-ભજનની મસ્તીથી ભવિષ્ય માટે સારી સ્થિતિ ઊભી થાય.'

બસ લ્યો, માફ કરજો આપનો બહુ સમય લીધો. "એમ કહીને સુરદાસ ભજનમાં ચડ્યો."

પેલો પૂછનાર પ્રવાસી વિચારમાં ચડ્યો કે મેં પૂર્વની મુસાફરીમાં એક બેનનો પ્રસંગ સાંભળેલો તે ક્યાં અને આ પ્રસંગ ક્યાં ? મનનાં વલણ અને આત્મશક્તિના ઉપયોગ પર કેટલો મોટો આધાર છે કે એ જીવનને સીધા યા ઊંધા પાટે ચડાવી દે ! મુસાફરી લાંબી છે, તેથી લાવ, બીજા પ્રવાસીઓને એ બેનનો પ્રસંગ સંભળાવું, જેથી એમાંથી સારો બોધ પામે.'

સુરદાસે મોટી ભેટ લેવા કેમ ના પાડી ? :-

આ વિચાર કરીને પહેલાં તો સુરદાસની ભગવાન પર નિષ્ઠા જોઈ, ઘણું સહન કરેલું જોયું, અને એણે સુંદર તત્ત્વજ્ઞાન જાતે ઉતારી અહીં પીરસેલું જોઈ એના પર ખૂબ સહાનુભૂતિ ઊભરાઈ એટલે સો રૂપિયાની નોટ કાઢી સુરદાસના હાથમાં મૂકતાં કહે છે,-

'લ્યો, આ સો રૂપિયાની નજીવી ભેટ છે, તમારે થોડી રાહત રહેશે, અને પ્રભુભજન વિશેષ નિશ્ચિન્ત પણે કરી શકશો.'

સુરદાસ આ સાંભળતાં જ ભડકે છે, કહે છે,- 'અરે ! અરે ! આ તમે મને માયા કાં વળગાડો ? એથી તો મારું ભગવદ્-ભજન મોળું પડશે. ઉઘાડો હિસાબ છે કે માયાને મહત્ત્વ આપ્યું તો ભગવાન ગૌણ થઈ જવાના. માફ કરજો, તમે મને પહેલાં રૂપિયો આપ્યો છે એનાથી આજનાં ભોજનની ચિંતા મટી ગઈ છે, એટલે હવે બીજો એક પણ રૂપિયો ન ખપે. બાકી કાલની ચિંતા તો ઉપરવાળો

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૭૩

બેઠો છે એ કરશે. હું તો એની જ ચિંતા ન કરું કે આ માયાની ચિંતામાં પડું ? લ્યો આ તમારી સો ની નોટ પાછી. આજના ખીસાકાતરુના જમાનામાં વળી એ સાચવવાની ચિંતામાં ભગવાન ભૂલાઈ જાય. માંડ તો ઘરવાળીની ચિંતામાંથી મુક્ત થઈ ભગવાનનું ચિંતન કરવા મળ્યું છે. પાછી નવી આફત નવી ફિકરની લપ કાં વળગાડું ?

બસ પેલા પ્રવાસીને પોતાને મળેલ ભગવદ્નિષ્ઠાના જાગતા દૃષ્ટાન્તનું આલંબન અને મળેલું કર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન, એના પર કૃતજ્ઞતા રૂપે ઘણો આગ્રહ કરી રૂપિયા સુરદાસને પકડાવવા હતા, જગા જ ન રહી. એને લાગ્યું કે સુરદાસની વાત સાચી ને, એ ચિંતા રહે જ, અને એમાં ભગવાન ભૂલાય.' રૂપિયા બહુ કચવાતા મને પાછા લેવા પડ્યા.

આ પરથી વિચારવા જેવું છે કે ગરીબ સુરદાસ પાસે મફતમાં અને બહુ માન સાથે મળતા સો રૂપિયા જેવી રકમ સ્વીકારી લેવાની શું શક્તિ નહોતી ? પણ ના, એણે આત્મશક્તિનો ઉપયોગ રૂપિયા પાછા ઠેલવામાં કર્યો. કઈ શક્તિ વધુ જોરદાર ? મળે છે તો લઈ લેવાની ? કે ન લેવાની ?

કદાચ પ્રવાસીએ અભિમાનથી કહ્યું હોત કે 'ચાગલા શું કામ થાઓ ? તમારું જરા સાંભળવા મળ્યું એના પર સો રૂપિયા જેવી રકમ આજે ભેટ કરનાર કેટલા મળે ?'

દાતાર હજી મળે, ત્યાગી મળવા મુશ્કેલ :-

તો સુરદાસ ઠંડે કલેજે કહેત કે 'ભાઈસાહેબ ! માફ કરજો, હજી ભેટ આપનાર દાતાર તો મળે, પણ આટલી ગરીબીમાં બહુમાન અને આગ્રહથી મળતી આવી રકમ ન લેનાર ત્યાગ કરનાર કેટલા મળે ? આ રૂપિયા અભિમાનથી નથી પાછા વાળતો, પરંતુ ભગવાનને સારી રીતે ભજવા માટે ખાસ જરૂરી છે ત્યાગ નિસ્પૃહતા અને અપરિગ્રહ; એ ટકાવવા માટે આ રૂપિયા પાછા વાળું છું.'

બોલો ત્યારે, આત્માની શક્તિ બે ય, દાનની અને ત્યાગરૂપે અસ્વીકારની. બેમાં કઈ શક્તિની અધિકતા ગણાય ? શેમાં બળ વધું વાપરવું પડે ? દાનમાં કે ત્યાગમાં પ્રવાસીનું દાન હતું, સુરદાસને ત્યાગ હતો. બેમાં કોને વધુ આત્મબળ વાપરવું પડે ? સુરદાસને જ ને ?

એટલે જ પહેલાં જો પ્રશ્ન કર્યો હોત,

પ્ર.- કે સુરદાસે રૂપિયા લઈ લીધા હોત તો શું ખોટું હતું ? એને માયા નહોતી રાખવી તો બીજા ભિખારીઓને દઈ શકતે ને ?

ઉ.- તો એનો આ જ ખુલાસો હતો કે રૂપિયા લઈ લીધા પછી દાન

૭૪ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“કિંમતી આત્મવિર્ય ક્યાં ખરચાય ?”(ભાગ-૪૪)

કરવામાં જે આત્મબળ ચળકે એના કરતાં રૂપિયા પહેલેથી જ ન સ્વીકારવામાં વધુ ચળકે. સાધક આત્માને આ માનવભવ સાધનામાં વધુમાં વધુ આત્મબળ ચળકાવવા માટે કિમતી મહત્ત્વ લાગે છે.- સુરદાસ આ કિમતી અવસરને સમજે છે, તેથી એણે પહેલાં રૂપિયા સ્વીકારી ને પછી દાન દઈ દેવાનાં આત્મબળ કરતા પહેલેથી એનો ત્યાગ જ રાખવામાં આત્મબળ વધુ ચળકે છે. પહેલેથી જ ન સ્વીકારવાના વધુ આત્મબળને વિકસાવવાનું પસંદ કર્યું.

ત્યારે પ્રવાસીનું આત્મબળ આત્મવીર્ય પણ સામાન્ય નથી હો. એણે પોતાને ભગવદ્ગુણિષ્ટા માટે આલંબનરૂપે જીવતું જાગતું દૃષ્ટાન્ત મળ્યું અને અટલ કર્મતત્ત્વનો બોધ કરાવે એવું થોડી વાર માત્ર સાંભળવા મળ્યું, એ મળ્યાની જે કદર કરી એ કદર માટે પણ કૌવત જોઈએ છે, આત્મબળ જોઈએ છે. એવું ખાસ આત્મબળ ચમકાવાય, તો જ ફટ્ કરતાંક સો રૂપિયાની નોટ જેવું આગ્રહથી ધરી દેવાની કદર થાય. એ બળ ન ચમકાવવું હોય તો તો માત્ર શબ્દથી આત્માર મનાય કે ‘ભાઈ ! તમે બહુ સરસ વાત કરી. તમારો આત્માર માનું છું કે આવું સુંદર સંભળાવ્યું,’ બસ, આટલું બોલવા સિવાય બીજું કશું નહિ.

જિનવાણીની શી શી કદર ? :-

બોલો, તમને રોજ જિનવાણી સાંભળવામાં કાંક ને કાંક અવનવું આત્મહિતકર સાંભળવા મળે છે ને ? એની શી કદર કરો છો ? અલબત્ત સાધુને કશું જોઈતું નથી, ખપતું નથી, પરંતુ પ્રભુની વાણીને શાસ્ત્ર જ્ઞાન તો ખપે છે ને ? જોઈએ પણ છે ને ? આજના કાળે જ્યાં જૈનોમાં જૈનધર્મનું અજ્ઞાન વર્તે છે ત્યાં જિનવાણીના પ્રચારની, જૈનધર્મના જ્ઞાનના પ્રચારની કેટલી બધી જરૂર છે ? આજની નવી જૈન પ્રજા કે જો સ્કૂલ કોલેજનું અને છાપા મેગેઝિન-નોવેલોનું ખૂબ વાંચે છે અને જૈનધર્મનું અમારી પાસે સાંભળવા પણ આવતી નથી, એને જૈનધર્મનું સાંભળ્યા વિના જ એ ધર્મના અબૂઝ અને અશ્રદ્ધાળુ રહીને ભવિષ્યમાં જૈનધર્મ ટકાવશે ? આનો કશો વિચાર છે ? તમારે એટલા ય નિયમ છે કે મારે મારા સંતાન પૂરતું પણ દર મહિને ૨-૩ રૂપિયાનું કે વરસે ૫-૬ રૂા.નું ધર્મનું પુસ્તક ઘરમાં વસાવવું ?

પ્ર.- એમ તો પુસ્તક વસાવતાં આશાતના થાય તો ?

ઉ.- લ્યો, આશાતનાનો ભય છે, પણ બીજી બાજુ આજના દેવ-ગુરુ ધર્મની શ્રદ્ધા અને ભૌતિકતા વિલાસપ્રિયતારૂપી ટી.બી.ના કીડા તમારા અને બીજાના સંતાનોના આત્માને કોરી ખાઈ રહ્યા છે એનો કશો ભય નથી ! કે એ જીવન કેવું નાસ્તિક જેવું અને વિષયાંધ જીવશે, ને પછી મરીને ક્યાં જશે ? આ તો છોકરો

કદાચ ખાય ને અજીર્ણ થાય તો માટે છોકરાને ખાવાનું જ બંધ કરાવવા’ જેવું છે. એમાં એ મરે કે બીજું કાંઈ થાય ? આશાતના ટાળવાના ઉપાય નથી આવડતા ? અરે ! ચાલો ને સૌ વાંચી રહે પછી કોઈને ભેટ કરી દેજો, જાહેર વાચનાલયમાં મૂકી દેજો. પછી તો ઘરમાં આશાતના નહિ ને તો બોલો પ્રતિજ્ઞા કરવી છે કે સારું ધર્મનું સાહિત્ય મારે દર મહિને દર ચાર કે છ મહિને અમુક રકમનું તો ઘરમાં લાવવું જ ? ઘરમાં હશે તો વંચાશે.

આજ નોવેલ-નવલિકા વગેરેની હજારો નકલો ઊપડી જાય છે, ને ધર્મનાં ગ્રન્થવાળા બૂમ મારે છે કે અમારા ગ્રન્થ ખપતા નથી. પણ ક્યાંથી ખપે ? દરેક જૈન ઘરને આ નિયમ ક્યાં છે કે અમુક રકમનું ધર્મસાહિત્ય તો મારે અવશ્ય ખરીદી લાવવું ? ઘરમાં તેલ-મરચુંથી માંડીને ફરનીચર સાડી, કપડાં બૂટ ચંપલ, રેડિયો છાપાં વગેરે બધું વસાવવાની જરૂર લાગે છે, પણ ધર્મપુસ્તક નહિ ! અને છતાં તમે જિન વાણીના રાગવાળા છો ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૨૦, અંક-૨, તા. ૧૧-૯-૧૯૭૧

જિનવાણીની કદરના વિવિધ માર્ગ :-

વાત એ હતી કે જિનવાણીમાં સારું સાંભળવા મળ્યું, પછી એની કદર શી કરો છો ? પેલા પ્રવાસીએ ખટ્ સો રૂપિયાની નોટ ધરી દીધી, કેમ ? થોડું સુંદર સાંભળવા મળ્યું એની કદર કરવા કૃતજ્ઞતા બજાવવા; જેથી સો રૂા. ખરચીને લીધેલ બોધ વારે વારે યાદ આવે.

તમે જિનવાણીમાં અદ્ભુત સાંભળવા મળ્યાની શી કદર કૃતજ્ઞતા કરો છો ? (૧) અરે ! સાંભળીને ઊઠ્યા પછી બે શબ્દનાં ફૂલ વેરતાં ય નથી આવડતા કે ‘સાહેબ ! આજે સુંદર સંભળાવ્યું કેવા સુંદર તત્ત્વ ! કેવી મજેની વૈરાગ્ય પ્રેરણા ! આપનો કેટલો બધો ઉપકાર !’ આટલીય કૃતજ્ઞતા બજાવતાં ન આવડે એ બીજી પૈસા ખરચીને તો શી ય કદર કરે ? (૨) ‘લાવ, કદરરૂપે પાવલી આઠ આના રૂપિયો જિનવાણીના પ્રચાર માટેના યા પાઠશાળાની પેટીમાં નાખું; કે (૩) જિનભક્તિની પેટીમાં નાખું.’ આ શાનું આવડે ? યા (૪) કદરરૂપે ‘ચાલ આજે અમુક ચીજનો ત્યાગ, કે (૫) બે બાંધી માળા ગણીશ.....,’ આવું આવું કશું ક્યાંથી આવડે ? આટલું કદરનું સાંભળીને અહીં જ પાછું સોંપી જવાના ને ? કે ઘરે લઈ જવાના ? અમલમાં ઉતારવાના ?

પેલા પ્રવાસીએ સારું થોડું સાંભળવા મળ્યાની કદરરૂપ સો રૂપિયાની નોટ

ધરી દીધી, પણ પછીથી સુરદાસની નિસ્પૃહતા આગળ કાંઈ ચાલ્યું નહિ, તેથી નોટ પાછી લઈ લેવી પડી. ત્યારે સુરદાસનું ય તત્ત્વજ્ઞાન કેવું ? કે માયા વધારો તો ભગવાન ભૂલાય.

હવે એ પ્રવાસીએ પોતે પૂર્વે સાંભળેલો આનાથી ઊલટો પ્રસંગ ડાબાના પ્રવાસીઓને બોધ મળે એ હેતુથી કહેવા કહે છે, ‘ભાઈઓ સાંભળજો ત્યારે, આ સુરદાસની પત્નીથી ઊલટા પવિત્ર ચારિત્રવાળી એક બેનનો પ્રસંગ, જે મેં પૂર્વે પ્રવાસમાં સાંભળેલો.

સૌના એના તરફ કાન મંડાયા, એટલે એ શરૂ કરતાં કહે છે.

પવિત્ર ચારિત્રવાળી બેનની કથા :-

એકવાર મુંબઈથી ગુજરાત તરફના પ્રવાસમાં હું હતો, ત્યાં ગાડીના ડાબામાં એક બેન ખૂણામાં ઉદાસ મોઢે બેઠેલા જોયા. એક સ્ટેશન ગયું, બીજું ગયું, હું જોતો જ રહ્યો તો બેનને મુખ પર ભારે ગ્લાનિ નિરાશા-ચિંતા જ દેખાયા કર્યા. મારું દિલ જરા લાગણી વશ, તેથી મારાથી એનું દુઃખ જોયું ન ગયું. મારા મનને થયું કે ‘આ બેનને એવું તે શું દુઃખ હશે ? કોઈ આપત્તિ હશે ? મારાથી એમાં કોઈ રીતે સહાયક થઈ શકાય એવું હશે ? લાવ ત્યારે પૂછવા જ દે,’ એમ બહુ વિચાર કરી મેં પૂછ્યું,-

‘બેન ! કાંઈ ગમગીન છો !

બેન બોલ્યા ‘હા ભાઈ ! આ જગતનાં જીવનમાં ગમગીની ક્યાં મોંઘી છે ?’

પ્રવાસી પૂછે છે ‘આપને શું દુઃખ છે ? હરકત ન હોય તો કહેશો ?’

બેન પોતાનું દુઃખ સંભારી જરા ઉકળ્યા, ‘દુઃખ ? જ્યાં પતિ જ ન ઓળખે ત્યાં દુઃખનું શું પૂછવું ? આ જગતમાં કોનો ભરોસો કરવો ? માણસને સ્વાર્થમાં અંધતા કેટલી બધી આવી ગઈ છે કે વિશ્વાસ દીધેલાને છેલ દેતાં આંચકો જ નહિ ?’

કોણ કોને ભૂલે છે ?:-

મેં કહ્યું, “બેન ! પતિ ન ઓળખે એ આશ્ચર્ય છે. પરંતુ આ જગત જ વિચિત્ર છે એમાં આશ્ચર્ય શું માનવું ? આજે એવું બને છે કે (૧) છોકરા મોટા થાય, પગભર થાય એટલે માબાપને ઓળખતા નથી. (૨) નોકરને એકડે એકથી શીખવાડી હોશિયાર કર્યો બજારમાં જાણીતો કર્યો, પછી એ શેઠની સામે જ જુદું માંડી શેઠને જાણે ઓળખતો જ નથી. (૩) કોઈની ભીડમાં કોઈ ઉદાર માણસે પૈસા આપી એને બજારમાં ઊભો રાખ્યો હોય, ભીડ ભાંગી હોય, પણ પછી અવસર આવ્યે પેલા મદદકર્તાને જરૂર પડી હોય ત્યારે આ જાણે એને ઓળખતો જ

નથી...આવું આવું બને છે ખેર, પણ તમારે શું હકીકત બની છે, એ જો હરકત ન હોય તો કહો; કદાચ તમને મદદરૂપ થવા મને તક મળે !

મારાં આશ્વાસન પર એ બેન કહે,-

‘જુઓ ભાઈ ! વાત એમ બની કે હું સારા ઘરની દીકરી, મને અમુક જગાએ ઘર સારું જાણી પરણાવવામાં આવી. થોડા વખત પછી મારા સસરા ગુજરી ગયા. મારા પતિને ધંધો બરાબર ન ચાલ્યો એટલે એ ધંધા માટે મુંબઈ ગયા, પણ ૧-૨ વર્ષ સુધી એક પૈસો ન મોકલ્યો. ઘરે હું મારી બે નાનકી દીકરી અને સાસુ; અમે અમુક વખત સુધી તો કરકસર કરી કરીને ચલાવ્યું. મનમાં સમજ્યા કે મુંબઈમાં હજી ધંધો નહિ લાગ્યો હોય તેથી શી રીતે પૈસા મોકલે ?

એમાં વરસ બે વરસ નીકળી ગયા. શરૂ શરૂમાં મારી સાસુ ઉપર ૨-૩ કાગળ આવ્યા પરંતુ પછીથી તો એ પણ બંધ થઈ ગયા. મેં પત્રો લખ્યા પણ કશો જવાબ નહિ. ત્યારે અમને થયું કે કાંક શું અકસ્માત જેવું તો નહિ બન્યું હોય ? મુંબઈ મોટું શહેર છે, કોને ખબર એમાં ક્યારે કોને શું બને ?’

પરંતુ એવામાં મુંબઈથી એક ભાઈ આવ્યા, એમની પાસે જઈ પતિના સમાચાર પૂછ્યા, તો એમણે અમને વાત કરી કે, એમને ધંધો સારો ચાલે છે, અને તબીયત પણ મજામાં છે,’ ત્યારે જરા ધરપત વળી. પરંતુ અમારા ઘરની વાત અમે જાણીએ, પેલા ભાઈને અમારે શું કહેવાનું હોય કે ‘તો પછી પત્રોના જવાબ કેમ નહિ ?’

એ સમાચાર પછી મારી સાસુ મને કહે ‘આ દીકરાને શું થઈ ગયું છે કે એ સારું કમાય છે છતાં થોડાં પૈસા મોકલતો નથી ને પત્ર પણ લખતો નથી ?’

પ્રતિકૂલ વાતમાં સમાધાનવૃત્તિ :-

મેં કહ્યું દૂર બેઠા આપણને શી ખબર પડે ? પરંતુ તમે ચિંતા કરશો નહિ, ધંધામાં બહુ વ્યગ્રતા હોય તેથી કાગળ ન લખી શક્યા હોય; અને પૈસાનું કામ તો એવું છે ને કે ધંધો શરૂ કર્યા પછી ધંધાને જમાવવા માટે એમાં કમાણી થતી જાય એ રોકવી પડતી હોય, એવું કાંઈક હોય તેથી પૈસા ન મોકલી શક્યા હોય. થોડો વખત ધીરજ ધરવાની. ભગવાન સારું કરશે. હું બેઠી છું તમારે લેશ પણ ચિંતા કરવાની નહિ; જરૂર પડ્યે મને રોટલો કમાતાં આવડે છે.’

દુઃખ કોનું વધારે ? :-

માતાનું દિલ છોકરાના આવા વર્તવ પર હતાશ થઈ જાય, પરંતુ એમને તો થોડી જિંદગી કાઢવાની, ત્યારે મારે તો હજી પરણ્યાને પાંચ વરસ જ થયા, ઉંમર માત્ર ૨૩ વરસની; ત્યાં પતિ જો વિમુખ જ થઈ બેસે તો મારે તો જિંદગીનો

મોટો ભાગ કાઢવાનો, ત્યાં મારું અને નાની બે બેબીઓનું શું થાય ? એ ચિંતા પર હેયે દુઃખ ઘણું. છતાં સાસુના દિલના દુઃખને હું વિશેષ સમજતી; કેમકે જેણે ૨૦-૨૦ વરસ સુધી પાળી પોશીને દીકરાને મોટો કર્યો, એને જો આ રીતે દીકરા તરફથી છેલ્લે મલતો હોય, હવે કશી સંભાળ ન મળવાની હોય, તો દિલના કેવા ટૂકડા થઈ જાય ? મેં કાંઈ પતિ ઉપર ઉપકાર કર્યો નથી એટલે મને કદાચ ન સંભાલે, પરંતુ માતાનો તો અપરંપાર ઉપકાર, એના બદલામાં જો એને પુત્ર તરફથી છેલ્લે દેવાતો હોય તો એના દિલને પારાવાર દુઃખ હોય. એની સામે મારું દુઃખ શી વિસાતમાં છે ? બસ, મારું દુઃખ ભૂલી મારાં કશાં રોદણાં ન ગાતાં સાસુના દિલને શાંતિ કેમ મળે એ જ હું જોતી અને ધરપત આપતી કે થોડી ધીરજ ધરો.'

પ્રવાસી કહે છે જુઓ ભાઈઓ ! આપણને આ સુરદાસની પત્નીનો હેવાલ સાંભળવા મળ્યો હતો, અને આ પણ એક પત્નીની હકીકત જોવા મળે છે; કેટલો બધો ફરક છે ? આ બાઈ આવી કટોકટીમાં સાસુને ટોણા નથી મારતી કે લ્યો મને લાવીને નાખી આવા ઘરમાં આવા ઉતાર જેવા તમારા દીકરા સાથે પરણાવીને મારી જિંદગી ધૂનધાણી કરી નાખી.' ના, આવાં કશાં ટોણાં-મેણાં નહિ, પણ ઊલટું સાસુને એ આશ્વાસન આપે છે કે હું બેઠી છું, તમારે ચિંતા કરવી નહિ.'

બાઈને નવી આપદા :-

પ્રવાસી આગળ વધતાં કહે છે, પછી તો એ સાસુ-વહુ દિવસો ગુજારતા હતા, મુંબઈ પત્ર પણ લખતા હતા છતાં કશો જવાબ મળતો નહિ. એ બેનના શબ્દમાં કહું બેન કહે છે, 'હવે મારી ધીરજ ખૂટવા લાગી, ત્યારે બાજુમાં એક ભાઈ રહે, સુખી અને સહાનુભૂતિવાળા તેમ મીઠા સ્વભાવના, મેં એમને વાત કરી;-

'જુઓને આ ૩-૩ વરસ થયા, તમારા ભાઈ મુંબઈ ગયા છે પણ કશો પત્ર નહિ કે એક પૈસો ય મોકલતા નથી ઘર કેવી રીતે ચાલે ? તમે તમારા કોઈ ઓળખીતા મુંબઈ રહેતા હોય એની પાસે તપાસ કરાવો નહિ ?'

પેલા ભાઈ સહાનુભૂતિ દેખાડતાં કહે છે 'એમ છે ? ઓહો તમારે કેટલી બધી આપદા ? મને કેમ આટલા વખત સુધી કહ્યું નહિ ? ચાલો, ફિકર ન કરો, હું તપાસ કરાવું છું, અને તમારે પૈસા વિના તંગી તો ઘણી જ પડતી હશે; તો લો આ બસો રૂપિયા લઈ જાઓ; હું અને તમે બે જ જાણીએ. મારે કોઈને વાત કરવાની છે નહિ એટલે વાત બહાર નહિ જાય તેથી સંકોચ ન રાખશો.'

બેન કહે 'મારાથી એમ પારકા પૈસા કેમ લેવાય ?'

પેલો પાડોશી કહે,-'સંકોચ ન રાખો. આ પૈસા સમજો તમારા જ પુણ્યના ઘરમાં આવી પડ્યા હશે. માટે લઈ જાઓ. દુઃખી ન થશો; તમને એમ લાગતું હોય તો પછી અવસરે સગવડ થયે પાછા આપજો,' બેન કહી રહી છે,-' ભાઈનો બહુ આગ્રહ થવાથી અને ઘરખર્ચમાં ભારે તંગી હોવાથી મેં પૈસા લીધા. પરંતુ મને શી ખબર કે આની પાછળ એ ભાઈની દાનત ખોટી હશે. એ ભાઈ અવરનવર ખબર પૂછવા આવતા કે 'કેમ ! મુંબઈથી કાંઈ કાગળ આવ્યો ?'

'હું એમને કહેતી કે 'ના, કશો કાગળ નથી, પરંતુ તમે તપાસ કરાવી કે નહિ ?' ત્યારે ભાઈ કહેતા કે મેં તપાસ તો કરાવી છે, પણ હજી કશા સમાચાર નથી.'

આમ વાતચીતમાં એક વાર એ કહે 'હજી ય કોઈ પત્રો નથી ? ?અરેરે ! આ તમારી નાની ઉંમરમાં તમારે કેટલું દુઃખ ? છતાં ફિકર ન કરશો ભગવાન મને બહુ આપે છે; અને એ ય તમારા જેવાના પુણ્ય-પ્રતાપે તો લ્યો આ સો રૂપિયા, ખરચમાં વાપરજો.'

મેં કહ્યું, 'ના, એમ પારકા પૈસા વારેવારે ન લેવાય.'

પાડોશીના દિલનું પાપ :-

ત્યારે ભાઈ કહે, આ કાંઈ પારકા પૈસા નથી. તો શું કામ ન લેવાય ? મને તમે પારકો ગણશો નહિ; કોણ જાણે મને તમારા પર બહુ લાગણી થઈ આવે છે. મને એમ થાય છે કે પૈસાનું દુઃખ તો ઠીક, પરંતુ આ ખીલતી યુવાની, ને પતિ ૩-૩ વરસથી પરદેશ પડ્યો રહે. તમારે દિવસરાત શી રીતે જાય ? એટલે મને એમ થાય કે મારે તો તમારા બંને દુઃખ ભાંગવા છે; જરાય મનમાં ચિંતા ન કરશો.'

પ્રવાસી કહે,- બસ, બેન અહીં મને કહે છે 'ભાઈ ! તરત હું એના એ બોલ પર થીજી ગઈ ! એના પેટનું પાપ સમજી ગઈ, મને લાગ્યું કે એ પૈસા કેમ આપે છે ? મારે યુવાની છે, અને પૈસાની જરૂર છે. એનો આ લાભ ઉઠાવવા માંગે છે. એમાં જો હવે જરાય હું પૈસાના લોભમાં પડી તો શીલ ગુમાવીશ. પાપના ઉદયે એક તો સ્ત્રીનો અવતાર મળે, એમાં વળી જો શીલ ભંગનું મહા પાપ કર્યું તો તો કોહેલી ઘાશને ઉકરડે ઢોળી, પછી કોહવાટમાં શું બાકી રહે ? એક જ વાર જો આચારનો ભંગ કર્યો તો ઈંદ્રિયોનો એ હરામ ચસકો એવો લાગે કે પછી અનાચારની પરંપરા ચાલે.

મેં તરત હાથ જોડી એ ભાઈને મક્કમ અવાજે કહ્યું,- મોટા ભાઈ ! આ તમે શું બોલ્યા ? માફ કરો મારે તમારા રૂપિયા નથી જોઈતા, અને તમારું આશ્વાસને ય નથી

જોઈતું. જાઓ પધારો, મહેરબાની કરી ફરીથી અહીં આવશો નહિ, નહિતર મારે ઝેર ખાવું પડશે.’

મારાં સદ્ભાગ્ય કે આ મારા મક્કમ અવાજે ભાઈ ડઘાઈ ગયા. સમજી ગયા, બોલ્યા ‘હશે ભલે હું નહિ આવું તમારે જ્યારે જરૂર લાગે ત્યારે મને કહેજો પૈસા લઈ જજો.’ એમ કહીને ભાઈ ચાલ્યા ગયા, ફરીથી હજી સુધી મારે ત્યાં એ આવ્યા નથી, મેં ભગવાનનો પાડ માન્યો કે મને મોટા નરકાગારના પતનમાંથી બચાવી.

પેલો પ્રવાસી કહે ‘ભાઈઓ ! જુઓ આ બાઈ ક્યાં જઈ રહી છે ? અને આ સુરદાસજીની પત્ની શું કરી રહી હતી ? સુરદાસની પત્નીને ખાવાપીવા તથા સંસારસુખનો કશો તોટો નહોતો, છતાં એ બાઈ વહી ગઈ.ત્યારે આ બેને, જોયું ને ? પતિ તરફથી ૩-૩ વરસથી કોઈ સંદેશો નથી, ખાનપાનની તંગી છે, તો પણ પૈસા ખાતરે ય આચાર લોપવાની વાત નહિ. બેઉનાં મન કેવી જુદી દિશામાં કામ કરી રહ્યા છે ? અને બંનેને મળેલી આત્મશક્તિ કેવા સામસામા માર્ગે ખરચાઈ રહી છે ? એકને એનાથી યથેચ્છ રંગરાગ ખેલવા છે, બીજીને આત્મશક્તિથી શીલનાં જતન કરવાં છે. અસ્તુ.

પેલા બેન કહે, પછી તો મને ઘર કેમ નભાવવું એની ચિંતા વધી ગઈ. તેથી મેં સાસુને કહ્યું, ‘હું જ મુંબઈ જઈ આવું. બીજાની શી આશા કે એ તપાસ કરે હું જાતે જ જાઉં અને જોઉં શા હાલ છે, કેમ પત્ર નથી લખતા, કેમ પૈસા મોકલતા નથી ?’ સાસુએ દુભાતે મને રજા આપી. આ એમ કરીને હું મુંબઈ આવી જુના સરનામે જઈને તપાસ કરી તો જાણવા મળ્યું કે એ હમણાં ઘર બદલી દરિયા કિનારે બ્લોકમાં રહેવા ગયા છે. મેં ત્યાંનું સરનામું લીધું, લઈને હું ત્યાં પહોંચી,

કલ્પના બહારની સંસારની દુઃખદ ઘટના :-

બેનના આ બ્યાન ઉપર સંસારની ઘટનાઓ વિચારવા જેવી છે. માબાપે કન્યાને પરણાવી હોય ત્યારે એમની અને કન્યાની કલ્પનામાં ય ન હોય એવું બને છે ને ? ધણીને ટી.બી. અગર એવો કોઈ રોગ આવી જાય, યા અક્સ્માતમાં ફસાઈ જાય, અને પડી જાય એમ બને ને ? અથવા પત્ની અંગે એવું કશું દેખી-સાંભળી કલ્પનામાં ચડી પત્ની પર અભાવવાળો થઈ જાય, યા સાસુ જ એવી વઢકણી ઈર્ષ્યાખોર ગુસ્સાખોર હોય અને છોકરો દબાઈ જતો હોય, કે એના પક્ષમાં જ ઊભો રહેતો હોય, યા જેઠ-દિયરિયા, જેઠાણી-દેરાણી, નણંદ વગેરે તુમાખી મળ્યાથી રોજ હેઠે શેકણાં રહેતા હોય, આવું બધું બને ને ? ત્યારે ત્યાં પરણાવેલી કન્યાની દશા કેવી ? ગઈ તો બિચારી સંસારનાં સુખ-લહાવા લેવા, પણ ત્યાં જવાળામુખીના ઊના લાવારસ જેવા રંડાપા યા તિરસ્કાર, ટોણાં-મેણાં, મારપીટ

વગેરે લમણે લાગ્યા. એકને એક, તો બીજીને બીજી આપદા લગભગ લાગેલી જ દેખાય છે. પરણ્યા એ પહેલાં આની કશી કલ્પના નહિ, ઊલટું સારાં સારાં સુખવિલાસ મળશે એની જ ધારણા, છતાં આજનો સંસાર શું દેખાડે છે ?

આજના રગડાનું નથી કારણ :-

પ્ર.- આજે ઘેર ઘેર માટીના ચૂલા કેમ દેખાય છે ? લગભગ મોટા ભાગના ઘરોમાં રગડા ઝગડા શાથી ? મન વાતવાતમાં ઊંચા નીચા કેમ ?

ઉ.- એનું કારણ આજની માનવજાતનો મોટો ભાગ સત્ત્વહીન બની ગયેલ છે. એનું કારણ આજનો ફાલેલો ફૂલેલો નર્ચો ભૌતિકવાદ અને વિલાસવાદ છે. જ્યાં આત્માનો વિચાર જ નથી, ને એકલા જડ સુખો જડ વિષયો જેટલા મળે એટલા ઊંચામાં ઊંચા મેળવી અને ભોગવી લેવાની જ લંપટતા છે, ત્યાં પછી સત્ત્વ સાત્ત્વિકતા ઊભી ન રહે, સત્ત્વહીનતા જ આવે. સત્ત્વહીન માણસો તામસી પ્રકૃતિમાં રાયતા હોય, એ સહેજ સહેજ પ્રતિકૂળ બનતાં ખળભળી ઊઠે, રગડો માંડે, ઝગડો માંડે, એમાં નવાઈ નથી. વિષયલંપટ માણસોને સહેજ અધિક વિષય-સુખ ગમે ત્યાં મળે છે ? ગમે તે રીતે મળે છે ? બસ, ધન-વિષય-લંપટોને ન્યાય-અન્યાય, આચાર-અનાચાર કશું જોવાનું સત્ત્વ જ નહિ, તે નિઃસત્ત્વ માણસો એ અન્યાય રગડા માંડવાના.

‘આ જે બોલું-ચાલું, ખાઉં-પીઉં, એ મારી આચાર-મર્યાદામાં છે ?’ આટલું જોવા માટે પણ સત્ત્વ જોઈએ છે, પછી આચારને પકડી રાખવા અને આચારબાહ્યનું છોડવા માટે તો વળી વિશેષ સત્ત્વ જોઈએ, ત્યારે આજે જુઓ અભક્ષ્યભક્ષણ અને રાત્રિ ભોજન કેટકેટલાં ચાલી પડ્યા છે ? જૈન બચ્ચો અભક્ષ્ય કંદમૂળ બટાટા ખાય ? જેના પરમાત્મા વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રી તીર્થંકર ભગવાન એકલાએ જ એકેન્દ્રિય જીવોનો વિસ્તાર બતાવ્યો, એમાં વળી નિગોદ અનંતકાય કંદમૂળ લીલકૂગ વગેરેમાં કણે કણે અનંતાનંત જીવો બતાવ્યા એવા પરમાત્માના ભક્ત જૈન બચ્ચાને ગૌરવ નથી કે ‘હું જિનનો સેવક, એવા અનંતાનંત જીવોના ભક્ષણ ન જ કરું, હું મહાપાપનાં સ્થાનભૂત રાત્રિભોજન ન જ કરું આ ગૌરવ નહિ, એટલે સત્ત્વ નહિ. પછી ‘અજ્ઞાન મૂઢ દુનિયા કેમ વર્તે છે ?’ બસ, એ જોઈને એની પૂઠે ઘેટાનાં ટોળાની જેમ ચાલવું છે. નહિતર જગતમાં ઉચ્ચ સ્થાનને પામેલી જૈન શ્રાવિકા બેનો ગણિકા જેવા પહેરવેશ પહેરે ? બજાર વચ્ચે અંગોપાંગનાં પ્રદર્શન કરે ? અરે ! વીતરાગ પ્રભુનાં પવિત્ર મંદિરોમાં આ ચાળા કરે ? પણ જ્યાં જિનેશ્વરદેવ અને સત્ત્વ ઓસરી ગયાં, નષ્ટ થઈ ગયા, ત્યાં ગૌરવહીન કંગાળ નિઃસત્ત્વ જીવો સુંદર આચાર-મર્યાદા પાલનનો વિચાર-સરખો પણ ક્યાંથી કરી શકે ?

ધર્મમાં ભય, સંસારમાં નહિ, તો ધર્મ પોતાનો કે સંસાર ? :-

પરંતુ આ તો હકીકત થઈ. આના પરથી સંસારને ઓળખી રાખવો છે ? આજના સંસારની બેહૂદી કે ગલીય ઘટનાઓ જોઈ હૈયામાંથી સંસારના પક્ષપાત મૂકવા છે ? ધર્મના પાકા પક્ષપાત ધરવા છે ? ધર્મની વાત આવે ત્યાં પહેલેથી જ ભયની વાતો કરો છો, અને દીકરા દીકરીને પરણાવવાની વાત આવે તો પહેલાં કહ્યું તેમ બહાર દુનિયામાં પરણ્યા પછી અનેક વિટંબણાઓ દેખાવા છતાં, કોઈ ભયની વાત નથી કે ‘આ દીકરાને પરણાવું પણ કન્યા માથાભારે મળી તો ? અને જ પજવશે તો ?’ અગર દીકરીને પરણાવું પણ પછી એને એક યા બીજી આપદાએ હૈયા શેકણાં ઊભાં થયા તો ?’ ના, આ કોઈ ભય નથી રાખવો. એ તો જાતે કે દીકરા-દીકરીએ તપસ્યા કરવાની વાત આવે, દાન કરવાની વાત આવે, ધર્મ ક્રિયા કરવાની વાત આવે, દીક્ષાની વાત આવે, ત્યાં પહેલેથી ભયનો હાઉ ઊભો કરવો છે કે ‘આ કરવા જતાં આમ બગડે તો ? તપ કરતાં શરીર નરમ પડી જાય તો ? બીજું બગડે તો તો ? આવા આવા ભય ધર્મની વાત વખતે આગળ કરવા છે, ને સંસારની વાતમાં નહિ, ત્યારે વિચારવું પડે કે ધર્મ પોતાનો, કે સંસાર પોતાનો ? પક્ષપાત ધર્મનો કે સંસારનો ?

“ધર્મને ને મારે શું લાગે વળગે છે ?” એ ખૂબ વિચારવા જેવું છે. વિચારીને અહીં જ ધર્મ સાથે સગાઈ ધર્મનો પક્ષપાત ઊભો કરવા જેવો છે, પછી ભાવના વાયદે ન મૂકાય. ને એ સંસારનો પક્ષપાત પડતો મૂક્યાથી જ ધર્મનો પક્ષપાત ઊભો થાય, એ પણ સમજી રાખવાનું. સંસારનો પક્ષપાત મૂકી ધર્મનો પક્ષપાત ધર્યા વિના તો ધર્મ થઈ તો જાય, પણ એથી ધર્મ સાથે લાગતું વળગતું યાને સગાઈ ન ગણાય ત્યાં તો સંસારની એવી કોઈ વાત આવતાં ધર્મને રઝળતો મૂકાય છે.

ધિદ્વાઈ બીજાની આપદામાં મન વળાવે છે :-

સંસારનો પક્ષપાત સંસાર પરથી આસ્થા બહુમાન ઉઠાડી મૂકવા માટે. પેલી બેન જેવી કેટલીય ઘટનાઓ આજે નજર સામે જોવા મળે છે, સાંભળવા મળે છે. આ જોવા-સાંભળવા મળ્યા પછી પણ હૈયું ધિટ્ટું નઠોર રાખવું છે ? ‘હોય ભાઈ ! સંસાર છે એટલે બધું ય હોય,’ એમ મન વાળી સંસારમાં ભૂંડની જેમ રાચ્યા રહેવું છે ? બીજાનું દુઃખ હોય ત્યાં તો મન વાળ્યું, પણ પોતાની ઉપર આપદા એવી આવી પડે તો કેમ ઊંચા નીચા થવાય છે ? કેમ હાય ને વોય કરાય ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૮૩

છે ? મન વાળી દોને કે ‘હોય, સંસારમાં આજ જ ચાલે ?’ હૈયાની ધિદ્વાઈ છે નહિતર બીજાની આપદાઓ જોઈ મન વાળવાનું ન થાય.

પેલી બેનના પર કેવી આપદા ? ધણી મુંબઈ ગયો, ૩-૩ વરસથી સામે જોતા નથી, પૈસો મોકલતો નથી, છતાં બેન ધીરજ ધરી રહી હતી, અને સાસુને આશ્વાસન દઈ રહી હતી ? માતાને આશ્વાસન દીકરાનું કે દીકરાની વહુનું ? વહુઓ તો સાસુના માથે છાણાં થાપનારી જોવામાં આવે છે. પણ કહોને,

પ્ર.- એ તો ધણીના જોર પર. અહીં ધણીનું ઠેકાણું નથી એટલે સાસુના માથે શી રીતે છાણાં થાપે ?

ઉ.- એટલે તમારો સંસાર આવો જ ને કે ધણીના જોર પર વહુરો સાસુને કનડે ? ને એવી સ્થિતિ ઊભી થવાની આજે મોટી સંભાવના છતાં દીકરાને માટે હોંશે હોંશે એવી વહુ લાવો છો ? ખરે, પણ ધણીનું જોર ન હોય ત્યાંય વહુ સાસુને શાંતિ-આશ્વાસન આપનારી હોય એવા દાખલા ય જુજ. એવા જુજ દાખલામાંની આ બેન સાસુને આશ્વાસન આપતી તે એ સમજીને કે મેં કાંઈ ધણી પર ઉપકાર નથી કર્યો તેથી એ મને ન સંભાળે એનું એટલું દુઃખ ન કરાય, પરંતુ આ માતાએ તો ગર્ભથી માંડીને ૨૦-૨૦ વરસ સુધી આ દીકરાની સેવા કરી, એવા આ મહાન ઉપકારની સામે દીકરો હવે સામું ય ન જુઓ, એનું માતાને અપરંપાર દુઃખ હોય તો મારે એવા દુઃખિત દિલવાળા સાસુને ખાસ શાન્તિ દેવી જ પડે, આશ્વાસન આપવું જ પડે, મારાં દુઃખમાં ધીરજ ધરવી જ પડે.

કેટલો વિવેક છે ? સામાન્ય રીતે માણસને પોતાનું નાનું પણ દુઃખ મોટું લાગે છે, ને બીજાનું મોટું ય દુઃખ નાનું અગર નહિવત્ લાગે છે, ઘરોમાં જુઓને, બાઈને ત્રણ ડીગ્રી તાવ હશે તો ભાઈ કહેશે ‘શાંતિ રાખો, ઉતરી જશે.’ પણ ભાઈને પોતાને જો અડધી ડીગ્રી ય તાવ આવ્યો તો ધમાધમ કરી મૂકશે. જ્યાં સગી સ્ત્રી અંગે ય આમ બને તો પછી પારકા માણસના દુઃખ અંગે પૂછવાનું જ શું ? દિલ સાંકડા છે; એવા સાંકડા દિલમાં પોતાનાં સુખ-દુઃખ જગા લઈ લે પછી બીજાનાં સુખ-દુઃખ માટે એટલી જગા જ રહેતી નથી,

એ તો દિલ પહોળા વિશાળ હોય ત્યારે એમાં બીજાનાં સુખ-દુઃખ સમાય.

દિલમાં સુખ-દુઃખ સમાવાનો અર્થ :-

દિલમાં બીજાનાં સુખ-દુઃખ સમાવાનો અર્થ શો ? આ જ કે જેવી રીતે આપણાં સુખ દુઃખ સમાય છે તો દિલ સુખ માટે તલસાટ-આનંદ-અનુમોદના અનુભવે છે, અને દુઃખ પ્રત્યે નીસાસા-ખેદ-ગભરામણ અનુભવે છે, એવી રીતે બીજાનું સુખ અંગે તલસાટ-આનંદ-અનુમોદના અને બીજાનાં દુઃખ અંગે નીસાસા-

ખેદ ગભરાટ અનુભાય. આ જો થાય તો પરનાં સુખ-દુઃખ આપણાં દિલમાં સમાયા ગણાય. હવે અંદરમાં પૂછી જુઓ કે પરનાં સુખ-દુઃખ આ રીતે દિલમાં સમાય છે ખરા ? શું બીજાનાં સુખનો તલસાટ-આનંદ રહે છે ? ‘કેમ બીજા જીવો સુખ પામે,’ એવી ધીખતી ભાવના એ તલસાટ; અને બીજાને સુખ પામેલા જોઈ હૈયે ખેદ ન થાય કે ‘આને કેમ આ સુખ મળ્યું ?’ કિન્તુ હરખ થાય, ‘હાશ !’ થાય કે ‘સારું થયું આને સુખ મળ્યું;’ જેમકે વહાલા સગા ભાઈને સુખ પામેલો જોઈ આનંદ થાય છે. બીજાનાં સુખ પ્રત્યે આ તલસાટ-આનંદ થતો હોય, તો મનાય કે એ આપણા હૈયામાં આપણાં દિલમાં એ સમાયો.

એવી રીતે બીજાનું દુઃખ દિલમાં ઉકળાટ થાય, ખેદ થાય કે ‘અરેરે ! આ બિચારાને દુઃખ ક્યાં આવ્યું ?’ પછી ત્યાં હિસાબ નહિ કે ‘સામો આપણો વિરોધી નથી ને ? દુશ્મન નથી ને ? અભિમાન શ્રીમંત યા બીજાને પજવનારો નથી ને ? તો જ એના દુઃખ પર ખેદ કરવાનો નહિતર નહિ;’- આવો ભેદ પાડનારો હિસાબ ન માંડી મૂક્યો હોય; એમ વિના ભેદ પાડનારો હિસાબ ન માંડી મૂક્યો હોય; એમ અભિમાન હો, યા બીજાને પજવનારો હો, પરંતુ એને દુઃખ આવ્યું તો એના માટે પણ દિલમાં ખેદ થાય.

દુશ્મન કે એવા અનાડી જીવનાં દુઃખ પર પણ ખેદ જરૂરી છે. નહિતર એમાં પુશી થવાનો તામસભાવ આવે.

દા.ત. બિલાડી ઉપરથી પડી, ઘવાઈ, હવે જો મનને એમ ખેદ ન થાય કે ‘અરેરે ! બિચારીને ખૂબ વાગ્યું, તો દિલમાં આનંદ ઘૂસી જશે કે ‘હાશ ! હત્યારીને ઠીક વાગ્યું: યા સારું થયું મરી.’ તો શું આ ભાવ સારો છે ? ના, એ ગમે તેવી પાપી છે, પણ આપણે એ દુઃખી થઈ એમાં રાજી થયા ત્યાં આપણું હૃદય દિલ નિષ્કર તામસી બન્યું.

કોઈનાય દુઃખે રાજી થવું એ નિષ્કરતા છે, તામસભાવ છે.

ગુણો નિષ્કર દિલમાં ન આવે, ક્રોમળ દિલમાં આવે. માટીનો પિંડો ક્રોમળ હોય તો જ એના પર નવનવા ઘાટ ઉતરી શકે છે.

પ્ર.- તો ભલે એવા કૂર જીવોનાં દુઃખ પર રાજીપો કરીએ; પછી એનાં દુઃખ પર ખેદ ન થાય તો તો વાંધો નહિ ને ?

ઉ.- પ્રશ્ન મજેનો છે. અહીં એક વસ્તુ ખાસ સમજવા જેવી છે કે

આપણે વીતરાગ નથી, તેથી આપણાં ઉપયોગવાળા દર્શન શ્રવણાદિ કે સ્મરણ પ્રાય: રાગ યા દ્વેષથી મિશ્રિત હોય છે.

રસ્તે ચાલ્યા જતાં પાકી સડક કે ધૂળ વગેરે દેખાતા હોય છે, પરંતુ એનાં

દર્શનમાં આપણાં ચિત્તનો ખાસ ઉપયોગ નહિ, એટલે એ રાગ કે દ્વેષ કર્યા વિના એ જ ચાલ્યું જાય છે. બાકી ઉપયોગવાળાં દર્શન તપાસો, એમાં કાં રાગ કે કાં દ્વેષ ભળેલો દેખાશે એટલે હવે જો કૂર પ્રાણીના દુઃખ પર ખેદ-દ્વેષ નથી કરવો, તો રાગ-રાજીપો આવીને ઊભો રહેવાનો આપણા ચિત્તનો ઉપયોગ એ તરફ ન હોય તો જુદી વાત; બાકી ઉપયોગ છે તો રાગ કે દ્વેષ ઘૂસવાનો. બિલાડી ઉપરથી ધબાક પડી જોઈ, યા કૂતરાથી ફેંદાઈ જતી જોવામાં આવી, તો શું ચિત્તનો ઉપયોગ નથી ગયો ? ગયો છે. તો હવે એ દર્શન સાથે દિલમાં શું રાગ કે દ્વેષ થયા વિના રહેશે ? જો એના દુઃખ પર દ્વેષ એટલે કે ખેદ નથી કરવો, તો શું રાજીપો આવ્યા વિના રહે ? આપણું દર્શન શું વીતરાગ દર્શન છે ?

એટલા માટે તો સમજો કે જ્ઞાનીઓએ પ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષની વ્યવસ્થા બતાવી છે વ્યવસ્થા આ કે

જ્યાં અપ્રશસ્ત રાગ થાય છે, ત્યાં પ્રશસ્ત દ્વેષ લાવવો, અને જ્યાં અપ્રશસ્ત દ્વેષ થાય છે ત્યાં પ્રશસ્ત રાગ લાવવો,

સ્ત્રી પર ગુણાનુરાગ, સ્ત્રીશરીર પર દ્વેષ :-

દા.ત. સ્ત્રી પર અપ્રશસ્ત રાગ થાય છે કે ‘આ મને બહુ પ્રિય, કેમકે એ મને સારી સુખ-સગવડ આપે છે.’ હવે જો આ રાગથી બચવું હોય તો મૂળ પાયામાં એ સંસારસુખ અને સગવડ સ્વાર્થ પર તેમજ સ્ત્રીના શરીર પર દ્વેષ ઊભો કરવો જોઈએ. સંસારસુખ જેર રૂપ લાગવા જોઈએ, એ જેરમાં ફસાવનારું સ્ત્રી શરીર જેરી સાપણ જેવું લાગવું જોઈએ. જોજો આમાં સ્ત્રી ઉપર દ્વેષ નથી કરવાનો. એના પર તો એની સુશીલતા, સેવાભાવિત, ધર્મરુચિ વગેરના હિસાબે ગુણાનુરાગ રાખવાનો. પરંતુ જીવની દૃષ્ટિ તપાસો કે ક્યાં જઈ રહી છે ? એનું શરીર જીવને વૈષયિક સુખ આપી રહ્યું છે, તથા જીવનો બીજો પૌદ્ગલિક સ્વાર્થ એ સાધી આપે છે, માટે એના પર રાગ થાય છે ને ? એ રાગ કાંઈ પ્રશસ્ત ગુણાનુરાગ નથી, કિન્તુ અપ્રશસ્ત કામરાગ સ્નેહરાગ છે. એ રાગ ખરેખર તો સ્ત્રીશરીર પર છે, માટે એને હટાવવા એ સુખ, સ્વાર્થ અને શરીર પર દ્વેષ જરૂરી છે.

બસ, એ જ રીતે બીજી વસ્તુઓમાં આપણાં દર્શન શ્રવણ વગેરેમાં અપ્રશસ્ત રાગ કે દ્વેષ ભળી જતા હોય ત્યાં રાગની સામે અપ્રશસ્ત દ્વેષ અને દ્વેષની સામે પ્રશસ્ત રાગ ઊભો કરી દેવાની જરૂર છે. એટલે કૂર જીવને દુઃખ આવેલું આપણને દેખાય ત્યાં રાગ રાજીપો થવા સંભવ છે, માટે ત્યાં એના દુઃખ પર દ્વેષ ખેદ ઊભો કરવાની જરૂર છે.

પ્ર.- કૂર જીવનાં દુઃખ પર ખેદ કેમ થાય ?

ઉ.- આપણાં દિલને સાચવવા માટે ખેદ થાય. આપણે એ વખતે આ વિચારવાનું કે ‘રખે ! આનાં દુઃખ પર રાજી થતાં મારો દયાગુણ મારી કોમળતા ઘવાય તો ? માટે દિલમાં દુઃખી પર દયા અખંડ રાખું.’ આમ દયા સાચવવા ચીવટ રહે. એ સામાનું દુઃખ અણગમતું કર્યા વિના ન બને માટે જ ત્યાં દુઃખ પર ખેદ થાય.

પેલી બેન શું કરે છે ? :-

પેલી બેનને પોતાને ઓછું દુઃખ નથી, ૩-૩ વરસથી પતિ મુંબઈ ગયેલો એક પૈસો નથી મોકલતો સંસારસુખ તો ક્યાંય ગયું છતાં એ બેન સાસુના દુઃખને મોટું દેખે છે, તેથી આશ્વાસન આપે છે કે ધીરજ રાખો. પરંતુ હવે અનાજના જ સાંસા પડવા આવ્યા એટલે પોતાની જ ધીરજ કેટલી રહે ? માટે સાસુને સમજાવી પોતે મુંબઈ ગઈ. ત્યાં જોયું તો પતિએ પહેલાંનો મુકામ બદલી નાખી દરિયાકાંઠે બ્લોકમાં રહેવાનું કર્યું છે. તો એનું સરનામું લઈ પહોંચી બ્લોક પર.

પતિના બ્લોકમાં કોણ ? :-

બ્લોકની બહાર પતિના નામનું પાટિયું હતું એટલે નક્કી થયું કે અહીં જ રહેતા હશે. બહાર ઘંટડીની ચાવી હતી તે દબાવતાં અંદર ઘંટડી રણકી. સફેદ કિંમતી સાડીમાં સજ્જ એક બાઈએ આવી બારણું ખોલ્યું, મને આવકારી, હું અંદર ગઈ, કોચ પર બેસાડી પાસે એ બેઠી, મને પૂછે છે ‘કોણ તમે ? ક્યાંથી આવો છો ?

મેં પતિનું નામ આપી પૂછ્યું ‘એ ઘરમાં નથી ? ક્યાં ગયા છે ? મારે મળવું છે. તમારે એમને શો સંબંધ ?’

પેલી બાઈ હસી પડી. એ કહે ‘મારો સંબંધ પૂછો છો ? મારા વિના એમને ગમે જ નહિ એવો મિત્રચારીનો સંબંધ છે. તમે એમને ક્યાંથી ઓળખો ?’

મારા મનને વહેમ પડ્યો, યુવાન માણસને પારકી યુવાન બાઈ સાથે મિત્રચારીનો સંબંધ કેવો ? પતિ કદાચ આના પ્રેમમાં તો નહિ પડ્યા હોય ? ખેર, હમણાં ખબર પડશે. આણે મારી ઓળખ માગી એના જવાબ મેં કહ્યું; તમે મને સહાયક થશો ? તો હું મારી ઓળખ આપું.’

પેલી બાઈએ કહ્યું. ‘મારી શક્તિ હશે તો હું સહાય કરી શકીશ. કહો, તમે કોણ છો ?’

મેં થોડું આશ્વાસન મળતાં કહ્યું ‘હું એમની પરણેતર પત્ની છું. ત્રણ વરસથી એ ધંધાર્થે અહીં આવેલા છે, અમે પત્રો લખેલા, પણ ન તો કોઈ જવાબ ન કોઈ પૈસા મોકલવાની વાત. હું, બે દીકરી, અને એમની માતા, ચારનો નિભાવ શાના

પર થાય ? તમે એમની સાથે મિત્રચારીનો સંબંધ ધરાવો છો તો એમને આ અંગે કાંઈ કહી ન શકો ?’

પતિ પત્નીને ઓળખતો નથી :-

બાઈ વિચારમાં પડી, એટલામાં પતિ આવી ગયા, મને જોતાં જ સાવ અજાણ્યા થઈ મને કહે છે ‘તમે કોણ છો ? કેમ અહીં ચડી ગયા છો ?’

હું તો આ સાંભળીને હેબતાઈ જ ગઈ કે ‘અરે ! આ કોણ બોલી રહ્યું છે ? જેણે લગ્ન પહેલેથી ખાનગી મળીમળીને કેવા અતૂટ જીવનસંબંધ અને અખૂટ પ્રેમના કરાર કરેલા ! એ આજે આમ બોલે છે ? ખેર ! મેં જવાબમાં કહ્યું,-

‘તમારી હું પરણેતર પત્ની તમે મને આ સવાલ પૂછો છો ?

ત્યારે એ કહે, ‘અરે ! બાઈ તું કોઈને ગળે કાં પડે ? તું મારી પત્ની કેવી ? જા જા ઉઠ અહીંથી હું તને ઓળખતો નથી.’

ત્યાં હું પેલી બાઈ સામે જોતી હતી કે એ મારી સહાયમાં આવે. પરંતુ અહીં તો પતિએ તરત મને બહાર જ ધકેલી દઈ બ્લોકનું બારણું બંધ કરી દીધું.

સંસારનું સ્વરૂપ નિર્ગુણ, એટલે ? :-

બસ ? પતિના નામનું નહાઈ નાખવાનું ને ? પતિએ કહી દીધું ‘હું તને ઓળખતો નથી,’ અને વધુમાં પોતાના મુકામમાંથી એને ધકેલીને કાઢી મૂકી હવે કોઈ એની આશા ? આ સંસારને ઓળખી લેવા જેવો છે. કેવું છે એનું સ્વરૂપ ? નિર્ગુણ, નગુણ. નગુણો માણસ કેવો હોય ? તમે એના પર ગમે તેટલો ઉપકાર કરો એનું ગમે તેટલું સાચવો, પરંતુ એને એની કશી કિંમત નહિ, કશો ગુણ એ માને નહિ; માટે એ નગુણો પછી એના સ્વાર્થે એ તમારા પર અપકાર કરતાં સંકોચાય નહિ. સંસાર પણ આવો છે.

ગોશાળા ઉપર મહાવીરપ્રભુનો ઉપકાર હતો, સાથે ફરવા દીધો હતો, ધક્કો મારીને કદી કાઢી નહિ મૂકેલો. આપણે કહીએ પ્રભુ તો બાહ્ય પ્રત્યે ઉદાસીન ભાવવાળા એટલે રાગ-દ્વેષ વિનાના હતા એથી એમને એની સામે કશું જોવાનું નહોતું. પછી એને રાખવાનું શું કે કાઢી મૂકવાનું શું ?

ના, પ્રભુ એવા ઉદાસીન નહોતા કે એના સામે કશું ન જુએ. પ્રભુએ એને વૈશ્યાપન તાપસની તેજોલેશ્યાથી બળી જતો જોયો તો કરુણાથી શીત લેશ્યા મૂકી, અને એને બચાવી લીધો હતો. એની સામે જોયું જ ન હોત તો શું કામ પોતાનું ધ્યાન મૂકી એના પર કરુણા કરવાનું કરે ? કેટલી કરુણા ? પ્રભુનું એણે શું ભલું કર્યું હતું ? શી સેવા બજાવી હતી ? કશું જ નહિ, છતાં એવા ઝાંડ પર પ્રભુએ જીવનદાતાનો અનુપમ ઉપકાર કર્યો. સંસાર આવો નહિ કે આપણી સેવા પર એ

ઉપકાર કરે.

પ્રભુને ગોશાળાની કશી અપેક્ષા નહિ પ્રભુ તો બીજાની કશી અપેક્ષા રાખ્યા વિના સંયમ-માર્ગનું પાલન કર્યે જતા હતા. રહેઠાણ માટે કોઈનો મુકામ યાચવાની અને કોઈનું મન વધારીને એના મકાનમાં રહેવાની વાત નહિ. એ તો ગામ નગરની બહાર ભંગાર ઉજડ મકાનમાં ઊતરતા હતા. તેમ ભોજન ગોચરીમાં સીધેસીધી ભિક્ષા નથી મળતી તો કોઈની દીનતા કરીને એ લેવાની વાત નહિ. કપડું તો એ રાખતા જ નહોતા કે જેથી કડકડતા શિયાળા જેવામાં ય અંગ ઢાંકવા કોઈની આગળ વસ્ત્ર માટે યાચના કરે. ત્યારે ઉપસર્ગ-ઉપદ્રવમાં એકલું સહી લેવાનું જ એમણે રાખ્યું હતું તેથી કોઈ બચાવનારની અપેક્ષા જ નહોતી.

વિચારવા જેવું છે પ્રભુનું નિરપેક્ષ જીવન. નિરપેક્ષતા એટલે બાહ્યમાં ઠીક-અઠીકની વહેંચણ જ નહિ.

કોઈ અનુકૂળ જડ કે ચેતન દ્રવ્ય, કોઈ અમુક અનુકૂળ ક્ષેત્ર, અનુકૂળ કાળ, કે અનુકૂળ ભાવની અપેક્ષા જ નહિ કે આવું મળે તો ઠીક. ના આ દ્રવ્યાદિ ચારેમાંથી કશાની આ ઠીક, આ અઠીક' એવી વહેંચણ જ નહિ. ઊલટું અઠીક કહેવાય એવા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ ભાવ આવી પડ્યા તો પ્રભુએ ઠીકની માફક વધાવી લેવાનું રાખેલું. વધારામાં મહા અઠીક ગણાય એવા અનાર્ચ અનાડી દેશમાં ચાહીને વિચરવા ગયેલા. એટલે ? અઠીક આવી પડ્યું તો તો ઠીકની જેમ વધાવી લીધું, પણ એટલેથી બસ નહિ, કિન્તુ વધુમાં અઠીકનો સંયોગ જાતે ઊભો કરી એને ઠીકની જેમ પ્રસન્નતાથી વધાવવા ચાલ્યા. સમજાય છે ? કેવી સાધના ?

કદી મગજમાં લાવો છો ખરા કે પ્રભુએ ધર્મ કેવી રીતે સાધ્યો ?

કશું અનુકૂળ જોવાની વાત જ નહિ, માણસો અનુકૂળ મળે છે ? જગા ઠીક છે ને ? સમય અનુકૂળ છે ને ? ભાવ સારા મળે છે ? આ કશું જોવાની વાત નહિ. જે મળે તે બરાબર કરીને ચાલવાનું. ગૌતમ બુદ્ધ વગેરે કોઈ ધર્મક્રિસ્તામાં આવી સાધના જોવા નહિ મળે, પ્રભુએ એ સાધી. એમાં મહાસત્ત્વ છે, મહાસાત્ત્વિકતા છે.

સત્ત્વવિકાસની યાવી :-

પ્ર.- પ્રભુમાં આટલું બધું સત્ત્વ શી રીતે વિકસ્યું ?

ઉ.- એ રીતે વિકસ્યું કે પ્રભુએ બધું પ્રતિકૂળ વધાવી લેવાનું રાખેલું, ગમે તેવું પણ દુઃખ-કપડું અસહ્ય પણ સહી લેવાની જ વાત રાખેલી; તે ય પ્રસન્નતાથી સહવાની મનોદશા પ્રભુએ કેળવેલી. મન જ એવું બનાવી દીધેલું કે સહો સહો જે આવે તે સહો. બધું પ્રસન્નતાથી સહો. સહું લાભમાં છે.'

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૮૯

પ્ર.- બધું જ શે સહન થાય ?

ઉ.- થાય, અગર મનને એ નિશ્ચિત થઈ જાય કે સહું લાભમાં છે. સહવાને બદલે સામનો કર્યો, સહવામાંથી ભાગ્યા ન સહવું પડે એવા સંયોગ ઊભા કર્યા, ત્યાં લાભ ગુમાવ્યો, તક ગુમાવી.

કર્મ સિદ્ધાન્તનો આ હિસાબ છે કે જેટલું સહો એટલા પાપ કર્મના ક્ષયનો લાભ મળે, જેટલા સુખશીલ બની સહવામાંથી ભાગો એટલા કર્મક્ષય તો દૂર પણ ઊલટું કર્મબંધન વધે.

સહવામાં કર્મક્ષય શાથી ? :-

સહું એ કાયકલેશ કાયકષ્ટ છે, ને મન:સંલીનતા છે, મનને અસદ્ ભાવથી કષાયથી ગોપવવાનું છે; એટલે એમાં નિર્જરા તત્ત્વના બે અંશ છે, ‘કાયકિલેસો, સંલીનયા ય.’ એનાથી પાપકર્મોની નિર્જરા થાય, ક્ષય થાય. વળી એ સ્વેચ્છાથી સહવાનું કર્યું છે, તેથી એમાં ધ્યાન શુભ છે. એ પણ આભ્યંતર તપ યાને નિર્જરાતત્ત્વ જ છે, તેથી એ હિસાબે પણ કર્મક્ષયનો લાભ મળે છે.

સહવાથી ભાગવામાં કર્મબંધ શાથી ? :-

એથી ઊલટું સહવાને બદલે સુંવાળા-સુખશીલ બનો તે ઈંદ્રિયોની અવિરતિ છે, આશ્રવ છે, વળી એમાં મનના ભાવ દુઃખની કાયરતાના છે. સુખની લંપટતાના છે. તેથી એ કષાય અને અશુભ મનોયોગ નામના પણ આશ્રવ છે. આશ્રવથી કર્મબંધ થાય; અશુભ આશ્રવથી પાપકર્મ બંધાય. આમ, આમાં કર્મક્ષયની વાત તો દૂર રહી, ઉપરથી કર્મબંધ વધવાનું આવ્યું.

હવે વિચારજો કષ્ટ સહી લેવાને બદલે જેટલું અનુકૂળ અનુકૂળ શોધતા ફરાય, અનુકૂળ મળે એટલું વધાવી ભોગવી લેવાય એમાં સાત્ત્વિક લાભ શો ? પૂર્વનું પુણ્ય પતાવી ખલાસ કરવાનું, અને નવાં પાપકર્મ જમા કરી લેવાના, આ જ લાભ ને ? ત્યારે એના બદલે જીવનમાં સહી લેવાનો જ મુદ્રાલેખ બનાવ્યો હોય તો શોધી શોધીને સહવાનું કરાય, સહવાનું આવી પડે એ પ્રસન્નતાથી વધાવતા જવાય, અને એમાં એકાંતે પાપકર્મક્ષયનો લાભ મળે, પાપબંધની વાત જ નહિ, એમાં જીવનની ધન્યતા થાય. કહો,

ધન્ય આત્મા એકલું સહી લેવાનો હિસાબ માંડે.

એમ તો નરકના જીવ પણ એકલું સહવાનું કરે છે, એમને કશી અનુકૂળતા જ નહિ. પણ એથી એ જીવો ધન્ય નહિ, એમનું જીવન ધન્ય બન્યું ન કહેવાય; કેમકે એ સહે છે ખરા, પણ એમણે સહવાનો હિસાબ નથી રાખ્યો. સહવામાં રાડો પાડે છે, ત્રાસ દેનાર પર ગુસ્સો થાય છે, ને ક્યારે આમાંથી છૂટાય એ ઝંખે છે.

૯૦ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“સત્ત્વવિકાસની યાવી” (ભાગ-૪૪)

એટલે આ કાંઈ પ્રસન્નતાથી સહવાની વાત નથી. સહવાનો જ હિસાબ રાખ્યો હોય તો પ્રસન્નતાથી સહવાનું કરાય. ત્યાં જીવન ધન્ય બને, જીવ ધન્ય બને.

માટે જ મહાવીર પ્રભુ, ખંધકમુનિ, ગજસુકુમાળ મુનિ, મેતારજ મુનિ સાગરચંદ્ર, કામદેવાદિ શ્રાવકો વગેરે, ને જેમને જેમને ગજબનાક સહવાનું આવ્યું, એ એમણે પ્રસન્નતાથી સહી લેવાનો હિસાબ રાખ્યો, તો એ ધન્ય બની ગયા, જીવન એમનું ધન્ય બની ગયું. બસ, સહો, સહો, સહું એકાંતે લાભમાં છે. આ જીવન મંત્ર, જીવનસિદ્ધાન્ત બનાવવાનો છે. એના પર વીરપ્રભુએ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની કશી અનુકૂળતા ઉપર મન જ ન લઈ જવાનું રાખ્યું.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૨૦, અંક-૪, તા. ૨૫-૯-૧૯૭૧

જીવની કંગાળ દશા કેવી ? :-

ત્યારે આપણી કંગાળ દશા વિચારો, વાતવાતમાં આ જોવા જોઈએ છે કે ‘માણસો આપણને પ્રતિકૂળ નથી ને ? અનુકૂળ મળે છે ને ? ચીજ વસ્તુ પણ ઠીક સગવડભરી અનુકૂળ મળે છે ને ? સ્થાન અનુકૂળ, ઓછી ઠંડી-ગરમીવાળું, અને સુશોભિત છે ને ? રસ્તો કાંટા કાંકરા કે ખાડા-ટેકરાવાળો નથી ને ? કાળ સમય અનુકૂળ છે ને ? સામાના આપણી પ્રત્યે ભાવ પ્રકૃતિ સ્વભાવ સારા છે ને, મુલાયમ, પ્રેમાળ, આપણું સન્માન સાચવનાર છે ને ? એમ વસ્તુના ભાવ એટલે કે રૂપ-રસ-સ્પર્શ આકૃતિ વગેરે સારા અનુકૂળ છે ને ?...’

આમ બધે અનુકૂળતા-અનુકૂળતાની જ દંષ્ટિ રહે છે ને ? અનુકૂળ શોધતા ફરાય છે ને ? પ્રતિકૂળથી ભાગતા રહેવાનું કરાય છે ને ? જીવની આ કંગાળ દશા છે, સત્ત્વહીન દશા છે. તપાસજો, શું સંસાર પ્રવૃત્તિમાં કે શું ધર્મપ્રવૃત્તિ વખતે, સહવાનો મુદ્રાલેખ ક્યાં છે ? એક ઉપવાસ કરવો હોય તો ય આગલે દિવસે જરા દાબવાનું મન થાય, ટોનિક ઘી-દૂધ-દહીં લેવાનું કરાય, એ શું છે ? ઉપવાસમાં ભૂખ ન લાગી જાય, અશક્તિ ન આવે,- આ અનુકૂળતાનો જ હિસાબ. પ્રતિકૂળ જે ભૂખ અશક્તિ વગેરે, એને ઊભી જ ન થવા દેવાની પહેલેથી જ વિચારણા અને ગોઠવણ.

ધર્મ વખતે ય આમ, તો સાંસારિક જીવનમાં અનુકૂળતાનો હિસાબ કેટલો બધો વ્યાપક ? ચાહીને પ્રતિકૂળ સહી લેવાની ને એમાં આનંદ માનવાની વાતે ય ક્યાં ?

કંગાળદશા મિટાવવા શું વિચારવું ? :-

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૯૧

દા.ત. પત્ની મિજાસવાળી કજિયાળી મળી; સહી તો લેવી જ પડે છે, પરંતુ ચાહીને સહવાની વાત ક્યાં છે ? ક્યાં મન વળાય છે કે, ચાલો આ પણ ઠીક મળી, એથી ભલું સહવાનું મળે છે, એમાં એકબાજુ આપણાં પાપકર્મ ખપે છે, ને બીજાબાજુ ક્ષમા-સમતા કમાવવાની મળે છે.

પાપક્ષય અને ક્ષમાધર્મની કમાઈ મળે એ તો ધન્ય જીવન. માટે આનંદથી સહી લો.

આવો હિસાબ ક્યાં મંડાય છે ? માંડો તો તો કંગાળદશા અટકાવાય અને પુણ્યદશા ખૂલે.

આવું આવું તો જીવનની ઘણી બાબતોમાં બને છે કે ધાર્યું અનુકૂળ નથી મળ્યું, નથી મળતું, અણગમતું-અગવડભર્યું-પ્રતિકૂળ આવી પડે છે, ને એ સહી લેવું ય પડે છે. પરંતુ જીવનમાં સહી લેવાનો મુદ્રાલેખ નથી, હિસાબ નથી, ‘સહું લાભમાં છે’ આવો સંતોષ નથી, તેથી હાય ને વોયમાં દહાડા જાય છે, છણછણ થયા કરે છે. મન દીન રાંક બની, ‘શું કરીએ ભાઈ ? ભોગ લાગ્યા અમારા કે આવું લમણે લાગ્યું !’ આમ નિસાસા નખાય છે. સહવાનું તો છે જ, ઉપાય નથી, પણ સહવાનું પ્રસન્નતાથી લાભ માનીને વધાવી લેવું નથી. કેવી, કંગાળદશા !

શ્રી મહાવીર ભગવાને સહર્ષ સહવાનો જ હિસાબ રાખેલો એટલે સત્ત્વ વિકસ્વર હતું,

તેથી અનુકૂળ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ કશાની અપેક્ષા જ નહોતી. એ ગોશાળાની શી અપેક્ષા રાખે કે એ મારો સહચારી રહે તો સારું ? એ તો એની મેળે સાથે ફરતો ઊલટું એની અવળચંડાઈના લીધે પ્રભુને ક્યાંક લોકનું સહવું ય પડતું. છતાં પ્રભુએ એના પર શીતલેશ્યા મૂકી તેજોલેશ્યાથી બચાવી લેવાનો ઉપકાર કર્યો. વળી એણે પ્રભુ પાસે તેજોલેશ્યાની વિધિ માગી તો એ પણ બતાવવાનો પ્રભુએ ઉપકાર કર્યો. છતાં જુઓ,-

પ્રભુના અનુપમ ઉપકાર છતાં ગોશાળાએ અવસરે શું કર્યું ? શ્રાવસ્તિમાં પ્રભુની સામે જ પોતે જિનસર્વજ્ઞ હોવાનો મોરચો માંડ્યો; અને પ્રભુએ સાચી વાત કરી તો પ્રભુના ઉપર એણે તેજોલેશ્યા મૂકી. બસ, આ જ નગુણાપણું ઉપકારીના ઉપકારને અવગણી ઊલટું અપકાર કરવો એ નગુણાપણું,

સંસાર આવો નગુણો છે.

એનું જીવ ગમે તેટલું સાચવે તો ય એ જીવનો કશો ગુણ કશો ઉપકાર ન માનતાં જીવ પર આફતો વરસાવે છે. સંસાર એટલે ધન-માલ-પરિવાર, ઘર-દુકાન-વાહન, આ બધાનું ગમે તેટલું સાચવો, ગમે તેટલી સેવા કરો, પણ અતે

૯૨ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“સત્ત્વવિકાસની યાત્રી”(ભાગ-૪૪)

એ બધા શું દેખાડે ? તમે જાઓ, અમે અહીં સલામત બેઠા છીએ,' આ જ ને? ક્યાં જાઓ ? તિર્ય્યાદિ ગતિમાં; અર્થ-કામમાં રાચ્યા રહ્યાથી વળી બીજી કઈ સદ્ગતિ મળે ? ત્યાં કેટલાં દુઃખ ? કેવી પરાધીનતા ? કેવી રીબામણ પિસામણ ? સંસાર અંતે આ જ દેખાડે ને ? સંસાર એટલે કષાયો, એને બહુ સેવો, જ્યાં જ્યાં પ્રસંગ આવ્યો ત્યાં ત્યાં કોધને સેવ્યો, યા મનને મહલાવ્યો, માયાને પાળીપોષી, કે લોભને આવકાર્યો, પછી એ કષાયરૂપી સંસાર અંતે શું દેખાડે ? હલકી ગતિઓમાં પરિભ્રમણ. માટે કહો, સંસાર નગુણો છે, ઉપકાર સેવા ઉપર અપકાર કરનારો છે, દ્રોહ વિશ્વાસઘાત કરનારો છે.

પેલા બેનનો પતિ આવા જ સંસારનો અંશ ને ? પછી એ પત્નીને દ્રોહ દે, માતાનો વિશ્વાસઘાત કરે એમાં નવાઈ શી ? ૩-૩ વરસથી તો દૂર મુંબઈમાં રહી કશી સંભાળ કરી નહિ, પરંતુ પત્ની સામેથી ચાલીને આવી તો એને ય રોકડું પરખાવી દીધું.- 'હું તને ઓળખતો નથી, તું કોક ભળતી બાઈ છે, મારી પત્ની નથી. બ્લોકની બહાર ધકેલી દીધી.

હવે બાઈ શું કરે ? બ્લોકની બહાર બેસી કરુણ પોક મૂકી લોક ભેગું કરે ? ધાંધલ જમાવે ? પેલાને ફજેત કરે ? લોકમાં ઉશ્કેરાટ જગાવે ? ના, આ બાઈ આમાંનું કશું કરતી નથી. એ સમજે છે કે

આપણાં કર્મ પાસેથી બળાત્કારે કશું સારું આંચકી નહિ શકાય. કર્મ જ દૂબળા હશે તો આવી કશી ધાંધલ કરવા છતાં પતિના હૃદયમાં ફરક નહિ પડે. બહુ તો કદાચ ૨-૪ મહિના ભરણ-પોષણ ખર્ચ આપી દે, પણ પછી પાછી ગાપચી એવી મારે કે હવે ફરીથી એની સાથે લડવું હોય તો લડો. મૂળ, આપણાં કર્મનો હિસાબ છે. બાઈ સમજુ છે, કર્મનો હિસાબ સમજે છે, તેમ એ પણ સમજે છે કે દુનિયાના માણસ સાથે પરાણે પ્રીત કેટલી થાય ? કેટલી ચાલે ? માટે હવે તાણવું વ્યર્થ છે.

બેનનું આગળ શું ? :-

બેન પેલા પ્રવાસીને કહી રહી છે કે 'બસ, હવે અહીં કોઈ વાતની આશાજ, નહોતી, તેથી હું ચાલી, ત્યાં બીજા બ્લોકવાળાએ મને બોલાવી પૂછ્યું 'તમે કોણ છો ? આ ભાઈના કાંઈ સગા થાઓ ?'

મેં કહ્યું 'કેમ એમ પૂછવું પડ્યું ?'

'તમને અહીં પહેલાં કદી જોયેલા નથી, આજે જ જોયા, તેથી જો કોઈ સગા-સ્નેહી હો તો તમને સાવધાન કરવા છે. એટલે તમને પૂછ્યું.

ત્યારે મેં મારી ઓળખ આપી, તો એ બિચારા એકદમ દુઃખિત થઈ મને

કહે, 'તો હવે તમારે એમના નામ પર મીંડું મૂકવું પડશે. કેમકે એ કોઈક રખાત સ્ત્રીને રાખીને રહેલ છે.'

એ સાંભળી મને સમજાઈ ગયું કે એમાં જ એ પૈસાનું પાણી કરતા હશે, પછી ઘરે પૈસા ક્યાંથી મોકલે ? તેમ એ પરસ્ત્રીને રાખવી હોય એટલે પછી મને શું કામ ઓળખે ? ખેર, જેવું આપણું ભાગ્ય તેટલી અને તેવી જ આપણને પ્રાપ્તિ થાય, એમ કરી હવે હું ઘર તરફ પાછી ફરી રહી છું. આમાં મારી ગમગીનીનું તમે શું પૂછો છો ? ગમગીની વધારે તો સાસુ અંગે છે કે એને હું જવાબ શો દઈશ ? અને એ જો ખરી હકીકત જાણે તો દિલના કેવા ટૂંકડા થઈ જાય ? ઘરનું તો હું મજૂરી કરીને નભાવી લઈશ.'

પતિ સામે કેસ નહિ ? :-

પ્રવાસી ડબ્બામાં બેઠેલા બીજા પ્રવાસીઓને આ અનુભવ કહી રહ્યો છે એ હવે આગળ વધતાં કહે છે, 'પછી મેં બેનને કહ્યું તમારી શીલબદ્ધતા અને શાંતિ તથા ધીરજને ધન્ય છે. છતાં આમાં તમે કાયદેસર ભરણપોષણ માગી શકો. કહો તો હું એ કાર્યમાં સહકાર આપું.'

ત્યારે બેન કહે, 'ભાઈ ! એ પતિ સામે લડવાનું અમો પતિવ્રતા સ્ત્રીને ન છાજે; અને એવા ઓશિયાળા શા સારું કરવા ? રોટલા માટે ? પુણ્યે હાથ-પગ સાજા છે ત્યાં સુધી મહેતન કરી રોટલા કમાઈ લેવા એમાં શી મોટી વાત છે !

બાકી, પતિ સાથે તો જેવી પૂર્વની લેણા-દેણી; એ પૂરી થઈ એવા સંયોગમાં ચોપડો ચૂકતે કરવાનો, પણ આર્ય બાળાની મર્યાદા નહિ ચૂકવાની.'

વિચારજો બેનના આ શબ્દો. પતિ પર ગુસ્સો નથી, પતિ માટે એલફેલ બોલ નથી, પણ મગજ ખૂબજ સ્વસ્થ છે. કેમકે હિસાબ માંડ્યો કે બીજા સાથે મેળ મિલન લેણાદેણી જેટલું જ થાય. હવે લેણાદેણી જ પૂરી થઈ એ સામો મેળ-સંબંધ તોડી નાખે છે એ પરથી સમજાય છે. તો પછી હવે લારા શા કરવા ? ગુસ્સો-ચડભડાટ-લવારા કરીને શું મળવાનું ? લેણાદેણી પતી ગઈ પછી ખેંચતાણનો કોઈ અર્થ નથી. ખેંચતાણ કરવામાં નવા પ્રપંચ અને નવી હૈયાહોળી ઊભી કરવાનું થાય છે.

શું સુંદર માનવજીવન આવા અસુંદર કાર્ય માટે છે ?

ખેંચતાણ કરીને પ્રપંચ-ખટપટ હૈયાહોળી કરવી એ કોઈ સારાં સુંદર કાર્ય નથી માટે લેણાદેણી પતી ગયા પછી એવી ખેંચતાણ કરવામાં મૂર્ખતા છે, બુદ્ધિહીનતા છે, એ આ બેન સમજી રહી છે, તેથી કહે છે, 'આવા સંયોગમાં ચોપડો ચૂકતે કરવાનો.'

'ચોપડો ચૂકતે કરવાનો' એટલે સમજો છો ને ? ધારો કે તમારે કોઈની સાથે

પૈસાની લેવડદેવડ છે. હવે સામા ધણીએ વેપારમાં ભારે ખોટ કરી, દેવાળું કાઢ્યું, એના લેણદારોને કશું મળે એમ નથી, છતાં તમે એની પાસે ગયા અને એની સાથે તમે સારા સંબંધ રાખ્યાનું જણાવી પૈસા દેવા કહ્યું; એણે દાક્ષિણ્યથી કહ્યું. ‘આમ તો કાંઈ અપાય એમ નથી, પરંતુ અડધા આપું. તમે હિસાબ સંપૂર્ણ ચૂકતે કરી નાખો; તો તમે શું કરો ? અડધા ય મળે છે ને ? એમ આશ્વાસન લઈ અડધા લઈને ચોપડો ચૂકતે કરી નાખો ને ? ‘ચૂકતે’ એટલે પછી ‘એની કોઈ આશા રાખવાની નહિ, તેમ એની સાથે હવે લેવડદેવડનો કશો સંબંધ પાડવાનો નહિ, તેમ એની દિશા જુદી, આપણી દિશા જુદી,’ આવો જ હિસાબ માંડો ને ? કે રૂપિયા ગણ-ગણ કરો કે ‘મારા આટલા રૂપિયા એની પાસે રહી ગયા ?’ ના, ડાહ્યો માણસ તો મન વાળી લે કે ‘હવે એ ગણવાના નહિ; એટલા આપણા ભાગ્યમાં નહોતા તે દબાઈ ગયા. તો ભાગ્યમાં જ નહિ એને શું યાદ કરવું ?’

બસ, પૈસાની જેમ દુન્યવી સંબંધને પણ એ જ રીતે લેખવાનો. ‘સંબંધ પૂરો થયો ? ચાલો, ચોપડો ચૂકતે કરો. હવે એ યાદ જ નહિ કરવાનો, ને ફોગટ હૈયું બાળવાનું નહિ.’

સંસારમાં જીવન જીવતાં ચિત્તમાં સમાધિ સ્વસ્થતા રાખવી હોય તો આ ચોપડો ચૂકતો કરવાની કળા આવડવી જોઈએ.

જીવનમાં એવી ઘણી બાબતો બને છે જેને ચોપડો ચૂકતે કરવા જેવો હોય છે. એથી હૈયાને ઘણી શાંતિ મળે. દા.ત. સારી ચીજ ખરીદી લાવેલા એ ફૂટી ગઈ યા ચોરાઈ ગઈ, ત્યાં તરત હિસાબ માંડવો જોઈએ કે ‘હવે એ કાંઈ પાછી વળે એમ નથી. તો સમજો કે ભાગ્યમાંથી ઊતરી ગઈ. માટે હવે એનો ચોપડો ચૂકતે કરો.’ આમ જો દિલથી હિસાબ માંડી ચોપડો ચૂકતે કરાય તો પછી એ યાદ કરવાનું નહિ રહે, ને હૈયું બાળવાનું નહિ રહે.

એમ, ધારો કે છોકરો આડો ફાટ્યો, હવે બાપનું કહ્યું સાંભળતો જ નથી, સમજાવવા ઘણી મહેનત કરી છતાં ઊલટો વધુ ઉદ્વેગ થાય છે, હવે શું કરવાનું ચોપડો ચૂકતે કરવાનો. સમજી રાખવાનું લેણાદેણી પૂરી થઈ. ‘હે. ? મેં આટલો પાળી પોષીને મોટો કર્યો, એની પાછળ મેં લોહીનાં પાણી કર્યાં, હવે આ ઉલ્લંઘન કરે છે ?’ એમ મનમાં જરાય લાવવાનું નહિ; નહિતર રોજનો લોહીબાળો થશે; કેમકે એ દેખાયા કરે, યાદ આવ્યા કરે, એટલે એ જ ઉકળાટના વિચાર આવવાના. માટે હવે તો ચોપડો જ ચૂકતે, કે ‘મારે ને એને કશો સંબંધ નથી. એમ તો પૂર્વ જન્મમાં ય પાળેલાપોષેલા કેઈ હશે એ આડા ફાટ્યા હશે. તો આજે ક્યાં એ યાદ કરીને હાયબળાપો કરું છું ? બસ જેમ ભૂતકાલનાઓનો ચોપડો ચૂકતે, એમ આ

છોકરાનો પણ ચોપડો ચૂકતે, મનને યાદ આવી જાય તો એને ભૂતકાળના લિસ્ટમાં મૂકી દેવાનો, જેથી પછી એનો વિચારે ય નહિ, ને દિલબળાપો ય નહિ.

એમ, પહેલાં શરીર સારું ચાલતું હતું, હવે નથી ચાલતું; પહેલાં ધંધો સારો ચાલતો, હવે સંયોગો ફરી જવાથી એવો નથી ચાલતો; એમ પહેલાં અમુક શ્રીમંત માણસ બોલાવતા હતા, હવે નથી બોલાવતા....આવી આવી કેઈ બાબતોમાં ઘસાતું બને, ત્યાં લેણાદેણી પૂરી થઈ, ચોપડો ચૂકતે,’ આ જ હિસાબ આજ ધોરણ રાખવું જોઈએ એથી ઘસારા સંબંધે ચિત્તબળતરા અટકી જાય, ચિત્ત સ્વસ્થ રહે.

ચિત્તની સ્વસ્થતા-સમાધિ બહુ જરૂરી છે. માટે ‘લોગસ્સ’ સૂત્રમાં ‘સમાહિવર-મુત્તમં દિન્તુ’ માગવામાં આવે છે. ‘મને ઉત્તમ ભાવસમાધિ આપો,’ આવું શા માટે માગવાનું ? એટલા માટે કે

સમાધિ હોય તો સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓ ઘેરા કર્મબંધ ન કરાવે. અને ધર્મપ્રવૃત્તિઓ દીપ્તિમાન આરાધાય.

ચોપડો ચૂકતે કરવાથી આ અદ્ભૂત લાભ મળે છે. નહિતર તો ધર્મપ્રવૃત્તિ દા.ત. દેવદર્શન-પૂજા-ચૈત્યવંદન નવકારવાળીમાં પેલી બળતરાના વિચાર આવ્યા કરવાના, તેથી ધર્મક્રિયા દુબળી પાંગળી ફોફા જેવી જોમ વિનાની થવાની. પ્રતિકૂળની અરતિ-ઉદ્વેગ-બળતરા ખતરનાક વસ્તુ છે, એ અમૃત જેવી ધર્મસાધનાને માલવિનાની બનાવી દે છે. આપણી ધર્મસાધનાને કોઈ પારકો માણસ નથી બગાડતો, આપણે જ બગાડીએ છીએ, તે આવી રીતે, ચિત્તમાં એક યા બીજા પ્રકારની બળતરા ચાલતી હોય એટલે એ સાધનાને બગાડી નાખે છે. બળતરા આપણે જ ઊભી કરીએ છીએ, એથી આપણે પોતે જ આપણી સાધના બગાડી નાખનાર બનીએ છીએ.

પ્ર.- બળતરા તો સામાના વાંકા થવાથી થાય છે, એટલે સામાએ કરાવી ગણાય ને ?

ઉ.- ના, સામો વાંકો થયો એ તો સામાનો વાંક, પરંતુ પછી બળતરા તો આપણે ચોપડો ચૂકતે નથી કરતા તેથી થાય છે. એનો અર્થ એ કે, આપણે ચોપડો ચૂકતે ન કરીએ એ આપણો વાંક. જે વસ્તુ સુધરવાની નથી એના લારા એની ચિંતા એ ખામી છે, અપરાધ છે. પછી એ આપણા જ વાંકે બળતરા થાય એ આપણે જ ઊભી કરી ગણાય. નહિતર તો ઉત્તમ આત્માઓનું બીજાઓએ ઘણું બગાડ્યું, છતાં એમને કેમ બળતરા ન ચાલે ?

સીતાજીને પોતાના જ પતિ રામે વનમાં કાઢી મૂકી પછી શું મહાસતીએ બળતરા કર્યા કરી ? રાજા શ્રેણિકને પોતાના જ વહાલથી ઉછેરેલા દીકરા કોણિકે

જેલમાં પૂર્યા, તો શ્રેણિકે શું બળતરા કર્યા કરી ? ના, જો એ કરી હોત તો તો પછી અભયકુમાર ઉપર રોષ થવા સંભવ હતો કે આણે ક્યાં દીક્ષા લઈ મને નોંધારો કરી મૂક્યો, ને મારી આ દશા થઈ ? પરંતુ શ્રેણિકે આવો લશ વિચાર કર્યો નથી, ઊલટું અંતકાળે અભયકુમાર વગેરેને ધન્યવાદ આપ્યા છે કે ધન્ય છે એ બધાને કે વીરપ્રભુનાં ચરણે ચારિત્ર લઈ આત્માનો નિસ્તાર કરી ગયા !’ આ સૂચવે છે કે એમણે કોણિક પર બળતરા નથી કરી. એનું કારણ એમણે કોણિક અંગેનો ચોપડો ચૂકતે કર્યો, અને માત્ર પોતાનાં પૂર્વની કર્મની સ્થિતિ અને એમાં કારણભૂત પોતાનાં પૂર્વ દુષ્ટત્યોનો વિચાર રાખ્યો.

એટલે વાત આ છે કે બળતરા આપણે જ ઊભી કરીએ છીએ. એ રોકવા ચોપડો ચૂકતે કરવાનો. પેલી બેન પતિ સામે ભરણપોષણ માટે લડી લેવાની પ્રવાસીની સલાહ સામે આ જ કહી રહી છે, કે ‘ના, રોટલા માટે લડવાનું ? રોટલા તો હું કમાઈ લઈશ, પતિ સાથે તો લેણાદેણી પૂરી થઈ માનવાની અને ચોપડો ચૂકતે કરી દેવાનો. મર્યાદા બહારનું કરવું અમો આર્યબાળાને છાજે નહિ.’

બેનનો વિવેક, ધૈર્ય અને આર્યમર્યાદા પાલન મન પર લેવા જેવા છે. પૂર્વે મહાન આત્માઓ મર્યાદાનું પાલન ઘણું કરી ગયા છે; દા.ત. રામે પિતાએ ભરતને રાજ્ય આપવા પર પુત્ર તરીકેની મર્યાદા સુંદર પાળી પિતાનું વચન અખંડિત રાખવા વનવાસ સ્વીકાર્યો. સીતાએ પરપુરુષના સ્પર્શને અને પરપુરુષ સાથેના ગમનને નહિ આવકારવાની મર્યાદા પાળવા રાવણની કેદમાં પડી રહેવાનું કર્યું પરંતુ કેદમાંથી છોડાવવા હનુમાનજી જે સીતાને ખાંધે બેસાડી રામ પાસે લઈ જવા માગતા હતા એને હા પાડી નહિ. સતી સુભદ્રાએ સાસરે ગયા પછી જ્યાં જોયું કે આ તો બૌદ્ધધર છે, ત્યાં બળવો કરી ભાગવાનું ન કર્યું, પણ નભાવી લીધું, સાસુએ એને અલગ રૂમમાં રાખી તો તે સ્વીકારીને પોતાના શ્રાવકાચાર પાળવાનું અખંડિત રાખ્યું. સુર સુંદરીને નર્મદાસુંદરી ને પતિએ અજાણ્યા દ્વિપમાં છોડી દીધા તો સતીઓએ શીલમર્યાદા અખંડ પાળી.

આમ પ્રાચીન દાખલા ઘણા મળે, પરંતુ એ પરથી મર્યાદા પાલનની વાત આવે ત્યાં મનને એમ થાય છે કે ‘એ તો સત્ત્યુગના યા જુના ઈતિહાસના દાખલા;’ પરંતુ આ બેનનો દાખલો તો વર્તમાનનો; એટલે એનું આલંબન લઈ મર્યાદાપાલન કરી શકાય ને ? બેને પતિ સામે લડવાનું પસંદ ન કર્યું.

ત્યારે પેલો પ્રવાસી પૂછે ‘તો બેન ! આજીવિકા માટે શું કરશો ?’

આજીવિકાનો ઉપાય :-

બેન કહે, જો કોઈ તૈયાર કરેલો માલ વેચી આપનાર મળે તો હું કાચા

માલમાંથી પાકો માલ જેવો કે કાગળની કોથળીઓ, પાપડ, સીવેલ તૈયાર કપડા વગેરે બનાવવા ધારું છું.’

પ્રવાસી બેનની આ વાત પર બીજા પ્રવાસીઓને કહે ‘જુઓ મારાથી મારું ગવાય નહિ, પરંતુ ભાઈઓને ખ્યાલ આવે કે અવસર પરની યથાશક્તિ મદદ કરેલું કામ કરે છે, માટે કહું છું કે મેં એ બેનને કાચો માલ લાવી આપવા અને એમણે તૈયાર કરેલ પાકો માલ વેચી આપવા વચન આપ્યું. બેન કહે ‘ભાઈ ! આજે હું નવું જીવન પામી રહી લાગું છું તમારો બહુ ઉપકાર.’ બસ, પછી તો એ બેનનું કામ એ રીતે સરસ ચાલ્યું, અને આજે એ સારું ધર્મધ્યાન ધર્મસાધના કરી શકે છે. સુરદાસની પત્ની અને આ બેનમાં કેવાં અંતર !

આ બંને દાખલા એટલા માટે જોયા કે આત્મામાં સારા-નરસા બેઉ માર્ગે જવાની શક્તિ છે, પણ મનનું વલણ સારું હોય તો શક્તિને સારા માર્ગમાં ખરચાય. બસ, ક્રોધ દબાવી ક્ષમા રાખવા માટે પણ આત્મ શક્તિનો સદુપયોગ વિચારવાનો છે.

દૈવી-દાનવી શક્તિ :-

ક્રોધ દબાવવાનું ઉપાયમાં આ એક ઉપાયભૂત વિચારણાની વાત છે કે ક્રોધ આત્મા જ કરી શકે છે, જડ નહિ. તેમ ક્રોધ દબાવી ક્ષમા-સમતા રાખવાનું પણ આત્મા કરી શકે, આત્માએ કરવાનું છે. આમ આત્માની બે જાતની શક્તિ એક, ક્રોધ કરવાની દાનવી શક્તિ, અને બીજી ક્ષમા-સમતા રાખવાની દૈવીશક્તિ ત્યાં ડહાપણથી વિચારવાનું છે કે ‘કઈ શક્તિનો ઉપયોગ કરવો ? આત્મબલ ક્યાં વાપરવું ?’ જેવું માનસિક વલણ હશે એવો શક્તિનો ઉપયોગનો પ્રયત્ન થવાનો, એના પર આ બે કુશીલ-સુશીલ સ્ત્રીઓનાં દષ્ટાંત જોયાં. એમાં એ જોયું કે

બંનેનાં માનસિક વલણ જુદાં હતાં, એકને યથેચ્છ રંગરાગ ભોગવી લેવા તરફ મનનો ઢબાવ હતો, પતિનું સુખ મોજુદ છતાં સંતોષ નહિ, તેથી આચાર-બાહ્ય પણસુખ મળતું હોય તો તે લેવા મનની રુચિ હતી, એટલે પછી આત્મશક્તિ અનાચારમાં વપરાય એમાં નવાઈ નહિ. બીજીને પતિ તરફથી સુખ બંધ થઈ જવા છતાં મનનો નિર્ધાર શીલની અખંડિતતા માટે હતો, એટલે સહેજે એ આત્મશક્તિને એમાં જ ખરચે.

આમ મનનાં વલણ પ્રમાણે આત્મવીર્યનો ઉપયોગ થાય છે. તો પ્રશ્ન થાય, - પ્ર.- ત્યારે શું મનનું વલણ સુધરતું ન હોય ત્યાં સુધી આત્મશક્તિનો સદુપયોગ થાય જ નહિ ?

ઉ.- આનો જવાબ એ છે કે એવો એકાંત નથી. પ્રારંભે સારાં વલણ વિના પણ આત્મવીર્યનો સદુપયોગ થાય, કિન્તુ જીવને જો આટલો વિવેક જાગી જાય કે ‘ઊંચા માનવભવની સફળતા કરવી હોય તો તે આત્મબળ-શક્તિ-વીર્યનો સદુપયોગ કરવાથી જ થઈ શકે, દુરુપયોગ કરવાથી નહિ.’

સારાં વલણ વિના સદુપયોગ થાય ?

અને આ વિવેક પ્રમાણે પોતે નિર્ધાર કરે કે મારે બને ત્યાં સુધી સદુપયોગ કરવો છે, તો પછી કદાચ પૂર્વભવોના ઘેરા મોહસંસ્કારવશ મન વિષયો તરફ ઢળતું હોય, મનને વિષયોની મિઠાશ લાગતી હોય, છતાં આ વિવેકપૂર્વકનો નિર્ધાર મન મારીને પણ આત્મ-વીર્ય શીલ-સદાચારો અને ક્ષમાદિ સેવવામાં સદુપયોગ કરાવશે, પણ વિષય-કષાયોના સેવનમાં દુરુપયોગ નહિ. આમ વારંવાર સદુપયોગથી જુના કુસંસ્કાર ઘસારે પડશે અને મનનું વલણ બદલાશે પ્રારંભિક સાધક આ રીતે જ આગળ વધે છે.

આત્મવીર્યથી સત્પ્રવૃત્તિ સદ્વિચારો ખૂબ ખૂબ કરતા રહેવાથી મનનાં વલણ સુંદર ઘડાય છે. એટલો નિર્ધાર જોઈએ કે મારે મારા કિંમતી આત્મવીર્યનો બને તેટલો દુરુપયોગ અટકાવી સત્પ્રવૃત્તિમાં સદુપયોગ કરતાં રહેવું છે.

પેલી કુશીલના માર્ગે જનારી બ્રાહ્મણપત્નીને પોતાના આત્મવીર્યનો સદુપયોગ કરવાનો કોઈ વિચાર જ નહોતો તેથી સુંવાળા મનનાં રંગરાગી વલણે એને કુશીલ ઉપરાંત પતિના ભયંકર દ્રોહ તરફ દોરી, કુળને કલંકિત કરવા તરફ ઘસડી ત્યારે બીજા પ્રસંગની બાઈને નિર્ધાર હતો કુશીલનો માર્ગ ખપે નહિ, અર્થાત્ આત્મવીર્યને આચાર-બહારના વિષયમાં ખરચવું જ નથી, પછી પૈસાની ઘણી તંગીને ચલાવી લીધી, પણ આત્મવીર્યનો દુરુપયોગ કર્યો નહિ.

એ સુશીલ બાઈની (૧) ધીરજ કેટલી ? (૨) ડહાપણ કેટલું ? (૩) ખામોશ કેટલી ? (૪) સાસુની સેવા કેવી ? (૫) ૩-૩ વરસથી પતિ તરફથી કોઈ પત્ર નહિ, સમાચાર નહિ, પૈસા મોકલાયા નહિ, છતાં એ આકુળી ઉતાવળી ન થતાં ઉપરથી સાસુને હિંમત આપનારી બની કે હું બેઠી તમે ચિંતા કરશો નહિ ! એ એની ધીરજ (૨) ડહાપણ એવું કે બહારમાં પતાના ભારે પણ દુઃખનો કોલાહલ

ન કર્યો. (૩) ખામોશ એવી કે પતિ સામે કેસ ન કર્યો, યા ચાર જણને વચમાં પાડીને ધાંધલ ન જમાવી. (૪) સાસુની સેવા તો અદ્ભુત બજાવી. ત્યારે સુશીલતાએ લબાડ શ્રીમંતને ય તડકાવી નાખ્યો.

ધીરજ-ડહાપણ-ખામોશ-સેવા-સુશીલતા, આ બધામાં આત્મવીર્ય ખરચવું પડે છે, પરંતુ એ સદુપયોગ છે. ત્યારે અધીરાઈ-મૂર્ખતા-ગુસ્સો-સ્વાર્થી, હરામીપણું કુશીલ વગેરે આચરવામાં આત્મશક્તિનો દુરુપયોગ છે. ક્રોધને રોકવા માટે આ નિર્ધાર જોઈએ કે ‘મારે મારા આત્મવીર્યને વેડફી નથી નાખવું એનો દુરુપયોગ નહિ પણ સદુપયોગ કરવો છે, અને તે ક્ષમા-સમતા રાખવામાં થાય. માટે મારે ગુસ્સો હરગીજ ન ખપે.’ આમ આત્મવીર્ય પર અંકુશ મૂકવાથી ક્રોધ અટકે.

(૧૪) ક્રોધ વગેરે કષાયને અટકાવવા માટે વળી એક વિચાર આ કરાય કે મારે મોક્ષે જવાની ઉતાવળ છે, અને કષાયના ત્યાગ વિના મોક્ષે જવાતું નથી, તેથી જો ક્રોધાદિ કષાય કરું તો એટલો સંસાર લંબાવાથી મોક્ષ-પ્રાપ્તિમાં વિલંબ થવાનો. કેમકે કષાયથી (૧) કર્મ બંધાય, તેમજ (૨) કષાયના નવા સંસ્કાર વધે; પછી (૧) એ કર્મને ભોગવવા સંસારમાં રહેવું પડે, તેમજ (૨)એ સંસ્કારથી ફરીથી કષાયને જાગવાને અવસર મળે. એ બધું સંસાર લંબાવનારું બને. મારે જો મોક્ષ પામવાની એટલે કે સંસારને સમાપ્ત કરવાની ઉતાવળ છે, તો શા માટે ક્રોધ વગેરે કષાય સેવી સંસાર લંબાવું ?

આ પણ વિચાર મહત્વનો છે. પહેલાં એ નક્કી કરવા જેવું છે કે ‘મોક્ષ પામવાની ઉતાવળ છે ખરી ?’ અલબત્ત મોક્ષ જોઈએ છે ? મોક્ષની ઈચ્છા છે ? એવો પ્રશ્ન આવે ત્યાં તો હજી હા કહી દઈએ છીએ, પરંતુ ઉતાવળનો સવાલ આવે કે મોક્ષે જવાની ઉતાવળ છે ? ત્યાં જવાબમાં જીભ અટકી પડે છે. કેમકે મોક્ષ પામવાનો એટલે તો કાયા-કંચન-કુટુંબ, ખાનપાન, વિષયો વગેરે બધું છૂટી જવાનું; ને એ એકાએક એકદમ જ છૂટી જાય એવી વાત પર તો જીવને મુંઝવણ જેવું લાગે છે.

ત્યારે, ખરી રીતે જો મોક્ષની ઈચ્છા જ છે, તો એની ઉતાવળ શું કામ ન હોય ? મોક્ષ શા માટે જોઈએ છે એ વિચારો છો ખરા ? જો એ વિચારવામાં આવે તો સંસારને એક ક્ષણ પણ રાખવાનું મન ન રહે. કેમકે એમાં તો દેખાય કે સંસારમાં તો મહા વિટંબણાઓ છે, એને શું કામ ક્ષણ પણ નભાવવી ? ત્યારે એ જોઈએ કે

સંસારમાં કેવી કેવી વિટંબણાઓ છે ?

(૧) સંસારમાં મોટી વિટંબણા જનમ મરણમાં ઘૂમવું પડે છે એ. જનમની

પાછળ તો અનેક કલેશ-કષ્ટ-દુઃખ-ચિંતાઓ ઊભી થાય છે; એવાં જનમ એ વિટંબણા નહિ ? મરણની બિલકુલ ઈચ્છા નથી, છતાં મરવું જ પડે એ વિટંબણા નથી ? જનમ મરણની પરંપરા ચાલે એમાં હલકી યોનિઓમાં પણ જનમ મળે એ પણ જીવની વિટંબણા જ છે.

(૨) વળી સંસારમાં કર્મની શિરજોરી, કે સારાની ઘણી ઈચ્છા અને નરસાની તદ્દન અનિચ્છા હોવા છતાં કર્મની શિરજોરીથી જીવને સારું ન મળે અને નરસું લમણે લાગે એ જીવની વિટંબણા છે.

(૩) સંસારમાં પાપ કરવા પડે છે, તેમજ બીજાને પાપ કરવામાં તથા દુઃખ પામવામાં નિમિત્ત થવું પડે છે, એ વિટંબણા જ છે, ગૃહસ્થને દુકાન, ચૂલોઓલો, કાયાનાં જતન, પરિવારપાલન વગેરેમાં કેટલાંય પ્રાણાતિપાત વગેરે પાપ કરવાં પડે છે, અને બીજાનાં એવા પાપમાં નિમિત્ત બનવું પડે છે. સાધુને રૂપાળા જોઈ કોઈને રાગ થતો તો એ રાગ પાપમાં સાધુનું શરીર નિમિત્ત બન્યું.

બળદેવ મુનિને જોવામાં પણિયારી આકર્ષાઈ ભાન ભૂલી દોરડું ઘડાને બદલે બાળકના ગળામાં ફાંસવા ગઈ, તો મુનિને લાગ્યું કે ધિક્કાર છે આ રૂપને અને નગરભ્રમણને જ્યા આ રૂપાળું શરીર બીજાને રાગ કરાવી અકાર્યમાં નિમિત્ત બને છે, માટે ગામ-નગરમાં ભીક્ષા લેવા જવું જ નહિ.’ એમ કરી બીજાને પાપમાં નિમિત્ત ન બનવા વનમાં જ રહેવાનું અને વનમાં જ ભિક્ષા મળે તો લેવાનું નક્કી કરીને ગામ નગરમાં ભમવાનું જ બંધ કર્યું. શરીરને શું માન્યું ? બીજાને પાપમાં નિમિત્ત થતું હોવાથી વિટંબણા.

સમરાદિત્યનો જીવ ચોથા ભવમાં ધન્યમુનિ; તે એમની વૈરી પત્નીએ ઉદ્યાન માં કાઉસગ્ગધ્યાને રહેલા એ મુનિની ચારે બાજુ બાળવાના લાકડાની ઊંચી ચિતા ગોઠવી ને ચોમેરથી એ સળગાવી...મુનિ બળવા લાગતાં આ ભાવના કરી રહ્યા છે,-

‘અરે ! આ મારું શરીર કોઈ બિચારા જીવને પાપ કરવામાં નિમિત્ત બની રહ્યું છે ધિક્કાર છે શરીર બલવાળા સંસારવાસને ! ધન્ય છે તે સિદ્ધ ભગવંતોને કે જે અશરીરી બનીને કોઈને ય પાપમાં નિમિત્ત બનતા નથી. તો એની કોઈ શરીરાદિ વસ્તુના નિમિત્તે જીવોને બિચારાને પાપ કરી દુઃખમાં પડવું પડતું નથી. ધિક્કાર છે આ શરીરરૂપ સંસારની વિટંબણાને !’

અર્ષિકાપુત્ર આચાર્ય મહારાજ ગંગાનદી નાવમાં પસાર કરતા હતા. વૈરી દેવતાએ નાવને ડોલંડોલ કરી નાવના લોકને ભરમાવ્યાથી લોકોએ જ મુનિને ઊંચકી નદીમાં નાખવા ઊંચે ઉછાળ્યાં ત્યાં જ દેવતાએ એમને ભાલા પર ઝીલ્યા મુનિના

શરીરમાં ભાલો ભોંકાયાથી શરીરમાંથી લોહી નીચે નદીમાં ટપકવા માંડ્યું. એ જોઈ આચાર્ય મહારાજ ચિંતવે છે કે,-

આચાર્યની ભવ્ય વિચારણા :-

‘અરે ! આ મારું લોહી નીચે પાણીના બિચારા સૂક્ષ્મ અસંખ્ય જીવોને હણી રહ્યું છે ! ધિક્કાર છે આ શરીર તે ! આ શરીરધારી સંસારાવસ્થા ને આમ શરીર પરથી પણ આસક્તિભાવ ઊઠી જવાથી અનાસંગ યોગે મુનિ કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે ગયા. સંસાર યાને શરીરરૂપ સંસારાવસ્થા બીજા જીવોને પાપમાં અને દુઃખમાં નિમિત્ત બને છે, માટે એવો સંસાર જીવને માટે એક વિટંબણા છે.

(૪) એમ, સંસાર પુણ્ય વેચી પાપ ખરીદાવે છે. માટે એ વિટંબણા છે. સંસારમાં જીવને બધું અનુકૂળ મળે છે તે પૂર્વનાં સંગૃહીત પુણ્યના યોગે, પુણ્ય ઉદયમાં આવ્યા નથી, પરંતુ એ અનુકૂળ મળવા પર એક બાજુ એટલી પુણ્ય-હુંડી વટાવાઈ જાય છે, વેચાઈ જાય છે, અને બીજી બાજુ એ અનુકૂળ મેળવીને જીવ વિષય-કથાયમાં ચકચૂર બની દુષ્કૃત્યો આચરે છે. તેથી અઢળક એ પાપ ઉપાર્જે છે. આમ પુણ્ય વેચી પાપની ખરીદી થાય છે. માટે સંસાર એ જીવનાં સન્માન નહીં, પણ વિટંબણા જ કહેવાય.

(૫) સંસારમાં સામાન્ય રીતે પુણ્યના ઉદય તો સાથે પાપના ઉદયથી કલંકિત હોય છે, એ પણ એક વિટંબણા જ છે. કોઈ સ્વાગત કરવા તો કેશરનો ચાંલ્લો કરે, પરંતુ ઉપર અક્ષત ચોડવાને બદલે કોલસાની ભૂકી ચોડે તો એ વિટંબણા નથી ? એવી ખબર પહેલેથી હોય તો તો કહી દેવાનું મન થાય કે ‘ભાઈ ! રહેવા દો તમારો કેશરનો ચાંલ્લો, અમારે એવાં સ્વાગત જોઈતા નથી.’ પરંતુ સંસારમાં પુણ્ય ભેગા પાપનો ઉદય હોય ત્યાં કોને ના કહેવા જાય ? પૈસાનું પુણ્ય હોય, પરંતુ સાથે નિઃસંતાનતાનો પાપોદય હોય. અથવા સંતાનનું પુણ્ય હોય, પરંતુ નિર્ધનતાનો પાપોદય હોય આ કલંકિત પુણ્યોદય છે. કદાચ બંને પુણ્ય છે. પરંતુ રોગ પરાધીનતા, આ બીજા અંતરાયનો ઉદય હોય; તો ય એ કલંક છે. સુર કોયલ જેવો પણ રૂપ કદ્દુપુ હોય, યા રૂપ દેવકુંવર સમાન, પરંતુ અવાજ ભેંસાસુર જેવો મળ્યો હોય તો એ પણ કલંકિત પુણ્ય. કદાચ ચકવર્તિપણામાં કે ઈંદ્રપણામાં પુણ્યની રેલંછેલ મળી તો પણ એ દિવસ એનો અંત હોય છે. માટે એ પુણ્ય ખૂટી જાય અને સમૃદ્ધિ જાય એ પણ વિટંબણા છે.

(૬) વળી સંસારમાં કર્મ-આવરણોને લીધે આત્માની અનંત જ્ઞાનદર્શન, અનંત વીર્ય, અનંત સુખ વગેરે સમૃદ્ધિ દબાઈ જાય છે. માટે સંસાર વિટંબણા છે, સન્માન નહિ. અનંતજ્ઞાન-સુખ જીવના સ્વભાવમાં છે, પરંતુ સંસારમાં એ દબાઈ

ગયાથી જીવની કંગાળ દશા કેવી, કે સામેનું થોડું ય દેખવા માટે આંખની ભીખ માગવી પડે; એમ થોડું મીઠાશનું સુખ લેવા વિષયની ભીખ માગવી પડે; ‘સાકર ! મીઠાઈના ટુકડા ! તું જરા મારી જીભ પર આવ, મને જરા મીઠું મીઠું લાગે.’ આ કેવી દુર્દશા છે ? એ કરનાર કર્મસંયોગરૂપ સંસાર છે. માટે એ વિટંબણા

(૭) એવા સંસારમાં ઘુઝા ઘણું સુખ બિન્દુ જેટલું. ચારે ગતિઓનાં ઘુઝા શાસ્ત્રકારોએ વર્ણવ્યા છે, એ વાંચતા સંસારની ઘુઝાપતા જ દેખાય સુખ તો બાહ્ય ઝવેરાત વગેરે કે અનુકૂળ સ્વસ્થતા, મસ્તી, નિશ્ચિંત આલ્લાહ હોય એ છે. જ્યારે, જીવને દીનતા, ઈર્ષ્યા, મદ-ઉન્માદ, રોષ, શોક-ઉદ્વેગ, ચિંતા વગેરે સ્મરણ કે વિચાર માત્રથી એવા પીડતા રહે છે, કે શાન્તિ વગેરે તો ક્યાંય ગૂમ થઈ જાય. વૈભવી દેવ પણ એમાંથી બાદ નથી. કહો, એનું બાહ્ય સુખઃદુખને ઊભું કરે છે. માટે સંસાર ઘુઝાપ છે, એ જીવની વિટંબણા જ છે.

(૮) સંસારમાં કર્મની પરાધીનતા છે મોટી વિટંબણા છે. મોટો ચમરબંધી દેવ હોય, છતાં કર્મના ઉદય આગલ એનું સ્વાતંત્ર્ય નહિ. ખુદ તીર્થંકરદેવને પણ કર્મની પરાધીનતા વેઠવી પડે મહાવીર પ્રભુને લાખો દેવતા સેવામાં હાજર છતાં કર્મના ઉદયે ગોશાળાની તેજોલેશ્યાની ઝાળ વેઠવી પડી એ વિટંબણા જ ને ? એમ પ્રભુને અંતે ઈંદ્રે જીવનદોરી બે ઘડી લંબાવવા વિનંતી કરી, તો પ્રભુએ ના કહેતાં કહ્યું કે ‘એ તો આયુષ્ય કર્મ આધીન છે, ને અમારે હવે એ ભોગવાઈને પૂર્ણ થયું છે. તેથી જીવનદોરી વધારી શકાય નહિ.’ આ શું ? સંસારમાં કર્મની પરાધીનતા કે જીવ આયુષ્ય કર્મથી વધારે જીવી શકે નહિ. આમ સંસાર છે ત્યાં સુધી જો કર્મની ગુલામી છે, તો એ સંસાર વિટંબણા જ છે.

(૯) સંસારમાં અનેક પ્રકારની ઉપાધિ વળગે છે, સ્વારથિયા સગા-સ્નેહી મળે છે, શરીર ધન-ચૌવન આદિ નાશવંત મળે છે. અને એના કારણે વિવિધ આધિ યાને ચિંતા રહે છે. એથી સુખ ઘુઝા મિશ્રિત બને છે; એ અસલમાં નિર્ભેગ અનંત સુખના માલિક જીવને માટે વિટંબણા નથી તો બીજું શું છે ?

(૧૦) સંસાર યાને ઘરવાસમાં નિર્દોષ સ્થાવરકાય જીવોનો સંહાર કરવો પડે છે. વનસ્પતિ-અગ્નિ-પાણી વગેરેના અસંખ્ય જીવોનો સંહાર કરવો પડે છે. એ તથા ૧૭ પાપસ્થાનક સેવવા પડે છે, એ પણ સમજીને વિટંબણા જ લાગે છે; તેથી એ વહેલામાં વહેલી તકે એથી છૂટવા ઈચ્છે છે. પુણિયો શ્રાવક આમ મહાસંતોષી અને સુંદર સામાયિક જિન ભક્તિની અપૂર્વ આરાધના કરનારો છતાં સંસારમાં આ જીવસંહારની વિટંબણા સમજતો હતો તેથી અલ્પ આરંભ-પરિગ્રહ રાખી એને સંસાર ત્યાગની ઝંખના હતી. માટે જ એનું સામાયિક મૂલ્યવંતું હતું.

(૧૧) સંસારની ઉપાધિઓ એવી કે વહાલા દેવ-ગુરુની સેવા મૂકાવી એને વેઠ કરવી પડે છે. દેવાધિદેવ અને ત્યાગી ગુરુના ભક્તને શું આ વિટંબણા ન લાગે કે મારે પરમાત્મા અને ગુરુને મૂકી ધંધો બેરી-છોકરા, અને કાયાની પલેવણમાં અમૂલ્ય માનવસમય શક્તિ અને પુણ્ય વેડફી નાખવા પડે ? ‘અરે ! સાધુને ય સ્વાધ્યાયમાંથી ઊઠી ગોચરી જવું પડે ત્યારે એમ થાય કે ‘અહો આ કાયા-ઉપાધિની કેવી વિટંબણા કે રુડો જિનવચનનો સ્વાધ્યાય મૂકી એની સેવા માટે જવું પડે છે ! માટે ગોચરીમાં એવી નિર્દોષતા જાળવું અને પછી સ્વાધ્યાયમાં તથા ક્ષમાદિ ધર્મમાં એવી તન્મયતા રાખું, તેમ બીજી સાધુસામાયારી આવશ્યકાદિની એવી આરાધના કરુ કે ‘મારા સંસારનો જ અંત આવે. પછી આ વિટંબણા જ નહિ, ને મોક્ષમાં મારા પ્રભુની આત્મજ્યોતિમાં મારી આત્મજ્યોતિ સમાવી દઉં.’

પૂજામાં બોલો છો ને કે

‘એમ સંસાર-વિટંબણા દેખી, ચાહું ચરણ જિનચંદના રે

જિનરાજકું સદા મોરી વંદના,’

આ તો મોટી મોટી ગણતરી કરી બાકી અલગ અલગ બાબતો જોતાં સંસારની વિટંબણાઓ પાર વિનાની દેખાય. તેથી જ જીવને સંસારથી ઝટ છૂટી મોક્ષે જવાની ઉતાવળ હોય; જેથી પછી કોઈ વિટંબણા જ નહિ.

સીતાજીને પતિ રામ વડે વનમાં તરછોડવાનું આવ્યા પછી જ્યારે પોતાના બે દીકરા લવણ અને અંકુશે રામ લક્ષ્મણને લડાઈ આપી, ને રામ-લક્ષ્મણ જીતી શક્યા નહિ, તેમજ સીતાજીએ અગ્નિપ્રવેશનું દિવ્ય કરી બતાવ્યું, ત્યારે એમનો ભારે જય-જયકાર થયો. હવે અતિ માનભેર રહેવાનું આવ્યું ત્યારે ન રહેતાં એમણે ચારિત્ર માર્ગ કેમ લીધો ? આવી કોઈ વિટંબણા જોઈ હશે ને કે,-

સીતાજીએ સંસારની શી વિટંબણા જોઈ ? :-

(૧) રામચંદ્રજી જેવા સુયોગ્ય પુરુષને પતિ કરવા છતાં વનમાં તરછોડાવું પડ્યું એ પતિ કરવાનો લોભ ખોટો, મૂળમાં પરમાત્માને મૂકી એવા લૌકિક પતિ કરવા એજ વિટંબણા છે. માટે હવે એ વિટંબણાથી છૂટી અનંત કલ્યાણકર પરમાત્માની જ ઉપાસનામાં લાગું. વળી,

(૨) કોઈ એવા પૂર્વના કર્મના લીધે અપયશ અને વનમાં તરછોડાવાનું આવ્યું. તો કોને ખબર હજી આત્મામાં બીજા એવા કેવા ય કર્મો પડ્યા હોય કે જે નિરનિરાળી વિટંબણા આપે ? માટે હવે તો એ કર્મોનો નાશ કરવામાં સમર્થ એકમાત્ર સર્વવિરતિ-સંયમ અને તપના માર્ગને જ ભજું, સમસ્ત સંસારની વિટંબણાનો અંત આવે.

આમ સંસાર વિટંબણાથી છૂટી એમને મોક્ષે જવાની ઉતાવળ થઈ તો તરત

દીક્ષા લીધી, અને અહિંસા-સંયમ-તપની એવી આરાધના કરી કે એ ત્યાંથી આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને તરતમાં ભારમાં દેવલોકના ઈંદ્ર અચ્યુતેન્દ્ર થયા. પૂછો,

પ્ર.- મોક્ષ પામવાની ઉતાવળ હતી તો મોક્ષ કેમ ન પામ્યા ?

ઉ.- મોક્ષ પામવા માટે વીતરાગ બનવાની આરાધના જે કરવી જોઈએ એ આયુષ્ય આદિની કમીનાએ સંપૂર્ણ ન થઈ શકી, તેથી તરત મોક્ષ ન પામ્યા. બાકી મોક્ષે જવાની ભારે તમન્ના અને ઉતાવળ તથા પ્રયત્ન હતા તો જ એવા મહા માનવંતા પટ્ટારાણીપદ અને મહા માતૃભક્ત લવણ-અંકુશની ભક્તિ લેવાનું મૂકી દઈ સંસારત્યાગ અપનાવ્યો, તેમજ સંયમ આરાધના પણ જવલંત કરી શક્યા, જેથી મહા માનવંતુ અચ્યુતેન્દ્રપણું પામ્યા.

વાત આ છે કે, તમારે મોક્ષે જવાની ઈચ્છા તો હશે, પણ ઉતાવળ છે' એ હોય તો મનને એમ થાય કે 'મારે મોક્ષે જવાની ઉતાવળ છે ? અને કોધાદિ કષાય કરું તો એટલો સંસાર લંબાવવાથી મોક્ષે જવામાં એટલો વિલંબ થાય, માટે એ કોધાદિને દાબું, અટકાવું, કોધને અટકાવવા માટે આ વિચારણા એક આલંબન છે. આ વિચારણાને વારંવાર મનમાં પલોટાવી દિલને એનાથી ભાવિત કરવું જોઈએ. દિલ ભાવિત થયું હોયતો કોધનો પ્રસંગ આવતાં જ મારે તો મોક્ષે જવાની ઉતાવળ છે, અને કોધથી તો સંસાર વધે.' એમ સાવધાની આવી જાય અને કોધને ઉઠતો જ અટકાવવાનું કરાય જેથી એ ઉઠવા જ ન પામે.

જાણ્યું તો ખરું, પણ એથી દિલ ભાવિત કર્યા વિના પ્રસંગે એ સાવધાની ન આપે; 'દિલ ભાવિત કરવું.' એટલે સમજો છો ? તત્ત્વના કેટલા ય વિચાર આપણે જાણતા હોઈએ છીએ પરંતુ એ અવસરે કામ કેમ નથી લાગતા ? જાણ્યું કે જગતના જીવમાત્ર પ્રત્યે મૈત્રીભાવ રાખવા જેવો છે. આ જીવન જીવ્યાની સુવાસ આ છે કે અનાદિના ચાલી આવતા દ્વેષ વૈર વિરોધ કુરતા વગેરેને હવે વોસિરાવી મૈત્રીસ્વભાવ બનાવીએ જેથી અહીં શાંતિ અનુભવાય અને આ ભવ પછી આગળ શુભ પરંપરા પામીએ. આટલો તત્ત્વ વિચાર જાણ્યો તો ખરો, પરંતુ તેવા પ્રસંગોમાં મૈત્રીભાવ ભૂલીને બીજા પ્રત્યે હૈયામાં કેમ દ્વૈષ વૈર વિરોધ ઘલાય છે ? કોઈ સમજાવે તો ય સમજવા તૈયાર નહિ. શું કારણ ? આ જ કે એ તત્ત્વવિચાર વારંવાર હૃદયથી કરી કરીને દિલને એનાથી ભાવિત નથી કર્યું. અર્થાત દિલમાં એવો પરિણામ નથી ઉભો કર્યો. દિલ મૈત્રીની રટણાવાળું મૈત્રીના સ્વભાવવાળું, મૈત્રીના રંગવાળું, ઢાળવાળું પક્ષપાતવાળું નથી બનાવ્યું. આંતર રુચિથી વારંવાર એ તત્ત્વવિચાર દિલમાં પલોટાવ્યા કરીએ તો દિલ એથી ભાવિત થાય, રંગાય; પછી દિલ બોલે કે 'અમૈત્રી થાય જ નહિ. મારે ને વૈર-વિરોધ-દ્વેષ ? છટ્ટ એ મને

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કષાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૧૦૫

બંધ બેસે જ નહિ, મારાથી એ થાય જ કેમ ?'

બસ, દિલ ભાવિત થાય એ રીતે વારંવાર આ વિચાર કરવાનો કે જો કોધાદિ કષાય કરું તો મારો મોક્ષ દૂર ઠેલાય. મારે તો મોક્ષ પામવાની ઉતાવળ, આવું ભાવિત કરવાનું, બીજા અભિમાનાદિ કષાયો, વધુ પડતી ખાનપાનની લપ, રૂપ-રસાદિ વિષયોની ઘેલછા, અને વધુ પડતા પરિગ્રહબંધન અને વધુ પડતી આરામી અંગે પણ, કરવાનું કે મારે મોક્ષની ઉતાવળ છે, તો આ બધી લપ-બંધન-ઘેલછાને કાં પોષું ?' વારંવારની આ ભાવનાથી અવસરે એથી બચાય.

(૧૫) કોધને દબાવવા વળી એક વિચાર આ છે, કે અહીં મને વિશિષ્ટ બુદ્ધિ શક્તિ મળી છે, અર્થાત-બુદ્ધિનું રસાળ ક્ષેત્ર મળ્યું છે.

એમાં વાવેલાં સારાં નરસાં બીજની પછી મોટી વડવાઈ થઈ મબલખ પાક ઉતરે છે, તો કોધાદિ કષાયો અને આહારાદિ સંજ્ઞાઓના આ માનવ બુદ્ધિક્ષેત્રમાં વાવેતર કર્યે ગયા પછી ભવાંતરે એ કષાયો અને સંજ્ઞાઓની મોટી વડવાઈઓ થશે. ને એને ભરપૂર પાક ઊતરવા રૂપે જાલિમ કષાયો-સંજ્ઞાઓભર્યા જીવન બનશે એ કેમ પાલવશે ? અને ત્યાં પછી એ શે કાબૂમાં આવશે ? એના પર પાપાયરણ કેવાં, કેટલાં ? બસ, આ બધા પરિણામથી બચવા કોધ ન કરું.

આપણી નજર સામે પ્રાણી જગત દેખાય છે ને ? એમાં જુદી જુદી જાતના જીવો કેવા કષાયોમાં અને કેવી આહારસંજ્ઞા વિષયસંજ્ઞા વગેરેમાં પડેલા છે ? એક કીડી ની જાતને પરિગ્રહ સંજ્ઞા કેવી ? આખો દિવસ શોધતી જ ફરે, ને ઈષ્ટ મળ્યું તે દરભેગું કરવા મથતી હોય. માખી-મચ્છર-મંકોડાને ખાવાની સંજ્ઞા કેવી ? જીવનમાં એ ખાતર ભમવા સિવાય ને મળ્યું તે આરોગ્યાં સિવાય બીજું કાંઈ કામ જ નહિ ગિરોળી બિલાડી વાઘ વડુ વગેરેના શિકાર પ્રત્યે શત્રુભાવ કેવો ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૨૦,અંક-૬,તા.૯-૧૦-૧૯૭૧

નાના મોટા એકેક જીવના જીવન પ્રત્યે જોઈએ તો દેખાય કે આહાર વિષય એક યા બીજા કષાય, પરિગ્રહ, આરામી વગેરે પૈકી કોઈને કોઈની સંજ્ઞાથી જીવન વ્યાપ્ત છે. એની પાછળ પાપાયરણ પણ કેવાં કેવાં થાય છે ? જીવન પર જોખમ હશે તો ય પાપાયરણ નહિ મૂકે. મચ્છરને ઉડાડ ઉડાડ કરો તો પણ આવી આવીને શરીર પર બેસી કરડ્યા કરશે, સંભવ છે એમાં લયલીન થઈ ગયો ને માણસના હાથની અચાનક ઝાપટ વાગી તો ખત્મ જ ને ? પથારીમાં માકણ કેટલા મરે છે ? કેમ વારું ? જીવન પર જોખમ છતાં અજ્ઞાનતાનાં કારણે એનું ભાન નથી ને

૧૦૬ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“સંસારમાં કેવી કેવી વિટંબણાઓ છે”(ભાગ-૪૪)

આહારસંજ્ઞાની વડવાઈ ઊગી છે એનાં કારણે માણસનું લોહી પીવું છે.

વિચારવાનું આ છે કે આ નાના જીવોમાં આ રસ, આ લત, આ ભાવ ક્યાંથી આવ્યા ? કહો,

આ નાના જીવો કે પંચેન્દ્રિય પશુ-પંખી પૂર્વે કોઈ ભવમાં મનુષ્ય થયેલા; ત્યાં રસાળ બુદ્ધિક્ષેત્રમાં આહારાદિ સંજ્ઞાઓની ના કષાય સંજ્ઞાના વાવેતર કરેલા; એની વડવાઈ ઊગી ગઈ, તે એના હવે ભરચક પાક ઊતરી રહ્યા છે, એટલે એમનાં સમસ્ત જીવન જ સંજ્ઞામય બન્યા છે.

પ્રાણીસૃષ્ટિને જોતાં આવડે તો એની દુર્દશા પર આ વિચાર આવે કે ‘અહો ! આ જીવ એક વાર મારી જેમ મનુષ્યભવ પામેલા, ત્યાં આવા ખાનપાન વિષયો પરિગ્રહ રગડા-ઝગડા ઈર્ષ્યા-ગુમાન વગેરે વગેરેના જ ધંધા કર્યા હશે, તે બિચારાને આવા હલકા ભવ મળ્યા, ને અહીં એનાં જ જીવન બન્યાં છે, તો હું કેમ ગાફેલ છું ? હું ય આ મનુષ્ય ભવમાં શું કરી રહ્યો છે ? બુદ્ધિક્ષેત્રમાં શું વાવી રહ્યો છે ? જે વાવું છું એની જ વડવાઈઓ થશે ને ?

મોટા કલ્પવૃક્ષ ઉગાડનારી રસાળ જમીન કરતાં પણ બુદ્ધિરૂપી જમીન કેઈ ગુણ સતેજ રસાળ છે. માત્ર એમાં કલ્પવૃક્ષના બીજ જેવા ઉત્તમ ઉમદા વિચારો-ભાવનાઓ-વૃત્તિઓનું વાવેતર કરવું જોઈએ.

ભૂમિ તો બહુય રસાળ હોય, પરંતુ એમાં ઝેરી બીજનું વાવેતર થાય તો એમાંથી વિષવૃક્ષો જ ફાલેફૂલે. એમ, માનવ જન્મની રસાળ બુદ્ધિભૂમિમાં અધમ પાપી વિચારો, અધમ ભાવનાઓ, અને નીચ વૃત્તિઓનું વાવેતર થાય તો એના પર એજ વિષમય અધમ વિચારો-વૃત્તિઓની જ વડવાઈઓ થવાની ને ? અધમ અને ઉત્તમ વિચારો ભાવનાઓ વૃત્તિઓ કઈ કઈ તે સમજી લો, સમજીને એનો વિવેક દિલમાં અંકિત કરી લો.

અધમ-ઉત્તમ વિચાર કયા કયા ?

ઈન્દ્રિયોને ગમતા અજગમતા વિષયોના રાગ, દ્વેષભર્યા વિચાર એ અધમ વિચાર છે. ‘આ રૂપ સારું પેલું ખરાબ; આ ચીજ સ્ટેટદાર, પેલી ઢમ-કલાસ, આનો સ્પર્શ સુંવાળો, પેલો તો બહુ બરછટ;’...આવા આવા વિચાર અધમ છે. એમ, ‘આપણને તો પિક્ચરના સંગીત બહુ ગમે આપના દેરાસરોમાં તો ભાઈસાબ ! ભારે કોલાહલ ! પૂજાઓ પણ પુરાણી સાવ નીરસ પદ્ધતિએ બોલાય,’- આ વિચાર શ્રોત્રેન્દ્રિયના ગમતા અજગમતા વિષયનો રાગ-દ્વેષભર્યા હોઈ અધમ વિચાર છે. ત્યારે,

આત્માનો હિત અહિતની દૃષ્ટિએ વિચાર એ ઉત્તમ વિચાર છે, ભલે તે

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કષાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૧૦૭

ઈન્દ્રિયના વિષયનો હોય. દા.ત. પ્રભુની વાણી બહુ મીઠી, એનાથી કલ્પવૃક્ષની વેલડી અને દ્રાક્ષ પણ મીઠાશમાં હારી ગઈ. કવિ કહે છે.-

“જિનમુખ દીઠી વાણી મીઠી સુરતરુ-વેલડી,
દ્રાખ વિહાસે ગઈ વનવાસે, પીલે રસ શેલડી,
સાકર સેતી તરણાં લેતી મુખે પશુ યાવતી,
અમૃત મીઠું સ્વર્ગે દીઠું સુર વધુ ગાવતી.”

અર્થાત્ જિનેશ્વર ભગવાનનાં મુખમાં વાણી મીઠી જોઈને હારી ગયેલી (૧) સુરતરુ-કલ્પવૃક્ષની વેલડી, ‘વિહાસે’-‘વિહાયસે’ આકાશમાં દેવબગીચામાં ચાલી ગઈ, અને (૨) દ્રાક્ષ વનવાસમાં ગઈ, (૩) શેરડી (આપઘાત કરવા કોલુમાં પેઠી તે લોકો એને) પીલીને રસ કાઢે છે; (૪) સાકર તો બિચારી સીદાઈ જ ગઈ, અને (૫) મીઠાં, તૃણ-ઘાસ-જનાવરના મુખમાં જ પેસી ગયા તે પશુ એને આવે છે. (૬) મીઠું અમૃત પણ સ્વર્ગમાં નાસી ગયેલું જોવામાં આવ્યું. આવી આ બધાને મીઠાશથી હરાવનારી જિનવાણીના સુરવધૂ-અપ્સરાઓ ગુણ ગાય છે.

આ શું કર્યું ? જિનવાણીની મધુરતાની પ્રશંસા કરી. પરંતુ કઈ દૃષ્ટિએ ? આત્માના હિતની દૃષ્ટિએ. ભલ્ય જીવો ભલે કાનને મીઠી એટલે ઈન્દ્રિયની દૃષ્ટિએ હિતકર પણ આ વાણી સાંભળીને એમાંથી શું પામે છે ? ત્યાગ; વૈરાગ્ય દયા, સંયમ, શ્રદ્ધા, ઉપશમ વગેરે જ ને ? કારણ કે જિનવાણીને આ જ કહેવાનું હોય છે માટે એ આત્મહિતની દૃષ્ટિએ ઉત્તમ થઈ.

એમ જિનમૂર્તિ બહુ ભલ્ય આકર્ષક; એની આગળ મોટા ઈંદ્ર-ઈંદ્રાણીનાં રૂપ પણ વિસાતમાં નહિ, એમ જિનમૂર્તિનાં રૂપના ગુણ ગાયા, તે પણ આત્મહિતની દૃષ્ટિએ; કેમકે ઈંદ્ર-ઈંદ્રાણીના રૂપ આમ ગમે તેવા દિવ્ય રૂપાળાં પરંતુ એ રાગ કરાવનારા ને રાગથી સંસાર વધે. ત્યારે જિનમૂર્તિ એટલે વીતરાગ પ્રભુની મૂર્તિ ઉપર શાંતરસ ઉપશમરસ વીતરાગતા નીતરતી હોય છે. એ જોનારની કષાય અને વિષયવૃત્તિઓને શાંત કરી સંસાર ટૂંકો કરી આપે છે.

વાત આ છે કે કોઈપણ વિચાર આત્માને ભૂલીને માત્ર ઈંદ્રિયોને સારો નરસો લાગવા પર હોય, તો તે અધમ છે, જ્યારે આત્માના હિત અહિતની દૃષ્ટિએ હોય તો તે ઉત્તમ છે. હીરો કિંમતી, ખુબ સુંદર, એ વિચાર અધમ છે, પરંતુ હીરો કિંમતી શું ? જેટલો કિંમતી અને બહુ સુંદર દેખાય છે એટલો જ એ ભયંકર રાગ-મમતા કરાવી આત્માને બરબાદ કરનારો છે....મમ્મણ શેઠ એવા હીરાની મમતામાં સાતમી નરકે ગયો;-’ આમાં હીરાની સુંદરતાનો વિચાર આવ્યો ખરો, પરંતુ આત્માના ભયંકર અહિત કરનાર તરીકે, તેથી એ ઉત્તમ વિચાર છે.

૧૦૮ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“સંસારમાં કેવી કેવી વિટંબણાઓ છે”(ભાગ-૪૪)

પામર જીવ પ્રભુ પર ક્યારે આકર્ષાય ? :-

અથવા ભગવાનનો હીરાનો હાર હીરાની આંગી સુંદર બની આ વિચાર ઉત્તમ વિચાર છે, કેમકે એમાં આત્મહિતની દૃષ્ટિ છે. ભગવાનનો આવો સરસ હાર યા આંગી વીતરાગ પ્રભુની ભક્તિ છે. પ્રભુનાં સત્કાર સન્માન છે; ને એ સુંદર કેમ ન હોય ? પ્રભુ અતિશય સારા સુંદર અને ઈંદ્રોએ પૂજેલા, તો એમનો હાર આંગી એવા હોવા જ જોઈએ. તેમજ એ જોઈને દર્શનો કરનારનું મન વીતરાગ પ્રભુ ઉપર જવાનું. સંસારના પામર જીવોને વીતરાગ પ્રભુ પર મન જ ક્યાં જાય છે ? એ તો સરસ આંગી રચી હોય, તો એ નિમિત્તે પ્રભુનાં દર્શન આવે છે, તો મન સહેજ પણ વીતરાગ પ્રભુ પર જાય છે, આ બધો વિચાર ઉત્તમ વિચાર છે.

ખૂબી આ છે, તમે કહો છો ને કે ‘સાહેબ ! સંસારમાં બેઠા એટલે વિષયના વિચાર તો ડગલે ને પગલે આવી જાય છે ! પરંતુ જો એને આત્મહિતની દૃષ્ટિએ જોવા વિચારવાનું કરે તો એ વિચાર અધમ મટીને ઉત્તમ બને છે. ‘બંગલો સરસ બંધાયો’ એ વિચારને લંબાવીને એમ વિચારો કે ‘પણ આ જેટલો સરસ એટલા જ બહુ સાવધાન રહેવાનું છે, કેમકે આ જ અતિશય રાગ મમતા કરાવી કરાવી રાગના કુસંસ્કારોના ઢેર વધારશે, ને કાળાં પાપ બંધાવશે.’ તો એ ઉત્તમ વિચાર બની જાય અથવા એમ વિચારો કે ‘કમનસીબી છે, કે આ પાપ ઘરવાસનો બંગલો છે. જો આ દેરાસર કે પોષધશાળા હોત તો ખુશનસીબીની વાત હતી,’ તો પણ એ ઉત્તમ વિચાર બને.

વિષયના વિચારમાં બધે જ આત્મહિતની દૃષ્ટિ જોડી દો, જોડી દેવાનો અભ્યાસ રાખો, અભ્યાસ કરતાં કરતાં પછી વિચારમાત્રને આત્મહિતની દૃષ્ટિ આપવાનું સહજ સ્વભાવિક સરળ બની જશે.

દા.ત. પત્ની સારી સેવાકારી અને આમન્યાધારી મળી, તો એના વિચારની સાથે જ મનને થશે કે હું બહુ સાવધ બની જાઉં. અને એની સેવા આમન્યાનો ગેરલાભ ઉઠાવી એને વધુ રાગ-મોહ-આસક્તિમાં પાડનારો ન બનું. મારા નિમિત્તથી આ બિચારો જીવ વધુ રાગ વધુ પાપમાં શા માટે પડવો જોઈએ ? હું ય મરું ને બીજા જીવને ય મારું ? ના, કમમાં કમ મારે બીજાને પાપમાં ન પ્રેરવા.’ આવો વિચાર ઉત્તમ બની જાય. બાકી તો પત્નીના એકલી સેવા-આજ્ઞાકિતતાની સુંદરતાનો વિચાર કામવાસનાના ઘરનો અધમ વિચાર બનશે.

અહીં બુદ્ધિ ક્ષેત્ર રસાળ મળ્યું છે. એમાં ઉત્તમ વિચારોનું વાવેતર કર્યું જવાનું છે. વિષયોના વિચારને આત્મહિતની દૃષ્ટિના બનાવવાના છે. દા.ત. રસપૂરીનું ભોજન મળ્યું, મનને થયું કે, ‘સુંદર ભોજન મળ્યું,’ તો એની સાથે તરત

વિચાર આત્મહિતનો લાવવાનો; જેવો કે, (૧) ‘પરંતુ એ તો જીલ્લા ઈંદ્રિય અને કાયાને ઉજાણી, બાકી આત્માને તો ખોટનો ધંધો; બીજી બાજુ રાગના ઝેરી સંસ્કાર વધ્યા. ચિકણાં પાપકર્મનો ઉમેરો થયો.’ અથવા

(૨) ‘ભોજન જેટલું સુંદર, એટલું જીવનું રસત્યાગ, આંબેલ, વગેરે કરવાનું સત્વ હણાયું.’

હવે ઝટ આંબેલ તો શું, પણ તિથિના દિવસે ય કેળા-કેરીની લીલોતરી છોડવાનું મન નહિ થાય, અગર ત્યાગ થશે તો ય પરાણે. તે બીજે દિવસે સાટું વાળવાનું મન થશે, એમ વિચારાય

અથવા કમમાં કમ એ વિચાર પણ આવે કે ભોજન સુંદર લાગે એ તો જિહ્વાની ગુલામી છે, પરંતુ હવે એ વધાવ્યું છે તો એના વળતરરૂપે કાલે ૩ વિગઈ ત્યાગ રાખીશ, યા ૧૦૦ લોગસ્સનો કાઉસ્સગ્ગ કરીશ, અથવા રૂપિયો પ્રભુભક્તિમાં ખરચીશ, કે ૫-૧૦ દેરાસરે દર્શન કરી આવીશ,’

ઉત્તમ વિચારનું બળ કેમ ઊભું થાય ? :-

આમ વિષયના વિચારને એક યા બીજી રીતે આત્મહિતની દૃષ્ટિનો બનાવવા તરફ લક્ષ રહેવું જોઈએ. એમ કહેતા નહિ કે ‘માત્ર એટલા વિચારથી શું વળે ?’ કેમકે વિચારો તો સંસ્કાર પાડે છે આજ સુધી એકલી ઈંદ્રિયોના ગમતા અણગમતા તરીકેના જ વિચારો કર્યે રાખ્યા છે. માટે તો એના સંસ્કારો ઘેરા પડ્યા છે, ને તેથી ડગલે ને પગલે વિષયોના જ વિચાર આવે છે. એટલે જો હવે આત્મહિતની દૃષ્ટિએ જ વિચાર કરવાનું રાખશો તો એના સારા સંસ્કારો ઉત્તમ વિચારો માટેનું બળ ઊભું કરશે, ને ઉત્તમ વિચારોને સુલભ બનાવશે.

અધમ વિચારો જેમ વિષયોના, તેવી રીતે ખાનપાનના અને પરિગ્રહના ય હોય, તેમજ કષાયોના કે હિંસાદિ પાપોના પણ હોય.

કયો એવો દિવસ હશે કે જ્યાં ખાનપાનનો વિચાર નહિ આવ્યો હોય ? આજે તો સવારે ઊઠે ત્યાંથી ચાહપાણીનો વિચાર આવે છે. ચાહ પીએ ત્યાં ‘આ ગરમ કે ઠંડી કડક કે ચાલુ ગળી કે ફીક્કીનો વિચાર આવે છે ! ભોજન જમ્યા પહેલા જમતાં, જમ્યા બાદ ભોજનના કે ભોજનની ચીજનો વિચાર આવે છે. આ વિચારમાં જો આત્મહિતની દૃષ્ટિનો કોઈ સંબંધ નથી તો એ અધમ વિચાર બને છે. માણસ ભોજન અંગેની ચર્ચા માંડે છે ત્યાં વિસ્તાર કરવા જોઈએ છે. એમાં કોઈ સંકોચ કે અફસોસ નહિ. એ વખતે મનમાં એના વિચાર કેવા ચાલતા હોય ? ત્યાં હરામ, આત્મહિતના વિચારને કસી લેવા દેવા હોય તો.

‘બુદ્ધિક્ષેત્રમાં શું રોપશો ?’

ત્યારે પરિગ્રહ ધન-માલ-રાચરચિલું અંગેના વિચાર પણ અધમ વિચાર છે આજે જરૂરિયાતો વધી ગઈ. ત્યાં એના વિચાર કેટલા ? વેપાર રોજગાર ધંધાના વિચાર કેટલા બધા ? એમાં આત્મહિતની દૃષ્ટિએ ક્યાં છૂપાયેલી હોય ? એ નહિ એટલે એ વિચારો અધમ બને છે. ઉત્તમ નહિ.

એમ આરામી-સુખશીલતાના પણ વિચારો તેમજ ભયના વિચાર પણ અધમ હોય છે. એવા ક્રોધ કે માન-મદ-અભિમાન, યા માયા કે લોભની વૃત્તિમાંથી ઉઠતા વિચારો પણ અધમ હોય છે.

કચરાપટ્ટી વિચારો કેમ ચાલે છે ? એ કેમ મળે ?:-

ત્યારે માપવા જેવું છે કે દિવસ-રાતમાં અધમ વિચારોનું સામ્રાજ્ય કેવુંક ચાલે છે ? મન મળ્યું છે, બુદ્ધિ મળી છે. એટલે એના આ ઉપયોગ ? અધમ કચરાપટ્ટી વિચારો ચાલ્યા જ કરે ? એનો સંસ્કાર કેવા અને કેટલા પડે ? પછી એવા સંસ્કારોના જુથના જુથ હોય એની અસર નીચે ધર્મ પ્રવૃત્તિ પણ એવા કચરાપટ્ટી વિચારથી અલિપ્ત શી રીતે રહી શકે ? એ તો પહેલાં કહ્યું તેમ (૧) આત્માના કલ્યાણની દૃષ્ટિ મુખ્ય રાખી હોય, અને (૨) એવા વિચારોને પલટાવીને આત્મ કલ્યાણના ઘરના બનાવ્યા હોય, તો ખોટા સંસ્કાર ન પડે (૩) અધમ વિચાર કદાચ આવી ગયા, તો તરત એના પર પછી એ અંગે પારાવાર અફસોસી ચાલે, અને (૪) એથી વિપરીત આત્મહિતના ભરપૂર વિચાર ચલાવ્યા કરતા હોઈએ તો પેલાની કારમી અસરથી બચાય બાકી તો બુદ્ધિક્ષેત્રમાં એવા અધમ ને અધમ વિચારોનાં વાવેતર આગળ પર એની મોટી વડવાઈઓ ઊગારે.

અધમ વિચારોની જેમ અંતરની કષાયની વૃત્તિઓ પણ ચાલતી હોય, એ ય અધમ હોય છે. આ વૃત્તિઓ ઘર કરી ગઈ હોય છે કે બીજા ત્રીજા કામ ચાલે પણ અંદરબાને એક યા બીજા કષાયની વૃત્તિ કામ કરતી હોય છે. માણસ કોઈની સાથે વાત કરે એમાં ય ગર્ભિત કષાયની વૃત્તિ હોય, કાં રાગની કાં દ્વેષની, કાં માનની કાં દીનતાની. અરે ! જીવની આ કેટલી બધી કગાળ દશા કે કોઈ પણ વસ્તુનું દર્શન, યા શ્રવણ, કે સ્મરણ થાય તે રાગ યા દ્વેષ વગેરે અધમ વૃત્તિથી લગભગ ખરડાયેલું જ હોય ?

ઉત્તમ વૃત્તિઓ કઈ કઈ ?:-

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કષાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૧૧૧

ઉત્તમ વૃત્તિઓ (૧) કષાયના ઉપશમની હોય, ક્ષમા-સમતાની, નમ્રતા-મૃદુતા-લઘુતાની, નિષ્કપટતા સરળતાની યા નિર્લોભતા-નિસ્પૃહતા અનાસક્તિની હોય. એમ, (૨) મૈત્રીભાવની, કરુણાની, ગુણપ્રમોદની કે પરપંચાત પ્રત્યે ઉપેક્ષાભાવની વૃત્તિ પણ ઉત્તમ વૃત્તિ છે. (૩) એવી વૈરાગ્યની, (૪) પ્રભુભક્તિની, સાધુસેવાની, દેવ-ગુરુ-બહુમાનની એમ, (૫) જીવદયાની અહિંસાની સત્યની બ્રહ્મચર્ય-સદાચારની વૃત્તિ પણ ઉત્તમ વૃત્તિ છે. દિલમાં ચાહીને આવી વૃત્તિઓ ખૂબ ખૂબ કેળવીએ તો અધમ વૃત્તિઓ પર અંકુશ આવે, કાપ પડે; એ ઓછી થતાં થતાં ઘસારે પડવા માંડે.

ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે જો આ ઉત્તમ ધર્મ વૃત્તિઓનું લક્ષ જ નથી, આવા ઊંચા જીવનમાં એવી ઊંચી ઉમદા વૃત્તિઓ ઘડી લેવાની કોઈ પરવા જ નથી, તો બુદ્ધિક્ષેત્રમાં અધમ વૃત્તિઓ ઘડી લેવાની કોઈ પરવા જ નથી, તો બુદ્ધિક્ષેત્રમાં અધમ વૃત્તિઓ વવાઈ વવાઈને આગળ ભવિષ્ય કેવું ઊભું થશે ? ક્રોધ કષાયને પણ રોકવા માટે આ એક વિચાર રહે કે બુદ્ધિક્ષેત્રમાં કોઈની વૃત્તિ અને વિચારોનાં વાવેતર કરેલા કેટલા એના ભયાનક ઝાડ ખડા કરશે ?

વીતરાગ શી રીતે બનાશે ? :-

શું બુદ્ધિક્ષેત્રમાં ક્ષમાદિની મૈત્રી કરુણાદિની વૈરાગ્યની દયાદિ ને દેવગુરુ બહુમાન વગેરેની વૃત્તિઓ કેળવવાની જરૂર જ નથી એનો કશો પ્રયત્ન નહિ? ને વિષય કષાયોદિની અધમ વૃત્તિઓ જ વાલ્યે જવાનો ધરખમ ધંધો ચાલુ ?

ભલે કદાચ જીવન જીવતાં પ્રસંગે ક્રોધ અભિમાન વગેરે કરવું જરૂરી લાગ્યું, એ કર્યા વિના ન રહેવાયું, છતાં પણ એવા પ્રસંગ સિવાયના સમયમાં અંતરમાં ક્ષમાદિની વૃત્તિ કેળવીએ તો કાંઈ બગડી જાય ? શું મનને એમ ન થાય કે,-

‘અરે જીવ ! આ માનવકાળ એ તો તારા માટે સોનેરી કાળ છે. એમાં ઉત્તમ ક્ષમાદિ મૈત્રી આદિની વૃત્તિઓ નહિ કેળવે તો પછી એ ક્યાં ક્યારે કેળવીશ ? શું ક્યારે ય તારે વીતરાગ નથી બનવું ? વીતરાગ બનવાનું અંતરમાંથી ક્રોધોદિની વૃત્તિઓ કાઢી નાખ્યા વિના અને ક્ષમાદિની વૃત્તિઓને પગભર કર્યા વિના થઈ શકવાનું છે ? ત્યારે ભવિષ્યમાં ક્યારેક એકી કલમે આ પવિત્ર વૃત્તિઓ ઊભી થઈ એકદમ જ ઉત્કૃષ્ટ બની જશે ! એકદમ જ રાગાદિ અધમ વૃત્તિઓને ફગાવી દઈ વીતરાગ બની જવાશે ? ના, એ તો આજથી જ એ કેળવવા માંડીશ એની માત્રા વધારતો રહીશ ત્યારે ભવોએ ઠેકાણું પડશે.’

જીવનનું મૂલ્ય ઉપજાવવા એક મહાનતત્ત્વ :-

એટલું ભૂલશો નહિ કે આ ક્ષમાદિની ઉત્તમ વૃત્તિઓ કોના સંબંધમાં ઊભી

કરવાની છે ? કોધાદિ વૃત્તિના જેને પાત્ર બનાવીએ છીએ, દા.ત. શત્રુ વગેરે, એના અંગે ખાસ ઊભી કરવાની છે.

આ બહુ મહત્વનું તત્ત્વ છે, જીવનવિકાસ, આત્મ વિકાસ અને માનવભવનાં મહામૂલ્યે ઉપજાવવા માટે ખૂબજ ઉપયોગી તત્ત્વ છે. આને જરા સ્પષ્ટતાથી જોઈએ.

કોધની વૃત્તિ કોના તરફ રહે છે ? આપણું કોઈ કશું બગાડે, પ્રતિકૂળ કરે, કે એ દુશ્મન-વિરોધી-નિંદાખોર વગેરે થાય, એના પ્રત્યે કોધની વૃત્તિ થાય છે, આપણા કોધનું એ પાત્ર બને છે. તો પછી ક્ષમા પણ એની પ્રત્યે ઊભી કરવાની છે. નહિતર આપણી સેવા કરનાર, આપણને અનુકૂળ વર્તનાર, આપણા પર પ્રેમ રાખનાર, આપણા મિત્ર થઈને રહેનાર...વગેરે પ્રત્યે શી ક્ષમા કરવાની હતી ?

એમ ગરમીના દિવસોમાં બહુ ગરમી પ્રત્યે ને ઠંડીના દિવસોમાં બહુ ઠંડી પ્રત્યે દ્વેષ થાય છે, એવી રીતે પ્રતિકૂળ રસોઈ-પાણી ચીજવસ્તુ વગેરે પ્રત્યે દ્વેષ થાય છે; એ પણ એક પ્રકારે જડ પ્રત્યે કોધ છે. તો હવે ક્ષમા યાને સહિષ્ણુતા પણ જે કેળવવી છે તે પણ આ પ્રતિકૂળ ગરમી-ઠંડી-ખાનપાન-ચીજવસ્તુ પ્રત્યે કેળવવાની નહિતર અનુકૂળ અનુકૂળ માટે શી સહિષ્ણુતા રાખવાની હતી ?

એટલે જો કોધની દ્વેષની વૃત્તિને આપણે દબાવવી છે તો એ જે જે ચેતન કે જડ પદાર્થ ઉપર થાય ખાસ તે તે પદાર્થ ઉપર આપણે ક્ષમા સહિષ્ણુતા ઉપશાંતતા કેળવવી પડે. ‘એને બાદ રાખીને બાકી જીવો પર મારે ક્ષમા છે. બાકીનાને હું ખમાવું બાકીની જડ વસ્તુઓ પ્રત્યે મારે સહિષ્ણુતા છે, મને ઉકળાટ અરુચિ નથી,’ એવો ક્ષમા સહિષ્ણુતાનો ભાવ ન ચાલી શકે; સાંવત્સરિક ક્ષમાપના વખતે મન અહીં ભૂલું પડે છે કે એ વિરોધીને દુશ્મનને બાદ રાખીને બાકી બીજાની ક્ષમા માંગે છે, બીજાને ક્ષમા આપે છે ‘ફલાણો તો મારો વિરોધી છે, ફલાણાએ મારું બહુ બગાડ્યું છે, મારું ઘણું અપમાન કર્યું છે,’ એમ કરી એને એક બાજુ રહેવા દે છે આમાં કોધની વૃત્તિ શી રીતે શમે ?

ક્ષમામાંથી વિરોધીને બાદ રાખતાં કોધનું શલ્ય : એથી સાનુબંધ કર્મબંધ : એથી કોધ પરંપરા :-

બહુ ધ્યાન રાખવા જેવી આ બાબત છે કે ક્ષમામાંથી આ દુશ્મન વિરોધી વગેરેને બાદ રાખવા જતાં એ ઉપરના કોધની દ્વેષની વૃત્તિનું દિલમાં શલ્ય પડી જાય છે; ને તે શલ્ય કદાચ જિંદગીના છેડા સુધી કાઢી નખાતું નથી, ત્યારે શલ્ય એ બહુ ભૂંડી ચીજ એ દિલમાં ખૂંચ્યું તે ખૂંચ્યું પછી એથી એ કોધ દ્વેષ વગેરે દોષનાં સાનુબંધ કર્મ બંધાય છે. દોષના ગાઢ સંસ્કાર નખાઈ જાય છે, જે પછી ભવાંતરે કોધ દ્વેષ વગેરે વૃત્તિની આવૃત્તિ સલામત રાખે છે. એટલે એ વૃત્તિ એ દોષ

વારંવાર જોયા જ કરે છે. ત્યારે તે તમે એટલું જ જુઓને કે,

અહીં આપણને કોધ દ્વેષ વગેરે દોષ કેમ બહુ નડ્યા કરે છે ?

એટલા જ માટે પૂર્વ ભવોમાં એના શલ્ય દિલમાં દાટી મૂકેલા એના સંસ્કાર ગાઢ બનાવી રાખેલા. કદાચ પૂર્વે ક્ષમાદિ કરવાનો મોકો મળ્યો હશે તો ય ત્યાં કોધાદિના ખાસ પાત્રને એમાંથી બાદ રાખેલા, મનને થયું હશે કે ‘ના, એ પેલી વ્યક્તિ પ્રત્યે ક્ષમા નહિ.’ એને ક્ષમા શાની આપવાની ? એણે તો મારું બહુ બગાડ્યું છે.’ આમ કોધનું શલ્ય દિલમાં ખૂંચી રહ્યું. પછી ભવ પલટાતાં ભલે એ વ્યક્તિ હવે કદાચ સંબંધમાં ન આવી; પરંતુ કોધનું દ્વેષનું શલ્ય સલામત છે, એ વળી બીજી અહીંની વિરોધી લાગતી વ્યક્તિ ઉપર કોધ-દ્વેષને ધમધમાવશે.

પ્ર.- પેલી પૂર્વભવની વ્યક્તિનો સંબંધ તો છૂટી ગયો, એટલે કોધનો સંબંધ છૂટી ન જાય ?

ઉ.- ના, કોધ દ્વેષ ઉકળાટ એ આત્મામાં વણાઈ ગયેલ અશુભ વૃત્તિ છે, અસત્ ગુણ છે, અવસ્થા છે, પર્યાય છે. એને વણી લીધા પછી તો એ જો એક પાત્ર નહિ તો બીજા પાત્ર ઉપર પરંતુ અવશ્ય ઊતરી પડે છે. વ્યક્તિ ગઈ, પણ દ્વેષથી ભાવિત થયેલ રંગાઈ ગયેલ આત્મા તો ઊભો જ રહ્યો એ ક્યાં જાય ?

રાગાદિનું પાત્ર બદલાવાના દંષ્ટાન્ત :-

દા.ત. જુઓ, કેરીની મોસમમાં કેરી ઉપર ખૂબ રાગ કેળવ્યો, હવે મોસમ પૂરી થઈ તો પછી એ રાગ બીજી વસ્તુ પર ઊતરી પડે છે ને ? એમ દા.ત. પરણેલી પત્ની પર રાગ બહુ હતો એ પત્ની ગુજરી ગઈ, ને બીજી પરણ્યા, તો પછી હવે જો એ પણ રૂપાળી ને વિનયવંતી છે તો એના ઉપર રાગ જામે છે ને ? ત્યાં ક્યાં વ્યક્તિનો હિસાબ રહ્યો ? આત્માની રાગ-દ્વેષ ઈર્ષ્યા વગેરેની વૃત્તિને ગમે તે પાત્ર લઈને ભાવિત કરી, દિલને એનાથી રંગી નાખ્યું, હવે એવી વૃત્તિના રંગવાળો જીવ એ વ્યક્તિ નહિ, તો બીજી વ્યક્તિ ઉપર એ વસ્તુ નહિ તો બીજી વસ્તુ પર એ રાગાદિ દોષ જગાવ્યા વિના નહિ રહે.

પ્ર.- તો તો પછી આ રાગ-દ્વેષ વગેરે વૃત્તિઓનો દોષોનો અંત જ ન આવે ને ?

ઉ.- એટલા માટે તો આ કહેવાય છે કે

રાગાદિનો અંત લાવવા જેની પ્રત્યે આ દોષ જાગે છે, ખાસ એની પ્રત્યે એ દોષના નિવારક વૈરાગ્ય-ક્ષમા વગેરે ગુણ કેળવવાના છે.

એટલે જ આ ધ્યાનમાં રાખો કે જો ક્ષમા સહિષ્ણુતા ઉપશાંતતા ગુણ કેળવવા છે, તો તે ખાસ કરીને જે વ્યક્તિ ઉપર કોધ થાય છે, જે વસ્તુ ઉપર દ્વેષ થાય

છે, એના પ્રત્યે તો ખાસ ક્ષમા-સહિષ્ણુતા-ઉપશાંતતા કેળવવી જોઈએ.

એમ, વૈરાગ્ય-અનાસક્તભાવ કેળવવો છે તો તે, જેના પ્રત્યે રાગ આસક્તિ-આકર્ષણ થાય છે, એના પ્રત્યે ખાસ કેળવવાની જરૂર છે.

એવી રીતે ગુણાનુરાગ-પ્રમોદભાવ-મૈત્રીભાવ પણ, જેના પ્રત્યે ઈર્ષ્યા-અસૂયા (સહિષ્ણુતા)-દ્વેષ થાય છે, એની પ્રત્યે તો ખાસ કેળવવા જરૂરી.

એમ, જેની તૃષ્ણા-લોભ-મમતા પીડે છે, એ વસ્તુ પર ખાસ કરીને નિસ્પૃહભાવ-નિર્લોભતા-નિર્મળતા કેળવવી જોઈએ. દા.ત. જો સત્તા-સન્માન-આગેવાનીની તૃષ્ણા થઈ આવે છે તો એ સત્તાદિ પ્રત્યે ખાસ કરીને નિસ્પૃહભાવ નિર્મળભાવ કેળવવા જરૂરી ગણાય.

પાછા ભૂલતા નહિ, આ બધું આ ઉચ્ચ ભવમાં મળેલા બુદ્ધિક્ષેત્રમાં રોપવાનું છે. રોપવું શક્ય છે, રોપવું સરળ-સુલભ હોઈ અવશ્ય રોપવા જેવું છે,

સૌરાષ્ટ્ર ભાલ પ્રદેશની રસાળ ભૂમિ જેવું માનવ-બુદ્ધિ ક્ષેત્ર મળ્યા પછી એમાં ઘઉં કપાસ જેવા અનાસક્તિ ક્ષમાદિનું વાવેતર ન થાય, તો શું બીજની ઉખર ભૂમિ જેવા પશુ કીડાનાં બુદ્ધિક્ષેત્ર મળ્યેથી થશે ?

અહીંનું બુદ્ધિક્ષેત્ર રસાળ છે સુંદર ક્ષમાદિ ગુણોના વાવેતર માટે. પરંતુ એ ક્ષમાદિગુણ ક્રોધાદિનાં પાત્ર પ્રત્યે ખાસ કેળવવાના છે.

પત્ની પ્રત્યે કેવો ભાવ ? :-

બુદ્ધિક્ષેત્રમાં ઉચ્ચ પવિત્રતા ગુણ કેળવવો છે, તો તે કેળવવાનું કામવાસના દબાવીને થાય. તે વાસના કોના પ્રત્યેની ? માત્ર પરસ્ત્રી પ્રત્યેની નહિ, કિન્તુ સ્વસ્ત્રી પ્રત્યેની પણ વાસના દબાવીને પવિત્રતા ગુણ કેળવાય. ‘ના, હું પરસ્ત્રીને તો મા-બેન સમાન દેખીશ, પરંતુ સ્વસ્ત્રી તો કાયદેસર છે, માટે એમાં તો લીન બન્યો રહીશ,’ આવું ધોરણ જો રાખે તો ઊંચી પવિત્રતા ન કેળવાય. એ તો પત્ની પ્રત્યે પણ વાસનાની દૃષ્ટિ ભોગ્યની દૃષ્ટિ પડતી મૂકવી જોઈએ. પત્નીના જ્યારે જ્યારે દર્શન થાય ત્યારે બુદ્ધિ ક્ષેત્રમાં એનાં શરીર કે એકપણ અંગ માટે આ ભોગ્ય છે, રમણીય છે એવો વિચાર ન ઊઠવા દેવો જોઈએ. માતાના કે સગી બેનનાં દર્શન થતાં શું એવો વિચાર ઊઠે ? ના, તો બસ, ઊંચી પવિત્રતા જો ઊભી કરવી છે, બુદ્ધિ ક્ષેત્રમાં રોપવી છે, ને કેળવવી છે, તો પત્ની પ્રત્યે વાસનાની દૃષ્ટિથી ભોગ્યની દૃષ્ટિથી નહિ જોવાનું ત્યારે એના આત્મામાં જે પ્રભાવ ઓજસ-પવિત્રતા ઉત્પન્ન થાય એ અદ્ભુત હોય છે. જાણો છો ને પેથડશાનો આ આત્મપ્રભાવ ?

પેથડશાહનો આત્મપ્રભાવ :-

પેથડશાએ ૩૨ વર્ષની ભર યુવાન વયે સજોડે બ્રહ્મચર્ય ઉચ્ચર્યું. હવે કેમ ?

તો કે પત્ની પર પણ સજોડે બ્રહ્મચર્ય ઉચ્ચર્યું. હવે કેમ ? તો કે પત્ની પરની પણ રહીસહી પણ ભોગ્યદૃષ્ટિ પડતી મૂકી દીધી. ‘રહીસહી’ સમજો છો ને ? તીવ્ર વેદોદય થાય ત્યારે જ માત્ર દવાની પડીકી જેટલી ભોગક્રિયા વેદોદય એ રોગ. રોગમાં દવા કેટલી ખવાય ? ભોજન જેટલી નહિ. એમ અહીં ભોગદૃષ્ટિ પૂર્ણ નહિ, ગાંડાતુરની દૃષ્ટિ નહી. જો એવી દૃષ્ટિ હોત તો જે સંયોગોમાં આ વયે એમણે બ્રહ્મચર્ય લીધું એ લઈ શકત કે કેમ એ વિચારણીય હતું.

પેથડશાએ કેવા સંયોગમાં સંપૂર્ણ વ્રત લીધું ? એક શ્રાવક તરફથી ગામોગામના બ્રહ્મચારી શ્રાવક-શ્રાવિકાને ભેટ અપાતી કાંબળ પેથડશાને ખાસ પહેરામણી તરીકે આવે છે; ત્યારે પેથડશાને એમ લાગે છે કે ‘સાધર્મિકની પહેરામણી પાછી કાઢવામાં એનું અપમાન થાય, અને બ્રહ્મચર્ય વ્રત લીધા વિના સ્વીકારવાનું થાય, અને બ્રહ્મચર્ય વ્રત લીધા વિના સ્વીકારવાનું કાયદેસર કેમ ગણાય ?’ બસ, એટલા વિવેક પર સીધા ત્યાંથી ઉઠીને પત્ની સાથે ગુરુ પાસે જઈ માત્ર ૩૨ વર્ષની વયે જીવનભરનું બ્રહ્મચર્ય વ્રત ઉચ્ચરી લે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૨૦, અંક-૮, તા. ૬-૧૧-૧૯૭૧

૩૨ વર્ષની વયે પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય કેમ સહેલું ?

બોલો, આવા કાંબળના પ્રસંગમાત્રમાં આ વયે અને મહામંત્રીપદની વૈભવયુક્ત ઠકરાઈમાં આ મહાન વ્રત ઉચ્ચરી લેવું સહેલું છે ? ના, તો પછી પેથડશાને કેમ સહેલું પડ્યું ? કહો, એમના બુદ્ધિક્ષેત્રમાં પવિત્રતા ખૂબ રમતી હશે, તે સ્વપત્ની પ્રત્યે પણ વાસનાદૃષ્ટિ ઘણી ઘણી દબાવીને રહી સહી યાને નહિવત કરવા પૂર્વકની પવિત્રતા હશે, માટે પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય સહેલું પડ્યું. સ્વપત્ની ઉપર ગાંડાતુરની દૃષ્ટિ હોય તો આ શે બને ? એ તો રહી સહી વાસનાદૃષ્ટિ તે આ કાંબળની પહેરામણીનું નિમિત્ત મળતાં સાવ ઊઠી ગઈ, હટી ગઈ, ને પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય સ્વીકારી ઊંચી પવિત્રતા બુદ્ધિક્ષેત્રમાં સ્થાપિત કરી દીધી.

પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યની ઉચ્ચ પવિત્રતાના જતન કેવી રીતે ? :-

હવે આ ઉચ્ચ પવિત્રતાનાં જતન કેવી રીતે કરવાનાં ? પત્નીના અંગ અંગોપાંગ પર લેશ પણ ભોગ્યદૃષ્ટિ નહિ રાખીને, આ બદન, આ ચક્ષુ, આ ગાલ વગેરે સુંદર છે, રમણીય છે. એવું જોવાનું આત્માના એક રુવાડે નહિ. પત્ની ને સગી બેન જેવી ચિત્તમાં સ્થાપી દીધી. હવે લેશમાત્ર પણ ભોગ્યદૃષ્ટિ જ નથી. એટલે બુદ્ધિક્ષેત્રમાં ઉચ્ચ પવિત્રતા ઝાકઝમાળ ખીલી ઉઠી.

પેથડશાની આ પવિત્રતાનો પ્રભાવ કેવો પડ્યો ?

એક વારના પ્રસંગે રાજાની પટ્ટરાણીને તાવ આવ્યો. ઔષધ-ઉપચારથી એ ઊતરતો નહોતો, એમાં પટ્ટરાણીને ક્યાંયથી ખબર પડી કે મંત્રીશ્વર પેથડશાની કામળીનો અજબ પ્રભાવ છે, તેથી એણે એ કામળી મંગાવી ઓઢીને સૂઈ ગઈ. બસ, એના પ્રભાવે તાવ તરત ઉતરી ગયો. અને રાણીને આરોગ્યની ઘસઘસાટ ઊંઘ આવી ગઈ. બોલો પેથડશાની પવિત્રતાનો કેવો પ્રભાવ એમની ઓઢેલી કામળીનો સંસર્ગ તાવ ઉતારી નાખે ? પવિત્ર શરીરનો આછો પસીનો કામળીમાં લાગી ગયો, એ દવાનું કામ કરી ગયો.

એમ કહેતા નહિ કે પણ એ તો કાકતાલીય ન્યાયથી બને ને ? તાડ પડવાની તૈયારી હતી ને એના માથે કાગડો બેસી ગયો, ને ત્યાં તાડ પડ્યું, તેથી એમ થોડું જ કહેવાય કે કાગડો બેસવાથી તાડ પડી ગયું ? એમ અહીં તાવ ઉતરવાનો હોય ત્યાં કામળીનો સંપર્ક થઈ ગયો તેથી એમ થોડું જ કહેવાય કે કામળીથી તાવ ઉતરી ગયો ?' આવું કહેતા નહિ, આગળ જુઓ હજી શું બને છે.

રાણી પેથડશાની કાંબળ ઓઢી ઘસઘસાટ ઊંઘી રહી છે, ત્યાં ઈર્ષ્યાળુ શોક્યરાણી છિદ્ર શોધતી જ હતી એમાં એને આ નિમિત્ત મળી ગયું. તેથી હવે રાજાને એ દેખાડી ચઢાવે છે, 'જુઓ આ આપની અત્યંત પ્રેમપાત્ર પ્રિયા ! પેથડશા પર એને કેટલો બધો રાગ છે કે આ એની કામળી ઓઢીને સૂતી છે ! એથી કલ્પી લો એનું ચારિત્ર્ય.'

બસ, રાજા વાજા ને વાંદરા, ઠેકાણાં નહિ, જેમની ફૂંક મળે એમના વાગે. રાજા ત્યાં ઊભો ન રહ્યો અને તે ઘડીથી આ પટ્ટરાણીનો ત્યાગ કરી દીધો. રાણી તો પછી જાગી જુએ છે કે 'તાવ નથી, ખુશી ખુશી થઈ ગઈ,' પરંતુ એ ખુશી કેટલા સમયની ? રાજાએ આને ત્યાં આવવાનું કે એને બોલાવવા સરખું ય બંધ કરી દીધું છે. રાણીને ખબર ન પડી કે રાજાએ કેમ ત્યાગ કર્યો; અને અત્યારસુધી રાજાના લાડ લીધેલા, હવે એકાએક બંધ થઈ ગયા, તે સહ્યું જતું નથી, મુંઝવણનો પાર નથી. કોઈના પર ખોટો આક્ષેપ પૂર્વ ભવે કરી નાખ્યો, હવે એનું પાપકર્મ આ ભવે કેવી સીફતથી સારા આત્મા પર પણ બદલો લે છે ? માટે અહીં આક્ષેપ-નિંદા-ચુગલી કરતાં બહુ વિચાર કરો.

મનુષ્યનું બુદ્ધિક્ષેત્ર કેવુંક છે ? એમાં ક્યારા ભૂંસા ભરવા હોય તો ભરી શકાય છે, ને રસાળ માલ ભરવો હોય તો તેમાં ય કોઈ અટકાવતું નથી. કપડાં ચોકખાં કરવા હોય, શરીર ચોકખું કરવું હોય તો એમાં હજુ અટકાવનારા મળે, સાબુ વગેરે સામગ્રીના અભાવે અટકાયત થાય પરંતુ બુદ્ધિ ચોકખી કરવી હોય,

એના ક્યારા બહાર કાઢી નાખવા હોય, એમાં નવા ક્યારા ન ભરવા હોય તો કોણ અટકાવનાર છે ? કોઈ જ નહિ.

મોટો જુલ્મગાર પણ કરી કરીને શું કરી શકે ? બહારનું કાયા સુદ્ધાનું બગાડી શકે, પરંતુ અંદરની બુદ્ધિનું ન બગાડી શકે.

બુદ્ધિ તો આપણે જ બગાડવી હોય તો બગડે; આપણે જાતે એમાં ક્યારા ઘાલવા હોય તો જ ક્યારા અંદર પેસે.

બાકી બહારની આપત્તિ ગમે તેવી આવે, તો પણ આપણે જો બુદ્ધિને સમતોલ ધીર ગંભીર રાખીએ તો તેથી આપણને કશો વાંધો નથી આવતો, એથી આપત્તિ કાંઈ વધી જતી નથી. માનો કે ચાર ડીઝી તાવ ચડી ગયો છે, હવે ત્યાં જો બુદ્ધિમાં મનમાં હાયવોય ન ઘાલીએ તો તેથી શું તાવ ચારનો પાંચ ડીઝી થઈ જાય ? કશું જ નહિ; આપત્તિ વખતે બુદ્ધિમાં દીનતા-હાયવોય-દ્વેષ-ગુસ્સો વગેરે ક્યારો ઘાલવાથી આપત્તિ ઘટતી નથી. ને ન ઘાલવાથી આપત્તિ વધતી નથી. એવું જ સંપત્તિ વખતે બુદ્ધિમાં રોફ-અભિમાન-આસક્તિરૂપી ક્યારા ઘાલવાથી સંપત્તિમાં વધારો થતો નથી. અને ક્યારો ન ઘાલવાથી સંપત્તિમાં ઘટાડો થતો નથી. તો પછી બુદ્ધિમાં ક્યારાને ઘાલવાનું કામ શું ? આપત્તિમાં ખેદ-દિનતા-રાંકપણું કે સંપત્તિમાં ગર્વ-અતિહર્ષ આસક્તિ; બુદ્ધિને અડાડવા જ નહિ.

પેલી પટ્ટરાણી રાજાએ ત્યાગ કરવાથી મુંઝાય છે, હાયવોય કરે છે કે મહારાજાને મનમાં મારા માટે શું લાગી ગયું કે મારો ત્યાગ કરી દીધો' બોલો, આ મુંઝવણ-હાયવોય બુદ્ધિમાં ચાલ્યા તેથી એની આપત્તિ ટળવાની ? ઓછી થવાની ? શું રાજા એને થોડું થોડું માનતો થશે ? કશું જ નહિ,

બુદ્ધિના-ક્યારાથી બહારની આપત્તિમાં લેશમાત્ર ફરક ન પડે.

રાણી હવે પેથડશાના હાથ નીચેના મંત્રીને બોલાવી પોતાની સ્થિતિ કહે છે, અને રાજાને સમજાવવા કહે છે.

મંત્રી કહે તમે ધીરજ રાખો. એમ કાંઈ મહારાજાના ગમે તે કારણે ઊકળેલા મન વખતે સમજૂતી ન થાય; કે ત્યાગનું કારણ ન પૂછાય. બાકી હું તપાસ કરીશ કે શું કારણ બન્યું છે. તમારે ધીરતા રાખવી.'

શું છે આ ? મંત્રીની બુદ્ધિમાં સમતોલતા છે, સ્વસ્થતા છે. તેથી અવસરને ઓળખે છે, યોગ્ય સમયની રાહ જુએ છે. પાછી એની શોધ ચાલુ છે. એમા એને પત્તો મળી ગયો કે કયા નિમિત્ત પર આ ઊભું થયું પટ્ટરાણીના પવિત્ર ચારિત્ર્ય તેમજ પેથડશાના પવિત્ર બ્રહ્મચર્ય માટે એને પાકો વિશ્વાસ છે તેથી હવે રાજાના મનની ઊંઘી સમજ કેમ દૂર કરવી એની તકની રાહ જુએ છે. એમાં એને મોકો

મળી ગયો.

એક વાર એવું બન્યું કે રાજાને જ તાવ આવ્યો અને કેમે ય એ ઊતરતો નહોતો. શરીરે વ્યાકુળતા ઘણી હતી. એ વખતે મંત્રીએ કહ્યું મહારાજા ! આપને જો વિશ્વાસ પડતો હોય તો પેથડશાની ઓઢેલી કાંબળ મંગાવો, અને તે ઓઢીને આપ થોડી વાર સૂઈ રહો, તો આ તાવ ઊતરી જશે. પેથડશાહ બ્રહ્મચારી છે, તેથી એમની ઓઢેલી કામળી પ્રભાવવંતી છે.”

તાવ ઉતારવા બીજો તો કોઈ ઉપાય હતો નહિ, તેથી રાજાને લાગ્યું કે લાવ, આ પ્રયોગ કરી જોવા દે.’ રાજા જેવા મોટા માણસ આવી વાત પર એકદમ શ્રદ્ધા શાના કરે ? પરંતુ સંયોગ ફરજ પાડે છે.

જીવની દશા જ આવી છે કે સારી વાત આમ સીધી રીતે ન માને, ન આચરે; પરંતુ એવાં સંયોગમાં મૂકાય ત્યાં માનવું-આચરવું પડે છે.

બોલો, ક્ષમા સારી નથી ? પણ સીધે સીધી ક્ષમા રાખનારા કેટલા ? છતાં સંયોગ એવા બની જાય અને કોધ કર્યા પર પસ્તાવાનો સમય આવી લાગે તો મનને એમ થાય છે કે આ કોધ ન કર્યો હતો તો સારું હતું આટલું ખમી ખાધું હોત તો શું બહુ બગડી જવાનું હતું ? માટે હવેથી ખમી લેવું સારું, વાર્યો ન રહ્યો તે હાર્યો રહ્યો. અલબત્ત આમ હારીને ય ક્ષમામાં આવનાર બધા નહિ; છતાં જે આવે, એણે એના કરતાં પહેલેથી ક્ષમામાં રહેવું શું ખોટું ? પરંતુ એમ ચાલુ સંયોગોમાં સીધો સીધી રીતે ક્ષમા શાની રાખે ? એ તો સંયોગ પલટાય, ફરજ પાડનારા સંયોગ ઊભા થાય ત્યારે એ સૂઝે છે. ત્યારે, સમ્યગ્દર્શન આ કરાવે છે કે જ્ઞાનીનાં વચનથી સારી વાત સીધે સીધી ગળે ઉતારી દે છે.

રાજાએ પેથડશા પાસે કામળી લેવા માણસ મોકલ્યો એ જઈને કહે છે. ‘મહારાજાએ આપની કામળી મંગાવી છે.’ પેથડશા નવી કામળી કાઢીને આપવા જાય છે ત્યાં માણસ કહે એ નહિ, આપની ઓઢેલી કામળી મંગાવી છે.

‘અરે ! મહારાજાને એવી પસીનાવાલી અપાય ?

પેલો કહે ‘પણ એમણે પોતે જ એ મંગાવી છે ને ?’

પેથડશાએ ઓઢેલી કામળી આપી; માણસે લાવીને એ રાજાને આપી, અને રાજા એ ઓઢીને સૂઈ ગયો. બસ, થોડી વારમાં જ તાવ ઊતરી ગયો, અને રાજાને ઘસઘસાટ ઊંઘ આવી ગઈ. જાગીને જુએ છે તો આરામ થઈ ગયો છે, ત્યારે દિવાનને કહે,

‘હે દિવાનજી ! પેથડશાહની કામળીનો આટલો બધો પ્રભાવ ?’

દિવાન કહે ‘મહારાજા સાહેબ ! એ પ્રભાવ પેથડશાના બ્રહ્મચર્યનો છે.

ત્યારે તો મહારાણી સાહેબને એક વાર તાવ આવેલો તો ઔષધથી ઊતરતો નહોતો, તે પેથડશાહની કામળી મંગાવી ઓઢીને સૂતા એટલે તાવ ઊતરી ગયો આટલો બધો પ્રભાવ ?’

રાજાને પસ્તાવો :-

રાજા કહે એમ છે ? ઓહો ! ત્યારે એણે પેથડશાહની કામળી ઓઢેલી મારા જોવામાં આવી તેથી મને તો જુદી જ કલ્પના થઈ અને મેં એના ત્યાગ કર્યો આ બહુ ખોટું થયું.’

દિવાન કહે મહારાજા ! એ તો બિચારા પોતાનું પવિત્ર ચારિત્ર્ય અને આપના પ્રત્યે અથાગ પ્રેમ અને વિનય આદર છતાં કશું કલંક ચડેલું જોઈ બહુ દુઃખી થઈ રહ્યા છે, રાત ને દિવસ એમનું દિલ સળગી રહ્યું છે. હજી પણ આપને તો એ ઉદાર અને સર્વ આશ્રિતો પર અથાગ વાત્સલ્ય વાળા જુએ છે, અને પોતે પ્રેમ ગુમાવ્યો એમાં પોતાનાં કર્મનો જ દોષ માને છે.’

રાજાને એ સાંભળી પારાવાર પસ્તાવો થઈ રહ્યો છે, એ કહે છે, હવે શું થાય ? આ મારો ભયંકર ગુનો છે, એની મારે શી સજા લેવી જોઈએ ?’

દિવાન કહે, સાહેબ ! સજામાં બીજું કશું નહિ, પણ એમને પૂર્વવત્ અપનાવી લો.’

રાજા તરત ઊઠીને પટ્ટરાણીના મહેલમાં પહોંચી જઈ પોતાની ખોટી કલ્પનાની ભૂલ કહી એના ક્ષમા માગવા જાય છે, ત્યાં પટ્ટરાણી પગમાં પડી ને કહે છે, ‘નાથ ! માફ કરો, આપને ક્ષમા માગવાની હોય નહિ. મારે જે બન્યું તેમાં આપનો કોઈ દોષ નથી. દોષ તો મારા ભાગ્યનો છે. પરંતુ હવે મારું સદ્ભાગ્ય જાગ્યું છે. કે આપે સામે પગલે આવીને આ રાંક દાસી પર આટલો બધો અનુગ્રહ કર્યો હું આપનો બહુ ઉપકાર માનું છું ? પત્યું રાજાનો રાણી પર પૂર્વવત્ સ્નેહ ચાલુ થઈ ગયો, પેથડશાહની પવિત્રતાનો આત્મામાં અદ્ભુત પ્રભાવ ઊભો થઈ ગયો એણે એ રાજા રાણી બંનેના તાવ ઉતારી નાખ્યા.

વાત આ હતી કે બુદ્ધિક્ષેત્રમાં પૂર્ણ પવિત્રતા કેળવવી હોય તો પત્નીને પણ વાસનાની દૃષ્ટિએ નહિ જોવી જોઈએ. પેથડશાએ એવી પવિત્રતા કેટલી બધી વિકસાવી હશે કે એ પવિત્રતા દેહ પર પણ ફેલાઈ ગઈ , અને એના મેલથી સ્પર્શાયેલી કામળી ઔષધરૂપ બની ગઈ, અને એના મેલથી સ્પર્શાયેલી કામળી ઔષધરૂપ બની ગઈ ! બ્રહ્મચર્ય કાયાથી પાળવું એક વાત છે, અને પોતાની પણ સ્ત્રીના દેહને ને એના અંગોને સહજ પણ આ રૂપાળા છે, દેખાવડા છે.’ એવી ભોગ્યદૃષ્ટિથી ન જોવા એ બીજી વાત છે. મનમાં પવિત્રતા એમજ નથી આવી

જતી; મન પર ભારે અંકુશ આ, કે સ્ત્રીના એક પણ અંગ પર રમણીયતાનો વિચાર જ ન ઊઠે. કેમ પુરુષ રમણીય અંગ પર એવો વિચાર નથી આવતો ને સ્ત્રીના અંગ પર આવે છે ? એ જ બતાવે છે કે,

સ્ત્રી એ પુરુષ માટે, ને પુરુષ સ્ત્રી માટે વિજાતીય છે, ને વિજાતીયના અંગ તરફ આકર્ષણ વાસનામાંથી ઊઠે છે, ભોગ્યદૃષ્ટિમાંથી કે ભોક્તૃદૃષ્ટિથી ઊઠે છે.

આંખ તો પુરુષ સ્ત્રી બંનેને એક સરખી હોય; પરંતુ આ સ્ત્રી છે એ ખ્યાલ ઉપર એની આંખ મીઠી લાગવા જાય એ વાસનાના ધરનું ભોગ્યદૃષ્ટિના ધરનું દર્શન છે, બસ, મનના ઉપર પાકો અંકુશ મૂકી આ દર્શન જ બંધ; આકર્ષણ મીઠાશ જ બંધ; સ્ત્રી તરીકે સમજ્યા પછી એના એક પણ અંગમાં રમણીયતાનું દર્શન જ નહિ કરવાનું; પહેલે તબક્કે તો અંગનું દર્શન જ નહિ, ને કદાચ થઈ ગયું તો આ સાવધાની કે રમણીયતા દેખાવડાપણું વગેરેનો કશો વિચાર જ નહિ કરવાનો. શાસ્ત્ર આ જ કહે છે કે સામે આવી પડેલું રૂપ ચક્ષુ ટાળી નહિ શકે, છતાં ત્યાં કર્તવ્ય આ, કે એમાં રાગ નહિ કરવો એટલે ? સારા રમણીય તરીકે રૂપ નહિ જોવું.

માનવભવે મહાર્કિમતી બુદ્ધિક્ષેત્ર મળ્યું છે, એમાં સુંદર વિચારો રોપ્યે જવાના છે, સુંદર ભાવનાઓ વાવ્યે જવાની છે, સુંદર ક્ષમાદિ ભાવો સંગૃહીત કર્યે જવાના છે. આના પર વિચાર ચાલ્યો કે આ ક્ષમા આદિ ભાવ પણ, જેના પર ક્રોધ વગેરે થાય છે, એના પર ખાસ કરીને દાખવવાના છે. એટલે કહ્યું કે ઊંચી પવિત્રતાનો ભાવ લાવવો છે તો સ્વસ્ત્રી પ્રત્યે પણ વાસનાનો ભોગ્યદૃષ્ટિનો ભાવ હટાવી દેવો પડે.

ક્રોધને અટકાવવા માટે આ વિચાર, કે ‘મને સુંદર બુદ્ધિક્ષેત્ર મળ્યું છે તો એમાં કાળો ક્રોધ નહિ પણ ઉજ્જવળ ક્ષમાને જ રોપુ; જેથી ભવિષ્યમાં બુદ્ધિક્ષેત્રમાં એ ક્ષમાની મોટી વડવાઈ તૈયાર થાય. નહિતર ક્રોધની વડવાઈ તૈયાર થયે એ શે સહાશે, અને પછી એ શે નષ્ટ કરી શકાશે ?

(૧૬) ક્રોધને અટકાવવા માટે વળી એક ઉપાય કે

જેના અંગે ક્રોધ થાય છે. તેના સંબંધમાં અનુકૂળતાની કલ્પના કરવાથી યા તાત્વિક સ્વરૂપ જોવાથી ક્રોધ દબાઈ જાય છે. દા.ત.

ગજસુકુમાળ મહામુનિ સ્મશાનમાં ધ્યાનમાં ઊભા છે, ને ત્યાંથી પસાર થતા સોમિલ સસરાએ અતિ ગુસ્સે ભરાઈ ‘દુષ્ટ ! મારી દીકરીનો ભવ બગાડ્યો ? લે એની સજા,’- એમ ચિંતવીને એણે મુનિના મસ્તક પર માટીની પાળ કરી એમાં ધગધગતા અંગારા ભર્યા. હવે અહીં મુનિનું મસ્તક બળવા માંડ્યું, ત્યાં એમને

ગુસ્સો ન આવે ? પરંતુ ગુસ્સો મનને કશું પ્રતિકૂળ થવા પર થાય છે, ત્યાં જો પ્રતિકૂળને બદલે અનુકૂળની કલ્પના ઊભી કરવામાં આવે તો એ અનુકૂળ કરનાર પ્રત્યે ગુસ્સો શું કામ થાય ?

ગજસુકુમાળની પ્રતિકૂળમાં અનુકૂળતાની ભાવના :-

ગજસુકુમાળને આ પ્રતિકૂળ થતું હતું કે એમનું મસ્તક બળી રહ્યું હતું, વેદના અતુલ હતી, શરીર ખત્મ થવાની સ્થિતિમાં મૂકાયું હતું, આ બધું પ્રતિકૂળ છતાં એમણે પ્રતિકૂળતાની કલ્પના જ ન ઊઠવા દીધી, સીધી, અનુકૂળતાની જ કલ્પના જગાવી; કવિ કહે છે,-

‘મોક્ષપાઘ બંધાવી સસરાને દોષ નવિ દીધો રે,

વેદના અતુલ સહી સમતા રસ પીધો રે;

ચિરંજીવો કુંવર મારા ! ગજસુકુમાળ રે.’

ગજસુકુમાળે વિચાર્યું કે આ તો મને સસરાએ મસ્તકે મોક્ષની પાઘડી બંધાવી, એમ કરીને એમણે સસરાનો દોષ ન કાઢ્યો. બળવાની અતુલ વેદના એમણે સહી એમાં કેવળ સમતારસ શાંત સુધારસ પીધો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૨૦,અંક-૧૧,તા.૨૦-૧૧-૧૯૭૧

શું કર્યું ? ‘મારે મોક્ષે જલ્દી જવું છે; મોક્ષ આવી વેદના આપનારાં કર્મ હટે નહિ ત્યાં સુધી થાય નહિ; ને એવાં કર્મ આવી વેદના આવ્યા વિના ખત્મ થાય નહિ; તો મારાં માથે અંગારા મૂકનાર સસરાએ આ ઠીક જ કર્યું જેથી વેદના આવીને કર્મને રવાના થવાની ફરજ પાડે છે, ને મોક્ષને સુલભ બનાવે છે. એવી મોક્ષદાયી વેદનાની સગવડ કરનાર સસરા તો ઉપકારી છે. આ કરનાર સસરાએ મોક્ષને અનુકૂળ અંગારા ભરી માટીની પાળ કરી તે તો મોક્ષની પાઘડી જ બંધાવી ! ધન્ય સસરાને ! ધન્ય તમારો મહાન ઉપકાર કે તમે મોક્ષને અનુકૂલ સ્થિતિ કરી આપી !’

બસ, આમ અનુકૂળતાની જ કલ્પનામાં ચડ્યા, પછી ત્યાં સસરા પર ગુસ્સો કે અંગારા પર દ્વેષ શાનો થાય ?

બુદ્ધિમત્તા આ કે પ્રતિકૂળ દેખાતા પ્રસંગમાં અનુકૂળ તત્ત્વ શોધી એના પર દૃષ્ટિ કેન્દ્રિત કરવી. ને એનો આનંદ માનવો.

હવે વિચારો કે જ્યાં પ્રતિકૂળતા દેખાય છે એમાં શું કશું અનુકૂળ તત્ત્વ નથી ?

(૧) પ્રતિકૂળમાં પાંચ આધ્યાત્મિક અનુકુળતા :-

અનુકુળ તત્ત્વ જ નથી ? અનુકૂળ તત્ત્વ ત્રણ રીતે હોવાનું વિચારાય.

(૧) અમુક આપત્તિ આવી છતાં બીજા અંશમાં અનુકૂળતા;

(૨) આપત્તિ પોતે જ અમુક દૃષ્ટિએ અનુકૂળ તત્ત્વ,

(૩) આપત્તિ છતાં ઉત્તમ ભવ વગેરે મળ્યા એ મહા અનુકૂળ તત્ત્વ.

(૧) આમાં પ્રતિકૂળ લાગતા બનેલ પ્રસંગમાં યા આવી પડેલ વસ્તુમાં અમુક અંશ અનુકૂળ હોય; દા.ત. શરીરમાં તાવ આવ્યો ત્યાં ‘તાવ સિવાય બીજી બિમારી જેવી કે ખાંસી કફ વગેરે નથી ને ? તો એ બાબતે સારું છે,’ એ અનુકૂળ તત્ત્વ, અથવા તાવ છે, પણ મન સ્વસ્થ છે, ભાનમાં છે, બેભાન નથી. (૧) નમસ્કાર મંત્ર ગણી શકે છે, (૨) ચોવીસ ભગવાનનાં નામ ક્રમસર અનેકવાર યાદ કરી શકે છે, (૩) કર્મ વિપાક ? યાને શુભાશુભ કર્મના ઉદયનો વિચાર કરી શકે છે, (૪) તત્ત્વચિંતન, (૫) પરમાત્મચિંતન કરી શકે છે, ...આ અનુકૂળ તત્ત્વ ગણાય. આના પર મુખ્ય દૃષ્ટિ રહે તો મનને વ્યાકુળતા ન થાય. તો શું આપણને કશા પ્રતિકૂળ વખતે બીજું ઘણું ઘણું અનુકૂળ નથી ?

(૨) બીજી રીતે અનુકૂળ તત્ત્વ એ, કે જે બનેલ પ્રસંગ કે આવી પડેલ વસ્તુ આપણને અણગમતિ પ્રતિકૂળ લાગે છે, એ અમુક દૃષ્ટિએ જોઈએ છીએ માટે અણગમતી પ્રતિકૂળ લાગે છે; પણ બીજી દૃષ્ટિએ જોઈએ તો એ જ અનુકૂળ હોય.

બિમારીમાં ૪ અનુકૂળ તત્ત્વ :-

દા.ત. એજ તાવ વગેરે બિમારી એ ધંધો નોકરી કે ઘરકામ વગેરે બગાડે છે, યા શરીરને કષ્ટ આપે છે માટે પ્રતિકૂળ લાગે છે, પરંતુ એને બીજી દૃષ્ટિએ જઈએ, દા.ત. (૧) સંભવ છે બજારમાં ઉથલ પાથલ હોય અને ધંધો કરવા જતાં ખોઈ બેસીએ એવું હોય ને બજારમાં ગયા પછી જીવ હાથમાં ન રહેતો હોય, તો આ બિમારીથી એ સાહસ અટકી જવાની દૃષ્ટિએ બિમારી લાભમાં છે, એ અનુકૂળ તત્ત્વ છે, અથવા,

(૨) બિમારી એટલે સમય વિશેષ આરંભ સમારંભથી બચાવનાર છે, એ દૃષ્ટિએ લાભમાં છે. આ લાભ ઓછો છે ?

માનવજીવનનું મૂલ્ય સમજો તો જેટલી જીવોની દયા થઈ એટલો મહાલાભ દેખાશે. વળી,

(૩) આમ તો શાંતિથી વધુ સમય બેસી નવકારમંત્ર જાપ કરતા નહોતા, અનિત્યાદિ શુભ ભાવના ભાવતા નહોતા, તે આ બિમારીએ એ કરવા અનુકુળતા કરી આપી; એ અનુકૂળ તત્ત્વ.

(૪) અથવા, બિમારી આવી એ અશુભ કર્મ યાને પાપકર્મના ઉદયથી, પરંતુ એ સાથે સાથે એટલાં અશુભને ભોગવાવી ખત્મ કરતી ચાલે છે; એ અનુકૂળ તત્ત્વ છે. આટલું વારંવાર યાદ રાખજો કે આ જગતમાં

સુખ-દુઃખ જેમ પુણ્ય પાપના ઉદયથી મળે છે, એમ સુખ-દુઃખ એટલાં પુણ્ય-પાપ આત્માની સિલિકમાંથી ઓછાં કરે છે.

બેંકમાંથી નાણાં ચેકથી મળે, પણ પછી ચેકનું શું ? બેંક બેલેન્સનું શું ? એ એમ જ ઊભા તો ન જ રહેને ? ચેક રદ થાય ને બેલન્સ કપાય. એમ અહીં સુખ પુણ્યના ઉદયથી મળે એ વાત સારી, પરંતુ એટલી પુણ્ય મૂડી આત્મામાંથી ઓછી થવાની ? કે એટલું પુણ્ય પાછું ઊભું રહે ? ના, એટલું રવાના થાય. એટલે શું આવ્યું ? બેંકમાંથી નાણાં લાવ લાવ કર્યે ગયા એટલી જમા મૂડી સાફ; એમ જીવનમાં સુખ-સગવડ મળ્યે ગયે એટલા પ્રમાણમાં પુણ્યમૂડી સાફ જ ને ?

એમ, બિમારી વગેરે દુઃખ ભલે આવ્યું તો પાપના ઉદયથી, પરંતુ સાથે એટલો પાપકરો સાફ થવાનો, પૂર્વનાં ઉપાર્જેલાં પાપ દુઃખ તો આપે છે પરંતુ દુઃખ ભોગવાઈ જવા સાથે એ પાપકરો ભોગવાઈ જઈ ખત્મ થાય છે. પાપ એ આત્મામાં કરો છે. માટે દુઃખ કર્યારને સાફ કરે છે એમ કહેવાય એટલે ?

સુખમાં મૂડી સાફ દુઃખમાં કરો સાફ.

બોલો, શેમાં રાજી થવાનું ?

મૂડી સાફ થવામાં રાજી થવાનું ? કે કરો સાફ થવામાં ? આપણે શું કરીએ છીએ ? સુખ-સગવડ મળી ત્યાં રાજી રાજીનો પોટલો થઈ જઈએ છીએ ! એનો અર્થ મૂડી સાફ થતી આવે ત્યાં રાજી ? અને દુઃખમાં પોક મૂડીએ એટલે કે કરો સાફ થતો આવે ત્યાં નારાજ ? મૂર્ખાઈ નથી આ ?

સુખમાં અભિમાન થાય છે કે ‘હું કેવો સુખી ! કેવો પુણ્યશાળી !’ અલ્યા ! પણ.

પુણ્યશાળી કોણ ? પુણ્ય સફાયટ કરે એ ? કે પુણ્યની ભરતી કરતો રહે એ ?

પરંતુ પુણ્યથી સુખ મળે એટલું અડધિયું યાદ છે. તેથી પોતાના વિશેષ પુણ્ય-સુખ પર ગુમાન થાય છે; ને ગુમાનના અંધાપામાં પુણ્યમૂડી ઘટી રહી દેખાતી નથી, તેથી નવું પુણ્ય એકત્રિત કરવાનો વિચાર જ નથી આવતો. ત્યારે, જો ત્યાં બીજું અડધિયું યાદ રહે કે સુખથી એટલું પુણ્ય નષ્ટ થાય છે,’ આ જો યાદ આવ્યા કરે તો તો સુખ-સગવડ મળતી વખતે ઝટ મનને થાય કે ‘ભાઈ ! આટલું પુણ્ય વેતરાયું, અને આગળ માટે સિલકમાં કેટલું છે એ ખબર નથી, માટે નવાં પુણ્યની

ભરતી કરો.’ મનને આ લાગ્યા પછી પુણ્યના ઉપાય પહેલાં આદરવાનું કરાય
ઘરવાળાને કિંમતી હાર શા માટે ? :-

આ તો બજારમાંથી ૫-૨૫ હજાર કમાઈ લીધા, પછી હજાર બે હજાર રૂપિયાનો નેકલેસ (હાર) ખરીદી લઈ જવાનું મન થાય છે, પણ કોના માટે ? આદેશ્વર ભગવાનના ગળામાં ચડાવવા માટે ? આવો આઘા, ભગવાનને તો ચડાવનારા ઘણા છે, તેમ ભગવાનના તો દાગીના પડેલા જ છે; અમારા ઘરવાળાને બીજું કોણ પહેરાવનાર હતું ? અને એમના દાગીના આમ પડ્યા તો છે, પણ તે તો વાર તહેવારે પહેરવાના; પણ ચાલું રોજ માટે પહેરવા જોઈએ ને ?’ બોલો મનની આ જ દશા છે ને ? ભગવાનને ચાલુ રોજ પહેરાવવા ન જોઈએ, ઘરવાળાની ડોકે રોજ જોઈએ. કેમ વારું ? લોકમાં એ સારા દેખાય એટલા માટે ? ના રે ના પોતાને એ એમ ને એમ જોવા મળે એના કરતાં ગળામાં નેકલેસવાળા જોવા મળે એમાં આનંદ વધારે થાય એટલા માટે અથવા એ ખુશ રહે તો સારું સુખ આપે આ આનંદની પાછળ મોહ કામરાગ વધે કે ઘટે છે ?

વીતરાગ પ્રભુને હાર શા માટે :-

કહે છે ‘ભગવાનને તો હાર પહેરાવનાર ઘણા છે, આ કહેવાનો અર્થ શો ? પહેરાવનાર શું ભગવાન માટે પહેરાવે છે, કે પોતાના માટે ? હાર પહેરાવીને શું ભગવાનને લાભ કરાવવો છે ? કે પોતાને (૧) કૃતજ્ઞતાનો (૨) જિનભક્તિનો, (૩) પુણ્યનો અને (૪) પાપક્ષયનો લાભ જોઈએ છે માટે ? ભગવાન તો વીતરાગ સર્વજ્ઞ શુદ્ધ-બુદ્ધ-મુક્ત થઈ ગયા, અનંત લાભ પામી ચુક્યા એમને હવે કશા લાભની અપેક્ષા નથી. છતાં એમને ઊંચા દ્રવ્યોથી ભક્તિ કરાય છે. એમાં તો એ ભક્તિ કરનારને પોતાને લાભ થાય એ માટે હાર વગેરે પ્રભુ ચડાવવાની વાત છે. તો એમાં તો જે કરે તે પામે પ્રભુને હાર ચડાવનારા ઘણા હશે, તો એ ઘણાલાભ પામશે પણ તને શો લાભ ? પરંતુ આ વિચાર જ નથી ઉઠતો એટલે આડું બોલાય છે;

મૂળ વાત આ છે કે, જેમ દિવસમાં સૂર્ય તપતો હોય, પરંતુ દિવસ પૂરો થયે સૂર્ય અસ્ત; એમ સુખમાં પુણ્ય તપતું પરંતુ સુખ પૂરું થયેથી અસ્ત પામી જવાનું.

એટલે સુખમાં પુણ્યનો ઉદય યાદ કરી મલકાતા રહેવાને બદલે સુખભોગ, પુણ્ય ક્ષય,- આ જો યાદ રહે તો સાવધાની આવી જાય અને પુણ્યની ભરતી કરવા, પુણ્ય-સંચય કરવા એના ઉપાય પહેલા લેવાય, ત્યારે પૂછો,-

પ્ર.- શું પુણ્ય સંચયની જરૂર છે. પુણ્ય માટે ધર્મ ઉપાય કરાય ?

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૧૨૫

ઉ.- હાં,

પુણ્યની જરૂર છે, પરંતુ તે સુખ વિલાસ કરવાની સગવડ-સામગ્રી માટે નહિ, કિન્તુ મોક્ષમાર્ગની આરાધનાની સગવડ મળે એ માટે.

મોક્ષમાર્ગની આરાધના માટે જુઓ કેટ-કેટલી સગવડ જોઈએ છે ?

મનુષ્યભવ, આર્યકુળ, આરોગ્ય, સંઘયણબળ, સ્વસ્થ મન, ખાનપાન, દેવ-ગુરુનો સંયોગ, દીર્ઘ આયુષ્ય,.....વગેરે જરૂરી છે. એ ન હોય અને (૧) જનાવર કે કીડાનો અવતાર હોય, યા (૨) મનુષ્યપણું પણ અનાર્ય કુળમાં મળ્યું હોય, અથવા (૩) શરીર ભયંકર રોગિષ્ઠ હોય, યા (૪) મન પાગલ ચિત્તભ્રમવાળું મળ્યું હોય, કે (૫) ખાવાના ફાંફા હોય. અથવા (૬) દેવ-ગુરુનો સંયોગ જ ન મળ્યો હોય, યા (૭) આયુષ્ય જ ટૂંકું હોય, તો એ મોક્ષમાર્ગની આરાધના શી રીતે કરી શકવાનો ? માટે આરાધનાર્થે મનુષ્યભવ આદિની જરૂર છે, અને એ પુણ્ય વિના મળે નહિ, તેથી પુણ્યની પણ જરૂર છે; પરંતુ તે મોક્ષમાર્ગની આરાધનાની સગવડ માટે હો. એ સગવડ આપનારું પુણ્ય પુણ્યાનુબંધી જોઈએ. કેમ ?

પુણ્યાનુબંધી પુણ્યથી એ સગવડો મળ્યે સંસારની લીલાલહેરની યા હિંસાદિ પાપો આચરવાની, કે અભિમાનાદિ કષાયોની નહિ, પણ આરાધનાની બુદ્ધિ રહે, અને શક્ય આરાધના થયે જાય.

આ પરથી સમજાશે કે શાસ્ત્ર જે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યને ઉપાદેય આદરણીય કહે છે તે યથાર્થ જ છે, વાસ્તવિક છે.

પુણ્યના સહારા વિના આરાધનાનું ગાડું અટકી પડે.

પાર્શ્વપ્રભુને વચ્ચેના ભવમાં મોક્ષ કેમ નહિ ? :-

નહિતર, જુઓ, શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને ચોથા ભવ મનુષ્યભવથી ચારિત્રની આરાધના જવલંત હતી, ૪થા દેહા ટમા ભવના અંતે અંતે ઘોર ઉપસર્ગમાં પણ મહાસમાધિ અને વધતી શુભ ભાવના હતી, તો ૪થા દેહા, ટમા ભવમાં મોક્ષ કેમ ન પામ્યા ? ત્યાં કહેવું પડે મોક્ષ પામવા માટે કેવળજ્ઞાન જોઈએ, ને એ માટે વીતરાગતા જોઈએ. એ લાવવા શુકલ ધ્યાન જોઈએ, એ માટે ઉચ્ચ ઉચ્ચતર ભાવનાથી ધર્મધ્યાનની ધારા લહેરાવવી વધારવી જોઈએ; પણ અહીં ધર્મધ્યાનમાં ઊંચે ચડતાં એવા શુકલ ધ્યાન પર ચડાવી દેનારી ઉચ્ચ ધર્મધ્યાનની કક્ષાએ એ પહોંચે એ પહેલાં આયુષ્યનું પુણ્યકર્મ પૂર્ણ થઈ ગયું. હવે એ જીવન જ હાથમાં ન રહ્યું, તો ધ્યાનધારા આગળ ઊંચે ચડે જ ક્યાંથી ? આમ આયુષ્ય પુણ્યનો સહારો છૂટી ગયો પછી ઊંચી અપ્રમત્તભાવની આરાધના તો શું, કિન્તુ ચારિત્રની આરાધના ય અટકી પડી. અહીંથી કાળ કરીને દેવલોકમાં ગયા ત્યાં ચારિત્રભાવ

૧૨૬ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રતિકૂળમાં પાંચ આધ્યાત્મિક અનુકુળતા”(ભાગ-૪૪)

ક્યાંથી લાવે ?

પુરુષાર્થ સાથે માનવ આયુષ્યનું પુણ્ય પહોંચે તો જ ધ્યાનધારા ચડી શકે .

પ્ર.- આયુષ્ય પહોંચતું હતું ત્યાં સુધીમાં ધર્મ ધ્યાનની ધારા કેમ એટલી ઊંચી ન ચડી ?

ઉ.- એનું કારણ એ છે કે ધર્મધ્યાનને ઉત્કૃષ્ટ કક્ષાએ પહોંચાડવા માટે અનાસંગયોગ અનાસક્તભાવ સમત્વયોગની નિકટ પહોંચવું પડે. એ એવું સંઘયણબળ મનોબળ હોય અને સામર્થ્યયોગ સધાય તો બની શકે. આ બળ માટે પણ પુણ્યનો સહારો જોઈએ. વળી ધર્મધ્યાનનું જોસ જેવા પ્રમાણમાં હોય તે મુજબ આગળ સામર્થ્યયોગ આવે અને ઊંચે ધ્યાનધારા વધે. એમાં સમય લાગે, પણ આયુષ્ય જો તેટલું પહોંચતું ન હોય. ને ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચતા પહેલાં જ આયુષ્ય પૂરું થઈ જાય, તો કામ અટકી પડે. એટલે વાત આ છે કે આરાધના અલબત આત્માના પુરુષાર્થથી થાય છે, છતાં એમાં માનવ-આયુષ્ય આદિનાં પુણ્યનો સહારો જોઈએ છે, એવું આરાધનામાં સરખી સામગ્રી આપવા દ્વારા સહારો કરનાર પુણ્ય ત્યાજ્ય ગણાય ? કે આદરણીય ગણાય ?

વાત આ ચાલતી હતી કે સુખ પુણ્યથી મળે અને દુઃખ પાપથી આવે, આ પહેલું અડધિયું જોયા કરતાં બીજું અડધિયું નજર સામે રાખ્યા કરો કે ‘સુખમાં પુણ્ય ભોગવાઈ ખત્મ થતું જાય અને દુઃખમાં પાપ ભોગવાઈને નષ્ટ થતું જાય.’ આ જો નજર સામે, રહ્યા કરે તો સુખ વખતે પુણ્યને ખાતાં પુણ્ય વધારવાનો વિચાર રહે, પ્રયત્ન થાય; અને દુઃખ વખતે એટલું પાપ ઓછું થતું જાણી ખેદ નહિ પણ આનંદ રહે કે ‘ચાલો ક્યરો સાફ થાય છે.’

એટલું તો નક્કી ને કે અંદરમાં ક્યરો છે તો જ દુઃખ આવે ?

શરીર અંગે શું છે ? પેટમાં આંતરડામાં ખરાબી હોય ગરબડ હોય તો જ માથું દુઃખે, શરીર તૂટે, ખાટા ડકાર આવે. બહારની પીડા અંદરના ક્યરોને સૂચવે છે. ત્યારે કુદરત આ જ કામ કરે છે, કે અંદરના ક્યરોને સાફ કરવા બહારમાં તાવ લાવે છે, કળતર લાવે છે, અને ખોરાકની અરુચિ લાવે છે, એને જો ધીરજ રાખી નભાવી લો, તો એથી અંદરનો ક્યરો સાફ થતો આવે છે. પણ આડું અવળું કરવા જાઓ તો ક્યરો સલાતમ રહે છે, યા વધે છે. માનો કે ખાવાની અરુચિ છે, ચાલુ ભોજન ભાવતું નથી, ત્યાં જો મીઠું મીઠું કે ખાટું તીખું ખાવા જાય, યા શેર દૂધ ચડાવી જાય, તો શો લાભ ? ક્યરો વધવાનો પણ જો ઉપવાસ જ કરી દીધો તો અંદરનો ક્યરો સાફ થવાને અવકાશ રહેશે.

બસ, આત્મા માટે પણ આવું છે. આત્માને બહારથી દુઃખ આવ્યું, પીડા

આપત્તિ અગવડ આવી, ત્યાં સમજી લેવાય કે આ અંદરખાને રહેલ ક્યરોના લીધે છે. અંદર પાપનો ક્યરો છે તો જ આ પીડા આવે.

શરીરની અંદરના દોષ-ક્યરોની જેમ આ કર્મ-ક્યરો પાકીને દુઃખ-પીડા-અગવડ આપવા દ્વારા બહાર નીકળી જાય છે.

તાવ દેખાડ્યા વિના અંદરનો મળ બળીને સાફ થાય નહિ એમ પીડા દેખાડ્યા વિના અંદરનો કર્મ ક્યરો પણ સાફ થાય નહિ. હવે જો જેમ અરુચિનો સામનો કરી આડુઅવળું ખાવા જઈએ, તો શરીર બગડે, મળ વધે; એમ કર્મ જન્ય બાલ્ય દુઃખ-પીડા અગવડનો સામનો કરી એને હટાવવા આડુઅવળું કરવા જઈએ, યા સામના રૂપે હાયવોય સંતાપ આર્તધ્યાન વગેરે કરવા જઈએ તો અંદરમાં કર્મક્યરો વધે, આત્મા વધુ બગડે, મલભર્યો થાય.

માટે સુખમાં પુણ્ય પરવારે, દુઃખમાં પાપ પરવારે’ આ હિસાબ નજર સામે રાખ્યા કરી સુખમાં સચિંત નમ્ર અને ઉદાસીન બન્યા રહેવાનું; તથા દુઃખમાં નિશ્ચિન્ત અને પ્રફુલ્લિત બન્યા રહેવાનું.

દુઃખમાં ‘નિશ્ચિન્ત’ એટલા માટે કે કર્મના નિર્ધારિત હિસાબ સ્વતંત્ર ચાલ્યા કરે છે, આપણી દખલને ગણકારતા નથી. માટે ત્યાં ચિંતા અધીરાઈ નકામી છે.

દુઃખમાં ‘પ્રફુલ્લિત’ એટલા માટે કે પાપ ક્યરો સાફ થઈ રહ્યો છે.

બસ, આ વાત છે કે પ્રતિકૂળ પ્રસંગ (દા.ત. બિમારી વગેરે) ને જોવાની ચાલુ દૃષ્ટિ બદલી આ દૃષ્ટિએ જોવાનું કરાય તો એ પ્રતિકૂળને બદલે અનુકૂળ લાગે. એવું કોઈ અંગે કરવાનું છે જે નિમિત્તે કોઈ થાય છે, એ નિમિત્તને બીજી દૃષ્ટિએ અનુકૂળ તરીકે જોઈએ, તો કોઈ અટકી જાય. એટલે શીખવાનું આ છે કે પ્રતિકૂળને અનુકૂળ તરીકે જોવું, ત્યાં પ્રતિકૂળમાં અનુકૂળ તત્ત્વ શોધી કાઢવું, ચાલ્ય તે પહેલાં કહ્યું તેમ

(૧) પ્રતિકૂળ લાગતા બનાવ કે પદાર્થનો કોઈ અંશમાં અનુકૂળ તત્ત્વ હોય, યા

(૨) એ પ્રતિકૂળને જ દૃષ્ટિ ફેરવીને અનુકૂળ તરીકે જોવાય અથવા

(૩) અથવા ત્રીજી રીતે અનુકૂળ તત્ત્વ એ જોવાય કે

‘મારે આ કે બીજી ગમે તેટલી આપદા આવે, પીડા આવે, પણ ખરી રીતે મારા આત્માને આની સાથે શું લાગે વળગે છે ? મારા આત્માને તો મને જે ઉત્તમ માનવભવ દીર્ઘ આયુષ્ય, દેવ-ગુરુ-ધર્મ નમસ્કારમંત્ર, શાસ્ત્ર, આચાર અનુષ્ઠાન વગેરે મળ્યા છે, એની સાથે જ સંબંધ છે, એ જ મારી ચીજ છે, મારા આત્માની ચીજ છે, અને વળી એ અતિ સુંદર અતિદુર્લભ અતિ કિંમતી છે. આ જ મારે

ભારેમાં ભારે અનુકૂળ પ્રાપ્તિ છે, અને એનો મને ભારેમાં ભારે આનંદ આનંદ છે.’

વારંવાર જો આ માનવભવ આદિ મળ્યાના આનંદને દિલમાં ઉછાળ્યા કરીએ માણ્યા કરીએ, તો દુન્યવી બાબતો સામે દિલ એટલું બધું ફોરું રહે છે કે એ બાબતોનો કશો દિલ પર ભાર નથી લાગતો પછી દુઃખ આવો પીડા આવો, આપદા આવે, અપમાન આવો, પણ દિલ પેલા આનંદમાં ગરકાવ હોઈ દિલ પર આનો કશો ભાર નહિ, કશી અસર નહિ, દિલ બોલશે, આ તો કુછ નહિ, મારે અસંખ્ય ઈંદ્રોના પૂજ્ય દેવાધિદેવ, ત્યાગી ગુરુ, અનુપમ જૈન ધર્મ, વગેરે વગેરે એટલું અદ્ભુત મળ્યું છે, આહા ! એનો આનંદ આનંદ ઊછળે છે. ત્યાં આ દુનિયાનું સારું ઓછું વધુ મળ્યું શી વિસાતમાં છે ?

લલિતાંગનું દષ્ટાન્ત

પાર્શ્વચરિત્રમાં આવે છે, -લલિતાંગ રાજકુમારને દાનનું વ્યસન હતું, એનો મિત્ર નામથી સજ્જનકુમાર પણ દિલનો દુર્જન હતો, એના પ્રત્યે ઈર્ષ્યાળુ હતો. એણે રાજાને યડાવ્યો કે આ તો પૈસા ઉડાડે છે, તો ભંડાર ખાલી થઈ જશે.’ રાજાએ એ પર રાજકુમારને શિખામણ આપી કે ‘જો ભાઈ ! આવી રીતે પૈસા ઉછાળીશ તો પછી એમ તો ભંડાર ખાલી થઈ જશે, પછી તારે જ રાજા થવાનું છે, ત્યારે ભંડાર વિના મંત્રી સેનાપતિ વગેરે મોટાનાના રાજ્ય નોકરો ક્યાંથી રાખીશ-પાળીશ, ને એ નહિ, તો રાજ્ય શી રીતે ચલાવીશ ? માટે દાનમાં બહું ન ઉછાળાય’

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૨૦, અંક-૧૨, તા. ૨૭-૧૧-૧૯૭૧

લલિતાંગ કુમારે દાક્ષિણ્યથી રાજાને પગે પડી ‘સારું’ એમ કહ્યું. પણ જેને જે વ્યસન એને એ શે છૂટે ? લલિતાંગને દાનનું વ્યસન જ લાગેલું, પૈસા પોતાના ઉપભોગમાં લીલાલહેરમાં ખરચવા તરફ કશું ધ્યાન નહિ, કે પોતાની મૂડી કરવાનો વિચારે ય નહિ; યાચક માગતો આવ્યો, યા કોઈ દુઃખી દેખાયો કે તરત દઈ દેવાની જ વાત. દાન દેવાનો એને સ્વભાવ બની ગયેલો, ને એમાં એને અપરંપાર આનંદ હતો, એટલે પિતાની સલાહ દાન નહિ દેવાની છતાં એને દાન-સ્વભાવ એમ જ ઊભો હતો.

તે એક પિતાએ હીરાનો હાર એને ગળે પહેરાવ્યો. એ પહેરીને કુમાર બહાર નીકળ્યો ત્યાં યાચકો વળગ્યા, કહે-‘કુમાર સાહેબ ! અમને કાંઈ આપો,

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો” (ભાગ-૪૪) ૧૨૯

અમે દુઃખી છીએ’ કુમારને તો દાનનો સ્વભાવ તે યાચક મળતાં કેમ દેખાયો રહે ? બસ, જોયું કે ખીસામાં પાસે કાંઈ નથી, તો તરત જ ગળામાંથી હાર કાઢી યાચકોને દઈ દેતાં કહ્યું ‘લ્યો, આનાં નાણાં ઉપજાવી વહેંચી લેજો.’

બોલો, આ સાંભળતાં તમને મનમાં શું થયું ? એજ ને કે ‘અરરર ! આટલો કિંમતી હાર તે અપાય ? કાંઈ આપવું હતું તો યાચકોને મહેલ આગળ લઈ જઈને મહેલમાંથી પોતે થોડું ધન લાવી ને દેવું હતું બાકી આવો હીરાનો હાર હમણાં ભેટ મળ્યો ને હમણાં જ દાનમાં દઈ દીધો એ તો બહુ મૂર્ખાઈ કરી; આવું જ લાગે ને ? તમને જો આવું જ લાગતું હોય તો સમજો કે દિલમાં જેવો સારી ચીજનો સંગ્રહનો સ્વભાવ છે. ઉપભોગનો સ્વભાવ છે, એવો દાનનો સ્વભાવ નથી.

સ્વભાવ ચીજ જ એવી છે કે જેનો સ્વભાવ તેનો પ્રસંગ આવતાં એ વિચાર વિના સહેજે સહેજે બની જ જાય.

પછી ત્યાં બીજો ત્રીજો વિચાર જ ન આવે.

જીવને અનાદિનો સ્વભાવ છે તો જ્યાં મોટી રકમ લેવાની વાત આવે ત્યાં ક્યાં વિચાર આવે છે કે હું ? આટલા બધા રૂપિયા એકદમ લેવાય ?’ એ લઈ લેવામાં મૂર્ખાઈ ક્યાં લાગે છે ? એ તો ફટોફટ લઈ લેવાય છે; ને જાતને ભાગ્યશાળી મનાય છે કે ‘ચાલો ભાગ્ય ખૂલ્યું લોટરી લાગી ગઈ.’ ‘ફાવી પડ્યા’ મનાય છે. આ બધાની પાછળ ક્યું તત્ત્વ કામ કરી રહ્યું છે ? કહો, લેવાનો સ્વભાવ એ ગમે તેટલું લેવામાં વિચાર ન રખાવે. જેનો સ્વભાવ એને પ્રસંગ આવતાં એ વિચાર વિના સહેજે બની આવે.

બસ, આ રીતે વિચારશો તો લાગશે કે જેને દેવાનો સ્વભાવ જ બની ગયો છે એને દેવોનો પ્રસંગ આવતાં ગમે તેટલું દેવામાં કશો વિચાર ન આવે. મૂર્ખાઈ ન લાગે, પણ જાત ભાગ્યશાળી લાગે કે અહો ! આવો દેવોનો સુંદર અવસર મળ્યો !’ દાન દેતાં ‘ફાવી પડ્યા’ લાગે. માટે જ દેવાનું શોધતો ફરે, શું અનાદિના લેવાના સ્વભાવવાળો જો લેવાનું શોધતો ફરે, તો દેવાના સ્વભાવવાળો દેવા માટે એમ ન કરે ?

એવી રીતે સંઘરવા કે ભોગવવાના સ્વભાવવાળો શું કરે છે ? ગમે તેટલું મળ્યું, લાખો કરોડો અબજો મળ્યા, તો તે બધાય સંઘરી રાખવામાં કશો આંચકો કે વિચાર સરખોય નથી આવતો કે આટલા બધા દાટી મૂકાય ? જાત ભાગ્યશાળી લાગે છે, ફાવી પડ્યા લાગે છે;

એમ ભોગવવાના જ રસિયાને ભોગવવાનો અનાદિ સ્વભાવ તે ભોગવવામાં

૧૩૦ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“લલિતાંગનું દષ્ટાન્ત” (ભાગ-૪૪)

માપનો વિચાર નથી. શું એને સંસારના સુખ ભોગવવામાં માપ છે કે એટલું જ ભોગવાય, વધારે નહિ ? ના, બાવો બેઠો જપે, જે આવે તે ખપે, ગમે તેટલું ભોગવવા મળે તો ખપે છે.

એમ જમણ જમતાં પેટ ના પાડે છે. મોં ના પાડે છે કે ‘બસ ના, હવે વધુ નહિ ચાલે, નહિતર ઊલટી અકળામણ થશે,’ તેથી જમવાનું બંધ રખાય બાકી મન થોડું જ કહે છે કે હેં ? આટલું બધું જમાય ?’ પેટ ને મોં હા પાડતા હોય ત્યાં સુધી તો એટલે બધું ચાલે છે.

એમ સંગીત, પિક્ચર, સારા વેશ-ઠઠારા, બંગલા મોટર-ફરનીચર વગેરે વિષયો ભોગવવામાં ય ક્યારે ય એમ નથી થતું કે ‘હેં ? આટલું બધું ભોગવાય ?’ આવું જો થતું હોત તો તો વૈરાગ્ય થાત, મન વાળત, કે ‘અનંતા કાળ અનંત ભોગવ્યું, હવે હોય ? આ જીવનમાં ય સાકર મીઠાઈ કેટલા શેર, શેર નહિ, કેટલા મણ ખાઈ નાખી ? હેં આટલી બધી ખવાય ? હવે બસ કર, આજથી જીવું ત્યાં સુધી મીઠાઈ બંધ’ આવું મન ક્યાં વાળવાનું બને છે ?

ના, સારું સારું ભોગવવા જેટલું મળે એમાં ‘હેં ?’ નો ચમકારો નથી કે ‘હેં ? આટલું બધું ?’ એમ દાનના સ્વભાવવાળાને-વ્યસનવાળાને ચમકારો નથી કે ‘હેં ? આટલું બધું દેવાય ?’ ત્યાગના વ્યસનવાળાને માપ નથી કે ‘હેં ? આટલું બધું ત્યજાય ?’ એમ ક્ષમાના સ્વભાવવાળાને હિસાબ નથી કે ‘હેં ! આટલી બધી ક્ષમા ના કરાય ?’ એવું પ્રભુભક્તિના વ્યસનવાળાને.

અહીં દાનના સ્વભાવવાળા લલિતાંગ રાજકુમારને યાયકોને હીરાનો હાર આપી દેવામાં કશો આંચકો કે વિચાર યા ચમકારો ન થયો કે ‘હેં ? આવો કિંમતી હાર કેમ દેવાય ?’ હાલતાં ને ચાલતાં દાન દઈ દઈ તમે ય દાન દેવાનો સ્વભાવ બનાવી દો, દાનનું વ્યસન પાડી દો, પછી જુઓ તમને ય ચમકારો નહિ થાય કે ‘હેં ? આટલું બધું દેવાય ? ત્યારે પૂછો,

પ્ર.- તો શું લેવા સંઘરવાનો જ અને કૃપણતાનો જ સ્વભાવ મટીને દેવાનો સ્વભાવ પડી શકે ? પેલો સ્વભાવ જ પડ્યો હોય તે ફરે ?

ઉ.- હા, ઉદમથી શું સાધ્ય નથી ? બધા જ આત્મગુણો પુરુષાર્થથી ઉદમથી સિદ્ધ થાય છે. નહિતર અનાદિકાળથી જીવ દોષોના સ્વભાવવાળો, જો એ સ્વભાવ બદલાતો જ ન હોય તો, સુધરે કેવી રીતે ?

દોષના સામા ઉપાય સતત અને હોંશ બહુમાનથી લાંબાકાળ સુધી આદરતા જવાથી દોષનો સ્વભાવ બદલાઈને ગુણનો સ્વભાવ બની આવે છે.

કૃપણતા દોષનો સામો ઉપાય દાન. સતત દાનનો ઉદમ કર્યે જવાથી

કૃપણતાનો સ્વભાવ બદલાઈ દાનનો સ્વભાવ બની આવે, દાનનું વ્યસન પડી જાય. પછી તો દાન કર્યા વિના ચેન ન પડે.

બે અમેરિકનનું દષ્ટાન્ત

પેલા બે અમેરિકનનું દષ્ટાન્ત જાણો છો ને ? એકે બીજાને રાતના દરિયાકાંઠે સાદા કપડામાં અને દરિયા તરફ જઈ જઈને પાછો આવી બાંકડા પર બેસતો જોયો. જોઈને બરડામાં ધબ્બો મારી બે ડોલર અને વિઝિટિંગ કાર્ડ આપતાં કહે છે ‘મૂર્ખ ! બેકારીનો માર્થો આપઘાત કરવા આવ્યો છે ? લે આ બે ડોલર, ખાવાનું ખાઈ લેજે, અને કાલે આ કાર્ડના સરનામે આવજે, નોકરી અપાવી દઈશ.’

બીજો અમેરિકન આશ્ચર્ય પામી ગયો કે મારી મોટર આઘે ઊભી છે આણે કદાચ એ ન જોઈ હોય તેથી મને ગરીબ બેકાર તરીકે જુએ છે, ‘ખેર, પણ એના પર ખોટું લગાડવાની જરૂર નથી. આના દાન સ્વભાવની મારે કદર કરવી જોઈએ. હું કૃપણ, સામો માગતો આવે તો ય દેતો નથી; ત્યારે આ ? મને ઓળખતો નથી પારખતો નથી, તેમ હું એની માસે માગતો નથી, છતાં એકદમ જ બે ડોલર કાઢીને આપી દે છે, ને વધારામાં નોકરીની ઓફર કરે છે. કેટલો બધો ફરક ! પૈસા તો મારી પાસે ય છે, ને એની પાસે ય છે. પણ અમારા બેમાં આટલું બધું અંતર ? બસ, હું પણ આ ડોલર અને કાર્ડ તિજોરીમાં સાચવીને આગળ રાખીશ, અને રોજ એનાં દર્શન કરી દાનની પ્રેરણા લઈ દાન દેવા માંડીશ.’

બસ, એ રીતે બીજા દિવસથી એણે ચેરીટી કરવા માંડી, દાન કરવા માંડ્યું, એમ કરતાં કરતાં દાનનો રસ લાગ્યો. સંગ્રહ કરતાં હવે દાનમાં આનંદ આવે છે. એકવાર જ્યારે છાપામાં વાંચ્યું કે એજ કાર્ડવાળી કંપની મુશ્કેલીમાં આવી છે, દેવાળું કાઢે એમ છે, ત્યાં એ ચેકબુક લઈ દોડ્યો કંપનીનાં સરનામે, ત્યાં જઈ જુએ છે તો લેણદારોનું ટોળું જામ્યું છે. ‘અમારા પૈસા લાવો.’ એક જ અવાજ છે. સેક્રેટરી બધાને શાંતિથી ધીરજ ધરવા સમજાવી રહ્યો છે ત્યાં આ શ્રીમંત જઈ સેક્રેટરીને ખાનગીમાં લઈ જઈ કહે છે,-

‘મારે માલિકને મળવું છે.’

સેક્રેટરી કહે હમણાં નહિ મળી શકે.

આ કહે હું લેવા નથી આવ્યો, દેવા આવ્યો છું.’

ત્યાં સેક્રેટરીની આંખ ચમકે છે ‘હેં ? દેવા ?’

‘હાં સારું દેવા આવ્યો છું. મને માલિકને ભેગો કરી આપો ?’

બસ, એની મોટરમાં જ સેક્રેટરીને લઈ ચાલ્યો. પહોંચ્યા માલિક પાસે,

માલિકને ય એકાંત રૂમમાં બેસાડી પેલી રાતનો પ્રસંગ કહી ઝેંઘાણીમાં કાર્ડ દેખાડી કહે છે, ‘તમે મને ઓળખ્યો ?’

પેલો યાદ લાવી કહે, ‘હાં, ઓળખ્યા, પણ માફ કરો હમણાં મારી પાસે નોકરી આપવાના સંયોગ નથી. તમને દુઃખીને મારે નોકરી આપવી જોઈએ. પરંતુ કંપની દેવાળામાં જઈ રહી છે; Wind up થઈ જશે, સંકેલાઈ જશે. નોકરી ક્યાંથી આપી શકું ?’

જુઓ, પૈસા ગયા છે, પણ સજ્જનતા સહાનુભૂતિ ઊભી છે. સામાને તિરસ્કારતો નથી કે ‘અત્યારે શું આવ્યા છો ? મારા સંયોગ સમજતા નથી ? અહીં તો મરી રહ્યા છીએ, ને હાલી નીકળ્યા નોકરો લેવા. ઊભા થાઓ જાઓ અહીંથી.’ ના તિરસ્કાર નહિ, પણ હમદર્દી બતાવે છે. ‘મારે તમને દુઃખીને નોકરી આપવી જોઈએ’ શું આ ? સજ્જતાનો સ્વભાવ, પૈસા જાય, પણ સ્વભાવ જાય ? ગમે તેવા કપરા સંયોગમાં ય સજ્જનતા સહાનુભૂતિ મૂકવાની વાત નહિ.

પેલો આવેલો અમેરિકન કહે છે, ‘તમે મને પહેલાં ય ઓળખેલો નહિ. હું ગરીબ બેકાર નહોતો. શ્રીમંત હતો, ને અત્યારે વધારે શ્રીમંતાઈ છે તેથી હું નોકરી કે પૈસા લેવા નથી આવ્યો. તમે બે ડોલર અને નોકરીની ઓફર આપીને જે ઉપકાર કર્યો એનું મોટું દેવું મારા માથે છે, એ ચૂકવવા આવ્યો છું. બોલો, કંપનીને કેટલી મુશ્કેલી છે ?’ આમ કહીને તરત એણે ગજવામાંથી ચેકબુક અને પેન કાઢી ચેક લખવાની તૈયારી કરી.

ત્યાં આ કહે છે, ‘તમે મુશ્કેલી જાણીને શું કરશો ? મુશ્કેલી એટલી બધી છે કે તમને કહેવાય નહિ. તમારી પાસેથી એટલું પડાવવાની આશા ય ન રખાય બે ડોલરના બદલામાં ?’

‘અરે ! એ શું બોલ્યા ? તમે મને માત્ર બે ડોલર નહિ પણ દાન અને ઉદારતાનો ગુણ તથા એથી જીવનમાં આનંદ આનંદ અનુભવવાનું આપ્યું છે. એનો બદલો વળે એમ નથી. બોલો બોલો, ઝટ બોલો, કેટલી મુશ્કેલી છે ?’

આ કહે, ‘પાંત્રીસ લાખ ડોલરનું દેવું છે.’

બસ, ઝટ પેલાએ એટલાનો ચેક લખી નાખ્યો, અને આના હાથમાં આપતાં કહે છે, ‘લ્યો આ, અને રોકડા મંગાવી લઈ લેણદારોને હમણાં ને હમણાં આપી દો. પરંતુ આથી તો માત્ર દેવું પતી જશે. પણ પછી કંપની કઈ મૂડી પર ચાલશે ? માટે જુઓ આજથી તમે મારી કંપનીમાં અડધા ભાગીદાર, વર્કિંગ પાર્ટનર, કંપનીનું દેવું ચૂકવીને આવી જાઓ આપણી કંપનીની ઓફિસ પર; એમ કહીને પોતાનું વિઝિટિંગ કાર્ડ આપ્યું.

આ દેવામાં આવી ગયેલો અમેરિકન તો આ જોઈને આભો જ બની જાય છે. ગળગળો થઈ આંખમાં આંસુ સાથે કહે છે, ‘અરે ! આટલું બધું ? મેં તમારું શું કર્યું છે ? મારે શી રીતે ચૂકવવાનું ? મેં તમને બે ડોલર આપેલા એની તો તમારે જરૂર પણ નહોતી.

પેલો દાતાર કહે આ કોઈ મોટી રકમ નથી; અને આ કોઈ લોન નથી કે ચૂકવવાની હોય આ તો તમારા લેણામાંથી થોડી રકમ પાછી આવે છે. વખતે મારે અલબત્ત કે ડોલરની જરૂર નહોતી, પરંતુ દાન ગુણની બહુ જરૂર હતી ને તે તમે આપેલો એનું તો મૂલ્ય જ અંકાય નહિ. એ તમે મને દાનગુણ શિખવાડતાં મારે જેમ જેમ દાનપ્રવૃત્તિ વધી તેમ તેમ એક બાજુ આનંદ વધતો ચાલ્યો, અને બીજી બાજુ આવક પણ વધતી રહી. એટલે મારી કંપની પર તમારો અનહદ ઉપકાર છે. તેથી એમાં અડધા ભાગીદાર બનો એ હકદારનું છે.

હવે હું બીજું તો શું કહું ? તમારો બહુ આભાર માનું છું.

બોલો, એકી કલમે વગર પિછાણે ૩૫ લાખ ડોલર અને લાખો ડોલર કમાતી કંપનીમાં અડધો ભાગ આપી દેવાનું સાંભળતા ચમકારો થયો ને ? પેલો દેનારને દેતાં ચમકારો આંચકો ન આવ્યો કે ‘હું ? આટલું મોટું દેવું ? આટલી બધી રકમ તે શે અપાય ?’ કેમ આંચકો નહિ ? કારણ કે એને દાનનું વ્યસન લાગી ગયેલું એનો દાનનો સ્વભાવ બની ગયો હતો. દાનના સ્વભાવમાં પછી માપ ન રહે કે ‘આટલું બધું ?’ પહેલાં દાન સ્વભાવ હતો ? ના, પહેલાં તો ભારે કૃપણતાનો સ્વભાવ હતો તો તે બદલાયોને ? શી રીતે ? કહો

મન પર પહેલાં દોષ સ્વભાવની ભારે ખૂંચ-ધૃષ્ટા-ગ્લાનિ-શરમ લાગી જાય અને પછી મન મારીને પણ ગુણની પ્રવૃત્તિ કર્યે જવાય તો દોષસ્વભાવ નાશ પામીને ગુણસ્વભાવ બની જાય.

દોષ કેટલા ભર્યા છે :-

બધા દોષો માટે આ લાગુ પડે. દોષ સુધારવા છે ? તો પહેલાં દિલમાં એ ખૂંચતા કરો, એના પર ધૃષ્ટા તિરસ્કાર ઊભો કરો, એની ભારે ગ્લાનિ-ખિન્નતા શરમ અનુભવો, પછી એની સામેના ગુણની પ્રવૃત્તિ કરવા માંડો, મન ના માને તો ય મન મારીને ગુણની પ્રવૃત્તિ રાખો. જુઓ પછી ગુણનો સ્વભાવ આવે છે કે નહિ ?

પણ પહેલાં દોષ ખૂંચવા જોઈએ ને ? દોષો છે ખરા ? કેટલા છે ? એ ખૂંચે છે ? ખટકે છે ? જૂઠ કેટલું બોલાય ? અન્યાય અનીતિ માયા કેટલી થાય ? ઈર્ષ્યા કેટલી આવે ? અભિમાન કેટલું દેખાડાય ? માનાકાંક્ષા ને બીજાને સારું લગાડવામાં

નિંદા કેટલી કરાય ? ધનનો લોભ કેટલો ? ભગવાનની બેપરવાઈ કેટલી થાય ? છતી શક્તિએ ભગવાનની ભક્તિની બેપરવાઈ કેટલી ? સાધર્મિક પ્રત્યે ઘૃણા-અવગણના કરતાં સંકોચ ખરો ? ખાનપાનના રસ કેટલા ? સ્ત્રીનાં આકર્ષણ ને વિકાર કેટલા ?...બોલો બોલો દોષો ગણવા છે ? મોટું લિસ્ટ થાય ને ? આ બધા દોષ દિલમાં ખૂંચે-ખટકે ખરા ? હૈયે કાંટાની જેમ ભોંકાય ખરા ? નિરંતર એના ખેદ-ગ્લાનિ રહ્યા કરે ? જાત પર ઘૃણા થાય ? માનવભવ બરબાદ રહ્યો દેખાય ?

ગુણનો સ્વભાવ કેમ ઘડાય ? :-

આ બધું હોય તો પછી એના સ્વભાવ મટાડવા એની સામેના ગુણની પ્રવૃત્તિઓ મન મારીને ય આચર્યા કરવી પડે. દા.ત. હજી સત્યબોલવાનો સ્વભાવ સહજ નથી બન્યો, છતાં ઊભા થતાં. જૂઠના પ્રસંગે ચાહીને મન મારીને પણ સત્ય બોલવાની હિંમત કરાય, સત્ય બોલાય.

એમ માયા અનીતિની સામે ચાહીને મનને દબાવીને સરળતાની પ્રવૃત્તિ રખાય. ગભરાવવાનું નહિ કે દિલમાં છે તેવું સરળભાવે બોલવા વર્તવા જઈશું તો લૂંટાઈ જઈશું; ના, પુણ્ય સલામત ત્યાં સુધી સબ સલામત;

કશું લૂંટાવાનું નથી. બાકી આમ તો અંનતા ભવોમાં ઓછું લૂંટાયા છીએ ?

મોટા દેવતાઈ વિમાન કે પૃથ્વી પરના સામ્રાજ્ય ને અઢળક સંપત્તિ વગેરે પણ કર્મસત્તાએ આપણી પાસેથી ખૂંચવી લીધા ને ? ને આપણને ડિસમીસ કર્યા ને ? તો અહીં શું ભારે લૂંટાવાના છીએ કે એ બચાવવા ખાતર જૂઠ-માયા-અનીતિ રમીએ ?' બસ, સત્ય ને સરળ બોલ, સરળ વર્તાવ, કર્યે જવાનો, એમ કરતાં કરતાં એનો સ્વભાવ ઘડાવા માંડશે.

એમ, નિંદાની સામે પરની પ્રશંસાની, ગુણાનુવાદની સારી પ્રવૃત્તિ રખાય. સ્વાભિમાન-માનાંકાંક્ષાની સામે નમ્રતા લઘુતાની વાણી નીકળે.

લઘુતા એવી બતાવાય કે સારી વાતનો જશ જાત ખાતે જમા નહિ, પણ દેવ-ગુરુ યા વડીલને ખાતે જમા; જશ એમને મળે એવું બોલાય, આવડે આ ? સારું કામ આપણે કરીએ, બુદ્ધિ આપણે લડાવીએ, મહેનત આપણી, ને જશ બીજાને આપવાનો ? હા, એમ કહેવાય કે 'મારામાં શું છે ? હું મારી જાતને જાણું છું કે અમુક વખત પહેલાં હું કેવો અજ્ઞાન-મૂઠ-બુડથલ હતો. આ તો વડિલે ગુરુએ કાળજી રાખીને ભણાવ્યો. હોશિયારી મળવાના સંયોગ કરી આપ્યા, ત્યારે આ કાંઈક દેખાય છે. માટે બધો પ્રતાપ વડીલનો છે, દેવગુરુની કૃપાનો છે. બાકી મારી પહોંચ કેટલી હતી એ મને ખબર છે.' આમ જશ એમને અપાય, તો જાતમાં લઘુતાગુણ કેળવાય.

એમ, ધનના લોભની સામે દાનની પ્રવૃત્તિ સારી ચલાવવી પડે; તેમ **ધન કરતાં ધર્મનો લાભ વધારતા રહેવું જોઈએ.**

મનને થાય કે 'લાવ, ચાર દેરાસર વધુ દર્શન કરી લઉં, બે માળા વધુ ગણી લઉં, એક બે રસનો ત્યાગ કરી લઉં, બે સામાયિક વધુ કરી લઉં; તપસ્યા કરતો રહેવા દે દાન પરીપકાર તો હાલતા ચાલતાં કરતો રહું; સાધુ મહારાજ બધાને વંદના કરી લેવા દે, સમય મળ્યો છે તો એમનો સત્સંગ કરી લેવા દે. આમ કરીને જેટલો ધર્મ કમાયા એ લાભમાં છે, એ જ અંતકાળે શાંતિ આપશે, એજ પરભવે જવાબ દેશે, આમ ધર્મ વધારવાથી ધર્મની લગન વધે, બોધ વધે, વૈરાગ્ય વધે, એટલે સહેજે પૈસાની લગન ઓછી થાય. ત્યાં દેવાનો સ્વભાવ ઘડાવા માંડે એટલે હવે જિનભક્તિ, દાન, દયા, ઈંદ્રિયદમન...વગેરેનો સ્વભાવ ઘડાતો આવે.

આ જ રીતે બીજા બીજા દોષો માટે સમજી લેવાનું એના પ્રતિપક્ષી ગુણોની પ્રવૃત્તિ આચર્યે જવાની એમ કરતાં કરતાં એ ગુણનો સ્વભાવ ઘડાતો આવે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૨૦, અંક-૧૩, તા.૪-૧૨-૧૯૭૧

પોડશક શાસ્ત્રમાં બતાવ્યું છે કે,

કોઈપણ દાનાદિ-અહિંસાદિ ધર્મ કે ક્ષમાદિ ગુણની સાધનાનો ક્રમ આ, પ્રણિધાન-પ્રવૃત્તિ વિધનજય-સિદ્ધિ-વિનિયોગ.

આમાં 'સિદ્ધિ' એટલે તે તે ધર્મ યા ગુણનો સ્વભાવ સિદ્ધ થાય તે. આ માટે,

(૧) પહેલાં એનું પ્રણિધાન કેળવો, 'પ્રણિધાન' એટલે 'આ મારે કર્તવ્ય છે, કરવાનું છે,' એવો જાગતો ખ્યાલ, મનનું એમાં પ્રકર્ષણ નિધાન અર્થાત્ અત્યંત સ્થાપન, મનની તન્મયતા. વિશુદ્ધ ભાવના સાથે યથાશક્તિ ક્રિયામાં સમજપૂર્વક મનનું સમર્પણ એ 'પ્રણિધાન'. (૨) આ પ્રણિધાન સાથે તે તે ધર્મ યા ગુણની ક્રિયામાં પ્રવર્તવું એ 'પ્રવૃત્તિ'. (૩) એમાં ઊભા થતા નાના-મોટા વિધનોથી જરાય ગભરાયા કે પાછા પડ્યા વિના ક્રિયા અને ભાવને અખંડ રાખી વિધનો પાર કરી જવા એ 'વિધનજય' (૪) આત્મામાં એ ધર્મ કે ગુણ સહજરૂપે બની જાય, એનો સ્વભાવ બની જાય એ 'સિદ્ધિ'. (૫) પછી બીજા જીવો પર એની સારી અસર પડે, બીજામાં એ ધર્મ કે ગુણ આવે એવી પ્રવૃત્તિ એ 'વિનિયોગ.'

જુઓ, આમાં શું બતાવ્યું ? પ્રવૃત્તિ કરે જાઓ એટલે સિદ્ધિ થાય. આપણું કામ તે તે ધર્મ યા ગુણની ક્રિયામાં તન્મય થઈ પુરુષાર્થ કર્યે જવાનું. એના પર એ

ધર્મ યા ગુણનો સ્વભાવ અંશે અંશે ઘડાતો આવવાનો.

દિલમાં પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમનો સ્વભાવ સિદ્ધ કરવો છે ? તો એમ વાતો કર્યે કે ખાલી ભાવના રાખ્યે સિદ્ધ નહિ થાય; એ તો એ પ્રેમની પ્રવૃત્તિ ક્રિયા તન્મય થઈને કરતા રહેવું પડે. બોલો પ્રેમની ક્રિયા શી શી ? દુનિયામાં જુઓ, શેઠ પ્રત્યે નોકર, પતિ પ્રત્યે પત્ની, પિતા પ્રત્યે પુત્ર, મિત્ર પ્રત્યે મિત્ર પ્રેમ ખાતર શું શું કરે છે ? વિનય કેવો કેવો સાચવે ? સેવા કેવી કેવી કરે ? એની ખાતર સહન કેવું કેવું કરે ? તન-મન-ધનનો ભોગ કેવો કેવો આપે ? એને દિલમાં એનું સ્મરણ કેટલીવાર અને ક્યારે ક્યારે થયા કરે ? બહાર એની પ્રશંસા યશવાદ ગુણગાન એ કેવા કરે ? બસ, ભગવાનની પ્રત્યે પ્રેમની એવી ભરચક પ્રવૃત્તિ જોઈએ; તો પ્રેમનો સ્વભાવ બનતો આવે. જીવનમાં જુઓ, છે આ બધું ? ‘હું પ્રભુનાં દર્શન રોજ કરું છું’ ‘રોજ પૂજા કરું છું,’ ‘રોજ પ્રભુના નામની એક માળા ગણું છું.’ એટલા માત્રથી પ્રભુ પર સહજ પ્રેમ બની આવે ? પ્રેમનો સ્વભાવ બની આવે ? દર્શન-પૂજા કરવા જાઓ ત્યારે ભક્તિની તમારી ચીજ લઈ જાઓ છો ? એટલો ય ભોગ નથી આપવો, ને પ્રભુ પ્રેમ સિદ્ધ થશે ? જોજો, આટલાથીય બસ નથી, પહેલાં કહ્યું તેમ પ્રેમ ખાતર ઘણું ઘણું કરવાનું છે. ત્યારે લાંબે ગાળે પ્રેમ સહજ ઊભો થાય; એવો કે ત્યાં પછી દુન્યવી પ્રેમ ફિક્કા પડી જાય. પછી અવસર આવ્યે એવા પ્રેમસ્વભાવ પાછળ લાખો કરોડો રૂપિયા ખરચતાં આંચકો નહિ આવે કે ‘હું ? આટલું બધું ખરચાય ?’

પેલા કરોડપતિ અમેરિકને એકી કલમે પાંત્રીસલાખ ડોલર અને પોતાની કંપનીમાં અડધી ભાગીદારીનું દાન કરી દીધું ને ? પેલા લલિતાંગ રાજકુમારે હીરાનો હાર યાચકોને એકી કલમે દાનમાં દઈ દીધો ને ? એમને આંચકો ન આવ્યો કે ‘હું આટલું બધું તે વળી દેવાય ?’ કારણ ? દાનની વારંવારની પ્રવૃત્તિથી દાનનો સ્વભાવ બની ગયો હતો, દાનનું વ્યસન પડી ગયું હતું.

લલિતાંગનું હાર-દાન પછી શું થયું ? :-

લલિતાંગે આવો હીરાનો હાર હમણાં મળ્યો ને હમણાં દાનમાં દઈ દીધો. એ પેલો એનો ‘સજજન’ નામનો ઈર્ષ્યાળુ મિત્ર કે, સહી શકે ? તરત એણે રાજાને એની ચાડી કીરી દીધી. બસ, રાજાને એકદમ ગુસ્સો ચડી આવ્યો, હેં ? મેં એને બહુ દાન ન દેવાની શિખામણ આપેલી છતાં એણે આવું કર્યું ? હરામી શું સમજે છે એના મનમાં ?’ તરત એને બોલાવી તડકાવે છે, ‘હાર ક્યાં ગયો ?’

કુમાર કહે ‘દાનમાં દઈ દીધો.’

‘આટલો બધો કિંમતી હાર દાનમાં ? તને ના નહોતી કહી ?’

‘કહેલી, પણ યાચકો બિચારા દુઃખે ટળવળતા હતા, એટલે દઈ દીધો.’

રાજા કહે ‘તે તું રાજ્ય આવી રીતે કરીશ ? નાલાયક ! જા અહીંથી.’

કુમારને બહુ ખોટું લાગ્યું, દાક્ષિણ્ય વિનયથી કશું બોલ્યો નહિ, પણ પિતાનો ઠપકો એના ખાનદાન દિલ માટે અસહ્ય બની ગયો, તે ત્યાંથી નગર બહાર નીકળી ગયો, ચાલ્યો ગયો પરદેશ. હવે રાજાશાહી વૈભવ-વિલાસ-સગવડો મૂકી બહાર ભટકવાનું આવ્યું, બોલો એનાં દિલને દુઃખ છે ? ના જોજો ક્યાં સુધીની પીડામાં દુઃખ નહિ ? હજી પેલો દુર્જન મિત્ર જપતો નથી, તે એ પણ ચાલ્યો કુમારની પૂંઠે, જંગલમાં ભેગો થઈ કહે છે ‘જોયું દાનનું ફળ ?’

લલિતાંગે ઘણું સમજાવ્યો કે ‘ધર્મથી તો સારું જ થાય.’ પરંતુ પેલો માને શાનો ? એ તો કહે ‘ચાલ પાસેના ગામમાં જઈ અભિપ્રાય લઈએ કે ‘ધર્મથી જય ? અધર્મથી ? કે જો ધર્મની જય કહે તો મારી આંખો જાય, અને ‘અધર્મથી જય’ એમ કહે તો તારી આંખો જાય.’ લલિતાંગને તો ધર્મથી જયનો પૂરો વિશ્વાસ તે મંજુર કર્યું. પણ પેલાએ ગામમાં જઈ લોકોને એવી રીતે વાત રજુ કરીને પૂછ્યું બોલો અત્યારે શું દેખાય છે ? ‘લોક કહે’ અત્યારે તો અધર્મથી જય દેખાય છે.’

પત્યું, લલિતાંગને કસોટી આવી, પણ એ ગભરાયો મૂંઝાયો નહિ, જંગલમાં જઈને તરત પોતાની બે આંખ કાઢીને આપી દીધી, દુર્જન મિત્ર એને ઘેરા જંગલમાં દોરી જઈ એના અંગ પરથી બધું લૂંટી એને રખડતો મૂકીને ચાલ્યો ગયો. કેટલી મોટી આપદા આવી ?

અહીં સવાલ આ છે કે લલિતાંગને એથી ભારે દુઃખ લાગ્યું કે નહિ ? શું પોકેપોક રોવા લાગ્યો ?

લલિતાંગને દુઃખ કેમ નહિ ? :-

ના, એના મનને ઠેઠ રાજ્યમાંથી નીકળી જવું પડ્યું ત્યારથી અહીં આંખો ને ધન ગયા ત્યાં સુધીની આપદા આવી છતાં જરાય દુઃખ ન લાગ્યું કે વારું ? કહો, અનુકૂળ તત્ત્વ પર દૃષ્ટિ હતી, અનુકૂળ મળ્યાનો આનંદ આનંદ હતો, શું અનુકૂળ ? દાન પોતાની શક્તિ હતી ત્યાં સુધી દાન કરવાનું મલ્યે ગયું એ પોતાને અનુકૂળ વાત છે, ફાવતી ગમતી વાત છે, ચાલો, ગમે તે થયું પણ દાન તો મજેનું થઈ ગયું ?’ એનો એને આનંદ આનંદ છે; પછી એની આગળ તો એને મન મામૂલી જેવી આ આપદાઓથી દુઃખ શાનું લાગે ?

વાત આ છે કે ક્રોધ થાય છે તે કશું પ્રતિકૂળ આવી પડે ને મનને એથી દુઃખ લાગે એના પર થાય છે. ત્યાં ક્રોધને અટકાવવા આ જોવાનું છે કે શું આમાં કશું અનુકૂળ તત્ત્વ જ નથી ?

(૧) શું આ પ્રતિકૂળ દેખાતું બીજી કોઈ જ દૃષ્ટિએ અનુકૂળ નથી ?

(૨) અથવા શું આ સિવાય બીજી બીજી કેટલીય અનુકૂળતાઓ વર્તી રહી છે એની વડાઈ નથી ?

(૩) અથવા આ બાહ્ય કરતાં તો કેટલાય ગુણા કિંમતી દેવ-ગુરુ-ધર્મ વગેરે મળ્યાં છે, એ અનુકૂળતા શું નાનીસૂની છે ? એનો આનંદ આનંદ નહિ ? ને આ મામૂલી પર ધમધમાટ ? કે રોદણું ?

કોધને અટકાવવા માટેની અનેક રીતની વિચારણા પૈકી આ એક અનુકૂળ તરફ દૃષ્ટિ નાખવાની વિચારણા છે એવી તાત્ત્વિક સ્વરૂપ જોવાની વિચારણા છે.

ગજસુકુમાળ મહામુનિએ આ બંને વિચારણા કરીને સોમિલ સસરા પર કોધ ઊઠવા જ ન દીધો,-

ગજસુકુમાલની બે વિચારણા :-

(૧) એક વિચારમા તો એમણે આ કરી કે ‘આ મારા મસ્તક પર ધીખતા અંગારા સાથેની માટીની પાળ એ તો મોક્ષ માટેની પાઘડી બંધાવ્યા જેવી હોઈ પ્રતિકૂળ નહિ, કિન્તુ ભારે અનુકૂળ છે.’ શિવસુંદરીને પરણવા જવું હોય તો પાઘડી બંધાવી વરરાજાની શોભા વધારવી પડે ને ? આ માથે સગડીથી જે કર્મ બળી બળીને ખાખ થવા પર આત્મતેજ-આત્મશુદ્ધિ ઝળહળતી થઈ રહી છે એ આત્માની શોભા છે. એથી

બળ, બળ, કાયા બળ; તું બળે એમ મારાં કર્મ બળે’ એવી અનુકૂળતાની કલ્પના કરી.

(૨) બીજું એમણે તાત્ત્વિક વિચાર આ કર્યો કે

જે બળે છે તે મારું નથી, ને જે મારું છે તે બળતું નથી.’

તત્ત્વથી જોતાં દેખાય છે કે ‘બળે છે કાયા, પણ તે કાંઈ આત્માની કાયમી સ્વભાવભૂતથી જ નથી. નહિતર અનંતી કાયા મૂકવી બદલવી ન પડત. એમ, જે આત્માની કાયમી સ્વભાવભૂત વસ્તુ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર છે, તે કાંઈ અગ્નિથી બળતા નથી. ત્યારે પોતાની ચીજ નહિ, એવી દુર્જન પાડોશી જેવી કાયા બળે એનું દુઃખ શું કરવું ? તેમ જ નહિ બળી શકતા જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર જો પાસે જ છે, તો સંતોષનો દમ જ ખેંચવો ને ?

આમ બંને રીતની વિચારણાથી ગજસુકુમાળ મહામુનિએ કોધને તદ્દન અટકાવી દીધો, એવો અટકાવ્યો ને એવા ઉપશમ ભાવમાં ચડ્યા ચડ્યા કે ત્યાં બળીને મૃત્યુ થાય એ પહેલાં જ શુકલધ્યાન ક્ષપકશ્રેણિ અને કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે સિધાવ્યા, અનુકૂળતાની કલ્પના અને તાત્ત્વિક વિચાર કેટલું અદ્ભુત કામ કરે છે ?

તાત્ત્વિક વિચાર તો એક જાતનું પોલાદી બખ્તર છે, આત્માને મોહદૃષ્ટિના, દુર્બુદ્ધિના, આર્તધ્યાનના, કાળી લેશ્યાના, દીનતા કોધ કે ઉન્માદ-અભિમાનના કશા બાણ લાગવા ન દે.

તત્ત્વવિચારની વડાઈ :-

ગજસુકુમાલ મહામુની કેટલા બધા સુકોમળ શરીરવાળા ? એમના પર દીક્ષા લઈને હજી બીજા પરીસહ વગેરે સહી શરીરનો કસવાનો અભ્યાસ પણ નથી થયો, ત્યાં માથે સગડી મૂકાવાની અને ઊભા બળવાની ધોર પીડા આવી ! ત્યાં સગડી મૂકનાર પ્રત્યે કોધાદિ કષાય એને મારવાની કાળી લેશ્યા, પીડાનું ભારે આર્તધ્યાન વગેરેના ધા લાગવાનો પૂરો સંભવ ગણાય, પરંતુ ‘બળે છે તે મારું નથી, મારું છે તે બળતું નથી, એવા તાત્ત્વિક વિચારે બખ્તરનું કામ કર્યું પછી પેલા કષયાદિના ધા શાના લાગે ? ઊલટું તત્ત્વવિચારે શુભ ભાવનાની વૃદ્ધિ કરી, ધર્મધ્યાનનો વેગ વધાર્યો શુકલધ્યાને સુલભ કરી દીધું, અને અસંખ્ય વરસોની આથી પણ અનંતગુણી વેદનાઓ સહેવા છતા પામવું અશક્ય એવું કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ વાત વાતમાં પ્રાપ્ત કરી લીધા. તત્ત્વવિચારની વડાઈ કેવી ?

અરિહંત પ્રભુનો જ અનન્ય ઉપકાર કેમ ?

ચાલુ જીવનમાં તત્ત્વવિચારની વડાઈનો એક દાખલો જુઓ,-

સીતાજીને રામચંદ્રજીએ વનમાં ધકેલી મૂક્યા પછી જ્યારે સીતાજીના બે પુત્રો લવણ-અંકુશે રામ-લક્ષ્મણને લડાઈ આપી, રામ-લક્ષ્મણ જીતી શક્યા નહિ, ચિંતામાં પડ્યા, નારદજીએ ઓળખ કરાવી, ને પાછા સીતાજી મળ્યા, એમણે અગ્નિમાંથી પસાર થવાનું દિવ્ય કર્યું, અગ્નિની ખાઈ પાણીનું સરોવર બની ગયું ત્યારે રામચંદ્રજી સીતાજી આગળ પારાવાર પસ્તાવો કરે છે કે મેં કેવી ભૂલ કરી કે મહાસતી એવા તમને મહાસંકટમાં મૂક્યા ?’ ત્યાં સીતાજી, જુઓ, કેવો એક તાત્ત્વિક વિચાર આપે છે કે જેથી રામનું મન ફોરું થઈ જાય છે.

સીતા કહે છે, ‘તમારે સંતાપ કરવાનો હોય નહિ તમારે આનંદ માનવા જેવો છે, કેમકે (૧) કોઈ દૈવે મને જંગલમાં મૂકાવી, પરંતુ મારા દિલમાં તમારા સિવાય બીજા કોઈને સ્થાન નહોતું, માત્ર એક જે તમે મારા દિલમાં વસેલા હતા એણે મને જંગલમાંથી આશ્રયદાતા ધર્મનો ભાઈ મેળવી આપ્યો એમ, (૨) કોઈ દૈવે મને આ અગ્નિની ખાઈમાં ઉતારી, પરંતુ એક તમે મારા હૃદયમાં છો તે દિવ્યકસોટી પસાર થઈ ગઈ, અગ્નિની ખાઈ જલાશય બની ગઈ તમે દિલમાં છો તે આ બંને બન્યું એવા પ્રભાવવાળા તમારે તો એ પ્રભાવ પર ખુશી જ માનવાની; સંતાપ

શાનો ?

કેવો સુંદર તત્ત્વવિચાર ! પૂછતા નહિ કે

પ્ર.- પણ આમાં રામનો પ્રભાવ શાનો ? પ્રભાવ તો સીતાના સતીત્વનો ને ?

ઉ.- સાચું કિન્તુ ‘સતીત્વ’ એટલે શું ? ‘માત્ર એકલા પતિને હૃદયમાં રાખવા’ એજ ને ? તો એ તો સીતાજી કહી રહ્યાં છે કે હૃદયમાં એકલા પતિ રામ જ વસેલા હતા રાવણ વગેરે બીજું કોઈ નહિ, તેથી દિવ્ય ક્ષેમકુશળ પસાર થયું. બીજાને દિલમાં રાખ્યા હોત તો સતીત્વ નહિ, ને એ નહિ તો અગ્નિ પાણી બને નહિ; દિવ્યપરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવાય નહિ. ત્યારે પૂછો,-

પ્ર.- તો એ તો સીતાજીના દિલની વિશેષતા ને ? રામે આવીને શું કર્યું ?

ઉ.- અહીં જ ભૂલ થાય છે, આલંબનનું મહત્ત્વ ભૂલાય છે, આલંબનની મહાન વિશેષતા ખ્યાલમાં નથી આવતી, તેથી આ પ્રશ્ન થાય છે. વિશેષતા સીતાના સતીત્વભર્યા દિલની ખરી, પરંતુ એ દિલમાં રામચંદ્રજીનું સ્વામી તરીકે આલંબન ધરવા પર જ વિશેષતા હતી. સતીત્વ એટલે દિલમાં એકમાત્ર પતિને જ સ્થાન દિલની પ્રીતિનું પાત્ર, પ્રીતિનું આલંબન એકમાત્ર પતિ, બીજો કોઈ પુરુષ નહિ. ત્યારે જો આ પતિના જ આલંબને સતીત્વ, અને એના જ હિસાબે દિલની વિશેષતા, તથા અગ્નિ પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણતા, તો શું મૂળ વિશેષતા પતિની ન આવી ? સીતા રામને આ કહે છે કે ‘તમે મારા હૃદયમાં છો તે અગ્નિ પરીક્ષા પાસ થઈ ગઈ.’

સજ્જન માણસ આલંબનની મહત્તા ન ભૂલે, એ મૂકીને જાતવડાઈ ન ગાય.

આલંબનનો તો મહાન ઉપકાર છે. એટલે તો અરિહંતદેવનો સર્વ સાધનામાં અને સાધનાના ફળમાં શ્રેષ્ઠ ઉપકાર શાસ્ત્રકારો કહે છે.

જાતમહેનત કરતાં આલંબનની ટેકાની વિશેષતાનું દૃષ્ટાન્ત :-

દા.ત. માનો કે તમે શ્રી શત્રુંજય ગિરિરાજ કે સમ્મેતશિખર મહાતીર્થે યાત્રાએ ગયા. મુસાફરીમાં તબીયત કોઈક ઢીલી પડી ગઈ છતાં તમે ગિરિરાજ કે શિખરજી પહાડ પર ચડવા માંડ્યું પણ થોડું ચડ્યા એમાં લાગ્યું કે, શ્વાસ ચડી જાય છે, પગ લથડે છે, સામે નજર નાખી તો પર્વત બહુ ઊંચો દેખાય છે. હિંમત હારી ગયા, મનને થયું કે ‘આપણું કામ નહિ, ચાલો પાછા.’ એમ કરી પાછા વળતા હતા ત્યાં કોઈ સજ્જન મળી ગયા, પૂછે છે કેમ એટલામાં પાછા ?’ તમે હકીકત કહી, ત્યારે એ કહે ‘અરે ભાગ્યવાન ! ગભરાઓ શાને ? ચાલો હું હાથનો ટેકો આપું, મારા હાથ પર તમે હાથ ટેકાવીને યા મારા ખભે હાથ મૂકીને ચડવા માંડો. વાંધો નહિ આવે ? એનાં આશ્વાસન અને ટેકા પર ચડવા માંડ્યું. હવે માનો કે એમ ચડતાં ચડતાં

રાહત લાગી અને ઉલ્લાસ વધ્યો, ને એમ ઠેઠ ઉપર સુધી ચડી ગયા હો; ત્યાં ચડ્યા તો તમારા પગે, તમારા પગની મહેનતે, અને ટેકો પકડવાની તમારી કુશળતા તથા તમારા પુરુષાર્થે ચડ્યા છતાં પેલા ટેકો બનનારનો આલંબન બનનારનો ઉપકાર કેવો માનો ? શું કહો એને ? આ જ ને કે ‘ભાઈ ! મારે તો આજે ઉપર ચડી જવાની આશા જ નહોતી, પાછા જ જવાનું હતું, પરંતુ આ તમારા ટેકે ચડી જવાયું; તમે જ મને ઉપર લઈ આવ્યા. તમારો બહુ ઉપકાર માનું છું.

શું કહ્યું ? ‘તમારા ટેકે ચડાયું, તમે ચડાવ્યો.’ અલ્યા ! તારા પગે ચડાયું, કે ટેકે ? તે ટેકો પકડવાની મહેનત કરી એ તારી મહેનતે તને ચડાવ્યો ? કે પેલા ટેકો બન્યા એમણે ચડાવ્યો ? કોણે ઉપર ચડાવ્યો ?

ટેકાએ નહિ, ટેકો પકડવાની મારી મહેનતે ચડાવ્યો; આવું તો કૃતજ્ઞ નિમકહલાલ ન હોય, ધિદ્ધો અભિમાની હોય એ બોલે.

કોણ બોલે ? ટેકો પકડવાની મહેનત કરતાં ટેકાનું વિશેષ મહત્ત્વ છે એ સમજવા અબૂઝ હોય, ભોઠ ભુધ્યુ હોય યા ધિદ્ધો કે અભિમાની હોય એ બોલે.

આપણી મહેનત કરતાં ટેકાનું આલંબનનું મહત્ત્વ વધારે ?

હા, દેખો જ છો ને કે મહેનત એટલે પુરુષાર્થ-શક્તિનો ઉપયોગ શક્તિ તો પડી હતી, તો વિના ટેકાએ એનો ઉપયોગ કરી પર્વત ચડી જવો હતો ને ? અથવા કોઈ દૂબળાકલાસ માણસનો ટેકો લઈ ચડવું હતું ને ? ‘ના ભાઈસાબ ! ટેકા વિના લથડિયું ખાઉં તો ? દુર્બલ કલાસના ટેકે કદાચ એ લથડે પડે તો હું ય પડું’ આ જ જવાબ છે ને ? એનો અર્થ જ આ છે કે ‘પુરુષાર્થ શક્તિ કરતાં સબળ ભરોસાપાત્ર ટેકાનું આલંબનનું વિશેષ મહત્ત્વ છે,’ એમ મન કહી રહ્યું છે. પછી બહાર બોલવામાં જાતમહેનતની વડાઈ કહેવી એ ધિદ્ધાઈ છે, અભિમાન છે; કૃતજ્ઞતા નિમકહલાલી નથી.

બસ, જેવી રીતે ગિરિરાજ ચડતાં ટેકો આપનારની મહત્તા લાગે છે, એનો ઉપકાર મનાય છે, એવી રીતે સીતા રામનો ઉપકાર માની રહી છે કે તમે હૃદય માં છો તે જંગલમાં આશ્રયદાતા મળી ગયો, અને તમે હૃદયમાં છો તે અગ્નિની ખાઈ પાણીનું સરોવર બની ગઈ. ‘બંનેમાં તમારી જ વિશેષતા છે. માટે ખેદ ન કરો.’

એટલે ? ખાઈનું સરોવર કોણે બનાવ્યું ? સીતા શું કહે છે ? ‘મારા સતીત્વે નહિ, અર્થાત એક તમને જ દિલમાં ધરવાની મારી વડાઈએ મારી મક્કમતાએ નહિ, કિન્તુ દિલમાં મક્કમતાથી ધરાયેલા તમે.’ મહત્ત્વ પોતાની મક્કમતાનું નહિ, સતીત્વનું નહિ, પણ મક્કમતાથી ધરાયેલ પતિ રામનું ગાઈ રહી છે. ગિરિરાજનો દાખલો ભૂલશો નહિ ઉપર કોણે ચડાવ્યા ? ટેકો પકડવાની જાતમહેનતે ચડાવ્યા

નહિ, પણ મહેનતથી પકડાયેલ ટેકાએ ઉપર ચડાવ્યા.

‘મહેનતથી ચડ્યા’ ને ‘ટેકાથી ચડ્યા’ એ બેમાં બહુ ફરક.

‘ચડ્યા’ એમાં ચડવાની ક્રિયાનો કર્તા આત્મા છે, આત્માધિષ્ટિત શરીર છે, અને ટેકો પકડવાની મહેનતથી ચડ્યા, માટે મહેનત એ મુખ્ય સાધન અને ટેકો એ ગૌણ સાધન છે. પરંતુ મહેનતથી પકડેલા ટેકાએ ચડ્યા એમાં ટેકો મુખ્ય સાધન અને મહેનત એ ગૌણ સાધન છે.

એમ, મહેનતે ચડાવ્યા ને ટેકાએ ચડાવ્યા, -બેમાં બહુ ફરક ‘ચડાવ્યા’ એમાં જો મહેનતે ચડાવ્યા તો ચડાવવાની ક્રિયાનો કર્તા મહેનત છે, અને ટેકો એમાં માત્ર સાધન છે. એનાં બદલે જો મહેનત પકડેલા ટેકાએ ચડાવ્યા, તો ટેકો કર્તા છે, અને મહેનત એમાં માત્ર સાધન છે.

સાધના અરિહંતના પ્રભાવે કેમ :-

‘ચડ્યા’ કે ‘ચડાવ્યા’ બંનેમાં ખ્યાલ ક્યાં જાય છે એ જોવાનું છે; મુખ્યતા કોને અપાય છે, એ સમજવાનું છે. આટલું ખ્યાલ-સમજનું પૃથક્કરણ કેમ કરાય છે ? એટલા માટે કે જો ગિરિરાજ પર ચડવાના દાખલાથી ટેકાનું આલંબનનું મુખ્ય મહત્ત્વ વિશેષ મહત્ત્વ સમજાય, તો પછી એ હિસાબે આપણી બધી ધર્મસાધનાઓમાં મુખ્ય આલંબનભૂત અરિહંત પરમાત્માનું મુખ્ય મહત્ત્વ વિશેષ મહત્ત્વ સમજાય, સાધના એમના જ પ્રભાવે થઈ એમ લાગે, અને એથી એમનો અનન્ય ઉપકાર મનાય.

ગિરિરાજ શત્રુંજય કે સંમેતશિખર ચડવાની બહુ ગરજ હતી અને ટેકા વિના ચડ્યા એમ લાગતું નહોતું, પાછા ફરતા હતા એટલામાં ટેકો આપનાર મળી ગયાથી ચડી ગયા, ત્યાં એ ટેકાભૂત આલંબનભૂત વ્યક્તિનું જ ભારે મહત્ત્વ મનાય છે. ગદ્ગદ્ દિલે એનો ભારે ઉપકાર મનાય છે કે ‘આ તમારા પ્રતાપે ચડી શકાયું, તમારો અનહદ ઉપકાર,’ બસ, એ રીતે,

આપણે બધી સાધનામાં અને એની ફળની પ્રાપ્તિમાં પ્રભુશ્રી અરિહંત પરમાત્માનું જ મહત્ત્વ અને એમનો જ ઉપકાર માનવાનો છે; કેમકે એમના આલંબને જ એ બને છે.

દા.ત. આપણે લાખ રૂપિયાની પ્રભુની ભક્તિ માટે ઉદારતા કરી. આંગીમૂગટ બનાવીને જિનભક્તિની સાધના કરી, તો ત્યાં પ્રશ્ન છે કે આ જિનભક્તિ પ્રભુને પકડીને થયેલી ઉદારતાના પ્રતાપે થઈ ? ઉદારતાએ અગર બીજા કોઈ રાગ દ્વેષથી મેલા દેવ યા ઘરવાળાને પકડ્યા હોત અને એમના પર લાખ રૂપિયા ખર્ચ્યા હોત તો જિનભક્તિની અતિ ઉત્તમ સાધના થાત ? એ ફળ મળત ? ના, એ તો અરિહંત દેવને પકડાય, ને એમના પર ઉદારતા થાય, તો જ જિનભક્તિનો લાભ મળે, અને

ફળમાં અનહદ અચિત્ય પુણ્ય અને કર્મક્ષયનો લાભ થાય. એટલે મહત્ત્વ ઉદારતા કરતાં પાત્રનું છે. અરિહંતદેવનું છે.

પાકમાં પાણી કરતાં પાત્રનું મહત્ત્વ :-

પાણી તો ઉપર ભૂમિ પર પણ પડે અને પાત્ર રસાળ ભૂમિ પર પણ પડે, કિન્તુ પાક પાત્રભૂત રસાળ ભૂમિનું મહત્ત્વ પાણી કરતાં વધુ છે.

એમ અહીં જિનભક્તિમાં જિનનું મહત્ત્વ, પૈસાનું નહિ.

જિનભક્તિની ઉત્તમ સાધના થવામાં અને એનું વિશિષ્ટ ફળ મળવામાં મહત્ત્વ પૈસા-પૈસાની ઉદારતા કરતાં પાત્ર દેવાધિદેવ અરિહંત પરમાત્માનું છે, પૈસા એ પાણીના સ્થાને છે. એ પૈસા બીજે ન જતાં અરિહંતરૂપી શ્રેષ્ઠ, પાત્ર પરમપાત્રમાં જાય તો જ એ ઉચ્ચ સાધના બને ને ? અને ઉચ્ચ ફળ આવે ને ? પછી એ ઉચ્ચ સાધના બની, ને ફળમાં પહેલાં સારો દેવભવ, પછી સુંદર મનુષ્યભવ, ઉત્તમ જૈનકુળ, નીરોગી સુંદર શરીર ધન વગેરે મળ્યું એ બધામાં મુખ્ય ઉપકાર કોનો ? તમે પરમપાત્ર અરિહંત પ્રભુમાં લાખ રૂપિયાના આંગીમુગટનું દાન કર્યું, ઉદારતા કરી એનો ? કે એ દાનને એ ઉદારતાને પરમપાત્ર મળ્યું એનો ?

પૈસાનું મહત્ત્વ કેમ નહિ ?

કહેવું જ પડે કે પૈસા તો ઘણે બધે ખરચાય છે, ઉદારતા કરાય છે, પરંતુ ખર્ચ માટે અરિહંતપ્રભુનું આલંબન મળ્યું માટે જ એ ઊંચી દાનસાધના ભક્તિસાધના બને છે, ને ઊંચા ફળ આવે છે; પણ બીજાનાં આલંબને નહિ. બીજાને એ ચડાવો તો નહિ, માટે પ્રતાપ અરિહંતનો છે. તો જેવી રીતે કોઈના ટેકાથી ગિરિરાજ ચડી ગયા, તો કહો છો, એણે મને ચડાવ્યો, એમ અહીં અરિહંતના ટેકે બધું સારું થાય છે, માટે કહેવું જોઈએ કે ‘મેં કે મારા પૈસાએ શી ઘાડ મારી ? મેં પ્રભુનું કર્યું પ્રભુ મેં મુગટ ચડાવ્યો, આંગી મેં રચાવી એમ નહિ, કિન્તુ પ્રભુએ મને દાન કરાવ્યું, પુણ્ય આપ્યું, દેવ-મનુષ્ય સદ્ગતિ અને તન-મન-ધનની સગવડ સામગ્રી આપી.’ આ ખ્યાલ નથી. એટલે જિનભક્તિમાં પૈસા ખરચીને અભિમાન થાય છે. તકતી લગડાવાય છે, જાણે પ્રભુ ઉપર ઉપકાર કર્યો ? બાકી દયા પાળો, દાન કરો, વ્રત કરો, નિયમ કરો, તપસ્યા કરો, સામાયિક પ્રતિક્રમણ કરો, યાવત્ ચારિત્ર લો પાળો, એ બધું પણ અરિહંત ભગવાનના આલંબને ભગવાનની આજ્ઞાના આલંબને થાય છે; માટે એમાં વડાઈ જાતમહેનતની નહિ, પણ અરિહંતપ્રભુની. શ્રી લલિત વિસ્તરા શાસ્ત્રની ટીકામાં શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિજી મહારાજ ત્યાં સુધી કહે છે કે કેઈક શુભ ભાવ આવે એ પણ ભગવાનના પસાયથી આવે છે.

અરિહંત પ્રભુનો જ અનન્ય ઉપકાર કેમ ?

દયા-દાનાદિ કે શુભ ભાવ પ્રભુના પ્રતાપે ? હા, કારણ આજ કે એમાં પ્રભુનું પ્રભુના સ્વરૂપનું, પ્રભુની આજ્ઞાનું આલંબન છે. ટેકો છે;

એના આધાર પર જ ભાવ એ શુભ ભાવ અને દયાદિ એ ધર્મ બને છે.

દયા-દાન-શીલ-વ્રતનિયમ-બ્રહ્મચર્ય-તપસ્યા-સામાયિક-પ્રતિક્રમણ-ચારિત્ર, વગેરે પ્રભુના આલંબને જ હોય તો જ એ ધર્મરૂપ બને. ભાવમાંથી વીતરાગ પ્રભુનું સ્વરૂપ, યાને વૈરાગ્ય કાઢી નાખો, તો એ અશુભ ભાવ થવાનો દા.ત. અભવી સાધુના દિલમાં જીવરક્ષાનો ભાવ છે, પરંતુ એ તો સ્વર્ગના સુખ યા દુન્યવી યશ-સન્માન સારભૂત માની એ લેવા માટે છે, એટલે ત્યાં વૈરાગ્ય નથી; માટે એ ધર્મરૂપ નથી.

દયા બ્રહ્મચર્ય વગેરે ધર્મરૂપ ક્યારે નહિ ? :-

એમ-દયા કરે કસાઈખાનેથી જીવ છોડાવે પરંતુ એ તો શેઠની માત્ર નોકરી બજાવવા ખાતર, તો ધર્મ નથી. બ્રહ્મચર્ય પાળે, પણ ટી.બી. મટી જાય અને પછી સંસાર સારી રીતે ભોગવી શકે એ માટે તો એ ધર્મરૂપ નથી. પગારદાર બ્રાહ્મણ-પૂજારી પ્રભુભક્તિ બહુ કરે છે, શું એ ધર્મ કરે છે ? ના અર્થોપાર્જનની પ્રવૃત્તિ કરે છે. પતિ ધર્મિષ્ઠ હોય, એ રીઝવવા પત્ની વ્રત-નિયમ-તપસ્યા કરે છે, તો શું ધર્મ કરે છે ? ના, પતિપ્રેમનો ઉપાય સેવે છે.

આ બધામાં ધર્મરૂપતા કેમ નહિ ? કહો, એ પ્રભુનું પ્રભુની તારક આજ્ઞાનું પ્રભુના સ્વરૂપનું અંશે આલંબન નથી. પ્રભુ વીતરાગ છે, વીતરાગતાનું આ સ્વરૂપ વૈરાગ્ય છે. અહીં કંઈ વૈરાગ્યનાં આધાર પર એ બધું થતું નથી. અહીં તો દુન્યવી ધન, સુખ, માનપાન વગેરેમાં સર્વસ્વ માની એના તીવ્ર રાગ ઉપર ધર્મપ્રવૃત્તિ થાય છે.

ત્યારે લઘુકર્મી નિકટમોક્ષમાગામી ભવ્યાત્મા ચારિત્ર લે પાળે એ ય પ્રભુનાં આલંબને એમાં બીજી કોઈ કામના નથી. કામના માત્ર પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન કરવાની, વીતરાગ પ્રભુના આલંબને વીતરાગતા તરફ આગેકૂચ કરવાની છે. એટલે એ ચારિત્ર ધર્મરૂપ બને છે, અને એમાં પોતાનાં પુરુષાર્થ કરતાં પ્રભુનાં આલંબનને જ વધુ મહત્ત્વ આપે છે મને કહે છે,-

ભક્ત પ્રભુને નિવેદન :-

‘ઓ મારા વીતરાગ અરિહંત નાથ ! તમારો આ કેટલો બધો અનુપમ ઉપકાર કે તમે નજર સામે રહો છો, તમારું જીવન અને તમારી આજ્ઞા નજર સામે રહે છે. તેથી જ સાધનામાં જબરદસ્ત આત્મ બળ મળે છે, બાકી મારું શું ગજું કે તમે ન મળ્યા હો, તમારા વચન ન મળ્યાં હોય, ને હું આ સાધના કરી શકું ? બળ તો પાડાને ય મળ્યું છે, પણ એ બિચારો તમારા ટેકા વિના એ બળનો આ ઉપયોગ કરી શકે ? તપ વગેરેનું બળ તાપસો વગેરેમાં ય હોય છે, પણ નાથ ! તમારા ટેકા વિના ક્યાં છે એની પાસે આ વિવેકભરી નિર્મળ સાધના ? મારે તો પ્રભુ ! તું જ સર્વેસવાં છે, તું જ મને પાપના ધોર ગતિમાંથી ઊંચા ચડાવી રહ્યો છે.

શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજ પ્રભુને કહે છે,

‘ભવત્પ્રસાદેનૈવાહ-મિયતીં પ્રાપિતો ભુવમ !

‘પ્રભુ ! તમારા પસાયે જ મને આટલી ભૂમિકાએ ચડાવ્યો છે, મતલબ, મારું ગજું નથી, મારી હોશિયારી વડાઈ વિશેષતા નથી. બધો પ્રભાવ પ્રભુનો છે. જુઓ અહીં પ્રાપિતો લખ્યું છે, પ્રાપ્તો નહિ આટલી ભૂમિકા હું ચડ્યો મેં પ્રાપ્ત કરી એમ કહેવું હોત તો તો પ્રાપ્તો કહેત; અને એમાં ભવત્પ્રસાદેન-પ્રભુનો પસાય એ એક સાધનમાત્ર થાત. પરંતુ પ્રાપ્તો ન કહેતાં પ્રાપિતો કહ્યું. પ્રેરક ધાતુપ્રયોગ કર્યો, એનો અર્થ પ્રાપ્ત કરાવાયો, થાય. કોના વડે પ્રાપ્ત કરાવાયો ? ભવત્પ્રસાદેન અર્થાત પ્રભુના પસાય વડે, એટલે ઉંચી ભૂમિકાની પ્રાપ્તિમાં પ્રભુનો પરસાય પ્રભાવ એ માત્ર સાધન નહિ. પણ કર્તા બન્યો. પ્રાપ્તિ કરાવનાર પ્રભુનો પ્રસાદ અર્થાત પ્રભુ એ અર્થમાં કહેતાં કવિનો ભાવ આ છે,- પ્રભુ ! આટલી ઊંચી ભૂમિકા પ્રાપ્ત કરવામાં મારું ગજું નથી, મારી વડાઈ વિશેષતા નથી. તારા પ્રભાવે જ આ પ્રાપ્ત કરાવી છે. સાધનામાં ઉન્નતિમાં અને સદ્ગુણોના વિકાસમાં તારો જ પ્રભાવ કામ કરી રહ્યો છે. કેટલો સર્વાત્કૃષ્ટ ઉપકાર તારો ! કેવો અજબ તું જ ધર્મદાતા, તું જ ધર્મપાલક તું જ ધર્મોચ્ચક્ષા-પ્રાપક અને અંતે તું જ મોક્ષદાતા !’

શું ? પ્રભુ હાથ પકડવા આવ્યા છે ? હાથોહાથ દેવા આવ્યા છે ? ના, છતાં કવિ કહે છે, પ્રભુ જ ઊંચે સાધના ગુણ-ઉન્નતિમાં ચડાવનાર છે.’

આ શી મનોભાવના ચાલી ? અરિહંત પ્રભુનો બધે જ અનન્ય ઉપકાર માનવાની એ ભાવનામાં આ આવ્યું કે,

‘મારું બધું મારું અરિહંતે કર્યું. દાન મેં નહિ કર્યું, અરિહંતે દાન કરાવ્યું; શીલ મેં નહિ પાળ્યું, વ્રત મેં નહિ કર્યા, પણ અરિહંતે મારી પાસે શીલ પળાવ્યું

પ્રત નિયમ કરાવ્યા તપ હું શું કરી શકું ? એ તો મારા અરિહંત પ્રભુએ મને તપ કરાવ્યો. એમ મનુષ્ય જન્મ અને અનેકાનેક વાતની શરીર આરોગ્યાદિની અનૂકળતા હું શું પામી શકું ? દયાળુ દેવાધિદેવે એ પમાડ્યું...યાવત્ અંતિમ વીતરાગતા અને મોક્ષ પણ હું શું પામી શકું ? એ તો પ્રભુ મને પમાડશે, ગણધરો પ્રભુને નમસ્કાર કરતાં કહે છે “જિણાણં જાવયાણં...મુત્તાણ મોયગાણં” પ્રભુ જિન બનાવનાર...મોક્ષ પમાડનાર છે. તાત્પર્ય બધું સારું મળ્યું એ મેં જાતે નથી મેળવ્યું, પણ પ્રભુએ આપ્યું છે.

શું ? પૈસા કોણે આપ્યા ? પ્રભુએ, પરિવાર-પ્રતિષ્ઠા કોણ આપનાર ? પ્રભુ.

પ્ર.- એ તો બધું પુણ્યે આપ્યું ને ? ધર્મે આપ્યું ને ?

ઉ.- પણ એ પુણ્ય ઊભું કોના આલંબનને થયું ? ધર્મ કોના આલંબને થયો ? બસ, કહેવું જ પડશે, પ્રભુનાં જ રુડાં આલંબન ધર્મ થયો, ને પુણ્ય ઉભું થયું. માટે એ બધું કરી આપવામાં મુખ્ય પણે અસાધારણ કારણ તરીકે આલંબન જ કહેવાય. કહો, પરમાત્માએ એ બધું પ્રાપ્ત કરાવ્યું. પરમાત્મા એ બધાના દાતા છે.

પ્રભુ દાતા છે એનું શાસ્ત્રપ્રમાણ :-

માટે તો ‘નમુંત્યુણં સૂત્રમાં ભગવાનની સ્તુતિ કરી કે અભયદયાણં ચક્રબુદયાણં, મગ્ગદયાણં, સરણદયાણં, બોહિદયાણં, ધમ્મદયાણં,...જાવયાણં, તારયાણં, બોહયાણ મોયગાણ. આમાં પ્રભુને અભયના દાતા ચક્ષુના દાતા, માર્ગના દાતા, શરણના દાતા બોધિના દાતા, અને ધર્મના દાતા કહ્યા, તેમજ રાગાદિ જીતાડનાર, તારનાર, બોધ પમાડનાર અને મુક્ત કરનાર તરીકે બતાવ્યા. આ શું ઉપચારથી ? ના, આ તો ગણધર ભગવાને રચેલું સૂત્ર છે. પ્રભુની ઔપચારિક એટલે કે વસ્તુસ્થિતિ વિનાની સ્તુતિ ગુણગાન કરે નહિ, એમ શ્રી લલિતવિસ્તરા, શાસ્ત્રમાં શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે કહ્યું છે. શું પ્રભુમાં એવા અભયદાતાપણું, વગેરે ગુણ ખરેખર છે નહિ, એને આવા મહાજ્ઞાની ગણધર મહારાજા અને ગાય ? તો તો પછી ભગવાનનો અરિહંત ભગવંત સ્વયંબદ્ધ પુરુષોત્તમ લોકનાથ, ધર્મનાયક, ધર્મસારથિ, જિન-તીર્થ-બુદ્ધ-મુક્ત-સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી વગેરે તરીકે ઓળખાવ્યા, એ બધું પણ ઔપચારિક ઠરે ! ત્યારે એમ પણ ન કહેવાય કે થોડા તો વાસ્તવિક ગુણગાન અને થોડા ઔપચારિક ગુણગાન કર્યા છે; કેમકે એમાં પછી નિયમ શો રહે કે આ આ વાસ્તવિક ને આ આ જ ઔપચારિક ? ત્યારે પ્રશ્ન થાય.-

પ્ર.- નિયમ આ રહે ને કે જે વિશેષણ વસ્તુ ગત્યા ખરેખર ઘડી શકે એ વાસ્તવિક, અને ન ઘટી શકે એ ઔપચારિક ?

ઉ.- હાં બરાબર, એ હિસાબે અભયદાતાપણું ઘટી શકે છે માટે એને વાસ્તવિક જ ગણાય આ રીતે ઘટી શકે છે કે અભય નિર્ભયતા એટલે કે ચિત્ત સ્વાસ્થ્ય; એ આપણે વીતરાગ ભગવાનનું આલંબન કરીએ તો જ પામી શકીએ છીએ. મેળવી શકીએ છીએ, માટે મુખ્ય અસાધારણ કારણ એ ભગવાન બન્યા; એટલે એ જ ચિત્તસ્વાસ્થ્ય યાને અભય આપનાર બન્યા.

ગિરિરાજ ચડવાનો દાખલો ભૂલતા નહિ, આપણે આપણા જ પગે ચડવાનું હતું, દૂબળા હતા એટલે કોઈ ના હાથ કે ખભા ઉપર ટેકો આપ્યો, સામાના હાથને કે ખભાને આપણે ટકો કર્યો તો જ ચડી શક્યા; અને એટલે જ ત્યાં સામાને આપણે એને કહીએ છીએ કે ભાઈ ! આજે તો હું હિંમત હારી ગયો હતો, ચડ્યા વિના પાછો જ જવાનો હતો; આ તો તમે વળી મહેરબાની કરી અને ટેકો આલંબન આપીને મને ઉપર ચડાવી દીધો, બાકી મારું ગજું નહોતું.’ આટલી જ્યારે સ્પષ્ટ વસ્તુ છે કે ટેકો વિના પોતાનું કશું ગજું નહોતું, અને ટેકાએ ચડાવી દીધો, તો ચડાવનાર ટેકો જ છે, એમ માને છે. તો પછી અહીં જ્યારે વીતરાગ પ્રભુના આલંબન વિના જ ચિત્ત સ્વાસ્થ્યનું ગજું નહિ, અને એ આલંબને જ ચિત્ત-સ્વાસ્થ્ય આવ્યું, તો એ પમાડનાર તરીકે ટેકાભૂત વીતરાગ કેમ ન કહેવાય ?

ઉપદેશમાં પુનરોક્તિ કેમ ? :-

આ વાત ફરી ફરીને એટલા માટે કહેવાય છે કે મનમાં પ્રભુનો અનન્ય ઉપકાર બરાબર ઠસી જાય. ભલે મહેનત આપણી પણ (૧) પ્રભુનું આલંબન. (૨) પ્રભુનું તત્ત્વ-માર્ગદર્શન. અને (૩) પ્રભુના જીવનનું દર્શન; એના આધારે જ આપણે દેવદર્શન-પૂજન-ભક્તિ અને દયા દાનાદિ ધર્મ સાધી શકીએ છીએ, અભય યાને ચિત્તસ્વસ્થતા તથા શાસ્ત્રજ્ઞાન પામી શકીએ છીએ. તેમજ પુણ્યોપાર્જન અને ઉત્તમ માનવભવ વગેરે સામગ્રી પામી શકીએ છીએ, એ બધું પ્રભુના જ આધારે; માટે પમાડનાર પ્રભુ કહેવાય આ મન પર જો બરાબર ઠસી જાય તો આપણું અભિમાન ઓગળી જાય. કે ‘હું મારી બુદ્ધિ અને મહેનતથી આટલું ભણ્યો...’ મેં અઢીસો રૂપિયાની આંગી રચાવી...’ મેં રૂપિયા ૧૦ હજાર આપ્યા ત્યારે ઉપાશ્રય થયો...’ મેં સંઘ કાઢ્યો...’ મેં મોટો તપ કર્યો...’ મેં આત્મબળથી આવાં આવાં પ્રત લઈ લીધાં...ફલાણા શું લેતાં-કરતા હતા, મુફલીસ ?’...આવાં આવાં અભિમાન ઓગળી જાય. જો એ બધામાં પ્રભુએ એ બધું કરાવ્યું માનતા હોઈએ, મનને લાગતું હોય કે મારું શું ગજું ? એ તો પ્રભુનું આલંબન હતું, પ્રભુનું માર્ગદર્શન હતું, પ્રભુનું

જીવન સામે હતું, તો આ બની શક્યું.’

એકલું આમાં જ નહિ, આપણામાં ક્ષમા દયા, સત્ય, ન્યાયનીતિ, ઉદારતા, ગંભીરતા, પરોપકાર, વગેરે ગુણો ખીલે ત્યાં પણ ઉપકાર પ્રભુનો માની મન કહે ‘મારું શું ગજું ? હું તો જંગલી રોઝ જેવો હતો આ તો પ્રભુના આલંબને આ ગુણ મળ્યા, પ્રભુએ આ ગુણ પમાડ્યાં, પ્રભુએ ગુણ આપ્યા.’

આટલું જ નહિ, આપણે માનવભવથી માંડી બુદ્ધિ હોશિયારી પૈસાટકા, પરિવાર, સત્કાર-સન્માન વગેરે પામ્યા, એમાં પણ પ્રભુનો જ ઉપકાર માનીએ. મનને એમ થાય કે હોશિયાર થવાનું મારું શું ગજું ? પૈસા કમાવવાનું મારું શું ગજું ? આ તો પ્રભુની કૃપા, પ્રભુનો ઉપકાર, પૂર્વભવ પ્રભુનું આલંબન પ્રભુનું માર્ગદર્શન હશે એણે જ સારી ધર્મસાધના કરાવી પુણ્ય ઊભું કરાવ્યું, તેથી આ બધું મળ્યું, એટલે કહેવાય કે પ્રભુએ જ આ બધું આપ્યું. ત્યારે પૂછો,

પ્રભુ-ઈશ્વર જગત્કર્તા કેમ નહિ ?

પ્ર.- તો પછી પ્રભુએ મનુષ્ય જન્મ તથા પૈસાટકા વગેરે આપ્યું એમ કેમ આપણે બોલતા નથી ?

ઉ.- એનું કારણ કે જગત્કર્તા માનનાર ઈતરોની હવા ન લાગી જાય કે બધું ભગવાને બનાવ્યું અને ભગવાને આપ્યું, એ લોકો જે રીતે આપવાનું માને છે એવું આપણે માનતા નથી; કેમકે આપણે પ્રભુને વીતરાગ અહિંસક અને સર્વદયાળુ માનીએ છીએ પ્રભુ વીતરાગ અને અહિંસક હોઈ દુનિયા બનાવવાની ખટ-પટમાં પડે નહિ, સર્વદયાળુ હોઈ કોઈનેય દુઃખ આપે નહિ. દુઃખ આપે તો દયાળુ શાના ? દયાળું તો (૧) દુઃખ પણ ન આપે અને (૨) દુઃખનાં સાધન પણ ન બનાવે, કે (૩) દુઃખ આવે એવા કાર્યો કે (૪) પાપ બુદ્ધિ પણ ન કરાવે, ‘ઈશ્વર બધું જ કરનાર છે’ એવું માનનારાને તો ઈશ્વરને આ બધું કરનાર તરીકે માનવું પડે. એટલે એમની શૈલીએ આપણે ભગવાનને દુઃખ દાતા સુખદાતા ન માનીએ.

પ્રભુ કેટકેટલું દેનારા :-

છતાં (૧) પરમાત્માના આલંબને જ બધી ધર્મ સાધના ગુણસાધના તથા શુભભાવ છે. અને (૨) એથી પુણ્ય ઊભું થવા દ્વારા સદ્ગતિ-સામગ્રી-સુખ તેમજ (૪) દોષક્ષય ઊભો થવા દ્વારા ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાન કે આરોહણ તથા (૫) સર્વકર્મક્ષય સરજવા દ્વારા મોક્ષ થાય છે. આ બધું મૂળ પ્રભુનાં આલંબને જ થઈ શકે છે; માટે પ્રભુ એ સુખસંપતિ દેનાર માનવાના છે.

પ્રભુનો આ રીતે અનુપમ ઉપકાર માનીએ તો ડગલે પગલે પ્રભુનું સ્મરમ કેવું થાય ? પ્રભુ પ્રત્યે કૃતજ્ઞભાવ કેવો ઊભો થાય ? એ કૃતજ્ઞતા અદા કરવા

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૧૪૯

અર્થાત્ પ્રભુના એટલા બધા અમાપ ઉપકારને વસ્તુ ગત્યા દિલમાં અંકિત કરવા માટે એનો માથે ભાર રાખવા માટે પ્રભુની સેવા કેવી થાય ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૨૦,અંક-૧૫,તા.૨૫-૧૨-૧૯૭૧

પુરો આયુષ્ય સમય આપનાર પ્રભુ માટે થોડો ય સમય નથી ?

આજે પ્રભુપૂજાની વાત આવે તો બચાવ કરે છે કે ‘મને સમય નથી મળતો. અલ્યા ! આ આખો માનવસમય માનવ-આયુષ્યકાળ તું શી રીતે પામ્યો ? પ્રભુનાં આલંબને પ્રભુના ઉપકારથી જેણે આખો ને આખો આવો સુંદર અતિ દુર્લભ માનવકાળ આપ્યો શું એમને તું કહે છે કે મારી પાસે તમારા માટે સમય નથી ?’ સંસારના જરૂરી બિનજરૂરી અનેકાનેક લફરા માટે સમય છે, ને માત્ર આખો માનવસમય દેનાર પ્રભુની થોડી પણ ભક્તિ કરવા માટે સમય નથી ?

પરંતુ આજે જે મા બાપે પોતાનો ભારે સમય ભોગ આપી છોકરાને સારી રીતે ઊછેરી મોટો કરી એને હવે સારા સુખભોગનો સમય તૈયાર કરી આપ્યો, એજ માબાપને એ છોકરો કહે છે ને કે તમારા માટે તમારી સેવાભક્તિ માટે મારી પાસે થોડો પણ સમય નથી ?’ ત્યાં પછી તમે પ્રભુને ય એવું કહી દો એમાં શી નવાઈ ?

માબાપે તો છોકરાને સમય નથી આપ્યો, આયુષ્ય નથી આપ્યું, એમણે તો સમયને, છોકરો સારા સુખ સારી સામગ્રી પામી શકે, એવો બનાવી આપ્યો છે, જ્યારે પ્રભુએ આ આલંબન અને માર્ગદર્શક બનવા દ્વારા આખો માનવસમય આપ્યો છે, અને સુખ સામગ્રી મળવાનું કરી આપ્યું છે, એવા પ્રભુની ભક્તિ માટે થોડો ય સમય નથી ? થોડા ય ધન-માલ-પુત્ર વગેરે નથી ? કારણ આજ છે કે જેમ દરિદ્ર ભિખારીને જમાઈ બનાવી લાખોનું ધન ફેકટરીમાં ભાગ, રૂપાળી કન્યા, વગેરે આપનારો, એ ભિખારીને પરમ ઉપકારી તરીકે વારંવાર યાદ આવે, ને ડગલે ને પગલે એ ઉપકાર યાદ કરે, એમ પ્રભુ પરમ ઉપકારી તરીકે વારંવાર યાદ આવતા નથી, ડગલે ને પગલે એ ઉપકાર યાદ આવતો નથી. આ યાદ આવ્યા કરે, અને એથી પ્રભુની ભક્તિ તથા પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન ખૂબ સારી રીતે કરવામાં પ્રભુએ જ આપેલા માનવસમયને માનવબુદ્ધિને અને શરીર-ધન-માલ-પરિવારને સારા લગાવવાનું થાય, એટલા માટે આટલા વિસ્તારથી ને પુનરુક્તિ કરીને કહ્યું છે એ ભૂલશો નહિ.

આ વાત ચાલી સીતાજીના પ્રસંગ પર, સીતાજીએ રામનો ખેદ દૂર કરવા

૧૫૦ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“અરિહંત પ્રભુનો જ અનન્ય ઉપકાર કેમ ?” (ભાગ-૪૪)

જ કહ્યું કે કોઈ તેવા ભાગ્યે તો મને અગ્નિપ્રવેશ આપ્યો, પરંતુ આપે મારા હૃદયમાં છતે અગ્નિપરીક્ષા સફળ પસાર કરાવી, એમ અગ્નિનું પાણી, થઈ જવામાં રામનો જ ઉપકાર મુખ્ય ગણાવ્યો એવી રીતે આપણે બધે અરિહંતનો ઉપકાર મુખ્ય માનવાનો છે, અને એના પર અરિહંત તથા અરિહંત વચનના તન-મન-ધનથી ઉપાસક બની જવાનું.

જંગલમાં ભૂલેલાનો માર્ગદર્શકના જેવા અરિહંત :-

અરિહંતનો આ આલંબન તરીકે ઉપકાર છે, એમ અરિહંત પ્રભુનો માર્ગદર્શક અને તત્ત્વદર્શક તરીકે પણ અતીવ ઉપકાર છે. જંગલમાં ભૂલા પડ્યા હોઈએ અને માર્ગ ન મળે તો એ જંગલમાં વાઘવરું આદિ અને ચોર-ડાકુનો ભારે ભય હોય, વળી આપણી હોશિયારી અને ચાલવાની મહેનતથી માર્ગ મળે એમ ન હોય ત્યાં જો કોઈ માણસ દેવના દૂત જેવો આવીને ઊભો રહે, અને આપણને માર્ગ પકડવાનો રસ્તો બતાવે, માર્ગ બતાવે તો આપણને એ કેવો ઉપકારી લાગે ? માર્ગમાં ય કોઈ લૂંટારા ન નડે એ માટે વળી એ સાથે રહે, તે ઠેક ધારેલા શહેરમાં પહોંચી જઈએ ત્યાં સુધી, તો પહોંચી જવા પર શું માનીએ ? એને શું કહીએ ? આજ ને કે;

આ તમે અમને ક્ષેમકુશળ શહેરમાં પહોંચાડ્યા, તમે ન મળ્યા હોત તો અમે વનમાં કૂટાઈ મરત, આજ કહીએ ને ? બોલો, એ સાચું કે ખોટું ? આપણે એની પૂંઠે ચાલવાની બુદ્ધિ અને મહેનત ન કરી હોત તો પહોંચત ? છતાં શું મનમાં એવું આવે ખરું કે હું તો મારી બુદ્ધિથી અને ચાલવાની મહેનતથી શહેરમાં પહોંચ્યો? ના, મન તો પેલા માર્ગ બતાવનાર ઉપર ઓવારી જતું હોય કે એના માર્ગ બતાવવા પર જ હું ઠેકાણે પડ્યો; એણે મને અહીં પહોંચાડ્યો, એણે મને શહેર ભેગા કર્યો. વનમાંથી એણે ઉગાર્યો.

બસ, આ રીતે અરિહંત પરમાત્માનો ઉપકાર છે. આપણે સંસાર-અટવીમાં ભટકીએ છીએ. એ પ્રભુ સંસારથી છૂટવાનો ને મોક્ષ પામવાનો માર્ગ બતાવે છે. એ માર્ગે ચાલવાની બુદ્ધિ આપણી, મહેનત આપણી, છતાં સંસારથી બહાર કાઢનાર અને મોક્ષે પહોંચાડનાર તરીકે તો અરિહંત પરમાત્માને જ કહેવા પડે; એમ માનવું પડે. એમ જો ન માનીએ તો નગુણા કહેવાઈએ. પ્રભુનો ગુણ ભુલાય ? એવા નગુણાપણાને લીધે જ ઉપકારી અરિહંત પ્રભુની પૈસા ખરચીને ભક્તિ કરવાનું મન થતું નથી.

નગુણો માણસ ઉપકારી પ્રભુની પાછળ તન-મન-ધનથી શાનો તૂટી મરે ?

નગુણાને અભિમાન છે કે મારી અક્કલ અને આયાસથી પુણ્ય મળે છે. મોકો-મળશે, તેથી હજી તપસ્યા કરશે, વ્રતનિયમ પાળશે, ધર્મની ક્રિયા કરશે,

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૧૫૧

મફતિયા દેવદર્શન-પૂજા અને ગુરુવદન વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરશે, પરંતુ (૧) દેવ-ગુરુની ભક્તિમાં પૈસો ખરચવાની વાત નહિ; (૨) ચાર દીકરામાંથી એક પણ દીકરો દેવ-ગુરુને દેવાની વાત નહિ ! રહેવાના મકાનમાં દેવને ઘાલવાની ગૃહમંદિર બનાવવાની વાત નહિ ? કેમ કે એ નગુણો છે, દેવ-ગુરુના અનન્ય ઉપકારને માનતો નથી, અભિમાનથી જાતમહેનતને તારક માને છે, ‘મારી તપસ્યા મારા વ્રત, નિયમ ને મારી ધર્મક્રિયા મને ઊંચે લઈ જનારી છે, બધે મારું કર્યું થાય છે, એવું માનવાથી જ એમાં પ્રયત્ન કરે છે. આ બધો માર્ગ બતાવનાર દેવગુરુ જ એ બતાવવા દ્વારા ઊંચે પહોંચાડનાર છે. એવું એને હૈયે બેસતું નથી. નહિતર તો જે ભારે ખર્ચ કરી દેવ-ગુરુ-ભક્તિ-વાહવાહ-પ્રભાવના કરે, એટલો ખર્ચ ન જાત ઉપર કરે કે ન કુટુંબ ઉપર કરે. પણ નગુણા પાસેથી આ શી આશા ?

ભાન નથી કે આ મોહ અને અજ્ઞાનનાં ઝાડવે ઝાડવાથી ગીચ ભરેલા સંસારવનમાં માર્ગદર્શક પ્રભુ વિના રસ્તો જ ક્યાં જડે એવો હતો ? આજે દેખાય છે ને કે અનાર્થ દેશોમાં જન્મેલાને જો પ્રભુ નથી મળ્યા, પ્રભુનું માર્ગદર્શન નથી મળ્યું તો એમનું જીવન શું છે ? મોહ અને અજ્ઞાનની જ વિચારણા વાણી અને વર્તાવ, એ જ જીવન ને ? વાત આ છે કે

આપણી બુદ્ધિ-હોશિયારી-મહેનતનો મહિમા જોવાને બદલે પ્રભુએ આપેલા માર્ગદર્શન અને આલંબનના મહિમા પર દૃષ્ટિ રહેવી જોઈએ.

જશ આપણી જાતને નહિ, પણ પ્રભુને આપવો જોઈએ.

દૃષ્ટિ આપણી બુદ્ધિ-શ્રદ્ધા-મહેનતની વિશેષતા પર નહિ. કિન્તુ પ્રભુનાં આ દ્વિવિધ ઉપકાર પર રહેવી જોઈએ.

તો જ પ્રભુની પ્રભુતા આલંબનની પ્રભુના માર્ગ પ્રકાશનની કદર કરનાર બનીએ. નહિતર આપણું જ ગાયા કરવા પર નગુણા થવાનું બને.

સીતાજીએ દિવ્ય કરતાં શું કહેલું ? ‘જો મેં હૈયે રામ સિવાય બીજાને ધર્યો હોય તો હે અગ્નિ ! તું મને ભસ્મ કરજે, અને જો મારા હૈયે રામ જ હોય તો મને તારામાંથી પસાર થઈ જવા દેજે. આમ બોલી અગ્નિમાં પગ મૂકતાં જ અગ્નિ પાણીરૂપ બની ગયો. સીતાજીએ પોતાના સતીત્વના પ્રભાવ પર નહિ, કિન્તુ પોતાના હૈયે રહેલા પતિ રામના પ્રભાવ પર દૃષ્ટિ નાખી અને રામચંદ્રજીને કહ્યું કે આ તમે હૈયે હતા તો અગ્નિનું પાણી થઈ ગયું.

મોટા આત્મ-નુકશાન પર દૃષ્ટિ નાખવાથી ગુસ્સો અટકે :-

બસ, દૃષ્ટિ સંકુચિત માત્ર જાત પર તુચ્છ લાભ નુકશાન પર નહિ કિન્તુ વિશાળ રાખો, મોટા લાભાલાભ પર નાખો આજ હિસાબ પર ગુસ્સાને અટકાવી

૧૫૨ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“અરિહંત પ્રભુનો જ અનન્ય ઉપકાર કેમ ?”(ભાગ-૪૪)

શકાય છે. ગુસ્સો કરવા જઈએ છીએ એ અમુક બાબત પર દૃષ્ટિ નાખીને, એવી કલ્પના રાખીને; પરંતુ જો દૃષ્ટિ ફેરવીએ, કલ્પના ફેરવીએ, તો ગુસ્સાને શમી જવું પડે. છોકરે દૂધ ઢોળ્યું, એ જોતા ગુસ્સો કેમ ચડે છે ? મારી સારી ચીજનું એણે નુક્સાન કર્યું એ કલ્પના મગજમાં આવે છે; માટે ગુસ્સો ચડે છે. ત્યાં જો દૃષ્ટિ ઉઠાવીને છોકરાના અને પોતાના આત્મા તરફ લઈ જવાય કે ‘જીવ ! ધ્યાન રાખજે આ દુધનાં નુક્સાને બંનેનું બગાડનારા કષાયને ઊભો કરવાનો પ્રસંગ આણ્યો છે, તું ગુસ્સો કરીશ એટલે તારે નુક્સાન ઊભું થવાનું કયું નુક્સાન, કર્મબંધ અને કષાયના કુસંસ્કારની દૃઢતાનું નુક્સાન. તેમ તારા ગુસ્સો કરવા પર છોકરો કદાચ અંદરખાને ગુસ્સો કરશે, ખીજાશે, યા તારા પર અભાવ અરુચિ કરશે, તો એને પણ વડીલ ઉપર અરુચિ એ એને નુક્સાન, વળી એ અરુચિથી તું એનો સદ્ભાવ ગુમાવે એ તને નુક્સાન એવું વારંવાર થતા એ તને નહિ માને, તારા પર અથાગ પ્રેમ શ્રદ્ધા નહિ રાખે. આજે કેટલેક ઠેકાણે દેખાય છે કે છોકરાને કાકા-મામા પર શ્રદ્ધા ભક્તિ હશે એટલી બાપ પર નહિ; કેમકે બાપે ગુસ્સો કરી કરી દીકરાના દિલમાંના સદ્ભાવને તોડી નાખ્યો છે.

૩. અનુકૂળતા થવા પર દૃષ્ટિ જાય તો ગુસ્સો અટકે :-

આમ, (૧) દૃષ્ટિ આ ઉભયના આત્મ-નુક્ષાન તરફ લઈ જઈ ગુસ્સો ન કરવામાં એ નુક્સાનો રોકવાની અનુકૂળતા જોવાય, તો એવું નુક્સાન કરનાર ગુસ્સાની માંડવાળ કરાય. અથવા (૨) એ અનુકૂળતા પર દૃષ્ટિ જાય કે ચાલો , આ ક્ષમા-સમતા-શાંતિનો પ્રયોગ કરવાની એક અનુકૂળ તક મળે છે ? મનને કશું અણગમતું બને અને મન ધૂઆપૂઆ થવા જતુ હોય ત્યાં શાંતિ રાખવાની તક ગણાય, સામાને ક્ષમા અને વાત્સલ્યથી નવરાવી નાખવાની અનુકૂળતા થઈ કહેવાય. ત્યાં ગુસ્સો શો ? આમ પ્રતિકૂળને બદલે અનુકૂળ તત્ત્વ જોવા પર દૃષ્ટિ જાય તો ગુસ્સો અટકી જાય.

જીવનમાં આપત્તિના જુદા જુદા પ્રસંગ પર (૧) આમ જે તુચ્છ અને તાત્કાલિક નુક્સાન પર દૃષ્ટિ જાય છે ને ગુસ્સો થાય છે, એના બદલે એમાં ગર્ભિત કોઈ મહાન અને લાંબા કાળનાં નુક્સાન ઉપર દૃષ્ટિ જાય તો ગુસ્સો થવાને જગા ન રહે, ગુસ્સો અટકાવી શકાય. એમ (૨) જે માત્ર પ્રતિકૂળ પર દૃષ્ટિ જઈને કોષ ઊઠે છે, તેના બદલે અનુકૂળ ઉપર દૃષ્ટિ નખાય તો કોષને ઊઠવાનું ન બને; કોષને ઊઠતો રોકવાનું થાય. માત્ર, એવું અનુકૂળ એમાં શું છે એ શોધી કાઢવાની આવડત જોઈએ.

તીર્થંકર ભગવાનની તત્ત્વ-વ્યવસ્થાએ કોષથી થતાં (૧) આ મહાન અને

દીર્ઘકાળનાં નુક્સાન તથા (૨) પ્રતિકૂળમાં છૂપાયેલ ભવ્ય અનુકૂળતાઓ સુંદર બતાવી છે. એના પર કોષને અટકાવવાનું સહેવું બની જાય છે. એથી મન બગડતું અટકે છે.

ગુસ્સો અટકાવી મનને બગાડવાનું અટકાવવાની આ એક વિચારણા થઈ.

(૧૮) કોષને અટકાવવા માટે વળી એક વિચારણા આ છે કે તુલનાત્મક નુક્સાનનો ખ્યાલ કરવો અર્થાત દા.ત. કોઈએ આપણને કાંઈક કડવો અપ્રિય શબ્દ કહ્યો. ત્યાં એમ વિચારાય કે આણે માત્ર કડવો અપ્રિય શબ્દ જ કહ્યો ને ? ગાળ તો નથી દીધી ને ? અગર ગાળ દીધી છે. તો ય બીજું કશું તો નથી બગાડ્યું ને ? યા બગાડ્યું છે, પણ પ્રહાર તો નથી કર્યો ને ? ના, પ્રહાર કર્યો છે, તો પણ લોહી લુહાણ તો કર્યો નથી ને ? અથવા એ પણ કર્યું છે, તો ય મારી તો નથી નાખતો ને ? યા મારી નાખે છે. તો પણ મારા અંતરની ધર્મપરિણિત તો નષ્ટ નથી કરતો ને ?

આમ ઉપર ઉપરનું નુક્સાન નથી કર્યું એનું આશ્વાસન લઈ ચિત્તને શાંત રાખી શકાય; કોષને અટકાવી શકાય. કદાચ સવાલ ઊઠશે,-

પ્ર.- તે શું મોટા નુક્સાનમાં કોષ થાય, ને નાના નુક્સાનમાં ન થઈ આવે ?

ઉ.- વ્યવહારમાં આવો અનુભવ થાય છે કે મોટા નુક્સાનથી બચી જવામાં ચિત્તને ઠંડકનો અનુભવ થાય છે. દા.ત. માણસ બહાર જવા નીકળતો હોય અને ખીસામાં સો રૂપિયાની નોટ નાખીને જવાનો વિચાર આવ્યો પરંતુ વળી વિચાર ફર્યો, તેથી માત્ર પાંચ રૂપિયાની જ નોટ ગજવામાં નાખીને બહાર નીકળ્યો હવે રસ્તામાં મોઢું લૂછતા ખીસામાંથી રૂમાલ બહાર કાઢ્યો, એમાં ઉતાવળમાં ધ્યાન રહ્યું નહિ, તે રૂમાલ સાથે પાંચ રૂપિયાની નોટ બહાર નીકળીને રસ્તા પર પડી ગઈ. એનું ધ્યાન રહ્યું નથી એટલે મોઢું લૂછતાં ભાઈ સાહેબે ઝપાટાબંધ ચાલ્યે રાખ્યું. પછી આગળ જ્યાં કોઈ દુકાન પર કાંક ખરીદી કરતાં, ખીસામાંથી નોટ કાઢવા ગયા, તો નોટ દેખી નહિ. એ વખતે મનને શું થશે ? અલબત્ત જરા આંચકો તો આવશે કે ‘અરે ! રૂમાલ કાઢતાં નોટ પડી ગઈ ? પરંતુ ડાહ્યો માણસ હોય તો પછી એમ થશે. કે હાશ ! ઠીક થયું કે નોટ સો રૂપિયાની નહોતી લીધી, નહિતર એજ જાત ચાલો ૮૫ રૂપિયાનો બચાવ-થયો.’ શું કર્યું આ ? વધારે નુક્સાનથી બચવાનું મળ્યું એનું આશ્વાસન લે છે, અને તેથી ચિત્તને આઘાત મટીને શાંતિનો અનુભવ થાય છે.

પ્ર.- પણ એ તો ઘરેથી સોની નોટ લેવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો હતો એટલે આ વિચાર આવે ને આશ્વાસન લે ને ?

ઉ.- ના, એમ ને એમ પણ વિચારી શકાય કે સારું થયું આજે સોની નોટ લેવાનો વિચાર ન આવ્યો, નહિતર એ વિચારથી સોની નોટ લીધી હોત તો સો એ જાત.

બસ, ક્રોધ અટકાવવા આ કરવાનું છે કે ઉપર ઉપરનું નુક્સાન વિચારી, એ નથી આવ્યું એનું આશ્વાસન લઈને ચિત્તને શાંત રાખવાનું. મનને એમ થાય કે ‘ચાલો ટૂંકે પત્યું છે. ટૂંકે પતે ત્યાં ચિત્ત બાળવાની અને સામા પર ધમધમવાની જરૂર નથી, કેમકે એમાં લાંબે ગાળે નુક્સાન છે, અને વર્તમાનમાં ય ચિત્ત ડહોળાઈ જવાથી તેમજ ઉશ્કેરાટમાં આવી જવાથી સંતાપ સળગવાનું અને બીજા કામ બગડવાનું થાય છે. તો એવી મોટી નુક્સાની શા માટે આપણા હાથે કરીને ઊભી કરવી ? સામાના વાંકે આપણી જાતે આપણા પર આવા દંડ લેવાની જરૂર નથી.’

આમ નુક્સાન ટૂંકે પતવાના હિસાબ ઉપર ક્રોધ અટકાવી શકાય છે. નક્કર ધૈર્યવાળા માણસ તો કોઈ પણ નુક્સાનમાં એમ વિચારે છે કે જે થાય તે સારા માટે.

ખબર છે ને પેલા વણિકની વાત ? ડેલીનું બારણું ભાંગ્યું અને પત્નીએ ધા નાખી કે ‘હાય ! જુઓ આ બે પાડા લડતા આવ્યા ને ડેલીનું બારણું તોડી નાખ્યું ?’

ઠંડે કલેજે વણિક કહે -‘હશે શાંતિ રાખો જે થાય તે સારા માટે ?

બાઈ તડૂકે છે, ‘શું સારા માટે ?

આ કહે છે, ‘તને ખબર નથી એમાં ય કાંક કુદરતનો સંકેત હશે.’

‘એમાં વળી શા સંકેત ?’

ખેર; પણ પછી બારણું તરત રીપેર ન કરાવ્યું તે સાંજ પડ્યે પાછી બાઈ તડૂકી આ તમને કેટલી આગસ કરો છો ? બારણું તૂટેલું પડ્યું છે, કાંઈ કર્યું નહિ ?’

વણિકનો આ જ જવાબ, -જે થાય તે સારા માટે.’

એમાં બે દિવસ એમ જ નીકલી ગયા, ને સાંજે કોઈ માંદલી ભેંસ ડેલીમાં ઘૂસી પડી ને મરી ગઈ. શેઠ બહારથી આવ્યા, ત્યાં પાછી પત્નીએ ધડાકો કર્યો કે જુઓ આ તમે બારણું ન સમરાવ્યું ને ભેંસ પેસી ગઈ ને મડદું થઈને પડી વચમાં’ વણિક કહે એમાં શું થઈ ગયું ? જે થાય તે સારા માટે.’

હવે બાઈ જાલી રહે ? ગરજ. બળ્યું તમારું આ જે થાય તે સારા માટે ! શું સારા માટે ? આ રાત વરત ધ્યાન ન રહ્યું ને મડદા પર પડ્યા તો ?

‘જે થાય તે સારા માટેની પાછળ વિચારણા :-

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૧૫૫

વણિકનો ઠંડે કલેજે એક જ જવાબ કે જોતો ખરી, એમાં ય કાંક કુદરતનો સંકેત હશે; વધુ નુક્સાનથી બચવાનું હશે, યા બીજો લાભ થવાનો હશે. માટે જે થાય તે સારા માટે.’

વાણિયો એટી નહોતો. પણ કામકાજમાં તરત ને તરત બારણું સમરાવી શક્યો નહી તો, તમે એમ ખાલી બોલવા ખાતર નહોતો બોલતો, પણ સમજતો હતો કે,

જગતની વચમાં જીવન લઈને બેઠા છીએ, ને ઓછા વધતા પુણ્ય-પાપ ભોગવવાના છે, ત્યાં નકામા હૈયાશેક્ષણાં ને લોહીબળાપા કરવાની જરૂર નથી. આ મોંઘુ જીવન કાંઈ રોટણાં ને બળતરા કરવા માટે નથી વાપરવાનું એ તો જ્યાં કાંઈ એવું થવાનો પ્રસંગ આવે ત્યાં આ જ હિસાબ માંડવાનો કે આમા કુદરતનો કોઈ અધિક નુક્સાનથી બચાવવાનો કે બીજો કોઈલાભ કરાવવાનો સંકેત હશે; તેથી જે થાય તે સારા માટે. એમ હિસાબ માંડીને મસ્ત રહેવાનું.”

વણિકની આ સમજ હડાપણના ઘરની છે; કેમકે જગતની વચમાં જીવન એટલે ઊંચા-નીચા તો આવ્યા કરે હા, મોક્ષમાં જઈ બેઠાં પછી એ નહિ આવે.

હવે જ્યારે જગતનો સ્વભાવ જ હોય કે ઊંચા નીચી દેખાડ્યા કરે ત્યાં સ્વભાવ જનિત વસ્તુ પર નાયવું-ખીલવું શું ? કે હાય ને વોય શી કરવી ?

અગ્નિનો જ્યારે સ્વભાવ જ છે કે એ બાળે, તો પછી કદાચ ભૂલમાલમાં એને હાથ અડી ગયો ત્યાં એમ થોડું જ થાય છે કે હાય ! આ અગ્નિ કેવો કે મારા હાથ બાળ્યા ? એવી રીતે અહીં શું કામ એવું લાગે કે હાય ! આ બારણું કેવું કે ભાંગ્યું ? ઘરના માણસ કેવા કે એ સમરાવ્યું નહિ ?...શું કામ મનને આવું, લગાડવું ? સમજ જ રાખવાનું કે બારણું ને ઘરના માણસ બધું ય જગતની વસ્તુ છે, ને એનો ઊંચા-નીચા થવાનો સ્વભાવ છે તે એ થયા કરે; એમાં સ્વભાવના ઘરની વસ્તુ સામે બળવું શું ? આવું મહામોંઘુમૂલું જીવન બળતરા કરવા માટે નથી.

પ્ર.- શું કરીએ, એવું લમણે લાગે ત્યારે બળતરા તો થાય ને ?

ઉ.- ના, બલતરા એ નથી કરાવતા, એ તો માત્ર આપણું કશું નુક્સાન કશું પ્રતિકૂળ કરે છે, એટલું જ બાકી,

બળતરા કેમ થાય છે :-

બળતરા તો આપણે જાતે જ ઊભી કરીએ છીએ. આપણે માત્ર બગાડ્યું જોઈએ, છીએ, પરંતુ

(૧) આપણા પુણ્યની કચાશ નથી જોતા,-

૧૫૬ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“અરિહંત પ્રભુનો જ અનન્ય ઉપકાર કેમ ?”(ભાગ-૪૪)

(૨) જગતની વસ્તુમાત્રનો ઊંચા નીચી થવાનો સ્વભાવ નથી જોતા.

(૩) કોઈ અધિક નુકસાનથી બચવાનો યા કોઈ અણધાર્યો લાભ થવાનો કુદરતનો સંકતે નથી જોતા.

(૪) આ મોંઘેરુ જીવન બળતરા માટે નથી, એ નથી જોતા,

આ ન જોઈએ એટલે બળતરા થાય એ કોણે ઊભી કરી ? આપણા એ ચાર નક્કર સત્ય ન જોવાએ જ ઊભી કરી ને ? નહિતર જુઓ. વણિકની પત્નીને તો બળતરા થઈ, વણિકને કેમ ન થઈ ? બહારની હકીકત તો બને માટે એક જ ઊભી થઈ હતી ને ? પરંતુ વણિકે, આ નક્કર સત્ય જોવાનું રાખ્યું હતું, પછી શું કામ બળતરા કરે ? બળતરા આપણે જ ઊભી કરીએ છીએ, બાહ્ય સંયોગો ગમે તેવા ઊભા થાય.

આપણે જો આ ચાર નક્કર સત્ય સામે જોઈ બળતરા ન કરવી હોય, તો ન થાય; (૧) પુણ્યની કમી, અને (૪) જીવન આ માટે નહિ, આપણું હિત આના પર નહિ.

(૧) સીતાજી વનમાં ધકેલાયા, પણ પુણ્યની કમી જોઈ તો એમણે બળતરા ન કરી.

(૨) સનહુમાર ચક્રવર્તીને એકી સાથે શરીરમાં ૧૬ રોગ ઉત્પન્ન થયા, પણ એમણે કાયાનો રૂપનો એવો સ્વભાવ પરખ્યો, તો એમણે બળતરામાં ન પડતાં સીધું ચારિત્ર જ લીધું.

(૩) વણિક અહીં કુદરતનો સંકતે જુએ છે કે કદાચ આ નિમિત્તે જ કોઈ મોટા નુકસાનથી બચવાનું યા અચિંત્ય લાભ થવાનો હોય. અને બન્યું પણ એવું જ.

એ રાતનો ચોરો ચોરી કરવા નીકળેલા, ને માલ ચોરીને ભાગતા હતા એમાં પાછળ કોટવાળા દોડ્યા. એ ગભરાયા ક્યાં છુપાવું ? તે વણિકની ડેલી ખુલ્લી જોઈ માંહી પેઠા અંધારું ધોર હતું. ભેંસનું મડદું દેખી શક્યા નહિ તે સીધા દોડવા ગયા અને પડ્યા એની પર હાથમાંથી થેલીઓ પડી ગઈ એટલામાં જ પાછળ કોટવાળા દોડતા અને અવાજ કરતા આવતા સંભળાયા. એ કાંઈ આ ખુલ્લી ડેલીમાં પેઠા વિના રહેશે ? અને પેસશે તો એ દીવા સાથે હોઈ પકડાયા. વિના રહીશું ? એમ સમજી થેલીઓ શોધવા લેવાની પડતી મૂકી ચોરો ત્યાંથી બહાર નીકળી મૂઠીઓ વાળી ભાગ્યા કોટવાળો આવ્યા, અહીં ડેલીમાં નજર નાખી, પણ ભેંસનું મડદું જોયું ચોર કાંઈ દેખ્યા નહિ, મડદાની પાછળ પડી ગયેલ થેલીઓ ય દેખાઈ નહિ; તે ચોરો પકડવા દોડ્યા આગળ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૨૦, અંક-૧૬, તા. ૧-૧-૧૯૭૨

બોલો, હવે વણિકને ત્યાં શું ? સવારે વાણિયણ ઊઠી આંગણામાં જુએ છે તો થેલીઓ પડી છે. એ ઉઠાવી લાવીને ઘરમાં ખોલી જુએ છે તો માલ માલ ભર્યો છે. ઘણીને ઉઠાડી બતાવે છે, પૂછે છે ‘આ ક્યાંથી આવ્યું ?’

ઘણી કહે છે, ‘એમ તો શી ખબર પડે કે રાતના શું બન્યું ? પરંતુ લાગે છે કે ગમે તે કોઈ આ લઈને અહીં પેઠો હોય અને અંધારે ભેંસના મડદા સાથે કૂટાઈ પડી જવાથી, હાથમાંથી થેલીઓ પડી ગઈ હોય, પછી પોતે કોઈ ભયથી ભાગી ગયા હોય કોઈ માગવા આવશે તો પૂછગાછ કરીને દઈ દઈશું, નહિતર માલ તારો.’

જોજો. અહીં હમણાં નીતિ-અનીતિની વાત નથી. ચાલતી, વાત ‘જે થાય તે સારા માટે’ની ચાલે છે.

બાઈ કહે, ‘આ તો ઘણો બધો માલ છે ?’

વાણિયો કહે છે, ‘તે સમજાવું શાના ઉપર ? આ ડેલીનું બારણું તૂટી ગયું હતું તે ભાગનારને સંતાઈ જવા માટે ડેલી ખુલ્લી મળી. એમાં વળી ભેંસનું મડદું, તે મડદા સાથે અથડાયા હશે ગભરાયા હશે કે વળી કાંક ભેંસ ઊઠીને શિંગડાં ઠોકે નહિ, તેથી ભાગી ગયા હશે; અને થેલીઓ અહીં પડી રહી. બોલ. જે થાય તે સારા માટે નહિ ? ટૂંકી દૃષ્ટિથી આપણને કાંઈ ખોટું બન્યું કે નુકસાન થયું લાગે, પરંતુ એમાં કુદરતનો કેવો સંકેત હોય, એની શી ખબર પડે ? માટે હવે કબૂલ છે ને કે જે થાય તે સારા માટે ?’ ઘણિયાણીએ પોતાની કાનપટ્ટી પકડી કબૂલ કર્યું.

નુકસાન પાછળ કશું ખોટું કરેલું ? :-

પ્ર.- પણ માલ તો ચોરીનો ને ?

ઉ.- તો શું ડેલીનું બારણું તૂટ્યું, ભેંસ મરેલી પડી, એ નુકસાન શાહુકારીનું છે ? નુકસાન પાછળ શું આ ભવમાં કે પૂર્વભવે કશું ખોટું કર્યું જ નથી, કશું કોઈનું બગાડ્યું જ નથી, તે નુકસાન ગેરવાજબી માની એના પર પોક મૂકો છો, ને એના પર શાહુકારીથી બબડો છો કે કેમ અમારું ગેરવાજબી નુકસાન થાય ?

દૃષ્ટાંત પર આડુંઅવળું વિચારવાને બદલે મર્મ પકડો કે વણિક જેવી શ્રદ્ધા છે કે જે થાય તે સારા માટે ? આ હશે તો સાંસારિક જીવનમાં ચિત્તની ઘણા ખેદ, ઘણા આર્તધ્યાન અને ઘણા વિકલ્પો વ્યાકૂળતા-વિહ્વળતા ઓછા થઈ જશે...

ગુસ્સો કેમ અટકે ? :-

પહેલું એ વિચારો કે ગુસ્સો શાનો થઈ આવે છે ? કશું બગડવા પર, કાંઈ

મનને પ્રતિકૂળ બનતું લાગવા ઉપર. (૧) ત્યાં જો એમ વિચારો કે ‘આ જે થાય છે તે સારા માટે, આમ બનવામાં કાંક કુદરતનો સંકેત હશે, માટે ધીરજ ધરો, તો ગુસ્સો નહિ ચડે.’

વળી એમ જો મનને લાગે કે ‘વધુ નુકસાન તો નથી થયું ને ? આટલું જ થયું છે ને ?’ તો પણ એમ તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી જોતાં મન બનેલા પર ઉશ્કેરાશે નહિ. શાસ્ત્ર આ જ બતાવે છે કે તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી જુઓ કે કઠોર શબ્દ જ કહ્યો છે ને ? ગાળ તો નથી દીધી ને ? ગાળ જ દીધી છે ને ? પ્રહાર તો નથી કર્યો ને ? પ્રહાર જ કર્યો ને ? લોહીલુહાણ નથી કર્યો ને ? લોહીલુહાણ કર્યો છે, પણ મારી તો નથી નાખ્યો ને ? અરે ! મારી નાખે છે, પણ મારા અંતરની ધર્મપરિણતિનો નાશ નથી કરતો ને ?’

(૩) ધ્યાન રાખજો બધી જાતના નુકસાનમાં આ મુખ્ય વિચારવાનું છે કે ‘શું લૂંટાઈ ગયું ? મારા દિલમાંની ધર્મશ્રદ્ધા, જિનભક્તિ, વ્રતનોભાવ, ધર્મનોરંગ, એ તો સલામત છે ને ?’

અક્ષય લક્ષ્મીરૂપ ધર્મશ્રદ્ધાદિ જો સલામત, પછી બીજું બહારનું બગડે એની શી વિસાત હતી ? અનંતાકાળથી ચાલતી ભવયાત્રામાં જીવે શું નથી ગુમાવ્યું ?

મોટી મોટી દેવવિમાનોની સમૃદ્ધિ ખોઈ છે, મોટ-મોટી સલ્તનતો ગુમાવી છે, અબજો રૂપિયાના ખજાના ગુમાવ્યા છે, અપ્સરા જેવી પ્રાણપ્રિય સ્ત્રીઓ ગુમાવી છે, સારી ભેગી કરેલી, પ્રતિષ્ઠા આબરૂના કાંકરા થયા છે, આજ્ઞાંકિત પુત્ર-પરિવાર ગુમાવ્યા છે...શું શું નથી ગુમાવ્યું ? તો અહીં શેના પર શોક ને કલ્પાંત ?

જે સાચવ્યું રહેતું નથી એ જવા પાછળ રોદણાં ? ને સાચવ્યું રહે છે એ ગુમાવવા પર કોઈ રોદણું નહિ ? નોકર કોઈ ધમધમતો સાચવ્યો રહે એવો નહોતો અને જરા વાંકુ પડતા ચાલ્યો ગયો ત્યાં રોવા બેસે અને સારો દીકરો સાચવ્યો રહે એવો હતો એને તડકાવ્યો એટલે એ ભાગી ગયો, એના પર કશું રોદણું નહિ, આવું તો મૂરખ કરે.

અનંતાભવમાં આપણે બહારનું તો અહીં કરતાં ય ધણું-ધણું મોટું ગુમાવ્યું છે, દેવલોકના વૈભવ અને સુખ-સન્માન ગુમાવ્યા છે, અનંતા માનવભવના ય મોટા મોટા રાજપાટ-ખજાના-પરિવાર ગુમાવ્યા છે; અહીં પણ બીજા મનુષ્યોમાં જુઓ તો ય દેખાય છે કે આપણી નજર સામે કેટલાય કેવું કેવું ગુમાવે છે, કેટલું ય મૂકી-મૂકી મરીને ચાલતા થાય છે. તો આપણું થોડું ગયું, બગડ્યું, એના પર રોદણાં-શોક-કલ્પાંત શા કરવા ? શું આ સાચવ્યું રહે છે ? અમર રહેવાનું છે ?

સાચવ્યું રહે એવી ચીજ ધર્મની પરિણતિ છે, ધર્મની શ્રદ્ધા છે, ધર્મનો રંગ

છે. એ તો આપણે જાતે ગુમાવીએ, જાતે છોડી દઈએ, તો જ જાય. બીજા કોઈની એ તાકાત નથી કે આપણે સાવધાન હોઈએ અને એ રંગ ગમે તે ભોગે સાચવવા કટીબદ્ધ હોઈએ તો એ એનો નાશ કરી શકે. જેમ પૈસા જવા છતાં પૈસાનો પ્રેમ નથી જતો, બાયડી કે છોકરો મરે છતાં એનો પ્રેમ નથી જતો, એમ કદાચ બહારની આપણી ધર્મક્રિયા પર પણ કોઈ આક્રમણ કરે છતાં અંતરનો આપણો ધર્મપ્રેમ ઊભો રહી શકે છે; આપણે ઊભો રાખવો હોય તો રાખી શકીએ છીએ.

માનો ને કે મંદિરે પ્રભુનાં દર્શને જવું છે, ત્યાં ઘરવાળાએ કે છોકરાએ કશી ધાંધલ માંડી અંતરાય ઊભો કર્યો, ને આપણે દર્શન ગુમાવ્યાં, છતાં આપણા દિલમાં જિનભક્તિ ઊભી રહી શકે છે. ત્યાં આ સમજી રાખો કે

ધર્મનું સ્વરૂપ બાહ્ય ક્રિયા નહિ, પણ આંતર પરિણતિ છે. અંતરમાં જિનભક્તિ-દાન-શીલ-તપ-દયાનો પરિણામ જે થાય એ જિનભક્તિ આદિ ધર્મનું સ્વરૂપ કહેવાય.

પ્ર.- તો પછી શું બહાર જિનભક્તિ-દાન-શીલ-તપ-દયાની ક્રિયા કરાય એ ધર્મ નહિ ? એ નકામી ?

ઉ.- ના, નકામી નહિ, એ આંતરિક તેવા પરિણામને-પરિણતિને પોષનારી છે. જગાવનારી છે, પોષનારી છે, વધારનારી છે, એ દૃષ્ટિએ ક્રિયા કામની જ છે, તેમજ વ્યવહારનયથી એ ધર્મ પણ છે. બાકી નિશ્ચયનયથી ધર્મ આંતરિક તેવી પરિણતિ; એ જ ધર્મનું સ્વરૂપ.

બાહ્ય ક્રિયાથી શું ? :-

આનો અર્થ એ નથી કે ‘ધર્મનું સ્વરૂપ જે આંતર ધર્મપરિણતિ, એ ઉપયોગી અને વ્યવહારથી બાહ્ય ધર્મક્રિયા અનુપયોગી;’ આવો અર્થ સમજતા નહિ; કેમકે બાહ્યમાં જો એ જિનભક્તિની ક્રિયાદિના બદલે ક્રિયા જો પ્રિયાના શણગાર, ધનના વેપાર-સંચય, વિષયોના વિલાસ અને માલમેવાની ઉજાણી વગેરેની લીધી, તો અંતરમાં પરિણતિ ધર્મના બદલે મોહ-મૂર્છા-વિષયાસક્તિ અને આહારસંજ્ઞાદિની પોષાવાની. માટે બાહ્ય ધર્મક્રિયા કામની છે. માત્ર, એ વખતે આંતરિક તેવી તેવી ધર્મપરિણતિ જાગતી રાખવાનું ન ભૂલાય.

ધર્મપરિણતિ એટલે ? :-

તો હવે તપાસો કે અંતરમાં જિનભક્તિ-દાન-શીલ-તપ-દયા વગેરે પરિણમ્યા છે ? જો હૈયાનો તદાકાર પરિણામ બન્યો હોય તો એ ધર્મ ભક્તિનો તદાકાર પરિણામ એટલે હૈયું ભક્તિમય બન્યું હોય; હૈયે દાનનો પરિણામ યાને દેવાની રુચિમય થયું હોય; શીલનો પરિણામ એટલે કે હૃદય બ્રહ્મચર્યમય, સદાચારમય વિષયઅરુચિમય અને વિષયત્યાગમય બની વ્રત-નિયમમય થયું હોય, તપ એટલે કે

હૃદય આહારસંજ્ઞા પ્રત્યે ઘૃણામય બની બિયાસણ-એકાસણ-આયંબિલ-ઉપવાસ વગેરેમાં ઠરવારૂપ-મહાલવારૂપ બન્યું હોય; એમ દયાનો પરિણામ એટલે કે હૈયું દયામય બન્યું હોય, જીવવિરાધના પ્રત્યે બીજા જીવને દુઃખ પહોંચાડવા પ્રત્યે અભાવ-અરુચિ-બળતરા ભર્યું બન્યું હોય, તેથી સહેજે દયામાં હૈયું ઠરતું થયું હોય. મહાલતું બન્યું હોય. આ જે હૈયાની સ્થિતિ, હૈયાનો પરિણામ એ નિશ્ચયનયથી ભક્તિધર્મ, દાનધર્મ, શીલધર્મ, તપધર્મ, દયાધર્મ, પછી એને અનુસારે બાહ્ય જે ભક્તિ વગેરેનાં આચરણ થાય તે ય ધર્મ, પણ વ્યવહારથી ભક્તિધર્મ દાનધર્મ વગેરે.

ક્રિયાની અશક્તિમાં ધર્મપરિણતિ કેમ ટકાવાય ? :-

આ પરથી ખ્યાલ આવશે કે મૂળ આપણાં જ તેવા કોઈ અશુભ કર્મના ઉદયે બહારમાં અંતરાય આવ્યો, અને આપણે તે તે ધર્મપ્રવૃત્તિ ન કરી શક્યા, તો ય અંતરમાં તેવા તેવા પ્રકારનો ધર્મપરિણામ-ધર્મભાવ-ધર્મપરિણતિ રાખી શકીએ છીએ. દા.ત. પાસે પૈસા નથી, બહારમાં દાનપ્રવૃત્તિ નથી કરી શકતા, પરંતુ હૈયું ઊછળતું હોય કે ‘જો પૈસા હોય તો દાનમાં ઉછાળું છું. એમાંથી ઉછાળું, દાન એ જ માનવજીવનનું ફળ છે, માનવતા છે; ગ્રહણ-રક્ષણ કે ભોગ એ ફળ નહિ.’ એમ પાસે પૈસા ન હોવાથી પ્રભુની બાહ્ય ભક્તિ ન કરી શકતો હોય પરંતુ દિલ બોલતું હોય કે ‘પ્રભુ ! મારી પાસે મારું શું છે ? આ મારી કાયા પણ તારી જ છે. ક્યારે સગવડ થાય ને તારી ભક્તિમાં એ સમર્પું !’ એ અંતરનો ભક્તિ પરિણામ છે. આમ ગમે તે સંયોગમાં યાવત્ અંતકાળે પણ અંદરમાં ધર્મ-પરિણતિ ઊભી રાખી શકાય છે.

પ્રાણ અને પરિણતિ :-

કોધને અટકાવવો છે ને ? છેક મૃત્યુ પમાડે એવો કોઈ ઉપદ્રવ આવી ગયો તો પણ ત્યાં આ વિચારવાનું છે કે આમાં મારા પ્રાણ જઈ રહ્યા છે એ જ ને ? મારી અંતરની ધર્મપરિણતિ-ધર્મશ્રદ્ધા-ધર્મરંગ તો નથી ગયા ને ? એ સલામત તો મારે સબ સલામત ?

(૧) પ્રાણ તો આજે નહિ, તો કાલે પણ જવાના તો હતા જ, એ કાંઈ શાશ્વત કાળ રહેવાની વસ્તુ જ નહિ; અરે ! એક જનમ પછી પણ સાથે ચાલનારી વસ્તુ નહિ; જ્યારે, ધર્મપરિણતિ સાથે ચાલનારી વસ્તુ છે; વળી

(૨-૩) માત્ર પ્રાણ કાંઈ અહીં શાંતિ આપનારી, કે પરલોક સુધારનારી ચીજ પણ નહિ; એ તો ફક્ત અંતરની ધર્મપરિણતિ જ અહીં તત્કાલ પણ શાંતિ આપે, ભવિષ્યમાં પણ શાંતિ આપે, અને પરલોકે પણ શાંતિ આપે, તેમજ સદ્ગતિ

અને અ-સંકિલષ્ટ સુખ-સામગ્રી આપે.

પછી જો એવી સ્થાયી અને મંગળકારી ધર્મ-પરિણતિ મારે સલામત છે, તો પ્રાણ પણ જવા લાગે એવો ઉપદ્રવ આવ્યો તો એમાં ક્રોધ કરી શા માટે પરિણતિ બગાડું ? ઊલટું સામાને ક્ષમાથી નવરાવી ન નાખું કે જેથી મારી ધર્મપરિણતિમાં વધારો થાય ? અગર જિંદગીભર, બધું ખોવાઈ જનારું જ, કમાયો હોઉં ને જીવની સાથે ચાલનારી કશી મંગળકારી ધર્મ-પરિણતિ ન કમાયો હોઉં, તો ય એ જિંદગીના છેડે છેડે તો કમાવાની થાય ?’ ધર્મપરિણતિનું આ મહત્ત્વ ખૂબ ધ્યાન પર લેવા જેવું છે.

જુઓ કમઠતાપસના લાકડામાંનો સાપ જિંદગીભર શું કમાયેલો ? કાંઈજ નહિ, ધર્મપરિણતિ કશી જ નહિ, માત્ર પાપે પેટ ભર્યા હશે, જીવતા જીવોને પેટમાં હોમ્યા હશે. પરંતુ અંતકાળે શ્રી પાર્શ્વકુમારનાં દર્શન અને નવકારમંત્ર પામવા પર ધર્મપરિણતિ આવી. અજ્ઞાનતાથી બાળનાર કમઠ તાપસ કે અગ્નિ પ્રત્યે ક્રોધ ન કર્યો યા કરેલો છોડી દીધો તો એ અંતકાળની ધર્મ-પરિણતિએ એના આત્માને ઊંચકીને દેવગતિમાં મૂકી દીધો, ભવનપતિ દેવલોકની નાગનિકાયનો ઈન્દ્ર ધરણેન્દ્ર બનાવી દીધો. એક સામાન્ય દેવની ગતિ ય પામવી સહેલી છે ? ના, અને આ દેવોના રાજા ઈન્દ્રની ગતિ પામ્યો ! કેટલા સુકૃત પર ? માત્ર અંતકાળની ધર્મ-પરિણતિ પર એ શાના પર. આવી ? બાળનાર ‘કમઠ’ તાપસ પર ક્રોધ ન કરવા ઉપર.

અંતે પણ ધર્મ પરિણતિ તારે. રાજા તડિલકેશના શત્રુ વાનરનું દેષાંત :-

રામાયણમાં પ્રસંગ આવે છે, રાવણના દાદા સુમાલીના દાદા તડિલકેશ રાજાને પૂર્વ ભવે મુનિપણે એક પારધીએ શિકાર કરી મારી નાખેલા. મુનિ તો સ્વર્ગે જઈ અહીં તડિલકેશ રાજા થયા. પરંતુ પેલો પારધી નરકે જઈ અહીં વાનર થયો, તે ઉદ્યાનમાં બેઠેલા આ રાજા પરના વૈરના સંસ્કારથી પાસે બેઠેલી એની રાણીના શરીર પર નહોરિયાં ભરે છે. રાજાએ તરત બાણથી એને ઘાયલ કર્યો, એટલે રાણીને છોડી એ ત્યાંથી ઘવાયેલો મરવા જેવો થઈ ભાગ્યો; ને થોડે આગળ જઈ મરી જાય છે. હવે બોલો, આ વાનર મરીને સ્વર્ગે જાય ? ના, પણ એ મરીને ભવનપતિ દેવલોકમાં ઉદધિકુમાર નિકાયનો દેવ થયો. કેમ થયો ? અંતકાળે ધર્મ પરિણતિ આવી તેથી. શી રીતે એ આવા પાપી જીવને આવી ? એ જોઈએ આગળ. પણ અહીં રાજાને ખબર પડી ગઈ કે આ વાનર તો મરીને દેવ થયો. શી રીતે ખબર પડી ? આ રીતે,

રાણીને આ વાનરે નહોરિયાં ભર્યા, એટલે રાજાના માણસો બીજા નિર્દોષ

વાનરોને પણ મારવા લાગ્યા, ત્યાં દેવ થયેલાએ મોટા જંગી વાનરો વિકુર્વા, અને એ પેલા વાનરોએ મોટા ઝાડના ઝાડ ઉપાડી એનાથી રાજાના માણસોને પીટવા માંડ્યા. રાજા ગભરાયો, સમજ્યો કે આવા મોટા જંગી વાનરોએ અહીંનું સર્જન નહિ, આ તો કોઈ દૈવી ઉપદ્રવ લાગે છે ત્યારે એ આકાશ સામે મોં ઊંચું કરી હાથ જોડી પૂછે છે, ‘નાથ ! તમે કોણ છો ? ભાઈ સાહેબ ! માફ કરો આ માણસોનો ગુનો.’

દેવ અદૃશ્યપણે બોલે છે ‘માફ ? આ બીજા વાનરોએ તમારું શું બગાડ્યું હતું તે એને મારો છો ? તમે તો નિર્દોષ એવાને મારો છો, પણ હું ગુનેગાર એવા તમને બરાબર સજા કરવાનો છું. જેથી નિર્દોષને મારવાની ખો ભૂલી જાઓ.’

ત્યાં રાજા હાથ જોડી કરગરતો કહે છે, ‘સજા તો ભાઈ સાહેબ ! થઈ ગઈ હવે આપ કોણ મહાપુરુષ છો એની જરા ઓળખ કરાવો. આ નિર્દોષ વાનરોની રક્ષા કરવા પધારેલા આપ જરૂર કોઈ મહાન આત્મા છો. અને આ સિપાઈઓ નિર્દોષને મારનારા એ અજ્ઞાન મૂઢ જીવો છે. એમના પર દયા કરો, ને આપનો ઉત્તમ પરિચય આપો.’

ત્યારે દેવ અદૃશ્ય વાણીએ કહે છે, ‘જાઓ પાસેમાં, મુનિભગવંત છે એમને પૂછો.’

મહાત્મા વાનરનો પરિચય આપે છે :-

થયું, રાજા અને લહાવ-લશ્કર-ઊપડ્યું-મુનિમહર્ષિ પાસે. ધ્યાનસ્થ મહાત્માને જોઈ રાજાને અતીવ આનંદ થયો, નમસ્કાર કરીને પૂછે છે, ‘સ્વામિન્ ! આ વાનરોને ઉપદ્રવ કરનારા અમારા સિપાઈઓને શિક્ષા કરનારી અદૃશ્ય વ્યક્તિ કોણ ?’

મહાત્મા કહે છે, ‘એજ વાનર કે જેણે તારી રાણીને ઉપદ્રવ કરેલો, અને પછી જે તારા બાણે ઘવાયો તે એ ઘવાઈને મરતો અહીં આવ્યો. મેં એને નવકારમંત્ર સંભળાવ્યો, એથી એ નવકારનાં શુભ ધ્યાનમાં મરીને દેવ થયો, દેવ થઈને ઉપકાર યાદ કરતો એ અહીં મને વંદનાર્થે આવ્યો, અને એમાં એણે તારા માણસોને નિર્દોષ વાનરો પર ઉપદ્રવ કરતા જોયા એટલે એણે એમને શિક્ષા કરી અટકાવ્યા.’

રાજા કહે ‘અહો પ્રભુ ! નવકારમંત્રનો ત્યારે કેવો અદ્ભુત પ્રભાવ કે માત્ર અંતકાળે પણ એનું ધ્યાન કરતાં આવા વાનર જેવા જંગલના જીવને પણ સ્વર્ગ જેવી ઊંચી સદ્ગતિ અપાવે ? ત્યારે ભગવન્ ! એ વાનરને મારી રાણી પર ઉપદ્રવ કરવાનું શું કારણ !’

મહાત્મા કહે છે, ‘તું પૂર્વ ભવે દત્ત નામનો રાજમંત્રી દીક્ષા લઈ સાધુપણે જંગલમાં કઠોર સાધના કરવા ધ્યાન ધરતો હતો એ વખતે આ વાનરનો જીવ

પારધી તે એણે તારો શિકાર કરેલો. એ વૈરથી એ નરકમાં જઈ અહીં વાનર થયો, અને તું સમાધિમાં મરી દેવ થઈ અહીં આવી રાજા થયો. તારાં પર દ્વેષના સંસ્કારથી આ વાનર બનેલાએ તારી રાણી પર ઉપદ્રવ કર્યો પરંતુ ભવિતવ્યતા સારી કે એને અમારો યોગ મળ્યો, સૌમ્યભાવે બોલાતા નવકારમંત્રના શ્રવણ પર એનું દિલ ઠર્યું, દિલમાંથી દ્વેષ-ગુસ્સો ઓસરી ગયો; પોતે તારાથી મરણતોલ ઘવાયો છે છતાં ય તારા પરનો દ્વેષ મૂકી એના અંતરમાં શ્રી નમસ્કાર-મહામંત્રનું ધ્યાન લાગી ગયું. તો સ્વર્ગગતિ મળી.’

શું કહ્યું મહાત્માએ ? વાનરે દ્વેષ મૂકી નવકારમાં ચિત્ત પરોવ્યું એટલે દેવ થયો. જો દ્વેષ ઊભો રાખ્યો હોત તો દેવગતિ શું, મનુષ્યગતિ પણ ન મળે. દ્વેષ નીકળી ઉપશમધર્મની પરિણતિ અને નવકારમંત્રના માત્ર અક્ષરનું ધ્યાનરૂપ ધર્મપરિણતિ આવી તો જ દેવલોક મળ્યો કહો, અહીં વાનરે બાહ્યથી શો ધર્મ કર્યો તે દેવ થયો ? બાહ્યથી માત્ર મહાત્મા પાસે ઘવાયેલો જઈને પડ્યો અને એમના નવકાર-ઉચ્ચારણ પર કાન માંડ્યા એટલો જ ધર્મ ને ? એમ તો તમે પણ મહાત્મા પાસે નથી જતા ? એમના મોંઢે માત્ર નવકાર નહિ કિન્તુ બીજી પણ ધર્મની વાત પર કાન નથી માંડતા ? તો શું લાગે છે કે એટલાથી સ્વર્ગનાં પુણ્ય ઉપાર્જન કરી રહ્યા છો ?

પુણ્ય-ઉપાર્જનનો વિશ્વાસ કેમ પડે ? :-

પ્ર.- એ તો શી ખબર પડે ?

ઉ.- કેમ વિશ્વાસ નથી કે એટલા માત્રથી સ્વર્ગનાં પુણ્ય મળે ? કહોને વિશ્વાસ નથી એટલે તો એની એટલી બધી દિલ દઈને પ્રવૃત્તિ નથી રાખી, જેટલી દુનિયાદારીની દિલથી ધૂમ પ્રવૃત્તિ રાખી છે. નહિતર તો સત્સમાગમ અને સંતવાણીનાં શ્રવણનો શોધી શોધીને લાભ લેવાનું ન રાખ્યું હોત ? ખેર. દુનિયાદારીની ધૂમ પ્રવૃત્તિની વચ્ચે દરિયામાં ખસખસ જેટલી એ પ્રવૃત્તિ રાખવાથી એટલો તો સ્વર્ગનાં પુણ્યનો લાભ મળે ને ?

પ્ર.- હૃદય પલળ્યા વિના લાભ શી રીતે મળે ?

ઉ.- એ હૃદયનું પલળવું એટલે શું ? આ જ ને કે અંતરાત્માના કોઈ દોષ ઓછા થાય અને કોઈ સદ્ગુણ સુકૃત જીવનમાં આવે ? કોઈ સદ્ગુણ સુકૃત વિચારણામાં આવે ? બસ, આ અંશે પણ દોષત્યાગ અને સદ્ગુણ સુકૃત પર મન એ જ ધર્મ પરિણતિ એના પર સ્વર્ગનાં પુણ્યનો વિશ્વાસ રાખી શકાય. વાનરે રાજા પરનો દ્વેષ ટાળ્યો અને નવકાર પર મન લગાવ્યું એ દોષત્યાગ અને સુકૃતે એને સ્વર્ગનાં પુણ્ય ઊભાં કરી આપ્યાં.

ધર્મપરિણતિનો જંગી પ્રભાવ :-

જીવનના માત્ર અંતકાળે પણ આટલું આવડ્યું, બાહ્યથી ધર્મની પ્રવૃત્તિ મામૂલી, પરંતુ અંતરથી ધર્મપરિણતિ જોરદાર રાખી, તો એ ધર્મપરિણતિએ જીવનભરની પાપપરિણતિ ઉપર જોર મારી એકવાર તો એનાં ફળને વાયદે મૂકી દીધાં. અને પોતાનું ફળ રોકડું બતાવી દીધું. પાપપરિણતિનાં ફળ શું ? દુર્ગતિના પાપનાં ભાતાં. ધર્મપરિણતિનાં શાં ફળ ? સદ્ગતિનાં પુણ્ય. પાપપરિણતિ તો જીવનભર રાખેલી, એટલે દુર્ગતિનાં પાપ થોકબંધ જમા કરેલાં. એ બધા એમ જ ઊભા રહી ગયાં, અને માત્ર અંતકાળની ધર્મપરિણતિનાં પુણ્યફળ આગળ થયાં. ‘હાજરના સોદે રોકડો લાભ’ ની જેમ તત્કાળ દેવભવ શરુ થઈ ગયો. તે હવે તો કેમ ? તો કે ધર્મપરિણતિ પોષ્યે જવાની; એથી પૂર્વની પાપપરિણતિના કુસંસ્કાર અને પાપ-પરિણતિનાં અશુભ કર્મ થોકબંધ નાશ પામતા જવાનાં.

‘પરિણતિ’ એટલે લેશ્યા, ભાવ, ચિત્તપરિણામ, મનના અધ્યવસાય. એ હિંસાદિ અદાર પાપસ્થાનકના હોય તો એ પાપ-પરિણતિ છે; ને દયા-અહિંસા, સત્ય-નિષ્પાપવાણી વગેરે ધર્મસ્થાનકના હોય, દાન-શીલ-તપ-ભાવનાના હોય સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રના હોય, તો એ ધર્મપરિણતિ છે.

વાનરનું આખું જીવન રેઢિયાળ ગયું, લગભગ પાપના અધ્યવસાય, પાપનાં ચિત્તપરિણામ, પાપપરિણતિમાં ગયું, ઠેઠ અંતકાળની નજીકમાં પણ રાજા પ્રત્યેના પૂર્વના દ્વેષ-સંસ્કારથી એની રાણીને નહોરિયાં ભરવાની પાપલેશ્યા સક્રિય કરી, છતાં ત્યારબાદ મરવાની અણી ઉપર દ્વેષના ઉપશમની અને નવકાર-ધ્યાનની ધર્મપરિણતિ ઊભી કરી, તો ફાવી પડ્યો. પૂર્વના પારધીપણાનો માનવ-અવતારે હતો, પણ ત્યાં પાપ-પરિણતિથી નરક સાધેલી; ને અહીં તિર્યચ વાનરને અવતાર હતો, એમાં છેડે કષાય દાબી ધર્મની પરિણતિ ઊભી કરી સ્વર્ગગતિ સાધી ક્યાં ડહાપણ ? માનવભવમાં કે તિર્યચભવમાં ?

તમે આ ડહાપણ લાવવાનું તિર્યચભવના વાયદે તો નથી રાખ્યું ને ?

‘ના, હમણાં અહીં તો પાપપરિણતિ-પાપલેશ્યા-પાપવિચારો કરી લેવા દો, પછી કોક આવો વાનર જેવો તિર્યચનો અવતાર મળશે ત્યારે ધર્મપરિણતિ કેળવી લઈશું, તે પણ ત્યાં જીવનભર નહિ, માત્ર અંતકાળે એટલે પછી સ્વર્ગ મળીને કલ્યાણ થઈ જશે,’ આવી તો ગણતરી નથી રાખી ને ? કહો ને,

પ્ર.- આવી ગણતરી તો મૂર્ખ રાખે. તિર્યચભવે શો ભરોસો કે મહાત્મા મળશે ? નવકાર સંભળાવશે ? એ સીધેસીધો ગળે ઊતરી જશે અને દ્વેષ વગેરેના ઉપશમ થઈ જશે,...આ બધાનો શો ભરોસો ?

ઉ.- તો પછી અહીં એ જુઓ કે દિવસભરમાં ધર્મની લેશ્યા કેટલી વાર આવે છે ? કેટલો સમય એ ટકી રહે છે ? ને પાપની લેશ્યા કેટલી વાર ? તે ય કેટલો સમય ચાલ્યા કરે છે ? શા સારુ ભૂલા પડો છો ?

હજીય બહારના સંયોગ અને બહારની પ્રવૃત્તિ આપણા હાથમાં ન હોય, પરંતુ ચિત્તની પરિણતિ તો આપણા હાથની વસ્તુ છે. એને આપણે બગાડવી છે તો જ બગડે; ને સુધારવી ને પવિત્ર રાખવી હોય તો જરૂર સુધરે અને પવિત્ર રહે.

વાનરને રાજાએ મરણાંત કષ્ટ આપ્યું, એ સંયોગ વાનરના હાથની વસ્તુ નહોતી, પરંતુ રાજા એટલું જ કરી શક્યો, એના પ્રાણ લઈ શક્યો, કિન્તુ એની લેશ્યાને એની આંતર પરિણતિને ન બગાડી શક્યો, બગડેલી ન રાખી શક્યો. એ તો વાનરે સ્વપુરુષાર્થે દ્વેષ ભૂલવાની અને નવકારધ્યાન લગાવવાની ધર્મપરિણતિ ઊભી કરી તો એ સલામત રહી; અને પરિણામ ? ફળ ? બાણથી ઘવાઈ આવેલા મરણાંત કષ્ટ ને મૃત્યુએ એનું કશું બગાડ્યું નહિ; બલ્કે કહો કે એ કષ્ટ સત્સમાગમ અને નવકાર મળવામાં નિમિત્ત બની ગયું; અને એના પર ધર્મપરિણતિ ઊભી થઈ તો એણે સ્વર્ગગતિ દેખાડી.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૨૦, અંક-૧૭, તા. ૮-૧-૧૯૭૨

બસ, કોધને અટકાવવા આ છેલ્લા કોટિનો તુલનાત્મક વિચાર છે કે જેના પર કોધ આવવા જાય છે એ સામો જીવ માત્ર મારા પ્રાણ લૂંટે છે ને ? મારી ધર્મ પરિણિત તો નથી લૂંટતો ને ? જો અંતકાલે મારી ધર્મપરિણતિ સલામત છે, તો પછી મારે શી ફિકર છે ?

પ્રાણનાશ અવશ્ય દુર્ગતિ નથી, કિન્તુ ધર્મ પરિણતિના નાશ પર જરૂર દુર્ગતિગમન છે.

શ્રેણિક અને કૃષ્ણ મહારાજા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વના ધણી અને તીર્થંકરપણાનું પુણ્ય ઉપાર્જન કરી ચુકેલા, એમણે મરવાના લગભગ છેવટ સુધી ધર્મપરિણતિ રાખી, પરંતુ બરાબર અંતકાળ આવી લાગતાં એ ભૂલીને પાપ પરિણતિમાં પડ્યા, એ કે પુત્ર કોણિક અને દ્વૈપાયન તાપસ પર દ્વેષભાવમાં ચડ્યા, તો એ પાપ પરિણતિએ નરક ગતિ દેખાડી, ધર્મપરિણતિના નાશે દુર્ગતિગમન થયું. બાકી કોઈ મહાત્માઓને ધર્મપરિણતિ સલામત રહી તો ભલે ઉપદ્રવમાં પ્રાણનાશ થયા, પરંતુ એમના પ્રાણનાશે દુર્ગતિ નહિ, પણ સદ્ગતિ યાવત મોક્ષ દેખાડ્યો.

ચેડા રાજાની અંતે પણ ધર્મપરિણતિ :-

કોણિકે ચેલ્લણા માતાના બાપ તે દાદા ચેડા મહારાજાનો ઘણો દ્રોહ કર્યો, તેમાં યાવત્ ચેડા રાજાને અનશન કરી જાતે પ્રાણનાશ કરવાનો વખત આવ્યો, ગળે શિલા બાંધી કૂવામાં પડતું મૂક્યું, પછી ભલે ત્યાં પાતાલ ઈંદ્રે, આવી એમને મરવા ન દીધા, જીવતા જ દેવલોકમાં લઈ ગયા, છતાં અહીં તો હવે જીવનભરનું અનશન હતું તે ત્યાં જ અરિહંત પરમાત્માના ધ્યાનમાં રહી પ્રાણ પૂરા કર્યા તો શું દુર્ગતિ થઈ ? ના, પ્રાણનાશ માત્રથી દુર્ગતિ ન થાય, ધર્મપરિણતિના નાશથી દુર્ગતિ થાય; ત્યારે અહીં તો ચેડા મહારાજાને ધર્મપરિણતિ સલામત હતી; તેથી એ સ્વર્ગે ગયા.

વાત આ છે કે ધર્મપરિણતિ જો સલામત તો સદ્ગતિ સલામત.

તે પણ ધર્મપરિણતિ ભૂલશો નહિ, જો આપણે જતી કરીએ તો જ જાય. એનો નાશ આપણે કરીએ તો જ થાય; બીજાની તાકાત નહિ કે એને નષ્ટ કરી શકે. આવી સાચી કલ્યાણમાતા સ્વરૂપ ધર્મપરિણતિને માત્ર અંતકાળે જ નહિ, પરંતુ જીવનભર ટકાવી રાખવા જાગૃતી જોઈએ પુરુષાર્થ જોઈએ, ધીખતો પુરુષાર્થ જોઈએ.

પ્ર.- આટલું સમજવા છતાં કેમ ધર્મપરિણતિ ટકતી નથી એટલી અમારા પુણ્યની ખામી જ ને ?

ઉ.- ના, પુણ્ય તો ધર્મપરિણતિ કેળવવા-ટકાવવાના ઉત્તમોત્તમ સંયોગ આપી દીધા, એનું કામ પૂરું થઈ ગયું, હવે વળી એના પર બીજું કોઈ પુણ્ય શુભકર્મ એવું છે નહિ કે જેના ઉદયે ધર્મપરિણતિ આવે. લાવો બતાવો કુલ ૪૨ પુણ્યપ્રકૃતિઓમાં કયું એવું પુણ્ય છે, કે જેના ઉદયથી આંતરકિ ધર્મપરિણતિ મળે ? બતાવો કોઈ એવું પુણ્ય હોય તો ? અજ્ઞાનતામાં મોહમૂઢતામાં શું કામ તણાઓ છો ? હજી કદાચ ૪૨ પુણ્ય પ્રકૃતિઓ કઈ કઈ એની ય ગમ નહિ હોય ને બચાવ કરવા નીકળ્યા કે પુણ્ય હોય તો ધર્મ સૂઝે ધર્મપરિણતિ આવે !

પ્ર.- તો પછી લોકમાં કેમ એવું બોલાય છે કે પુણ્ય હોય તો ધર્મ-સૂઝે ?

ઉ.- બોલનારા લોક અજ્ઞાન છે, મોહમૂઢ છે, એમને ધર્મની સૂઝની કિંમત નથી, ગરજ નથી, એટલે એ સૂઝ જોઈતી નથી, મેળવવા યત્ન કરવો નથી. ને ધર્મ ન હોવામાં બહાના તરીકે ખોટી ઢાલ ધરે છે કે ભાઈ ! પુણ્ય હોય તો ધર્મ સૂઝે આપણું પુણ્ય નહિ એટલે ધર્મ સૂઝતો નથી' આ બચાવ એ ખોટું બહાનું છે. અસલમાં એની કિંમત નથી ગરજ નથી, તેથી ધર્મ સૂઝતો નથી. પણ એટલું કબૂલ કરવા જોગી મદાનગી ય નથી. કોઈનાં નાણાં વગર લખાણે લઈ આવ્યો હોય, અને અચાનક દેવાનું નીકળી ગયું હોય, તો મરદ માણસ તો શાહજોગ કહે કે હા, મારી

પાસે તમારા આટલા લેણાં છે. પરંતુ અત્યારે આપી શકવા લાયક છું ! મરદ માણસ હોય તો કબૂલ કરે બાકી શાનો કબૂલે ?

તો બોલો કબૂલ છે આ કે ધર્મપરિણતિ ધર્મ સૂઝની કિંમત નથી અને ગરજ નથી. માટે ધર્મપરિણતિની નથી તો જાગૃતિ રખાતી કે નથી. એનો ધીખતો પુરુષાર્થ રહેતો. અને બહાનું કઢાય છે, પોતાની બેકદર અને બિનગરજની આડે ઢાલ ધરાય છે કે પુણ્યની ખામી છે માટે ધર્મની સૂઝ નથી આવતી ધર્મપરિણતિ નથી ટકતી. એની ઉંચી કદર હોય અને એના પર એ પામવાની ગરજ હોય' તો એની જાગૃતિ રાખીને શક્ય પુરુષાર્થ થાય પણ પુણ્યની ખામીનું બહાનું ન કઢાય.

દુનિયાદારીમાં ઉદમ કરવામાં ક્યાં પુણ્યનું બહાનું કાઢો છો ? વસ્તુની કિંમત અને ગરજ લાગી છે. તો ઝટ એની જાગૃતિ રહે છે, ને ઊઠીને એનો ધીખતો ઉદમ-પુરુષાર્થ કરાય છે. છોકરો જો એમ કહે કે મારું પુણ્ય નથી એટલે મને ભણવાનો ઉલ્લાસ નથી થતો તેથી ભણતો નથી.' તો શું તમે ચલાવી લો ખરા ? તે એને કહી દો, - બેસ બેસ પુણ્યવાળા; તને ભણતરની કિંમત જ ક્યા છે ? ભણવાની ગરજ જ ક્યાં છે ? ગરજ રખડવાની અને લહેર કરવાની છે એટલે એમાં ઉલ્લાસથી દોડે છે. પણ એમાં પછી મૂરખ રહીશ; લોકમાં અભણ બેવકૂફ તરીકે તારી હલકાઈ થશે; અને ધંધો ય નહિ કરી શકે; તેથી ભૂખે મરવું પડશે ભૂખે અથવા મજુરની જેમ હલપાટી કરવી પડશે. માટે ભણતરની કિંમત સમજ, ભણવાની ગરજ ઊભી કર; અને ભણવા માંડ" આમ કહી દો ને ?

બસ એવું અહીં સમજવાનું છે. પુણ્ય નથી માટે ધર્મની સૂઝ-લેશ્યા પરિણતિ નથી એવું કહેનાર તમને એમ ન કહે ? કે "બેસો પુણ્યવાળા ! તમને ધર્મપરિણતિ-ધર્મસૂઝ-ધર્મલેશ્યાની કિંમત જ ક્યા છે ? એ લાવવાની ગરજ જ ક્યાં છે ? ગરજ વિષમય વિષયોમાં રખડવાની છે, કેમકે કિંમત એ વિષયોની લાગી છે, એના સાધનભૂત પૈસા-ટકા-વેપારની કિંમત લાગી છે. તેથી એ વિષયોમાં ને સાધનભૂત પૈસા માટે ઉલ્લાસથી દોડો છો. ત્યાં કશું જોવા નથી રહેતા કે મારું પુણ્ય નહિ હોય તો ? ના, એ તો દોડીએ પ્રવૃત્તિ-પુરુષાર્થ કરીએ તો જ મળે. ચાકરી કરે તે ભાખરી પામે.'- આ સૂત્ર બનાવી રાખ્યું છે; તેથી ત્યાં પુરુષાર્થની કિંમત છે, ગરજ છે, એટલે પુણ્ય ન જોતા; જાગતા રહીને પુરુષાર્થ કર્યે જાઓ છો, જ્યારે ધર્મ લેશ્યાની કિંમત નથી, ગરજ નથી, પછી એની જાગૃતિ ય ક્યાંથી હોય ? અને પુરુષાર્થ પણ ક્યાંથી થાય ? પરંતુ ભાન નથી કે;

ધર્મલેશ્યા-ધર્મપરિણતિ માટે જ મનુષ્ય ભવ છે. એ વિના પરભવે દીર્ઘકાળ બેહાલ ભટકવું પડે.

માટે ધર્મની ધર્મપરિણતિની કિંમત સમજો અને એની ગરજ ઊભી કરો; તેમજ જાગતા રહી ‘પાપ-લેશ્યા-પાપવૃત્તિને આધી રાખી ધર્મલેશ્યા-ધર્મપરિણતિ જ લાવવાના અને ટકાવવા-વધારે મહેનત કરો.’

એવું માનશો નહિ કે ધર્મપરિણતિની શી કિંમત છે ? કેમકે ખરી કિંમત જ એની છે. દુનિયાનાં સામ્રાજ્ય મળ્યાની કે ચિંતામણી અને કલ્પવૃક્ષ મળ્યાની ય તત્વથી કશી કિંમત નથી; કેમકે એ જનમ-મરણ ન મિટાવે, રોગ અકસ્માત-ઘડપણ ન રોકી શકે, ચિંતા ઉદ્વેગ-શોક-ભય ન મિટાવે, સદ્ગતિ ન નક્કી કરી આપે, એ જન્મ-મરણાદિ બધાને કાયમ ના ટાળવાની અને સદ્ગતિ પમાડવાની તાકાત ધર્મપરિણતિમાં છે. કર્મના ઉદય વાંકા હોય ત્યારે સંપત્તિઓ અને સેવાકારી પત્નિ-પરિવારે બાજુએ ઊભા રહે, અને જીવન વેદના વ્યાકુળતાનો પાર ન હોય એવે વખતે જીવને શાંતિ એ બધા ન આપી શકે એ તો ધર્મપરિણતિ જ શાન્તિ આપી શકે. બોલો ધર્મપરિણતિની કેટલી બધી કિંમત ? જીવને અંતકાળે શાન્તિ કોણ આપી શકે ?

શાસ્ત્રકથન સૂચક છે : અંતિમનો વિચાર બધે લાગે :-

જુઓ એટલું ખાસ ધ્યાન રાખજો કે કોધને અટકાવવા માટે જે શાસ્ત્રે આ તુલનાત્મક વિચારનો ઉપાય બતાવ્યો કે મને કઠોર શબ્દ જ કહે છે ને ? પ્રહાર તો નથી કરતો ને ? યા પ્રહાર જ કરે છે ને ? લોહી લુહાણ તો નથી કરતો ને ?...’વગેરે વિચારણામાં ધર્મ-પરિણતિનો વિચાર માત્ર પ્રાણનાશ પ્રસંગમાં આવ્યો કે મારા પ્રાણ નષ્ટ કરે છે ને ? મારા ધર્મ પરિણતિને તો નષ્ટ નથી કરતો ને ? એ તો એની તાકાત નથી. ધર્મપરિણતિને નષ્ટ કરવાનું તો હું કરું તો જ થાય. બીજાની તાકાત નહિ. ત્યારે જો મારે ધર્મપરિણતિ સલામત તો સબ સલામત; ધર્મપરિણતિવાળા મૃત્યુથી તો સદ્ગતિ મળવાની. પછી શું કામ સામા પર કોધ કરું ?’ -આમ ધર્મપરિણતિનો વિચાર તો અહીં માત્ર અંતિમ કાળ માટે આવ્યો; પરંતુ એ સૂચક છે, એ વિચાર તો નાનેથી માંડી મોટા બધા જ પ્રતિકૂલ પ્રસંગમાં લાગુ થઈ શકે છે, અને કોધ વિહ્વળતા અટકાવી શકાય છે.

દા.ત. પહેલો જ નાનો પ્રસંગ કે સામાએ આપણને કઠોર શબ્દ કહ્યો સહેજ અપમાન કર્યું, ત્યાં આ વિચારી શકાય કે આણે કઠોર શબ્દ જ કહ્યો ને ? મારી ધર્મપરિણતિને તો નથી બગાડી ને ? ના, એ બગાડવાની એની તાકાત નથી. એ તો હું જાતે બગાડું તો જ બગડે તો પછી બસ, મહાકિંમતી ધર્મપરિણતિ સલામત છે. પછી સામાએ તુચ્છકાર્યો, મારું બહારનું માન બગાડ્યું એની શી કિંમત હતી.

મારે જીવન જીતવાનું છે, તરવાનું છે, બહારના માન ઉપર નહિ, પણ મારી

અંતરની ધર્મ પરિણતિ ઉપર; ને એ સલામત, પછી મારે કોધ કરવાની વિહ્વળ થવાની શી જરૂર છે ? આમ કોધને અટકાવી શકાય.

એ રીતે બધા જ પ્રસંગોમાં વિચારી શકાય, ‘ના, માત્ર મારું અપમાન નહિ, પણ ભલે ને મારા પૈસા લૂંટ્યા, મારી નિન્દા કરી, મારા પર પ્રહાર કર્યો કે મારું બીજું કશું બગાડ્યું,...’ગમે તે બગાડ્યું હોય ને ? પણ એમાં કોઈ એવી એવી મોટી ખોટ નથી, કેમકે એ અપમાન વગેરે ન થાય, અને માન રહે. પૈસા રહે માલ રહે, સત્કાર-સુખાકારિતા રહે એની બહુ કિંમત નથી. કારણ કે એથી જીવન નહિ જીતી શકાય, સંસાર નહિ તરી શકાય. કર્મબંધનો ઓછા કરવાનું તો શું, પણ નવા વધતાં અટકાવી શકાતા નથી. જીવન જીતવાનું, ભવસાગર તરવાનું તો ધર્મપરિણતિથી થાય; એનાથી જ કર્મબંધન નવાં અટકે, અને જુના ઓછા થાય એટલે ધર્મપરિણતિ જ કિંમતી છે, મહા કિંમતી છે. એ જો સલામત છે તો મારે અપમાન વગેરેથી જરા. દુભાવાની જરૂર નથી.’

ધર્મપરિણતિનાં આ મહામૂલ્ય વિચારવા ઉપર, જુઓ, પેલા વાનરની હકીકત રાજા તડિલેશે મુનિ પાસેથી સાંભળીને શું કર્યું ? જ્યાં એણે જાણ્યું કે આ વાનર તો પૂર્વભવે પારધી થઈ મારો જ શિકાર કરનારો, ને તેથી ઘોર નરકમાં જઈ અહીં આવેલો, છતાં એ પૂર્વના વૈર સંસ્કાર અને શમ્યા નહિ તો મારી રાણી પર આક્રમણ કર્યું, ને એથી મારા બાણે વિંધાયો, અહીં સુધી પાપ લેશ્યામાં હતો, પણ મરવા પડ્યો ત્યાં મુનિ મહાત્મા પાસેથી નવકાર સાંભળતા માત્ર અંતિમ કાળે ધર્મપરિણતિ પામ્યો, તો ય એનો ઉદ્ધાર થઈ જવા રૂપે મરીને એ દેવગતિ પામી અહીં પરમ ઉપકારી મહાત્માને વંદના કરવા આવ્યો; તો પછી મારી પાસે તો હજી જીવન છે તો એમાં વિષયપરિણતિ-સુખલાલસા મૂકી, આસક્તિ રાગ-મોહની-પરિણતિ-લેશ્યા-વલણ મૂકી દઈ આ ધર્મપરિણતિ જ જગાવવા પોષવા-વધારવાનું કાં ન કરું ?

તડિલેશ રાજાને આ શુદ્ધ ધર્મની પરિણતિ માટે સંસાર અકારો લાગ્યો; એણે જોયો કે આ વાનર પૂર્વનો પારધિ અને નરકગામી એને અહીં પણ વૈર દ્વેષ ચાલુ, જો એને ધર્મ ન મળ્યો હતો તો અહીંથી પાછો કેવી ય દુનિયામાં પટકાત; તે માત્ર અંત સમયે ય ધર્મ પાળવા માત્રથી કેવો સદ્ગતિમાં ચડી ગયો ! ત્યારે ધર્મનો મહિમા કેવો ? અને સંસારના સંયોગોની ખતરનાકતા કેવી ? એ દ્વેષમાં સબડતો હતો, હું રાગમાં સબડું છું સંસારનાં સંયોગો રાગ કે દ્વેષ વિના બીજું શું કરાવે છે ? જ્યારે ધર્મ તારણહાર છે. તો પછી મારે સંસારનું શું કામ છે ? સર્વું સંસારથી આમ વૈરાગ્ય પામી જઈ રાજા સંસારત્યાગ કરી ચારિત્રધર્મમાં ચડી ગયો અને સુંદર ધર્મપરિણતિથી આત્મકલ્યાણ સાધ્યું.

સુખ સગવડ કેમ ખતરનાક ? :-

રાજાએ ધર્મપરિણતિ ક્યાં પકડી ? અંતકાળે નહિ, પરંતુ રાજ્યપાટના સુખવિલાસ વખતે શું એમાં કાંઈ વાંધો પડ્યો હતો ? કોઈ ખટપટ જાગી હતી ? દુશ્મન રાજા ચડી આવેલો ? રાણીનું આયુષ્ય પુરું થયેલું ? ના, કશું નહિ છતાં મનને લાગી ગયું, કશાય અંતરાય-ઉપદ્રવ-પ્રતિકૂળતા ન હોય એવા રાજશાહી સુખ-સગવડ-વિલાસમાં તો મનમાં રાગ-મોહ-આસક્તિ વગેરેની જ પરિણતિ રહ્યા કરે છે. કદાચ ધર્મ પર શ્રદ્ધા હોય તો ય જીવને અનાદિની મોહપરિણતિના ગાઢ સંસ્કારોના જૂથ પડ્યા છે, એને અનુકૂળ સુખ સગવડના સંયોગો મળવા પર એ મોહપરિણતિ રાગપરિણતિ-આસક્તિ પરિણામ વગેરે જાગતા રહે છે. મેવા પકવાન્ન સામે આવ્યા તો એની લેશ્યા જાગે છે, ને રાજ્યસિંહાસન પર બેસવાનું આવ્યું, તો અભિમાનની પરિણતિ અને સન્માનની આસક્તિ પરિણતિ જાગતી બને છે. સંસ્કારો અંદરમાં પડેલા જ છે, તો હવે એને માત્ર નિમિત્ત મળવાની જરૂર છે. તેવાં નિમિત્ત મળે એટલી જ વાર ! એ સક્રિય થવાના મશીનને સળગતું બોઈલર યા ઈલેક્ટ્રિક મળે કે તરત ફરતું થઈ જાય છે ને ? એમ અસત્ નિમિત્તો સળગતા બોઈલર કે વિજળી શક્તિ જેવા છે; શાન્ત પડી રહેલ સંસ્કાર યંત્રને ચાલુ કરી દે સંસ્કાર મુજબની પરિણતિ જાગતી અને વિચારસરણી ઝટ ચાલુ થઈ ગઈ સમજો. એ ચાલુ થઈ એટલે પછી વાણી અને વર્તાવ એ મુજબના ચાલુ થઈ જતાં કેટલી વાર ? પછી ધર્મશ્રદ્ધા છતાં રાગાદિની પરિણતિ ઊભી થઈ જાય ત્યાં ધર્મપરિણતિ ક્યાં રહે ?

આજે નવી પ્રજા મરી રહી છે. કુમારિકાઓ અને યુવાન બાઈઓએ માઝા મૂકી છે. ઉદ્ભટ વેશ અને હાવભાવ. યુવાન છોકરા અને મોટી વયવાળાને ય રાગાદિના સંસ્કારને જાગતા કરી રાગાદિની પરિણતિ જાગતા રાખે એમાં નવાઈ નથી. એમાં કોઈ ધર્મશ્રદ્ધાવાળાય હોય, પરંતુ આ ખતરનાક નિમિત્ત એમને ધર્મપરિણતિ ભૂલાવી રાગાદિ પરિણતિમાં મૂકી દે છે. પાછું, એવા રાગ અને કામ-વાસનાની લાગણી એના જ સંસ્કાર વધારતા રહે છે; એટલે ફરીથી એવી છાકટા-વેશવાળીનાં દર્શને વિશેષ રાગાદિ-પરિણતિને જગાવે છે. એના સંસ્કાર વળી વિશેષ રાગાદિ-પરિણતિ જગાવે છે. આમ કેવું લાંબું લંગર ચાલે ? વિચારી જોજો.

મગજમાં ભગવાન કરતાં દુનિયા કેમ વધુ રમે છે ?

વધુ એટલે ૯૯ ટકા ભગવાનને કદાચ ૧-૨૦૦ યાદ કરવાનું મળે. એમાંય વળી પ્રભુને યાદ કરતાં કરતાં વચમાં દુનિયા કેમ ઘૂસી જાય છે ? દુનિયા ૯૯ ટકા યાદ આવવામાં ભગવાનને પેસવાની જગા નથી; એક ટકો ભગવાનનું નામ લેવામાં

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૧૭૧

ભગવાનનાં દર્શન કરવામાં દુનિયાને પેસી જવાની જગા છે ? કેવી વિટંબણા જીવની ? કારણ કાંઈ ?

કારણ આ જ કે દુનિયા તરફ ડાફોળિયાં અને દુનિયાના પદાર્થના ભરચક વિચારો એ રાગાદિ પરિણતિને જાગતી, ને જાગતી રાખે છે. એના ઘેરા સંસ્કાર વધાર્યે જાય છે, પછી એ ઘેરા સંસ્કારો મનને દુનિયામાં રમતું ન રાખે તો બીજું શું કરે ?

વિવિધ નિમિત્તોમાં રાગાદિ મલિનતાથી બચવાના ઉપાય.

સંસાર કેમ અસાર છે ? કારણ આ, કે એમાં અનુકૂળ નિમિત્તો જીવને રાગના વિચારો દ્વેષના વિચારો અને દ્વેષમાં રમાડે છે, ધર્મ પરિણતિ ક્યાં ઊભી રહે ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૨૦, અંક-૧૮, તા. ૧૫-૧-૧૯૭૨

પ્ર.- દુનિયાની વચ્ચે રહેવાનું છે એટલે એમાં અનુકૂળ પ્રતિકૂળ સંયોગો તો મળ્યા જ કરવાના છે. તો પછી જીવનો બચાવ ક્યાં ? જંગલમાં ?

ઉ.- ના, જંગલમાં નહિ, શહેર કે ગામની વચમાં રહીને જ બચાવનું કામ કરવાનું છે એ માટે કરવાનું આ;-

દુનિયાનાં નિમિત્તોમાં રાગાદિ પાપભાવોથી બચવાની ઉપાય :-

(૧) વૈરાગ્ય વધારવો.

(૨) જિનવચનના ખૂબ ગુણ ગાવા.

(૩) દુનિયાનું જોવા જાણવાની જિજ્ઞાસા આતુરતા ઓછી કરી નાખી ડાફોળિયા રોકી દેવા; તથા દુન્યવી વસ્તુના વિચાર અટકાવવા.

(૪) જીવનમાં જરૂરિયાતો ઘટાડી નાખવી.

(૫) શુભ ભાવો-શુભ વિચારોની જરૂરિયાત વધારવી.

(૬) વારંવાર અરિહંતાદિ ચારનું શરણ યાદ કરવું.

(૭) દુષ્ટ નિંદા અને સુકૃત-અનુમોદના વારંવાર કરવી.

(૮) શુદ્ધ ધર્મવાચન શ્રવણ ખૂબ રાખવું.

(૯) વીતરાગ પરમાત્માનાં દર્શન-પૂજાભક્તિ સારી રીતે અને પોતાનાં દ્રવ્યનો ભોગ આપવા પૂર્વક કરવા, અને પ્રભુનું સ્મરણ-દિનરાતવ્યાપી તથા જીવનવ્યાપી બનાવવા કોશીશ કરવી.

૧૭૨ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“વિવિધ નિમિત્તોમાં રાગાદિ...”(ભાગ-૪૪)

(૧૦) ધાર્મિક આચાર અનુષ્ઠાન ખૂબ સેવવા, અને તે પણ અંતરમાં ધર્મપરિણતિને જાગતી રાખીને, જેથી; સુસંસ્કારબળ વધે.

(૧૧) ધર્મપરિણતિ એવી કેળવવી કે જ્યાં દુન્યવી એષણાઓ, આસક્તિ અને અહંકાર માનાકાંક્ષા ઊભા ન રહે.

આ એકેક ઉપાય આદરવો એ મહાન યોગસાધના છે. એને મામૂલી ગણતા નહિ, કેમકે એ એકેકની સાધના એવું આત્મબળ ઊભું કરે છે કે એ સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન-ચારિત્ર રૂપી રાજયોગની સાધનાને સુલભ અને વેગવંતી બનાવે છે; જેથી અંતે મોક્ષ સાથે જીવનો યોગ થવાનું નિકટ થાય છે. ‘મોક્ષેણ યોજનાદ્ યોગ’ મોક્ષ સાથે જોડી આપે એ યોગ, દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર સીધું આ કામ કરી આપે છે, માટે એ રાજયોગ છે. એને સુલભ અને સુદૃઢ કરનાર આ ઉપાયો છે. માટે એ ઉપાયો યોગને સાધના યોગસાધના કહેવાય આવો આ દરેક ઉપાયનો થોડો વિચાર કરી લઈએ.

(૧) નિમિત્તોમાં રાગાદિ મલિનતાથી બચવા પહેલા નંબરમાં વૈરાગ્ય વધારતા રહેવાની જરૂર છે, જેથી દુન્યવી નિમિત્તો આપણને ધર્મપરિણતિ ભૂલાવી રાગ-દ્વેષની પરિણતિ ન કરાવી જાય. એટલું ધ્યાનમાં રહે કે કોઈ પણ ધર્મની પરિણતિ વૈરાગ્યના પાયા ઉપર ઊભી રહે છે. મનમાં દાનની લેશ્યા થઈ કે હું દઉં, એ શા માટે થઈ ? જો એ દાનથી દુન્યવી નામના માનપાન કે સુખ લેવા માટે થઈ, તો ત્યાં તો એ નામના કીર્તિ વગેરેના રાગથી થઈ; એટલે ત્યાં ખરેખર તો રાગપરિણતિ આવીને ઊભી રહી; એથી ધર્મપરિણતિ શી રીતે રહે ? અગર જો ઈર્ષ્યાથી થઈ, બીજા દાન કરનારને હલકો પાડવા માટે થઈ, તો તેમાં દ્વેષપરિણતિ આવી ઊભી, તો ત્યાં પણ ધર્મપરિણતિ શાની હોય ? આ બતાવે છે કે જો ધર્મપરિણતિ રાખવી હોય તો એવા રાગ-દ્વેષની પરિણતિ યાને લાગણી વૃત્તિ ન જોઈએ; અને એ વસ્તુ વૈરાગ્યથી બને. વૈરાગ્યથી મનને એમ થાય કે નામના કીર્તિ વગેરેના મોહ શા રાખવા હતા ? એ તો બધું નાશવંત આત્માના ભાવને બગાડનારું છે. કર્મના ક્યારા અને અનાદિના રાગાદિભાવને વધારનારું છે. લાખ રૂપિયાનો ધર્મ કરીને મારે આત્મધરે એ ક્યારા ઘાલવા ? સંસારના પદાર્થો ઉપર વૈરાગ્ય હોય, તો એ વિચાર આવે; ને દુન્યવી અનુકૂળ પ્રતિકૂળ સંયોગમાં રાગ દ્વેષથી બચાવે. વૈરાગ્ય હોવા છતાં ય એવા ભારે દુન્યવી સંયોગની અસર ન થઈ જાય; એટલા માટે વૈરાગ્ય વધારતા રહેવું જોઈએ.

વૈરાગ્ય પ્રતાપે આપત્તિમાં લોહીના આંધણ નહિ પણ સુંદર ધર્મ પરિણતિ :-

રામ-લક્ષ્મણ સીતાને વનમાં રહેવાનું આવ્યું, નળ-દમ્યંતીને રાજ્યપાટ ગુમાવી

જંગલમાં રખડતા થવું પડ્યું, પરોપકારી સત્યવાદી રાજા હરિશ્ચંદ્ર અને તારામતીને પોતાના બોલ પર રાજ્ય ગુમાવવાનો અવસર આવ્યો. અને ગુલામી કરવી પડી આ બધાને મનમાં લોહીનાં આંધણ ન મૂકાયા પરંતુ સુંદર ધર્મ પરિણતિ પ્રકાશમાન રહી કારણ કોઈ ? આજ કે એમના દિલમાં વૈરાગ્ય હતો. જગતના સંયોગોને એ જાણતા હતા કે આ તો શુભાશુભકર્મના ઉદયને અનુસરીને ચાલનારી ચીજો છે. આપણા જેવા કર્મના ઉદય હોય એ પ્રમાણે બહારના સંયોગ બની આવે છે. માટે એના પર મદાર નહિ બાંધવાની. મદાર બાંધી રાગ-દ્વેષથી વિહ્વળ વ્યાકૂળ નહિ થવાનું કે વાહ ! સરસ સંયોગ બની આવ્યો, યા હાય ! બધું બગડી ગયું ! ના, જીવનમાં આ સંયોગોની બહુ કિંમત માંડવાની નહિ. કિંમત તો ગણો અને સમાધિથી અંતરાત્માની ઉત્તમતા જાળવી રાખવાની છે...” આ ધોરણ પર એ ભયંકર કષ્ટમાં પણ સ્વસ્થ રહી શક્યા.

કિંમત સંયોગોની નહિ, પણ અંતરાત્માની ઉત્તમતાની :-

એમણે જો બહારના સંયોગને બહુ મન પર લીધા હોત તો મનમાં દ્વેષ-ઉદ્દેગ કેટલા બધા થાત ? રામના મનને થાત કે આ કેકયી કેવી કે મને રાજ્ય મળવાના આખા પ્રસંગને ઉલટાવી નાખ્યો ? ના, એમના મનને એવું કશું થયું નહિ એમણે તો બનતું બધું સ્વાભાવિક તરીકે જોયું. કેકયી વરદાન પ્રમાણે, માગી લે એ સહજ છે. પિતાજી પોતે આપેલા વરદાન પ્રમાણે એની માગણી પૂરી કરે એ ન્યાયયુક્ત છે. ભરત રાજ્ય લે એ પિતૃ વચન અખંડ રહે એ માટે જરૂરી છે. ના પણ, ભરત રાજ્યને નથી સ્વીકારતો તો રામે પોતે વનવાસ સ્વીકારી લઈને પોતાના હાથે એનો રાજ્યભિષેક કરવો એ વાજબી માની કર્યું. પરંતુ વનમાં ભટકવામાં તો કષ્ટ બહુ ના, એ તો કર્મના સંયોગ મુજબ બનવાનું બન્યા કરશે, એમ સમાધાન કરી લીધાં.

રામચંદ્રજી રાજ્યના રાગમાં કે દુઃખના દ્વેષમાં તણાયા નહિ, ખુશમિશાલ વનમાં ચાલી નીકળ્યા અને વર્ષો સુધી ભટકતા રહ્યા. જગતના સંયોગ પર બહુ મદાર બાંધી હોય તો આ શે બનો ? પણ મૂળમાં વૈરાગ્ય હતો તેથી સમતાભાવની ધર્મપરિણતિ ટકાવી રાખી મગજ સમતોલ રાખ્યું; મનથી દૂબળા ન પડ્યા

વૈરાગ્ય એટલે દુન્યવી વિષયો પર રાગ ન થાય એમ નહિ પરંતુ એનું બહું મહત્ત્વ ન લાગે. મનને વારંવાર રટાવ્યા કરવું જોઈએ કે દુનિયાના અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પદાર્થોની બહુ કિંમતી નથી. સદાના સ્થાયી મારા આત્માને આના નાશવંત સંયોગોથી ઊભા થતા નાશવંત કામચલાઉં સુખ દુઃખથી શી વિશેષતા ? આમ રટ્યા જવાય, તો તેવા તેવા સંયોગોમાં રાગ દ્વેષની પરિણતિ જોર ના કરી જાય, સમતા સમાધિની

ધર્મપરિણતિ ભૂલવાનું ગુમાવવાનું ન બને. વૈરાગ્યથી બાહ્યને મહત્ત્વ ન આપ્યું પછી બહારના નિમિત્તોમાં રાગ દ્વેષ ઈર્ષ્યા દીનતાદિ કરવાનું નહિ રહે.

(૨) નિમિત્તોમાં રાગાદિથી બચવા બીજો ઉપાય જિનવચનનાં ગુણગાન. વૈરાગ્યની સાથે જિનવચનના. વીતરાગ સર્વજ્ઞ જિનેશ્વરદેવનાં વચનનાં ખૂબ ગુણ ગાવા જોઈએ, એની સારી અસરથી નિમિત્તોમાં રાગ દ્વેષાદિ મલિન ભાવો કરતાં અટકાશે એના પર ધર્મપરિણતિ ટકશે. એ ટકાવવી છે ને ? ધર્મપરિણતિના બળ ઉપર ક્રોધ-દ્વેષ-ખેદ ને હાયવોય અટકાવવા છે ને ? ઠેઠ પ્રાણનાશ સુધીનો ઉપદ્રવ કરવા કોઈ આવે તો પણ ભલે સામો મારા પ્રાણ લૂંટતો ને ? એ સલામત તો મારે સબ સલામત પછી સામા પર ગુસ્સો શા માટે કરું ? આવા ભાવ રાખી ધર્મપરિણતિ તો નથી લૂંટતો ને ? એ ધર્મપરિણતિના બલ ઉપર પ્રાણનાશ વખતે પણ ક્રોધને અટકાવવો છે ને ? તો મૃત્યુ કરતાં તે પૂર્વેનાં સામાન્ય પ્રસંગ-આપત્તિ-ઉપદ્રવ વખતે તો સહેજે ધર્મપરિણતિ પર મુસ્તાક રહી ક્રોધને અટકાવી શકાય.

કાંઈ પણ કષ્ટ આપત્તિ પ્રતિકૂળ આવી પડતાં મનને એમ થાય કે હું આકુળવ્યાકુળ થઈ ? મારી ચીજ તો ધર્મપરિણતિ છે ધર્મશ્રદ્ધા-ધર્મરાગ છે, ધર્મનું આલંબન છે. એ જો સલામત તો જીત્યા, કશું બગડ્યું નથી. એ જો બગડી ગઈ તો બીજું સલામત રહે પણ હારી ગયા.'

જીવન જીતવા-હારવાનું ધર્મપરિણતિ ટકાવવા ગુમાવવા પર છે.

આત્માનું બગડવા-સુધરવાનું ધર્મ પરિણતિ બગડવા-સુધરવા પર છે.

ધર્મપરિણતિમાં શું શું આવે ? :-

ચિત્તમાં ધર્મપરિણતિ રહ્યા કરે એની બલિહારી છે. ધર્મપરિણતિ એટલે માત્ર દેવદર્શન-પૂજન, સાધુવંદના, સુપાત્રદાન, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પોષધ કે દાનની શીલની તપની લેશ્યા એટલું જ સમજતા નહિ, અલબત્ત એવી મનોવૃત્તિ, એવી લેશ્યા એ તો ધર્મપરિણતિ છે જ; કિન્તુ જે જે પાપલેશ્યાએ પાપવિચારો પાપી મનોવૃત્તિઓ છે એ બધાની પ્રતિપક્ષી અર્થાત સામેની શુભ મનોવૃત્તિ એ પણ ધર્મપરિણતિ છે.

પાપપરિણતિ અને ધર્મપરિણતિના થોડા ઉદાહરણ જુઓ :-

ક્રોધનો ભાવ એ પાપપરિણતિ છે, તો ક્ષમાનો ભાવ એ ધર્મપરિણતિ છે, હાં, એટલું ધ્યાનમાં રહે કે એ ગુણના ધરનો જોઈએ, નિઃસ્વાર્થ સહજ રૂપનો જોઈએ, એમ તો ધરાક ગમે તેવા કઠોર શબ્દ બોલી કાઢે, પણ વેપારી ક્ષમાનો ભાવ રાખે છે. પરંતુ તે તો ધરાક પાસેથી પૈસા કઢાવવાના સ્વાર્થ, એટલે એ ભાવ કાંઈ ધર્મપરિણતિ નથી. એતો સહજ રીતે ક્રોધ ખરાબ લાગે, આત્માનું

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૧૭૫

બગાડનારો લાગે, અને ક્ષમાનો ભાવ રખાય, એ ધર્મપરિણતિ છે.

એમ, ઈર્ષ્યાનો ભાવ એ પાપપરિણતિ છે. એની સામે ગુણાનુરાગ, પરના સારા ઉપર પ્રમોદનો ભાવ, એ ધર્મપરિણતિ છે. એવી રીતે પાપી જીવ પર દ્વેષ એ પાપપરિણતિ છે. એની સામે એના પર દયાનો ભાવ કે બિચારો પોતાનું અને બીજાનું બગાડી રહ્યો છે, એને સદ્બુદ્ધિ મળો.' એ ધર્મપરિણતિ. એમ, કોઈ સારી ચીજ ખાવાનું મન થયું, એ પાપપરિણતિ; એની સામે એના ત્યાગની મનોવૃત્તિ થઈ એ ધર્મપરિણતિ.

આમ અદારે ય પાપસ્થાનક, આહારાદિ સંજ્ઞાઓ, અધીરાઈ ક્ષુદ્રતા, હાસ્યમશ્કરી, અસહિષ્ણુતા, કાયાની જ દષ્ટિ, વગેરે વગેરે અશુભ ભાવો, એની લેશ્યા એના વિચારો-વિકલ્પો એ બધું પાપપરિણતિ છે. જ્યારે એની સામેના શુભ ભાવો લેશ્યાઓ મનોવૃત્તિઓ એ ધર્મપરિણતિ છે. પાપપરિણતિમાં જીવનને હારી જવાનું થાય. ત્યારે ધર્મપરિણતિમાં જીવન જીતી જવાનું બને.

નિમિત્તો ઉપસ્થિત થતાં રાગ-દ્વેષ-અભિમાન-ઈર્ષ્યા વગેરે મલિન ભાવોથી બચવું છે. તો એ માટે ધર્મપરિણતિને મજબૂત કરવા જેવી છે. મેલી વૃત્તિઓ અટકાવવા અને ધર્મપરિણતિ લાવવા ટકાવવા માટે પહેલા ઉપાયમાં વૈરાગ્ય કેળવવો. ધર્મપરિણતિ ને બીજા ઉપાય તરીકે વૈરાગ્યની સાથે જિનવચનનાં ગુણગાન કરવા.

જિનવચનનાં ગુણગાનને જીવનમાં સ્થાન કેટલું ? દુનિયામાં કેટલીય ચીજોનો અને કેટલાય સગાસ્નેહીઓના કે સારા રૂપાળાના ગુણગાન કરાય છે. પણ જિનવચનનાં અને જિનશાસનનાં ગુણગાન ક્યાં છે ? અરે સર્વ મંગલમાગલ્યં...જૈન જયતિ શાસનમ્ બોલતી કે સાંભળતી વખતે પણ મનમાં એના ગુણગાન ક્યાં છે ? મનને ક્યાં એમ થાય છે કે અહો ! કેવું વિજયવંતુ જિનશાસન મને મળ્યું ? કેવું સુંદર એ સર્વમંગળનું મંગળ અને સર્વકલ્યાણ સાધક ? સ્વર્ગ સદ્ગતિ મોકે પહોંચાડી આપનારું ?'- એમ શાસનના ગુણ ગાયા કરતા રહેવાય; જિનવચનના ગુણ ગાતા રહેવાય, કે કેવી તારક જિનાજ્ઞાઓ ! મંગળકારી જિનવચનો ! જિનવચને કેવા કેવા રંક અને રાજાને તાર્યા ! અભણ અને વિદ્વાનને તાર્યા ! બાલ અને બુદ્ધાને તાર્યા ! કેવા સર્વહિતકારી સર્વ જીવોની દયા, સર્વ પાપનો ત્યાગ બતાવનારાં જિનવચન !' આમ મનથી જિનવચનના ગુણગાન થયા કરતા હોય તો એની સારી અસરથી મલિન ભાવો જાગવા અને પાપપરિણતિ ઊભી થવી મુશ્કેલ. ત્યારે અહીં સવાલ કરો.—

પ્ર.- જિનવચનનાં ગુણગાન તો કરીએ, પરંતુ ઈંદ્રિયોનાં વિષયો તરફનાં અનાદિનાં આકર્ષણ ઈંદ્રિયો સામે આવતાં એની આસક્તિ કરાવી જાય છે.

૧૭૬ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“વિવિધ નિમિત્તોમાં રાગાદિ...”(ભાગ-૪૪)

એનું કેમ ? એ આસક્તિ તો મલિન ભાવ અને પાપપરિણતિ જ છે ને ?

ઉ.- વાત સાચી છે કે વિષયોની આસક્તિ એ મલિનભાવ અને પાપપરિણતિ છે, કિન્તુ

જિનવચનનાં ગુણગાન વારંવાર ચાલતાં હોય, તો દૃષ્ટિ જાગતી બની જાય.

એ જાગતી દૃષ્ટિ તો, વિષયો સામે આવતાં જ, જીવને સાવધાન બનાવે કે આ જેર સામે આવ્યાં, જેરી નાગ સામે આવ્યા; પછી આસક્તિ શું કામ ઉઠવા પામે ? પણ અસલમાં જિનવચનનાં એવા હૃદય વેધી ગુણગાન ક્યાં છે ? દિલમાં આગ ક્યાં સળગી છે કે આ વિષયો કાતિલ જેર છે ? એની ઓળખ કરાવનારાં જિનવચન, અહો કેવા ઉપકારી ! કેવા અમારા તારણહાર ! કેવા દીવા જેવા ! અંધારે દીવો હાથમાં આવ્યા પછી, ને કૂવો સાફ દેખાયા પછી પણ કૂવામાં પડવાનું ? હૈયે આગ લાગ્યા જેવી જિનવચનની કદર થાય, જિનવચનના ગુણગાન થયાં કરે, તો વિષયો મૂવા પડ્યા છે. જરાય આસક્તિ આકર્ષણ ન થાય, ધર્મપરિણતિ જાગતી રહે.

છતાં માનો કે અનાદિના કુસંસ્કારવશ વિષયો તરફ આકર્ષણ આસક્તિ ઊઠે છે, તો પણ એની જેરરૂપે ઓળખ તો હૈયે જાગતી પડી હોય, એ દેખાડી આપે છે કે આ હું ખોટે રસ્તે જઈ રહ્યો છું, જેર ખાઈ રહ્યો છું. ક્યાં સુધી આ જેર ખાવાના ?' જો આ ઓળખ ને આ સંતાપ જાગ્રત હોય તો એ પણ ધર્મપરિણતિ છે, શ્રદ્ધારૂપ ધર્મપરિણતિ, વૈરાગ્યરૂપ ધર્મ પરિણતિ, જિનવચનનાં વારંવાર ગુણગાન હોય, જિનવચનની હૈયા પર ભારે અસર હોય, તો આ સહેજે બની આવે. ભરતજી મનહી મેં વૈરાગી કેમ ?

જિનવચનની ભારે અસરવાળા હતા માટે, દિલમાં જિનવચનના મહા ગુણગાન ચાલતા હતાં માટે. એટલે તો સાધર્મિકોના મોંઢે રોજ જિનવચનના અનુસારે સાંભળવાનું રાખેલું કે તું આંતર શત્રુઓથી હારી ગયેલો છે, માટે ભવભ્રમણનો ભય વધે છે. તો તારા આત્માને વિષયરાગરૂપી શસ્ત્રોથી હણ નહિ.'

રોજ આ શા માટે સાંભળતા હતા ? સાંભળીને શું કરતા હતાં ? આ સાંભળતા હતા તે જાગ્રત રહેવા માટે; સાંભળીને વૈરાગ્યભાવના કરતા ક્યારે આ ચક્રવર્તીપણાના વૈભવી પણ સંસારમાંથી છૂટાય, એ ભાવના કરતા. ચક્રવર્તીના સિંહાસને બિરાજ્યા છે એ ધર્મપ્રવૃત્તિ નથી, પાપવૃત્તિ છે. છતાં એ વખતે આ જાગૃતિ અને વૈરાગ્યભાવના તથા ચારિત્રના કોડ થવા, એ ધર્મપરિણતિ છે. એ જાગતી હોય પછી નિમિત્તો આવી મળે એથી રાગાદિમાં તણાઈ ન જવાય.'

ખૂબી છે,- પાપમાં બેઠા છતાં ધર્મપરિણતિ ટકાવી શકાય જો એ પાપની

જિનવચનના અનુસારે ખતવણી કરાય.

દા.ત. પૈસા એ પાપ છે, પણ એ લેવા જતાં, અને કમાઈ લાવેલા સંઘરતા, મનને એમ થાય કે શું કરું ? મૂળમાં આ ઘરસંસારનું પાપ માંડી બેઠો છું એટલે જીવનનિર્વાહ પૂરતા પૈસા કમાવવા સંઘરવા પડે છે; પણ એથી ચિત્ત સ્વસ્થ સમાધિમાં રહી દેવદર્શન પૂજન આદિ ધર્મકાર્ય કરી શકું તો આ જિનવચન અનુસારે પાપની ખતવણી ધર્મભાવનામાં થઈ, એ વિચારમાં સંસારપાપ પ્રત્યે ઘૃણા, વૈરાગ્ય, પૈસામાં પાપબુદ્ધિ, ચિત્તને સમાધિની અપેક્ષા, અને ધર્મકાર્યનો મુખ્ય ઉદ્દેશ, મુખ્ય લક્ષ્ય ને કર્તવ્યભાવના થઈ; એ ધર્મપરિણતિ છે.

દિલમાં જિનવચનનાં ગુણગાન ચાલુ હોય એ ગુણગાન વાતવાતમાં જિનવચનને આગળ કરાવે. પછી સંસારમાં બેઠા પાપાસ્થાનક સેવવા પડે છતાં એની યોગ્ય ખતવણી કરાય; અને એ ધર્મપરિણતિમાં જાય.

મેવામીઠાઈ સ્નેહીના દાક્ષિણ્યથી યા પોતાના રાગથી ખાવાનો પ્રસંગ આવ્યો, પણ દિલ કહે કે ધ્યાન રાખજે, જિનવચન કહે છે મેવામીઠાઈમાં જીવન નથી, મરવાનું છે; કેમકે ચાલુ સામાન્ય સાદા ભોજન કરતાં આમાં ચીકણા રાગના સંસ્કાર અને એથી ચીકણા રાગના સંસ્કાર અને ચીકણા પાપકર્મ બંધાય છે, માટે આમાં લંપટ ન થતો, ક્યારે આ પાપ છૂટે ! આવું ખાઉં જ છું તો કાંઈક વળતરમાં આજે રાતે કેટલા નમો અરિહંતાણના જાપ કરી લઉં ? સર્વ રસત્યાગી જિનેન્દ્ર ભગવાનના કેટલાં દર્શન કરી લઉં ? કેટલાં સ્તવન ગાઈ લઉં !.....નવકારસીને બદલે પોરિસી કરું ! આવાં વળતર નક્કી કર. બે દિવસ વિગઈત્યાગ રાખ જીવન એ રસભોગ નથી, રસત્યાગ છે.' આવી દિલની ગડમથલ એ ધર્મપરિણતિ છે.

અથવા મનને થાય કે આ બીજાના દાક્ષિણ્યથી મીઠાઈ ખાવી પડે છે, પણ અત્યારે આ દાક્ષિણ્યને સાચવી લઈને એથી સામાના ભાવ સચવાતા એનો અવસરે એવો ઉપયોગ કરું કે જેથી સામાને ધર્મમાં પ્રેરક થાઉં, ધર્મમાં સહાયક થાઉં, કેમકે દાક્ષિણ્ય સાચવી લીધાથી સામાના દિલમાં મારા પર સદ્ભાવ બન્યો રહ્યો હોય, એથી એ સદ્ભાવની રૂએ એ મારું કહ્યું માને, મારા ધર્મને અનુસરે.

ધાર્મિક કાર્યમાં તો ધર્મપરિણતિ હોય, કિન્તુ સામાનાં દાક્ષિણ્યથી કે સામાને સમાધિ આપવા માટે દુન્યવી કામ કરે છતાં ધર્મપરિણતિ હોય. સુલસાનો પ્રસંગ જાણો છો ને સુલસાને પુત્ર નહોતો. છતાં એનું એને તો દુઃખ નહોતું; પણ એનું દુઃખ એના પતિને હતું પતિના દાક્ષિણ્યથી એણે એ દુઃખ ટાળવા ઉપાય લેવાનું કર્યું, પરંતુ હિસાબ આ કે પતિનો ભાવ સદ્ભાવ ટકી રહે તો એને આગળ ધર્મમાં વિશેષ જોડી શકાય. સુલસાનું જીવન જોવા જેવું છે. પછીથી જોઈશું. પહેલાં જે આ

વાત ચાલી છે કે દુન્યવી નિમિત્તોમાં જીવને રાગાદિ પાપભાવોથી બચાવી લેવાના ઉપાય ક્યાં ? એનો વિચાર કરી લઈએ.

ત્યારે પહેલા બે ઉપાય વૈરાગ્યવૃદ્ધિ અને જિનવચનનાં ગુણગાન, એનો વિચાર કર્યો હવે.

(૩) નિમિત્તોમાં રાગદ્વિષ્ટી બચવા, ત્રીજો ઉપાય આ, કે દુનિયાનું બહુ જોવા જાણવાની આતુરતા જિજ્ઞાસા ઓછી કરી નાખો.

એથી ડાફોળિયાં અને જ્યાં ત્યાં મોં ઘાલવાનું કે માથું મારવાનું ઓછું થઈ જાય. આ જો ઓછું થઈ જાય, તો આજુ બાજુ નિમિત્તો ઘણાય ઊભા થતા હોય પણ આપણે કેમ, તો કે એ તરફ ધ્યાન જ નથી, બહારમાં મોં ઘાલવાની તથા જ નથી, એટલે અવધું ! સદા મગન મેં રહના. આપણા આત્માના વિચારમાં મગન રહેવાનું મુખ્ય છે, પછી બહારમાં જવાનું નથી, તો એ નિમિત્તે સારા ખોટાના વિચાર અને રાગ કે દ્વેષના ભાવ કરવાના રહે જ શાના ?

બહારમાં જઈએ તો બહારના નિમિત્તે મનના ભાવ બગડે ને ?

જીવનમાં ક્યાં પાપ મોટા ? :-

જીવનમાં ઘણું આમ જ બગાડવાનું થાય છે કે બહારમાં ભટકવું ગમે છે, ને બહાર ભટકતા રહીએ છીએ. જીવનનિર્વાહ માટે આરંભ-સમારંભ અને પરિગ્રહ કરીને જેટલું નથી બગાડાતું એટલું આ બહારમાં ડાફોળિયાં, અને માથું મારવાનું કરીને બગાડાય છે. કેમ ? એટલા જ માટે કે આરંભ પરિગ્રહનાં પાપોમાં તો હજી ય એમ થાય કે શું કરું ? સંસાર માંડી બેઠો છું એટલે આ પાપો સેવવા પડે છે સાધુ મહારાજા સદા સુખી, કેમકે એમને આ પાપો ન સેવવા પડે. અમારે પાપ વિના છૂટકો નહિ, આવું આરંભ પરિગ્રહનાં પાપ વખતે થાય, અને તેથી એમાં એવો રસ ન રહે. પરંતુ ડાફોળિયાં મારવાં, ને જ્યાં ત્યાં માથું મારવું મોં ઘાલવું, એ તો ચાહીને જ થાય છે, તેથી ત્યાં રસ રહે છે, પણ કોઈ ખેદ ગ્લાની નથી થતી. માટે એ પાપ મોટાં.

જે પાપમાં રસ રહે, પણ ખેદ નહિ, એ પાપ મોટું. તો વિચારી જુઓ કે ધર્મક્રિયા વખતે ય ડાફોળિયું માર્યું, ત્યાં મનને ક્યાં આઘાત લાગે છે કે અરર ! આ મેં શું કર્યું ? મંદિરમાં કોઈના કપડાં કે ચીજવસ્તુ પર નજર ગઈ સારી નરસી લાગી ત્યાં ક્યાં ખેદ થયો હાય આમાં ક્યાં મન લઈ ગયો ?' એ જોવાનું તો બધું સામાન્યમાં કાઢી નખાય છે; સ્વાભાવિક લાગે છે. જે પાપમાં સ્વાભાવિકતા લાગે, ખેદ ન થાય, એ પાપ મોટું ? કે જેમાં મોહમૂઢતા લાગે ગ્લાની-ખેદ-દુઃખ થાય એ મોટું ?

ડાફોળિયાં એ મોટું પાપ : અનર્થદંડમાં ભયંકરતા :-

અનર્થદંડના પાપ, જેવાં કે ખેલ-તમાશા-સિનેમા, પાના-બાજી, રાજકથા

ભોજનકથા, દેશકથા સ્ત્રીકથા, કૂથલીની વાતોચીતો આરંભ સમારંભની સલાહ, દીકરા-દીકરી પરણાવવાની સલાહ....વગેરે, એ મોટાં પાપ એટલા માટે છે કે એમાં કશું ખોટું કર્યું લાગતું નથી, તેથી એનો રસ બન્યો રહેવાથી (૧) એક તો ભગવાન ભગવાનની ઉપાસના અને ધર્મસાધનામાં એવો રસ જાગતો નથી. તેમજ (૨) બીજું એ કે એ અનર્થદંડનાં પાપોના ઘેરા સંસ્કાર પડ્યા કરે તેથી ભવાંતરોમાં એવા પાપાયરણ બહુ ચાલ્યા કરે છે; વળી (૩) ત્રીજું એ કે આ પાપોમાં રસ રહેવાથી ચિત્ત એમાં ચોંટ્યું રહે છે, ધ્યાનરૂપ બને છે, ને એ ધ્યાન કોઈ ધર્મધ્યાન નહિ, પણ આર્તધ્યાન એટલે એ તિર્યચગતિનાં પાપ બંધાવ્યા કરે છે. ખૂબ યાદ રાખો.

ડાફોળિયાં એટલે મન બહારમાં ઠરે છે. આ બહારનો રસ ડાફોળિયાં મરાવી આવાં પાપ લઈ આવે છે.

બસ, આટલા માટે મફતિયું બિનજરૂરી જાણવા જોવાની આતુરતા જિજ્ઞાસા, ડાફોળિયા વગેરે અનર્થ દંડ સેવવાનું બંધ કરી દેવું જેથી પછી એ ડાફોળિયામાં જે આજુબાજુના નિમિત્તો પર ધ્યાન જાત, તે જાય જ નહિ, તેથી એના પર ઊઠતા રાગદ્વેષ ઉઠે જ નહિ, ત્યારે અહીં પ્રશ્ન થાય,-

પ્ર.- પરતુ એમ તો એમાં કોઈ સારું નિમિત્ત જોવા મળવાનો લાભ ગુમાવવાનું થાય ને ? ખોટામાં તો બેઠા જ છીએ, પણ થોડું ય સારું મળતું હોય તે શા માટે ગુમાવવું ?

ઉ.- ખોટામાં બેઠા નથી, પણ ડાફોળિયાં મારવામાં ખોટામાં પેસવાનું થાય છે. તે થોડું નહિ, પણ હિસાબ વિનાના રાગ દ્વેષમાં પેસવાનું થાય છે. તે ય વળી રસથી. આમાં ક્યારેક કિંચિત્ સારું મળવાનાં લોભે આટલું બધું ખોટું વહોરવાનું ઊભું કરવાની જરૂર શી ? ડાફોળિયાં ખોટી જિજ્ઞાસા, બહિર્ભાવ વગેરે ચલાવ્યે રાખવામાં આટલા બધાં નુકસાન ઊભાં કરવાનું થાય છે.

બીજું એ પણ છે કે કદાચ ક્યારેક સારું નિમિત્ત જોવા મળી ય જાય, કિન્તુ એનાં મૂળમાં વૃત્તિ તો બહારમાં ભટકવાની હતી, તેથી તો ડાફોળિયાં મરાતા હતાં; એટલે સંભવ છે કે સારું નિમિત્ત જોવા મળી આવે એમાં, મૂળમાં વૃત્તિ પેલી હોઈ, એવો જ કોઈ બાહ્ય ભાવનો વિચાર આવવા પણ સંભવ રહે. બહુ ધ્યાન રાખવા જેવું છે, બાહ્યવૃત્તિ સારામાંથી પણ નરસો ભાવ ઊભો કરવા જાય છે.

દા.ત. જુઓ પીઠ અને મહાપીઠ મુનિઓ સ્વાધ્યાય ધ્યાનમાં મગ્ન રહેનારા, એમને ચિત્ત બહારમાં ગયું હશે, ને ત્યાં આચાર્ય મહારાજના મુખે બાહુ અને સુબાહુ મુનિથી કરાતી સાધુ સેવા ભક્તિના ગુણ ગવાતા સાંભળવા મળ્યા; કહો એમને આ નિમિત્ત તો સારું જ મળ્યું ને ? છતાં શું એથી એ સારો ભાવ પામ્યો ? ના, એમના મનમાં અનુમોદના થવાને બદલે ઈર્ષ્યા થઈ આવી.’ અમારા નહિ, ને એમના ગુણ કેમ ગવાયા ? પાછો એ ઈર્ષ્યાભાવ છૂપાવી રાખ્યો એમાં માયા પણ થઈ બોલો, સારાં નિમિત્તમાંથી સારો ભાવ ક્યાં પામ્યા ?

સારો ભાવ કેમ ન આવ્યો ? કહો, મૂળમાં સ્વાધ્યાય-જ્ઞાનધ્યાનમાંથી ચિત્ત ઉઠાવી બહારમાં લઈ ગયા હશે તો તે કશું સારું શોધવાની પામવાની દૃષ્ટિથી નહિ, કિન્તુ બહારમાં જરા મનને ઠારવા માટે લઈ ગયા હોય. આ વૃત્તિથી, પછી સારું નિમિત્ત મળ્યું છતાં મનને ઈર્ષ્યામાં ઠારવાનું સહેજે બની આવે.

અનાદિ કાળથી મનનું વલણ ઈર્ષ્યામાં ઠરવાનું છે, અનુમોદનામાં નહિ; દોષમાં દુષ્કૃત્યોમાં દુર્ગુણમાં ઠરવાનું છે, ગુણો સત્યકૃત્યોમાં બીજાના સુકૃતોમાં નહિ, આ ધ્યાનમાં રાખી એ વલણ ખાસ ફેરવવાનું છે.

એટલા માટે તો આત્માનાં ઉત્થાનના બહુ પ્રારંભે ચરમાવર્તમાં આવ્યા પછી સહજમળના ક્ષયને જ ઉત્થાનનું પહેલું પગથિયું કહ્યું ત્યાં એનાં લક્ષણોમાં એક લક્ષણ ‘અદ્વેષો ગુણવત્સ ચ’ કહ્યું અર્થાત્ ગુણવાન પર દ્વેષ-ઈર્ષ્યા-માત્સર્ય ન થાય, એ સહજ મલક્ષયનું એક લક્ષણ બતાવ્યું એનું શું રહસ્ય છે ? આ જ, કે અનંતાનંત કાળથી મન ઈર્ષ્યામાં ગુણદ્વેષમાં ઠરવાના સ્વભાવવાળું છે, એ હવે બંધ થવું જોઈએ તો ખરેખર ભવમાં અમર્યાદિત ભટકાવનારા સહજમળનો સારો ક્ષય થયો ગણાય. મનનું વલણ હવે ગુણ પ્રત્યે દ્વેષ-ઈર્ષ્યામાં ઠરવાનું ન રહેવું જોઈએ.

તપાસજો, દિલમાં ક્યારેક, બીજાના ગુણ પ્રત્યે દ્વેષ-ઈર્ષ્યા નથી આવતા ને ? મન એ દ્વેષ-ઈર્ષ્યામાં ઠરતું નથી ને ? આપણી રીતભાતથી એની રીતભાત જુદી હોય, દા.ત. આપણે તપ કરતા હોઈએ અને એ જ્ઞાનોપાર્જન કરતો હોય, આ આપણે જ્ઞાનોપાર્જનમાં લાગ્યા હોઈએ, ને એ તપ કરતો હોય, ત્યાં એની કોઈ પ્રશંસા કરે, તો એના ગુણ પ્રત્યે એની પ્રત્યે મનમાં ઓછા ય ઈર્ષ્યાભાવ-બળતરાભાવ નથી જાગતો ને ? તપાસજો, જો જાગે છે તો એનું મન એમાં ઠર્યું ગણાય; ને મનનો આ અનાદિનો દુષ્ટ સ્વભાવ છે, અનાદિનું આ મનનું દુષ્ટ વલણ છે કે ગુણ ગુણી પ્રત્યે બળવું, ગુણ ગુણી પ્રત્યેના દ્વેષમાં ઈર્ષ્યામાં ઠરવું.

બાહ્યમાં ભટકવામાં ઠરવાના આ મનના અનાદિના વલણને લીધે ગુણદ્વેષ ઈર્ષ્યા વગેરેમાં જઈ ઠરે એ સ્વાભાવિક છે. પછી ડાફોળિયા મારતાં એમાં કદાચ નિમિત્તે સારું પણ જોવામાં આવી ગયું, છતાં મૂળમાં, બહારમાં ભટકવામાં મન ઠરતું હોઈને તો ડાફોળિયાં મરાય છે, એટલે એવા ઠરવાનાં વલણને લઈને સારા નિમિત્ત પર પણ દ્વેષ ઈર્ષ્યા અહંત્વ વગેરે એક યા બીજા દોષમાં ઠરવાનું બને એ સ્વાભાવિક છે. પીઠ મહાપીઠ મુનિ જ્ઞાનધ્યાનમાંથી મનને ઉંચકીને બહારમાં ઠારવા લઈ ગયા હોઈ પછી બીજાની પ્રશંસા સાંભળતાં એના ગુણની અનુમોદનામાં મન ક્યાં ઠરે ?

ગુણની અનુમોદના તો અંદરમાં ઠરવાની વસ્તુ છે, ત્યારે ગુણ પ્રત્યે દ્વેષ-ઈર્ષ્યા એ બહારમાં ઠરવાની વસ્તુ છે.

આવું બીજે પણ વિચારી લેજો દા.તા.

સારું ખાવાનો રસ એ બહારમાં ઠરવાનું કહેવાય; ને ત્યાગ તપનો રસ એ અંદરમાં ઠરવાનું ગણાય.

પૈસા કમાવાનો રસ રાખ્યો એ બહારમાં ઠર્યા; પણ ધનોપાર્જન વખતે સમાધિપૂર્વક દેવદર્શન પૂજનાદિ ધર્મક્રિયા તથા દાનાદિ સુકૃતસાધનાનો રસ રાખ્યો એ અંદરમાં ઠર્યા.

બોલો, મન ક્યાં ઠરે છે ? ક્યાં ટાઢક અનુભવે છે ? (૧) ગુણની અનુમોદનામાં કે બળતરામાં ? (૨) ખાનપાનમાં કે ત્યાગ-તપમાં ? (૩) પૈસામાં કે દાનાદિધર્મ-સાધનામાં ? (૪) આરંભ-સમારંભમાં કે અહિંસામાં ?

આજે તો તમને દેરાસરમાં, પણ ધીના દીવાને બદલે ઈલેક્ટ્રીકના ઝગારા મારતા દીવાનો રસ છે ને ? પેલા કરતા આમાં અગ્નિકાય જીવો કેટલા વધારે મરે ? ઉપરાંત ત્રસ જીવો ઊડતા જીવો કેટલા મરતા હોય છે ? સ્વીચ દાબીને ઝટ લાઈટ થઈ એ સગવડમાં એવા કેટલા દીવા ? ધીના દીવાના શાંત જ્યોતિમાં વીતરાગ પ્રભુની વીતરાગતા પ્રશાંતતા જોવાનો રસ તો બાજુએ રહ્યો, પણ અહિંસાનો ય રસ રહ્યો ? કે આરંભ સમારંભમાં જ રસ ?

ત્યારે જેને મંદિરમાં ય ખોટા આરંભ સમારંભમાં રસ હોય, એમાં મન ઠરતું હોય, અહિંસામાં વીતરાગપ્રભુની પ્રશાંત મુદ્રા જોવામાં નહિ એનું દુનિયાદારીમાં ય મન અહિંસામાં ક્યાંથી ઠરે ? તો પૂછતા નહિ,-

પ્ર.- જો મંદિરમાં ય અહિંસામાં મન ઠારવાનું હોય તો પછી ધીના દીવા અને પાણીના પ્રક્ષાલ પણ શા માટે જોઈએ ? એટલો ય અહિંસાને બદલે આરંભ સમારંભનો જ રસ ગણાશે ને વિજળીમાં વધુ હિંસા, તો આમાં થોડો પણ

આરંભસમારંભ તો છે જ ને ?

ઉ.- અલબત ધીના દીવામાં ય આરંભસમારંભ છે. કિન્તુ મોટો ફરક આ છે કે, ધીનો દીવો પ્રભુની ભક્તિ નિમિત્તે કરવામાં આવે છે, ત્યારે વિજળીના દીવાના રસિયા એ દીવા પોતાની આંખ ને મનને ઠારવા માટે કરે છે, માટે એમાં ભક્તિ કરતાં આરંભસમારંભનો રસ પોષાય છે, ને ધીના દીવામાં પ્રભુભક્તિના રસ પોષાય છે.

વિજળીના દીવા કરનારાની પોતાની આંખને એ દીવાની ઝગારા મારતી લાઈટ ગમે છે. માટે એ કરે છે. એમાં તો આંખની ભક્તિ થઈ. જો પ્રભુની ભક્તિનો જ આશય હોય તો તો ઘરેથી નાની કટોરી પણ ધી લાવીને એનો દીવો કરત. પણ આ તો ઘરેથી ધી લાવાની તો વાતે ય શી ? મંદિરમાં લાઈટોના ગોળા ઠોકી મૂકેલા છે, તેથી કેમ ? તો કે હં, દબાવો, ૫-૭-૧૦ સ્વીચો કોના બાપની દિવાળી ? ઈલેક્ટ્રિકનું બીલ ચડશે તો ભરશે, દેરાસરનું સાધારણ ખાતું. આમાં પ્રભુની ભક્તિ ક્યાં આવી ?

ભક્તિ તો પોતાના દ્રવ્યનું સમર્પણ છે.

ઘરે મહેમાન આવ્યા હોય અને એના જ ખરચે શિખંડપૂરી જમાડો તો મેમાનની એ ભક્તિ કરી કહેવાય ? કે એને એનું જમવામાં સગવડ કરી આપી ગણાય ? એમ પ્રભુના જ સાધારણ ખાતાના દૂધ-ચંદન-કેશર-ધૂપ-દીવાથી પ્રભુની પૂજા કરી એ પ્રભુની ભક્તિ કરી કહેવાય ? કે પ્રભુનો પોતાની શોભા માટે એમના દ્રવ્યમાંથી સગવડ કરી આપી કહેવાય ?

હિંસાવાળી પૂજા શા માટે ? ઉદ્દેશ અને ફળ જુઓ :-

પ્ર.- ખેર ! પણ પોતાના દૂધ-પાણી-ધી-ધૂપ વગેરે લાવી પ્રભુ ભક્તિ કરે એમાં હિંસા-આરંભ-સમારંભ તો ખરો જ ને ?

ઉ.- હા ખરો પણ તે હિંસાના આરંભસમારંભના રસથી નહિ કિંતુ જિન-ભક્તિના રસથી આરંભ સમારંભ છે; ડોક્ટર ઓપરેશનમાં દરદીના પેટ પર છરી ભોંકે છે, તે શું હિંસા કરે છે ? ના, કેમકે એનો ઉદ્દેશ હિંસાનો નથી, કિન્તુ દરદીને સાજો કરવાનો છે. એટલે છરી મારવા છતાં રસ છરીથી હિંસા કરવામાં નથી, કિંતુ દરદીને આરોગ્ય પમાડવામાં છે. બસ, એ જ રીતે અહીં વીતરાગની ભક્તિ માટે કરાતા પ્રક્ષાલ, ધીનો દીવો, ધૂપ વગેરેમાં સમજવાનું છે. ત્યાં ઉદ્દેશ, રસ, એ આરંભ સમારંભનો નથી, કિન્તુ વીતરાગની ભક્તિનો છે. એમ કરીને વીતરાગની નજીક આવવાનો અને વીતરાગની મમતા વધારવાનો રસ છે, જેથી ફળમાં એક દિવસ વીતરાગને અતિ નિકટ થઈ જતાં, મમતા વધી જતાં સંસારની

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કષાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૧૮૩

મમતા જ કપાઈ જાય, વીતરાગની જ સેવા કરવાનું એમને સંપૂર્ણ આજ્ઞા ઉઠાવવાનું જોમ આવી જાય. તેથી સર્વ હિંસાદિ પાપનો ત્યાગવાળું સર્વવિરતિ ચારિત્રજીવન સ્વીકારી લેવાય. આમ મૂળમાં પ્રભુનો અભિષેક, પ્રભુની આગળ ધૂપ અને ધીનો દીપક, તથા પ્રભુનો ચંદનવિલેપન વગેરે પોતાના ઉત્તમ દ્રવ્યોથી પૂજન કરતાં કરતાં આ સ્થિતિએ વીતરાગની મમતા વધારી સંપૂર્ણ અહિંસામાં જવાય છે. તેથી સમજાય એવું છે કે ધીનો દીવો વગેરે કરવામાં રસ આરંભ સમારંભનો નહિ, પણ વીતરાગની ભક્તિનો છે, વીતરાગની મમતા વધારવાનો છે, અને ફળ સંપૂર્ણ અહિંસા તથા સર્વ પાપત્યાગમાં આવે છે.

અહીં એટલું પૂછો,-

પ્ર.- પણ આ વીતરાગની ભક્તિ-મમતા તો એમનાં સ્મરણ-ગુણગાન તથા વૈરાગ્યવૃદ્ધિ કરવાથી ન બને ? એમાં અભિષેક-ધૂપ-દીપ વગેરેની શી જરૂર ?

ઉ.- જ્યાં સુધી પોતાનાં દ્રવ્યોથી સંસારની મમતા પૂરી પોષાઈ રહી છે ત્યાં સુધી બાળ જીવન તરીકે વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ કરશો કેવી રીતે ? એ તો જઈ જઈને ત્રિકાળ પ્રભુસેવામાં એ દ્રવ્યો સમર્પતા રહો તો એક બાજુ સંસાર પર વૈરાગ્ય અને બીજી બાજુ વીતરાગ પર રાગ વધતો ચાલે, મારું બધું મારા માટે ને પ્રભુને મંજીરા, એમ કરવાથી વૈરાગ્ય થોડો જ વધે ?

(૨) પ્રભુ કરતાં પૈસા વધુ વહાલાં, એટલે પ્રભુની સેવામાં પૈસા જાઓ એમ નહિ, પણ પૈસાની વૃદ્ધિમાં પ્રભુ કામ આવો એમ ભાવવાથી વીતરાગ પ્રભુ પર સંસાર કરતાં વધુ રાગ શી રીતે થાય ? એ તો મનને એમ થાય કે મારા પ્રભુની આગળ પૈસા શી ચીજ છે ? મારા કામમાં થોડા વાપરું પણ પ્રભુની ભક્તિમાં પૈસા તોડી નાખું. પૈસા આ માટે જ મળ્યા છે કે એથી ઉત્તમ જિનભક્તિ કર્યા કરું, ત્રિકાળ કરું, પર્વ દિવસે વિશેષ કરું. એમ કરતાં કરતાં જ વીતરાગની માયા-મમતા પ્રીતિ વધે, પણ પ્રભુને ટીકો દેખાડ્યાથી નહિ.

(૩) મળેલા દ્રવ્યો ઊંચો વિનિયોગ સ્થાપન ઉપયોગ કરવાનું સર્વોત્તમ પાત્ર વીતરાગ ભગવાન છે.

એમના ચરણમાં એ સ્થાપિત થાય એટલે તો એ અક્ષય લક્ષ્મીરૂપ બની જાય; જાત ભોગ અને સંગ્રહમાં જ લગાવ્યા કરવાથી તો લક્ષ્મી વેડફાવાની, કેદમાં કેદમાં પૂરાવાની, તેમ અંતે તો એ લક્ષ્મી નાશવંત જ રહેવાની, અને એનાથી વીતરાગની ભક્તિ મમતા વધારવાની તક ચાલી જવાની.

ધ્યાન રાખજો કે ગુરુ ત્યાગી છે એટલે એમની ભક્તિમાં એ કિંમતી દ્રવ્યો લગાવી શકાતા નથી, એ દ્વારા એની મૂર્છા ઘટાડી શકાતી નથી. ગુરુ એ સ્વીકારે

૧૮૪ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“વિવિધ નિમિત્તોમાં રાગાદિ...”(ભાગ-૪૪)

જ નહિ ને; અને સ્વીકારે તો એ ગુરુ નહિ. એટલે હીરા માણેકના મુગટ હાર સુધીનાં ઉત્તમ દ્રવ્યો ઠેકાણે પાડવાનું સર્વોત્તમ પાત્ર વીતરાગ ભગવાન છે.

વીતરાગને આભૂષણનું માર્મિક રહસ્ય :-

એમ સમજતા નહિ કે,

પ્ર.- વીતરાગને આ ઝવેરાત વગેરે ચડાવવાથી એમની વીતરાગતા ખંડિત ન થઈ જાય ?

ઉ.- ના, કેમકે એમને તો એ કશું ય જોઈતું નથી, તેમ આપણે પણ એ એમના માટે નથી ચડાવતા એ તો આપણી દ્રવ્યમૂર્છા ઘટાડવા તથા વીતરાગ પ્રભુ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા અદા કરવા, ને પ્રભુ પર ભક્તિ વધારવા માટે ચડાવીએ છીએ; પ્રભુને પોતાને તો આ દ્રવ્યો સાથે કે ભક્તિ પ્રશંસા ગુણગાન સાથે કશી જ લેવા દેવા નથી. નહિતર તો, જેમ કહો છો કે આભૂષણ વગેરેથી વીતરાગની વીતરાગતા હણાય, એમ એ પણ કહોને કે વીતરાગનાં ગુણ-ગાન-પ્રશંસા કરવાથી એમને અભિમાન થઈ જતાં એમની વીતરાગતા હણાય. તેથી જેમ આભૂષણ પૂજા નહિ, એમ સ્તુતિ ગુણગાન પૂજા પણ નહિ, એમ કેમ નથી કહેતા ? ત્યારે જેમ માનો છો કે આપણે પ્રભુના સ્તુતિ ગુણગાન કરીએ એમાં વીતરાગ પ્રભુને પોતાને કશી લેવાદેવા નથી, એ તો આપણા આત્માને પ્રભુભક્તિ વધારવાનું કાર્ય છે. એવી રીતે માનો કે લાખ રૂપિયાના ઝવેરાત ચડાવીએ, લાખો રૂપિયાથી આલીશાન મંદિર બંધાવીએ, એમાં વીતરાગ ભગવાનને પોતાને કશી લેવા દેવા નથી.

મંદિર નિર્માણ કે આભૂષણાદિ તો આપણા દિલમાં પ્રભુભક્તિ વધારવાની એક પ્રક્રિયા છે.

સારાંશ, ધીનો દીવો વગેરે પ્રભુ આગળ ધરાય એ જિનભક્તિ માટે છે; તેથી એ ધરવામાં જીવનું લક્ષ્ય જિન-ભક્તિનું ગણાય, પણ દીવા વગેરેથી થતા આરંભસમારંભનું નહિ; હિંસામય આરંભસમારંભના રસથી એ નથી થતું, કિન્તુ ભક્તિના રસથી એ થાય છે. એમ કરી કરીને છેવટે ભક્તિ ઉત્કૃષ્ટ બનતાં પ્રભુ ચરણે બેસી જઈ જીવનમાંથી હિંસા-આરંભ-પરિગ્રહ વગેરે પાપોને સર્વથા કાઢી નાખવા એ ઊંચું લક્ષ્ય છે. પછી આ પૂજા-ભક્તિમાં ધીનો દીવો વગેરે કરાય ત્યાં હિંસાનો રસ ક્યાં આવ્યો ?

પ્ર.- પણ આવા દીવા પ્રક્ષાલ વગેરે આરંભમય સાધનથી ભક્તિ ન કરતાં નિર્દોષ વસ્ત્ર અલંકારાદિથી ભક્તિ કરે તો ન ચાલે ?

ઉ.- પરંતુ એવી કિંમતી ભક્તિ કરવાની શક્તિ કેટલામાં ? એમાં તો મોટો ભોગ પૂજા-ભક્તિ વિાનાનો જ રહી જાય.

પ્ર.- તો પછી માત્ર સ્તુતિ-સન્માન-ધ્યાન વગેરેથી જ ભક્તિ કરે તો ન ચાલે ?

ઉ.- એટલેથી જ જો પતાવે તો પછી (૧) પોતાના જ દ્રવ્ય પરથી મૂર્છા ઉતારવાનું ક્યાં રહ્યું ? તેમજ (૨) જે પ્રભુના પૈસાએ અહીંનું આટલું બધું પામ્યા, એ પ્રભુની પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા બજાવવા ભોગ આપવાનું શી રીતે બનવાનું ? તમારે તો જ્યાં લેશ પણ હિંસા આરંભસમારંભ એમાંનું કશું ભગવાનની કે જ્ઞાનની ભક્તિ માટે થાય જ નહિ એવો સિદ્ધાંત એટલે પ્રભુના પ્રભાવે મળેલ બધું જાતની અને કુટુંબની જ આરતિ ઉતારવામાં કામે લગાડવાનું. મતલબ એનાથી મસ્ત થઈને રંગરાગ મોજમજા જ ઉડાડવાની અને બચેલાની મૂર્છા જમાવવાની ! ભગવાનને કશું નહિ પણ આમ કાંઈ આત્માનો ઉદ્ધાર થાય નહિ. (૩) એમ, બીજું એ પણ છે કે સંસારના વહાલા વાલેસરી સાથેના પરિચય-સંપર્ક તો સક્રિય રીતે કરાતા હોય છે, એમના આવકાર કરાય છે, એમની સરભરા કરાય છે, એમને શોભાવાય છે, ત્યારે આવું બધું કરવામાં દિલમાં પ્રેમ સ્નેહ આદર વગેરે જામતા જાય છે, અને એમના સ્મરણ વારે વારે થઈ આવે છે; તો પછી પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રેમ બહુમાન-વિનય-આદર વગેરે જમાવવા કોઈ એમનો સંપર્ક નહિ, ક્રિયા નહિ, અને એ એમજ જામી પડે ?

પૂજા-ભક્તિની આખી ય પ્રક્રિયા અને વિધિવિધાન તે પણ તન-મન-ધનનો ભોગ આપીને એ પ્રભુના સંપર્ક પરિચય સક્રિય રીતે સાધવા માટે છે.

એમાં એકલા ગુણગાનથી ન ચાલે, સમય અને સંપત્તિનો ભોગ આપીને વિધિ વિધાન આચરવા જ જોઈએ. એમ ત્યાં સાધારણ સ્થિતિનાં ભક્ત પણ ભોગ આપી શકે એવાં દ્રવ્યોથી પૂજાભક્તિનાં વિધાન જોઈએ. પછી એમાં એમ વિચારવા ન બેસાય કે આમાં તો થોડી હિંસા આરંભ સમારંભ છે. એ હોય પરંતુ ઉદ્દેશ એ કરવાનો નથી, પણ પૂજા-ભક્તિ કરવાનો છે, વીતરાગ પ્રભુની નિકટ આવવાનો છે, પ્રભુ પ્રત્યે મમતા વધારવાનો છે. ધ્યાનમાં રહે કે ક્રિયાનો ઉદ્દેશ ફરે એટલે ક્રિયા સારીને બદલે નરસી કે નરસીને બદલે સારી થઈ જાય, મારકને બદલે ઉદ્ધારક કે ઉદ્ધારકને બદલે મારક બને. કોઈ ઓરમાન મા શોક્યના છોકરાને મારી નાખવા માટે મીઠાઈ ખૂબ ખવરાવે, વારંવાર અકરાંતિયાની જેમ ખવરાવે, ને એમ કરતાં છોકરો ઘસાતો જાય, ત્યાં એ માતાએ એની ભક્તિ કરી ન કહેવાય. એમ સારો વૈદ દરદી પર ખોરાકનો ભારે અંકુશ મૂકે તો એ ભૂખે મારનાર વૈરી ન ગણાય. વૈરી પણ એવું કરે, કિન્તુ એનો ઉદ્દેશ ખોટો છે, વૈદનો ઉદ્દેશ સારો કરી લાંબુ જીવાડવાનો છે.

બસ, આ રીતે પ્રભુપૂજામાં પ્રક્ષાલ ઘી દીવો, ધૂપ વગેરે કરાય એ ભક્તિને ઉદ્દેશથી છે માટે એને હિંસાની ક્રિયા ન ગણાય એક નાનો દાખલો જુઓ,-

માતાએ છોકરાને પીવા દૂધ આપી દીધું, અને એટલામાં કોઈ મહેમાન આવી ચડ્યો, ત્યાં છોકરાને ઇસારો કરી એ દૂધનો કપ મહેમાનને અપાવી દે, ત્યાં અલબત્ત હકીકતમાં હવે છોકરાને પીવા દૂધ નહિ રહે, છતાં એ ક્રિયા છોકરાને દૂધ વિનાનો રાખવા માટેની ન કહેવાય કિન્તુ મહેમાનની ભક્તિ માટેની અને ઘરની શોભા વધારવા માટેની કહેવાય છોકરો દૂધવિનાનો રહેશે એ હકીકત હોવા છતાં ક્રિયા એ માટે નહિ, કિન્તુ મહેમાનની ભક્તિ અને કુળની શોભા માટે ગણાય છે. બસ, એ જ રીતે પ્રભુની પૂજા ભક્તિમાં પ્રક્ષાલ ધૂપ-ઘીનો દીવો વગેરેમાં થોડી હિંસા છે એ હકીકત હોવા છતાં એ ક્રિયા. વિધાન હિંસા માટેનું નહિ, કિન્તુ અનંત ઉપકારી પરમાત્માની ભક્તિ માટેનું જ કહેવાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૨૦, અંક-૨૦, તા. ૨૯-૧-૧૯૭૨

સવાલ આ છે કે

દિલને રસ શેમાં છે ? દિલ ક્યાં ઠરે છે ? જાતના રંગરાગ-ભોગ વિલાસમાં ? કે પરમાત્મ-ભક્તિમાં લગાવવામાં ? ચિત્ત ક્યાં ઠરે ? ક્યાં ટાઢક અનુભવે ? બહારમાં કે અંદરમાં ?

ખાનપાન-રંગરાગમાં રસ એ બહારમાં ઠારવાનું ગણાય, અને ભક્તિ-ત્યાગ-તપમાં ઠરવાનું થાય એ અંદરની વસ્તુમાં ઠરવાનું ગણાય.

જગતમાં નિમિત્ત કેઈ પ્રકારના મળવાના, એમાં રાગ-દ્વેષ દીનતા-અભિમાન વગેરે કલુષિત ભાવોથી બચવું છે, તો એનો એક ઉપાય આ છે કે બહારનું બહું જોવા જાણવાનો રસ પડતો મૂકો, ડાકોળિયાં મારવાનું બંધ કરો. એના રસમાં તો પછી કદાચ નિમિત્ત કોઈક સારું પણ આવી જાય છતાં જીવનો બહારમાં ભટકવાનો રસ અને બહારમાં ફરવાનો સ્વભાવ જીવને બહારની નરસી વૃત્તિમાં લઈ જવાનો સંભવ રહેશે. પીઠ અને મહાપીઠ મુનિઓ એમ તણાઈગયા બાહુ-સુબાહુ મુનિઓની ગુરુમુખે પ્રશંસા થતી સાંભળી અનુમોદના ન કરતા ઈર્ષ્યામાં ચડ્યા. સુંદર શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાયમાંથી બહાર ડાકોળિયું મારવા જતાં બહારનો રસ બહારમાં ઠરવાનો સ્વભાવ પોષાય છે. પછી એ રસ એ સ્વભાવ અનુમોદનાને બદલે ઈર્ષ્યા કરાવે એ સ્વાભાવિક છે.

નિમિત્તોમાં રાગ-દ્વેષાદિથી બચવા વૈરાગ્ય, જિન-વચનનાં ખૂબ ગુણગાન એ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૧૮૭

બે ઉપાયની જેમ ત્રીજો ઉપાય આ, કે બહારનો રસ અને મફતિયું જોવા જાણવાની આતુરતા ઓછી કરો; જેથી બહારમાં ચિત્ત જાય નહિ, ને નિમિત્ત અસર કરવા ન પામે.

(૪) નિમિત્તોમાં રાગાદિથી બચવા ચોથો ઉપાય, આ કે જીવનમાં જરૂરિયાતો ઓછી કરો.

જરૂરિયાત જેટલી વધારે એટલા પ્રમાણમાં નિમિત્તો અસર કરી જાય છે. બહુ જરૂરિયાતો એટલે બહુની ગરજ કરવી પડે. એ કરવામાં નિમિત્તો તો આવ્યા જ કરતા હોય છે, તેથી એ જીવને રાગ દ્વેષ હર્ષ-ઉદ્વેગ વગેરે મલિન ભાવોમાં તાણી જાય છે. માટે.

આદર્શ ગૃહસ્થજીવન આ, કે જીવન જરૂરિયાત બહુ ઓછી.

કદાચ પ્રબળ પુણ્યનો યોગ હોય એટલે મળી તો ઘણું જાય પરંતુ પોતાના મનથી એને બહુ જરૂરી ન ગણે. તો જ એ તેવા નિમિત્ત ઊભા થતાં આકુળ વ્યાકુળ નહિ થાય. દા.ત. પુણ્યશાળી ઘરના વડીલની સારી સરભરા થતી હોય, પણ જો પોતાના મનથી એ બધું પોતાને જરૂરી ગણ્યા કરે, તો એમાં ખામી પડતાં આકુળ વ્યાકુળ થશે. દા.ત. સૂવાની ગાદી આવી સારી ઊંચી અને સફાઈદાર જ જોઈએ.’ એવું વડીલે પોતે માન્યા પછી ક્યારેક જો નોકરે કે ઘરના માણસે એમાં ગફલત કરી નાખી તો વડીલના મનમાં સંતાપ ઊભો થશે.

આ સંતાપ જેવી તેવી ગાદીના લીધે નથી હોં; એ તો પોતે માનેલી વધુ પડતી જરૂરિયાતના લીધે છે.

જો વડીલે પોતાના મનથી એ બહુ જરૂરી ન માન્યું હોય તે એમાં ખામી પડતાં આકુળવ્યાકુળ ન થાત, સમજત કે મારે ક્યાં એ જરૂરી હતું જ ? મારે તો ગમે તેવું ચાલે. અવસરે મળતું તો બધું ય હોય, પણ જો પોતાનું મન કબજામાં હોય અને માને કે આ સારુ શું કે સામાન્ય શું આપણે તો ગમે તે ચાલે, તો પછી સારાને બદલે સામાન્ય આવી જતાં ખેદ સંતાપ શા સારું થાય ? જગતની વચ્ચેનું જીવન છે, એટલે અવરનવર કેવાં ય નિમિત્તો તો આવ્યા જ કરવાનાં, ત્યાં રાગાદિ કલુષિત ભાવોથી એ જ બચી શકે કે જેને જરૂરિયાતો ઓછી હોય. જરૂરિયાતો વધારવામાં લૂંટાવાનું છે.

વિજ્ઞાને જરૂરિયાતો વધારી પાપ ને દુઃખ વધાર્યા :-

આજે સાવધાન રહેવા જેવું છે. વિજ્ઞાની શોધોએ સગવડો બહુ ઊભી કરી નાખી તેથી માણસને મન જરૂરિયાતો વધી ગઈ. એથી પાપ અને દુઃખ બંને વધ્યા. હવે એવાં નિમિત્તોમાં રાગાદિથી શી રીતે બચી શકે ? તમારા વડવાઓનાં જીવન

૧૮૮ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“વિવિધ નિમિત્તોમાં રાગાદિ...”(ભાગ-૪૪)

કરતાં આજનાં તમારા જીવન પરથી આ માપી શકો છો ને કે વડવાઓને કેટલી જીવને જરૂરિયાતો હતી ? ને તમારે કેટલીક છે ? સુખી કોણ ? એ કે તમે ? જીવનમાં હાલતાં ને ચાલતાં તેવા તેવા નિમિત્ત ઊભાં થયે, ચિંતા-સંતાપ-વ્યાકુળતા એમને વધારે કે તમારે ? તમારે વધું થવાનું કારણ શું ? આજ કે આજની વૈજ્ઞાનિક સગવડો દેખીને મનથી જરૂરિયાતો વધારી દીધી.

તો બોલો વિજ્ઞાને શું આપ્યું ? સુખ-શાન્તિ કે સંતાપ-વ્યાકુળતા ? સગવડો વધારી વધારીને જીવોને જરૂરિયાતો વધારી દીધી, પછી કેમ ? તો કે હવે એની પાછળ નિમિત્તો વશ જિંદગી સુધી ચિંતા-સંતાપ-વ્યાકુળતામાં સળગ્યા કરો....

પૂર્વ મહર્ષિઓ અબૂઝ નહોતા, ઘણી-બધી વિદ્યાઓ જાણતા હતા છતાં એને જગતના ચોરામાં ખુલ્લી ન કરી કેમકે, એથી જીવની જરૂરિયાતો વધી જતાં શાંતિનું જીવન અલોપ, અને સંતાપીને શેકામણ ઘણી; એવું એ જાણતા હતા. કોર્ટ-કચેરી રગડા-ઝગડા હોંસોતોસી વગેરે આજે વધી ગયું શાના પર ? વિજ્ઞાને વધારી આપેલી સગવડોના લીધે. જીવન-જરૂરિયાતો વધારી દીધી એના પરસ્તો. તો સરવાળે સંતાપ-વ્યાકુળતા-રગડાઝગડા વધારી આપનારું વિજ્ઞાન શ્રાપરૂપ ગણાય ? કે આશીર્વાદ રૂપ ? ડાહ્યા થઈને વિજ્ઞાના ગુણ ગાતા નહિ.

બસ, નિમિત્તો વચ્ચે રાગાદિ મલિન ભાવોથી બચવા આ ઉપાય છે કે જરૂરિયાતો ઓછી કરી નાખો.

જીવનમાં જરૂરિયાતો બહુ ઓછી હોવી એ એક વરદાન છે. વરદાનમાં ન ધારેલું મળે, એમ આમાં ન ધારેલ સિદ્ધિ થાય છે. સુખનો ઢગલો મળે છે. બહુ જરૂરિયાતવાળાને કદાચ પુણ્ય યોગે બહુ મળી જાય, તો પણ સંતોષ નહિ. હજી બીજું જરૂરી બાકી લાગે છે. અને તે બધું તો મળતું નથી તેથી સંતાપ અનુભવે છે. ત્યારે બહુ ઓછી જરૂરિયાતવાળાને પુણ્ય વધુ આપી દે, તો પણ એમાં એને રસ નથી, એટલે એનાથી સુકૃતો સાધી લેવા તરફ લક્ષ જાય છે. જાતને જ જરૂરિયાતો ઘણી હોય એ શું સુકૃત સાધવા જાય ?

ઝાઝી જરૂરિયાત એ સુકૃત આડે શ્રાપરૂપ છે.

આજે એવાં ઘણા શ્રીમંતો છે કે જે પોતાને મળેલાના પ્રમાણમાં સુકૃત નથી સાધી શક્તા કેમકે જાતને જરૂરિયાત મોટી. લાખવાળાને લાગે છે કે પાંચ લાખ જરૂરી છે. ને પાંચલાખ વાળાને લાગે છે કે ૧૫-૨૦ લાખ જરૂરી છે. ત્યારે એટલા વાળાને એથી વધારે અને વધારેવાળાને એથી ય વધારે જરૂરી લાગે છે. આ પોતાને જ બહુ પ્રમાણમાં જરૂરી લાગતું હોય એ શી રીતે સુકૃતમાં ખરચી શકે. એમને તો જરૂરી મેળવ્યે જવું મેળવવા મથવું, એ જ કામ, પછી દાન, ધર્મ ક્યાંથી

લાવે ? કદાચ ક્યારેક દાન સુકૃત કરે તો ય એ કેટલું ? પોતાની પાસે હોય એમાંથી કોઠારમાંથી કડછી જેટલું.

જ્યાં એમ લાગી ગયું કે મારે મોભા પ્રમાણે આટલું આટલું જોઈએ અથવા લાગ્યું કે આજે સારી સુખ-સગવડો મળે છે. તો અગવડ શા માટે ભોગવવી ? તો પછી જરૂરિયાતોનો ઢેર થાય છે. ચિત્ત વિશેષ રૂપે જડ જરૂરિયાત-સગવડ-અનુકૂળતા વગેરેમાં જાય છે, એથી આર્તધ્યાન, નિમિત્તો મળતાં રાગ યા દ્વેષ યા ખેદ, અને જરૂરી માનેલા અંગે પછી કોધ-અભિમાન-માયા, લોભ-મમતા-આસક્તિ વગેરે કષાયો સુલભ બને છે.

ચિત્તમાં જડની બહુ જરૂરિયાતો એક એવા રોગ છે કે ત્યાં ધર્મ કરતી વખતે પણ સાધ્ય ચૂકી સાધન-સગવડના વિચાર બહુ રહે છે. ત્યારે દુન્યવી જીવનમાં તો સાધ્ય પરમાત્મા અને પ્રભુની આજ્ઞા શે યાદ આવે ?

તપાસી જોજો આ અનુભવ છે કે નહિ ? ચિત્ત જ બહુ જરૂરિયાતવાળું, એટલે ધર્મ કરતાં ય શાન્તિ નથી રહેતી. દા.ત. દેવદર્શન કરવા ગયો તો પહેલું એ જોયા કરશે કે બહુ ભીડ નથી ને ? કોઈ દર્શનની આડે નથી આવતું ને ? લાઈટનો ઝગારો છે ને ? પ્રભુની આંગી આભૂષણ નથી ઉતરી ગયા ને ?....આવું તો બીજું કેટલું ય.

‘અલ્યા પણ આવું આવું જ જોયા કરીશ તો પછી ભગવાનમાં ચિત્ત ક્યારે લઈ જઈશ ? આ શું જોયા કરે છે કે કોઈ આડે નથી ઊભું રહેતું ને ? એના બદલે એ જો ને કે એકવાર સહેજ પણ દર્શન મળી ગયાં, તો પછી એની સાથે જ ચિત્ત હવે પ્રભુમાં, પ્રભુના ગુણોમાં, પ્રભુના ઉપકારોમાં, પ્રભુની આજ્ઞામાં લાગી ગયું ને ? સાધનામાંથી તરત સાધ્યમાં જા, સાધનમાંજ શું બહુ ભટક્યા કરે ?’

આવું એને કોણ કહે ? કોણ સાવધાન કર્યા કરે ?

પ્રભુદર્શનમાં શું વિચારવું ? :- પ્રભુદર્શનમાં કોઈ આડે ન આવે અને દર્શન થાય એ સાધન છે, પણ એ દર્શનનું સાધ્ય છે પરમાત્માની વિચારણા; જેવી કે પ્રભુએ પરમાત્મા બનવા કેવી કેવી ધોર તપસ્યા ઉગ્ર ચારિત્ર પાળ્યા ? નિર્વરત્ર શરીરે ટાઢ-મચ્છર-માખી વગેરેના અને બીજા કેવા કેવા પરિસહો તથા ઉપસર્ગો સહન કર્યા ? પ્રભુમાં કયા કયા ૧૮ દોષો નહિ ? પ્રભુને જનમથી માંડીને દેવો ઈંદ્રોએ કેવા સન્માન્યા ? એ બધાંમાં ય પ્રભુ કેવા અતિશય વિરાગી-અનાસક્ત અને નિરપેક્ષ હતા ? પ્રભુએ સાચાં તત્ત્વ, સાચો મોક્ષમાર્ગ, સાચું આત્મ-સ્વરૂપ વગેરે બતાવવાનો કેવો અનન્ય ઉપકાર કર્યો ? દર્શન-પૂજન-સ્તુતિ-સ્મરણ વગેરેમાં ઉત્કૃષ્ટ આલંબન બનવાનો પણ પ્રભુનો કેવો અને કેટલો બધો ઉપકાર ?

જરૂરિયાતોમાં જ બહુ ફરે, એ સાધ્ય શું સાધે ? :-

આવી આવી વિચારણા ચાલે એ પ્રભુમાં ચિત્ત લાગ્યું કહેવાય. પરમાત્મામાં ચિત્ત એ સાધ્ય છે, લક્ષ્ય છે. પણ ચિત્ત એમાં રહેવાને બદલે એમાં રમવાને બદલે બાહ્ય સાધનોમાં જ ફર્યા કરે, બાહ્ય જરૂરિયાતોમાં જ કર્યા કરે, એ દેવદર્શનનાદિ ધર્મ કરવા છતાં શું પામે ? ત્યારે દુન્યવી જીવનમાં પણ ચિત્તને જરૂરી ઘણું લગાડી રાખ્યું હોય, ત્યાં માનવજીવનનાં ઊંચા લક્ષનો વિચાર તો રહે જ શાનો ? એને તો ત્યાં શું કે ધર્મમાં શું બહુ જરૂરિયાતોના પાપે તેવાં તેવાં નિમિત્ત મળતાં રાગ-દ્વેષ-હર્ષ-શોક વગેરે સુલભ બને છે. પછી ત્યાં એ લક્ષમાં જ શાનું આવે કે હું આ રાગાદિ કરવામાં આ જીવનનું ઊંચું લક્ષ્ય રાગ-દ્વેષાદિનો શક્ય નિગ્રહ ‘મનનું પદ પદ પર નિર્મળી કરણ’ વગેરે ભૂલી જાઉં છું ? એ તો જરૂરિયાતો જ ઓછી હોય તો નિમિત્તો મળતાં ચિત્ત એના પર વિચાર જ નહિ કરે જેથી રાગાદિ જાગે નહિ, જીવન લક્ષ્ય સચવાય.

બહુ જરૂરિયાતોનું માનસભવનું ઉચ્ચ લક્ષ્ય ભૂલાવી દે છે.

માટે દુન્યવી જીવનમાં તો ખરું જ, પણ ધર્મ સાધનામાં પણ ખોટી જરૂરિયાતો ન રાખો. દા.ત. ભગવાનની પૂજા કરવા જાઓ ત્યાં પણ એવું ન રાખે કે મારે અમુક જ ભગવાન પૂજામાં જરૂરી કેમકે એમ જરૂરી માનવા જતાં, નથી ને કોઈએ વહેલા જઈ એ જ ભગવાનને પૂજનમાં લીધા, તો એ જોઈને મનમાં કષાય થશે, ખેદ થશે પણ ‘ના, મારે તે ગમે તે અરિહંત ભગવાન ચાલે આ હિસાબ હોય તો તેવાં નિમિત્તમાં દુષ્ટ ભાવથી બચાય.

એમ વ્યાખ્યાન શ્રવણમાં પણ બેસવાની અમુક જ જગા જોઈએ, પ્રતિક્રમણમાં પણ અમુક જ જગા જોઈએ, એવી જરૂરિયાતો નહિ રાખવાની. નહિતર નિમિત્ત મળતાં રાગ-દ્વેષ-સુલભ થવાના. એના બદલે ના, મારે પ્રભુની વાણી કાન પર લેવી છે, ને હૃદયમાં ઉતારવી છે; તે ગમે ત્યાંથી સાંભળી શકાય એવી જગા ચાલે, પ્રતિક્રમણમાં મારે પાપોના પશ્ચાત્તાપ કરવા છે. એ માટે ગમે તે બેસવાની જગા જોઈએ.’ આટલું જ લક્ષ રખાય.

સામાન્ય એટલે ઓછું ભણેલા પણ મુનિઓ કામ કાઢી ગયા તે આ અતિ અલ્પ જરૂરિયાતો પર કેમકે

બહુ જરૂરિયાતો નહિ એટલે લાભ એ, કે એ નિમિત્તના કષાયો નહિ; ઉપશમભાવ સતત ચાલુ; અને એ જ મોક્ષને સુલભ બનાવે છે.

ત્યારે બહુ ભણેલો હોય, પણ જો બહુ જરૂરિયાતો રાખી હશે તો એ નિમિત્તના કષાય સુલભ, તેથી ઉપશમભાવ દુર્લભ, અને મોક્ષ પણ દુર્લભ.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કષાય રોકો: છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૧૯૧

સાંસારિક જીવનમાં પણ આ બહુ ધ્યાન રાખવાનું છે, કે મનને બહુ વસ્તુઓ જરૂરી ન લાગે. મને માન મળવું જ જોઈએ. મારું બધાએ માનવું જ જોઈએ. મારે અમુક અમુક સગવડો જોઈએ જ,’ આઠ કલાક આરામ જોઈએ જ,’..... વગેરે વગેરે જરૂરિયાતો રાખવામાં ક્યાંક ને ક્યાંક નિમિત્ત મળતાં મનમાં કષાય ભભૂકી ઊઠે છે; અભિમાન કોટે લાગ્યું રહે છે, દીનતા દિલમાં રમે છે. આ આગોમાં ઉપશમભાવ ક્યાંથી લાવે ?

એટલે જ આ વાત છે કે નિમિત્તો તો મળ્યા જ કરવાનાં. એ વખતે રાગાદિ દુષ્ટ ભાવોથી બચવું હોય, ઉપશમભાવ સાચવવો હોય, તો પહેલેથી જરૂરિયાતો જ ઘટાડી નાખો.

(પ) પાંચમો ઉપાય આ કે શુભ ભાવો અને શુભ વિચારોની જરૂરિયાત વધારો. તો જ નિમિત્તોમાં રાગાદિથી બચાય.

જરૂરિયાત વધારવાની એટલે મનને એમ લાગ્યા કરે કે મારે આની બહુ જરૂર છે, આના વિના મારે ન ચાલે.’ આવું શુભ ભાવો. અને સારા વિચારો વિચારસરણી માટે લાગે. મનથી એની ખૂબ જરૂર લાગતી હોય એટલે સ્વાભાવિક છે કે એવાં એવાં નિમિત્ત આવી પડતા શુભ ભાવ શુભ વિચારોને બહુ જરૂરી માનતું મન ખાસ કરીને શુભ ભાવ શુભ વિચાર કરવા લાગશે અને એથી રાગદ્વેષ ઈર્ષ્યા-મદ-દીનતા વગેરે મલિન ભાવોથી બચી જશે.

ત્યારે આ વિચારવા જેવું છે કે

શું આપણાં મનને આ શુભ ભાવો શુભ વિચારો બહુ જરૂરી લાગ્યા છે ?

‘જરૂરી લાગવું એટલે શું એ તો સમજો જ છો ને ? કે જ્યાં મનને એમ થાય કે આવા વિના ન ચાલે, આ તો જોઈએ જ આ કેમ રહી ગયું ? ઊઠી લાવવા દે, લઈ આવવા દે એને. આજે શરીરના દૂબળાને દવાઓની બહુ જરૂર લાગે છે તો ખીસામાં કે પાકિટમાં ગોળીઓની સીસીઓ ડબાઓ સાથે લઈ ફરે છે. થોડું થાય ને નાખ એક ગોલી મોંમાં, થોડું થાય ને નાખ વળી બીજી સીસીમાંથી એક ગોળી મોંમાં એમ ચાલ્યા કરે છે. એ ભૂલાતું જ નથી; કેમકે જરૂરી લાગ્યું છે. સારો વિદ્યાર્થી ભણેલું વારંવાર યાદ કરવું જરૂરી માને છે તો ચાહી ચાહીને એ મનમાં ફેરવ્યા જ કરે છે, રટણ કર્યા જ કરે છે. બીજું યાદ કરવાનું હજી કદાચ ભૂલશે પણ આ નહિ ભૂલે.

શુભ ભાવ જરૂરી લાગ્યાનાં લક્ષણ :-

બસ, આ રીતે આપણા મનને શુભ ભાવો અને સારા વિચારો જરૂરી લાગવા જરૂરી જોઈએ. એમ થવું જોઈએ કે બીજા વિના ચાલે, પણ આના વિના

૧૯૨ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“વિવિધ નિમિત્તોમાં રાગાદિ...”(ભાગ-૪૪)

ન ચાલે. આ શુભ ભાવો શુભ વિચારો તો મનમાં વારે વારે લાવવા જ જોઈએ. ક્યાંક મનમાં ભાવ ખરાબ આવ્યા યા વિચાર પાપના ચાલ્યા તો ઝટ ખટકો થાય કે ‘અરે ? આ હું ક્યાં ચાલ્યો ? કેમ શુભ ભાવ રાખવા રહી ગયા ? કેમ શુભ વિચાર ભૂલ્યો ? લાવ લાવ, એને ઊભા કરવા દે.’ સારા વિદ્યાર્થીને ભણેલાની વારે વારે રટણાની જેમ શુભ ભાવો ને શુભ વિચારોની રટણા રહ્યા કરે, તો મનાય કે મનને એ જરૂરી લાગ્યા છે.

અનોપભાઈ શ્રાવક :-

ભરુચમાં અનોપભાઈ શ્રાવક આવા એક આગેવાન શ્રાવક હતા, શુભ ભાવના ખપી. એમને ત્યાં લગ્નનો પ્રસંગ આવ્યો એમાં નાત જમાડવાનું નક્કી કર્યું હતું. પછી નાતના એક બીજા ભાઈને ત્યાં લગ્ન પ્રસંગના હિસાબે એ ભાઈને નાત જમાડવાનો વિચાર થયો. પરંતુ એને નાત અનોપભાઈના કરતાં પહેલી જમાડવી હતી, પણ પેલી નાત તો નક્કી થઈ ગયેલી તે હવે કેમ ફરે ? ન્યાયસર કાંઈ બને એવું નહોતું એટલે એ ભાઈએ અનોપભાઈની વિરુદ્ધ ગમે તેમ વાતો કરવા માંડી, બખાળા કાઢવા માંડ્યા, અનોપભાઈ મોટા શેઠ એટલે શું થઈ ગયું ? શું અમે નાતમાં નથી ? અમારો શું હક નથી ? નાત મારી પહેલી જમશે...’

અનોપભાઈની ઉદારતા :-

ડાહ્યા માણસો સમજે છે કે આનો ખોટો ધમ-ધમાટ છે. પરંતુ એની સાથે કોણ લડવા જાય ? એમાં થોડું એમ ચાલ્યા પછી અનોપભાઈના કાન પર આ વાત આવી. આ તો શુભ ભાવના ખપી, ને શુભ વિચારની જરૂરતવાળા શ્રાવક; અને જરૂર એટલે તો સમજો જ છો ને કે જેની જરૂર એ પ્રસંગ પર તો ખાસ સાધી લેવાય ? અનોપભાઈ અહીં શુભ ભાવ શુભ વિચારને શું કામ ચૂકે ? મારે આની જરૂર છે. તો આમાંથી એ જ મેળવી લઉં,- આ જ હિસાબવાળા એ શ્રાવક એટલે એમણે દિલમાં પેલા આડા માણસ માટે જરાય કોષ કે દ્વેષનો મલિન ભાવ ઘાલ્યો નહિ. એમણે તો મૈત્રીભાવ ઉદારતાનો જ ભાવ ચમકાવ્યો. મનને એમ થયું કે હોય, એ પણ આપણો ભાઈ જ છે, તો એને નાત જમાડવાની હોંશ હોય તો ભલે એને પહેલો ચાન્સ મળે. સ્થિતિએ મોટો શ્રીમંત નથી, છતાં એને નાત જમાડવાના કોડ થાય છે, તો એના કોડ પહેલાં પૂરાં થવા જોઈએ. એમણે કેઈ અભિમાનના ઘરના તુચ્છ વિચાર કર્યા નહિ કે જમાડ્યું ? એ શું પહેલાં જમાડતો હતો ? જાગવું મોડું છે, ને પહેલાં જમાડવું છે ! ભલે ને મારી વિરુદ્ધ લવારા કરતો એનું જરાય ચાલવા ન દઉં. બહુ ગરબડ કરશે તો ઉખડી જશે.’ ના, આવો કોઈ વિચાર નહિ. એ અભિમાનના વિચાર છે તુચ્છતાના અશુભ વિચારે છે, ને અનુપભાઈને એની

જરૂર નથી એમને તો શુભ વિચારની જરૂર છે. તેથી સામાની આડાઈ કે પોતાની વિરુદ્ધ બખાળાને મહત્ત્વ જ ન આપ્યું, કશી સ્વમાનહાનિ માની નહિ,

પણ સામાને એક કોડિલા જીવ તરીકે ન્યાય આપ્યો, હોય એ પણ જીવ છે, એને ય કોડ થાય આપણે એના કોડ પૂરા કરવાના.’

મૈત્રી ક્ષમા આદિ શુભ ભાવની અને સ્વાર્થના નહિ પણ પરાર્થના શુભ વિચારની જ એમને જરૂર લાગેલી છે, તેથી પ્રસંગ મળતાં એ શુ કામ ચૂકે ? અનોપભાઈ તરત બીજી સવારે ઉઠીને દેવદર્શન કરવા નીકળ્યા ત્યારે પેલા ભાઈના ઘરે પહોંચ્યા. પેલો ક્ષણ ભર તો હેબતાઈ જ ગયો કે હું જેની વિરુદ્ધ બોલું છું એ મોટા શેઠ મારા ઘરે ચાલીને આવે છે ?’ એ સફાળો ઊભો થઈ ગયો, શેઠને આવકાર્યા પધારો શેઠ પધારો. ઘરમાં લાવીને બેસાડ્યા ગાદી પર.

પૂછે છે ‘મને આપને ત્યાં બોલાવી લેવાને બદલે આપ આટલે પધાર્યા ?

‘હા મારે કામ હોય એટલે તો મારે જ આવવું જોઈએ ને ?’

‘તો ય શું ? આપ મોટા માણસ આપના કામ માટે પણ અમને નાનાને ઘરે બોલાવી શકો છો. ફરમાવો મારા લાયક સેવા ?

અનોપભાઈ કહે, કાલે મારા સાંભળવામાં આવ્યું કે આપને ત્યાં લગ્ન પ્રસંગ આવે છે, ને આપને નાત જમાડવાની છે.’

આ ભાઈ કહે, ‘હાજી શેઠ ! વાત સાચી છે.’

અનોપભાઈ કહે છે, ‘તો જુઓ, અમારે ત્યાં પણ પ્રસંગ નક્કી થઈ ગયેલો છે. છતાં તમારી નાત પહેલી જમશે, ને અમારી પછી આટલું નક્કી કરાવવા આવ્યો છું. તમારો બાબો-બેબી એ મારા જ છે, એટલે એની શોભા એ મારી જ શોભા છે. એમાં કશો સંકોચ રાખશો નહિ કે અનોપચંદનું પહેલું નક્કી થયેલું કેમ ફરે ? અનોપચંદ પોતે આ બચ્ચાને પણ પોતાનાં જ માનીને જમણ ફેરવે છે એટલે ફરે. માટે જુઓ હોં તમારે ત્યાં નાત પહેલી જમશે.’

આ સાંભળીને એ ભાઈ ક્યાં ઊભા રહે ? અનોપચંદ શેઠની આ ઉદારતા અને તે પણ પોતાના ઘરે સામેથી ચાલી આવીને કરાતી જોઈને એની આંખમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયા. પોતે આવા ઉદાર શેઠની વિરુદ્ધ કાઢેલા બખાળા માટે ભારે પસ્તાવો થયો, આંખમાં પાણી સાથે હાથ જોડીને કહે છે.-

‘શેઠ ! માફ કરજો મને આપને મેં પહેલાં ઓળખ્યા નહિ; ને બહાર ગમે તે બોલ્યે રાખ્યું. જમણ આપનું જ પહેલું રહે આપે પહેલું નોંધાવેલું, એટલે આપ હકદાર છો, ને એમાં હું ખુશી છું.’ દુર્જનનાં હૃદય પરિવર્તન થાય ? થાય.

સજ્જનના બોલ અને વર્તાવ એ એવી મૈત્રી એવા સ્નેહભાવ અને એવી

‘ઉદારતાભર્યા હોય છે કે સામાનાં દિલને પીગાળી નાખે.’

એવા સજ્જન બનવું હોય તો શુભ ભાવો અને શુભ ભાવનાઓનો બહુ ખપ રાખવો જોઈએ, એની બહુ જરૂર રહેવી જોઈએ, એનો બહુ ખપ અને જરૂર એટલે શું, એ સમજો છો ને ? જીવનમાં સારી મનમાની સુખ-સગવડો, પૈસાટકા, માન-સન્માન ઊંચા ખાનપાન વગેરેની જેટલી જરૂર નહિ એટલી શુભ ભાવ અને શુભ ભાવનાની ખાસ જરૂર લાગે. જીવનમાં ઓછું વધતું તો મળ્યા કરે, અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ તો આવ્યા જ કરે, પરંતુ મુખ્ય લક્ષ આ હોય કે મારે ખાસ ખપ શાનો છે ? દુષ્ટ રાગ-દ્વેષદિભાવો ટાળીને વૈરાગ્ય જિનભક્તિ-ક્ષમા-મૈત્રી વગેરે શુભ ભાવ રાખ્યા કરવાનો એ માટે શુભ ભાવનાઓમાં રમતા રહેવાનો. તો પછી જો આનો ખાસ ખપ હોય, આ જો ખાસ જરૂરી લાગતા હોય, તો એનું મુખ્ય ધ્યાન રાખું. બહારનું તો ભાગ્યાધીન છે. ત્યાં દિલના ભાવ બગાડવાથી બહારનું સુધરી જવાનું નથી, કે સારું મળી જવાનું નથી. એ તો ભાગ્યને અનુસારે બનવાનું છે. માટે ભાવ શા સારું બગાડું ?’

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૨૦, અંક-૨૧, તા. ૫-૨-૧૯૭૨

પ્રતિકૂળ આવી પડે ત્યાં શુભ ભાવને ટકાવવા માટે શુભ ભાવના ભાવવી જોઈએ એમાં શું કરવાનું ? ચાર શરણ લેવાં, દુષ્ટતગર્હા કરવી સુકૃત-અમુમોદના કરવી મૈત્રી આદિ ૪ ભાવના વારંવાર ચિંતવવી, અનિત્યાદિ ૧૨ ભાવના ભાવવી, મહાપુરુષોના જીવન વિચારવા, તીર્થયાત્રાઓનું સ્મરણ કરવું. ઉપદેશમાળા વગેરે શાસ્ત્ર વિચારવા એમ ઘણું કરવાનું આવે.

(૧) પહેલું તો અરિહંતાદિ ચારના શરણ સ્વીકારવા ‘પ્રભુ ! હું અબૂઝ છું. મારે તમારું શરણ છે. સિદ્ધોનું શરણ છે, સાધુનું શરણ છે, સર્વજ્ઞકથિત ધર્મનું શરણ છે,’ આ શરણ સ્વીકારી દુષ્ટતગર્હા અને સુકૃત-અનુમોદના કરવાની.

શ્રી પંચસૂત્ર શાસ્ત્ર કહે છે, ‘આ ત્રણેય વસ્તુ ત્રિકાળ કરવી જોઈએ, અને વધારામાં ચિત્તમાં જ્યારે જ્યારે કાંઈ રાગ-દ્વેષ-કોષાદિ કષાયોના સંકલેશ થઈ આવે. અર્થાત એની વધુ પડતી લાગણીઓ થઈ આવે ત્યારે ત્યારે આ વારંવાર કરવી જોઈએ, આજના આપણા સત્ત્વહીન મનમાં એવા રાગના કે દ્વેષ-અરુચિના ઉછાળાનું પૂછવું જ શું ? જરાક શી ઉદ્ભટ વેશ અને અંગોપાંગનું પ્રદર્શન કરનારી બાઈ દષ્ટિમાં આવી ત્યાં કામના ઘરની મોહની લાગણી ઉપસી આવવામાં વાર શી ? સત્ત્વ નહિ, એટલે મલિનતા કોણ રોકે ?

સત્ત્વહીન મનમાં મામૂલી નિમિત્ત મળતાં રાગ દ્વેષ કામ વગેરે મેલી વૃત્તિ ઝટ ઝબકી પડે છે.

(દ) નિમિત્તોમાં રાગાદિથી બચવા આ એક ઉપાય કે સત્ત્વ કેળવો.

મન સાત્ત્વિક હોય તો મામૂલી પ્રસંગમાં ઝટ રાગાદિ વશ નહિ બને. એ તો ઝટ તુલનાથી જોશે કે જગતમાં મહાન આત્માઓને જે સમૃદ્ધિઓ મળી હતી. સન્માન મળ્યાં હતાં, સત્તા મળી હતી, એની આગળ આ મને મળતું શી વિસાતમાં છે ? એમણે એટલા ઊંચા લાભોમાં પણ રાગાંધ, મોહમૂઢ કે અભિમાની થવાનું નથી કર્યું, તો મારે મામૂલી લાભોમાં ઘેલામેલા ને ગર્વિષ્ટ શું થવું ? એમ મહાપુરુષોને આપત્તિઓ પણ ભારે આવી અરે ! સ્વેચ્છાએ વહોરી પણ લીધી; રામ-લક્ષ્મણ-સીતાએ રાજાશાહી સુખો સ્વેચ્છાથી છોડી વનવાસ સ્વીકારી લીધો. વનમાં ક્યાં વૈભવ-સગવડ-સામગ્રીના છલબલિયાં હોય ? પહેર્યે લૂગડે ભટકવાનું અને કોઈના ઘરે જમવાનું છતાં એમણે દુઃખ-હાયવોય-ચિંતા નથી કરી તો મારે એવી તે કઈ આપત્તિ છે કે હું રોવા બેસું ? એવો ક્યો જુલ્મ છે, કે મનમાં દ્વેષ-ઉદ્વેગ-નિરાશા-નીસાસાના કચરા ઘાલું ?’ આમ તુલનાથી જોતા વિચરતાં મનમાં સત્ત્વ આવે.

(૨) શુભ ભાવના તુલનાની :-

ત્યારે આ પણ એક શુભ ભાવના છે કે તુલનાથી પૂર્વ પુરુષોની સંપત્તિ વિપત્તિઓ યા સમકિતી દેવતાઓ અને નરકના સમકિતી જીવોની સંપદ્-વિપદ્ જોઈ ભાવવું વિચારવું કે ‘મારે આમાનું કશું નથી પછી શા ઉન્માદ કે શા ઉકળાટ કરવા ?’

જગતના જીવનમાં ઊંચુંનીચું આવો, પણ મન ઊંચુંનીચું ન બનો.

મન ઊંચુંનીચું ન થાય એ સત્ત્વ. સત્ત્વથી ચિંતાઓ. કષાયો અટકે.

જીવનમાં સત્ત્વની કિંમત છે. લાખો રૂપિયાના ઢેર પાસે હોય પણ સત્ત્વ નહિ હોય, તો કેઈ ચિંતા-ભય-શંકા તથા મદ-અભિમાન-પ્રપંચ વગેરે કષાયો મનને એવા કોરી ખાશે, એવા એ વારે વારે સળગતા રહેશે કે જીવને જપ જ નહિ પડવા દે. ત્યાં સત્ત્વ હોય તો જ એવી ખોટી ચિંતાઓ, ખોટા ભય, ખોટી શંકાઓથી બચાય.

સત્ત્વ કેમ ચલાયમાન થાય છે ? દુનિયાના તુચ્છ પણ માન-સન્માનને તુચ્છ પણ સુખ-સગવડ ખૂબ ગમે છે, તેથી જરાક કોઈએ મોટાભાઈ !’ કહીને બોલાવ્યા એટલે ફુલણજી ફૂલાઈ ગયા, પછી ભલેને પેલો કશું કામ કઢાવી લેવા જ કે ઠગવા જ કહેતો હોય ! ‘અલ્યા ! આટલામાં શું ફૂલાવું ? ભગવાનને જગત સન્માનનું હતું છતાં એમને લેશ એનો ગર્વ નહોતો. અહીં ક્યું તને મોટા જગતે સન્માન આપ્યું ? કે ક્યો આખા ગામે તને સન્માયો ?’ ના, પણ તુચ્છ સન્માન પર પણ

અતિ રાગ છે, એની ય લંપટતા છે, તેથી તો ચાહીને બીજા પાસેથી પોતાના માટે બે સારા શબ્દ ઊભા કરે છે. એ કરવા માટે સામાની આગળ કોઈની નિંદા કરવા કોઈનું ઘસાતું બોલવા કોઈનું કાપવા, સામાને ગમતાની ખોટી પ્રશંસા કરવા કે તુચ્છ જાતબડાઈ હાંકવા જીભડી ફર્યા જ કરે છે.

નિંદા-યુગલી-આળ-આરોપ-આપબડાઈ આ બધા ગલીય પાપો છે, હૈયાને કાળુમેશ કરનારા છે. હજી ય દુરાચાર કરનારને મનમાં લાગશે કે આ હું ખોટું કામ કરી રહ્યો છું, પણ આ નિંદા-યુગલી વગેરે કરનારને મનમાં લેશ પણ એમ લાગતું નથી કે આ હું ખોટું કરું છું. ઉત્તમ માનવજીભે અને આર્ય અવતારે આ શું ?' ત્યારે,

જે, પાપમાં અરેકારો ન થાય, સંતાપ અફસોસી ન થાય, એ પાપ ગલીયી-ગોઝારા-ચીકણાં કહેવાય.

નિંદાદિ ગલીય પાપ કેમ થાય છે ? મૂળમાં તુચ્છ સારાપણું લેવાની લાલસા લંપટતા છે માટે.

આ લાલસા-લંપટતા મૂકો, તો નિંદાદિ અટકે. શાસ્ત્ર તુચ્છ સુખ-સન્માનના લાલચુ જીવોને તીવ્ર તામસ પ્રકૃતિના ગણે છે. મધ્યમના લાલચુ એ અલ્પ તામસભાવવાળા છે. ત્યારે સંકલેશ રહિત ત્યાગના ઉચ્ચ સુખના અભિલાષી એ સાત્ત્વિક પ્રકૃતિના હોય છે. એમને દુન્યવી ઊંચા પણ ભોગ-વૈભવનાં સુખ સંકલેશભર્યા હોઈ ગમતા નથી.

વિચારજો કઈ પ્રકૃતિમાં આપણો નંબર લાગે છે ? ચાલો અત્યાર સુધી ગમે તેમાં પણ હવે કઈ પ્રકૃતિમાં હંમેશા નંબર લગાડવો છે ? સાત્ત્વિક પ્રકૃતિ-બહાર બજારમાં વેચાતી નથી મળતી હો, તો પછી ક્યાંથી લાવવાની ? જંગલમાંથી ? ગુફામાંથી ખાણમાંથી ? ના, બહાર એ ક્યાંય ન મળે; સિદ્ધગિરિ પરથી કે મહાવિદેહમાં ભગવાન સમવસરણમાંથી મળે કે નહિ ? ના, પ્રકૃતિ એ બહારની વસ્તુ જ નથી, આત્માની અંદરની વસ્તુ છે. અંદરમાંથી જેવી બહાર કાઢીએ તેવી દેખવા મળે. અલબત્ત સાત્ત્વિક પ્રકૃતિ બહાર કાઢવામાં શ્રી સિદ્ધગિરિ, ભગવાનનું સમવસરણ અને શાસ્ત્ર તથા સંત પુરુષનું આલંબન કામ કરે છે. એ જોઈને સાંભળીને મહાપુરુષના ચારિત્ર સાંભળીને અંદરમાંથી સત્ત્વ બહાર સ્ફુરી આવે. પણ એ તો સહાયક થયા, બાકી મૂળમાં તો અંદરમાં જ ભર્યું પડેલું સત્ત્વ છે, તે બહાર કાઢવાનું છે, વિચાર-વાણી વર્તાવમાં એનો ઉપયોગ કરવાનો છે.

દશાર્ષભદ્રે સત્ત્વ પ્રગટાવ્યું :-

રાજા દશાર્ષભદ્ર મહા ઋદ્ધિ ઠઠારા સાથે મહાવીર પ્રભુને વંદન કરવા

ચાલ્યો ને મનમાં સંતોષ માને છે કે આવી રીતે વંદના કરવા જવાનો લાભ તો મને જ મળ્યો હશે; કોઈએ આવા ઠાઠથી વંદન કરવા જવાનું નહિ કર્યું હોય.’ પરંતુ ત્યાં તો નગર બહાર નીકળતાં ઊંચે આકાશમાં જુએ છે તો પોતાના કરતાં લાખોગુણા ઊંચા ઠાઠથી ઈંદ્રને વંદનાર્થે આવતો જુએ છે. થયું, જોતા જ મોતિયાં મરી ગયા. ક્યાં ૫૦૦ હાથી ને ક્યાં ૬૪૦૦૦ હાથી ? ક્યાં પોતાના એક હાથીને એક જ સૂંઢ, ને એના પર બે ખાલી ખમ દંતૂશળ ? ત્યારે ક્યાં ઈંદ્રના હાથીએ હાથીએ ૮-૮ સૂંઢ, ને એકેકી દંતૂશળ ખાલી કોરો ધાકોર નહિ, પણ ૮-૮ વાવડીવાળો, જે એકેક વાવડીમાં લાખ-લાખ પાંખડીના આઠ આઠ કમળ ને દરકે પાંખડી પર નૃત્ય કરતા દેવ દેવી !

હવે આ જોઈને દશાર્ષભદ્રને પોતાના ઠાઠનો સંતોષ મદ ગર્વ ક્યાં ઊભો રહ્યો હતો. પછી શું કે મારો શો ઠાઠ છે ? વાહ ! કેવો ઈંદ્રનો ઠાઠ ! મારા પ્રભુના કેવા ઊંચા ભક્ત ! અનુમોદના તો થઈ પણ, પછી શું માંડવાળ કરી કે ભાઈ ! પ્રભુને ઊંચા ઠાઠથી વંદન કરવાના આપણા શા ગજા ?' ના, જોયું કે ઈંદ્રનો આ ઠાઠ ઊંચો તો શું મારી પાસે કોઈ ઊંચો ઠાઠ છે ? હા, છે, સર્વ પાપત્યાગ પૂર્વક ચારિત્ર લઈને પ્રભુના ચરણે કરાતું જીવન સમર્પણ એ ઊંચો ઠાઠ, ઊંચી ભક્તિ છે.’

પણ કરવા તો એકાએક જ બધું મૂકવું પડે. મોટું રાજ્યસુખ, ૫૦૦ રાણીઓના સુખ, ઊંચા વૈભવ વિલાસનાં સુખ, આ બધું એકદમ જ મૂકવું પડે તે ય એમાંના કોઈની ય સાથે વાત વિચાર કે કશાની ય ગોઠવણ-વ્યવસ્થા કરવાની ભાજઘડમાં ઊતર્યા વિના જ. આ કેમ બને ? બને, સત્ત્વથી બને.

સત્ત્વ આત્માની અંદર ભર્યું પડ્યું છે. જ્યારે એ બહારમાં વિકસાવવાનું હોય છે, અને જેણે જેણે સત્ત્વ બહારમાં વિકસાવવાનું કર્યું છે, એ કાંઈ કોઈ બહારની ચીજમાંથી ઉધાર ઉછીનું માગી લાવીને નહિ, કિન્તુ પોતાની અંદરમાંથી જ બહાર કાઢીને....ભ્રમણામાં રહેવા જેવું નથી કે શું કરીએ ?' આ ભ્રમ છે, સત્ત્વ આપણી અંદરમાં જ છે. સત્ત્વ ઉપર આવરણ ચડ્યું છે. મિથ્યા જ્ઞાનનું મોહનું અને વીર્યાતરાયનું એ ફગાવી દઈએ એટલી જ વાર.

મેઘકુમારમાં સત્ત્વ હતું, ત્યારે તો રાજાશાહી સુખવિલાસ સમજીને જ ફગાવી દઈ, ત્રિલોકનાથ મહાવીરપ્રભુ પાસે ચારિત્ર લીધેલું. પણ પછી સત્ત્વ પર મિથ્યાજ્ઞાનનું આવરણ ચડી ગયું કે આ સંથારામાં મુનિઓના પગની ધૂળ સહન કરવાનું આપણું ગજું નહિ. આપણે તો ઘરે જઈ આરામથી પલંગમાં પોઢીશું.’ આ નિર્ધાર કરી પ્રભુને જણાવવા આવ્યા.

દયાળુ પ્રભુએ જીવે આના કરતા અનંતગુણાં વેઠેલાં નરકનાં દુઃખ સમજાવ્યા, મેઘકુમારે પોતે પૂર્વના જ તિર્થંચ હાથીના ભવે નાના સસલાને બચાવવા એક પગ ઊંચો અઢી દિવસ રાખેલ, તેમજ કારમા ભૂખ તરસ અને અકડામણ સાથેના મૃત્યુ સુધીનાં દુઃખ વેઠેલા એ બધું યાદ કરાવ્યું, જેના ફળરૂપે આ ઉચ્ચ ભવ મળ્યો. ઊંચા સુખ મળ્યા, ઉપરાંત સર્વત્યાગની પુણ્યવૃત્તિ મળી. તો હવે આટલા મામૂલી કષ્ટમાં શું કામ કાયર બનવું ? શું કામ મહાત્માની તારણહાર પવિત્ર ચરણજને સ્પર્શનેન્દ્રિયના પાપે કષ્ટરૂપ માનવી ?' એ સમજાવ્યું.

પ્રભુએ શું કર્યું ? સત્ત્વ આપ્યું ?ના સમજૂતી આપી.

પ્ર.- પણ સમજૂતી એજ સત્ત્વ ને ?

ઉ.- ના, તો તો લ્યો આ જ સમજૂતી તમને ન મળી ? મળી, તો પછી સત્ત્વ મળી ગયું, હવે ઊઠો છોડો સંસાર કેમ નથી છૂટતો ?

કહો, સમજૂતી મળી. પણ સત્ત્વ નથી પ્રગટ્યું. તો સમજી રાખો, સત્ત્વ બહારથી ક્યાંયથી નથી મળવાનું. અંદરમાં ભંડારી મૂકેલું પડ્યું છે, મોખ હોય, ને આ સમજ હોય, તો એને બહાર પ્રગટ કરો. મેઘકુમારે એ કર્યું, જોયું.-

સત્ત્વ વિકસાવવા વિચારણા :-

હું ? જનાવરના અવતારે આટલા બધા ડહાપણવાળો અને સાત્ત્વિક, તે અહીં હવે ઊંચા માનવ અવતારે અને પ્રભુને પામીને મૂઢ થાઉં ? કાયર બનું ? ના, જરાય નહિ,' એ વિચારે છે કે, તોડી નાખું આ ઈંદ્રિયોની વિષાયસક્તિનાં પાપને. હાથીના અવતારે દયા ખાતર સ્વેચ્છાએ મરણાન્ત કષ્ટ ઉઠાવી લેનાર એનો એ જ હું છું. હવે તો ભગવાન મળી ગયા છે. ભગવાન મળી ગયા પછી ભવના ફેરા નહિ ઊભા રહેવા દઉં, ભવના ફેરામાં ફસાવી રાખનાર આ શરીર અને ઈંદ્રિયો તો બીજે પણ મળેલ, કિંતુ ત્યાં ભગવાન નહોતા મળ્યા, ત્યારે અહીં જો ભગવાન મળી ગયા છે તો વિશેષતા શી, જો ભટકાવનારા એ શરીર ઈંદ્રિયોના સુખવિલાસ ઊભા જ રાખવાના હોય તો ? ના, પ્રભુ મળ્યાને સફળ કરીશ. કષ્ટ-તપથી શરીરની અને ત્યાગથી ઈંદ્રિયોની સુખમોજને તોડી નાખીશ. મારા પ્રભુએ પણ એજ કર્યું છે. તો જ પ્રભુ બન્યા છે. ત્યારે એનો સેવક હું પાછો પડું ?'

બસ, અંદરમાં સત્ત્વ હતું જ, એને બહાર કાઢ્યું. મહા તપસ્વી મહા યોગી મહા ધ્યાની બની ગયા. રાજા દશાર્ણભદ્રે એ જ કર્યું. અંદરના સત્ત્વને બહાર કાઢ્યું પ્રભુ પાસે હજી ગયા નથી, પ્રભુની વાણી સાંભળી નથી, પણ પ્રભુને ઊંચા ઠાઠથી વંદના કરવાનો કરેલો નિર્ધાર ઊભો રાખ્યો એને અમલમાં મૂકવા સર્વત્યાગ કરવો જોઈએ. એ કરવા આડે શું નડે છે ? કમ તાકાત ? સંયોગ ? રાજવીપણું ?

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૧૯૯

ત્યાગનો કષ્ટનો બિન-અભ્યાસ ? સંસારનો રાગ ? શું નડે છે ? કશું નડતું નથી. આ બધા તો બહાનાં છે. સર્વત્યાગની કમ તાકાત ક્યાં છે ? કોઈ પાકીસ્તાની જેવો જુલ્મગાર જીવતાં જ મૃત્યુનો ભય પમાડતાં જ સર્વત્યાગ કરાવી દે છે. તો જીવને એ અપનાવી જ લેવો પડે છે. કમ તાકાતનું બહાનું ક્યાં કામ લાગે છે ? એમ સંયોગો, રાજવીપણું, બિન-અભ્યાસ વગેરેને ય એ ભૂલાવી દે છે કોઈ એવા રોગ અકસ્માત જુલ્મ કે પરલોકયાત્રા વખતે, પૂર્વે કષ્ટ સહવાનો કશો અભ્યાસ નહિ છતાં, મહા કષ્ટ સહાય જ છે ને ? સંયોગવાળાના સંયોગ ઊઠ્યા, રાજાઓના રાજ્ય-રાજવીપણાં ગયા, સુખશીલની સુખશીલતા ઝુંટવાઈ ગઈ, છતાં જીવતા રહીને એ બધું સહી લીધું ને ?

બહાનાં કોની સામે ? પોતાના આત્માનાં જ કલ્યાણ સાધવાની વાત આવે ત્યાં બહાના ? ખરી વાત એ છે કે અંદરનું સત્ત્વ બહાર કાઢવું નથી. તામસભાવમાં ને સત્ત્વહીન દશામાં જીવવું છે, જીવવું ગમે છે. ઉદ્ધાર શે થાય ?

જુઓ, તામસભાવથી કેવાં કર્તવ્ય ભૂલાયાં ?

પાંચ તિથિએ એક એકાસણું ય કરવું નથી. રોજ કે ૧૦ તિથિ એક પ્રતિક્રમણ કરવું નથી, તિથિએ લીલોતરી છોડવી નથી. દિવસભર ખાવાનો મોકળો છતાં શ્રાવક થઈને ટેસથી રાત્રેય ચગરવું છે. માસિક ઘર ખર્ચનો દસમો ભાગ પણ પ્રભુભક્તિમાં લગાવવો નથી. મહિનામાં ૨૦ દિવસ પશુક્રિયાના ખુલ્લા છતાં ૧૦ તિથિય બ્રહ્મચર્ય પાળવું નથી. આ બધામાં શું નડે છે ? કમતાકાત ? સંયોગો ? ખોટા બહાના છે. અંદરનું સત્ત્વ બહાર કાઢવું નથી એ નડે છે.

સત્ત્વ-રજસૂ-તમસૂ ત્રણ પ્રકૃતિઓ આત્માની જ છે, બહારથી ભાડૂતી લાવેલી નહિ. એમાં તમોભાવ અને તમોભાવ-મિશ્રિત રજોભાવને ખંખેરી નાખવાના, અને સત્ત્વ-સાત્ત્વિકભાવને બહાર પ્રગટ રાખવાનો છે. સત્ત્વ વિકસાવો તો કઠિન પણ સાધના સહેલી બની જશે. દશાર્ણભદ્રે પોતે જ પોતાનાં અંદરનાં સૂતેલા સત્ત્વને જાગતું કર્યું, સળસળાવ્યું, જુસ્સો પ્રગટ થઈ ગયો, અને સવારી પ્રભુની પાસે પહોંચતાં જ ઈંદ્ર જોતો રહી ગયો અને રાજાએ સર્વત્યાગ કરી ચારિત્ર લઈ લીધું, લઈને ઉત્કૃષ્ટ ઠાઠથી પ્રભુને વંદન કરવાનો સંતોષ માણ્યો. માટે સત્ત્વ વિકસાવો તો બધું સહેલું થઈ જાય.

સત્ત્વ વિકસાવવામાં આવે તો ખોટા નિમિત્તો મળતાં રાગ-દ્વેષ-આસક્તિ-ઈર્ષ્યા વગેરે દુષ્ટ ભાવો પણ ઉઠતાં અટકાવી શકાશે.

સત્ત્વ વિકસાવવા શું કરવું ? :-

પ્ર.- પણ આટલું સાંભળવા છતાં સત્ત્વ વિકસે જ નહિ ત્યાં શું થાય ?

૨૦૦ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“સત્ત્વ વિકસાવવા શું કરવું ?” (ભાગ-૪૪)

ઉ.- તો કહ્યું ને કે ચાર શરણાં વારંવાર સ્વીકારો. શાસ્ત્રે આ પ્રારંભિક ઉપાય બતાવ્યો છે. રોજ ત્રિકાળ તો એ કરો જ. પણ વધારામાં જ્યારે જ્યારે રાગાદિ દુષ્ટ ભાવો જોર મારે ત્યારે ત્યારે એ વારંવાર કરો. મનમાં લાવો, ‘પ્રભુ ! હું નિઃસત્ત્વ છું કે આ રાગાદિને વશ થાઉં છું, હું મૂઢ છું શું કરવું એ સમજાતું નથી. મારે તમારું શરણ છે. સિદ્ધ ભગવાન ! મારે તમારું શરણ છે સાધુ ભગવંતો ! મારે તમારું શરણ છે. સર્વજ્ઞકથિત ક્ષમા નિસ્પૃહતાદિ ધર્મ મારે તારું શરણ છે. અરિહંતાદિ ચારે ય ! મને તમે જ બચાવનાર છો. જગતના કર્મપીડિત જીવોને તમે જ બચાવો છો, તો હું તમારે શરણે છું.’

આ શરણ સ્વીકાર સાથે જન્મ-જન્માંતરના દુષ્ટત્યોની ગર્હા-નિંદા-પશ્ચાત્તાપ તથા મહાપુરુષોના સુકૃતોની અનુમોદના કરતા રહેવાનું.

વારંવાર આ શરણ-સ્વીકાર, દુષ્ટતગર્હા અને સુકૃત અનુમોદન તથા ભવ્યત્વાદિ ભાવોને પરિપાક કરે છે, એને પકાવે છે, એટલે એક કાર્યોન્મુખ બને છે, મહામિથ્યાત્વાદિ પાપનો નાશ કરવા પૂર્વના પાપાનુબંધો અશુભ અનુબંધોને તોડી નાખવા સમર્થ બને છે. આત્માઓ એમ જ મહાત્મા બન્યા છે.

મરુદેવા માતા દીકરા ઋષભદેવને જોવા આવ્યા, પ્રભુએ ન સામે માતાને લેવા જવાનું કર્યું કે ના કોઈ દેવને યા માણસને સામે માતાને મોકલ્યો. માતાને ખોટું લાગ્યું ‘હું હજાર વરસ જેની ખાતર રોતી બેઠી, એ હવે હું સામે મળવા આવું છું તો મને એ બોલાવતો નથી ? રીસ ચડી પણ શું એ પછીથી ત્યાં જ હાથીના હોદ્દે કેવળજ્ઞાન પામ્યા, તે એ રીસ રાખીને પામ્યા ? ના, રીસ રાખીને વીતરાગ ન બનાય, ને વીતરાગ બન્યા વિના કેવળજ્ઞાન ન પમાય. ત્યારે

માતાને રીસ ચડી હતી ને કેવળજ્ઞાન શી રીતે પામ્યા ? કહો, ચતુશરણ સ્વીકાર આદિ ત્રણ ઉપાયથી.

આ રીતે પામ્યા કે મરુદેવા માતાને મનમાં તરત આવ્યું કે હું શાની મમતા કરું છું કે દીકરો મારો ને મને બોલાવતો નથી ? જગતમાં કોણ કોનું છે ? કોઈ પોતાનું નથી. સૌ જુદા છે, મરી મરીને દરેક જણ ચાલતું થાય છે, નથી બીજાને સાથે લઈ જતું કે નથી બીજો સાથે જતો. બધા સંબંધ ફોક. નવા જન્મે નવા સંબંધ મેં ખોટી મમતા રાખી, ને એથી જ ખોટી રીસ કરી- આમ દુષ્ટત્યગર્હા કરી.

વળી ચિંતવ્યું કે ઋષભદેવ તો વીતરાગ છે. નિઃસ્નેહી છે અને મને બોલાવવાનો રાગ શું કામ કરે ? સ્નેહ શું કામ દાખવે ? રાગ-સ્નેહનો કચરો રાખ્યો હોત તો ઘરમાંથી નીકળી ચારિત્રમાર્ગે જાત જ શું કામ ? ધન્ય છે એની વીતરાગતાને ! ત્યારે તો ત્રણે ભુવનના દેવો એને આવીને પગે પડે છે. સેવે છે.’-

આમ પ્રભુનાં સુકૃતની અનુમોદના કરી.

વળી એ અન્યત્વભાવનાથી મમતા રીસ વગેરેને ખોટા માન્યા એ સર્વજ્ઞકથિત નિર્મમત્વ ધર્મનું શરણું લીધું વીતરાગ અરિહંતાના નિર્મમત્વ સદ્ગુણ સુકૃતને સારું માન્યું સુકૃતની અનુમોદના કરી, પોતે એના આ સેવનને નક્કી કર્યું, એ અરિહંતાનું શરણ લીધું.

ચતુઃશરણ સ્વીકારાદિનો કેટલો પ્રભાવ ? :-

આમ અરિહંતાદિનો શરણ સ્વીકાર, દુષ્ટતગર્હા અને સુકૃત-અનુમોદનાએ મરુદેવા માતાના તથાભવ્યત્વને પકવી નાખ્યું,- મોક્ષની યોગ્યતાને અને વીતરાગ બનવાની યોગ્યતાને પકાવી, એ પાકેલી યોગ્યતાએ પાપકર્મોની જંજીરો તોડી, પાપપ્રતિઘાત કર્યો, એથી ઝટ ગુણબીજનાં આધાન થયા, અહિંસાદિની પરિભાવના, દિલથી એનો સ્વીકાર, દિલમાં એનું ભાવન, અને ઉચ્ચ શુક્લ ધ્યાન, બધું સુલભ કરી દીધું. એના પ્રતાપે ત્યાં જ વીતરાગ બની કેવળજ્ઞાન પામ્યા, ને એટલામા જ કુદરતી આયુષ્ય પૂર્ણ થઈ જતાં મોક્ષ પદ પામ્યા ! ચાર શરણનો સ્વીકાર વગેરેનો કેટલો પ્રભાવ ?

સટોડિયાને જેમ બે ઘડીના લિયા-દિયાના બોલમાં હજારો લાખોની કમાણી, એમ અહીં મરુદેવા માતાને એ ઘડીના આ ચિંતનમાં ઠેઠ કેવળજ્ઞાન સુધીની કમાણી થઈ ! દુનિયાના સદ્કામાં તો નફાનું નક્કી નહિ, ખોટ પણ જાય; જ્યારે અહીં તો નિશ્ચિત એકાંતે લાભ; કેમકે આમાં સદ્કો નથી, લોટરી નથી લગાવાની કિન્તુ બધું Scientific and Mathematical વૈજ્ઞાનિક અને ગણતરીબદ્ધ છે, એ શી રીતે ? આ રીતે, -

શ્રી પંચસૂત્ર શાસ્ત્ર કહે છે,

(૧) જીવ અનાદિ; ભવ અનાદિ; ભવ પણ અનાદિ કર્મસંયોગથી બનેલો છે.

(૨) આ ભવનો ઉચ્છેદ શુદ્ધ ધર્મથી થાય.

(૩) શુદ્ધ ધર્મની સચોટ પ્રાપ્તિ પાપ કર્મના હટાવાથી બને.

(૪) પાપકર્મનું હટવું તથા-ભવ્યત્વાદિ ભાવ પાકવાથી થાય.

(૫) તથા-ભવ્યત્વાદિ ભાવ પાકવાનાં સાધન ત્રણ, ચતુઃશરણસ્વીકાર, દુષ્ટતગર્હા, અને સુકૃત આસેવન બસ, આ ત્રણ સાધન અજમાવતા જવાય, તેમ તેમ તથા ભવ્યત્વાદિ ભાવ પરિપકવ થતા આવે, ને પાપ કર્મ યાને અશુભ અનુબંધો નષ્ટ થાય, શુભ અનુબંધ વધે, દર્શન મોહનીય અને ચારિત્રમોહનીય કર્મનું જોર ઘટતું આવે, એના ઉપર જ શુદ્ધ સમ્યગ્દર્શન સહિત ચારિત્રધર્મની પ્રાપ્તિ અને વિકાસ થતો જાય. ઉત્કૃષ્ટ વિકાસે વીતરાગ સર્વજ્ઞ બનાય; પછી તો એ

ભવનું આયુષ્ય ભોગવાઈ ગયે સીધો મોક્ષ. ત્યારે એ પૂછો છો કે-

પ્ર.- અહીં તથાભવ્યત્વ એટલે શું ?

ઉ.- ભવ્યત્વ સમજો છો, જીવનો એ સ્વભાવ છે. જીવ બે જાતના ભવ્ય અને અભવ્ય, એક મોક્ષ પામવાને યોગ્ય, બીજા અયોગ્ય ભવ્યમાં ભવ્યત્વ, અભવ્યમાં અભવ્યત્વ, આ સ્વભાવ એ અનાદિ કાળથી જ જીવમાં લાગેલા હોય, એટલે કોઈના બનાવ્યા ભવ્ય કે અભવ્ય બનતા નથી. યા ક્યારેક સંયોગવશ તેવા બની જવાનું નથી હોતું એ તો અનાદિથી ભવ્ય એ ભવ્ય તે મોક્ષ ન પામે ત્યાં સુધી ભવ્ય, ભવ્ય અભવ્ય ન થાય, અભવ્ય એ કદાપિ એ ભવ્ય ન બને. એ અનાદિથી અભવ્ય, તે સદાને માટે અભવ્ય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૨૦, અંક-૨૨, તા. ૧૨-૨-૧૯૭૨

જીવ-જીવનું ભવ્યત્વ કેમ જુદું ? :-

હવે બધા ભવ્ય જીવોમાં ભવ્યત્વ એટલે મોક્ષ પામવાની યોગ્યતા હોય છે, એ પાકતી જાય તેમ તેમ મોક્ષમાર્ગની ઊંચી ઊંચી સાધના આવતી જાય, મોક્ષ પામવાની ભૂમિકા વધતી જાય, મોક્ષ-અવસ્થાની નિકટ નિકટની અવસ્થા સરજાતી આવે. પરંતુ એ ઊંચી ઊંચી માર્ગસાધના કરવાનું કોઈને કેવા કાળે કેવી સામગ્રીથી કેવા વિધિ વિધાને થાય, ત્યારે બીજા ભવ્યને એથી જુદા કાળે જુદી સામગ્રીથી, જુદાં વિધિવિધાને થાય. આ ભેદ કોણ પાડે છે ? કહો એ દરેકની યોગ્યતા જ એવી એવી, એ આ ભેદ પાડે. જીવ જીવની યોગ્યતા જ એવી કે ઉત્થાનકારી સાધનામાં અમુક અમુકજ કાળ સામગ્રી વગેરે ઉપયોગી થાય. એટલે બધા ભવ્યમાં મોક્ષની યોગ્યતા ખરી, પરંતુ વ્યક્તિગત યોગ્યતા જુદા જુદા સ્વરૂપની. આ વૈયક્તિક યોગ્યતા યાને ભવ્યત્વ એ તથાભવ્યત્વ કહેવાય.

એટલે હવે જુઓ કે કોઈ બે જીવની તથાભવ્યતા એવી એવી જુદી હોય કે એકને અમુક સામગ્રીથી અમુક કાળે યોગ્યતા પાકી વિકાસ થાય ને બીજાની એથી ન થાય એવું બને પ્રભુના સમસરણમાં આવનાર સાંભળનારા ભવ્ય ઘણા, પણ એ બધાયને કાંઈ એક સરખી રીતે ભવ્યત્વ પાકે નહિ; કારણ કે દરેકની તથાભવ્યતા જુદી જુદી તે અમુક અમુક ખાસ કાળ-સામગ્રીની અપેક્ષા રાખનારી હોય છે,

એટલી વાત ખરી કે તથાભવ્યતારૂપી યોગ્યતા પાકે એટલે પાપકર્મ તૂટતા આવે છે, અને શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી જાય છે. આ પકવવાનાં સાધન આ ત્રણ, ચારશરણ સ્વીકાર વગેરે એ સાધન અજમાવવાથી કર્મોમાં રહેલા અશુભ અનુબંધો

નાશ પામે, યાને દુષ્ટ ભાવ પેદા કરવાની બીજશક્તિ નષ્ટ થતી આવે છે, તેમ શુભ અનુબંધ યાને શુભભાવો પકાવે છે. કહો કે આ જ યોગ્યતા પાકવાની પ્રક્રિયા છે.

માટીમાં ઘડાની યોગ્યતા પાકવાની પ્રક્રિયા :-

માટીમાં ઘડો બનવાની યોગ્યતા છે, પણ જ્યાં સુધી એ જમીનમાં દટાયેલી પડી છે. ત્યાં સુધી ઘડો બનવા તરફ કશી પ્રક્રિયા નથી એટલે યોગ્યતા એમજ અપકવ પડી રહી. હવે જ્યાં કુંભાર એને ખોદીને બહાર કાઢવા માટે ખોદવાની ક્રિયા શરૂ કરે છે ત્યાં એ ક્રિયા એ યોગ્યતા પાકવાની ક્રિયા શરૂ થઈ ગણાય. તે જેમ જેમ માટી ખોદવી, બહાર કાઢવી, ગંધે ચડાવવી, સ્થાને લાવીને નાખવી, કૂટવી, પલાળવી, ગુંદરવી, ચાક પર ચડાવવી, ચાકડો ઘુમાવીને હાથેથી ઘડતા રહેવું, ...વગેરે ક્રિયા ચાલે, એમાં યોગ્યતા વધુ ને વધુ પાકતી જતી કહેવાય. તે ઠેક ઘડો બની જાય ત્યાં યોગ્યતા પૂર્ણ પકવ બની જઈ હવે કાર્યમાં પરિણામ પામી ગઈ કહેવાય. હવે માટીમાં ઘડાની યોગ્યતા નહિ કહેવાય, પણ ઘડાપણું જ આવ્યું ગણાય. જોજો યોગ્યતા એમજ પડી પડી નથી. પાકી, કુંભારના શ્રમે પાકી છે.

એવું ભવ્યત્વમાં છે. ભવ્ય જીવમાં ભવ્યત્વ એ મોક્ષ પામવાની યોગ્યતા છે, તે ભવ્યત્વ એમ પડ્યું પડ્યું નથી પાકતું, એને જીવે પરિશ્રમ પ્રયત્ન પુરુષાર્થ કરીને પકવવું પડે છે. એટલે જો એમ નિરાંત વાળીને બેસો કે આપણામાં ભવ્યત્વ હશે તો એમ જ પાકી જશે, તો ભૂલા પડશો. દુનિયાભરમાં જુઓ તો દેખાશે કે ઉપાદાનમાં કાર્ય બનવાની યોગ્યતા એમજ નથી પાકતી, પરંતુ ઉપર કોઈની પ્રક્રિયા થાય તો પાકે છે, ને કાર્ય બને છે, એ કામ ભવ્યત્વને પકવવાનું કામ આપણા જીવન ઉપાદાનમાં રહેલી યોગ્યતા યાને ભવ્યત્વ ઉપર કરવાનું છે. આપણે એને પકવવાનો પ્રયત્ન કરવાનો પુરુષાર્થ કરવાનો છે. ,

ભવ્યત્વ પકવવાનો પુરુષાર્થ યતુ:શરણના સ્વીકાર આદિથી શરૂ થાય ! ત્રિલોકનાથ વીતરાગ સર્વજ્ઞ શ્રી તીર્થંકર દેવ, એમના ધર્મ કે એ ધર્મના પાલક સાધુ પ્રત્યે જરા આકર્ષણ થયું કે અહો કેવાં સુંદર દેવ કેવો મહાન જૈનધર્મ ! કેવા જૈનધર્મના ત્યાગ. તપસ્વી સાધુ ! તો ય એ જે લેશ પણ શરણભાવ આવ્યો, એ મોક્ષની યોગ્યતા હવે પાકવા તરફ ગણાય, પછી આગળ આગળ સાધનાની પ્રક્રિયા દ્વારા એ યોગ્યતા યાને એ ભવ્યત્વ વધુ ને વધુ પકવ બનતું બનતું, અંતે જીવની મોક્ષ અવસ્થા પ્રગટ થતાં, એમાં પરિણામ પામી ગયું ગણાય હવે જીવમાં ભવ્યત્વ નહિ. મોક્ષની યોગ્યતા નહિ, પણ ખુદ મોક્ષ જ આવ્યો કહેવાય. જેમ માટીની યોગ્યતા ઘડો અવસ્થા બની એમ જીવનું ભવ્યત્વ મોક્ષ અવસ્થારૂપ બની ગયું.

પ્ર.- મોક્ષ પામેલા સિદ્ધ બનેલા ભવ્ય જીવમાં હજી ભવ્યત્વકાયમ માને તો શો વાંધો ? ભવ્યત્વ તો અનાદિસિદ્ધ સ્વભાવરૂપ હતું. તો એ સ્વભાવ નાશ કેમ પામે ?

કાર્ય થયે યોગ્યતા નષ્ટ મોક્ષ થયે ભવ્યત્વ નષ્ટ :-

ઉ.- ત્યાં ભવ્યત્વ માનવામાં વાંધો એ કે હવે ભવ્યત્વનું સ્વરૂપ શું ? કપડું થોડું પણ મેલું છે. ત્યાં સુધી એનામાં શુદ્ધ થવાનું યોગ્યતા છે, પરંતુ જ્યાં એ સંપૂર્ણ શુદ્ધ થઈ ગયું, પછી એમાં હવે શુદ્ધ થવાની યોગ્યતા શી ? હવે એનામાં શુદ્ધિની યોગ્યતાનું કોઈ સ્વરૂપ જ નથી. દૂધમાંથી ઘી બની ગયા પછી હવે એ ઘીમાં ઘી બનવાની યોગ્યતા શી ? હવે ઘી બનવાની યોગ્યતાનું કોઈ સ્વરૂપ જ ઘીમાં નથી ત્યારે, સ્વરૂપ વિનાની વસ્તુ તો આકાશકુસુમ વંધ્યાપુત્ર ગર્દભશિંગ, વગેરેની માફક અસત્ ગણાય. એમ સિદ્ધ મુક્ત બની ગયેલામાં ભવ્યત્વ યાને મુક્ત બનવાની યોગ્યતા જેવી વસ્તુ જ નથી. અર્થાત ભવ્યત્વનું સ્વરૂપ જ નથી. અજ્ઞાનમાં-છન્નસ્થમાં જ્ઞાની કેવળજ્ઞાની બનવાની યોગ્યતા કહેવાય પણ કેવળજ્ઞાનમાં કેવળજ્ઞાની બનવાની યોગ્યતા શી કહેવાય ?

ત્યારે હવે સવાલ એ રહ્યો કે ભવ્યત્વ તો અનાદિસિદ્ધ સ્વભાવ છે. એ નાશ કેમ પામે ? પરંતુ અહીં આ સ્વભાવનું જુઓ કેવું છે. એ સ્વરૂપ એમજ પડી રહે છે ? ના, એ વિક્સ્વર થતું જાય છે, પાકતું જાય છે. ત્યારે જેમ જેમ એ યોગ્યતા વિશેષ પકવ બને તેમ તેમ એ વિશેષ પકવ વખતે પૂર્વની અપકવ યોગ્યતા એમ જ ઊભી રહેલી ગણાય ? ના, જેમ અભણ બાળક એક ચોપડી ભણ્યો ત્યારે એનામાં પૂર્વની ભણતર યોગ્યતા એમ જ ઊભેલી નહિ, પણ ૨ જી ૩જી ચોપડી ભણવાની વિશેષ યોગ્યતારૂપ બનેલી ગણાય, એમ અહીં પણ પ્રાથમિક ભવ્યત્વ, હવે જીવની આગળ પ્રગતિ પર, વિશિષ્ટ ભવ્યત્વ રૂપ બન્યું કહેવાય. એમ આગળ વિશિષ્ટ ભવ્યત્વ, રૂપ બન્યું કહેવાય એમ આગળ વિશિષ્ટ વિશિષ્ટ બનતાં અંતે એ મોક્ષયોગ્યતા મોક્ષ અવસ્થારૂપ બનતાં અંતે એ મોક્ષયોગ્યતા મોક્ષ અવસ્થારૂપ બની જાય.

આમાં બે વાત આવી (૧) ભવ્યત્વ એ અનાદિનો સ્વભાવ સદંતર નાશ ન પામ્યો પણ કાર્યમોક્ષ અવસ્થારૂપમાં પરિણામ પામી ગયો; અને (૨) હવે રૂપક ફરી ગયું એટલે પૂર્વ ભવ્યત્વ અવસ્થા ઊભી ન રહી. કચરામાં રમી આવેલું બાળક શુદ્ધ થવાને યોગ્ય ગણાય પણ એ બરાબર નાહું ધોયું પછી તો એ શુદ્ધ થવાને યોગ્ય નહિ, કિન્તુ શુદ્ધ જ ગણાય.

આ પરથી એ પણ ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે કે ભવ્યત્વ આપણાંમાં હોવા છતાં

એને જો વારંવાર ચાર શરણનો સ્વીકાર દુષ્કૃતગર્હા અને સુકૃત આસેવન દ્વારા પકવતા જઈએ તો એ વિશિષ્ટ વિશિષ્ટ પકવ ભવ્યત્વ બનતું જાય અને એ આગળ આગળની ઉન્નતિની ભૂમિકા સરજનારું બને. વાત આ છે કે ભવ્યત્વ તો છે ત્યાં અનાદિનું છે જ, પણ એને પકવવાનું કામ કરે એ જીવને એ હોયેલું લેખે લાગે ત્યારે એ પકવવાનાં કાર્યમાં પહેલું શું કરવાનું ? આ ચાર શરણનો સ્વીકાર આદિ ત્રિપુટી કાર્ય કરવાનું છે.

જુઓ સુદર્શન શેઠને શૂળીનું સિંહાસન થાય એવા અદ્ભુત શીલપાલનના મૂળમાં શું હતું ? આ જ ત્રણ ચતુ: શરણ સ્વીકાર આદિ. પૂર્વ જીવનમાં એ આજ ઘરમાં સુદર્શના પિતા અર્હદ્દાસના ઢોરા ચારનારો નોકર હતો. અને નોકર ઢોરને ચરાવવા લઈ જવાનું કામ કરતો હતો. એક દિવસે ઢોર ચરાવીને લઈ આવતાં નદી કિનારે એક મુનિનો ધ્યાનમાં ઊભેલા જોયા. મનને થયું કે આટલી બધી શિયાળાની કડકડતી ઠંડીમાં આ શી રીતે આમ ઊઘાડા જેવા ઊભા રહી શકશે ? રાત તો પડવા આવશે તો કેટલું ઊભા રહેશે ? ધન્ય છે આમના સહન કરવા ક્યાં અમારી કંગાળ સ્થિતિ ને ક્યાં આવું પરાક્રમ,

આ શું કર્યું ?

મુનિના સુકૃતની અનુમોદના, અને કંગાળતારૂપી પોતાના દુષ્કૃતની ઘૃણા.

પછી એ ઘરે પહોંચ્યો. રાતના સૂતાં મનને વિચાર થાય છે કે અરે ! મારે આટલું બધું ઓઢ્યે ટાઢ શમતી નથી, તો એ મહાત્મા શી રીતે સહન કરતા હશે ? આમાં પણ દુષ્કૃતગર્હા અને સુકૃત અનુમોદના સવારે પાછો સીમમાં ગયો. ત્યાં એ જ મુનિને ધ્યાનમાં ઊભેલા જોયા આશ્ચર્યનો પાર નથી.

પાસે જઈને પૂછે છે, આપ શી રીતે આ કડકડતી ટાઢ સહન કરી શકો છો ?

એટલામાં સૂર્યોદય થયો એટલે મુનિને સંકલ્પ પૂરો થયો તેથી નમો અરિહંતાણ બોલી ધ્યાન પારીને વિદ્યાધર મુનિ હતા, એટલે વિદ્યાબળે આકાશમાં ઊડી ગયા.

આ નોકર સમજ્યો કે મારા સવાલના જવાબમાં નમો અરિહંતાણ બોલ્યા, માટે લાગે છે કે આ કોઈ મોટો મંત્ર છે, અને એના પ્રભાવે આટલું બધું સહન કરવાનું ને આકાશમાં ઊડવાનું થાય છે.” બસ આ સમજ પર એણે ત્યારથી જ નમો અરિહંતાણની અથાગ શ્રદ્ધા સાથે રટણા શરૂ કરી દીધી.

અજાણી રીતે અરિહંતનું શરણ લીધું.

અરિહંતને ઓળખતો નથી, પણ મનને થયું કે આ કોઈ મહાન શક્તિ છે જેના પ્રભાવે આટલી બધી કડકડતી ઠંડી સહન થઈ શકે છે. તો પછી મારે નકામો

સમય ગુમાવવાનો શું કામ ? કે આડાઅવળા ફાંફા શા મારવાં-? આ જ રટવા દે, આનાથી બધું સિદ્ધ થશે. આટલો મહાન મંત્ર મળ્યો છે. તો હવે તો ‘મારે આ જ ખરેખરું, આજ શરણ’ આનું નામ શરણ સ્વીકાર.

શરણ-સ્વીકાર એટલે.

(૧) બેકાર નકામો સમય જતો ખટકે, એનો શરણમાં ઉપયોગ કરવાનું મન થાય.

(૨) આડા અવળામાં ફાંફા મારવા એ મૂર્ખતા લાગે, મૂઢતા લાગે અને એ બંધ કરવાનું દિલ થાય. તથા

(૩) શરણભૂતને જ એક ખરેખરો આધાર માની એને જ વળગવાનું દિલ બની જાય; દિલ એને સોંપી દેવાય.

વિચારજો અરિહંતને શરણ માનો છો ને ? આવી રીતે માનો છો ?

(૧) બેકાર સમય જતો ખટકે છે ? હવે એ બેકાર ન ગુમાવતા, એમાં અરિહંતનું સ્મરણ રટણ કરો છો ?

(૨) જ્યાં કશું વળવાનું નહિ, મળવાનું નહિ (i) એવા ડાફોળિયા (ii) ખોટી ખોટી જિજ્ઞાસા, આડુ અવળું આચડકુચડ જોવા જાણવા સાંભળવાની લગન અને પ્રવૃત્તિ (iii) ક્યાંક મફતિયા માથું મારવાનું (iv) અતિ તુચ્છ લાભમાં ભારે સમય બગાડવાનું, (v) તુચ્છ નુક્સાન આપત્તિમાં લાંબો વખત હાયવોય ઈત્યાદિ નથી કરતા ને ? ત્યાં બધે અરિહંતનું સ્મરણ રટણ ચલાવો છો ને ?

(૩) મારે અરિહંત જ એક આધાર છે., જેના આલંબને મહાપાપીઓ તર્યા છે; જેનું મહાબુદ્ધિનિધાન ગૌતમસ્વામી આદિગણધરદેવો અને ઉમાસ્વાતિ, સિદ્ધ-સેનદિવાકર, હરિભદ્રસૂરિ, હેમચંદ્રસૂરિ આદિ મહાવિદ્વાન આચાર્ય મહારાજાએ શરણું પકડ્યું હતું, જે અરિહંતદેવના ચરણમાં મોટા સનત્કુમારાદિ ચક્રવર્તી, અભય કુમારાદિ મહામંત્રી અને શાલિભદ્રાદિ મહાશ્રીમંતોએ જીવન સોંપી દીધા, એ અરિહંત પરમાત્મા મને મળ્યા પછી મારે બીજો શો વિચાર કરવાનો હોય ? મારે તો એજ ત્રાણ, એ જ પ્રાણ, અને એ જ શરણ આવું એમને જ દિલ સોંપાઈ ગયું છે ?

પેલા નોકરને આ સ્થિતિ બની છે. એ તો હવે ચડ્યો નમો અરિહંતાણની રટણાએ. જંગલમાં ય એ અને ઘરે ગયા પછી પણ એ જ રટણાં. ત્યારે શેઠ અર્હદ્દાસ પૂછે છે, ‘અરે ! ભલા માણસ આ શું રટે છે.

નોકર કહે શેઠ ! એ તો મને મહાત્મા પાસેથી મહાન મંત્ર મળ્યો છે. એમ કહી એણે બધી વાત કરી, એમાં એણે આ લગાડી દીધું કે “મેં પૂછ્યું બાપુજી ! તે તમે આટલી બધી ટાઢ ખુલ્લા જેવા શરીરે શી રીતે સહન કરી શકો છો ? ત્યારે

એમણે મને જવાબમાં નમો અરિહંતાણ કહી એ આકાશમાં ઊડી ગયા. એટલે એમણે જ મને આ મહામંત્ર આપ્યો.”

અર્હદ્દાસ મહાન શ્રાવક છે. એ સમજી ગયા કે મહાત્માએ તો ધ્યાન પારવા નમો અરિહંતાણ બોલ્યા હશે, પણ આ ભદ્રક જીવે એમ માન્યું કે મને મહામંત્ર આપ્યો. તો ભલે હવે એની એ શ્રદ્ધા કાયમ રહો એનો બુદ્ધિભેદ કરવાની જરૂર નથી. એમ વિચારી એમણે નોકરની પ્રશંસા કરી કે બહુ સારું થયું તારે,’ અને સમર્થન કર્યું કે ખુશીથી તું ત્યારે એ રટણા રાખ, તારું કલ્યાણ થશે.’

બસ, શેઠ તરફથી નોકરને ઉપબૃહણા મળી, સમર્થન મળ્યું, પ્રશંસા મળી, એટલે તો નમો અરિહંતાણની રટણા વધુ શ્રદ્ધા વધુ આદર વધુ સમર્પણથી એણે ચલાવ્યે રાખી. આનો અર્થ શો ? આ જ કે મહામંત્ર પ્રત્યે એનો શરણભાવ વધ્યો. એમાં વચમાં વચમાં પેલા મહાત્મા યાદ આવે છે. એમનું કડકડતી ટાઢને અજબ સહન કરવાનું યાદ આવે છે, પોતાની પામર કંગાળ અસહિષ્ણું દશા પર દુઃખ પણ થાય છે; આ સુકૃત-અનુમોદના અને સ્વદુષ્કૃતગર્હા સાથે છે.

તો આ વધતો શરણભાવ શું કરી રહ્યો છે ? કહો એના તથા ભવ્યત્વનો વધુ ને વધુ પરિપાક કરી રહ્યો છે; અર્થાત મોક્ષ પામવાની યોગ્યતાને અધિકાધિક પકાવી રહ્યો છે. એમાં શી પ્રક્રિયા થાય ?

ભવ્યત્વના પરિપાકમાં પ્રક્રિયા આ થાય, કે અશુભ અનુબંધો છેદાતા જાય અને શુભ અનુબંધ ઊભા થતા આવે. આ વસ્તુ આ શરણસ્વીકાર - દુષ્કૃતગર્હા સુકૃતાનુમોદનથી થાય.

અનુબંધ એટલે :-

અનુબંધ શબ્દથી મુંઝાશો નહિ, એનો ભાવ સમજાય એવો છે એ તે કે બીજશક્તિ ડાંગર બહુ જુની ન થઈ ગઈ હોય. તો એમાં બીજશક્તિ હજી ઊભી છે, એટલે એ વાવવાથી નવી ડાંગર ઊગે. એના વાવેતરમાં વળી નવી ડાંગર ઊગે એના વાવેતરમાં વળી નવા ડાંગર ઊગે એમ ચાલ્યા કરે. પરંતુ જો ડાંગર બહુ જુની થઈ ગઈ તો ખલાસ, બીજશક્તિ નષ્ટ પછી એના ચોખા કાઢી ખાઈ જાઓ એટલું જ, આગળ કશા નવા પાક નહિ.

એમ કર્મમાં એવું છે. એમાં અનુબંધ યાને બીજ શક્તિ ઊભી હોય તો એ કર્મના વિપાકમાં તેવા ભાવ અને નવાં કર્મ બંધાય, એના વિપાકમાં વળી એવા ભાવને નવા કર્મ એમ પરંપરા ચાલે. પરંતુ જો પહેલેથી કર્મના આ અનુબંધ જ તોડી નાખ્યા, તો પેલી જુની ડાંગર ચોખાની જેમ એમ કર્મના વિપાકને ભોગવી લો એટલું જ, પણ એ વખતે એવા ભાવ નહિ તેમ નવાં એવા કર્મના સર્જન

નહિ.

શ્રીપંચસૂત્ર શાસ્ત્ર તો ત્યાં સુધી કહે છે કે ચતુશરણ સ્વીકાર વગેરે ત્રણ સાધનાના વારંવારના ઉપયોગથી અશુભ અનુબંધ છેદાઈ ગયા પછી એ અશુભ કર્મ ફળ વિપાક પણ અલ્પ દેખાડે છે. અને એ કર્મવિપાક વાંઝિયો નીવડે છે. અહીં પ્રશ્ન થાય.

પ્ર.- અનુબંધ તો છેદાયો, પણ કર્મ તો ઊભું જ છે, તો પછી એ પોતાનું ફળ અલ્પ કેમ દેખાડે ?

ઉ.- જ્યારે આ પ્રસિદ્ધ ફળ અલ્પ આવે, તો એ પરથી સૂચિત થાય છે કે ચતુ:શરણ સ્વીકાર દુષ્ટતગર્હા અને સુકૃત અનુમોદન એ ત્રણ ઉપાય એવો સુંદર શુભ ભાવ પેદા કરે છે કે જે અશુભ કર્મોના રસમાં અપવર્તના યાને ઘાત ઓછાશ ઘટાડો કરે છે, તેથી એનું ફળ અલ્પ આવે છે.

કર્મનું ફળ અલ્પ કે બહુ એનું માપ એના રસોદય પર મપાય છે.

અલ્પ બહુ રસોદયના દૃષ્ટાન્ત :-

દા.ત. માનો કે શરીર પર ગુમડું થયું, પણ એની એવી પીડા નથી, તો એ અલ્પ રસવાળું અશાતા વેદનીય કર્મ ગણાય. ત્યારે જો શરીર પર નાની ફોલ્લી થઈ હોય પણ ધોરી નસ ઉપર હોય અને બહુ ખેંચાતી હોય બળતી હોય તો ત્યાં અશાતા વેદનીય કર્મ બહુ યાને ઉગ્ર રસવાળું ગણાય. એવી રીતે દા.ત. ત્રણ દિવસથી દુકાને મોડા જતા ગુમાસ્તા પર શેઠે ગુસ્સો તો કર્યો, મોટા અવાજે નોકરને ઠપકો આપ્યો. પણ શિક્ષારૂપે ત્રણ રૂપિયા દંડ કર્યો, ત્યાં એ ગુસ્સો ઓછા રસવાળો કહેવાય. જ્યારે બીજો શેઠ એવી સ્થિતિમાં બહુ જોસથી બોલે નહિ, પણ મહિનાનો અડધો પગાર કાપી લેવાનો દંડ કરે, તો એ ક્રોધમોહનીય કર્મ બહુ રસવાળું ઉગ્ર રસવાળું કહેવાય.

આમ ફળ અલ્પ કે બહુ એમ મંદ કે ઉગ્ર રસ પર મપાય અને આ શાસ્ત્ર ચતુશરણાદિ ઉપાયથી અશુભ કર્મના મંદ અલ્પ ફળ યાને રસનું કહે છે, એ પરથી સૂચિત થાય છે કે એ શરણસ્વીકાર વગેરે ત્રણ ઉપાયથી કર્મના અશુભ અનુબંધ તો તૂટે જ છે, ઉપરાંત કર્મનો રસ પણ કપાય છે.

નિકાચીત કર્મને શી અસર ? :-

પ્ર.- પરંતુ કર્મ નિકાચીત હોય તો રસ ન કપાય, પછી આ ઉપાયથી શો લાભ ?

ઉ.- કર્મ નિકાચીત હોય તો એનો રસ નથી કપાતો, છતાં શ્રી ધર્મપરીક્ષા શાસ્ત્રમાં પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ કહે છે કે દુષ્ટતગર્હાનો

પ્રભાવ એવો છે કે ઉત્સૂત્રભાષણ આદિ પાપથી બાંધેલાં સાનુબંધ કર્મ એ ફળમાં જે અનંતસંસારિતા લાવે તે દુષ્ટતગર્હાથી અટકી જાય છે; કેમકે વારંવાર દુષ્ટતગર્હા કરવાથી કર્મના અનુબંધ છેદાઈ જતાં હવે નિરનુબંધ બચેલું કર્મ ભોગવતી વખતે એવી બુદ્ધિ બગડતી નથી, નવાં એવા ભવવર્ધક કર્મ બાંધવાના હોતા નથી. અહીં એક પ્રશ્ન થાય.

ઉત્સૂત્રભાષણના ભયંકર પાપ પર શી અસર ? :-

પ્ર.- શાસ્ત્ર ઉત્સૂત્રભાષણનું ફળ તો અનંત સંસાર ભ્રમણ કહે છે. ગચ્છના ભેદ બહુ નયણ નિહાળતાં, તત્ત્વની વાત કરતા ન લાજે’ કહેનાર શ્રી આનંદધનજી મહારાજ પણ સમજે છે કે સૂત્રવિરુદ્ધ કહેનાર સાથે અભેદ ઐક્ય ન રખાય કેમકે સૂત્રવિરુદ્ધ બોલવું માનવું એ ઉત્કૃષ્ટ પાપ છે. એ જ ત્યાંજ એમણે કહ્યું (૧) પાપ નહી કોઈ ઉત્સૂત્રભાષણ જિશ્યો, કે (૨) ધર્મ નહિ કોઈ જગ સૂત્ર સરિખો, સૂત્ર એટલે સસૂત્રતા સૂત્રાનુસારિતા, આજ્ઞાનુસારિતા જિનાજ્ઞા જેવો કોઈ ધર્મ નહિ, ઉત્સૂત્ર-ભાષણ જેવું કોઈ પાપ નહિ. કેમકે એનું ફળ અનંતસંસાર તો શું એવું પાપ સેવાઈ ગયા પછી દુષ્ટતગર્હાથી એ અનંતસંસાર મિટે ? જો મિટે તો ઉત્સૂત્રભાષીને અનંતસંસારનો નિયમ ક્યાં રહ્યો ?

ઉ.- આનો જવાબ એ જ ધર્મપરીક્ષા શાસ્ત્રમાં કર્યો છે કે એવાં ઉગ્ર ઉત્સૂત્રભાષણનું પાપ કરીને આવેલાને દુષ્ટતગર્હા સૂઝતી જ નથી. એવા ઉગ્ર પાપથી બાંધેલા કર્મ એવાં સાનુબંધ હોય છે. કર્મમાં એવા અનુબંધ પડેલા હોય છે કે જે દુષ્ટતગર્હાની સદ્બુદ્ધિ જાગવા જ ન દે. પછી અનંત સંસારિતા મિટવાની વાતે ય શી ? એવા અનુબંધ તો જીવને દુર્બુદ્ધિમાં જ રાખ્યા કરે છે. તેથી એવા જીવને નવાં નવાં કર્મ અને નવાં નવાં ભવની પરંપરા ચાલુ રહેવાથી અનંતભવમાં ભ્રમણ થાય છે.

આ ઉપરથી સમજવા જેવું છે કે જિનશાસન જૈનધર્મ પામ્યાની જેટલી વડાઈ છે, એટલી એ પામ્યા પછી ઉત્સૂત્રભાષણ, જિનેશ્વર ભગવાનની નિંદા, ભગવાનની મૂર્તિની મૂર્તિપૂજાની કે ભગવાને ફરમાવેલ સમ્યગ્ આચાર-અનુષ્ઠાનની નિંદા જેવાં પાપ સેવવાની ભયાનકતા છે.

શાસન પામ્યા તે તો અનંત સંસારનો ઉચ્છેદ કરી આપે એ એની વડાઈ. ત્યારે એ પામ્યા પછી આવાં ઉત્સૂત્રભાષણ જિનનિંદાદિ પાપ સેવાય એ અનંત સંસાર વધારી આપે એ એની ભયાનકતા.

આનું કારણ એ કે એવાં ઉગ્ર પાપ અશુભ કર્મ તો ચીકણાં બંધાવે, ઉપરાંત એમાં અનુબંધ પણ એવી સ્થિતિના સરજી આપે કે જે પછીથી દુષ્ટતગર્હા આદિ

કરવાની યોગ્યતા જ ન રહેવા દે અર્થાત એની સદ્બુદ્ધિ જ ન જાગવા દે., માટે એવા પાપ ભૂલેચૂકે પણ ન સેવાઈ જાય કદાચ ભૂલભાલ અજ્ઞાનતામાં અજાણ્યે સેવાઈ ગયું તો ઝટ એની નિંદા, પશ્ચાત્તાપ, ગુરુ આગળ એની આલોચના પ્રકાશન અને પ્રાયશ્ચિત્ત ગ્રહણ કરી લેવાય એ કાળજી સાવધાની રાખવાની છે.

ગુરુ આગળ પાપના ઈકરાર નહિ, તો શલ્ય રહે, શલ્યથી પાપ-ભવ-પરંપરા :-

સમજી રાખો કે અહીં જીવતાં છીએ ત્યાંસુધીમાં ગુરુ આગળ એ પાપનો ઈકરાર કરવાની અને પ્રાયશ્ચિત્ત માગી લેવાની તક છે. પણ ભવ પૂરો થયો, મરીને ચાલ્યા બીજે, પછીથી ત્યાં અહીંનાં પાપ યાદ જ નહિ આવે, એટલે પછી ગુરુ આગળ આલોચના પ્રાયશ્ચિત્તનો અવસર જ ક્યાંથી મળવાનો ? પાપ તો સેવ્યાં પણ જો આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્ત ન કર્યા તો આત્મામાં, એ પાપનાં શલ્ય પડી રહે છે. પછી એ શલ્યના યોગે આગળ આગળના ભવોમાં પાપસેવન ચાલ્યા કરે છે.

ભવ આલોચનાની મહત્તા :-

આ ભયાનકતા સમજીને તો પાપભીરુ આત્માઓ માન મેલી મદ ઠેલી ગુરુ આગળ ભવઆલોચના કરે છે; દિલનાં છૂપાં પાપ પણ ગુરુને યથાસ્થિત અને બળતાં હૃદયે કહી દે છે, અને પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ એને વહન કરે છે. એમને આ મોટો ડર છે કે જો ગુરુની આગળ પ્રગટ ન કરતાં અહંકારથી સ્વમાનહાનિના ભયથી દિલની અંદરમાં રાખી મૂક્યા. તો મર્યા પછી એ શલ્યરૂપ બની ગયેલા પાપ બીજા ભવે યાદ નહિ આવવાના, તેથી એનું નિરાકરણ નહિ થવાનું; એટલે એના પર પાપસેવન દુર્બુદ્ધિ ભવભ્રમણ ચાલવાનું.

આપણામાં અનંતસંસાર-ભ્રમણ ન હોવાનું કેમ મનાય ? :-

ત્યારે ઉત્સૂત્ર-ભાષણ જેવું પાપ ઉગ્ર ભાવે સેવાઈ ગયું તો એના યોગે ઊભાં થયેલા સાનુબંધ કર્મ વળી એવાં કે પછીથી બીજા ભવોમાં દુષ્કૃતગર્હા જ ન આવવા દે. ત્યારે અહીં જો આપણને દુષ્કૃતગર્હા થાય છે, શાસ્ત્ર ઓળખાવેલ ઝીણામાં ઝીણા પણ દુષ્કૃતને ખોટા ખરાબ માનવાનો તથા એના પર સંતાપ બળતરા કરવાનો અને આ જન્મ કે જન્માન્તરોનાં એવાં આપણાં સમસ્ત દુષ્કૃતનો ‘મિચ્છામિદુક્કંડં’ કરવાનો ભાવ આવે છે, તો આ આશ્વાસન લઈ શકીએ કે આપણામાં હવે પૂર્વના એવા કોઈ ઉગ્ર ઉત્સૂત્ર ભાષણ જેવાં પાપના અનુબંધ નહિ રહ્યા હોય નહિતર તો શુદ્ધ દુષ્કૃતગર્હાની બુદ્ધિ જ ન થાય. પૂછો.-

પ્ર.- તો પછી માત્ર એકવારની દુષ્કૃતગર્હાથી આશ્વાસન મળી જાય છે, પછી વારંવાર દુષ્કૃતગર્હાનું શું કામ ?

ઉ.- અનંતસંસારી નહિ, પણ અનેક ભવો સર્જનારા અનુબંધ પડ્યા હોય, એનું શું ? માટે કહો, દુષ્કૃતગર્હા વારંવાર કરતા રહેવાથી, અને સાથે અરિહંતાદિ ચારનો શરણ સ્વીકાર તથા મહાપુરુષોનાં સુકૃતોની અનુમોદના વારંવાર કરતા રહેવાથી અશુભ કર્મના અનુબંધ વિચ્છેદ પામતા આવે છે. એમ અનુબંધ છેદાઈ ગયા પછી બાકી રહેલ નિરનુબંધ કર્મ ભોગવતાં દુર્બુદ્ધિ નહિ, મલિન ભાવ નહિ, તેથી એ ભોગવતો નિષ્ફળ જાય છે, નવી પાપપરંપરા ચાલતી નથી.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૨૦,અંક-૨૩,તા.૧૯-૨-૧૯૭૨

મહાવીરપ્રભુનાં કર્મ કેમ હલકાં પડી ગયાં ?

મહાવીર પ્રભુએ વયલા ભવોમાં અને ખાસ કરીને ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેના ભવમાં સાનુબંધનકર્મ કેટલાંય ઉપાજર્યા હશે, પરંતુ પછીથી ૨૨ મા ભવે તેમજ ૨૩માં પ્રિયમિત્ર ચક્રવર્તીમુનિના ભવમાં અને ૨૫માં નંદન રાજર્ષિનાં ભવે એટલી બધી દુષ્કૃતગર્હા કર્યે રાખી, એટલું બધું ચાર શરણગ્રહણ અને સુકૃત-આસેવન કર્યે રાખ્યું કે એથી એમના પૂર્વના ભારે પણ કર્મોમાં રહેલ અનુબંધો છેદાઈ ગયા, તેથી જો કે હજી એવાં કેટલાંય કર્મ ઊભા છે, છતાં એ નિરનુબંધ અને અલ્પ ફળવાળાં બની ગયાં અલ્પફળમાં એનો ભોગવતો એટલું જ, પણ પછી નવી કર્મ પરંપરા નહિ. તેથી ૨૭માં શ્રી મહાવીરપ્રભુના ભવે ચારિત્ર-સાધનાનાકાળે એ જટિલ કર્મો વરસી ગયા. ઘણું, ભયંકર ત્રાસ પીડા-વેદના આપી ગયાં. પરંતુ એ કર્મ વાંઝિયા રહીને મર્યા. કેમકે એ કર્મોમાં અનુબંધ રહ્યા નહોતા, પૂર્વ ભવોની વારંવારની દુષ્કૃતગર્હા આદિથી એ વિચ્છેદ પામી ચુક્યા હતા;

અનુબંધરહિત કર્મવિપાકનાં લક્ષણ :-

પ્રભુને હવે અહીં એવા અનુબંધ વિનાનાં કર્મ ભોગવતાં જુઓ કેવી સ્થિતિ:-
 (૧) લેશમાત્ર પણ દુર્બુદ્ધિ નહિ;
 (૨) દુઃખો દેનાર પ્રત્યે જરાય ક્રોધ નહિ;
 (૩) દુઃખમાં લેશ પણ કંટાળો ઉદ્વેગ કે હાયવોય નહિ;
 (૪) ‘હું અનંતબળી અને આ સામો દૂબળો મને દુઃખ દે ? મારું અપમાન અવગણના કરે ?’ એવું લેશમાત્ર પણ અભિમાન નહિ;
 (૫) કાયાની કે સુખ-આરામની સહેજ પણ મૂર્છા નહિ;
 (૬) લેશ પણ આર્તધ્યાન-આકુળતાવ્યાકુળતા સંકલ્પવિકલ્પ કે ભય નહિ.
 આ બધું શાનું ફળ ?

અશુભ અનુબંધો વિચ્છેદ પામી ગયાનો આ પ્રભાવ કે કોઈ વાતનો ઉકળાટ નહિ, ને પૂર્ણ સ્વસ્થ મન બન્યું રહે તેથી નવો કર્મબંધ નહિ.

પ્રભુની આ સ્થિતિ; ત્યારે, આપણે જરા જરા દુઃખમાં તકલીફમાં અણગમતામાં ઉકળી ઊઠીએ છીએ, સંતાપ-કંટાળો-કષાય-દુઃખ અને સંકલ્પ વિકલ્પ કરીએ છીએ, નવા દુઃખની આગાહીથી ભડકીએ ભયભીત બનીએ છીએ, એ બધું શાથી ? દુઃખથી નહિ, દુઃખ ચીજ એવી છે કે એ બધું એવું કરાવે માટે નહિ કિન્તુ એ દુઃખને લાવનાર આપણાં કર્મ અશુભ અનુબંધવાળા છે માટે. એટલે અશુભકર્મના ઉદયમાં મનને જો દુઃખ લાગતું હોય તો આ સમજી રાખવાનું કે એ કર્મ અશુભ અનુબંધવાળા છે, તેથી દુઃખ લાગે છે, મન બગડે છે, દુઃખ લાગે એ મનનો બગાડો છે, એ પાપ છે. પાપ પૂર્વના અનુબંધથી ચાલુ રહે છે.

આ વિવેક બહુ જાળવવા જેવો છે કે બધાય ઉકળાટ મનનો બગાડો છે. દુર્બુદ્ધિ છે, અને એ અશાતાદિ કર્મ કે કર્મજનિત દુઃખના લીધે નહિ, પણ કર્મમાં રહેલા અશુભ અનુબંધના લીધે છે.

મોટી ટી.બી. કેન્સર કે લકવો યા અકસ્માત અને એ લાવનારાં કર્મ બુદ્ધિ નથી બગાડતાં, ઉકળાટ નથી કરાવતાં, પરંતુ એ કર્મનાં રહેલ અનુબંધ એ કષાય દુર્બુદ્ધિ-દુઃખ કરાવે છે. માટે પહેલું કામ કર્મો તોડવા કરતાં કર્મોના અશુભ અનુબંધો તોડવાનું કરવા જેવું છે; અને તે ગદ્ગદ દિલથી ચાર શરણ સ્વીકાર, બળતા કકળતા દિલે આ જન્મ પૂર્વ જન્મોનાં સમસ્ત દુષ્કૃતોની ગર્હા અને સુકૃતોનાં અનુમોદન-આસેવનથી થાય; વારંવાર એ કરતા રહેવાથી અને એ ત્રણ ઉપાયોનો પાવર વેગ વધારતા રહેવાથી થાય.

સુદર્શન શેઠને ઘોર આપત્તિમાં ય દુઃખ દુર્બુદ્ધિ કેમ નહિ :-

પેલો સુદર્શન શેઠનો જીવ નોકર કડકડતી ઠંડીમાં ખુલ્લા જેવા શરીરે રાતભર નદી કાંઠે ધ્યાનમાં રહેલ, મુનિ પાસે સવારે નમો અરિહંતાણં સાંભળવા મળ્યા પછી અરિહંત શરણ સ્વીકાર, મુનિના સુકૃતની અનુમોદના અને પોતાની ઠંડી નહીં સહી શકવાની પામરતા વગેરે દુષ્કૃતની ઘૂણા-ગર્હામાં એવો લાગી ગયો છે કે એમાં એના ભારે અશુભ અનુબંધ છેદાઈ રહ્યા છે. તો જ એનું એ ફળ આવવાનું છે કે સુદર્શનના ભવમાં રાણી અભયા તરફથી આપત્તિ આવતાં કે રાજા તરફથી શૂળીની સજા ફરમાવાતા, નગર વચ્ચે થઈને અપમાન ભરેલી સ્થિતિએ લઈ જવાતાં, અને ઠેક શૂળી ઉપર ગોઠવાતાં ક્યાંય દુઃખ દુઃખ, દુર્બુદ્ધિ નથી થતી, મન બગડતું નથી, લેશપણ ઉકળાટ-વ્યાકુળતા-ખેદ કે કષાય નથી. આ શાનું ફળ ? અનુબંધ છેદાઈ ગયાનું.

વાતવાતમાં પાપકર્મને રુઓ છો, પણ કર્મોમાં રહેલા અશુભ અનુબંધોને ક્યાં રુઓ છો ? શું એ નોકર ભણેલો છે ? વિદ્વાન છે ? ના, ઢોરા ચારનારો શાનો વિદ્વાન કે ભણેલો હોય ? છતાં જોવાની ખૂબી છે કે જે એક નમો અરિહંતાણં ની ભારે રઢ, શ્રદ્ધા અને સતત રટણમાં છે એમાં અરિહંતનું શરણ મહાત્માના સુકૃતની અનુમોદના અને સ્વદેષ્ટનની ગર્હા ગર્ભિત રીતે સુંદર પોષાતી રહેવાથી એ અશુભ અનુબંધોનો અજબ વિચ્છેદ અને શુભ અનુબંધોનું ઉપાર્જન અદ્ભુત કરતો રહ્યો છે. એના ગજબનાં ફળ સુદર્શન શેઠના જીવનમાં જોવા મળે છે. ત્યારે

આપણે તો એ નોકર જેવા ગમાર અભણ નહિ, પણ ભણેલા છીએ ને ? પણ ડહાપણનો ભણતરનો ને વિદ્વતાનો હિસાબ શો માંડવો ? આના પર ખૂબ વિચાર કરવા જેવો છે.

ડાહ્યાપણું ભણેલાપણું પાપના અનુબંધો તોડવામાં છે એ માટે યતુઃ શરણસ્વીકાર સુકૃતામોદના-દુષ્ટગર્હા કરવામાં છે.

નોકર પર આપત્તિ :-

એક વાર એવું બને છે કે સુદર્શનશેઠનો જીવ નોકર ઢોર ચરાવવા લઈ ગયો છે. એમાં ઢોર નદીના સામા કિનારે પહોંચી ગયા હતા. ત્યાં એની નજર પડી. એને લાગ્યું કે ઢોર ક્યાંક જંગલમાં ન જતા રહે તેથી સામે પાર જાઉં. પરંતુ વરસાદના દિવસ હશે તે નદીમાં પૂર આવેલું એથી હવે તરીને સામા કિનારે જવા માટે એણે એક ભેખડ પર ચડી નદીમાં જોરથી ભૂસકો માર્યો. થયું એવું કે જે જગા ઉપર એણે જોરમાં ભૂસકો લગાવ્યો એ જગાએ નદીમાં એક લાકડાનો ખૂટો અણીદાર ઊભો ચિટકેલો, તે આ નોકર પાણીમાં ઊંધો પડતાં બરાબર એનું પેટ આ ખીલા પર જ પડ્યું; જોસથી પડ્યું એટલે ખીલો પેટ ફાડીને શરીરની અંદર ભોંકાઈ ગયો.

માણસની ધારણા શી કામ લાગે ? ધારણા બહાર એવા સાહસ થઈ જાય છે કે જે ભારે પડી જાય. સાહસ ખેડવાની કલ્પના ય ન હોય, મનને લાગતું હોય કે; આ તો સહેજ પણ એ ભયંકર સાહસ નીવડે.

સહેજ વાતના સાહસમાં સીતા ગઈ :-

નરવીર રામ-લક્ષ્મણના ચોકી પહેરા નીચે વનમાં સુરક્ષિત રહેનારી સીતાને રાવણ શી રીતે ઉઠાવી લઈ જઈ શકે ? પણ ઉઠાવી ગયો ને ? શી રીતે ? આવા અજાણ્યે સહેજ વાતના સાહસમાંસ્તો.

વાત એમ બની કે રાવણની બેન સૂર્પનખા રામ-લક્ષ્મણ પર મોહિત થઈ ગયેલી, પણ બેમાંથી એકેય એને સ્વીકારી નહિ, તેથી ગુસ્સે થઈ એણે રાવણને ચડાવ્યો કે તારા અંત:પુરમાં શો માલ છે ? તને શોભતી રાણી કરવી હોય તો

સીતાને કર ! બસ રાવણ એની પાસેથી સીતાનું સૌંદર્ય વગેરે સાંભળી ઉઠ્યો, આવ્યો જંગલમાં જ્યાં રામ વગેરે રોકાયા છે. પણ જુએ છે કે આમ આમના રક્ષણમાંથી સીતાને ઊપાડી શકાય નહિ. એટલે રાવણે પાસેના નગરના રાજાની સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું. એ રાજાએ રામની સહાય માગી.

રામચંદ્રજી કહે ‘હું જાઉં સહાય માટે.’

લક્ષ્મણ એના બહુ આગ્રહ પર અંતે કહે છે ‘જો તને જરૂર લાગે તો સિંહનાદ કરજે. હું સહાયમાં આવી જઈશ.’ રાવણ ગુપ્તપણે આ સંકેત સાંભળી લે છે.

બસ, આટલી જ વાત, રામચંદ્રજી ગયા, ભારે સામનો કરે છે; એમાં એને લક્ષ્મણની સહાયની જરૂર નથી. પરંતુ રાવણે અહીં જંગલમાં નજીક આવી સિંહનાદ કર્યો.

સીતા લક્ષ્મણજીને કહે ‘જાઓ જાઓ ભાઈ પર આપત્તિ લાગે છે, સહાયમાં જાઓ !

લક્ષ્મણજીને રામ પાછો પડે એ વાતમાં વિશ્વાસ નથી પડતો. છતાં સીતાનો આગ્રહ છે એટલે ગયા. ત્યાં રાવણને તક મળી ભિક્ષુક બાવાનો વેશ કરી સીતાજી પાસે ભિક્ષા માગવા આવ્યો. જેવા સીતાજી ઝુંપડીમાંથી બહાર આવ્યા કે એમને ઉઠાવી વિમાનમાં નાખી લઈ ચાલ્યો.

અહીં જુઓ સીતાને રામને મોકલવામાં સાહસ કરે છે’ એવો ખ્યાલ નહોતો; પરંતુ સાહસ મોટું થઈ ગયું; એના પર જાણો છો ને કે રામ-રાવણનું કેવું યુદ્ધ મર્યું ? આ પ્રસંગ જાણ્યા પછી આપણને લાગે કે સીતાજીએ એ સાહસ કર્યું, રામને મોકલવા જોઈતા નહોતા. અથવા રામે એમને સાથે લઈ જઈ જે રાજાની સહાયમાં ગયા એના કુટુંબમાં એમને મૂકી દેવા જેવા હતા.’ પરંતુ આ તો સીતાનું અપહરણ અને રામ રાવણનું યુદ્ધ બન્યા પછી લાગે છે. બાકી પહેલાં લાગણીના આવેશમાં ન લાગે; સિંહનાદ સાંભળી રામ પર આપત્તિ સમજાય એટલે સહેજે એમને બચાવી લેવાની સીતાજીને લાગણી થઈ આવે. તેમ એ કટોકટીનો મામલો દેખાય એટલે તાબડતોબ સહાયની જરૂર લાગે. પછી મનને સહેજે થાય કે અહીં થોડા વખત એકલા પડવામાં શું બગડી જવાનું છે ? ખરી વાત એ છે કે કર્મ અને ભવિતવ્યતા ભુલાવે છે.

તો શું સાહસ કરવું ? ના, આંધળું વિચાર વિનાનું સાહસ ન કરાય.

પરંતુ બહુ વિચારીને કામ કર્યું, પછી ભાગ્યયોગે કદાચ એ ખોટા સાહસરૂપ નીવડ્યું, તો અફસોસી ન કરતાં કર્મ અને ભવિતવ્યતાનો એ ખેલ સમજી ચિત્તને

સમતોલ રાખવું. તો જ ચિત્ત અસમાધિમાં ન પડે.

નહિતર તો ખોટા કલ્પાંત થાય, આર્તધ્યાન થાય, હૃદય ઉકાળા થાય. એથી હતાશા જીવને મુડદાલ બનાવી દે. બગડેલામાં તો કાંઈ સુધરે નહિ, કર્યું ન કર્યું ન થાય, ને ઊલટું ઉકળાટ બીજા ચાલુ કામને બગાડે. માટે ના, બન્યું તે બન્યું, હવે કેમ ? તો કે હવેનું સારું બજાવો. પેલાનો અફસોસ છોડો.

સાહસ થઈ જવા પર આ વિચારો કે ભવિતવ્યતાએ થવાનું થયું. હવે એના અફસોસને બદલે હાથ પરનું સારું બજાવો.

સીતાજીએ એ કર્યું, રાવણને ત્યાં શીલ સાચવવાનું જ કર્યું. એટલા માટે તો ત્યાંથી હનુમાનજીની ખાંધે બેસીને ન ગયા. ઉકળાટમાં હોત તો ભાગવાનું મન થાત, શીલની મર્યાદા ચૂકાત.

આગળ પણ જુઓ, -સીતાજીને પછીથી પણ રામે કાઢી મૂકવા છે, કેમકે લોક રાવણના ઘરે રહી આવેલી સીતાને રામે સંઘરવા પર રામની નિંદા કરે છે. રામ લક્ષ્મણને કહે છે. પણ લક્ષ્મણે એમાં ના પાડવાથી રામે સેનાપતિને કારણ સમજાવી કહ્યું. સીતાને સંમેત શિખરજી યાત્રાના નિમિત્તે લઈ જાઓ અને વચમાં જંગલમાં એમને છોડી દેજો.

સેનાપતિએ સીતાને આવીને કહ્યું સ્વામીનો આદેશ છે, તમને શિખરજી યાત્રા કરાવવાની છે. માટે પધારો રથ તૈયાર છે.

સીતા અહીં કશો વિચાર કરવા રહેતા નથી કે મને એકલીને કેમ મોકલે છે ? યાત્રામાં પતિ યા લક્ષ્મણજી સાથે હોય તો સારું, ના આ કશો વિચાર જ નહિ; કેમકે સેનાપતિની વફાદારી અને સુશીલતા સમજે છે એથી જ રામને કે લક્ષ્મણને પૂછવા ય જવાનું કર્યું નહિ. એ તો સીધા રથમાં બેસી ઉપડ્યા. આ કેવું સાહસ ?

બસ, ભરજંગલમાં સેનાપતિએ એમને કહ્યું ‘સ્વામીનો આદેશ છે કે લોકો વાત કરે છે કે રાવણને ત્યાં એકલા રહી આવેલા સીતાને રામચંદ્રજી જેવા સારા રાજાએ હવે કેમ સાથે રખાય ? માટે આપને જંગલમાં છોડી દેવાના છે. ઈશ્વાકુવંશને કલંકરૂપ હોવાથી તમને છોડી દેવા પડે છે. બાકી રામચંદ્રજી પોતે આપને મહાસતી માને છે, ને હું પણ એમ જ માનું છું પરંતુ મને ધિક્કાર છે કે પાપી પેટની ખાતર નોકરપણાને લીધે આ આપને ત્યજી દેવાનું ગોઝારું કૃત્ય મારે કરવું પડે છે. આવું કરવું પડે એના કરતાં મારું પાપી પેટ કેમ ફૂટી નથી જતું ?’

બોલો, હવે અહીં સીતાજી શું કરે ? શું અફસોસી કરવા બેસે કે ‘મેં આ એકલીએ યાત્રા કરવાનું સાહસ ક્યાં કર્યું ? કેમ હું પતિને કે દિયરને સાથે લેવા ભૂલી ? હાય ! મારા ક્યાં ભોગ લાગ્યા કે પતિના આ ભરોસે રહી ?’ શું આવો

કલ્પાંત કરતી બેસે ? ના, એ શાણા હતા જોયું કે આમાં પૂર્વ કર્મ અને ભવિતવ્યતા જ કામ કરી રહ્યા છે તો કર્મ અને ભવિતવ્યતાએ જે બનાવ્યું તે ખરું. મારાં કર્મ જ એવાં હશે કે આમ બની આવ્યું એમાં પતિનો કે લોકોનો શો દોષ ? હવે તો મારે આવી પડેલું સાચવવાનું સારી રીતે બજાવવાનું.’

શું બજાવવાનું ? આ જ કે સેનાપતિને આશ્વાસન આપવાનું કે તું સ્વામીની આજ્ઞા બજાવે એ તારા માટે શોભતું અને હું પણ સ્વામીની આજ્ઞા બજાવું એ મારા માટે શોભતું. વળી એ સ્વામીને કહેવાનો સંદેશો માગે છે. તો સંદેશો ધર્મના ઘરનો આપવાનો કધાયના ઘરનો નહિ.

ત્યારે જુઓ કે આટલી બધી પવિત્ર છતાં રામ તરફથી છેલ અને જંગલમાં એકલી અટૂલી તરછોડાઈ જવાની ભયંકર આપત્તિમાં સીતા શો સંદેશો આપે છે.

સંદેશ આ કે “લોકની નિંદાથી તમે મેન છોડી તો ભલે; પણ કાલે ઊઠીને લોકો તમારા ધર્મની નિંદા કરે કે રામે આવો ધર્મ કેમ રાખ્યો છે ?” તો એવી લોકની નિંદાથી ધર્મને છોડશો નહિ. મને છોડવામાં તો મારા કરતાં સવાયી પત્ની તમને મળી શકશે. અને એથી કાંઈ તમારો મોક્ષ નહિ અટકે. પરંતુ આવો ધર્મ જો છોડ્યો તો એથી સવાયો તો શું પણ એની હરોળનો ય કોઈ ધર્મ નહિ મળે અને તમારો મોક્ષ અચૂક અટકી પડશે.”

સીતાજીએ ઘોર આપત્તિમાં શું શું ટાળ્યું ? :-

જુઓ કેવો સંદેશો ? મન કેટલું બધું સ્વસ્થ અને તત્ત્વ-રમણતાવાળું રાખ્યું હશે ત્યારે એક પણ હલકા બોલ વિના આટલા ઉંચા ઉમદા બોલ નીકળે ને ? ઘટના કેટલી બધી ગંભીર અણચિંતી અને મહાદુઃખદ બની છે ? આ પરિસ્થિતિમાં હેયું સ્વસ્થ રાખવું સહેલું છે ?

(૧) અત્યારે તો કેટલાય લોહી ઉકાળા ચાલતા હોય, (૨) વ્યથાનો પાર ન હોય, (૩) દીનતા અપરંપાર આવી જાય, (૪) કલ્પાંત અને કાકલુદીભરી વિનંતી કરવાનું બને. (૫) પોતાના સાહસ માટે પારાવાર ખેદ થાય....પરંતુ નાં, એમાંનું કશું નહિ. અહીં તો એક જ હિસાબ છે કે ભવિતવ્યતાએ જે સરજ્યું તે બરાબર. કર્મ જે કર્યું તે વધાવી લેવાનું પછી કલ્પાંત શાનો ? હવે તો જે આવી પડ્યું છે એને બરાબર બજાવો; આજ એક ગણતરીએ ગણતરી પર સંદેશો દેવાનું આવી પડ્યું છે તો એ કામ બરાબર બજાવવાનું

માણસ અહીં ભૂલે છે. બીજાના ખરાબ લાગતા વ્યવહાર પર ઉકળાટે ચડી પોતે પણ ખરાબ વ્યવહાર આચરે છે. કર્મ અને ભવિતવ્યતાને જ આગળ કરે તો પોતાના ભાગે રહે તો સારો વ્યવહાર ન ચૂકે.

કર્મ અને ભવિતવ્યતાના અટલ સર્જન પર વિશ્વાસ મૂકાય. આશ્વાસન લેવાય તો સહન કરવાનું સત્ત્વ ખીલે, દિલ સમતોલ મન સ્વસ્થ અને હૃદય લેશ પણ ઊકળાટ વિનાનું રાખવા સત્ત્વ ઝળકી ઉઠે.

આમાં ભણતર-વિદ્વત્તા કે પદનો હિસાબ નથી. જુઓ પેલો નોકર નદીમાં ઝંપલાવતાં પેટમાં મોટો ખીલો ભોંકાઈ ગયો. આમ નદીમાં જ ભયંકર મરણાન્ત કષ્ટ આવ્યું ત્યારે આ ઝંપલાવવાનું સાહસ થયું ને ? હવે શું કરે ? શું રોવા બેસે કે હાય ! આ સાહસ મેં ક્યાં કર્યું ? એમ રોવા જાય તો તો સાથે જ વેદનાનું રોદણું હોયવોય, આર્તધ્યાન સાથે જ લાગે. પછી એમાં મરતાં ગતિ કઈ ?

સારા પણ મરુભૂતિ બનવાનું બન્યા પછી ભૂલ્યા તો ફેંકાઈ ગયા દુર્ગતિમાં.

પાર્શ્વનાથ પ્રભુ પહેલા ભવમાં મરુભૂતિ એક સારા શ્રાવક હતા, પણ મરીને તિર્યચગતિમાં હાથી કેમ થાય ? મરવા પહેલાં એ ગયા હતા તો અનાડી દુરાચારી ભાઈ કમઠને ખમાવવા માટે. રાજાએ ના પાડેલી કે ‘આવા અનાડીની પાસે જવા જેવું નથી; છતાં હું આ ભાઈના દુઃખમાં નિમિત્ત કાં બન્યો ?’ એ બળતરાથી ખમાવવા ગયેલા એટલે સાહસ તો થયું જ. કેમકે જ્યાં જમીન પર મસ્તક નમાવી ખમાવે છે ત્યાં પેલાએ ગુસ્સામાં એમના માથા પર પત્થરની શિલા ઠોકી, માથું ફૂટ્યું, મરવાનું આવ્યું.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૨૦, અંક-૨૪, તા. ૨૬-૨-૧૯૭૨

સાહસ પર આર્તધ્યાન સુલભ : તેથી તિર્યચગતિ સુલભ :-

મરુભૂતિ શ્રાવક સારા છે. દુષ્ટાચારી અનાડી પણ ભાઈને ખમાવવાની બુદ્ધિથી ગયેલા છે, પરંતુ ખમાં પોતે નિમિત્ત બન્યા તેની બળતરાથી સાચું ખમાવી રહેલ છે. શું આવી ઉત્તમતાવાળા એ મરીને તિર્યચ હાથીની ગતિમાં જાય ? પણ ગયા એ હકીકત છે. એ પરથી એમ લાગે કે એમને મરતાં આર્તધ્યાન થયું હશે. મનમાં એમ થયું હોય કે હાય ! રાજાએ તો સલાહ નહોતી આપી, ને મેં સાહસ ક્યાં કર્યું ? આમ તો સલાહ પર રોવાનું થાય એ શાથી ? શિલાથી માથું ફૂટવા પર ભયંકર પીડા દેનાર અશાતા કર્મનો અશુભ અનુબંધને લીધે અલભત ઉત્તમતાને લીધે કમઠ પર દ્વેષ તો ન કર્યો હોય, પરંતુ પીડાની હાય વોય થઈ હોય. દ્વેષ અને સામાને મારી કૂટી નાખવાની બુદ્ધિ આવે તો તો એ રૌદ્રધ્યાન બની નરકમાં જ લઈ જાય. પરંતુ તેમ ન બનતાં તિર્યચગતિ પામ્યા એટલે આર્તધ્યાનમાં મૃત્યુ થયું મનાય. આ સૂચવે છે કે સાહસ ન કરો. સાહસ પર આર્તધ્યાન સુલભ રહે છે. કારણ

સ્પષ્ટ છે,-

બની ગયેલ ખોટા સાહસ પર રોદણું સહેજે થઈ આવે છે. સાહસથી આવેલી પીડાની હાયવોયમાં મન લાગી જતાં પછી ભગવાનમાં, નવકારમાં, અંતિમ આરાધનામાં મન લાગતું નથી.

એ તો ઊઘાડી વાત છે કે મન દુઃખની હાયવોયમાં હોય તો પરમેષ્ટીને નમસ્કારમાં કે અરિહંતાદિનું શરણ ગ્રહણ કરવામાં, યા દુષ્ટતગર્હા-સુકૃતાનુમોદનામાં ન હોય. મન એક ઠેકાણે હોય, બે ઠેકાણે નહિ. એક શુભ યા અશુભ બંને ભાવમાં નહિ. માટે જ આ સાવધાની રાખવા જેવી છે કે મન શુભ ભાવમાં રાખવું હોય તો અશુભ ભાવને મનમાં પેસવા જ ન દેવો.

મરવાના સમયે તો ભાવ અને ગતિનો ક્ષણ વારનો જ સોદો હોય છે. એટલી ક્ષણ મનને મક્કમતાથી, અશુભ ભાવ રોકી, શુભ ભાવમાં રાખો જીવનબેડા પાર, જીવનનૈયા સદ્ગતિના કિનારે.

પેલા અર્હદ્દાસના નોકરને આ આવડ્યું, સાહસ થઈ ગયેલું, ખીલાએ પેટ ફાડી જાલિમ વેદના ઊભી કરી છે. પરંતુ હવે સાહસને રોવાનું નહિ. વેદનાની હાયવોય નહિ, એણે તો નમો અરિહંતાણંની રટણ જ લગાવી. પાસે કોઈ નિર્ધામણ કરાવનાર નથી, ‘ભાઈ ! જોજો હોં, નવકારમાં ધ્યાન રાખજો, અરિહંતને જ યાદ કરજો’ એવું કોઈ કહેનાર છે નહિ પાસે. છતાં આપમેળે, નમો અરિહંતાણંનું ધ્યાન; તે ય પેટ ચીરાયાની જાલિમ વેદનામાં કોણ કરે છે આ ? અભણ ગંમાર નોકર તે ય જનમનો જૈન નહિ, જૈનપણાના આચારનું પાલન નહિ, વ્યાખ્યાનો સાંભળેલા નહિ. તમે ? ભણેલા, શાણા, જનમથી જૈન જૈનાચાર પાળનારા, વ્યાખ્યાનોના શ્રોતા, તો પછી તમારાં મનમાં કેટલું રટણ અરિહંતનું જોઈએ ? આપત્તિમાં તો ખાસ કેવું રટણ જોઈએ ? ખ્યાલ આવે છે કાંઈ ?

સારાસારીમાં ય ‘નમો અરિહંતાણં’ નું ધ્યાન જો મોંઘુ પડે છે, પછી કપરી સ્થિતિમાં એ સસ્તું-સુલભ ક્યાંથી થશે ?

બોલો, દિવસમાં ક્યાં ક્યાં અને કેટલીવાર અરિહંત યાદ આવે છે ? યાદ લાવવા હોય તો જ્યાં જ્યાં કંઈ સારું અનુકૂળ મળી આવ્યું મનગમતું બની આવ્યું ત્યાં ત્યાં શું એમ યાદ આવે ખરું કે આ મારા અરિહંત પ્રભુના પ્રભાવે બની આવે છે. પૂર્વે એમની ભક્તિ કરી હશે તેથી આ બની આવે છે; તે ભક્તિનો વિષય બનેલા એમના પ્રભાવે જ આ બને છે. એમની મહેર ઊતરી રહી છે. નમો અરિહંતાણં. અરિહંતા મેં સરણં...’

આ યાદ કરવાની ટેવ પાડો કે વારે વારે અરિહંત યાદ આવે. પેલા નોકરે,

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૧૯

જાણો છો ને, વારે વારે ‘નમો અરિહંતાણં’ યાદ કર્યું છે.

સારાસારીમાં બહું યાદ કરેલો નવકારઆદિ કપરા સમયે જલ્દી યાદ આવવો સુસંભવિત છે. નદીમાં પડતું મૂક્યું તે ય ‘નમો અરિહંતાણં’ ના રટણ સાથે સંભવ છે, એવો વિચાર હોય કે ‘નદીમાં પૂર છે, કદાચ કાંક થઈ જાય તો ? માટે આ ન ભૂલવા દે. આમે ય આ તો મારે ખરેખરો મંતર છે.’ આવી સમજ સાથે પડતું મૂક્યું હોય, પછી ખીલે પેટ ફાટવાની આપત્તિ આવી તો ય શું ? એ મંત્ર નથી. ભૂલવાનો. અરે ! પૂરમાં તણાઈ ગયો હોત તો ય આ જ યાદ કરવાનું હતું તો પછી એના બદલે પેટ ફાટ્યું તો ય આ જ રટણ હોય ને ? આમ પહેલાં એને આપત્તિની સહેજ કલ્પના હોય, ને આપત્તિ આવી તો અસામાધિ- હાયવોય ન કરતાં એ રટણ રહી.

નોકરની પરિસ્થિતિ અને વૃત્તિનું વિશ્લેષણ (Analyasis) કરો તો આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ખ્યાલમાં આવશે કે.

મરુભૂતિને અરિહંતની સારી રટણ છતાં અંતે એ કેમ ભૂલ્યા ? :-

પ્ર.- એમ તો મરુભૂતિ સારા શ્રાવકે જીવનમાં અરિહંતને સારા યાદ કર્યા હશે, છતાં અંત સમયે કેમ ચૂક્યા ?

ઉ.- એનું આ કારણ કહી શકાય,-

મરુભૂતિ સારી બુદ્ધિથી ખમાવવા ગયેલા, પરંતુ કલ્પના નહોતી કે આવી આપત્તિ આવશે. બહુ તો કદાચ મનને એમ હોય કે હું ખમાવું ને સંભવ છે ભાઈને ન ગમે, કડવા શબ્દ બોલે પણ તેથી મારે શું ? મારે તો મારું દિલ ફોરું કરી દેવું. મારે ખમાવવાની ફરજ બજાવી લેવી.’ બસ, ‘ભાઈ કમઠ તરફથી બહુ તો કર્કશ શબ્દની આપત્તિ આવે,’ મરુભૂતિને મનમાં આટલું જ આવ્યું હોય ત્યાં બીજી કોઈ ભારે આપત્તિની કલ્પના નથી ને ભયંકર આપત્તિ આવી. હવે શું કરવાનું ? ખમાવવાની બુદ્ધિ છે. એટલે સામા પર દ્વેષ ન થાય; પણ જ્યાં શરીર પર ભયંકર આપત્તિની કલ્પના જ નથી. ને આપત્તિ આવી, તો એની ચિંતા ગ્લાનિ-હાયવોય થવાનો પૂરો સંભવ છે. અલબત્ત હાયવોય થાય જ’ એવો નિયમ નથી, પણ થઈ જાય અને તેથી અરિહંતની રટણ ભૂલાઈ જાય તો એ સહજ છે ત્યારે પેલા નોકરને નદીના પૂરના હિસાબે આપત્તિની કલ્પના હોય તેથી આપત્તિ આવતાં રટણ ન ભૂલાય.

અણચિંતી આપત્તિમાં દુર્ધ્યાન-અસમાધિનો સંભવ છે, માટે જો પહેલેથી આપત્તિનો સંભવ ચિંતવી રાખ્યો હોય, તો આપત્તિ આવતાં અસમાધિથી બચાય. આ સંસારમાં આપત્તિની સંભાવના ધારી રાખવી જરૂરી છે. મનને આ બેઠેલું જ

૨૨૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“અનુબંધ એટલે” (ભાગ-૪૪)

હોય કે સંસાર આપત્તિઓનો ભરેલો છે. એમાં આપત્તિની નવાઈ નથી.

આત્માના ખજાને કોને ખબર આપત્તિદાયક કેવાં ય કર્મ પડ્યાં હોય, અને કેવા અણધાર્યા સમયે એ કેવાંય ઉદયમાં આવી જાય ?

ભવિતવ્યતાના ઘાટ કલ્પનાબહારના હોય છે. એ કેવો ય વિચિત્ર યોગ સરજે ને કેવી ય આપત્તિ ખડી થાય ?

જગતના સારા સંયોગે-સંયોગમાં આપત્તિ સંભવિત છે.

તેથી બધે એની ઘટતી ધારણા કરી શકાય છે. આમ, આપત્તિ સહેજે ધારી રાખેલી હોય તો ભે જ્યાં સુધી કોઈ આપત્તિ ન આવી તો ત્યાં સુધી આ ધારણા અંગે કોઈ નુકશાન નથી. પરંતુ જો કોઈ આપત્તિ આવી તો એ અણચિંતી નહિ બને, મન માનશે કે મેં તો ધારેલી જ હતી. તો જો હવે એ આવી છે તો મુંઝવણ હાયવોય કરવાની જરૂર નથી. અરિહંતની કે નવકારનીરટણા રાખવા દે.’

અણચિંતી આપત્તિમાં તો હાયવોય અસમાધિનો સંભવ છે. માટે જો આપત્તિની સંભાવના રાખી મૂકી હોય તો બહુ ઉપયોગી નીવડે છે. જો એવી સંભાવના ન રાખતાં હૈયું નિશ્ચિંત રાખ્યું હોય કે આપણે કાઈ વાંધો નથી; તો પછી એકાએક આપત્તિ આવી પડતાં ચિત્તને કલેશનો પાર નથી રહેતો. મનને એમ થાય છે કે ‘અરેરે ! આ આપત્તિ ક્યાં આવી ? મારે આ દુઃખ ? હવે શું કરું ? હાય ! મારા ગ્રહ કેવા નબળા ?....’ આમ હાયવોય વિહ્વળતાનો પાર નહિ. આના બદલે જો પહેલેથી જ આપત્તિની સંભાવના રાખી હોય તો એ આવી પડતાં મન કહે છે કે એ તો હું આરતો જ હતો કે આપત્તિ કદાચ આવે. હવે એ આવી તો ભલે આવી; સંસાર જ એવો છે, આપત્તિઓનો ભરેલો છે. પછી ત્યાં ખેદ શો કરવો ? મને અરિહંત-સિદ્ધ-સાધુ-ધર્મનું શરણ લેવા દે. ‘અરિહંતા મેં સરણં’ સિદ્ધા મેં સરણં....નમસ્કારમંત્ર રટવા દે.’

આપત્તિની પહેલેથી સંભાવના રાખવાથી આમ ચિત્ત હાયવોયમાં નથી પડતું; અને શરણસ્વીકાર દુષ્ટતગર્હા સુકૃત-અનુમોદના તથા મહામંત્રસ્મરણ વગેરે કર્તવ્ય લાગે છે. ત્યારે એ જુઓ કે આપત્તિની સંભાવના ક્યાં નથી ?

કેવી કેવી આપત્તિની સંભાવના :-

દા.ત. શરીર સારું રૂપાળું નિરોગી અને બળવાન મળ્યું છે. પરંતુ કોઈ રોગ અકસ્માત યા વયની અવસ્થાથી એ નરસું કદ્દુપુ થવા સંભવ છે; એમ રોગિષ્ઠ અને દૂબળું બનવા ય સંભવ છે.

એમ આરામી સુખાકારિતા અલ્પઆયાસ સારી મળેલ છે, પરંતુ જીવનના સંયોગો ફરી જાય, તો ધંધા વગેરેમાં વધુ મહેનત કરવી પડે, એ સંભવિત છે.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૨૧

બેનોને પરિવાર વધી જાય તો પણ એવો સંભવ.

એમ, પૈસા ઠીક મળ્યા છે; કે મળી રહે છે. પરંતુ આજે, જુઓ છો ને કે સરકાર કેવા કેવા ટેક્ષ નાખે કેવા કેવા કાયદા લાવે છે ! અમલદારોની જોહુકમી કેવી વધે છે ! બજારના સંયોગ કેવા ફરી જાય છે મોંઘવારી અને અછત કેવી વધે છે !....આમાં પૈસા અને આવકને આપત્તિનો સંભવ ક્યાં નથી ?

એમ, આબરૂ પ્રતિષ્ઠા સારી ચાલતી હોય, સન્માન સારાં મળતાં હોય, પરંતુ કોને ખબર કાલે કેવાં અશુભકર્મ ઉદયમાં આવે ? સીતાજીને અણચિંત્યા કર્મ ઉદય આવ્યા ને ? અથવા કદાચ પોતાના હાથે એવું ખોટું સાહસ થઈ જાય, કોઈ ભૂલ-ગફલત થઈ જાય, તો આબરૂ જવાનો સંભવ છે, પ્રતિષ્ઠા હલકી પડવાનો સંભવ છે. એમ કોઈ વિરોધી જ પાકે, દીકરો જ નાદાન અને આડુઅવળું કરનારો નીકળે, અને આપણી પ્રતિષ્ઠા હલકી પડે એ પણ સંભવિત છે.

ત્યારે છોકરો આવી મળ્યો. પણ હરક હરક શાનો કરાય ? કોને ખબર એનું આયુષ્ય કેટલું હોય ? વહેલા મૃત્યુનો સંભવ કેમ નહિ ? અગર આપણે જ વહેલું જવાનું થાય ત્યારે પણ એની કાચી વય વગેરે કારણે આપણને મરતાં પારાવાર વિહ્વળતાનો સંભવ છે. અથવા છોકરો બિમાર રહ્યાં કરવાનો ય સંભવ; યા ગંભીર બિમારીનો ક્યારેક ભોગ બનવાનો, અથવા મૂર્ખ ઉદ્ધત ઉલ્લંઠ નીકળવાનો, કોઈ ખોટું સાહસ અવળચંડઈ કરી સરકારી કે એવા કોઈ ફાંસલામાં પડવાનો, અથવા એની વહુ સાસુના માથે છાણાં થાપે એવી આવવાનો,...આવી એક યા બીજી આપત્તિ આવવાનો સંભવ છે.

એમ, વિદ્વત્તા હોશિયારી સારી મળી હોય, પરંતુ એમાં પણ શેરને માથે સવાશેર કોઈથી પછાડ ખાવાનો કે પાછા પડવાનો અથવા કોઈ રોગ વિશેષથી જ્ઞાનતંતુ નબળા પડી જવાનો, કે હોશિયારીના લીધે જ કશું કરવા ગયા ને ઉપાધિ-ફસામણી આવી પડવાનો સંભવ છે.

એમ પત્ની સારી મળી, પરંતુ કાલે એના ભાવ બદલાઈ જવાનો, યા બિમાર પડી જવાથી સેવાકરીને બદલે સેવાગ્રાહી બનવાનો અથવા આપણા તેવા કોઈ બોલથી એનું હૃદય ભાંગી જવાનો કે પુત્રવધુના ત્રાસથી એ હેરાન હેરાન થઈ જવાનો, યા પત્ની પોતે જ પુત્રના પક્ષમાં પડી આપણી વિરોધી થવાનો...આવો આવો આપત્તિનો સંભવ છે.

આમ,સંસારમાં આપત્તિની સંભાવના ક્યાં નથી ? એ સંભાવના જો પહેલેથી સમજી રાખી હોય તો આપત્તિ આવી પડતાં હાયવોય ન થાય.

બાકી જો પહેલેથી મનમાં નિશ્ચિંતતા જ રાખી અને પછી અણચિંતી આપત્તિ

૨૨૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“અનુબંધ એટલે”(ભાગ-૪૪)

આવી, તો તો હાયવોય, અસમાધિ કલ્પાંત વિહ્વળતા કષાયો વગેરે કેટલું ય થવાનો સંભવ છે.

અણચિત્તી આપત્તિ આ ખરાબીઓ સરજે છે. માટે તો શાસ્ત્રકારોએ સાધુને પણ એવા પ્રસંગ ઊભા થવાના સંયોગમાં મૂકવાની ના પાડી છે. દા.ત. ગામમાં મારી-મરકી-અશિવનો કે સાપ આગ વગેરેનો ઉપદ્રવ થાય તો ચોમાસામાં પણ ત્યાંથી વિહાર કરી જવાનું કહ્યું. એમ વિશિષ્ટ જ્ઞાનીના વિહાર કાળમાં અમર્યાદિત અનાગાર અનશન કરવાની ના પાડી. ઉપવાસના પચ્ચક્રાણ પણ એક સાથે વધુમાં વધુ સોળ જ ઉપવાસનાં કરાવવાનું રાખ્યું આ બધાની પાછળ શો હેતુ છે ? આ જ કે એમ ન કરતાં સાહસ કરવા જાય તો અણચિત્તી આપત્તિ આવતાં અસમાધિ દુર્ધ્વાન સંકલ્પ વિકલ્પ થાય, એ સૂચવવું છે. માટે જ અણચિત્તી આપત્તિ લાવનારા સાહસ કરવા ના પાડી.

મોટી આપત્તિ વખતે ચિત્તમાં સમાધિ રાખવાનું, ચિત્ત સ્વસ્થ ને હાયવોય વિનાનું રાખવાનું બધાનું ગર્જું નહિ. છતાં વગર નોતર્યે આપત્તિ કદાચ આવી પડે તો શાંતિથી સહી લેવાય એટલા માટે પહેલેથી નાના નાના પરિસહ સહન કરવાનો અભ્યાસ પાડવાનો છે. ભૂખ લાગી છે અને ખાવાનું તૈયાર થવાને થોડી વાર છે, તો શાંતિથી સહન કરવાનું શીખો. તરસ લાગી છે, ને પાણી મળતાં વાર છે, તો શાંતિથી સહવાનું શીખો. ઠંડી પડી પણ ઓઢવાનું ઓછું મળ્યું છે. અથવા ગરમી પડી પણ શીતળ હવા છે જ નહિ તો શાંતિથી સહી લો. કોઈએ આક્રોશ કર્યો અપમાન અવગણના કરી, માખી મચ્છર વધી ગયા, તે વિનાનું સ્થાન મળતું નથી, રોગ તાવ વગેરે પીડા આવી તરત જ મટે એમ નથી,.... ઈત્યાદિ પ્રસંગમાં ચિત્તને રાગદ્વેષ ખેદઉદ્વેગ ન થવા દેતાં શાંતિ રાખી સહવાનું વધાવી લો તો આપત્તિમાં સમાધિ રહે એવો અભ્યાસ પડશે.

પ્ર.- પરંતુ એવું સહવાનું કેમ બની શકતું નથી ?

ઉ.- આવા નાના નાના પરીષહો સહવાની ચાવી આ કે વિચારવું,

(૧) સહ્યું એટલું પાપક્ષયના લાભમાં છે.

(૨) સહવામાં સત્ત્વ ખીલે છે. વ્યાકુળ થવામાં સત્ત્વ હણાય છે.

(૩) મહાપુરુષોએ ભયંકર સહ્યું છે ને હું એમના ખાનદાનનો છું તેથી ન સહ્યું તો ખાનદાની લાજે.

(૪) આટલું નહિ સહ્યું તો આગળ પર મોટી આપત્તિ શે સહીશ ?

આમ, વિચારતા રહી નાની નાની આપત્તિ પીડા તકલીફ આકુળ વ્યાકુળ થયા વિના શાંતિથી સમાધિથી સહી લેવાની જરૂર છે. પછી આમ તો મોટી

આપત્તિ ચાહીનો ઊભી ન કરીએ, પરંતુ અચાનક આવી પડે, તો પેલા નાના કષ્ટ વખતના સમાધિના અભ્યાસથી અહીં સમાધિ રાખવા પ્રયત્ન થાય.

બાકી ખોટાં સાહસ કરીને મોટી આપત્તિ વહોરવાની નથી તેમ એમ જ સાહસ કર્યા વગર જ મોટી આપત્તિ આવી પડી તો એનાં રોદણાં, કે હાયવોયમાં ન પડતાં, શાંતિ સમાધિ માટે આ વિચારવાનું કે બન્યું તે બન્યું હવે એને રોવાને બદલે વર્તમાનનો સદુપયોગ કરી લઉં.’

સમાધિ માટે વર્તમાનનો સદુપયોગ આ, કે (૧) નવકારમંત્ર પંચપરમેષ્ઠીને નમવા સાથે રટાય, (૨) શુભ ભાવનાઓ કરાય, (૩) મહાપુરુષનાં ચરિત્ર યાદ કરાય.

મરુભૂતિ એ ભૂલ્યા, પેલા નોકરે આ કર્યું, નમો અરિહંતાણંનો અભ્યાસ રાખેલો હતો, એટલે ખીલાથી પેટ ફાટતાં જ એની રટણા લગાવી હાય નહિ, વોય નહિ, અરિહંતને નમસ્કાર, અરિહંતનું શરણ, પેલા મહાત્મા કડકડતી ઠંડીમાં આખી રાત્રિભર કેવું સહન કરતા હતા એની અનુમોદના બસ, આમાં નોકર-કાળ-કરીને એ જ પોતાના-શેઠના-દીકરા-તરીકે જનમ્યો એ જ સુદર્શન શેઠ. નવકારમંત્ર અરિહંતશરણ અને સુકૃત-અનુમોદનાનો પ્રભાવ કેવો ? એથી બની ગયેલી વસ્તુને ન રોતાં વર્તમાનને સમાલી લેવાનો પ્રભાવ કેવો ?

સુદર્શન શેઠનાં પરાક્રમણને તો જાણો છો ને ? ઊંચું શ્રાવકજીવન, ઉચ્ચ સદાચાર, મિત્રપત્ની કપિલાએ એકાંતમાં ફસાવી લોભાવ્યા છતાં જરાય લોભાયા નહિ. હું તો નપુસક છું કહી બહાર નીકળી ગયા. વળી શ્રાવક જીવનમાં પર્વતિથિએ પોષધ, તે પણ ક્યારેક ગામ બહાર શૂન્ય ઘરમાં રાત્રિભર ધ્યાનના અભિગ્રહ સાથે પોષધ આ પણ મહાપરાક્રમ છે.

એમાં અભયારાણીએ સુદર્શનને પોષધ-ધ્યાનમાં રહેલાંને ઉંચકાવી પોતાના મહેલનાં એકાંતમાં મંગાવી ફસાવ્યા, લોભાવ્યા, ફાવે એવા હાવભાવ ચાળા કર્યા, ચેષ્ટાઓ કરી, છતાં સુદર્શન શેઠને એક રુંવાડેય વિકાર નથી, નિર્વિકારપણે અભિગ્રહવાળા ધ્યાનમાં ઊભા છે. જોવા જેવું છે મહેલમાં એકાંત છે, રાજાની રાણી એટલે સૌદર્ય, વેશ વગેરે કેવા હોય ? પાછી એ લુબ્ધ થઈ વિનવણી કરે છે. એમાં એ ચેનચાળા કરવામાં શું બાકી રાખે ? વળી રાતનો સમય એટલે વિકારનો સમય છે. આ બધું છતાં સુદર્શન શેઠને રુવાડે વિકાર નથી. કેટલી બધી આત્મ-મગ્નતા ! કેવી આત્મ-સ્વરૂપ દૃષ્ટિ ! કેવું વીતરાગ પરમાત્મા ચિંતન ! એમ ને એમ તો વિકારવશ ન થતાં આ રાખવું હજી ય સહેલું છે, પરંતુ લોભાવનારું નિમિત્ત મળતાં વિકાર ન જાગવા એ કઠિન છે. માટે જ સુદર્શન શેઠનું આ

સંયોગમાં નિર્વિકાર રહેવાનું ગજબ પરાક્રમ છે ! આમાં રાણી હવે મોટો ભય આપી માની જવા કહે છે. છતાં એ ભયની જરાય ગભરામણ નહિ, લેશમાત્ર વિકાર નહિ, મનથી પણ સહેજે ય આચાર ભ્રષ્ટ થવાની વાત નહિ, કેટલું ગજબ પરાક્રમ ?

પછી તો રાણીએ ખોટી હે હો હા કરી મૂકી, સુદર્શનને પકડી રાજા પાસે લઈ જવાયા. રાણીએ આરોપ ચડાવ્યો. રાજા શેઠને હકીકત પૂછે છે પરંતુ સાચી હકીકત કહેતાં, રખે ! રાજા તરફથી રાણીને દુઃખ આવે તો ? એ હિસાબે સુદર્શન શેઠે મૌન પકડ્યું. રાજાએ શૂળીએ ચડાવવાની સજા કરી છતાય મૌન કેટલું ! ગજબ પરાક્રમ ?

સિપાઈઓ શેઠને અપમાનિત રીતે નગર વચ્ચેથી લઈ જાય છે, લોક શેઠની નિંદા કરે છે, છતાં ય અને શેઠને છેવટે ઊભી અણીદાર શૂળી પર લઈ જઈ બેસાડે છે. છતાં પણ લાવ હવે તો જઈને રાજાને સત્ય હકીકત કહી દેવા દે ?' એવું મન સરખું થતું નથી ગજબ પરાક્રમ ?

આ બધાં પરાક્રમએ કોનું ફળ-? કહો પૂર્વ ભવની નમો અરિહંતાણંની રટણાનું. અરિહંત સાધુના શરણ લીધાનું. સાધુ મહાત્માનાં સુકૃતની અનુમોદના કર્યાનું અને અકાળ દુઃખદ મૃત્યુ જેવી આપત્તિ વખતે પણ એ જ રાખ્યાનું.

નિમિત્ત ખરાબ આવી પડે ત્યાં રાગ-દ્વેષથી, હર્ષ-ખેદથી, સંકલ્પ વિકલ્પ-આકુળતા વ્યાકુળતા અને વિકારથી બચવું છે ? તો આ કરો, અરિહંતાદિ ચારનું શરણ વારંવાર સ્વીકારો, વારંવાર મહાપુરુષોનાં સુકૃતની અનુમોદના કરો, જાતની દીનતા-પામરતા-રાગ-મોહ વગેરે દુષ્કૃતોની નિંદા-ગર્હા-ઘૃણા કરો.

જાતની ત્યાગ તપમાં કાયરતાને રુઓ, પણ ગર્વ ન કરો :-

શું સમજ્યા ? જાતની ગર્હા-નિંદા-ઘૃણા કરવાની જાતની પામરતા રોવાની, પણ ત્યાગ-તપ-કષ્ટ-વગેરેમાં કાયરતા પામરતા રાખી ઉપરથી અભિમાન નહિ કરવાનું, અને જ્ઞાનીના કહેલા માર્ગની ઉપેક્ષા-અવગણના નહિ કરવાની. અભિમાન શું ? અભિમાન આ, કે હું કાંઈ કાયર નથી, પામર નથી, ત્યાગ-તપ નહિ, તો બીજું દાન-જ્ઞાન-ધ્યાન કરું છું ને ? આ વિચારણા આ માન્યતા, આ બોલ, એ અભિમાનના છે. એમાં કાયરતાના દુષ્કૃતની નિંદા-ગર્હા નથી ત્યારે નિમિત્તમાં રાગાદિથી બચાવનાર દુષ્કૃતની નિંદા-ગર્હા નથી. ત્યારે નિમિત્તમાં રાગાદિથી બચાવનાર દુષ્કૃતગર્હા છે. એ વિના કેમ ચાલે ?

[ધાર્મિક વાંચન]

નિમિત્તોમાં રાગદ્વેષ અને હર્ષ-ખેદથી બચાવનાર વળી એક ઉપાય ખૂબ ખૂબ ધાર્મિક વાંચન છે; ધાર્મિક શ્રવણ છે.

એટલું ધ્યાનમાં રહે કે એ વાંચન કરતાં સહેજ પણ શૃંગાર વિલાસનું એક નાનું વાક્ય પણ વાંચવામાં ન આવી જાય એવું નાનું ચિત્ર પણ દેખાવમાં ન આવી જાય. નહિતર એટલું પણ ખતરનાક છે, કે બીજા સારા વાંચનની અસર દબાવી દેશે; કેમકે અનાદિનો અભ્યાસ એવા શૃંગારાદિ ઊંધાનો છે. એને તો જરાક નિમિત્તે મળતાં એ ઉત્તેજિત થતાં વાર નહિં. આજે તો શૃંગારી વાંચન બહુ વધી ગયું. આજની નવી પ્રજાનું એમાં મોત થઈ રહ્યું છે. આજના ધાર્મિક પણ લેખ-કથા-લખનારે આ પરિસ્થિતિ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે; અને લખાણમાં સહેજ પણ શૃંગારી, વિલાસી-વાસનોત્તેજક ન આવી જાય એની ખાસ તકેદારી રાખવા જેવી છે. સામામાં વૈરાગ્ય અને બ્રહ્મચર્યની ભાવના જગાવી શકવાની તાકાત નથી. પછી વાસનોત્તેજક વિલાસી લખીને સામાનું શું ભલું કરી શકવાના ?

થોડાં શૃંગારી લખાણ આકર્ષણ કરાય ? :-

માણસ અહીં ભૂલ ખાય છે; એ સમજે છે કે પ્રજા બહારનું શૃંગારી વાંચવાના રસવાળી છે, માટે એનું આકર્ષણ કરવા અને જાળવવા આપણે પણ ધાર્મિક લેખન કે ભાષણમાં થોડું શૃંગારી પીરસો એથી વાંચશે-સાંભળશે.' પરંતુ અહીં એ જોવાનું છે કે એ થોડું પણ શૃંગારી વાંચી-સાંભળીને સામામાં જે ભૂરી અસર ઊભી થઈ, એને તરત ભૂંસી નાખી વૈરાગ્યની કામ-ઘૃણાની બ્રહ્મચર્યની જવલંત અસર ઊભી કરવાની તમારામાં તાકાત છે ? જો લેખન ભાષણથી એ કરી શકતા નથી, તો પેલી ભૂરી અસરથી સામાનું કેવું મોત થશે ? એના કરતાં એવું ન બોલવું ન લખવું શું ખોટું ?

આજની ધાર્મિક ગણાતી નોવેલ-નવલિકાઓથી આમ ચેતતા રહેવા જેવું છે. લેખકને વૈરાગ્યના વિષયને મહેકાવતાં જે નથી આવડતું એ વિલાસના વિષયને મહેકાવતાં આવડે છે. એવાં લખાણ વાંચીને શું મળવાનું ? અનાદિની વાસનાને ઉત્તેજન ? કે એનો હાસ મળવાનો ?

શાસ્ત્રોમાં શૃંગારના વર્ણન છે, પરંતુ :-

એથી પૂર્વાચાર્યોની લખેલી ચરિત્ર કથાઓ વાંચવી સારી. ઉપમિતિશાસ્ત્રમાં સંસારી જીવને આકર્ષવા અર્થકથા કામકથાનું થોડું ભાષણ આવ્યું છે, પણ પછી તરત જ ધર્મકથા ધર્મપુરુષાર્થના વિષયને એવો મહેકાવ્યો છે કે પેલી અર્થવાસના

કામવાસના બિચારીના મહત્વના ભાંગીને ભુક્કા કરી નાખ્યા છે.

સજ્જાયોમાં ય, વિરાગી દીક્ષાર્થીને દીક્ષા ન લેવા માટે માતા કે પત્નીએ સમજાવતાં સંસારના સુખ વિલાસની લાલચો બતાવેલી વર્ણવી છે. પરંતુ પછીથી દીક્ષાર્થીઓએ દાખવેલા સુખસાધનાની નાશવંતતા અને ભયંકર દુઃખદાયિતા તથા વિલાસોની બિભત્સતા અને ફળમાં ભવભ્રમણ વગેરે એવાં વર્ણવ્યાં છે, કે એ સાંભળનારનું કલેજું કંપી થરથરી ઊઠે.

શાસ્ત્રોમાં પણ રાજાઓ અને શેઠ શાહુકારોનાં સુખનાં વર્ણન પછી એની પાછળના ભયંકર દુઃખના વર્ણન એવાં કર્યાં છે કે એ સાંભળતાં દિલ ધ્રુજી ઊઠે, સુખસાહ્યબી-રંગવિલાસ ખતરનાક સમજાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૨૦, અંક-૨૫, તા. ૪-૩-૧૯૭૨

પરંતુ જો આવો ધ્રુજારો કરાવવાની તાકાત ન હોય અને વિલાસનાં મહેકાવનારાં વર્ણન કરે, તો એ શ્રોતા કે વાંચકને શું આપે ? સંસારના જીવો આમે ય અનાદિના કુસંસ્કારોથી ઈંદ્રિયોનો વિષયો પાછળ પાગલ તો છે જ, એમાં વળી એને અર્થ કે કામનાં ગળચટાં વર્ણન સાંભળવા રૂપી દારૂ પીવા મળે, પછી પાગલતા કેવી ફાલેફૂલે ? એમાં એના કેવા સત્યાનાશ સરજાય ? માટે,

સંસારના વાસનાદુઃખી જીવોની તો દયા ખાવા જેવી છે.

એની વાસના કેમ મોળી પડે, એના કષાયો કેમ શમે એવા જ પ્રયત્ન કરવા જેવા છે. એને એવાં જ ભાષણ કે લખાણ પીરસવા જેવા છે. આવાં પ્રવચન કે લખાણ ધાર્મિક ગણાય. એવાં ધાર્મિક પ્રવચનનાં શ્રવણ અને એવાં ધાર્મિક લખાણનાં વાચનથી નીતરતા વૈરાગ્યનો સારો રસ ઊભો થાય, એવાં શ્રવણ વાચનમાં સારો પરોવાયો રહે તેથી અસત્ નિમિત્તોમાં તણાવાનું ન થાય.

નિર્દય ઘાતકી અને કૂર, એવા પણ મોગલ સમ્રાટ અકબર બાદશાહને જગદ્ગુરુ હીરસૂરીશ્વરજી મહારાજ પાસેથી સતત એવું શ્રવણ મળ્યું તો એ શ્રવણે બાદશાહને પલાળી નાખ્યો, દયાળુ અને ક્રોમળ દિલનો બનાવી દીધો.

અઢાર દેશના રાજા કુમારપાળને એવાં શ્રવણ તથા યોગશાસ્ત્ર વગેરેનાં વાંચને જબરદસ્ત ધર્માત્મા શ્રાવક ઉપરાંત જિનશાસનનો ભારે મોટો પ્રભાવક બનાવી દીધો. એમને એ વાચન અને એનાં મનનમાં એવી લયલીનતા લાગી કે ખોટાં નિમિત્તોથી રાગ-દ્વેષ-તૃષ્ણા લાલસા વગેરે જાગવાનું સૂકાઈ ગયું. એવા ગજબના શુભ સંસ્કાર અને પુણ્ય ઊભાં થઈ ગયા કે અહીં સાધુજીવન નહિ પામેલા, સાધુને

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કષાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૨૭

જ યોગ્ય એનાં શાસ્ત્ર નહિ ભણેલા, છતાં એ હવે આવતી ચોવીસીમાં પહેલા ભગવાનના ગણધર બનશે ! અને માત્ર ત્રિપદી પરથી સ્વયં દ્વાદશાંગી આગમોની રચના કરશે ! તેમ એ જ ભવમાં મોક્ષે જશે ! અને માત્ર ત્રિપદી પરથી સ્વયં દ્વાદશાંગી આગમોની રચના કરશે ! તેમ એ જ ભવમાં મોક્ષે જશે ! ગુરુવાણી શ્રવણ તથા યોગશાસ્ત્ર વગેરે ધાર્મિક શાસ્ત્રોનાં વાંચનનો કેટલો બધો પ્રભાવ ?

નિમિત્તોમાં રાગ-દ્વેષ-કામ-કષાયોથી બચવા માટે આ પણ એક ઉપાય છે કે દિલના ઉછળતા ભાવ અને ઝણઝણાટી સાથે ધાર્મિક આચાર-અનુષ્ઠાન-તંત્ર-નિયમ વગેરે ખૂબ આચરવા.

એથી લાભ આ, કે

(૧) જીવ એમાં ગૂંથાયેલો રહેવાથી એવા શુભ સંસ્કાર પામે છે કે જે ક્યારેક આવી પડતા અસત્ નિમિત્તમાં એને શુભ ભાવના અને શુભ વિચારો કરાવે છે.

(૨) બીજું એ, કે એમાં ગૂંથાયેલો હોઈ એવાં નિમિત્તોમાં ઈંદ્રિયો કાયા કે મન લઈ જવાની એને કુરસદ પણ નથી. જીવન-નિર્વાહ અને કુટુંબ સંચાલન પૂરતું એવા સંયોગોમાં મૂકાવું પડે ત્યાં પણ દિલ ખબરદાર સાવધાન અને જાગતું રહે છે. પછી નિમિત્ત એને શું કરી શકે ? એનામાં શી ખરાબી ઊભી કરી શકે.

મન સ્વચ્છ રાખનારી શુભ ભાવનાઓ

જીવન જીવતાં આવડે, તો દુઃખ ગયું :-

જીવન બહુ ટુંકુ છે, એમાં મળેલું મન બહુ નાજુક છે; નાજુક મન જરા જરામાં મોટા ભાગે અશુભ વિચારવાળું, લાગણીવાળું અને અશુભ ધ્યાનવાળું બની જતાં વાર નથી લાગતી, અને એની ભાવી અનેક ભવો માટે ગંભીર અસરો ઊભી થાય છે ટૂંકા જીવનમાં મનની આ પ્રવૃત્તિ જે સતત ચાલુ રહે છે એનાં પરિણામ ભવિષ્યના દીર્ઘ કાળ સુધી ભોગવવાના રહે છે. આ પરિસ્થિતિમાં વિશેષ સાવધાન તો આના અંગે રહેવા જેવું છે કે મન અશુભ વિચારો, અશુભ લાગણીઓ અને અશુભ ધ્યાનમાં ન રમ્યા કરે. એથી એવાં ચીકણાં અશુભ કર્મ અને ભયંકર કુસંસ્કારો નહિ ઊભા થવાથી પરલોક એવો બગડતો નથી, એ લાભ તો છે જ ઉપરાંત અહીં પણ જીવન એવું દુઃખદ નથી બનતું.

ભૂલશો નહિ, જીવન ગરીબાઈ રોગ વગેરેથી જે દુઃખદ નથી બનતું એ ચિત્તનાં દીનતા ઈર્ષ્યા સંકલ્પ વિકલ્પો આકુળતાવ્યાકુળતા અને આર્તધ્યાનથી બને છે. ગરીબી છતાં પણ જો દીનતા નથી. આકુળવ્યાકુળતા નથી તો માણસ એવો દુઃખી નથી. ચિત્તની સ્વસ્થતા જબરદસ્ત કામ કરે છે. ત્યારે જીવન જીવવાની કળા

૨૨૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“ધાર્મિક વાંચન” (ભાગ-૪૪)

આવડતી હોય તો આ ચિત્ત સ્વાસ્થ્ય ગમે તેવા બાહ્ય સંયોગોમાં ઊભું રાખી શકાય છે.

જીવન જીવવાની કળા શી ? આ જ , કે હર્ષ-દીનતા-ઈર્ષ્યા-ક્ષુદ્રતા-અહંકારાદિ કષાયો વગેરેને અટકાવવા એથી ચિત્તની આ સ્વસ્થતા ઊભી રાખી શકાય છે. ને તેથી દુઃખ ગયું.

નિમિત્તોનો લીધે ચિત્ત બગડે છે. ગરીબ કે રોગી પણ માણસ જ્યારે કશા કામમાં વ્યગ્ર હોય છે. ત્યારે જો એ ગરીબી વગેરે નિમિત્તો પર ધ્યાન નથી જતું તો એ વખતે મનમાં આકુળતાવ્યાકુળતા દીનતા વગેરે નથી સ્ફૂરતાં, તો એ વખતે દુઃખ નથી લાગતું. એ બતાવે છે કે ગરીબી કે રોગ હયાત છતાં ચિત્ત જો કલેશમાં નથી તો દુઃખ નથી લાગતું. એટલે હવે સવાલ આ છે,-

પ્ર.- એવા રોગ ગરીબીના કાળમાં વ્યગ્રતા ન હોય, ચિત્ત એમાં રોકાઈ ગયેલું ન હોય એ વખતે પણ ચિત્તનું ધ્યાન કોઈ બાહ્ય નિમિત્ત પર તો જાય ને ? તો ત્યાં એ નિમિત્તથી ચિત્તમાં કલેશ કેમ અટકાવાય ? ત્યાં તો સહેજે કલેશ ઊભા થઈ જાય છે. એમ કેમ અટકે ?

ઉ.- નિમિત્તો પર ચિત્તના કલેશ અટકાવવા માટે અનેક ઉપાયો આપણે પૂર્વ જોઈ આવ્યા છીએ. એમાં એક ઉપાય એ જોયો કે શુભભાવનાઓમાં ચિત્તને રમતું રાખવાનો ખૂબ અભ્યાસ રાખવો જોઈએ. એવી શુભભાવના શી શી કરવી એમાં એક એ જોયું કે મૈત્રી-પ્રમોદ-કરુણા અને મધ્યસ્થ ભાવનાને ભાવ્યા કરવી જોઈએ એકાદ દિવસ સવારથી આ કરવાનો સંકલ્પ કરી જુઓ, અને આખા દિવસ સવારથી બને તેટલી વાર આ ભાવવાનો અનુભવ કરી જુઓ પછી જુઓ કે ચિત્તના કેટલા કલેશ TENSION મટે છે. વારંવાર આ ભાવવાનું કે

- સર્વનું ભલું થાઓ,
- જીવો બિચારા કર્મવશ દુઃખી છે, પાપી છે, .
- કોઈનું પણ સારું સુકૃત-સદ્ગુણ અભિનંદનીય છે.
- બીજાની હલકાઈ મારે વિચારવાની જરૂર નથી કેમકે એથી મારું મન હલકું અધમ બને છે.

આ ચાર વારંવાર ભાવવાનું એક દિવસ કરી જુઓ. પછી રાત્રે સુતાં તારવણી કાઢો કે એથી કેટલો લાભ થયો, ચિત્ત કેટલું હળવું શાંત અને શીતળ રહ્યું. મનને માટે આ મહાન રસાયણ છે, વસાણું છે એથી મનની તુષ્ટિપુષ્ટિ વધે છે. દા.ત.

જ્યાં આપણા આશ્રિતો ભૂલભાલ કરતા હોય ત્યાં જો મનમાં આ કરુણાભાવના

લાવો કે આ બિચારા જીવ કર્મવશ ભૂલે છે, ‘સર્વે જીવા કમ્મવસ ચડદહ રાજ ભમંત’ ‘સર્વે જીવો બિચારા કર્મવશ ભૂલ કરીને ચૌદ રાજલોકમાં ભટકે છે,’ આ કરુણાભાવના લાવો એ જ વખતે મન હળવું થવાનો અનુભવ થશે મનમાં દ્વેષને કલેશ નહિ ઊભો થાય.

કલ્યાણ અધિકાર વાપરો :-

એમ માનો કે આપણા પર કોઈ વૈર વિરોધ રાખે છે; ત્યાં આપણે કાંઈ એના પર અધિકાર નથી અજમાવી શકતા કે એ એના દિલમાં વૈર-વિરોધ ન જ રાખે. તો શું હવે એના વૈર વિરોધથી આપણે બળ્યા કરવું ? ના આપણે મૈત્રીભાવના ચિંતવવી કે એનું ભલું થાઓ, એમ સમજી રાખવું કે જેમ એને વૈરવિરોધ દુર્ભાવ રાખવાનો અધિકાર વાપરવો છે, એમ આપણે મૈત્રી ભાવના ભાવવાનો કલ્યાણ અધિકાર વાપરવો છે. પણ એ વાપરવો ન વાપરવો એમની ખુશી કિંતુ એ ન વાપરે તેથી મારે શું કામ ન વાપરવો ?

અધમ અધિકાર મૂકીને, ઉત્તમ અધિકાર વાપરવામાં જ સજ્જનતા છે, ઉત્તમતા છે, જીવનની સફળતા છે.

મારે મારી ઉત્તમતા જાળવવી છે, સજ્જનતા સાચવવી છે. જીવન નિષ્ફળ નથી જીવવું, તો હું સૌના ભલાની મૈત્રીભાવના જ ચિંતવું. આમ મૈત્રીભાવનાથી ચિત્તનાં કલેશ સંતાપ અટકાવી શકીએ. એવી રીતે દુઃખી પર દ્વેષ-નિષ્ઠુરતા ન કરતાં બિચારો એ કર્મવશ છે એમ ચિંતવી એના પર દયા લાવી શકીએ તેથી આપણું મન ફોરું રહે.

એમ, કોઈ સ્વાર્થી-કૃપણ માણસને કાંક સારુ મળી જાય. યા ભલે સ્વાર્થવશ, પણ કોઈ સારું કામ પણ કરી આવે, ત્યાં આપણા મનમાં એની અનાડિતા સ્વાર્થીધતા કૃપણતા આગળ આવીને એની સારી પ્રાપ્તિ કે કોઈ સુકૃત પર ઈર્ષ્યા થવા જાય છે, ચિત્ત સંતાપ-બળતરામાં પડે છે. પરંતુ એ વખતે જો મનમાં પ્રમોદભાવના લાવીએ અને એમાં વિચારીએ કે મારે એની હલકાઈ જોવાનું શું કામ છે ? એથી મારું મન બળે એમ શો લાભ થવાનો હતો ? માટે એનું સારુ જ જોઈ ખુશી કેમ ન અનુભવવી ? હું દ્વેષ-સંતાપ-બળતરાથી તો બચું ? આમ આપણું ચિત્ત કલેશથી બચે.

ચોથી ઉપેક્ષાભાવના કેમ જરૂરી ? એમાં શું વિચારવું ?

એમ દુનિયામાં કેટલાયની એક યા બીજી ખામી જોઈ ચિત્ત વ્યાકુળ થાય છે. આ આવા કેવા છે ! પેલા કેમ આવું કરે છે ?...વગેરે વગેરે બીજાની ખામી જોઈ જોઈ ચિત્ત કલેશમાં પડે છે, બળે છે. શી જરૂર છે ભાઈ ! એની ? આંખ મીચો

મનમાં એવા બીજાની હલકાઈના વિચાર ઘાલવા બંધ કરી દો હલકાઈના વિચારથી મન હલકું બને છે. વિચારો કે મારે બીજાની હલકાઈ વિચારી મારા મનને હલકું નથી કરવું ચાલવા દો. જગત મોટું છે, એમાં જીવો કર્મવશ ખામીવાળા તો હોય તો ભલે એમ ચાલે મારે એની કથા કરવાની જરૂર નથી. મારે મારા આત્માનું વિચારવાનું ઘણું છે. એ પેલું વિચારવા જતાં ચૂકી જઈશ. મારો કોઈ જગત પર પ્રભાવ નથી કે જગત દોષ-દુષ્ટતા ખામી ન જ રાખે.

મોટા તીર્થંકર ભગવાન પણ જગતના બધાનું જ સુધારી શક્યા નથી. વીસમાં તીર્થંકર શ્રી મુનિસુવ્રત ભગવાનની હયાતી છે. અને પોતાની સેવામાં દેવો હાજર છતાં પાલક પાપીએ ૫૦૦ મુનિઓને પીલી નાખ્યા, ભગવાને કેમ દેવતાને મોકલી એને ન અટકાવ્યો ? કહો, જગતના અયોગ્ય જીવોનું સુધારી શકાતું નથી. તો પછી હું શા સારુ બીજાના દોષ ખામી-હલકાઈ જોયા કરું ને બળ્યા કરું ? મારે એ જોવી જ નથી, પછી એનો સંતાપ નહિ, ચિત્તકલેશ નહિ.” આમ જુઓ કે,

(૧) મૈત્રી-કરુણા-પ્રમોદ-ઉપેક્ષા ભાવનાથી બાહ્ય નિમિત્તો પર ચિત્તકલેશ અટકાવી શકાય.

પરંતુ એ શુભ ભાવના અવસર પર સુલભ ક્યારે બને ? ત્યારે જ કે એને મનમાં વગર નિમિત્તે પણ વારંવાર ભાવ્યા કરીએ.

(૨) વૈરાગ્યભાવનામાં શું ચિંતવવું ? :-

એવી એક શુભ ભાવના વૈરાગ્યની છે. વૈરાગ્યભાવનામાં આ ચિંતવવાનું કે

(૧) જગતમાં વાસ એ જન્મ-મરણની દુઃખદ આપત્તિથી ભરેલો છે, જેમાં માંધાતા જીવને પણ ન ગમતું મૃત્યુ પામવું પડે છે. અને ન ગમતી યોનિમાં જન્મ લેવો પડે છે. તો એવા નિર્ગુણ જગતવાસમાં કઈ વસ્તુ હોશિયારી પર ગુમાન કે સંતોષ લેવા જેવા છે ?

(૨) જગતના સંયોગો નાશવંત છે તો એના કામચલાઉ ટકાવ પર મોહ શો કરવો ? કેમકે અંતે એ ઝૂંટવાઈ જઈને જીવને દુઃખી કરવાના છે.

(૩) કાયા-માયા દુઃખ અને પાપમાં નિમિત્ત બને છે. તો એના પર મોહ શો ?

(૩) એટલે શુભ ભાવના ત્રીજી રીતે આમ થાય કે

(૩) જીવને જે કાયા માયા વગેરે મળે છે, એ પોતાને દુઃખ અને પાપ કરાવનારા બને છે. તેમજ વધારામાં બીજા જીવોનાં પણ દુઃખ અને પાપમાં નિમિત્ત બને છે. તો પછી સ્વ-પરને દુઃખી અને પાપમગ્ન કરનારી કાયા-માયા કદાચ ક્ષણિક સુખ-આનંદ દેખાડે એમાં શું સારું માની મન મેલું કરવું ?

એમ સ્વ અને પરને દુઃખ અને પાપમાં નિમિત્ત બનનારી વસ્તુ કાયા-માયા પર શા ફૂલણજી બનવું ? મહાપુરુષોએ પોતાની કાયાને પાપમુક્ત બનાવી દીધેલી, પરંતુ જો એના નિમિત્તે બીજો જીવ દ્વેષ-હિંસાદિ પાપમાં પડતો તો એ પણ એમને ખૂબ ખટકતું. મનને એમ થતું કે અરેરે ! કેવી આ ગોઝારી કાયા કે બીજા જીવને પાપ કરાવી એને બિચારાને ઘોર નરકાદિ દુઃખમાં ઘસડશે ! ધન્ય છે તે સિદ્ધ ભગવંતોને કે જેમણે મોક્ષ પામી કાયાના સંગ કાયમ માટે છોડી દીધા, તો એ હવે કોઈના ય પાપમાં નિમિત્ત નથી બનતા !’ આમ એ પોતાની ધર્મનિષ્ઠ બનેલી કાયા પર પણ વૈરાગ્ય વધારતા.

મહાપુરુષોની મરણાંત કષ્ટમાં કેવી ભાવના ?

સમરાદિત્યના જીવ ચોથા ભવમાં ધ્યાનસ્થ ધન્યકુમાર મુનિને લબાડ પત્નીએ એમની આસપાસ જીવતા ચિતા ખડકી સળગાવ્યા ત્યારે એ મહામુનિએ આ જ ભાવના કરી, કે અફસોસ ! આ મારી કાયા કોઈ બિચારા જીવને દ્વેષવશ હિંસાના પાપમાં નિમિત્ત બની રહી છે ધન્ય છે. ધન્ય છે ! સિદ્ધ ભગવંતોને કે જેમણે કાયા જ નથી રાખી, તો કોઈને ય પાપમાં નિમિત્ત થતા નથી. અર્ષિકાપુત્ર આચાર્યે પણ નદી ઉપર દેવતાથી ભાલે પરોવાતાં આજ ખેદ કર્યો કે અરે ! આ મારી કાયાનું લોહી નીચે પડીને અસંખ્ય પાણીના જીવોને નાશ કરી રહ્યું છે ! કેવી આ પાપકાયા !

શું આ બંનેની કાયા તો સંયમ નિષ્ઠ હતી, છતાં એવી ય કાયા પર રાગ નહિ, પણ વૈરાગ્ય ! તે ય આગથી આવા જીવતા બળાઈ જવાની કે જીવતાં ભાલે ભોંકાઈ જવાની ઘોર વેદના વખતે ! દ્વેષ-ધિક્કાર-વૈરાગ્ય બાળી કે વીંધી નાખનારા દુષ્ટ ઉપર નહિ, પણ પોતાની કાયા ઉપર.

ત્યારે આ વિચારવા જેવું છે કે એવા કોઈ ત્રાસ વેદના રિબામણ વખતે તો નહિ, પણ કાયાને સુખ શાન્તિ વખતે ય આવો કાયા પર વૈરાગ્ય થાય છે. ખરો ? કે

કાયા પર વૈરાગ્યનો વિચાર :-

અરે ! ધિક્કાર છે આ કાયાને કે (૧) કેવી એ મારા જીવને ષટ્કાય જીવોની હિંસામાં ઘસડી રહી છે ! (૨) કેવી એ મને અઢાર-પાપસ્થાનકમાં લઈ જઈ રહી છે ! (૩) કેવી એ કુટુંબ અને બીજાને મોહ કરાવી એમને કાળા પાપ બંધાવી રહી છે ! (૪) કેવી એ પત્નીને વિષયસંગના પાપમાં ઘસડી રહી છે ! (૫) તથા એકેક સંગ વખતે ૯-૯ લાખ ગર્ભજ મનુષ્યજીવોની હિંસામાં વપરાઈ રહી છે.

આવો કોઈ કાયા પર ખેદ ? વૈરાગ્ય ? ધિક્કાર ? આ ભાવના એ શુભ

ભાવના છે. એના વારંવારના અભ્યાસથી સંસ્કાર એવા સરસ જામે કે પછી કોઈ નિમિત્ત પર રાગ-દ્વેષ-ઈર્ષ્યા-મદ ઊઠવા જતાં જ મનને એમ થાય કે આ રાગાદિની ખરાબી મૂળ કઈ જાતની કેવા સ્વરૂપની મારી કાયા પર વહોરવાની ? પાપરૂપ કાયાની ખાતર શા સારુ એ બિનજરૂરી ખરાબીઓ મનમાં ઘાલું ?

શુભ ભાવનાનો અભ્યાસ હોય તો અવસરે એ ખરાબીથી બચાય.

(૪) પૂર્વોત્ત્ર પ્રકાર ઉપરાંત ચોથી રીતે શુભ ભાવના મહાપુરુષોના જીવન પર આ રીતે કરવી.

(૪) શુભ ભાવના માટે પૂર્વના મહાપુરુષોનાં જીવનમાંથી વીણી વીણીને.

(i) એમણે સહર્ષ સહેલી આપત્તિઓ ભેગી કરી નોંધી રખાય,

(ii) વિવિધ પ્રસંગે એમણે ઉચ્ચારેલા સુયોગ્ય બોલ ભેગા કરી નોંધી રખાય;

(iii) પ્રસંગોપાત એમની શુભ ભાવનાઓ તથા શુભ વિચારો ભેગા કરી નોંધી રખાય.

(iv) એમણે બીજાને આપેલી કિંમતી આત્મહિતની સલાહ અને ઉપદેશો ભેગા કરી કરી નોંધી રખાય; તથા

(v) એમણે જીવનમાં દાખવેલ આચરેલ વિવિધ સત્ પરાક્રમ સુકૃતો સદ્ગુણો ભેગા કરીને નોંધી રખાય.

પછી એ નોંધો વારંવાર વંચાય, વિચારાય, કંઠસ્થ કરી એ બધાને વારંવાર મનમાં પલોટાવાય. આ પણ મહાન શુભ ભાવનારૂપ બને.

એક મહાવીર પ્રભુના જ જીવનમાંથી જો આ પાંચ તારવણી કાઢી રાખી એને વિચાર્યા કરો ને ? તો ય અદ્ભુત ભાવનાબળ અને સુસંસ્કારબળ ઊભું થાય. પછી એ અવસરે અવસરે ગમે તેવા નિમિત્તો પર પણ મનને દીનતા-ખેદ-ઈર્ષ્યા-દ્વેષ-અભિમાન વગેરે ખરાબીઓથી બચાવી લે.

એવું (૨) ઋષભદેવ ભગવાનના પૂર્વ ભવોમાંથી પણ, (૩) રામચંદ્રજી અને સીતાજીના જીવનમાંથી, (૪) સમરાદિત્યના ભવોમાંથી, તથા (૫) ભરહેસર બાહુબલીની સજ્જાયમાં ગણાવેલ મહાપુરુષો અને મહાસતીઓના જીવનમાંથી ઢગલાબંધ મુદ્દા નોંધી રાખવા જેવું અને વારંવાર વિચાર્યા કરવા જેવું મળી આવે. આ શા માટે ? આટલા માટે, કે જીવને પૂછો,

(૧) ઊંચી માનવબુદ્ધિનો ઊંચો સદુપયોગ કરી લેવો છે ?

(૨) મહાકિંમતી માનવ-સમયને લેખે લગાડવો છે ?

(૩) મળેલા મહાપુરુષોનાં આલંબનને સફળ કરવાં છે ?

(૪) મનને પારાવાર રાગ દ્વેષાદિ ખરાબીઓથી બચાવતા રહેવું છે ?

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૩૩

(૫) અવસરે અવસરે જાતે સુયોગ્ય અને અવસરોચિત વિચારણા વાણી અને વર્તાવ રાખવા છે ? તેમ આશ્રિતોને અને બીજાને એવી સુયોગ્ય સલાહ આપવી છે ?

(૬) જીવનમાં મુંઝવણના આપત્તિના પ્રસંગોએ સારું આશ્વાસન જોઈએ છે ? તો આ કરો,-

જ્યારે જ્યારે સમય મળે ત્યારે ત્યારે મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રમાંથી પૂર્વે કહેલ પાંચ મુદ્દાઓની જુદી જુદી નોંધ કરતા રહો; અને એને વાંચતા વિચારતા રહો એમાં જેટલું મોઢે થાય તે બધું યાદ કરી કરીને મનમાં રટતા રહો, આજે ગુજરાતી ભાષામાં એવા સારા પુસ્તક ઘણા મળે છે. એમાંથી સુખપૂર્વક આ થઈ શકે.

એક ત્રિપષ્ટી શલાકા પુરુષ ચરિત્રમાં કુલ દશ પર્વમાં ૨૪ તીર્થંકર ભગવાન, ૧૨ ચક્રવર્તી, ૯ બળદેવ, ૯ વાસુદેવ, અને ૯ પ્રતિવાસુદેવનાં ચરિત્રો છે. એમાં એક માત્ર ૭માં પર્વમાં જૈન રામાયણનું વર્ણન છે. એના પરથી આ પાંચ મુદ્દાએ નોંધ કરવા ઢગલો મશાલો મળે એમ છે. કુલ દસે પર્વમાંથી તો અઢળક વસ્તુઓ નોંધી શકાય પાંચમાંથી એકેક મુદ્દા પર અલગ અલગ નોટ રખાય. એકેક નોટમાં બધા ચરિત્રોમાંથી એકેક જ મુદ્દા પરનો વિષય નોંધતા રહેવાય. બીજા મુદ્દાનો વિષય બીજી નોટમાં નોંધાય. એવી પાંચ નોટ બને. આમ એકેક નોટ એકેક વિષય પર થોકબંધ માલ મશાલો પૂરો પાડનારી બને.

મહાપુરુષોની આપત્તિઓની નોંધ શું આપે ? :-

દા.ત. એક નોટમાં માત્ર આપત્તિઓ નોંધતા ગયા. તો એમાં મહાપુરુષોએ સહર્ષ સહેલી આપત્તિઓની નોટમાં કેટલાય ચરિત્રોમાંથી કેટલાય મહાપુરુષોના અનેકાનેક આપત્તિ પ્રસંગો નોંધેલા હોય. હવે વિચારો કે જુદા જુદા મહાપુરુષો પર આવેલી આપત્તિઓ એમાં સળંગ વાચવા મળે, તો એ વાંચતા વાંચતા દેખાય કે મહાપુરુષો પર કેવી કેવી ભયંકર આપત્તિઓ વરસેલી ને એમાં મનને કેટલું બધું સ્વસ્થ-સમતોલ અને સ્વચ્છ રાખેલું !

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૨૦, અંક-૨૬, તા. ૧૧-૩-૧૯૭૧

ત્યારે વિચારો કે (૧) એક તો મહાપુરુષો પર વરસેલી આપત્તિઓ એક પછી એક સળંગ વાંચવા મળે એથી એની સામે આપણી આપત્તિઓ સંકટો દુઃખો કેવા મામૂલી લાગે ? ઉપરાંત (૨) બીજું એ કે એમણે એ આપત્તિપ્રસંગો પર

૨૩૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“ધાર્મિક વાંચન” (ભાગ-૪૪)

રાખેલી સ્વસ્થતા અને સ્વચ્છ મન જોઈ આપણને એનું અનુકરણ કરી મન સ્વસ્થ અને સ્વચ્છ રાખવાની કેવી સરસ પ્રેરણા મળે ? એથી કેવી સુંદર લાઈનદોરી મળે ? એથી આપણે આપણાં કષ્ટ-દુઃખ પીડા આપત્તિ વખતે કેવી મજેની સમતા સમાધિ અને પ્રશસ્ત વિચારણા રાખી શકીએ ?

એમાં વળી આ નોટના વારંવાર વાંચનથી એ આપત્તિઓ સળંગ યાદ રહી ગઈ હોય તેથી પછી જ્યારે જ્યારે એ મનમાં યાદ કરીએ ત્યારે જાણે એ સિનેમા ચિત્રપટની જેમ નજર સામે દેખાવા માંડે ! એમાં સાથે જાણે મહાપુરુષોએ આપત્તિમાં ધીરતા સ્વસ્થતા રાખી પ્રસન્ન ઊભેલા દેખાય ! એ બધું જોતાં તો આપણા મનમાં એક પાવર એક શક્તિ, એક એક સામર્થ્ય ઊભું થઈ જાય, જેના યોગે આપણને આપણી આપત્તિ કાંઈ વિસાતમાં ન લાગી આપણું ચિત્ત સ્વસ્થ શાંત સમતોલ બની જાય. ક્ષણવાર તો લાગી જ જાય કે આપણને કોઈ જાણે આપત્તિ જ નથી ! આપણે ઓલ રાઈટ છીએ. સારા મજેમાં છીએ ! પછી ક્ષણભરનો આ અનુભવ વારંવાર યાદ કરી કરી જાળવતાં આવડવો જોઈએ. એ પેલી અનેકાનેક આપત્તિઓ અને એમાં મહાપુરુષોની ધીરતા પ્રસન્નતા તથા મનની નિર્મળતા-સ્વસ્થતા-પ્રસન્નતાને વધારેવાર ટકાવવાનું આવડે. મૂલ વાત આ છે કે માનસિક ક્ષેત્રમાં એક નહિ પણ અનેકાનેક મહાપુરુષો અને એમની આપત્તિઓ આબેહુબ દેખાયા કરવી જોઈએ; અને એ સળંગ એના વાંચનથી બને.

વર્તમાન જગતની તુલનાથી શાંતિ :-

અહીં જ જુઓને માનો કે ધંધામાં બહુ પૈસા ખોયા, એ આપત્તિ આવી પરંતુ નજર સામે જો એવી બે ચાર વ્યક્તિ દેખાય કે જેની અઢળક સંપત્તિ નષ્ટ થઈ ગઈ હોય અને આજે એ ભીખ માગવા જેવી સ્થિતિમાં હોય જ્યારે આપણે તો હજી ઘરવ્યવહાર ઠીકઠીક ચાલતો હોય. તો એ દુખી વ્યક્તિઓને જોતાં આપણને કેવી હુંફ મળી જાય ? મન કેવી ધીરતા સ્વસ્થતા અનુભવે ? મનને એમ થાય કે ઓહો ! ત્યારે મારે આમની આગળ શી આપત્તિ છે ? આ બિચારાના ફનાફાતિયા થઈ ગયા છે ! ત્યારે મારું ટકું હજી ચાલે છે.

એમ આપણા કોઈ નાનકડા અપમાન આગળ બીજાને મળતાં ઘોર અપમાન દેખાય, આપણા કોઈ રોગની સામે બીજાને જાલિમ રોગ પીડી રહ્યા દેખાય; એમ આપણને કશી અગવડની આગળ બીજાને પીડી રહેલી ભારોભાર અગવડ દેખાય, તો એ વખતે આપણને આપણા અપમાન રોગ અગવડ છતાં કેવી શાંતિ સ્વસ્થતા પ્રસન્નતા મળી જાય ? બસ, આ શાસ્ત્રોમાંથી મહાપુરુષો પર વરસેલી નાની મોટી આફતો નોટમાં એક પછી એક નોંધે ગયા હોઈએ અને તે સળંગ વાંચવા મળે,

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૩૫

એ વખતે, યા વારંવાર વાંચીવાંચીને કંઈસ્થ થઈ ગયેલ એ યાદ કરીએ તે સમયે જાણે એને નજર સામે આબેહુબ જોઈએ, તો એથી આપણી ગરીબી કે પૈસાની ખોટ યા અપમાન રોગ અગવડ વગેરેમાં પણ આપણને કેવીક શાંતિ સ્વસ્થતા પ્રસન્નતા અનુભવાય ?

વાંચેલાનો પ્રયોગ :-

નજર સામે તો લાવો, રામ સીતા લક્ષ્મણ જંગલમાં ભટકતા બન્યા છે, ત્યાં એમને કઈ પાલખી રથ હાથીની સવારી છે ? માર્દલોના માર્દલો પગે ચાલતા ફરે છે ! હવે તમારે કોઈ વાર મોટર ખોટકાઈ ગઈ, યા એટલું મોટરનું પુણ્ય નથી તો પણ ભાડુતી રીક્ષા-ગાડી બસ ન મળી અને ૨-૪ ફલાંગ પગે ચાલતાં જવું પડ્યું, તે ત્યાં પેલું રામ સીતા લક્ષ્મણનું માર્દલોના માર્દલો પગે ચાલતા જવાનું નજર સામે આબેહુબ જોતાં એ શી વિસાતમાં લાગે ? પેલાને એમ સહર્ષ જતા જોઈ આપણને આપણા પગે ચાલી જવામાં શું દુઃખ લાગે ?

આ પાછું એકલું રામ-સીતા-લક્ષ્મણનું જ નહિ, પરંતુ નળ અને દમયંતીનું, હરિશ્ચંદ્ર અને તારામતીનું અથવા ચારિત્ર લઈ ચાલી નીકળેલા સનત્કુમાર ચક્રવર્તી જેવાનું, યા રાજા સિદ્ધરાજના ભયથી ભાગતા કુમારપાળનું, તથા કેટલાય નિર્ધન થઈ પરગામ પગપાળા ચાલી નીકળેલા પૂર્વના શ્રાવક-શ્રાવિકાનું પગે ચાલતા જવાનું દેખાય, તો એ પરથી જાતને ક્યારેક વાહન વિના ચાલતા જવાનું આવ્યું એમાં દુઃખ શાનું લાગે ? મન શા માટે એમાં ક્યવાટ કે ખેદ અનુભવે ? એ તો મન કહે પેલાઓની આગળ મારે વળી આ શું મોટું દુઃખ છે ? ચાલ ચાલી કાઢ હોંશથી. મોટરમાં બેસી જાણું છું તો ચાલી પણ જાણું છું.

આ તો ગણિતના હિસાબ છે, ૫૫૮૪૨ની ૨૬મ આગળ ૨૨ કે ૧૨૨ એ કોઈ વિસાતની ૨૬મ જ ન લાગે; એમ મહાપુરુષોએ જે જાલિમ કષ્ટ વેઠ્યાં આપત્તિ-અગવડ ભોગવી, એની આગળ આપણાં કષ્ટ આપત્તિ-અગવડ કશી વિસાતમાં ન લાગે. દુઃખનાં રોદણાં શું રોયા કરો ? ગણિતના આ હિસાબ માંડો.

વાંચન કરી કરીને મહાપુરુષોની નોંધી લીધેલી અનેક આપત્તિઓની એક નોટ વાચવા યાદ કરવા પર આ આપણી આપત્તિ-અગવડ-કષ્ટમાં ચિત્ત સમાધિ રાખવાની વાત થઈ.

(૨) મહાપુરુષોનાં સુકૃતો-પરાક્રમોની નોંધ શું આપે ? :-

એવા ચરિત્રો વાંચી વાંચીને મહાપુરુષોએ કરેલા સુકૃતો અને પરાક્રમોની નોંધ કર્યે ગયા હોઈએ, અને પછી એ નોટ વારંવાર વાંચીએ વિચારીએ તો એથી આપણા સુકૃત કેવા મામૂલી લાગે ? ત્યાં એના પર અભિમાન શા થાય ? નામના

૨૩૬ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“વાંચેલાનો પ્રયોગ”(ભાગ-૪૪)

શી કમાવાનો મોહ થાય ? કે સંતોષ વાળીને બેસવાનું મન શાનું થાય ? અથવા એ મહાપુરુષોનાં મહાન સુકૃત પરાક્રમો વાંચી આપણને સુકૃતની પરાક્રમની કેવી સરસ પ્રેરણા મળે ?

સુકૃત પરાક્રમોના દાખલા :-

દા.ત. વિમળશાહ મંત્રીએ ૧૮ કરોડ રૂપિયા ખર્ચીને બંધાવેલ દેલવાડા મંદિર, મંત્રી વસ્તુપાલ તેજપાલે કારીગરોને સાંજ પડ્યે પથ્થરનો ભૂકો પાડે એટલી મહેનતાણામાં ચાંદી જોખી આપી આપીને રૂપિયા સાડા બાર કોડના ખર્ચે બંધાવેલ દેલવાડા મંદિર, ધરણશાહ પોરવાલે ૮૯ કોડ રૂપિયાના ખર્ચે બંધાવેલ રાણકપુર મંદિર, ...એમ વિક્રમાદિત્ય રાજાએ કોડોના કોડો રૂપિયા ખર્ચી કાઢેલ સંઘયાત્રાઓ નજર સામે આવે, એ પરથી આપણા કોઈ સુકૃતમાં (૧) અભિમાન કે સંતોષ શાનો થાય ? (૨) કીર્તિની શી લાલસા રહે ? (૩) અથવા આપણને સુકૃતની કેવી સુંદર પ્રેરણા મળે ?

ભામાશાએ રાણા પ્રતાપ આગળ દેશ અને હિન્દુ સંસ્કૃતિ ટકાવવા માટે ૧૨-૧૪ વર્ષ પ્રતાપનું લશ્કર નભે એટલો પોતાનો લગભગ ભંડાર ઠાલવી દીધો.

રાજા કાશીનરેશે પ્રજાને યુદ્ધની હાડમારીથી બચાવવા ઈર્ષ્યાળુ દુશ્મન કોશલનરેશને પોતાનું રાજ્ય સોંપી દઈ પોતે જંગલમાં ચાલ્યો ગયો.

વાલી રાજાએ અભિમાનથી આજ્ઞા મનાવવા આવેલા રાજા રાવણ પર વિજય મેળવવા છતાં રાવણને માફી આપી, પોતાનું રાજ્ય પોતાના ભાઈ સુગ્રીવને રાવણની આજ્ઞા હેઠળ રાખી સોંપી દીધું, અને પોતે રાવણ પ્રસંગથી વૈરાગ્ય પામી, સંસાર ત્યાગ કરીને ચારિત્ર લઈ નીકળી પડ્યા અને માસખમણો સુધીની ઘોર તપસ્યાઓ આચરવા લાગ્યા.

આ કેવાં કેવાં અદ્ભુત સુકૃત-પરાક્રમ ?

એમ, શાલિભદ્રે માથે મહાવીર પ્રભુ એકલાને બદલે રાજા શ્રેણિક પણ માલિક છે, એને ખ્યાલ આવવા પર મનમાં વ્યગ્રતા અનુભવી કેવો પ્રભુ પ્રત્યેનો અનન્ય શરણભાવ ! મનને ખૂબ લાગી આવ્યું,

બોલો તમારે પણ માથે પ્રભુ સિવાય માલિક, કે સત્તાધીશ કેટલા કરવા પડે છે ? તો પ્રભુની પ્રત્યે એવો શરણભાવ છે કે મારે તો માલિક એક ભગવાન જ ? આ વળી બીજા ત્રીજાને ક્યાં માલિક કરવા પડે છે ? મનને લાગી આવે છે ખરું ? મન કશી વ્યગ્રતા અનુભવે છે ? ના, કોઈ શેઠ માલિક સારું રળાવી આપતો હોય, કોઈ ઓફિસર સત્તાધીશ પરમિટ વગેરેની સારી સગવડ કરી આપતો હોય પછી ભલેને લાંચ ખવરાવીને તે એ શેઠ એ ઓફિસર વહાલાહેમ માલિક

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો” (ભાગ-૪૪) ૨૩૭

લાગે છે. તો પ્રભુ પ્રત્યે અનન્ય શરણભાવ ક્યાં છે ?

અરે ! પ્રભુ પ્રત્યે અનન્ય તો નહિ, પણ બીજા પત્ની-પુત્ર શેઠ વગેરેના જેટલો ય શરણભાવ છે ખરો ? મનને જે એમ લાગે છે કે મારે આ પત્ની આધાર છે, પુત્ર આધાર છે. શેઠ આધાર છે. એવું મારે પ્રભુ આધાર હોવાનું મનને લાગે છે ખરું ? જુઓ એમને એમ હા નહિ કહેતા ? પેલા બધા કેવા આધાર ભૂત લાગે છે, ને એ લાગ્યા પછી એમની પાછળ કેવો હોંશે હોંશે અઢળક ભોગ અપાય છે ? એમના પર કેટલો પ્રેમ ઉછળે છે ? એમની બિમારી વગેરેમાં મન કેટલું આકુળ-વ્યાકુળ થાય છે ? એની તુલનામાં ભગવાન માટે વિચારજો ભગવાનની પાછળ એટલો બધો અઢળક ભોગ હોંશે હોંશે અપાય છે ખરો ? એવો ભારે પ્રેમ ઊછળી પડે છે ? મંદિરમાં ભગવાનના પખાળમાં ખાસું દૂધ ને થોડું પાણી નહિ, પણ ખાસું પાણી ને નામનું દૂધ જોઈ મનને લાગી આવે છે ખરું ? એમ અતિ અલ્પ કેશરવાળા ચંદન મેલાં અંગ લૂંછણા તે ય ભીનાલય, પ્રભુના અંગે આંગી વરખ નહિ, આવું બધું એક નોકરને પીરસાય એવું ભગવાનને પીરસાતું જોઈ મન ખિન્ન થાય છે ખરું ? ભગવાન ભારે આધાર લાગે છે ને ? છેવટે અંતે એ જ મારે શરણ છે એવું લાગે છે ને ?

આધાર શરણ લાગ્યા શેને કહેવાતું હશે ? શબ્દથી તો બોલી કઢાય કે મારે પ્રભુનું શરણ છે, મારે પ્રભુ આધાર છે, એમાં ક્યાં પૈસા લાગે છે ? પરંતુ શરણ લાગવા પર માથે કાંઈ ભાર જવાબદારી આવે ? દિલ કાંઈ ભોગ આપવાનું જરૂરી માને ? દિલમાં હેત ઊભરાય ? જેવું પરિવારને એવું ભગવાનને ન દેવાતાં દિલ દુઃખી રહે ?

જ્યારે ભગવાન પર હૈયામાં હેત ઊભરાતું હોય ત્યારે તો એમની સામે દુનિયા તુચ્છ અસાર માલ વિનાની લાગે.

બોલો, પ્રભુ એવા શરણ એવા આધાર લાગે છે ? ન લાગતા હોય તો લગાડો. આ ઉત્તમ માનવ જન્મ અને માનવ મન એ માટે છે કે પ્રભુ એ અનન્ય શરણ અનન્ય આધાર લગાડી દઈએ. ધન એટલા માટે છે કે એમની ભક્તિમાં ભારે વરસાવતા રહીએ. હૈયું એટલા માટે છે કે મન એમના પર અઢળક હેત ઊભરાવતા રહીએ. માનવ તન-મન-ધન-ઈંદ્રિયો અને હૈયાનો આ સદુપયોગ કરી લો. કરો, એ બધું એક વાર હાથમાંથી સરકી જવાનું છે. આ ઉત્તમ સાધનો ગુમાઈ ગયા પછી એ ક્યાં કરશો ?

શાલિભદ્રે પ્રભુને એક માલિક ધાર્યા છે, એ જ શરણ ને એ જ આધાર માન્યા છે. એટલે હવે માથે શ્રેણિક માલિક હોવાનું જાણવા મળતાં મન દુભાય છે.

૨૩૮ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“વાંચેલાનો પ્રયોગ” (ભાગ-૪૪)

વ્યગ્ર થાય છે. પાછું એમ વ્યગ્ર થઈને બેસી રહેતું નથી. મન ચડ્યું ત્યાગની ભાવનામાં જોજો, કેવા વૈભવ છતાં ? દેવાંગના સમી ઉર રમણીઓ અને દેવતાઈ જર-ઝવેરાત-વસ્ત્ર-ખાનપાનાદિની મોજ વખતે સર્વત્યાગની ભાવના થાય છે !

શાલિભદ્રના મનને થયું કે જો મહાવીર પ્રભુને એકને જ સ્વામી તરીકે રાખી મારે એમના જ સેવક બન્યા રહેવું હોય, તો આ નાશવંત અને ઠગારા-ભોગ-સુખોની લંપટતા ખોટી છે. આ મને જીવનના સરવાળે શું પરખાવવાના હતા ? પ્રભુનાં ચરણે બેસી સર્વ પાપના ત્યાગ પૂર્વક મારા પ્રભુએ ખુદે કરેલી ધોર તપ અને ઉગ્ર સંયમની આરાધના નજર સામે રાખી, મહાતપ અને ચારિત્ર માર્ગની આરાધના કરી લઉં તો આ સુંદર માનવભવનો સુંદર સાર પામી જઉં; અને જે કર્મની પરાધીનતાએ આ મારા જેવા જ બે હાથ બે પગવાળા રાજાની ગુલામી ઉપરાંત મૃત્યુ સમયે એકાએક સર્વ વૈભવ તથા ભોગ સુખોનો અંત છે, તથા પુનઃ જન્મ-પુનઃ મરણની વિટંબણા ઊભી રહેવાની છે, એ કર્મબંધોનો સર્વનાશ કરી દઉં.’

બસ, ઊઠ્યા આ વિચારથી. વહાલસોયી માતા, પ્રેમાળ ચરણસેવિકા દેવાંગના સમી ઉર યુવાન પત્નીઓ અને દેવતાઈ નિત્યનવી નવાશું પેટીના દિવ્ય જર-ઝવેરાત પોશાક અને ખાનપાન આદિના સુખોને એક તણખલાની જેમ તિલાંજલિ આપી દીધી; પ્રભુની પાસે ચારિત્ર-જીવન સ્વીકારી લીધું. હવે તો કાયાનો પણ મોહ નથી રાખવો, એટલે છઠ્ઠ અઠ્ઠમ અઠ્ઠાઈ પાખમણ અને માસખમણ સુધીની ધોર તપસ્યા સાધવા લાગ્યા. એમાં વળી મનને પણ આડાઅવળા વિકલ્પોમાં નથી જવા દેવું એટલે દિનરાત શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયનો લગાતાર પુરુષાર્થ કર્યો ગયા. ત્યાગ અને તપથી થોડા જ સમયમાં કાયા સાવ ખખડી જતાં અંતે જીવન પર્યંતનું અનશન ઝુકાવી દીધું ! શાલિભદ્રનાં આ કેવાં પરાક્રમ ?

ચારિત્રો પરથી જેમ આપત્તિના પ્રસંગો અને એમાં ભવ્ય સમાધિના આત્મ-પરાક્રમના અનેક મહાન પુરુષોના દાખલા એક સાથે નોંધાયેલા વાંચવા મળે એમ સંપત્તિના પ્રસંગમાં પણ ત્યાગ વૈરાગ્યના ભવ્ય પરાક્રમના આવા શાલિભદ્ર વગેરેના દાખલા નોંધાયેલા વારંવાર વાંચવા-વિચારવા મળે. એથી કમમાં કમ પોતાની તુચ્છ સંપત્તિ પરના મદ અભિમાન પડતા મૂકાઈ જાય. ઉપરાંત વૈરાગ્ય, શક્ય ત્યાગ-દાન-પરમાર્થ ખીલી ઉઠે; ને પાપોનો ત્યાગ થતો આવે. મનને એમ થાય કે એમણે સર્વપાપ છોડ્યા, તો હું શું થોડા ય પાપ ન છોડું ?

ત્રીજી નોંધ ભાવનાઓની :-

(૩) ચરિત્રો પરથી અલગ અલગ નોંધમાં ત્રીજી નોંધ મહાન આત્માઓએ અવસર અવસરે ચિંતવેલી શુભ ભાવનાઓની નોંધ મળે. દા.ત.

સનત્કુમાર ચક્રીની રોગ પર ભાવના :-

સનત્કુમાર ચક્રવર્તીએ, શરીરમાં સોળ રોગ એકી સાથે ઉત્પન્ન થઈ જતાં, શું વિચાર્યું ? શી ભાવના કરી ? આવી કે ‘આ રોગો એ તો થર્મોમિટર છે, તાવદર્શક છે. એ આત્માની અંદરના કર્મતાવને બતાવે છે. તો પછી, થર્મોમિટર-ને ઝાટકીને એની ડીઝી ઉતારવા કરતાં અંદરના તાવની ડીઝી ઉતારવા દે. એ ઉતારવાને માટે અહિંસા, સંયમ અને તપ એજ ઉપાય છે; તો એ જ ઔષધોપચાર કરવા દે.

એમ, રોગો એ તો મારા મિત્ર છે. એ આવ્યા તો ભલે આવ્યા કેમ કે એ છે ત્યાં સુધીમાં કર્મશત્રુનો નિકાલ થતો રહેશે. એ ખંધા કર્મશત્રુ આત્મા પર ચિટકી પડેલા, તે આવા રોગ સહ્યા વિના જાય નહિ, તો સારું છે આ રોગો દ્વારા કર્મનો નિકાલ અહીં જ થતો જશે.

એમ, એકાએક રોગો આવ્યા એટલે કાયાનો વિશ્વાસ ખોટો; તો પછી છ ખંડની ઠકરાઈ નવનિધિના ખજાના અને સુંદર રૂપવાળી રાણીઓ વગેરે પરિવારના વિશ્વાસ શી રીતે સાચા હોય ? આ વિશ્વાસ પણ ખોટા માટે મૂક આ વિશ્વાસઘાતીના સંગ.’ આ સનત્કુમાર ચક્રવર્તીની ભાવના.

એમ સીતાજીનો રામે જંગલમાં ત્યાગ કરાવ્યો એ વખતે એમણે કરેલી ભાવનાની નોંધ થાય. એવી રીતે પછીથી અગ્નિ પ્રવેશનું દિવ્ય કર્યા બાદ જયજયકાર થઈ બહુ મોટા માનપૂર્વક ઠરીઠામ બેસવાનો અવસર આવ્યો ત્યારે સંસારત્યાગની કરેલી શુભ ભાવનાની નોંધ થાય.

વાલી રાજાએ રાવણને હરાવ્યા પછી કરેલી વૈરાગ્ય અને ત્યાગની ભાવના નોંધાય.

આબૂના મંદિરનું કામ ઠબુક ઠબુક બહુ ધીરી ગતિએ થવા પર અનુપમાએ વસ્તુપાળને આપેલ ચીમકી ઉપર વસ્તુપાળે કરેલી ભાવનાની નોંધ થાય.

વિજય શેઠ કૃષ્ણપક્ષના બ્રહ્મચર્યના પોતે કરેલ નિયમની વાત કરતાં, પરણીને હમણાં જ આવેલી અને પોતાને શુક્લ પક્ષના બ્રહ્મચર્યના નિયમવાળી વિજયા શેઠાણીએ કરેલી ભાવના; એમ પછીથી વિજયશેઠે કરેલી ભાવનાની નોંધ કરાય.

ધરણશેઠને નલિનીગુલ્મ વિમાન સ્વપ્નમાં દેખાયું તો જાગીને એના જેવું જિનમંદિર કરાવવાની કરેલી ભાવના નોંધાય.

મેઘકુમારના જીવ હાથીએ સસલાને બચાવવા જે ભાવના કરી; બચાવવા અઢી દિવસ પોતાનો પગ ઊંચો રાખી પછી પડી જતાં ભૂખે તરસે મરવાનું આવ્યું એ વખતે કરેલી ભાવનાની નોંધ કરાય.

આવી આવી તો ઢગલાબંધ ભાવનાઓની નોંધ એકજ નોટમાં સળંગ વાંચવા વિચારવા મળે. એના પર આપણા દિલમાં કેવી કેવી દાનની ત્યાગની શીલ વ્રત નિયમની તપસ્યાની ક્ષમાની વગેરે વગેરે ભાવનાઓ ઊઠે ?

મનને સ્વચ્છ કરવું છે ? તો આ કરો. મહાન પુરુષોએ જુદા જુદા પ્રસંગોમાં જે ભાવનાઓ કરી એને આ રીતે પહેલાં નોટમાં એકત્રિત કરી એને વારંવાર વાંચી કંઠસ્થ જેવી કરો.

ઘણી ભાવનાઓ યાદ કરવાની રીત :-

એટલી બધી શે કંઠસ્થ થાય ?' એમ પહેલેથી ગચ્ચાં મૂકતા નહિ. પહેલાં બે જ ભાવનાને મનમાં યાદ કરો. પછી ત્રીજી ભાવના લઈ એને મનમાં રટી લઈ પછી પૂર્વની બે રટેલી સાથે એને યાદ કરો એક વાર, બે વાર ત્રણ વાર.....ત્રણેને સાથે યાદ કરો. પછી વળી ચોથી ભાવના યાદ કરી લઈ ચારને ઘુંટો એ કરતાં કરતાં પાંચમી, છઠ્ઠી...એમ વધુને વધુ યાદ થતી જશે. એમાં ય પહેલી ચારને એ કે બાજુ રહેવા દઈ નવી ચાર ભાવના તૈયાર કરવાની. પછી પૂર્વની ચાર, અને આ ચાર, એમ આઠ સંભારી જવાની. આ રીતે યાદ કર્યે જતાં ચાર ચારના કેટલાય જોડકા કંઠસ્થ થઈ જશે, આ એક દિવસનું કામ નથી, હો, રોજ રોજ જેમ થોડી થોડી લખાતી જાય તેમ તેમ યાદ કરતા રહેવાનું; અને બીજા પૂર્વના દિવસોની યાદ કરી આ દિવસની નવી કંઠસ્થ કરવાની. આમ રોજ ૨, ૩, કે ૪ ભાવના વધારતા જાઓ, પછી જુઓ એક જ મહિનામાં કેટલો ભંડોળ ભાવનાઓનો ભેગો થાય છે. મનમાં સળંગ ચાલે એટલે તો એક સારા ચિંતનનો માલ તૈયાર થયો. એ પછી તો ગમે ત્યાં જરા મન નવરું થયું કે એને આ ભાવનાઓનાં સ્મરણમાં કામે લગાડો, પછી જુઓ કે એની મન પર કેવી કેટલી ચમત્કારિક અસર થાય છે ! મન કેવું સ્વચ્છ બનતું આવે છે !

મન સ્વચ્છ એટલે સમજો છો ?

મન સ્વચ્છ એટલે કે જેમાં હાયવોચ, સંકલ્પ વિકલ્પો, ભય, ઈર્ષ્યા-મદ-માયા, કામ-ક્રોધ-લોભ, હતાશા કે હરખના ઉન્માદ વગેરે કશું ન હોય. એ બધું મનની અસ્વચ્છતા છે. જીવનનો એકેક દિવસ તપાસો તો એમાં કેટલી ય અસ્વચ્છતા ચાલતી દેખાશે. આથી શું સુખશાંતિ છે ? યા શું જીવનની શોભા છે ? જીવનની મંગળમયતા છે ? ના તો પછી એ ચલાવ્યે રાખવામાં મન દુભાતું નથી ? ભલે ને પૈસાના ઢગલા હોય, કે મોટા પરિવાર પર ઠકરાઈ હોય, યા દુનિયા બહુ સન્માનતી હોય, પરંતુ જો તમારા દિલમાં ગમે તે ભય, શંકા, સંતાપ વગેરે ચાલ્યા કરતા હોય તો જીવનની એથી શી વડાઈ ? જીવનની વડાઈ સ્વસ્થતાથી શાંતિથી

છે, ને એ મન સ્વચ્છ હોય તો બની આવે.

મનની સ્વચ્છતા માટે શુભ ભાવનાઓ એ સાબુનું કામ કરે છે. મનમાં એ ચાલ્યા કરે તો મન ધોવાતું આવે છે. સ્વચ્છ થતું આવે છે. આ શુભ ભાવનાઓ પૂર્વના મહાન પુરુષોના જીવનોમાંથી મળી રહે છે. એ તારવી તારવીને નોટમાં એકત્રિત કરી રાખી અભ્યસ્ત કરી રાખી હોય તો મનમાં એને વારંવાર પલોટી શકાય.

(૪) ચોથી નોંધ સુવચનોની :-

જીવનચરિત્રો પરથી એવી એક તારવણી, મહાન આત્માઓએ જુદા જુદા પ્રસંગે જે ભવ્ય વચન ઉચ્ચાર્યા હોય, એની થઈ શકે. એ પણ આપણને અવસરે શું બોલવું કેમ બોલવું, કેટલું બોલવું વગેરે ઘણું ઘણું શિખવી જાય છે.

દાખલા તરીકે જુઓ કે :-

વાલી રાજાના બોલ :-

વાલી રાજાએ રાવણ જ્યારે એને આજ્ઞામાં આવી જવાનું કહ્યું, ત્યારે શો જવાબ આપ્યો ? આ જ કે તારા અને મારા પૂર્વજોને મિત્રતાનો સંબંધ ચાલ્યો આવે છે; તે રાખવા હું તૈયાર છું બાકી સ્વામી સેવકભાવનો લોભ શા સારુ કરે ? વાલી રાજા પાસે જબરદસ્ત બળ છે, પરંતુ એથી કોઈ ઉદ્ધત, ઉછાછળાં અભિમાનભર્યા બોલ કાઢવા નથી. કોઈ પણ ત્રાહિતને આ યોગ્ય વચન લાગે. રાવણે એ ન સ્વીકાર્યા, તો એને અંતે પસ્તાવું પડ્યું.

રાવણ લડવા આવ્યો ત્યાં પણ વાલીના કેવા સુદંર બોલ ! એ કહે છે જો રાવણ ! તું ય શ્રાવક છે અને હું પણ શ્રાવક છું ઝગડો આપણા બેને છે, લશ્કર લશ્કરને નહિ. તો આપણા બંનેના વિવાદમાં નાહક બીજા નિર્દોષ મનુષ્યોનો સંહાર શા સારુ આપણે શ્રાવક થઈને થવા દેવો જોઈએ ! આપણે બંને એકલાં જ લડી લઈએ.'

આવા અવસરે શ્રાવક શું બોલે તો યોગ્ય ગણાય એ આમાંથી શીખવા મળે છે.

ચેડારાજાના બોલ :-

ચેડા મહારાજાએ પણ કોણિકે હલ્લ વિહલ્લને સોંપી દેવા કહ્યું ત્યારે કેવા યોગ્ય બોલ કહ્યા ? એમણે કહ્યું-

‘હલ્લ વિહલ્લ મારા શરણે આવેલા છે. એક શ્રાવક શરણાગતનો દ્રોહ કેમ કરી શકે ? તારે એમની પાસેથી દેવતાઈ હાર અને સેચનક હાથી જોઈતો હોય તો એ કહે છે તેમ રાજ્યમાંથી એક ભાગ એમને આપ, તો એ તને સોંપી દેવા તૈયાર છે. બાકી તું અન્યાયથી એ માગે, તો શી રીતે એ તને દે ?....’

સીતાના બોલ :-

સીતાને રામે જંગલમાં મૂકાવી દીધી ત્યારે સીતાએ રામને સંદેશામાં કેટલા બધા ભવ્ય બોલ કહેવરાવ્યા છે ! ‘હું જંગલમાં મૂકાઈ એમાં તમારો નહિ કિન્તુ મારાં પૂર્વના અશુભ કર્મનો દોષ છે. પરંતુ લોક નિંદાથી તમે ભલે મને છોડી, પણ કાલે ઊઠીને લોક તમારા ધર્મની નિંદા કરે, તો ય આ ધર્મને તમે છોડતા નહિ, મને છોડવામાં તમારો મોક્ષ નહિ અટકે, પણ જૈન ધર્મ છોડવામાં તમારો મોક્ષ જરૂર અટકી જશે. આ બોલમાં કેવો ધર્મપ્રેમ અને દ્રોહ કરનાર પતિ ઉપર પણ એક આત્મીય જન તરીકેની લાગણી નીતરી રહી છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૨૦, અંક-૨૭, તા. ૧૮-૩-૧૯૭૨

શ્રીપાલકુમારનું રાજ્ય કાકા અજિતસેને બથાવી પાડેલું, અને નાના બે વર્ષના શ્રીપાલને એ મારી ન નાખે એટલા માટે માતા બાળને લઈને ભાગેલી. પણ હવે શ્રીપાલ મોટી ઉંમરના અને દસ આજ્ઞાંકિત રાજાઓને ફોજ સહિત સાથે લઈ કાકા અજિતસેન ઉપર ચડી આવ્યા, પરંતુ લડાઈ લડતાં પહેલાં કહેવરાવ્યું, આ, કે -

શ્રીપાળના બોલ :-

‘કાકાજી ! તમે આટલા વરસ મારું રાજ્ય સંભાળી રાખ્યું એ તમારો ઉપકાર માનું છું પણ હવે આ ભત્રીજો મોટો થઈ ગયો છે તે એ રાજ્ય સંભાળી શકશે. તેથી હવે તમારે કષ્ટ લેવાની જરૂર નથી; રાજ્ય સોંપી દઈ નિરાંતે આપ આત્મહિતની સાધના કરો.’

આ બોલમાં કેવી સૌમ્યતા કૃતજ્ઞતા અને ઔચિત્ય ઝળહળે છે !

કૃષ્ણ વાસુદેવની દ્વારિકા દ્વૈપાયનદેવે બાળી મૂકી. માત્ર કૃષ્ણ અને બળદેવ બે જ જણ બળતા બચી ગયા ને પહેર્યે લૂગડે ચાલી નીકળ્યાં જંગલમાં. ત્યાં કૃષ્ણ મોટાભાઈને કહે છે, ‘ભાઈ ! આ શું થઈ ગયું ? આપણે ત્રણ ખંડના સમ્રાટ રાજા આજે રખડતા ભિખારી ?

બળદેવના બોલ :-

બળદેવજી કહે છે- ‘કૃષ્ણ ! પ્રભુની વાણી મિથ્યા ન થાય. બાકી હવે બની ગયેલ હકીકત પર શોક કરવો રહેવા દે. ભવિતવ્યતાના નિર્ધારિત ભાવ કોણ મિથ્યા કરી શકે છે ? હવે તો આપણે વર્તમાન સમયને ધર્મશ્રદ્ધા અને શુભ ભાવથી સારો બનાવવો રહ્યો એમાં જ આપણી બુદ્ધિમત્તા. દેવતા બધું બાળી શક્યો છે, પરંતુ આપણી બુદ્ધિને થોડી જ બાળી શક્યો છે ? તો એ આપણને જ સર્વાલક સ્વાધીન બુદ્ધિમાં મદર્નગીથી આપણાં જ ઉપાર્જેલા કર્મનાં ફળને કેમ વધાવી ન

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૪૩

લેવા ? બુદ્ધિમાં શા સારુ રાંડીરાંડ અબળાની જેમ રોટણાં ઘાલવા ? જિનેશ્વરદેવ પ્રત્યેની ભક્તિના ભાવ કેમ ન વધારવા ?

ભયંકર આપત્તિ વખતે બળદેવજીના આ કેવા તત્ત્વપૂર્ણ બોલ છે ! કેવા ઉત્સાહવર્ધક અને સત્કર્તવ્ય પ્રેરક બોલ છે.

ભોજકુમારને કાકા રાજા મુંજે ભત્રીજો બહુ લોકપ્રિય બન્યો છે તો રખેને એ મને પદભ્રષ્ટ કરી રાજ્ય લઈ લે તો ?’ એ ભયથી દિવાન દ્વારા મારા સાથે મારી નખાવવા મોકલ્યો પણ દિવાન ડાહ્યો છે, એ આ નરરત્નનો નાશ કરવા નથી ઈચ્છતો; એટલે મારાને ખાનગી કહી દીધું છે કે ‘ભોજને જંગલમાં લઈ જઈ રાજાના હુકમનો અમલ કરવાનું કહી ભોજ શું કહે છે એ સાંભળી લેજે, ને પછી ભોજને ગુપ્તપણે પાછો લઈ આવી મારા ભોંયરામાં દાખલ કરી દેજે’ મારો એ પ્રમાણે એને લઈ જઈ રાજાનો હુકમ કહે છે.

હવે ભોજકુમારના યોગ્ય બોલ જુઓ.

ભોજ માથું નમાવી કહે છે, ‘તો પછી ચલાવ તારી તલવાર આ મારી ગરદન પર મહારાજાનો હુકમ હું એમનો અતિપ્રિય અને વિનીત પુત્ર જેવો ન માનું, તો પછી પ્રજા શી રીતે માનશે ?’

ભોજના કેવા વિનયભર્યા અને સ્વસ્થતાભર્યા બોલ ? એ કુદરતનું સત્ય રજૂ કરે છે કે વડિલનું વચન અતિ નિકટનો માણસ ન પાળે તો દૂરના તો શે પાળે ? માટે પૂછે છે, તો તમારે મહારાજાને કંઈ સંદેશો કહેવો છે ?’

ભોજ કહે,- સંદેશો એટલો કહે જે કે મોટા મોટા યુધિષ્ઠર અને બળી રાજા કે ચક્રવર્તી રાજાઓ જેવા પણ કોઈ જ મરીને આ પૃથ્વીને સાથે નથી લઈ ગયા, પણ મને લાગે છે કે તમે મરતી વખતે આને સાથે લઈને જવાના હશો.’

જુઓ આમાં પણ કોઈ દીનતાની વાણી નથી કે હું તો તમારો કેટલો બધો વિનય અને અદબ જાળવનારો ! ત્યારે તમે મારો આ દ્રોહ કરો છો ? વગર ગુને મને મારી નખાવો છો ? ‘ના, કોઈ દીનતાનું વચન નહિ, પણ રાજ્યલોભમાં અંધ બનેલા કાકાને એક ચિમકી કે મોટા માંધાતા તો મરીને રાજ્ય સાથે ન લઈ ગયા, પણ તમે મરીને રાજ્ય સાથે લઈ જવાના હશો તેથી જ આ આશ્રિતનો દ્રોહ કરો છો. પરંતુ સમજી રાખો કે તમારી સાથે પણ આ રાજ્ય સંપત્તિ નથી આવવાની, તો એની ખાતર હવે પછી આવા કોઈ પાપ કરશો નહિ. નહિતર રાજ્ય તો અહીં રહેશે, પણ પાપ સાથે ચાલશે.

ભોજના બોલમાં જગતને માટે કેવો સુંદર બોધ પાઠ સમાયેલો છે કે

જે માન-મર્તબા અને વૈભવ વિલાસ એકવાર મૂકીને જ મરવાનું છે, ને જે

૨૪૪ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“વાંચેલાનો પ્રયોગ”(ભાગ-૪૪)

સાથે નથી જ ચાલવાનાં એની ખાતર કાળાં પાપ શા સારુ કરવાંકે જે સાથે જ ચાલવાના ?

માણસ જો આ બરાબર સમજી રાખે તો પાપ બુદ્ધિ અને પાપાયરણથી તેમજ મદ અને માયા પ્રપંચથી જાતે જ જાતની બરબાદી કરતો અટકી જાય

જ્યારે ધર્મનો ઉપદેશ સંભળાવનાર મળે ત્યારે તમે જ કહો છો ને કે આ સમજમાં તો બધું આવે છે, પણ એનો અમલ કેમ નથી થતો ? પરંતુ સાથે આ જો સમજી રાખો કે

ધર્મના ઉપદેશ પર અમલ નહિ થવાનું કારણ લક્ષ્મી લાડી અને વિષયોની આંધળી આસક્તિ છે; અને આ અંધ આસક્તિથી જાતે જ પોતાની બરબાદી સર્જવાનું થાય છે. એ લક્ષ્મી વગેરે તો અહીં જ રહેવાના, ને અંધ આસક્તિના ઘોર પાપનાં પોટલાં સાથે ચાલવાનાં.

જો આ સમજો, તો એ આસક્તિ ઓછી કરી ધર્મ આચરવા. ભોજકુમારના બોલમાં કેવો સુંદર બોધપાઠ છે !

ભરત ચક્રવર્તીને હજી ૯૯ ભાઈ આજ્ઞા નીચે નથી આવ્યા તેથી ચક્રવર્તી શસ્ત્રશાળાની બહાર ઊભું રહે છે. પણ અંદર પ્રવેશ નથી કરતું સુષેણ સેનાપતિ ભરતને એ સમજાવીને કહે છે કે હવે ચક્રવર્તી અંદર લેવું હોય તો ભાઈઓ સાથે લડીને એમને આજ્ઞાવશ કરી લો.’ ત્યારે જુઓ ભરત શું કહે છે,-

ભરતના યોગ્ય બોલ :-

ભરત કહે છે, શું ? ભાઈઓ સાથે લડવાનું ? એટલે કદાચ એ યુદ્ધમાં ખપી ય જાય, તો શું મારે એમને મારી નાખવાના ? મારે એ મોખ નથી. રાજ્ય સુખ પણ જે ભાઈઓ વગેરે કુટુંબને સાથે રાખીને જ માણી શકાય. એમને જ મારી નાખ્યા પછી સુખ શું માણવાનું ? ભલે ચક્ર બહાર રહે; ભાઈઓ સાથે મારે લડવું નથી.’

ભરત ચક્રવર્તીના બોલમાં કેવો વિવેક ભર્યો છે !

પ્ર.- તો પછી ભરતે કેમ લડવાની તૈયાર કરી ?

ઉ.- એનું કારણ, સેનાપતિએ ઊંધા કાન પકડાવ્યા. સેનાપતિ કહે,- “સાહેબ ! આ કાંઈ સ્વાર્થ માટે નથી લડવાનું. આમાં દૃષ્ટિબિન્દુ બીજું છે. આપ આવો અસાધારણ દિગ્વિજય કરીને આવ્યા, છતાં આ નાના ભાઈઓમાં આટલો ય વિનય નથી કે ‘લાવો મોટાભાઈ પાસે જઈને એમનાં ગજબના પરાક્રમ માટે અભિનંદન કરી આવીએ.’ આ અવિનયથી પિતાજીના નિર્મળ ફળને કલંક લાગે છે. તેથી ભાઈઓને આપે વિનય શીખવવાની ફરજ છે. એ ફરજ અદા કરવા માટે

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૪૫

પહેલાં શાંતિથી એમને કર્તવ્યનું ભાન કરાવવું, અને તેમ છતાં જો એ કર્તવ્ય સમજવા તૈયાર ન હોય, તો બળથી પણ એમને કર્તવ્યની સમજ કરાવવી જોઈએ.’

સેનાપતિના આ ચાલાકીભર્યા બોલ પર ભરત ભોળવાયા, અને એ રીતની સમજ આપી દૂતને ભાઈ પાસે મોકલ્યો. બાકી પૂર્વના એમના બોલ દૃઢ્યના જ હતા અને સુયોગ્ય હતા.

ચરિત્રશાસ્ત્રોમાં તો ઠામઠામ આવા યોગ્ય બોલ મહાન આત્માઓના મુખમાં મૂકાયેલા પડ્યા છે. એ બધા બોલને જો એક નોટમાં નોંધી નોંધી એકત્રિત કરો અને એ વારંવાર વાંચતા રહો, તો એક તો અવસરને યોગ્ય શું શું બોલવું જોઈએ, એ ખૂબ શીખવા મળે, તેમ જ બીજું એ કે એ વચનોમાંથી ઘણી હિતશિક્ષા તારવી શકાય.

આપણી મૂળ વાત એ પર ચાલે છે કે તેવાં તેવાં નિમિત્તો આવી પડતાં આપણે રાગ દ્વેષ મદ-મોહ-મત્સર વગેરે ખરાબીઓ ચિત્તમાં ઊઠતી કેમ અટકાવી શકીએ ? એના ઉપાય શા શા ? એમાં આ ઉપાયની વિચારણા થઈ રહી છે કે શાસ્ત્રોનું વાંચન શું કરવાનું ? તો કે પહેલું સહેલામાં સહેલું કાર્ય આ કે મહાપુરુષોનાં ચરિત્ર વાંચતા જવા અને સાથે સાથે જુદી જુદી નોટમાં એમના આપત્તિ પ્રસંગો, એમની સંપત્તિ સમૃદ્ધિઓ, એમણે કરેલી શુભ ભાવના તથા અવસરે એમણે ઉચ્ચારેલા સુયોગ્ય બોલ નોંધતા જવાનું; એને વારંવાર વાંચતા રહેવાનું અને એવું મુખપાઠ કરી લેવાનું પછી એ મનમાં સળંગ ચાલ્યા કરે.

નોંધથી બીજાને પણ સમાધિ આપી શકાય :-

આ મહાપુરુષોની આપત્તિ, સંપત્તિ, વગેરે એકેક ચીજ થોકબંધ યાદ હોય એનો અદ્ભૂત પ્રભાવ જુઓ કે આપણે તો શું, પણ બીજો કોઈ કશી આપત્તિ આવવા પર મુંઝાતો હોય એને આપણે પાસે બેસીને શાંતિથી કહી શકીએ કે

જુઓ ભાઈ ! તમારે આપત્તિ ખરાબ આવી. તો હવે સાથે એ જુઓ કે પૂર્વ પુરુષોને કેવી કેવી આપત્તિઓ આવેલી અને એમાં એમણે કેવું ધૈર્ય અને કેવી તત્ત્વ વિચારણા રાખેલી.

એમ કહીને પછી આપણે મુખપાઠ જેવી કરેલી મહાન આત્માઓ પરની આપત્તિઓ લાઈનસર કહેવા માંડીએ અને સાથે એમણે દાખવેલ ધૈર્ય અને રાખેલ તત્ત્વ સમજ પણ કહેતા જઈએ, તો સામા માણસને કેટલી બધી રાહત મળી જાય ? કેવી એના ચિત્તને સમાધિ મળે ?

એમ ને એમ એકલું એટલું જ કહીએ કે ભાઈ ! હિંમત રાખો, બન્યું હવે ન બનવાનું થવાનું છે ? તો પછી ફોગટ ચિત્તકલેશ શા માટે ? હવે ધીરજ રાખો;

૨૪૬ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“વાંચેલાનો પ્રયોગ”(ભાગ-૪૪)

આટલું કહીએ એથી કાંઈ મુંઝાઈ હતાશ થઈ ગયેલા સામાને રાહત ન મળે. પરંતુ જો પૂર્વ પુરુષોની આપત્તિના દાખલા પર દાખલા સંભળાવ્યે જઈએ, તો એથી સામાને હિંમત આવી જાય, મનને લાગે કે તો પછી મારે તે શી એવી મોટી આપત્તિ છે ? અને જે આપત્તિ આવી છે. એના પર હું પણ પૂર્વ પુરુષની જેમ તત્વ વિચારણા અને હિંમત રાખી શકું આમ એના મનને રાહત થઈ જાય.

દા.ત. કોઈને દીકરી કે પત્ની ગુજરી ગયાની આપત્તિ આવી, ત્યાં જો એને સગર ચક્રવર્તીના ૬૦ હજાર પુત્ર એક સાથે મરી ગયાની આપત્તિ સંભળાવીએ કૃષ્ણ વાસુદેવ ત્રણ ખંડના માલિકને દ્વારિકા બળી ગયા પછી પુત્રો અને પત્નીઓ બધું જ ગયાની આપત્તિ સંભળાવીએ, સુણાવીએ, રાજા હરિશ્ચંદ્રને રાજ્યપાટ ગયા પછી પત્ની તારામતી તથા પુત્ર રોહિત વેચાઈ જવાની આપત્તિ આવી તે વર્ણવીએ, સાથે એ બધાનાં ધૈર્ય અને સુયોગ્ય વિચારણાનાં વર્ણન કરીએ, તો સામાને કેટલી બધી હિંમત આવી જાય ?

(૫) પાંચમી નોંધ ઉપદેશોની :-

આમ મહાન આત્માઓની આપત્તિઓની સળંગ નોંધ મુખપાઠની જેમ તૈયાર હોય, સંપત્તિઓની, શુભ ભાવનાઓની તથા સુયોગ્ય બોલની સળંગ નોંધ મુખપાઠ હોય, એનો અલબેલો પ્રભાવ છે. એવી એક નોંધ મહાપુરુષોના ઉપદેશોની કરવાની એ પણ ઉપદેશોની કરવાની એ પણ ઉપદેશો નોટમાં થોકબંધ ભેગા થાય એ વાંચી વાંચીને કંઠસ્થ જેવા કરતા જવાય, અને પછી વારંવાર એનું સ્મરણ કરતા રહેવાય તો મન પર એની ખૂબ અસર પડે:-

નોંધોથી નિમિત્તો વખતે લાભ :-

એ નોંધો મુખપાઠ થઈ વારંવાર યાદ કરાય તો અનાદિના કેટલાય કુસંસ્કારો આત્મા પરથી ધોવાતા જાય, અને સુસંસ્કારો ઊભા થતા જાય. આના પરિણામે પછી પ્રલોભક કે ખોટાં નિમિત્તો આવી મળતાં ચિત્તમાં રાગ-દ્વેષાદિ ખરાબીઓ નહિ ઉઠે.

ત્યારે, ચરિત્રાંથોમાં થોકબંધ ઉપદેશો ભરેલા છે એ બધાને એક નોટમાં એકત્રિત કરવાના છે. ત્રિપષ્ટી શલાકા પુરુષચરિત્રમાં ચોવીસ ભગવાનના મુખમાં જુદી જુદી રીતના ઉપદેશ મૂકેલા છે. એવા આચાર્ય મહારાજો તથા મુનિમહારાજોના ઉપદેશ મૂકેલા છે. એ બધાની ટૂંકી યા વિસ્તારથી નોંધ એકજ નોટમાં સંગૃહિત થાય એ એક કેવો ખજાનો બને ?

બસ, નિમિત્તોમાં રાગ-દ્વેષાદિ ખરાબીઓથી બચવા અનેક ઉપાયો વિચાર્યા છે. એને અમલમાં મૂકી એ ખરાબીઓથી બચો, અને જીવનનો આ એક જબરદસ્ત લહાવો કમાઈ લો, એ જ મંગળકામના.

‘એકાદ પણ ધર્મસાધનાને મજબૂત પકડો’

‘મહાનલ ! એકજ દે ચિનગારી’ એટલે ? :-

કહે છે ને કે એકજ ચિનગારી બસ છે. પછી આગ વધતાં વાર નહિ. એટલે જ ભક્તજન પ્રભુને પ્રાર્થના કરે છે, ‘મહાનલ ! એક જ ભક્તજન પ્રભુને પ્રાર્થના કરે છે, ‘મહાનલ ! એકજ દે ચિનગારી.’

પ્રભુ વીતરાગ છે, એટલે કે રાગાદિ પ્રત્યે મહા અનલ છે, આગ છે. એમાંથી એક ચિનગારીરૂપ વૈરાગ્ય મળી જાય પછી તો એ વધતાં વધતાં વીતરાગતારૂપી મહા અનલે જઈ ઠરશે. એટલે જ કહેવાય છે કે જીવનમાં એક પણ નાને ગુણ લાવી બરાબર પકડી રાખો. એના પર આગળ જતાં મોટો ગુણ-વિસ્તાર થશે.

મહાપુરુષનાં જીવનમાં જુઓ તો દેખાશે કે એમણે પૂર્વભવે એક નાની સાધના બરાબર પકડેલી તો એમાંથી પછીના ભવે ગુણવિસ્તાર ધર્મ વિસ્તાર થઈ ગયો.

નયસારને જંગલમાં મુનિ પાસેથી દેવ-ગુરુ-ધર્મની ઓળખ મળી એ મરતાં સુધી બરાબર પકડી રાખી, તો પછી મરીચિના ભવે ભરતચક્રવર્તીના ગુણિયલ પુત્ર થયા, અને પેલો ધર્મવિવેક ફાલ્યો ફુલ્યો તે આદીશ્વર પ્રભુનાં સમવસરણનું નિમિત્ત મળતાં એના મનને થયું કે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૨૫, અંક-૩૫, તા. ૧૪-૫-૧૯૭૭

‘એકાદ પણ ધર્મસાધનાને મજબૂત પકડો’

સમવસરણ જોતાં મરીચિની વૈરાગ્ય વિચારણા :-

‘મારા દાદા ઋષભદેવ ભગવાને ધર્મ કર્યો એમાંથી આ સમવસરણ, આ ચાંદી-સુવર્ણ-રત્નમય ત્રણ ગઢ ! એના મથાળે પ્રભુને આ અષ્ટપ્રાતિહાર્ય ! દેવલોકમાંથી હોંશે હોંશે આ દેવદેવીઓનાં અહીં પ્રભુની સેવામાં આગમન ! આ પરસ્પર વિરોધી સિંહ-હરણ, સાપ-મોર ઉંદર-બિલાડી વગેરે જંગલી-શહેરી પ્રાણીઓનાં પણ શાંતિથી-મિત્રતાથી એક બીજાની પાસે બેસીને ટગર ટગર પ્રભુ-દર્શન અને પ્રભુની વાણીના શ્રવણ પર મસ્તક ડોલવાં !.... વગેરે ઐશ્વર્યનાં સર્જન થયાં તો

જો ધર્મના મૂળ પર જ ડાળપાંખરૂપી સંપત્તિ ઐશ્વર્યની ઝાકઝમાળતા સરજાય

એ ધર્મનો કેટલો ગજબ પ્રભાવ !

સંપત્તિ-ઐશ્વર્ય એ તો ધર્મમૂળ પર ડાળપાંખળાં. મારે પિતાજીના ઘરમાં રાજાશાહી વૈભવ વિષયોની સંપત્તિ એ પણ પૂર્વના ધર્મમૂળ પરનાં જ સર્જન છે, તો હવે મારે ધર્મરૂપી મૂળમાં વળગવું ? કે સંપત્તિરૂપ ઉપરનાં ડાળપાંખળાને વળગી બેસી રહેવું ? મૂળ સલામત તો ઉપરનું બધું સલામત માટે મારે ધર્મ જ મુબારક હો, ચારિત્રધર્મને જ હું સેવું. સંપત્તિ ઐશ્વર્ય તો આ દેવતાઓને પણ મળે, પરંતુ એમને ચારિત્રધર્મ ક્યાં મળે છે ? એ તો માત્ર આ મનુષ્યભવની જ લહાણ છે, મનુષ્યભવમાં જ મળી શકે. તો પછી મૂળભૂત ચારિત્રધર્મને જ કાં ન સેવું ?' બસ, નયસારના ભવમાં દેવગુરુ ધર્મની ઓળખ પર એની માત્ર લગન ઊભી કરેલી, તો અહીં મરીચિના ભવે એ વિસ્તરી અને ચારિત્રધર્મની આરાધનામાં જીવન ઝુકાવ્યું. ભરતચક્રીના બીજા પુત્રપૌત્રો તો હજી સમવસરણ પર ચઢી પ્રભુની વાણી સાંભળ્યા પછી વૈરાગ્ય પામી ચારિત્રધર્મ લેવાના અભિલાષી બનશે, પરંતુ આ મરીચિ તો સમવસરણનાં પગથિયા ચડતાં જ સંપત્તિ અને ધર્મનો વિવેક કરી વૈરાગ્ય પામીને ચારિત્ર લેવાનો ત્યાં જ સંકલ્પ કરી લે છે ! નયસારના ભવમાં એક નાના ગુણમાંથી આ કેવો જબરદસ્ત ગુણવિસ્તાર !! નાની ધર્મલગ્નમાંથ કેવો મોટો ચારિત્રધર્મ સ્વીકાર !

બસ, આ કરો, જીવનમાં એકાદ પણ ગુણને એકાદ પણ ધર્મને વળગી જાઓ. પાકી વફાદારી અને અનન્ય હોંશથી, બીજી વસ્તુ માટે ન હોય એવી હોંશથી એને પકડી રાખો, પછી જુઓ એ કેવો ફાલે ફૂલે છે.

મોટાની સેવાનું એક દષ્ટાંત.

રાજા શ્રેણીકના વખતમાં એક ગામડાનો છોકરો બિચારો ભલો-ભોળો, તે એને ઝાઝી સમજ નહિ, એટલે માતાએ એને શીખવ્યું કે 'જો બચ્યા ! તારે કલ્યાણ કરવું હોય તો મોટાની સેવા કરતો રહેજે.'

કલ્યાણમાતા વિના આ કોણ શીખવે ? માતા તો કૂતરા-ગધેડાના બચ્યાને પણ હોય છે. પરંતુ એ એને પાળી પોષી મોટો કરવા તથા સંસારી જીવન જીવવા શિખવવા સિવાય બીજું શું શીખવે છે ? શું માનવી માતા અને તે પણ આર્ય માતા શ્રાવિકામાતા આટલું જ કરીને બેસી રહેવાની હોય ? કે એ કલ્યાણમાતા બનીને ગુણશિક્ષણ આપનારી હોય ?

જાણો છો ને કે ગર્ભિણી સીતાજી પતિ રામચંદ્રજીથી વનમાં તરછોડાએલા છતાં પછીથી જન્મેલા પુત્ર લવણ અંકુશને જ્યારે મોટા થઈ પિતાના એ જીલમ જાણ થતાં પિતાની સાથે યુદ્ધ કરવા ને એમને હરાવવા માટે જવા માતા પાસે

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૪૯

આશીર્વાદ માંગે છે ત્યારે એમને સીતાજીએ શું કહ્યું ? 'હા, જાઓ, ખુશીથી, તમારા અભિમાની પિતાને બતાવી આપો' એવું ન કહ્યું. કેમકે એમાં દીકરાનું કલ્યાણ શું ? એ તો કહે છે 'વડીલ પિતાજી સામે લડવા ન જવાય, તમારે જવું હોય તો ય તો એમનાં દર્શન-નમસ્કાર માટે જાઓ.'

કેવી ધન્ય માતા ! ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે આમ કહેવા પાછળ સીતાજીએ પોતાનું દિલ પતિ પ્રત્યે કેવું ડંખ વિનાનું રાખ્યું હશે ! પતિ રામચંદ્રજીએ કામ કેવું કર્યું છે ? ગર્ભિણી અવસ્થામાં નિર્દોષ મહાસતી સીતાજીને જંગલમાં એકલા અટુલા જંગલમાં તરછોડી દેવાનું. આવા પણ પતિની પ્રત્યે સીતાજીનું દિલ ડંખિલુ નહિ. માટે તો જ્યારે આગળ પર દિવ્ય કર્યા પછી અગ્નિની ખાઈ પાણીનું સરોવર બની ગઈ, લોકોએ મહાસતીનો જયજયકાર પોકાર્યો, અને રામચંદ્રજી પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગતાં કહી રહ્યા છે કે 'અમે તમારા પર ભારે અપકાર કરેલો, અમને ક્ષમા કરજો,' ત્યારે સીતાજીએ, જાણો છો, કેટલો અદ્ભુત જવાબ આપ્યો છે !

દિવ્ય પાર કરવામાં રામ ઉપકારી ! :-

સીતાજી કહે છે,- 'તમે અપકારી નથી ? તમે તો મારા ઉપકારી છો. આ અગ્નિ પાણી થઈ ગયું એ તમારા જ પ્રભાવે; કારણ કે મારા દિલમાં તમે હતા તો જ આ અગ્નિ પાણી બની . જો દિલમાં તમારા બદલે બીજાને ઘાલ્યા હોત, તો અગ્નિ પાણી બનવાની શી વાત ! અગ્નિ તો મને ભસ્મીભૂત કરી નાખત ભસ્મીભૂત ! તો તમે જ મારા દિલમાં હોઈને મારા માટે અગ્નિ પાણી થઈ જાય એ શું તમારો ઓછો ઉપકાર છે ?'

હવે વિચારો, જો સીતાજીના દિલમાં પતિ પ્રત્યે પોતાની હકાલપટ્ટી કર્યાનો ડંખ હોત, દિલ ડંખિલું હોત, તો પતિને મહાઉપકારી ઠરાવનાર આ બોલ નીકળત ? ડંખ હોત તો તો આવું કંઈક બોલાવત કે 'લ્યો માથું વાઢી નાખ્યા પછી ક્ષમા માગવી છે !' પણ કર્મ પર અટલ વિશ્વાસવાળા સીતાજીએ રામ પર ડંખ રાખ્યો જ નથી એટલે રામને શાના દોષિત ગણે ? ને ભૂતકાળની વાત શાની યાદ કરે?

સીતાજીના દિલમાં પતિએ જંગલમાં હકાલપટ્ટી જેવી ભયંકર આપત્તિ આપ્યાનો ડંખ અને મહાસતી છતાં અસતીની ખ્યાતિ જેવી જબરદસ્ત નાલેશી કર્યાનો ડંખ કેમ નહિ ?

એકજ કારણ, કે પોતે એ આપત્તિ અને નાલેશી પતિએ કર્યાનું માનતા જ નથી. એ તો પોતાનાં કર્મે કર્યાનું માને છે. 'દુઃખમાં જ્યાં કર્મ જ જવાબદાર હોય, ત્યાં દોષ દેખાય તો એને, ડંખ રખાય તો એ કર્મની પ્રત્યે; પણ બિનજવાબદાર

૨૫૦ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“એકાદ પણ ધર્મસાધનાને...”(ભાગ-૪૪)

પતિને કે લોકને શી રીતે દોષ દેવાય ? એમની પ્રત્યે ડંખ શાનો રખાય ?’ કેવી સુંદર તત્ત્વ દૃષ્ટિ ! કેવું સુંદર સત્ય અવલોકન ! વાત તો સાચી જ છે કે,

આપણાં પોતાના પૂર્વોપાર્જિત અશુભ કર્મ વિના આપણું કોઈ બગાડનાર નથી. કોઈ આપણું પ્રતિકૂલ કરનાર નથી.

ધવલ શેઠ શ્રીપાલનું ઘણું બગાડવા મથ્યો હતો, પણ શ્રીપાલને એવાં અશુભ કર્મ હતાં નહિ, તેથી એમનું કશું બગાડી શક્યો નહિ. ઉલટું શ્રીપાલને પોતાનાં શુભકર્મનો સારો ઉદય હોવાનું ખરાબ થવાને સ્થાને જ સારું થતું ગયું !

એમ મયાણાને ય અશુભ કર્મ નહોતા, તો પિતાએ એના પર ગુસ્સે થઈ કોઢિયા સાથે પરણાવીને એનું મહા ખરાબ કરવા પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ એનું કશું ખરાબ ન થયું, ઉલટું પોતાના શુભકર્મ સાબૂત હતા તેથી એમાં જ સારું થયું કોઢિયામાં જ ઉત્તમ રાજકુમાર શ્રીપાલ સાંપડી ગયો ! જેના પર પછીથી બાપને પોતાના અકાર્ય બદલ ભારે પસ્તાવો કરવાનો અવસર આવ્યો. પોતાનાં અશુભ કર્મ વિના પોતાનું બગાડનાર કોણ જન્મ્યો છે ?

દામનકનું દષ્ટાન્ત

દામનકે પૂર્વે ભવે મુનિને દાન દીધું છે, પણ જરા ખચકાઈ ખચકાઈ તેથી એને અશુભ કર્મ બંધાયા છે પણ તેવાં ઘોર કર્મ નહિ. તેથી એનો શેઠ અહીં એનું ભારે બગાડવા મથે છે, પણ બગાડી શકતો નથી. ઉલટું દાનના શુભ કર્મને લીધે દામનકનું સારું જ થતું આવે છે, મંદ અશુભ કર્મ એટલે આપત્તિ આવી દેખાય, પણ તીવ્ર અશુભ નહિ તેથી એવું બગડે નહિ. એટલે જ આ ધ્યાન રાખવા જેવું છે.

દાન વગેરે ધર્મ કરો, પણ દિલમાં કોઈ ખચકામણ-શંકા-દ્વેષ વગેરે રાખ્યા વિના; નહિતર દાનના ફળમાં ખચકામણ આદિ થશે.

દાનનું ફળ શુભ, પરંતુ એમાં ખચકામણ વગેરેનાં અશુભનું મિશ્રણ થશે. મમ્મણે પૂર્વે મુનિને દાન દીધેલું, પરંતુ પછી નિંદા હાયવોય કરેલી. પૂજામાં બોલો છો ને કે

**‘મુનિવરને મોદક પડિલાભી, પછી કરી ઘણી નિંદના રે,
જિનરાજકું સદા મોરી વંદના રે.’**

તો મમ્મણને ફળમાં શુભની ભારે સંપત્તિ મળી, રતનો બળદિયો ! કિન્તુ અશુભના હિસાબે ભયંકર મૂચ્છા-હાયવોય-શોકનું મિશ્રણ મળ્યું; જેનાં પરિણામે સાતમી નરકમાં પતન થયું. ધર્મ કરો, પણ ચોખ્ખો નિર્મળ; એમાં શંકા-કુશંકા કરો નહિ, હાયવોય નહિ, દુન્યવી ફળની આશંસા નહિ.

દામનકને એવાં તીવ્ર અશુભ કર્મ હતા નહિ, એટલે એવી આપત્તિ નથી

આવતી, પરંતુ નાનાં અશુભ છે એ એનો ભાવ ભજવી જાય છે. એ જન્મેલા સારા ઘરમાં, પણ અશુભના ઉદયે માતાપિતા મરી જતાં એકલાને ખાલી હાથે પરગામ નીકળી જવું પડેલું. તે આવ્યો એક શેઠના ઘરે, અને ઘરમાં નોકરીએ રહ્યો. એકવાર બે મુનિ ત્યાં ભિક્ષાર્થે આવ્યા છે, તે આને જોઈને એક મુનિ બીજાને કહે છે ‘આ છોકરો ભાગ્યશાળી છે, આ ઘરની વિપુલ સંપત્તિનો માલિક થશે.’

શેઠ આ સાંભળી ગયો, એને લાગ્યું કે મહાત્મા ખોટું બોલે નહિ. તો શું આ વાસણ માંજનાર નોકર મારો વારસદાર થાય ? ના,ના,ના, એણે નોકર દામનકને મારી નખાવવાનો વિચાર કર્યો. શેઠ વિચાર કરીને બેસી ન રહ્યો પણ તરત ચંડાળને ખાનગીમાં કહી દીધું કે ‘આ છોકરાને જંગલમાં લઈ જઈ મારી નાખજે. હું તને ખૂબ ધન આપીશ’

ચંડાળને હવાલે દામનક :-

ચંડાળ લોભમાં પડી આવું ગોઝારું કૃત્ય કરવા તૈયાર થઈ તો ગયો, અને છોકરાને ગમે તેમ ફોસલાવી ગામ બહાર લઈ ય ગયો, પરંતુ ત્યાં દામનકનું પુણ્ય જોર કરે છે, તે ચંડાળ છોકરાની નિર્દોષ અને હસમુખી મુખમુદ્રા દેખી પીગળી ગયો. એના મનને થયું કે ‘આ છોકરો શેઠના ઘરમાં નોકર છે તેથી શું થઈ ગયું ? નોકર હોવા માત્રથી થોડો જ ગુનેગાર છે, યા દુશ્મન છે ? આવા બિચારા નિર્દોષ છોકરાને મારી નખાવાય ? શેઠ પાગલ છે. પણ ભલે શેઠની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ, મારી બુદ્ધિ સલામત છે. હું કાંઈ આવા નિર્દોષ બાળકને મારી નાખું નહિ.’

તેથી ચંડાળ કહે છે ‘જો ભાઈ ! તારા શેઠનો તને મારી નાખવાનો મને હુકમ છે પરંતુ હું તને મારું નહિ છતાં તારે હવે શેઠના ઘરે પાછા ન જતાં અહીંથી આગળ ચાલ્યા જવાનું તો જ તને ન મારું.’

દામનકને તો પ્રાણ બચે છે તેથી શું કામ શેઠને ત્યાં પાછો વળવાનું મન થાય ? ચંડાળે છોડી દીધાથી એ ચાલ્યો આગળ.

બોલો ચંડાળ એ કસાઈ ? કે શેઠ એ કસાઈ ? અહીં ચંડાળ દયાળુ બની ગયો, અને શેઠ કસાઈ જેવા બની ગયેલો ! કેમ આવો મોટો ફરક ? કહો, (૧) શેઠમાં સ્વાર્થની વાસના જોરદાર ઊછળી કે ‘મારે આ નોકરના હાથમાં મારી મિલકત ન જવા દેવી’ સાથે, (૨) અભિમાન ઉછળ્યું કે ‘હું ઊંચા કુળનો તે આવા હલકા માણસને મારો વારસદાર કેમ બનવા દઉં ?’ તેમ (૩) શ્રીમંતાઈનો મદ યડ્યો કે ‘મારી પાસે પૈસા છે તો એના જોર પર નોકરને તો ક્યાંય ઉરાડી દઉં’

સંસાર આટલા જ માટે ભયંકર છે, કે

(૧) એમાં કરપીણ કૃત્ય કરવા સુધી લઈ જનારી ગોઝારી સ્વાર્થવાસના જોર

કરી જાય છે.

(૨) ખોટાં અભિમાન માનલાગણી ઊછળી આવે છે.

(૩) કર્પીણ કૃત્ય કરાવનાર શ્રીમંતાઈ વગેરેના મદ તરવરી ઊઠે છે.

આવા સંસાર પર પ્રેમ થાય ? કે નફરત ?

ત્યારે, ચંડાળમાં માનવતા ઝળકી ઊઠી કે આવા સારા માણસને વગર વાંકે કેમ મરાય ?' શેઠ એને વગર વાંકે મરાવી નાખવાનું કરતો હતો એ એની માનવતાના ખોળિયે શિકારી પશુતા હતી. કેટલીકવાર બહારની પરિસ્થિતિ જુદી હોય છે, અને હૃદયની સ્થિતિ એનાથી વિપરીત હોય છે. વાત આ,

હૃદય આપણે ધાર્યું સારું કે નરસું કરી શકીએ.

આપણે માનવ બનવું છે, તો તેવું હૃદય બનાવી શકીએ.

પેલા દામનક ચાલતાં ચાલતાં પહોંચ્યો દૂર એક ગોકુળમાં ગોકુળ શેઠનું જ હતું, પણ આને ખબર નહિ, તેથી ત્યાં નોકરીએ રહેવા ગયો, ને ગોકુળમાં એને નોકરી પર રાખી લેવામાં આવ્યો.

ભવિતવ્યતા કેવું કામ કરે છે ! (૧) નોકરીને જે શેઠ ઈચ્છે તેમ નથી, એજ શેઠના ગોકુળમાં નોકરી ! તેમજ (૨) જે શેઠ નોકરને પોતાની હકુમતમાં હોયે મરાવી નાખવાની પેરવી કરે છે, એના જ સંક્રામાં અજાણ્યે ભરાઈ જવું પડે છે. ત્યારે આપણને એમ લાગે કે 'આ બધું અકસ્માત બની આવે છે.' ના અકસ્માત નહિ; પરંતુ તેવી ભવિતવ્યતારૂપી કારણના હિસાબે બની આવે છે. કારણ વિના કાર્ય બને નહિ. અહીં કારણભૂત તત્ત્વ છે ભવિતવ્યતા. ભવિતવ્યતા પણ એક પદાર્થ છે. દામનકને ચંડાળે છોડી દેવો, અને નોકરે એવા જ રસ્તે ચાલવું કે જ્યાં શેઠનું ગોકુળ આવે, ને પાછું પોતે જાણતો ન હોય કે આ એજ શેઠનું ગોકુળ છે,'.....બળવાન ભવિતવ્યતા આ બનાવી દે છે.

આ ઉપરથી આપણા જીવનમાં જ્યારે જ્યારે આવી કલ્પના બહારની કોઈ અનિષ્ટ વસ્તુ બની આવે ત્યારે આ પણ એક આશ્વાસન લેવાય કે 'હોય ભવિતવ્યતા બળવાન છે, એને મોટા ચમરબંધી ફેરવી કે અટકાવી શકતા નથી. તો હું કોણ માત્ર ?'

અનિષ્ટને ભવિતવ્યતાનાં સર્જન તરીકે વધાવી લેવાય તો ચિત્તમાં સમાધિ જળવાઈ રાખવા એ અત્યંત જરૂરી.

સમાધિ એટલે ? :-

સમાધિ એટલે ચિત્તને વિહ્વળ ન થવા દેવું, હર્ષના ઉન્માદમાં કે શોકની દીનતામાં ન પડવા દેવું, શોકના સંતાપમાં ન પડવા દેવું. આ એટલા માટે જરૂરી

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૫૩

છે કે (૧) ખાસ તો આત્મા એથી આર્તધ્યાનમાં સપડાઈ માત્ર મનના વાંકે તિર્યચગતિના પાપ ન ઉપાર્જે; તેમજ (૨) એ અસમાધિના કુસંસ્કારનો વારસો ન લઈ ચાલે. બાકી વિહ્વળતા-દીનતા-સંતાપ અહીં છતી સુખ સામગ્રી જીવને સુખનો શાંતિનો અનુભવ નથી કરવા દેતી. આવી અ-સમાધિ-વિહ્વળતા અસ્વસ્થતાથી બચવા ગમે તેવા અનિષ્ટ મામલા ઉપર પણ મનને મનાવી લેવું જોઈએ જેથી મન વિહ્વળ ન થાય.

અનિષ્ટમાં વિહ્વળતાથી બચવા મન મનાવી લેવું એનું એક સાધન છે ભવિતવ્યતાનો વિશ્વાસ અને વિચાર.

ભવિતવ્યતા પર વિશ્વાસ હોય તો મનને એમ થાય કે 'ભવિતવ્યતા બળવાન છે. ભવિતવ્યતા જ એવી કે અમુક રીતે જ આવી ઘટના બની આવે. જો એમ જ નિર્ધારિત હોય તો મારે એ જોઈ શા માટે ઊંચાનીચા થવું ? શા માટે વિહ્વળ થવું ? મારી વિહ્વળતાથી કાંઈ બન્યું ન બન્યું નહિ થાય, કે બનવાનું અટકાવી નહિ શકાય. પછી વિહ્વળતામાં મનને ફોગટ બાળવું શા સારુ ?

પેલા દામનકની ભવિતવ્યતા જ એવી છે કે શેઠની એને ખત્મ કરવાની ચંડાળને ભલામણ છતાં ચંડાળની દયાથી એ છુટ્યો; છતાં હવે આગળ ચાલતાં પાછો શેઠના જ ગોકુળમાં પહોંચ્યો, અને ત્યાં એને નોકરી મળી ! નોકરી પુણ્યથી મળે, પરંતુ તે તો ગમે ત્યાં મળી શકે. ત્યારે અહીં શેઠના જ ગોકુળમાં નોકરી શાથી મળી ? ચંડાળનું નગરના એવા દરવાજા બહાર છોડી દેવું કે જેથી એ દિશામાં આગળ ચાલતાં શેઠનું જ ગોકુળ આવે ! આ કોણે ગોઠવી રાખ્યું છે ? કહો,

પુણ્યથી સારું મળે, પરંતુ એમાં ચોક્કસ પ્રકારના સંયોગો ભવિતવ્યતા જ કરી આપે છે.

જુઓ અહીં બીજી રીતે પણ ભવિતવ્યતા કામ કરી રહી છે,-આગળ જે સારું ફળ પુણ્યથી આવવાનું છે, તે અહીં જ નોકરી રહે તો જ આવવાનું છે. આ ગોઠવણ કોણે કરી ? ભવિતવ્યતાએ.

પુણ્યનું કામ માત્ર સારું આપવાનું, પણ તે અમુક રીતે જ મળે, અમુક જ પ્રકારના ચોક્કસ સંયોગ ગોઠવાઈને મળે, એ કામ ભવિતવ્યતાનું, પણ પુણ્યનું નહિ. પુણ્યકર્મ પર કાંઈ એવું લખાયેલું નથી હોતું કે એ સારુ મળવામાં અમુક પ્રકારના જ સંયોગ બની આવે. એ બની આવવાનું ભવિતવ્યતાને લીધે જ થાય છે. અસ્તુ.

પેલો દામનક ગોકુળમાં નોકરી રહ્યો છે ત્યાં એક દિવસ શેઠ ગોકુળમાં

૨૫૪ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“એકાદ પણ ધર્મસાધનાને....”(ભાગ-૪૪)

આવી ચડ્યો છે, ને એ દામનકને ત્યાં નોકરીમાં જોઈ ચોંકી ઊઠ્યો કે ‘અરે ! મેં આને તો મારી નાખવા ચંડાળને સોંપી દીધેલો, તે પાછો અહીં જીવતો ઊભો છે ? ને તે વળી મારે ત્યાં જ નોકરીમાં ?’ શેઠ ચોંકી તો ઊઠ્યો પરંતુ ત્યાં પોતાનાં છોકરાને એમ કેમ કહેવાય કે ‘આને તો મેં મારી નાખાવવા ચંડાળને સોંપેલો તો તે કેમ અહીં નોકરીએ રાખ્યો ?’ આવું પ્રગટ કરાય નહિ, છતાં મન દુભાયા કરે છે કે ‘આને જીવતો કેમ રખાય ? જીવતો રહે તો મારી ઋદ્ધિનો વારસો લઈ બેસે.’

શેઠ એક વાર તો પાછો પડ્યો છે, પરંતુ વીંછી ડંખિલાપણું ન મૂકે એમ એ ડંખ નથી મૂકતો. એ વિચારે છે કે ‘ખેર ! પણ આનો હવે બીજી રીતે નિકાલ કરી નાખું. ડંખિલાપણું ભૂંડી ચીજ છે. પાપનું શલ્ય એ ડંખિલાપણું છે. એ છૂટે નહિ. ગમે તેટલો પાછો પડે, ઠોકર ખાય, છતાં હૈયામાં શલ્ય સલામત, તો પાછું પાપ કરાવે. માટે જ ધ્યાન રાખવા જેવું છે કે

પાપનું શલ્ય ન રાખો; પાપની ચોંટ ન રાખો

રાવણ ને અભિમાનની ચોંટ :-

રાવણને હૈયે અભિમાન-પાપની ચોંટ હતી તો ‘સીતાજી પોતાને વશ થાય એમ નથી’ એમ નિશ્ચિત જાણવા છતાં વિચારે છે, -‘આને એમ ને એમ કેમ જવા દઉં ? એમાં મારું માન ધવાય તેથી રામ-લક્ષ્મણ સાથે લડી એમને હરાવી પકડી લાવી પછી સીતાનું દયાદાન કરું કે લ્યો, જંગલના રખડતાઓ ! આ લઈ જાઓ તમારી સીતાને. દયાથી તમને લઈ જવા દઉં છું.’ અભિમાનની કેવી ચોંટ ! કેવો ડંખ ! પછી પણ લડાઈમાં બધી વાતે હારવા છતાં અને પોતાનું છેલ્લું દૈવી શસ્ત્ર સુદર્શનચક્ર લક્ષ્મણનું ગળું છેદી નાખવા મોકલેલું, તે ગળું છેદી નાખવાને બદલે લક્ષ્મણના શરણે એના હાથમાં જઈ પડ્યું, અને હવે લક્ષ્મણને જુઓ અભિમાનની ચોંટ નથી તો કેવા ઉદાર બોલથી એ છેલ્લી તક આપે છે કે,

લક્ષ્મણના ઉદાર બોલ :-

‘જો રાવણ ! આ તારું જ ચક્ર હવે મારાં શરણે છે. એ પરથી તું સમજી શકે છે કે હવે તારા પર આ ચક્ર છોડું તો તારી શી દશા થાય ? માટે હવે ડાહ્યો થઈ સીતાજીને સોંપી દે, અને સુખેથી તારું રાજ્ય ભોગવ સીતાજીને ઉપાડી લાવવાનો અને અત્યાર સુધી તારે ત્યાં ગોંધી રાખવાનો તારો ભયંકર પણ ગુન્હો અમે માફ કરીએ છીએ. જો સીતાજીને નહિ સોંપે તો આ ચક્ર છૂટ્યું સમજ, પછી રાજ્યપાટ-પરિવાર અને પ્રાણ સુદ્ધાં બધું જ તારે નષ્ટ થઈ તું યમરાજના મોંમાં ધકેલાઈ જઈશ.’

ના, અભિમાનની પકડ છે, શાને સાંભળે ? શાનો ગણકારે ? અભિમાનમાં અંધ છે (૧) હું પરાક્રમી છું. (૨) કંઈક માંધાતાઓને મેં ધૂળ ચાટતાં કર્યા છે. (૩) આ મારું ચક્ર છે; (૪) અત્યાર સુધી એણે મારી સેવા બજાવી છે એ મને શાનું ઠગે ? અને (૫) મારા પર આવે તોય મને એને પકડી લેતાં ‘શી વાર ? પકડતાં આવડે છે ને ?’ આવું આવું વાક્યે વાક્યે અભિમાન છે. પરંતુ

અભિમાનના અંધાપાથી બોલાયેલા દરેક વાક્યમાં જૂઠ છે.

કેમકે જુઓ, દરેક વાક્યમાં કેવો અંધાપો ને જૂઠ છે,-

(૧) ‘હું પરાક્રમી છું’ એ વિચારમાં એને ખબર નથી કે પરાક્રમ કાયમનું નથી હોતું નહિતર એક વખતના પરાક્રમી બીજી વખતે દૂબળાં ન પડ્યા હોત. પરાક્રમ શુભ કર્મના અને વીર્યાતરાયના ક્ષયોપશમના ઘરની વસ્તુ છે, ને એ બંને શાશ્વત નથી હોતા. પણ અભિમાનના અંધાપામાં પરાક્રમ શાશ્વતું લાગે છે.

(૨) વળી વિચાર્યું ‘મોટા માંધાતાઓને મેં ધૂળ ચાટતા કરી દીધા છે.’ ‘પણ અંધાપામાં એ ન જોયું કે શેરના માથે સવાશેર પણ હોય.’ કદાચ આ લક્ષ્મણ સવાયો હોઈ શકે, ને એ જ મને ધૂળચાટતો કરી નાખે’ પરંતુ અભિમાનમાં આ ન દેખાય.

(૩) વળી વિચાર્યું, ‘આ ચક્ર તો મારું જ છે.’ આ અંધાપામાં એ નથી જોતો કે ‘તારું જ હોત તો કેમ એ લક્ષ્મણની પાસે બેસી જાત ?’

(૪) એમ, ‘મારી ચક્રે સેવા કરી છે એટલે મને ન ઠગે’ આ ધારણા પણ ખોટી છે. અભિમાનમાં એ નથી દેખાતું કે ‘ચક્ર એ સંસારની વસ્તુ છે, ને જ્યાં આખો સંસાર ઠગારો છે ત્યાં એની વસ્તુ કેમ ઠગારી ન હોય ? ચક્ર પણ એક લક્ષ્મી છે, ને લક્ષ્મીએ કોને નથી ઠગ્યા ? પરંતુ અભિમાનનો અંધાપો આ શાનું દેખવા દે ?

(૫) ત્યારે ‘ચક્ર તો મારી પાસે જ રહેતું હતું, એટલે હવે લક્ષ્મણે એ મારા પર છોડ્યું મારી પાસે આવે તો મને એ પકડી લેતાં કેટલીવાર ?’ આ પણ ખોટી ધારણા છે. કેમકે હવે એ લક્ષ્મણનું થઈને બેઠું છે. એટલે પોતાનું નથી રહ્યું. પોતે તો હવે પર થઈ ગયો; અને ચક્રનો સ્વભાવ એવો છે કે પરનું ગળું છેદી નાખે; એટલે પોતે છેદાઈ જ જાય.’ પણ અભિમાનના અંધાપામાં આ કાંઈ સૂઝતું જ નથી.

જેમ કોધી આધળો; એમ અભિમાની આંધળો છે, એ ખરેખરું હોય તો દેખવા દે નહિ

આવા અભિમાનની પકડ ક્યાં લઈ જાય ? કહે વિનાશના આરે.

બસ, રાવણ અભિમાનની પકડ છોડવા તૈયાર નહિ, તેથી લક્ષ્મણે એના પર ચક્ર છોડતાં જ્યાં એ રાવણની નજીક આવ્યું અને રાવણે હાથ લંબાવી એને પકડી લેવા યત્ન કર્યો ત્યાં તો એ ઝટ વળાંક લઈ રાવણની પાછળ જઈ એણે એની ગરદન છેદી નાખી, પાછું પહોંચી ગયું લક્ષ્મણ પાસે, અભિમાનની પકડે શું આપ્યું. રાવણ વિનાશના આરે જઈને વિનાશના દરિયામાં ડૂબી ગયો. હવે ?

‘દશ શિર રાવણ રડવડ્યાં, યાંચ દીયે શિર કાગ રે,
દેવ ગયા સવી ભાગ રે, ન રહ્યો માનનો ઇગ રે,

—સહજાનંદી રે આતમા’

પેલો શેઠ ‘આ ગરીબડા દામનકને મારો વારસદાર ન થવા દેવા એને મારી નખાવું’ એવી આપમતિની પકડમાં એક વાર એને મારી નખાવવાનો પેંતરો નિષ્ફળ ગયેલો જોવા છતાં અહીં ગોકુળમાં એને જીવંત જોઈ ફરીથી મારી નખાવવાનો નવો નુસખો વિચારી લે છે, એ કેવો નાદાન કે પેલાના પુણ્યના લેખમાં મેખ મારવા ધારે છે ?

પોતાના અશુભકર્મના લેખમાં અને બીજાના શુભકર્મના લેખમાં મેખ મારવા ધારવું એ નાદાનિયત છે, મૂર્ખાઈ છે.

સીતાજીએ આ નાદાનિયત ન કરી, જોયું અશુભ કર્મના લેખ અમલી થઈ ગયા છે, અપયશ અને જંગલમાં હકાલપટ્ટી આવી ઊભા છે તો હવે એના પર મેખ મારવા અર્થાત્ એનાથી બચવા આડાઅવળા ફાંફા મારવા કે આડુંટેહું કરવું નકામું છે. સીતાજીને ભયાનક પરિસ્થિતિમાં પણ એવા કોઈ પેંતરા રચવા નથી, આપણે એવા અશુભ કર્મનો ઉદય આવી લાગે તો શું કરીએ ? એના લેખમાં મેખ મારવા માટે પેંતરો રચવા જઈએ ને ? પણ ખબર નથી કે આપણે ધારીએ કે હું અશુભોદયને અટકાવી દઉં, ‘કિન્તુ એ અકાટ્ય અશુભકર્મ ન જ અટકે, અને કરેલી માયા અને રચેલા પેંતરા મહાપાપ માથે પડી જાય. તેથી ડહાપણભર્યું એ, કે

અશુભોદયમાં પાપ ન કરતાં, પરમાત્મ-ભક્તિમાં લાગી જવાય, જેથી મહાલાભો મળે,

સંભવ છે કે (૧) દૂબળા અશુભ તૂટી જાય, અને (૨) આપણને પરમાત્માની નિકટ બનવાનો લાભ મળે, (૨) આપણને પરમાત્માની નિકટ બનવાનો લાભ મળે, પરમાત્મા સાથે પ્રીતિ-માંડવા-પોષવાનો મહાન લાભ થાય, શ્રદ્ધા જોઈએ કે ‘અશુભ તો ટળવાનાં હશે ત્યારે જ ટળશે, એમાં મારી બહાદુરી નહિ, ચાલે.’ ત્યારે અશુભ ભાગ્યના લેખમાં મેખ મારવા જે કાંઈ આડાઅવળા પ્રપંચ-પેંતરા કર્યા

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૫૭

તેના જાલિમ કુસંસ્કાર અને પાપના થોક માથે પડવાના. એના બદલે જો પરમાત્માના અચિંત્ય પ્રભાવ પર શ્રદ્ધા રાખી એમની ભક્તિ કરી હશે તો એ અશુભના વિપાકનું જોર નરમ પાડી દેશે, એ અશુભને અશુભાનુબંધી નહિ બનવા દે; ને વધારામાં નવી પુણ્યભરતી થશે, પાપક્ષય થશે. વગેરે કેટલા બધા મહાન લાભ ! આમ નાદાનિયતથી બચી જવાય.

શેઠનો દામનકને મરાવવા નવા પેંતરો :-

પેલો શેઠ નાદાન બન્યો રહે છે. તેથી એક વાર પાછો પડ્યો છતાં હજી ફરી વાર દામનકને મારી નખાવવાનો પેંતરો કરે છે. ગોકુળથી પાછો આવી ગોકુળમાં રહેલા પોતાના પુત્ર પર ચિઠ્ઠી લખી મોકલે છે કે ‘દામનકને તરત વિષ દઈ દેજે.’ આ ચિઠ્ઠિ ખાસ માણસ દ્વારા મોકલે છે.

અહીં બન્યું છે એવું કે શેઠની વિષા નામની પુત્રી ગોકુળમાં રહેલી, તે બહાર ફરવા નીકળી છે, ને જ્યાં પેલો માણસ ઘરેથી આવી અહીં ગોકુળની બહાર પહોંચી થાક્યો પાક્યો ઝાડ નીચે વિસામો કરવા સૂતો છે, ત્યાં વિષા આવી લાગે છે. માણસને ઓળખી લે છે કે ‘આ તો આપણો જ માણસ;’ તે એની પછેડીએ કાંઈક બાંધેલું જોઈ ગાંઠ ખોલી જુએ છે તો પેલી ચિઠ્ઠી જોઈ ચિઠ્ઠી વાંચતા અચંબો પામી કે ‘આપણા જ માણસ દામનકને વિષ દેવાનું ! દામનક રૂપે રૂપાળો નવયુવાન, એ એને ગમી ગયો છે એટલે માની લે છે કે આ લખાણમાં વિષાને બદલે વિષ લખાયું લાગે છે, ગમે તેમ પણ કાનો રહી ગયો છે.’ તે એણે આંખના કાંજળને સળી પર લઈ એનાથી વિષ પર કાનો વધારી દીધો, ચિઠ્ઠી માણસની પછેડીને ગાંઠી દીધી.

જુઓ દામનકનું બળવાન ભાગ્ય શું કામ કરે છે ! શેઠને એ ભાગ્યના લેખમાં મેખ મારવી હતી, પરંતુ દામનકના બળવાન ભાગ્ય આગળ એની મજાલ શું છે ? માણસ જાગીને ચિઠ્ઠી લઈ ઉપડ્યો ગોકુળે શેઠના પુત્ર પાસે; ચિઠ્ઠી આપી. છોકરો જુએ છે કે બાપના હાથના અક્ષર છે, તો બીજો વિચાર શું કરવાનો હોય ? અને દામનકની હોશિયારી, ગુણિયલતા તથા સુંદર રૂપ દેખી ખુશી થયો કે ‘વાહ! મારા બાપુજીએ ‘દામનકને તુરત વિષા દઈ દેજો’ એમ લખી બેન માટે મૂરતિયો સારો શોધી કાઢ્યો ! તો હવે શુભે શીઘ્રમ્. શા માટે વિલંબ કરું ?’ બાજુના ગામમાંથી જોષીને તેડાવી બેન વિષાનું દામનક સાથે લગ્ન પતાવી દે છે; ને ઘરે બાપ પર એમ કર્યાની ચિઠ્ઠી મોકલી દે છે,-’ આપે લખ્યું તે પ્રમાણે દામનકભાઈને આપણી વિષા તરત દઈ (પરણાવી) દીધી છે.’

શેઠ આ જાણી ક્યાં ઊભો રહે ? એને વહેમ ગયો કે ‘મં તો વિષ દેવાનું

૨૫૮ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“લક્ષ્મણના ઉદાર બોલ”(ભાગ-૪૪)

લખેલું, તો શું ઉતાવળથી ભુલમાં વિષનું વિષા લખાઈ ગયેલું ?' હૈયામાં એ ભારે શોક કરવા માંડ્યો કે 'હાય ! આ શું બની ગયું ? મારે તો દામનકને મરાવી જ નાખવો હતો, ને આ તો જમાઈ બની બેઠો. કેવું મારું કમનસીબ કે આ મર્યો નહિ!' શાનો શોક ? મારી નહિ શકવાનો શોક !

સંસાર કેટલો ખરાબ છે કે એ માણસને ખોટા કાર્ય કરવાનો વિચાર તો કરાવે તો કરાવે, પરંતુ કદાચ એ કાર્ય ન બની શક્યું તો એના પછીથી પારાવાર પસ્તાવો કરાવે છે.

આ કરાવનાર પણ સંસાર છે. એટલે ? ખરાબ કાર્ય કરવાના વિચારનાં ઘોર પાપ તો બંધાય જ. પણ હવે ન બન્યું એમાં પસ્તાવાના વિચારથી પણ ઘોર પાપ બંધાવાનાં.

'હાય ! મારાથી મોકા પર સારું કામ ન થયું !' એ પસ્તાવો સારો; પણ 'હાય ! મારાથી ખૂન, જૂઠ વગેરે ન થયું !' એવો ખરાબ કામ ન બન્યાનો પસ્તાવો એ ભયંકર છે. સંસાર જ એવો છે કે આવાં આડાં વેતરણ કરાવે. ભાનભૂલા જીવને એ ખબર નથી કે 'હજી ય કોને ખબર તારું ધારેલું દુષ્ટ કામ બનશે કે કેમ ?' ફોગટ પાપિષ્ઠ વિચાર, પાપિષ્ઠ સંતાપ, પાપિષ્ઠ મનોરથ શા સારું કરે ?

શેઠ હજી મનોરથ કરે છે કે. 'ખેર, દામનક જમાઈ બની બેઠો, પણ હજી છોડું નહિ.' તે જમાઈ થઈને આવ્યો, શેઠને પગે પડ્યો, પરંતુ શેઠ અંદરમાં દાંત કચકચાવે છે. પોતાની છોકરી વિધવા થાય એની એને પરવા નથી, દયા નથી. બસ, 'દામનકને મારી નખાવું' એ જ એક લેશ્યા છે. મરાવી શકવાનો નથી, એટલું બધું દામનકનું પુણ્ય સતેજ છે, પરંતુ

એક ખોટી આપમતિની પકડ પકડાઈ ગઈ એ કેટલી ખતરનાક !

પછી ત્યાં વિચાર નથી રહેતો કે આપમતિમાં તણાય છે ખરો, કિન્તુ ભવિતવ્યતા અને કર્મ તારી સામે થયેલા હશે ત્યાં તારી આપમતિનું શું ઊપજવાનું છે ?

શેઠનું ઊપજ્યું ? દામનકનું ભાગ્ય જોરદાર હતું તેથી શેઠના આપમતિના પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયા. એમાં દામનકને ભવિતવ્યતા પણ કેવી અનુકૂળ કે માણસનું ચિટ્ટી લઈને રસ્તામાં આડા પડવું, અને પુત્રી વિષાનું બરાબર ત્યાં આવવું ને ચિટ્ટીની તરફ ધ્યાન જવું.

ભવિતવ્યતા કહો, કે ભાવીભાવ કહો, એ આ કામ કરે છે કે ચોક્કસ પ્રકારના સંયોગ અણધાર્યા બનાવી આપે.

પછી ત્યાં ભાગ્ય આ કામ કરે છે કે એના પર હીણભાગીને અવળું બને અને ભાગ્યશાળીને સવળું પડી જાય.

હવે ત્યાં હીણભાગીને સૌભાગીને અવળું બનાવવા ગમે તેટલા ધમપછાડા કર્યા હોય એ શા કામ લાગ્યા ? પોતાને અવળા પડ્યા ને ?

કર્મના લેખમાં મેખ મારવા માણસ ફાંફા મારે એ નકામા છે. મહેનત માથે પડે છે, વળતું કાંઈ નથી, ને વધારામાં નિરાશા-હતાશા-હાયવોય અને પાપકર્મનાં જમેલા ભેગા થાય છે, યાવત્ રાવણની જેમ સર્વવિનાશ આવીને ઊભો રહે છે. સીતાજી આ સમજતા હતા માટે એવું કાંઈ ન કરતાં પતિ તરફથી હકાલપટ્ટી થઈ, તો વધાવી લીધી. ક્યાં સુધી ? કે પછી જન્મેલા લવણ-અંકુશ મોટા થાય છે ત્યાં સુધી પણ એને એ કહેતા નથી કે 'તમારા પિતાજીએ મારી કેવી દશા કરેલી !'

સીતાજીએ કર્મનાં લેખ ક્યાં સુધી વધાવ્યા ?

કે પોતે સાવ નિર્દોષ છતાં પતિ લોકવચનથી કાઢી મૂકે છે તો ય પોતાના દિલમાં પતિ પ્રત્યે અભાવ નથી લાવતા. આપણે ય આપત્તિમાં કહીએ તો ખરા કે 'મારા જ કર્મનો દોષ' પરંતુ બહારથી જેના થકી આપત્તિ આવી દેખાતી હોય એના પર સદ્ભાવ બન્યો રહે ખરો ? એના પર આપણા દિલમાં કચવાટ-અરુચિ-અભાવ ન થાય ? જો અભાવ થતો હોય તો દિલની અંદર એને દોષ દીધો કે નહિ ? વળી મનની અંદર જે નક્કી કરાય છે કે 'હવેથી આમની સાથે પ્રસંગ પાડવો નહિ,' એ શું સમજી ને ? આ સમજીને કે આ 'આમનાથી આપણે સહવાનું આવે છે માટે એમની સાથે બોલચાલ ન રાખવી.' તો સમજમાં શું હૈયું એ નથી બોલતું કે 'આપણી આપત્તિમાં આ ભાઈ કે બેન કારણ ?' એવું હોય ત્યાં એકલા કર્મને જ દોષ ક્યાં દીધો ? દોષ વ્યક્તિને પણ દીધો.

સીતાજી અને પુત્રો :-

ત્યારે સીતાજીના દિલમાં માત્ર કર્મને જ દોષ દેવાનું બેઠું છે, એટલે રામચંદ્રજીને નહિ; એટલે જ રામચંદ્રજી પર સીતાજીને અભાવ નથી થતો. એટલે જ પેટના દીકરા આગળ વર્ષો વીતવા છતાં ક્યારે ય રામચંદ્રજી પ્રત્યે કચવાટ વ્યક્ત નથી કરતા ! દિલમાં એ કચવાટ હોય તો શબ્દ દ્વારા બહાર કાઢે ને ? હવે જ્યારે દિકરા બહારથી જાણી લાવી પૂછે છે,-

'હું મા ! તને અમારા પિતાજીએ કાઢી મૂકેલા ?'

'ના ભાઈ ના, તમે આવું ક્યાંથી શીખી આવ્યા ?'

'તે તું તો અમને ન કહે, પણ અમે બહારથી જાણી લાવ્યા છીએ. બોલ સાચું કે નહિ ?'

સીતાજી કહે છે એ જાણ્યું ખોટું. મને તો મારાં કર્મ જ ધરત્યાગ કરાવેલો !

‘તે મા ! તું તો મોટા મનની તે એમજ કહે. પણ હવે તું અમને આશીર્વાદ આપ કે એમ એમની સાથે લડાઈ કરી જીતીને એમને બતાવીએ કે ‘આ સીતાજીના કોઈ રખેવાળ નહિ એટલે એમને કાઢી મૂકેલા ? હવે અમે એમના રખેવાળ તૈયાર થઈ ગયા છીએ. હવે બતાવો તમારું પાણી ?’

જો સીતાજીના દિલમાં રામ પ્રત્યે અભાવ હોત તો મંજુરી આપી દેત. પણ અભાવ હતો જ નહિ, તેથી લવણ-અંકુશને કહે છે,-

‘બેટા ! બાપુજીની સામે લડવા ન જવાય. એમના દર્શને જવું હોય તો જાઓ મારા આશીર્વાદ છે.’

કેવી કલ્યાણમાતા ! દીકરાનાં કલ્યાણની જ સલાહ આપે છે; ખોટી અ-કલ્યાણની સલાહ નહિ. કારણ સ્પષ્ટ છે,-

હૈયામાં કોઈ ખોટી બળતરા હોય તો સામાને અહિતની સલાહ અપાય છે.

‘કર્મ કર્યું થાય,’ એવી કર્મ પર અટલ શ્રદ્ધા ધરાવનાર સીતાજીના હૈયામાં હકાલપટ્ટી અંગે રામચંદ્રજી અંગે કોઈ બળતરા નથી. પછી શું કામ અહિતની સલાહ નીકળે ? જીવન જીવવાની આ વડાઈ છે કે હૈયામાં ખોટી બળતરા થવા જ ન દઈએ.

પ્ર.- જીવનમાં કાંઈ ને કાંઈ અરુચ્યું બને એટલે બળતરા થાય એ તો સ્વાભાવિક છે. એ કેમ અટકે ?

ઉ.- બળતરા અટકાવી શકાય એ માટે આ વિચારવું,-

બળતરા અટકાવવા શું વિચારવું ? :-

(૧) ભગવાનનાં વચન પર તને શ્રદ્ધા છે ? ભગવાન કહે છે. કર્મફળ અવશ્ય ભોક્તવ્ય છે તો કર્મના નિર્ધારિત ફળ બનાવ પર રોવું શું ? રોવાથી વળે શું ?

(૨) મહાપુરુષોને યાદ કરું રાજા શ્રેણિક સગા દીકરા કોણિકના હાથે જેલમાં પૂરાયા ને કોરડા ખાય છે; છતાં એની બળતરા ન કરી. કેમકે ભગવાનનાં વચન પર શ્રદ્ધા જોરદાર છે. તો મારે એની અપેક્ષાએ કઈ મોટી આપત્તિ છે કે બળતરા કરું ? રામ-સીતા, નળ-દમયંતી, પાંડવો,....વગેરે માત્ર પહેર્યે લૂગડે વનમાં મુકાયા, છતાં એની બળતરા નહિ. તો મારે એવું શું છે ?

(૩) બળતરા કરું એના કરતાં એમાં જે બીજા લાભ છે, તેમજ આ સિવાય જે સારી પ્રાપ્તિઓ છે એની અનુમોદના કાં ન કરું ? જે અરુચ્યતી વસ્તુ પર બળતરા થાય છે એ અરુચ્યું બીજી દ્રષ્ટિએ કેમ સારું છે ? એ શોધી કાઢું.

બળતરાનો સમય નકામો બગાડું એના કરતાં આ સમયમાં કોઈ નવકાર સ્મરણ, તીર્થયાત્રા-સ્મરણ છે એની અનુમોદના કાં ન કરું ? જે અરુચ્યતી વસ્તુ પર બળતરા થાય છે એ અરુચ્યું બીજી દ્રષ્ટિએ કેમ સારું છે ? એ શોધી કાઢું.

બળતરા ગમતું ગયાની કે ન બન્યાની કરું છું એના કરતાં એમ વિચારું કે ‘આની પાછળ પૂર્વે જિનભક્તિની ક્યાશ રહી ગયેલી એ કારણ છે. તો બળતરા એ ક્યાશની જ ન કરું ? જેથી અહીં જિનભક્તિની ક્યાશ પૂરી કરાય, શક્ય એટલી વધુ જિનભક્તિ કરાય.’

ગમતું ગયાની બળતરા સત્ત્વને હણે છે :-

બળતરામાં સત્ત્વ હણાય છે.

સત્ત્વ બહુ કિંમતી ચીજ છે. સત્ત્વથી જ જોરદાર ત્યાગ-તપ-સંયમ થઈ શકે છે. સત્ત્વ જોરદાર ઉપર જ ઉગ્રપરીષદો અને ઘોરઉપસર્ગ પણ સમાધિથી સહન થાય; જેના પર સત્ત્વથી જ શુક્લધ્યાન અને કેવળજ્ઞાન લાધી શકે છે. આવા કિંમતી સત્ત્વને નાહક શા સારુ તુચ્છ બળતરાથી હણું ? મારા જ સત્ત્વને હું જ હણું ?

બહારનું બગડે એ કર્મના અપરાધે. સત્ત્વ હણાય એ મારા પોતાના જ અપરાધે.

સત્ત્વ બળતરાથી હણાય. તો શા સારુ સત્ત્વને હણનારી બળતરા કરું ?

આવી આવી વિચારણાથી બળતરા અટકાવી શકાય. સીતાજીએ ગર્ભિણી અવસ્થામાં વનમાં ધકેલાઈ જવાના ઘોરકષ્ટ પર પણ બળતરા ન કરી. તો જ હવે પુત્રોને કહી શકે છે ‘બાપજીને પગે પડવા જવું હોય તો જાઓ પણ એમની સાથે લડવા નહિ.’ કલ્યાણની સલાહ આપી કલ્યાણમાતા નીવડે છે.

પેલી કલ્યાણમાતાએ અલ્પ ક્ષયોપશમ અલ્પ બુદ્ધિશક્તિવાળા પુત્રને કહ્યું ‘તારાથી બીજું કાંઈ ન બને તો ય આ કર, મોટાની સેવા કરતો રહે, એથી તારું કલ્યાણ થશે.’

પુત્રે શિખામણ વધાવી લીધી. જુએ છે કે ‘બાપાજી મોટા છે, કેમકે બધા એમને નમે છે.’ તેથી બાપાજીની સેવામાં લાગી ગયો. અલ્પબુદ્ધિવાળાનું આ સુખ કે કહ્યું ઝટ માની લે.

વડીલો આગળ અને સાધુજનો આગળ આપણી જાતને અલ્પબુદ્ધિવાળા સમજીએ તો એમની સલાહ માથે ચડાવાય. એમનું કહ્યું માની લેવાય. પણ અભિમાન આડે આવે છે. જાતને સારા બુદ્ધિમાન માની દોઢ ડહાપણ કરવાનું મન થાય છે. પરંતુ ભાન નથી કે એમાં કેટલું ગુમાવવાનું થાય છે. ઈતિહાસમાં જોઈએ તો દેખાય કે

કેટલાય માણસ દોઢ-ડહાપણથી કેવા કેવા વિનાશ પામ્યા !

‘હું પણ સમજદાર છું, મારામાં અક્કલ છે, મને આ ઠીક નથી લાગતું’ એમ અભિમાનના માર્યા વડીલ કે સાધુજનની સલાહ માથે નથી ચડાવવી અને પોતાની સવાથી અક્કલ માનવી છે એ દોઢ-ડહાપણ છે, આપમતિ છે, અભિનિવેશ-દુરાગ્રહ છે.

રાજા ત્યાં એડવર્ડ :-

બ્રિટિશ સલ્તનનો સમ્રાટ રાજા બનેલો ત્યાં એડવર્ડ લેડી સિમ્પસનની પ્રેમમાં પડેલો હતો એની સાથે લગ્ન કરવા હતા કે કર્યા હશે પાલામિન્ટે સલાહ આપી કે એ બાઈ અમીર કુટુંબની નથી, તેથી એની સાથે સંબંધ નહિ રખાય. કાં તો એને છોડો, કાં સમ્રાટ રાજાપણું છોડો, ત્યાં એડવર્ડે છોડવું પડ્યું. શી વડાઈ રહી ?

રઘુવંશમાં રાજા સોદાસ થઈ ગયો. એક અવસરે અઘાઈ મહોત્સવનો પ્રસંગ આવ્યો. આખા રાજ્યમાં અમારિ જાહેર થઈ. મંત્રીઓએ રાજાને કહ્યું આપણા ઈશ્વારકુંવશમાં રિવાજ છે કે જિનેન્દ્રમહોત્સવમાં અમારિ પાળવાની, ને પ્રજાની પાસે પળાવવાની. માટે આ દિવસોમાં માંસાહાર ન કરશો.’ પરંતુ સોદાસને જીભડીને ચડસ, તેથી આપમતિમાં ખાનગી માંસાહાર કરવા લાગ્યો. આમ તો બહાર માંસ મળે પણ નહિ, પરંતુ ખાનગીમાં જીવ મરાવી માંસાહાર કરે પરિણામ શું આવ્યું ? જીવતા બાળકને મરાવી મરાવી એનું માંસ ખાનારો નરભક્ષી રાક્ષસ જેવો બની ગયો, અને અંતે મંત્રીઓને ખબર પડતાં પદભ્રષ્ટ કરીને જંગલમાં રખડતો થઈ ગયો તો આપમતિ અને દુરાગ્રહે ક્યાં લઈ જઈ મૂક્યો ?

કૂલવાલક મુનિ એક મહાતપસ્વી સાધુ છતાં આપમતિમાં ગુરુનો અવિનય કરે છે, તો એમાં અંતે ગુરુદ્વેષી અને સમુદાય બહાર થયો અને આગળ વધતાં વેશ્યાના ઈંદામાં ઈસાયો તે સંયમભ્રષ્ટ થયો તો થયો પરંતુ આગળ વધતાં કોણિકના વચનથી વિશાલા નગરીના મુનિસુવ્રતસ્વામી ભગવાનના સ્તૂપને તોડી નખાવનાર બન્યો !! એટલે એ સમ્યક્ત્વથી પણ ભ્રષ્ટ થયો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૨૫, અંક-૩૭, તા. ૨૮-૫-૧૯૭૭

આપમતિ ક્યાં લઈ જઈ મૂકે છે ? આપમતિમાં એક પગથિયું ચૂકો પછી નીચે નીચે ગબડતા આવવાનું બને છે. કોઈ પ્રસંગ આવ્યો માનવતામાંથી પણ ભ્રષ્ટ થવાય છે. એટલા જ માટે,

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૬૩

આપમતિ ખોટી, વડીલની સલાહ સારી.

પેલો ભલો ભોળો છોકરો માતાની સલાહ માની લે છે કે ‘મોટાની સેવા કરવી.’ એ હિસાબે જીએ છે કે માતા પણ પિતાને નમે છે તેથી પિતા મોટા છે, એટલે એમની સેવામાં લાગી જાય છે. હવે બન્યું એવું કે પિતાને એક વાર કામ પડ્યું. તે ગામના મુખી પાસે જાય છે, ને મુખીને પહેલાં નમસ્કાર કરે છે. છોકરો બાપની સેવામાં છે એટલે એ બાપની સાથે આવ્યો છે. તે આ જીએ છે.

સેવામાં શું શું આવે ?

સેવામાં રહેવું શેને કહેવાય ? માત્ર બે ચાર કામ કરી આપવા એને નહિ. સેવા એટલે તહેનાતમાં રહેવું. એમાં બધી જાતનો વિનય સાચવવો પડે. મોટા શેઠ કે મોટા રાજાનો વિનય સાચવવો પડે. મોટા શેઠ કે મોટા રાજાની સેવામાં રહેનારા, જીઓ, શું શું કરે છે ? મોટા ઊંઠે તો પોતે ઊભો થાય, મોટા જરાક નામ પોકારે કે તરત ‘જી’ કહીને એમની પાસે જાય; મોટા બહારથી આવતા દેખાય કે ઝટ સામો લેવા જાય ને નમસ્કાર કરી સાથે આવે; મોટા બહાર જતા હોય તો સાથે જાય...સેવા એટલે બધી વાતોમાં મોટાનો વિનય કરવો, મોટાનું કાર્ય બજાવવું, તથા મોટાની શોભા વધે એમ કરવું પછી સેવામાં મોટાની ઈચ્છાને અનુવર્તવાનું તો સહેજે હોય.

આ ઈચ્છાનું અનુવર્તન પણ મોટી ચીજ છે. કેટલીય વાતમાં પોતાને રુચતું જીદું હોય, અને મોટાને એ ઠીક ન લાગતું હોય છતાં તેમ ન કરવા આજ્ઞા ન કરતા હોય, એવા અવસરે પોતે મોટાની ઈચ્છાને અનુસારે એ પોતાને રુચતું મૂકી દેવું, યા પોતાને ન રુચતું પણ મોટાને રુચતું જોઈ કરી લેવું, એ વાતે વાતે સહેલું નથી. કેટલીક વાર મોટા પોતાની રુચિ ઈચ્છા ય ન બતાવતા હોય છતાં એમનાં સિદ્ધાંત આદર્શ જોઈ એને અનુસરવું એ ય બધું સેવામાં આવે. એ પણ સહેલું નથી તેથી જ કહ્યું,-

‘સેવાધર્મ: પરમગહનો યોગિનામધ્યગમ્ય: ।’

સેવાધર્મ સમજવો પણ ઘણો ઊંડો છે.

મોટા ગણાતા યોગીઓને પણ એ ન સમજાય. એટલે તો સાધુજીવનમાં ત્યાગ કરવો સહેલો, તપ સહેલો, જ્ઞાનધ્યાન સહેલું અરે ! પરીષદ ને ઉપસર્ગ સહવા સહેલા, પરંતુ સેવાધર્મ કઠણ છે. સેવાધર્મમાં ગુરુનો બધા પ્રકારનો વિનય આવે; ગુરુની આશાતના ટાળવી એ પણ વિનય, અને ગુરુનો અવર્ણવાદ અટકાવવો એ પણ વિનય, તેમજ પોતે ગુરુનો યશવાદ ફેલાવવો એ ય વિનય. એટલે જો લોકમાં પોતાનો યશ ગવાતો હોય, પણ લોકમાં ગુરુની કિંમત ન અંકાતી હોય ત્યાં

૨૬૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“લક્ષ્મણના ઉદાર બોલ”(ભાગ-૪૪)

જો પોતે આંખ મિંચામણા ઉપેક્ષા કરે કે ‘લોકને આપણે શું કહેવા જઈએ ?’ તો ત્યાં એ ગુરુનો વિનય ચૂક્યો ગણાય. એમ કહેતા નહિ,-

લોકમાં ગુરુની કિંમત કેમ વધારાય ? :-

પ્ર.- લોકને આપણે શું કરી શકીએ ?

ઉ.- આપણે લોકોમાં ગુરુનાં એવાં ગુણગાન કરી શકીએ, ગુરુની કિંમત વધારી શકીએ કે ‘મારામાં જો તમે કાંઈક સારું દેખતા હો, તો તેમાં મારી કશી વડાઈ-હોશિયારી નથી. એ તો ગુરુનો જ ઉપકાર છે. એમણે મને બે અક્ષર શિખવાડ્યા, તો જ આ પામ્યો છું એમના વિના તો હું ક્યાંય રખડતો હોત ! અને એના વિના હું કેવો ય અબૂઝ હોત ! કેવા ગુરુ ! કેવા એમના અનુપમ ગુણો !...’ આવું આવું અવસરે અવસરે બહાર બોલતા રહીએ, એમા ગુરુની તેવી તેવી વિશેષતાઓ ગાતા રહીએ તો લોકને એમ થાય કે ‘ઓહો! આમના ગુરુ આવા વિશિષ્ટ કોટિના ? વાહ ભાઈ વાહ ! ચેલા કરતાં ગુરુ સવાયા ! હોય જ ને ? આવા ગુરુ હોય ત્યારે જ આવા શિષ્ય હોય ને ?’ આમ લોકમાં ગુરુની કિંમત અંકાય ગુરુનો યશવાદ થાય.

ગુરુની આ સેવા છે. સહેલી કે કઠિન ? પોતાનો ખૂબ યશ ગવાતો હોય, બહુ માન મળતું હોય ત્યાં ભૂલા પડી જવાય છે ખરું જોતાં ગુરુને યાદ કરવામાં ગુરુને યશ આપવામાં ગુરુના ગુણ ગાવામાં પોતાને કાંઈ માન મળવામાં ઓછપ નથી આવતી. દુનિયા એવી ગાંડી નથી કે તમે એક સારું કામ કર્યું અને યશ ગુરુને કે પિતાને આપ્યો એટલે દુનિયા તમારા ગુરુને કે પિતાને મહાન માની તમને કુછ નહિ માને. ના દુનિયા આવું નહિ માને. એ તો માનશે કે ‘બાપ કેવા સારા, ગુરુ કેવા સારા, કે આવો સારો પુત્ર આવો સારો શિષ્ય તૈયાર કર્યો !’ આમ તમને માન તો મળે જ છે, પણ વધારામાં ગુરુને યાદ કરવાથી કૃતજ્ઞતાના મહાન ગુણની સાધના થાય છે; ગુણિયલતાનો ગુણાનુવાદનો મહાન લાભ મળે છે.

સાચી કમાણી ધન-માલ કે સત્તા-સન્માનની નહિ :-

ત્યારે વિચારો, આ જીવનમાં ખરી કમાણી શી ? નાણાપાણી કે સત્તા-સન્માન કમાયા એ નહિ, કેમકે એ તો એક દિ’ ખોવાઈ જવાના છે. અને એનાં નિમિત્તે કરેલ હિંસા-જૂઠા આદિ ધરખમ પાપો અને કષાયો, એ આગળ થવાના છે, જે એના કુસંસ્કારો પાડી ભાવી ભવોમાં પણ પાપો-કષાયોની પુનરાવૃત્તિ કરાશે ! અહીં ય પાપિષ્ઠ જીવન અને પરલોકે ય એ જ અહીં પણ કષાયી જીવન અને પરલોકે પણ એ જ. જુઓ ને અહીં ય પાપિષ્ઠ ને કષાયી જીવન કેમ મળ્યું છે ? કહો, પૂર્વભવે ધન-માલ અને સત્તા-સન્માનનાં નિમિત્તે એ જ કર્યું છે, પાપો અને

કષાયો પછી એની અહીં પુનરાવૃત્તિ થાય એમાં નવાઈ શી ? એના મૂળમાં ધન વગેરેની કમાણીને ખરી કમાણી માની એ છે. માટે ધન-માલ-સત્તા સન્માનની કમાણી એ સાચી કમાણી નથી.

સાચી કમાણી કૃતજ્ઞતાદિ ગુણોની; સાચી ગુણાનુવાદ વગેરે સુકૃતોની.

કેમકે એના સુસંસ્કાર આત્મામાં જમા થાય છે, ને પરભવે એ સુકૃતોનું પુનરાવર્તન કરે છે. જરૂર પડ્યે જેમ પાપો કષાયોમાં પરભવમાં ગુણાકાર થઈને પુનરાવર્તન, તેમ આ સુકૃતો પણ ભવાન્તરે ગુણાકાર થઈને પ્રગટી નીકળે છે ત્યારે કૃતજ્ઞતા-ગુણાનુવાદ વગેરે સુકૃતોથી મનને શાંતિ મળે છે. પ્રસન્નતા મળે છે ધન વગેરેની કમાણીમાં તો એને સાચી કમાણી માન્યાથી અશાંતિ ઊભી થાય છે. સાચવવાની ચિંતા, ચોરાવાનો કે ખર્ચાઈ જવાનો ભય સંતાપ વગેરે કેટલીય અશાંતિ ઊભી કરે છે.

ત્યારે આ પારખવા જેવું છે કે આપણે સારી કમાણી કઈ માનીએ છીએ ? ધનની કે ધર્મની ? માનપાનાદિની કે સુકૃતની ?

આસ્તિક, ધર્માત્મા શેને સાચી કમાણી માને ?

કઈ કમાણી પર મુસ્તાક બને ?

કઈ કમાણી પર હુંફ લે ?

અને નાસ્તિક, અધર્મી જીવ કઈ કમાણીને સાચી કમાણી માને ? કઈ કમાઈ પર મુસ્તાક બને ? કઈ કમાણી પર હુંફ લે ?

આના ઉપરથી માપ નીકળે છે કે ધર્મી-અધર્મીનું લક્ષણ શું ? આસ્તિક-નાસ્તિકનું લક્ષણ શું ? પૈસાની કમાણી પર મુસ્તાક બને, હુંફ અનુભવે કે ‘હાશ, નિરાંત થઈ પૈસા સારા મળી ગયા !’ એ આસ્તિક ? કે નાસ્તિક ? એ ધર્માત્મા ? કે અધર્મી ? કોઈના સામે જોતા નહિ. પોતાના આત્મામાં વિચારી જોજો.

આસ્તિક બનવું છે તો કાયાને નહિ પણ પોતાના આત્માને મહત્વ-મુખ્યતા દેવી જોઈએ.

બોલવું છે ‘હું આત્માને માનું છું’ ને શરીરને મહત્વ આપવું છું, શરીરને મુખ્ય રાખવું છે, તો પછી આત્માને માન્યો શી રીતે ગણાય ? આત્માને માનવાનું કાંઈ પ્રતીક હોય કે નહિ ? માણસ અવસરે પાડોશીનાં કામ કરવા પડે તો કરે છે, પરંતુ એના દિલમાં પોતાના કુટુંબની મુખ્યતા રહે છે, મહત્તા રહે છે, કેમકે એને પોતાના માને છે. પોતાને માન્યાનું પ્રતીક શું ? આજ કે એનાં કામને વેઠ ન માને. ‘મારે આમનું કરવાનું આવ્યું’ એમ ન માને, જ્યારે પાડોશીના કામમાં મારે આમનું કરવાનું આવ્યું એમ માને છે. માટે જ પોતાનું કરીને જે રાજી થાય છે, એવું પારકાનું કરીને નહિ.

બસ, આસ્તિક આ કે જેને પોતાની કાયાની નહિ, પણ આત્માની મુખ્યતા રહે. કાયાને પર માને, ને

આત્માને સ્વકીય માને. તેથી કાયાના લાભનું કરતી વખતે વેઠ માને, ને આત્માના લાભનું કરવા વખતે હોંશ હોય, ઉલ્લાસ હોય, બજારમાં જવું પડે ત્યારે પગ જોરમાં ન ઉપડે.

ધાવમાતા પોતાના પુત્રની જેટલી સેવા નથી કરતી એટલી રાજપુત્રની કરે છે. છતાં એને મન મહત્તા કોની ? એને મુખ્ય કોણ ? પોતાના પુત્ર ? કે રાજપુત્ર ? મહત્તા મુખ્યતા પોતાના પુત્રની છે એ, ભલેને પોતાના પુત્રને જરાય રોવા ય દેતી હોય, ‘છણકો ય કરતી હોય, ને રાજપુત્રને જરાય રોવા ન દે એટલો બધો હુલાવે-ફુલાવે, ક્યારે ય ઠપકો ન દે, મીઠા વહાલના જ બોલ સંભળાવે, છતાં એને પોતાનો નથી માન્યો. એનો પોતાના દિલમાં મહત્તા મુખ્યતા નથી એટલી પોતાની દીકરાની છે, એ તમે માનો છો ને ? માટે તો દા.ત. સાપ નીકળે, યા મકાનને આગ લાગે અને રાજપુત્ર તથા પોતાના પુત્ર બંનેને બચાવી શકાય એમ હોય તો પોતાના જ પુત્રને લઈને ચાલતી થશે. આમ શાના લીધે બને ? કહો દિલમાં સ્વપુત્રની મુખ્યતા-મહત્તાને લઈને.

આસ્તિકનું પ્રતીક આત્માની મહત્તા :

એનું પ્રતીક સુકૃત કમાણીને કમાણી માને :-

બસ, આ રીતે આસ્તિક આત્મા, ભલે ને કાયાને સંભાળવા-સંભાલવા સંસારની વેઠ કરતો હોય, પરંતુ એની આસ્તિકતાનું પ્રતીક શું ? આ કે એના દિલમાં મુખ્યતા-મહત્તા કાયા કે એના સંસારની નહિ, પણ પોતાના આત્માની જ હોય. આનું પ્રતીક શું ? આ એક પ્રતીક કે એને મન કમાણી કાયા સાથે સંબંધિત ધન-સન્માનની નહિ, પણ આત્મા સાથે સંબંધવાળા ગુણો-સુકૃતોની હોય . ગુણ કેળવવા મળ્યો દા.ત. પોતાના અપરાધી કોઈના પર ગુસ્સો આવવો સુલભ હતો, પણ મન વાળી લઈ એના પર ક્ષમા રાખી ક્ષમા દાખવી, તો એમાં ક્ષમાગુણ કેળવવા મળ્યો ત્યાં માને કે આ મારે કમાણી થઈ. એમ દાન કરવાની તક મળી ને ધનનો લોભ જતો કરી દાન દીધું. સદ્ગુરુના સમાગમે વિષયરંગ પર અંકુશ મૂકી વ્રત નિયમ લીધા, અવસર આવ્યો ને આહારસંજ્ઞા કાબૂમાં લઈ તપ કર્યો. ત્યાં માને કે આ મારે કમાણી થઈ.

આવું ગુણો-સુકૃતોની કમાણીને કમાણી માનવાનું પાછું વાંઝિયું ન હોય, પોકળ ન હોય, પણ અવસરોચિત શબ્દમાં ને એને અનુરૂપ દિલમાં એ વ્યક્ત થાય. જીઓ,-

અગ્નિશર્માને મન સુકૃત કમાણી એ વૈભવ :-

અગ્નિશર્મા ગુણસેનરાજકુમાર તરફથી થતી મશ્કરીથી કંટાળેલો ભાગીને દૂર

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૬૭

દેશ જઈ તપોવનમાં માસખમણના પારણે માસખમણ કરનારો તાપસ બન્યો છે. હવે ગુણસેન રાજા થઈ વર્ષો પછી આ દેશમાં આવી આ તાપસની મહાતપસ્યા જાણીને વંદનાર્થે આવ્યો છે પછી વાત થતાં રાજા પૂછે છે,-

‘ભગવાન ! આપ આટલી મોટી તપસ્યા શી રીતે કરી શકો છો ?’

મહાતાપસ કહે ‘જો ભાઈ ! જગતમાં ત્રણ પ્રકારના માણસ હોય છે,

ઉત્તમ પુરુષો સ્વરુચિથી ધર્મ કરે છે,

મધ્યમ પુરુષો બીજાની પ્રેરણા પામીને ધર્મ કરે છે.

પણ અધમ પુરુષો પ્રેરણા પામવા છતાં ય ધર્મ નથી કરતા.

તો આમાં મને મધ્યમ કોટિનો સમજ.

રાજા ગુણસેન પૂછે છે, ‘તો હે ભગવાન ! આપને આવડા મોટા તપ ધર્મની પ્રેરણા કોણે કરી ?’

તાપસ કહે, ‘કલ્યાણમિત્ર ગુણસેને.’ રાજા પોતાનું નામ સાંભળીને ચોંકી ઊઠે છે. એના મનમાં ભૂતકાળનાં પોતે કુમાર અવસ્થામાં પુરોહિતપુત્ર અગ્નિશર્માની કરેલી મશ્કરી-સતામણીના સંભારણા ખડા થઈ જાય છે. એટલે એ સમજી જાય છે કે, ‘અગ્નિશર્માએ એ સતામણીના હિસાબે જ તાપસપણું લીધું હશે, છતાં એ મને હાલ ઓળખી શક્યા નથી તો પણ પરોક્ષમાં ય મને કલ્યાણમિત્ર તરીકે ઓળખાવે છે ! તો લાવ જોવા દે એમને મેં તપ માટે શી પ્રેરણા કરી, એ શું બતાવે છે?’

રાજા પૂછે છે ‘હે ભગવાન ! તે આપને કલ્યાણમિત્ર ગુણસેને શી પ્રેરણા કરેલી તે આપ આટલો મોટો તપધર્મ કરવા પામ્યા ?’

માણસની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ કેવી વધુ પડતી હોય છે ! જાણી તો લીધું કે ‘અગ્નિશર્મા ગુણસેનને પોતાને ઓળખી શક્યા નથી તેથી જ ત્રાહિતને વાત કરતા હોય એમ કહે છે કે ‘કલ્યાણ મિત્ર ગુણસેનની પ્રેરણાથી જંગી તપ કરવા પામ્યા. આ હિસાબે તો પરોક્ષમાં ય તાપસ ત્રાહિતની આગળ ગુણસેનને ‘કલ્યાણમિત્ર’ શબ્દથી એક સારા માણસ તરીકે ઓળખાવે છે,’ આ જાણી લીધા પછી હવે જીનું પોપડું ઊભેડવાની જરૂર શી ? શી પ્રેરણા’ જાણવાની ઈચ્છા શા માટે ? પણ

જીવની ફિજીલ યા વધુ પડતી જિજ્ઞાસા-આતુરતા-ખણજની કુટેવ જીવને નિરુપયોગી કે નુકશાનકારક વસ્તુમાં ખેંચી જાય છે.

ડાફોળિયાનું કારણ ફિજીલ જિજ્ઞાસા :-

માણસ મકાનની બારીએ કે ઝરુખે ઊભો ઊભો રસ્તા પર જોયા કરે છે શું જોવું છે ભાઈ ? ખાસ કશું જ નહિ, છતા ફિજીલ જિજ્ઞાસા એને ડફોળિયાં મરાવે છે, પછી એમાં મળે શું ? લગભગ એવું એવું જ કે રાગ-દ્વેષ કરાવે, વાસનાને

૨૬૮ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“લક્ષમણના ઉદાર બોલ”(ભાગ-૪૪)

ઉત્તેજિત કરે. ખોટી જિજ્ઞાસા-આતુરતા કેવી ભયાનક છે, કે દા.ત. બારી ઊભા સામા મકાનની બારીમાં જોવા માટે નજર નાખી ને કદાચ એવું જ જોવા મળે કે બાઈ કપડા પહેરતી હોય, યા યુગલ પ્રેમ કરતું હોય, કે ગુસ્સે ભરાયેલા વડીલ પત્ની કે પુત્રાદિને પીટતો હોય, તો આવું કાંઈક દેખાય પછી મન સાબૂત રહે ખરું ? કે મોહ યા દ્વેષમાં પડી જાય ?

ફિજીલ જિજ્ઞાસા-આતુરતા એ પાપ છે, મનને સખણું રહેવા દે નહિ.

આતુરતા કરે છે જોવા દે સામે શું ચાલે છે ? એને કોણ શીખવે કે ‘અલ્યા ભાઈ ! આવી આતુરતા કરીને શું કરવું છે ? આતુર થઈ જોવાનું તો કર્યું, પરંતુ એ એ જોઈને તારે શું કરવું છે ? તને કયો લાભ થાય છે ? નથી ને એવો કોઈ તીવ્ર રાગ, તીવ્ર મોહ, તીવ્ર કામ, તીવ્ર દ્વેષ મગજમાં ઊઠી ગયો તો આગળ કશું કરવા નહિ પામે તો પણ કેવા ચિકણાં અશુભ કર્મ બાંધીશ ? ના આ કશો વિચાર જ નથી એટલે આંખ મળી છે ને, તે જ્યાં ત્યાં ભટકાવી રહ્યો છે.

કવિ પ્રભુને આત્માની દુદર્શા કહે છે,-

‘વિણ ખાધા વિણ ભોગવ્યાં જી, ફોગટ કર્મ બંધાય;

આર્તધ્યાન મિટે નહિ જી, ક્રીજે કવણ ઉપાય

રે જિનજી ! મુજ પાપીને તાર.’

ડાફોળિયાં મારી મારીને મગજમાં કેટલાય કચરા-ભૂંસા ભર્યા હોય એટલે પછી કેઈ જાતના પાપવિકલ્પો ચાલ્યા કરે ને આર્તધ્યાનની ધારા વહેતી રહે, એમાં નવાઈ નથી, આજે છાપાં વાંચવાના ચડસમાં જીવ શું કરી રહ્યો છે ? ન જોઈતા કામ-કોધ-લોભના કાળા કૂચડાં મન અને આત્મા પર લગાવી રહ્યો છે. કેમ આટલો ચડસ ? ખોટી આતુરતા-જિજ્ઞાસાને લીધેસ્તો.

ખોટી આતુરતા પાછળ આંખ અને કાન દાટ વાળે છે.

જીવને વાતોચીતો કેમ ગમે છે ? કારણ ખોટી આતુરતા છે કે ‘લાવો વાતમાં બેસીએ તો કાંઈક જાણવા મળશે.’ જેમ આંખના ડાફોળિયાં, એમ કાનનાં ઘરેથી પ્રભુદર્શને નીકળ્યો, તો મનમાં જો એ જ લગની રાખે કે ‘જાઈ વીતરાગનાં દર્શન કરું’ તો તો મંદિરમાં પ્રભુનાં દર્શન પ્રભુ પર આંખ ચોંટી પડીને થાય, પરંતુ રસ્તામાં ડાફોળિયાં મારતો મારતો ચાલે, તે ઠેઠ મંદિરની અંદર પેઠે ત્યાં પણ ડાફોળિયાં, તો એ હવે ભલે ને પ્રભુની સામે આવીને ઊભો, પણ પ્રભુ પર આંખ ક્યાંથી ચોંટી પડે ? પ્રભુદર્શન ઠરીને ક્યાંથી થઈ શકે ? જીવનમાં એવાં હજારો પ્રભુદર્શન થઈ જવા છતાં હજી આજે પણ ઠરીને દર્શન નથી થતું ને ? ને કારણ દુનિયાનું જોવાની ખોટી આતુરતા તે આજે પણ પ્રભુનાં દર્શનની વચમાં ય આંખ ભગવાન પરથી બીજે ચાલી જાય છે.

જીવને શિખામણ :-

ખોટી આતુરતાએ આંખે અને કાને આત્માનો સત્યાનાશ સરજ્યો છે. માટે હવે એ આતુરતાથી જરા પાછા વળી જવાની જરૂર છે; મૂળ પાયામાં ખોટી આતુરતાને જ બંધ કરવા જેવી છે. જીવને સમજાવી દેવું જોઈએ કે ‘આ સંસારમાં અનંતકાળ ભટકતાં ઘણું ઘણું જોયું - સાંભળ્યું, તે ય અનંતીવાર દુનિયાનું જોઈ નાખ્યું, સાંભળી નાખ્યું, હવે બસ કર. તું જે જોઈ સાંભળીને જાણવા માગે છે એમાં કશો લાભ નથી. ‘દુનિયાનું જીવો ને રુઓ’ ના સોદા છે; શાંત બેઠેલા મનને રાગ દ્વેષ-મોહના ઉકળાટ કરાવવાનો ધંધો છે. મને તો લાગે છે, કે

અંતરમાં ધર્મ પરિણમવાનું અને વીતરાગ પ્રભુ પર પ્રેમ વસવાનું આ એક લક્ષણ છે કે ખોટી આતુરતા અને ડાફોળિયા બંધ થઈ જાય. ઓછા થઈ જાય.

તમને પ્રભુ ગમે છે ? પ્રભુ પર તમને પ્રેમ છે ? તો ફિજીલનું જોવા-સાંભળવાની આતુરતા શા માટે થાય છે ? શા માટે ખોટાં ડાફોળિયાનો ચડસ છે ? પ્રેમ છે ? ડાફોળિયા મારવા કેમ ગમે છે ?

સુલસાની પરીક્ષા કરવા અંબડપરિવ્રાજક નગરના દરવાજે દરવાજે જીવતા જાગતા જુદા જુદા દેવનાં રૂપમાં આવે છે; ને નગર આખું એ સમજે છે કે ‘હું ? એ દેવ કેવા દેખાતા હશે ? એ જાણીને મારે શો ઉપયોગ છે ? મારે અંતરથી મારા મહાવીર પ્રભુને જોવા કરવા છે, એમાં આ દર્શન વળી શા ઉપયોગમાં આવવાનું હતું ? ઉલટું, એટલો સમય પ્રભુદર્શન-ચિંતન ગુમાવીશ.

અસદ્દર્શન મગજમાં પેદું એ સદ્દર્શનની ને સત્ચિંતનની વચમાં દખલ કરશે. માટે અસદ્દર્શન ન કર્યું સારું .

(૧) પ્રભુ પર રાગ ફિજીલ આતુરતાને કેમ તોડે ? :-

સુલસાએ આમ પોતાના મનમાં ખોટી આતુરતા જ ન જાગવા દીધી, પછી શું કામ બીજા દેવ જોવા જાય ? ન ગઈ, ને અંબડની પરીક્ષામાં પાસ થઈ ગઈ. અંબડને એનું સમ્યગ્દર્શન માપવું હતું. એની સુદેવ પરની શ્રદ્ધાનો કયાસ કાઢવો હતો, તે કાઢી લીધો કે આ બાઈને અરિહંત પ્રભુ પર અનન્ય રાગ છે, ભરચક ઊછળતો રાગ છે, એટલો બધો કે એના એ હૈયામાં બીજા દેવને જોવાની આતુરતા પૂરતો પણ રાગ રહેવાની જગા નથી, એટલે ઠાંસી ઠાંસીને વીતરાગ મહાવીર પરમાત્મા પર રાગ ભર્યો છે !

પરમાત્મા પ્રત્યે રાગ ઊભો કર્યા પછી તો પરમાત્માનાં સ્વરૂપને, એમનાં જીવનને, એમના ગુણો અને સામર્થ્યને, તથા એમના ઉપકારને, ઉપકારીની અંતર્ગત એમનાં વચનોને જોવા-જાણવાની અને ચિંતવવાની કેટલીય આતુરતા હોય. ત્યાં

પછી દુનિયાનું ફિજીલ જોવા-જાણવાની કુરસદ જ ક્યાંથી હોય ?

એટલે જ મોટી ઉપાધિઓ અને જવાબદારીવાળા મહારાજા કુમારપાળ અને મંત્રી પેથડશા જેવા પણ ખોટી આતુરતાને પોષનારા નહિ, તેથી જ પરમાત્માની ભક્તિ કલાક દોઢ કલાક સુધી એકતાન થઈને કરી શકતા. પરમાત્મા પર એવો હૃદયમાં ભરચક રાગ હતો કે ત્યાં દુનિયાનું બધું તુચ્છ લાગતું. પછી એ તુચ્છ ફિજીલ જોવા જાણવાની આતુરતા નહિ, જોવા-જાણવાનો રાગ નહિ.

(૨) ધર્મ પરિણતિ ફિજીલ આતુરતાને કેમ તોડે ? :-

એમ, જેને અંતરમાં ધર્મ પરિણમ્યો હોય, હૈયે ધર્મ ફરસ્યો-સ્પર્શ્યો હોય એને પણ ખોટી આતુરતા ઊઠે નહિ; કેમકે હૈયે ધર્મ સ્પર્શ્યા પછી ધર્મની એટલી બધી ઉપાદેયતા લાગે છે, કર્તવ્યતા લાગે છે, કે દિલ જાણે બેબાકળું બની જાય છે કે આ પાપભરેલા સંસારી જીવનમાં ધર્મ ક્યાં ક્યાં કરું ! કેવી કેવી રીતે કરું ! ધર્મની આ લગનમાં એને ફજીલનું જોવા જાણવાની આતુરતા જ શાની રહી ? વિચારથી-વાણીથી અને વર્તાવથી ધર્મ કરવાની તક શોધતાં એને બીજી વાતની કુરસદ જ નથી કે એ મફતિયું જોવાં આંખ નાખે ને સાંભળવા કાન ધરે.

નવી પત્નીના પ્રેમની જેમ ધર્મનો પ્રેમ હૈયે સ્પર્શ્યા પછી ફિજીલ આતુરતાઓ નહિ :-

જીઓ, નવી રૂપાળી મનમાની પત્ની સાથે બગીચામાં ગયેલા પતિની આસપાસ જોવાનું ઘણું છે, છતાં પત્નીની લગનમાં એને બગીચાનું જોવાની આતુરતા ય ક્યાં છે ? ને કુરસદ પણ ક્યાં છે ? એને તો પત્નીનું રણિયામણું મુખ અને કાયા જોવામાં, એના મીઠા બોલ સાંભળવામાં અને ‘આને કેમ રાજી કરું ? આની શી શી સેવા કરું આને શું શું ગમે ?...’ વગેરે ચિંતવવામાં લીનતા છે, પછી શાની બીજી ફજીલ આતુરતા ઊઠે ? એની સાથે પ્રેમાલાપ કરવામાં કશા ડાફોળિયામાં નહિ, કશી બીજી આતુરતા ય નહિ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૨૫, અંક-૩૮, તા. ૪-૬-૧૯૭૭

હૈયે ધર્મ ફરસ્યા પછી જીવની આવી દશા હોય. એક દુનિયાનો માણસ પત્ની પર હૈયે પ્રેમ ફરસ્યા પછી પત્ની અંગેના જ ચિંતનમાં વ્યાકુળ હોય તો ધર્મી જીવ હૈયે ધર્મનો પ્રેમ ફરસ્યા પછી ધર્મ અંગેના ચિંતનમાં વ્યાકુળ ન બને ?

અંતરાત્મભાવનો એક ઉપાય : ડાફોળિયાં બંધ :-

ધર્મમાં રસ રાખવો છે ?

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૭૧

ગંભીર બનવું છે ?

સતત તત્ત્વચિંતન ચલાવવું છે ?

રાગાદિ મહાદોષો અને હસામશ્કરી આદિના તુચ્છ આનંદોથી બચવું છે ?

તો ફિજીલ વસ્તુ જાણવાની આતુરતા જિજ્ઞાસા અને ડાફોળિયા બંધ કરી દો. ત્યારે એનો સમય વેડફાતો બચે એમાં તત્ત્વચિંતન થઈ શકે. કમમાં કમ ૫-૧૫ નવકાર સ્મરણ થઈ શકે, અને વધારામાં મન બાહ્યભાવમાં જતું બચે, તેથી એના કુસંસ્કારનો બોજ ન વધે પછી જીવ અંતરાત્મભાવમાં ઠરે. આ માટે ખોટી આતુરતા -જિજ્ઞાસા રોકવી જરૂરી.

ગુણસેન રાજાને જિજ્ઞાસા થઈ કે ‘જો કે મેં તો આ મહાતાપસની નાની વયે મશ્કરી કરી છે, છતાં એ મને કલ્યાણમિત્ર તરીકે તપમાં પ્રેરક માને છે, તો લાવ જોઉં તો ખરો કે એ ગુણસેને શી પ્રેરણા કરી કહે કે ‘ભાઈ ! પ્રેરણા આ , કે એ મારી મશ્કરી કરતો હતો જેથી કંટાળીને મારે તપોવન અને તપનો આશ્રય લેવો પડ્યો; તો એ સાંભળીને રાજાના મનને શું થાય ? સંભવિત છે કે ‘આવો મહાતાપસ થવા છતાં હેં આણે વર્ષો જીવું શલ્ય દિલમાં રાખી મૂક્યું છે ? આવું મનને થવા જાય ? ને એમાં મહાતાપસ પરના સદ્ભાવ-બહુમાન ઓછા થાય. આવું બની આવે એમાં કહો, ફિજીલ જિજ્ઞાસા કરીને શો સાર કાઢ્યો ? ફિજીલ જિજ્ઞાસા આતુરતા ખોટી અસ્તુ.

અહીં તો આ મહાતાપસ છે ને ? એણે રાજાની જિજ્ઞાસા કે ‘આપને ગુણસેને શી પ્રેરણા કરી ? એના જવાબમાં કહ્યું,- ‘મહાનુભાવ ! પ્રેરણા અનેક પ્રકારની હોય છે, એમાંથી ગમે તે એક પ્રેરણા કરી.’

મહાતાપસની કેવી ગંભીરતા છે ! રાજાને ગુણસેન તરીકે એ ઓળખતો નથી તેથી ત્રાહિત માણસ સમજે છે; છતાં એ એની આગળ દિલનો બફારો કાઢતો નથી. એણે દિલમાં ખરેખર મશ્કરી ને એક વિટંબણા તરીકે રાખી નહિ હોવાથી કિંતુ તપમાં ચડવાની એક પ્રેરણા માની હોવાથી એ શું કામ બફારો કાઢે ?

અનિષ્ટને પણ કોઈ શુભનાં નિમિત્ત તરીકેની દૃષ્ટિથી જીઓ તો અનિષ્ટકારી એ ઉપકારી લાગે.

દૃષ્ટિ ફેરવો એટલે દુઃખ એ સુખ અને સુખ એ દુઃખ :-

પ્ર.- મશ્કરી એ શુભ તપનું નિમિત્ત ? રાજકુમારે કાંઈ તપમાં ચડાવવાના આશયથી મશ્કરી નહોતી ચલાવી પછી ભલે કુલપતિના ઉપદેશ પર પોતે પોતાના વિવેકથી તપમાં ચડી ગયો, પણ મશ્કરી તો વિટંબણાનું જ નિમિત્ત હતી ને ?

ઉ.- રાજકુમાર તરફથી વિટંબણારૂપ હોવા છતાં હવે તાપસની દૃષ્ટિ ફરી

૨૭૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“જીવને શિખામણ”(ભાગ-૪૪)

ગઈ છે. દષ્ટિ ફેરવો એટલે દુઃખ એ સુખ અને સુખ એ દુઃખ લાગશે. દષ્ટિ કેવી ફેરવીને તાપસ હવે એને જ ગુણકારી માને છે એ હમણાં આગળ સમજાશે. જ્યાં ગુણસન રાજાએ આ સાંભળ્યું ત્યાં એને લાગ્યું કે અહો ! મારી મશ્કરી કરવાની આદતને આ એને ગુણરૂપ લે છે ? હું અપરાધી છું, ને આ મહાન તાપસ મને ઉપકારી માને છે ! તો લાવ, હવે મને મારી ઓળખ આપવા દે.’

એમ વિચારીને રાજા કહે છે. ‘ભગવાન ! તો જેને આપ તપમાં પ્રેરણાકારી કલ્યાણમિત્ર ગણો છો એ પાપી ગુણસેન નહિ પણ અગુણસેન હું પોતે જ છું’

ગુણસેનની ઓળખ પર તાપસનો જવાબ :-

તરત મહાતાપસ અગ્નિશર્મા કહે બોલી ઊઠે છે ‘તરત એવું મા બોલ, જે તેં મને આટલો મોટો તપનો વૈભવ કમાવી આપ્યો એ તું અગુણસેન શાનો ? તું તો મહાગુણસેન છો.’

વિચારજો મહાતાપસ શું કહી રહ્યો છે. એક ‘પૂર્વ’ વર્ષ જેમાં ૭૦૫૬૦ અબજ વર્ષ જાય, એવા લાખો પૂર્વ સુધી તાપસ સતત અખંડ રીતે માસખમણના પારણે માસખમણ કર્યે ગયો તે માસખમણો કેટકેટલી ઘોર તકલીફ જાતે ઊઠાવીને કર્યા, છતાં જશ આપે છે રાજાને કે આવા જંગી તપનો વૈભવ તેં કમાવી આપ્યો અસલ તો ગુણસેને એવી પ્રેરણા તો કરી નથી કે ‘તું જા તપ કરવા લાગ, તારું કલ્યાણ થશે; એણે તો ગધેડે બેસાડી ફેરવવાની અને છોકરાઓમાં હુરિયો બોલાવવાની મશ્કરી કરી છે. છતાં અગ્નિશર્મા કેમ આને જશ આપી કલ્યાણમિત્ર તરીકે ઓળખાવે છે ? કારણ એક જ , કે તપને એ સાચો વૈભવ માને છે, ને એ સમજે છે કે એ કમાવવાની તક મૂળ ગુણસેનની બાળરમત ન ચાલી હોત તો અગ્નિશર્મા પિતા પુરોહિતના ઘેર જ બેસી રહી પિતાના પગલે પગલે, આગળ જતાં એક પુરોહિત ગૃહસ્થ બન્યો હોત. ત્યાં આવો તપવૈભવ કમાવવાની વાતે ય શી ? એમ અગ્નિશર્મા સમજે છે. એટલે,

નિમિત્ત ગમે તેવું, પરંતુ જો એમાંથી સરવાળે સારો આત્મહિતનો લાભ થયો, તો ઉત્તમ જીવો એનો ઉપકાર માને છે.

વેદનાદાતા કર્મક્ષયમાં ઉપકારી :-

જુઓ ખંધકમુનિ ગજસુકુમાલ વગેરે મહામુનિઓ, જીવતા ચામડી ઉતારવી, માથે ધીખતી સગડી મૂકવી, વગેરે મરણાન્ત ઘોર વેદના આપનારને, મહાઉપકારી માનતા ! ‘એ તો વળી સખાઈ મિલિયો ભાઈ થકી ભલેરો રે,’ એમ વિચારતા ! કારણ ? વિપુલ કર્મક્ષયરૂપી વૈભવની કમાઈમાં એ નિમિત્ત બન્યા. એ જોતા કે ‘આવો જબરદસ્ત કર્મક્ષયરૂપી આત્મહિતની કમાણીનો લાભ આવી વેદના

સહ્યા વિના ક્યાં થવાનો હતો ? શરીરને પંપાળીને હુલાવી હુલાવીને કે પાલિસ-માલિસ કરીને જટિલ કર્મોનો ક્ષય થોડો જ થાય છે ? એ તો કારમી વેદના સહીને થાય; ને એ વેદના આવા ઉપદ્રવકારી વિના ક્યાંથી મળે ? માટે જટિલ કર્મોના ક્ષયના વેદનાદાન દ્વારા નિમિત્ત થનાર આ તો અમારે પરમ ઉપકારી કહેવાય.’

વ્યવહારનો દાખલો જુઓ :-

મોત માટે ઝેર આપનાર ઉપકારી :-

મુંબઈમાં બે ભાઈ રહેતા. એમાં એકને વાળાનું અસહ્ય દરદ ઊપડ્યું. બીજો ભાઈ બિચારો નોકરી ય કરે અને એની સેવા પણ કરે, દવાદારૂ લાવી વપરાવે, પરંજી પથ્ય સચવાવે. પરંતુ દરદ ઓછું થવાને બદલે વધતું ચાલ્યું તે રાતના ઊંઘ પણ ન આવે ને વેદનાથી ચીસોચીસ પાડે. ભાઈ શાંતિ આપવા જાય ત્યારે એ કહે ‘મોટા ભાઈ ! સહન થતું નથી શું કરું ! તમને ય હું કેટલા હેરાન કરી રહ્યો છું ! હવે મને ઝેર આપી દો, મરું તો મને શાંતિ થાય.’

જાલિમ કર્મ જ્યારે રુઠે છે ત્યારે ચમરબંધીની ય શરમ કે દયા રાખતા નથી, હદ બહાર પીડે છે.

કર્મે આપ્યા દુઃખ પર જાતે મનથી દુઃખ વૃદ્ધિ :-

સનતકુમાર ચક્રવર્તી જેવાને એકી સાથે એકાએક સોળ રોગ ઉત્પન્ન થઈ ગયા. ભગવાન મહાવીરસ્વામીને ગોશાળાની તેજોલેશ્યાએ છ મહિના લોહીના ઝાડાની પીડા આપી. આ ઉપરથી બે વાત શીખવા મળે છે કે, -

(૧) કર્મ બાંધતા પહેલાં જ ચેતતા રહો, કર્મઊ-બંધના કારણભૂત કષાયો અને હિંસાદિ પાપોને અટકાવો.

(૨) બીજું એ, કે કોઈ પણ દુઃખ આપત્તિ આવી પડે ત્યારે જરાય હાય વોય ન કરતાં ‘આ મારાં જ કર્મનું ફળ છે, ને ફળ ભોગવતાં કર્મકચરો દૂર થઈ રહ્યો છે’ એ વિચારી શાંતિ સમાધિ રાખો.

જીવન જીવતાં આ બે વસ્તુ ધ્યાનમાં રહે, અમલમાં રહે, તો મજાલ કોની છે કે જીવને દુઃખી કરી શકે ? દુઃખ આવે પણ મન દુઃખી ન બને. નહિતર તો કર્મે આપ્યા દુઃખ ઉપર મન દુઃખી કરવામાં આપણી જાતે જ દુઃખમાં વધારો કરીએ છીએ તે ભલું હોય તો મનનું દુઃખ વધતાં ઠેક મરવા સુધીના વિચાર આવી જાય છે.

પેલો વાળાના રોગવાળો ભાઈ રોગથી ત્રાસી રહ્યો છે, તે મોટાભાઈને કહી રહ્યો છે ‘ભાઈ ! સહન થતું નથી. આના કરતાં તો તમે મને ઝેર આપી દો.’ ભાઈને પણ લાગી રહ્યું છે કે ‘આને ત્રાસ ઘણો છે. એનાથી એ સહ્યો જતો નથી, અને મારાથી એ જોયો જતો નથી. માટે હવે તો આને ઝેર આપીને આ દરદથી

છૂટકારો અપાવું. આખી રાત બિચારો જ્યારે ત્રાસ ભોગવે છે, તો દહાડે હું તો નોકરીએ જાઉં એટલે મને જોવા ન મળે, બાકી આને આખો દિવસ પણ ત્રાસ કેટલો હશે ? હવે તો આ બિચારો મરે તો ત્રાસથી છૂટી સુખી થાય.’

શું મોટા ભાઈનો આ વિચાર બરાબર છે ? ના, કેમકે એ એ જોવું ભૂલી જાય છે કે હાયવોયમાં મર્યા પછી એ કદાચ કોઈ એવા તિર્યચના અવતારમાં જઈ પડ્યો કે જ્યાં જનમથી ત્રાસ હોય તો ક્યાં એનો ત્રાસથી છૂટકારો થયો ? ક્યાં ત્યાં સુખી થયો ?

ત્યારે મરવા ઈચ્છનારને પણ જ્યારે ઝેર શરીરની નસેનસમાં વ્યાપ્ત થયા પછી ભયંકર વેદના કરે ત્યારે હાયવોય વધી જાય, મનને એમ થાય કે ‘અરેરે ! આના કરતાં તો પેલું દરદ સારું હતું કે એમાં આ લ્હાયો નહોતી, આ નસોની તંગ ખેંચામણ નહોતી, હાય હાય ! ક્યાં મેં ઝેર ખાધું ?...’ આમ દરદની પીડા કરતાં ઝેરથી મરણાન્ત કષ્ટની પીડા અસમાધિ ભયંકર વધી જાય એમ બનવાનો પૂરો સંભવ છે. તેથી એ રોગી ભલે ઝેર માગે, પણ ઝેર કેમ દેવાય ?

પરંતુ મોટો ભાઈ એની રાતોના ત્રાસ જોઈ કકળી ઊઠ્યો છે, તેથી હવે દરદથી છૂટકારો કરાવવા જીવનથી છૂટકારો કરાવવાનું ધારી બજારમાંથી અફીણ લાવીને ભાઈને આપતાં કહે છે ‘આજે વૈદે દવા બદલી છે. કદાચ વધારે કડવી લાગશે. પણ શાંતિ થઈ જવા સંભવ છે.’

અફીણથી વાળાનો રોગ ગયો.

એમ અફીણ આપીને મોટો ભાઈ નોકરીએ ગયો, મનમાં ધારણા છે કે સાંજે આવીશ ત્યારે આના રામ રમી ગયા હશે પરંતુ બન્યું ઊંધું. રોગીએ અફીણને દવા માની ખાઈ લીધું જ્યાં એ પેટમાં જઈ પજળ્યું કે એણે વાળના દરદનો સામનો કર્યો. વાળો એક પ્રકારનું ઝેર છે; તેથી શરીરને એણે બીજો અપાય ન કર્યો. બીજું નુકસાન કર્યું નહિ, ને દિવસો પછી દરદ મટવાથી એને ઘસઘસાટ ઊંઘ આવી ગઈ.

બોલો, આ જાણ્યા પછી વાળાનો રોગ હોય તો અફીણ ખાવાની હિંમત ચાલે ?’ ના, ભાઈ સાબ ! પેલાને ભલે રોગ મટ્યો હોય પણ અમે તો અફીણથી મોત પામીએ તો ?’ આવો ડર રહે છે, કારણ ? મનમાં અંકિત થઈ ગયું તે કે અફીણ મોત લાવે, અફીણ મારનારું’ બસ, આ રીતે સમજી રાખવાનું છે કે વૈરાગી થયેલા ગુણસાગરને સાધુના સમાગમમાં નહિ, પણ ભલે ચોરીમાં હસ્તમેલાપ કરતાં કરતાં કેવળજ્ઞાન થયું ! પરંતુ આપણાથી આવો અખતરો ન કરાય. કેમકે પાણિગ્રહણ તો ડૂબાડનારું છે, તારનારું નહિ’ એવું આપણા મનમાં વસેલું જોઈએ.

જીવન માટે ઝેરનો અખતરો નહિ એમ ધર્મ માટે પાપક્રિયાનો અખતરો ન કરાય .

ભરત ચક્રવર્તીને આરિસાભવનમાં ભલે કેવળજ્ઞાન થયું, પણ આપણને ભય રહેવો જોઈએ કે ભોગ ભૂમિ મને ભવમાં ડૂબાડે તો ?’ અસ્તુ.

પેલો મોટોભાઈ સાંજના આવીને જીએ છે તો ભાઈ સૂતેલો છે. પહેલાં તો એ સમજે છે કે મરી ગયો હશે. પરંતુ પાસે જઈ જોયું તો નસકોરાં બોલે છે. એને થયું કે ‘આ શું ?’ ભાઈને એ જગાડે છે ત્યાં ભાઈ આળસ મરડી બેઠો થાય છે, ને મોટાભાઈને ખુશી થતો થતો પૂછે છે, ‘ભાઈ ! આજે વૈદે કેવી સરસ દવા આપી કે મારા વ્યાધિ તદ્દન મટી ગયો લાગે છે ? મને હવે કશી વેદના નથી. કેટલીય રાતો ઊંઘ વિના ગયેલી, તે આજે મને ઘસઘસાટ ઊંઘ આવી ગઈ !’ મોટો ભાઈ કહે, ‘ભાઈ ! ખરેખર તું દવા બધી ખાઈ ગયેલો !’

આ કહે ‘હા હા, હા, એમાં પૂછવાનું શું ? તો ત્યારે તો આ દરદ ગયું લાગે છે.’

‘જો ભઈલા ! આ દવા વૈદે નહોતી આપી; હું જ બજારમાંથી લઈ આવેલો.’

‘ઓહો ! તો તો મોટાભાઈ ! આટલા દિવસ કેમ મને રિબાતો રાખ્યો ? પહેલાં જ લાવવી હતી ને ? શું પહેલાં ખબર નહોતી ?’

મોટો ભાઈ હસે છે. પેલો પૂછે ‘કેમ હસો છો ? શું હું અજીગતું બોલ્યો ?’

મોટાએ ખુલાસો કર્યો ‘ભાઈ રે ! તને પહેલાં શું લાવી આપું ? આ તો મેં તારી ભયંકર અસહ્ય પીડા જોઈ તને એમાંથી છૂટકારો મળે એટલા માટે બજાર માંથી અફીણ લાવીને તને આપેલું, તારું મૃત્યુ થાય તો સારું જેથી પીડાથી બચે. પણ ભગવાનની કૃપા કે અફીણે તારા રોગનું ઝેર જ સાફ કરી નાખ્યું, ઝેર ઝેરને મારે એવું થયું.’

નાનો ભાઈ કહે છે, ‘ઓહો ભાઈ ! તમે કેટલા બધા ઉપકારી કે મારો રોગ મટાડી મને નવું જીવન આપ્યું ! બોલો,

‘મોત માટે ઝેર આપનારો ઉપકારી ? કે ભયંકર અપકારી ?’

આવો સવાલ એમજ પૂછો તો શો જવાબ આપો ? અપકારી જ ને ? પણ અહીં આ પ્રસંગ વિશેષને લઈને નાનો ભાઈ મોટાને મહા ઉપકારી માનતો કહેતો હોય તો ખોટું નથી ને ? ત્યાં શું એ એમ જોવા જાય કે ‘ઝેરથી ભલે મને આરોગ્ય મળ્યું, પણ મોટાનો આશય તો મને મારી જ નાખવાનો હતો ને ? માટે એને કાંઈ

હિતૈષી ન કહેવાય. ‘આવું એ ન જુએ ને ? કેમ વારું ? કહો, એને ઝેરથી જે ભયંકર દરદ અને વેદનાથી છૂટકારો મળ્યો એની એના મનને મોટી કિંમત છે.

નાનાભાઈ અને અગ્નિશર્માની સરખામણી :-

બસ, આપણી વાત આ હતી કે અગ્નિશર્માને મોટો તપ વૈભવ મળ્યો એની એને મન મોટી કિંમત છે, તેથી ભલે એ ગુણસેન રાજકુમારની મશ્કરી ન સહી શકવાથી ભાંગેલો, અને તાપસ બની આ તપ કરવા પામેલો, પણ એ તપવૈભવ કમાવામાં ગુણસેનને પ્રેરક કલ્યાણમિત્ર માને ઉપકારી માને એમાં ખોટું શું છે ?

પેલો ભાઈ જેમ મોટાનો મોત આપવાનો આશય નથી જોતો, પણ એના જ ઝેરપ્રયોગ પર પ્રાપ્ત થયેલ મનગમતું આરોગ્ય જુએ છે, એમ અહીં અગ્નિશર્મા મહાતાપસ ગુણસેનનો પૂર્વનો સતામણીનો આશય નથી જોતો, પરંતુ એના મશ્કરી પ્રયોગ પર જ પોતાને સરવાળે પ્રાપ્ત થયેલ મનગમતો તપ વૈભવ જુએ છે ;

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૨૫,અંક-૩૯,તા.૧૧-૬-૧૯૭૭

પછી ગુણસેનને ઉપકારી કેમ ન લેખે ?

આ બહુ શીખવા જેવું છે કે આપણને કોઈ લાભ થઈ ગયો પરંતુ કોઈએ આપણું કાંઈ વાંકુ કરવાનું નિમિત્ત પામીને થયો તો ત્યાં લાભ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને સામાને એમાં નિમિત્ત બન્યો માની એને ઉપકારી માનીએ, પણ એને અપરાધી માની એના પર કષાય ન કરીએ, દ્વેષ ન કરીએ, કદાચ દ્વેષની ગાંઠ બાંધી રાખી હોય તો તે છોડી નાખીએ, અને દ્વેષથી બચીએ.

એટલે જ આપણા અપરાધીના અપરાધની ગાંઠ છોડવા અને એના પરના દ્વેષથી બચવા આ એક ચાવી મળી કે એ અપરાધ નિમિત્તે આપણને કોઈ લાભ થયો કે નહિ એ શોધી કાઢવાનું. વિચાર કરતાં દેખાશે કે આમ બાહ્ય લાભ ન દેખાતો હોય તો પણ આપણને એ અપરાધ નિમિત્તે જ ક્ષમા-સમતા કેળવવાની તક મળે છે. સામો સારાસારી રાખે એમાં એના પર શી ક્ષમા-સમતા કેળવવાની ? એ તો એ અપરાધી બને છે તેથી એના પર ગુસ્સો થઈ આવવા સંભવ છે એટલે ત્યાં ગુસ્સાને દબાવી ક્ષમા કરવાથી તક ગણાય. હવે જો આ ક્ષમાને બહુ કિંમતી લાભરૂપે જોઈએ તો સામાને એમાં નિમિત્તભૂત બની ઉપકારી બનવાનું મનાય, ઉપકારી તરીકે લેખાય.

દ્વેષથી બચવા ચાવી સામાથી આપણને લાભ શોધો; કમમાં કમ ક્ષમાનો લાભ જોવો.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કષાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૭૭

ક્ષમા રાખીએ એમાં આપણું સત્ત્વ વિકસે છે.

એ સત્ત્વ વિકાસના લાભમાં ય સામો નિમિત્ત બનવાનું માની એને ઉપકારી લેખી શકીએ.

એમ, સામાનો અપરાધ દેખી એની સાથે સંબંધ બંધ કર્યો અને સાધુસમાગમ-જાપ-સ્વાધ્યાય-પ્રભુભક્તિ વગેરે ગમે તેમાં વધુ લાગ્યા, તો એ લાભ થયો માની એમાં સામાના અપરાધને એને ઉપકારી લેખી શકીએ.

આમ, આપણા લાભને મહત્ત્વ આપી સામા તરફથી થયેલી આપણી સતામણીને એમાં નિમિત્તભૂત ગણી સામાને પ્રેરક કલ્યાણમિત્ર લેખીએ. અગ્નિશર્મા આ કરી રહ્યા છે. તેથી ‘આ સામે પૂછનાર પોતે જ ગુણસેન છે કે જેણે નાનપણે મશ્કરી-સતામણીઓ કરેલી ને તેથી પોતાને ભાગી જવું પડેલું,’ એ હવે ખબર પડી જવા છતાં એના પર દ્વેષ નથી કરતો. અરે ! એની ઓળખ પડવા પહેલાથી એને પ્રેરક કલ્યાણમિત્ર માની રહ્યો છે, કેમકે એની દૃષ્ટિ કમાયેલા જંગી તપવૈભવ પર છે.

જુઓ, અગ્નિશર્મા તપને મહાન વૈભવ ગણી રહ્યો છે. તપનો વૈભવ એટલે સંપત્તિ. શું ! ધન એ સંપત્તિ નહિ, સત્તા નહિ, પરંતુ તપ એ સંપત્તિ.

આત્મહિતકર ગુણો અને સાધુસેવા-પ્રભુભક્તિ, દયા-દાન-શીલ-તપ આદિ સુકૃતો એ બધું સાચી સંપત્તિ.

એટલે આ સમજી રાખનારને કમાણી શાની લાગે ? ધન-માલની નહિ, સત્તા-સન્માનની નહિ. ‘ખાધું પીધું એટલું બાપનું. પૈસા ઘર ભેગા કર્યા એટલા બાપના સત્તા-ઠકરાઈ ચલાવી એટલી બાપની,’ આવા આવા કમાઈના હિસાબ એને ન હોય. એ તો સમજે છે કે

(૧) ખાધુ-પીધું એ તો પુણ્યમાંથી ખોવાઈ ગયું.

(૨) પૈસા ઘરભેગા કર્યા એટલું પુણ્ય વટાવાઈ ગયું, એટલી પુણ્યહુંડી ખોખું થઈ ગઈ.

(૩) સત્તા-ઠકરાઈ ચલાવી એટલું પુણ્ય પરવારી ગયું.

આ બધામાં તો કમાયા નહિ, ગુમાવ્યું. એના બદલે

(૧) રસોનો વિષયોનો ત્યાગ કર્યો, તપ કર્યો, એ કમાયા.

(૨) દાન દીધાં, પરોપકાર કર્યા, ભક્તિ કરી, એ કમાયા.

(૩) યતુર્વિધ સંઘની સેવા કરી, અવસરે અવસરે ક્ષમા, નમ્રતા, લઘુતા રાખી, એ કમાયા...યાવત્ સંયમ સામાયિક દર્શન-જ્ઞાનના પર્યાય વધ્યા એ કમાયા.

કેમકે (૧) આમાં પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના થોક કમાયા, તેમજ પરભવે ગુણાકાર થાય એવા આ ગુણો સુકૃતોના સુસંસ્કારના ગંજ કમાયા.

૨૭૮ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“ક્ષમા રાખીએ એમાં આપણું..”(ભાગ-૪૪)

ગુણો અને સુકૃતો એ જ આપણી સાચી સંપત્તિ, સાચી કમાણી એટલા જ માટે કે એથી,

(૧) પુણ્ય અને સુસંસ્કારના ઢેર વધે,

(૨) આત્મા ગુણિયલ અને સદ્ગતિની પરંપરાવાળો થાય.

(૩) પાપક્ષય અને ભવસંતતિ ક્ષયવાળો બને.

જૈનકુળમાં જન્મીને શિક્ષા મળવા જેવી હોય તો આ સાચી કમાણીની શિક્ષા મળવા જેવી છે. કોણ જૈન માબાપ સંતાનને આ શિક્ષા આપે છે ? કોઈ વિરલા; બાકી તો માબાપો ‘પૈસાની કમાણી એ કમાઈ’ના પાઠ ભણાવે છે, ‘સ્કૂલ-કોલજનું સારું ભણી ડીગ્રી મેળવી એ કમાયા’ના સૂત્ર પઢાવે છે. ‘સુખે સારું ખાધુંપીધું, પહેર્યું-ઓઢ્યું-ભોગવ્યું એ જીવનની મોજ મેળવી’ ના શિક્ષણ આપે છે. જ્યાં ગળથુંથીમાંથી જ આ કમાનીમાં જ કમાણી મનાવાય ત્યાં પછી છોકરા-છોકરી મોટા થયે એ જ માનતા રહેવાના, અને એની પાછળ અને આગળ ધૂમ પાપો ને ધૂમ કષાયો કરતા રહેવાના, એ સહજ છે. એને સાચી કમાણીનો ખ્યાલ પણ શાનો આવે ? તેમજ એ કમાણી કરવાનું દિલ પણ ક્યાંથી થવાનું ? ને પ્રયત્ન પણ ક્યાંથી થવાનો ? કદાચ જીવનમાં ધર્મ કરશે તો તે પણ ધર્મની કમાણી સાચી કમાણી માનીને નહિ કિન્તુ એનાથી આગળ પર દુન્યવી સુખ-સમૃદ્ધિની કમાણી સારી થાય એ સમજીને. અરે ! જિંદગીના છેવાડા સુધી ય કદાચ ધર્મ તરીકે ધર્મની સાચી કમાણી માનવાનું એનાં ભાગ્યમાં નહિ. અંતે નવકાર ગણશે-સાંભળશે એ ય પછી દુઃખમય દુર્ગતિના જનમ ન મળે પણ સુખમય સારો ભવ મળે એ ગણતરીએ.

પ્ર.- તો શું સારો જનમ ઈચ્છવો એ ખોટું છે. ?

ઉ.- જનમ ‘સારો’ કોને કહો છે ? જેમાં દુનિયાના સારા વૈભવ અને વિષયસુખોની શાંતિ મળે એને ? ભૂલા પડી ગયા, આવું સારાપણું માનવાનું ય સાચી કમાણીની સમજના અભાવે કરાય છે. નહિતર તો સમજતા હોત કે

જન્મનું સારાપણું સાચી કમાણી પર ગણાય.

સાચી કમાણી શી શી ?

આ જનમમાં આપણે કેટલી સાચી કમાણી કરી અર્થાત્ આત્મસંપત્તિ કેટલી કમાયા એટલો આ જનમ આપણને સારો નિવડ્યો ગણાય. એમાં રૂપિયા કેટલા કમાયા એ ન આવે, પરંતુ દાન કેટલું દીધું, કેટલી વાર દીધું એ આવે. એમ રંગરાગ કેવા ખેલ્યા એ નહિ, પરંતુ ત્યાગ વ્રત-નિયમ કેટલા આચર્યા એ આવે. એવી રીતે રોજ કેટલા ટંક ખાધુ એ ન આવે, પરંતુ કેટલા ટંકનો પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ ત્યાગ કર્યો તપ કેટલો કર્યો એ આવે. એવી રીતે ગુસ્સા-અભિમાન-પ્રપંચ કેટલી વાર

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કષાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૭૯

રોકીને ક્ષમા-નમ્રતા લઘુતા-નિખાલસતા કેટલી કરી, એ આત્મસંપત્તિમાં આવે. એ પણ ધ્યાન રાખવાનું છે કે આપણે મન કિંમત આ આત્મસંપત્તિની કમાણીની હોવી જોઈએ. તો જ એ વધુ વધુ કમાવાનો લોભ રહે, અને એ કમાયેલા પર એવી હુંફ હોય કે જીવનમાં બીજી પૈસા વગેરેની ન્યૂનતાનું જરાય દુઃખ ન લાગે. એ દુઃખ ન લગાડવા આ ઉપાય છે. માટે કહો,

ધન વગેરેની તંગીનું દુઃખ ન લાગે એ માટે હૈયે આત્મસંપત્તિની કમાણીની હુંફ રાખવી.

‘ધર્મ-ગુણો-સુકૃતોરૂપી આત્મસંપત્તિ હું આટલી કમાયો છું, મારે શી ચિંતા છે ?’ -આ હુંફસ્કા કરે એને એમ થાય કે ‘પૈસા ઓછા છે, કે ઓછા મળે છે યા પરિવાર બરાબર નથી, યા બહાર માન ઓછું મળે છે, શરીર રોગી છે; તેથી શું રોવાનું ? એ કાંઈ મારી સાચી સંપત્તિ જ નથી, સાચી કમાણી જ નથી. જીવનની સફળતા યા સારાપણું કાંઈ આ ધન-પરિવાર આદિ પર નથી. એ પૂર્વ કર્મના હિસાબ ચૂકતે કરે છે. એને કોણ સંપત્તિ માને ? કોણ કમાણી માને ? શું ?

ધન-પરિવાર આદિ એ પૂર્વ કર્મના હિસાબ ચૂકતે કરે છે, માટે એ સંપત્તિ કે કમાણી નહિ.

માટે જ ગરીબી-એકલદોકલપણું-અપમાન-અવગણના યા રોગ-અગવડ-અપરાધીનતા વગેરેમાં કશું દુઃખી થવાનું નહિ, કેમકે એ પૂર્વ કર્મના હિસાબ ચૂકતે કરે છે. ત્યારે એ સ્થિતિમાં ય જે દેવદર્શનાદિ પ્રભુભક્તિ-સાધુસેવા-નવકારજાપ, દયા-પરોપકાર વ્રત-નિયમ-સામાયિક વગેરે જે આચર્યા એ નવા શુભ કર્મના હિસાબ માંડી આપે છે માટે એ સાચી કમાણી છે, સાચી સંપત્તિ છે અને એ હિસાબ જ આગળ પરલોકે આવે છે. રૂપિયા લાખો-કરોડો કમાયા એ સાથે ન આવે, કેમકે એણે તો પૂર્વ ભવના શુભ કર્મના હિસાબ ચૂકતે કરી દીધા પરંતુ નવલાખ નવકાર સ્મરણ કમાયા એ સાથે આવે કેમકે એથી નવા શુભના હિસાબ મંડાઈ ગયા. જે પરભવે ચૂકતે થશે તેમ નવા શુભસંસ્કાર જમા થઈ ગયા જે પરલોકમાં નવાં ધર્મખાતાં ખોલી આપશે, અર્થાત્ ધર્મસાધનાઓ ઊભી કરી આપશે.

જૈનધર્મ હૈયે વસ્યો છે ? તો આ આત્મ સંપત્તિની જ કમાણીને સાચી કમાણી લેખો, અને હૈયે એની હુંફ ધરો.

વિદ્યાપતિ શેઠ પાસે ધન ઘણું હતું, પરંતુ એને એ ખરી સંપત્તિ માનતો નહોતો તેથી એક રાતે જ્યારે સ્વપ્નમાં લક્ષ્મી દેવીએ કહ્યું ‘આજથી દશમે દિવસે જઈશ’ ત્યારે એને હૈયે જરાય આઘાત ન લાગ્યો. એને અફસોસ એટલો થયો કે અરેરે ! આ ધનસંપત્તિ તો મારી સાચી સંપત્તિ હતી જ નહિ, પણ સાચી સંપત્તિ

૨૮૦ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“ક્ષમા રાખીએ એમાં આપણું..”(ભાગ-૪૪)

દાનસંપત્તિ, એ તો મેં કમાઈ જ નહિ. છતાં ખેર ! આ સારું થયું કે લક્ષ્મી દેવીએ મને જાગ્રત કર્યો; હવે એ સંપત્તિ કમાઈ લઉં.’

સવારે શ્રાવિકાને સ્વપ્નની વાત કરીને પૂછે છે, ‘કેમ બોલો શું કરવું છે ?’ શ્રાવિકા કહે ‘તમે શું વિચાર્યું છે ?’

શેઠ બોલ્યા, ‘મેં ? મને તો એમ થયું કે આ અત્યાર સુધી થાપ ખાધી. જીઓ, આ સંપત્તિ સાચી સંપત્તિ નહોતી, કેમકે એ તો પૂર્વના પુણ્યકર્મનો હિસાબ માત્ર ચૂકતે થયો હતો એને આપણે આપણી સાચી સંપત્તિ માની બેઠા. કોઈ દેવાદાર દેવાના રૂપિયા પાંચ હજાર શાહુકારને ત્યાં જમા કરી આવે એ થોડી જ પોતાની સંપત્તિ શાહુકારને ત્યાં પડેલી ગણાય ? એ તો હિસાબ ચૂકતે થયો કહેવાય. એ તો હવે નવા રૂપિયા ભરી આવે તો નવો હિસાબ મંડાય, ને સંપત્તિ ગણાય; કેમકે આગળ ઉપર મજરે એ મળે...એમ અહીં આ સંપત્તિ મળી એ તો હવે પૂર્વનું એટલું ખાતું સરભર થયું, હિસાબ ચૂકતે થયો. એ તો હવે જો એનાથી દાન-પરોપકાર સુકૃત કરીએ તો એનો નવો હિસાબ મંડાયો ગણાય, ને એ આપણી સાચી સંપત્તિ સાચી કમાણી કહેવાય.

પરંતુ અત્યાર સુધી આપણે ભૂલા પડ્યા, તે આ લક્ષ્મીને સાચી સંપત્તિ માની દાન-સુકૃત કાંઈ કર્યા નહિ, સાચી કમાણી કરી નહિ. તેથી મારું મન તો એમ કહે છે કે હજી લક્ષ્મી દેવી તો દસમે દહાડે જવાનું કહે છે ને ? પણ આપણે આજે જ બધી ય લક્ષ્મીનું દાન સુકૃત કરી લઈએ; કાલ કોણે દીઠી છે. આજ ભાઈ ! અત્યારે. પછી ખાવા ધાન તો ઘરમાં પડ્યું છે, જોઈશું આગળ શું થાય છે. પણ આજે જીવતા છીએ ને લક્ષ્મી હાથમાં છે તો અત્યાર સુધી ભૂલેલા આપણે ઠેકાણે તો આવી જઈએ ? લક્ષ્મી ગયા પછી કે જીવન ગયા પછી તો રાત પડી ગઈ. પછી તો અંધારે ગોતા જ ખાવા પડે.

‘રાતનો ભૂલ્યો માનવી, દિવસે માર્ગે આય,

પણ દિનનો ભૂલ્યો મૂરખો રાતે ગોતા ખાય.’

શેઠ કહે છે કે ‘જીઓ મારો વિચાર આ છે. તમને જયે છે ?’

શ્રાવિકા કહે ‘હા, હા, હા તમે વાત એક નંબરની કરી, ખરું સુઝાણું, સુકૃત એજ સાચી સંપત્તિ ને સાચી કમાણી છે. તે વળી આ ધર્મ પામ્યા છીએ માટે સૂઝે છે તો હવે એજ કરીએ.’

શ્રાવક ધન્યવાદ આપતા કહે છે. ધન્ય તમને ! મારાં કેવા અહોભાગ્ય કે આવા તમે જીવનસાથી મળ્યા.’

બસ, પંચમહાજન અને બીજા અર્થીઓને બોલાવી શેઠ-શેઠાણીએ બધી સંપત્તિનો

પરમાર્થ કરી નાખ્યો. એ નિરાશંસભાવે કર્યો, તેથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના થોકની કમાણી થઈ. એમાં ઉધારો નહિ. સુકૃત-દુષ્કૃત જે કરો એની તત્કાલ જ પુણ્ય કે પાપકમાણી ઊભી થઈ જ જાય; એમાં ઉધારો નહિ, વાયદો નહિ. રોકડાનો હાજરનો સોદો. કેવો હોય ? માલ સામે જ નાણાં,

શેઠ-શેઠાણી આખો દિવસ પરમાર્થ કરવાનું કામ પતાવી રાતે નિરાંતે ઊંઘ્યા; કેમકે સાચી સુકૃતકમાણીની જબરી હુંફ આવી ગઈ.

તમે નિરાંતે ઊંઘો છે ? શાની હુંફ ઉપર ? હુંફ ન હોય, પણ ચિંતા હોય તો સુખે સુવાનું ન થાય. તો બોલો, સુખે સુઓ છો ને ? કઈ હુંફ ઉપર ? કૃત્રિમ કમાણી ઉપર જ ને ? કમાણીની સંપત્તિની ભ્રાન્તિ ઉપર જ ને ? ભૂલશો નહિ, કે

જેમ માટીની સંપત્તિ એમ વિષયસુખો એ પૂર્વ કર્મના હિસાબ ચૂકતે છે માટે એ સાચી કમાણી નહિ.

સુખમાં રાજી એ ત્યાગમાં રાજી નહિ :-

શું સુખ ભોગવ્યું એ કમાયા નહિ, ગમાયા. એટલા સુખનો કર્મનો હિસાબ ચૂકતે થયો. એટલું પુણ્ય મૂડીમાંથી સરી પડ્યું. શું આપણે રાજી રાજી થઈ જવાનું ? જ્યાં સુધી આ રાજીપો છે ત્યાંસુધી દાન અને ત્યાગનો રાજીપો નહિ આવે. એ તો,

સુખને પુણ્યનો હિસાબ ચૂકતે થયો સમજે એને ત્યાગનો ઉલ્લાસ આવે;

ને તો જ ત્યાગની સંપત્તિ કમાઈ લેવાનું મન થાય, ને લેવાય. એ જ સાચી કમાણી.

દાન કરતાં મૂર્છા ત્યાગ ઊંચો :-

શેઠે સાચી કમાણી કરી લીધી એની હુંફમાં નિરાંતે ઊંઘ્યા. એટલું જ નહિ પણ એ પહેલાં ગયા ગુરુ પાસે. અને હવે વધુ પડતી સંપત્તિની આશા પણ ન રહે આશાના ત્યાગની સાચી કમાણી થાય એ માટે પરિગ્રહપરિમાણ વ્રત લઈ લીધું. કમાઈને દાનના સુકૃત કરતાં આ મૂર્છા સંકોચના વ્રતની મોટી કિંમત છે. પેલામાં તો યથેચ્છ કમાવાની વૃત્તિ એ મોટું પાપ છે. મળે એટલું લેવું બાકી રાખવું નહિ. ‘લાખો થઈ ગયા, પણ હજી મળે એમ છે ને ? ચાલો લેવા,’ એ મોટું મૂર્છાનું પાપ છે. પછી દાન કરે એ સુકૃત કમાઈ ખરી. પણ મહામૂર્છાની પાપકમાઈ સાથેની. જ્યારે પહેલેથી મૂર્છા પર ભારે કાપ એ મોટી સુકૃતકમાઈ છે, માટે જ લાખોનું દાન કરનાર શ્રાવક કરતાં સાધુ ઊંચા છે, કેમકે એમણે સદંતર મૂર્છા ત્યાગ કર્યો છે.

પેલા શેઠે પરિગ્રહપરિમાણથી મૂર્ચ્છાત્યાગનું વ્રત લીધું. પછી એ ય સાચી કમાણીનું હુંકમાં નિરાંતે ઊંઘ્યા પરંતુ સવારે જુએ છે તો ભંડાર ભેદી રીતે ભરાઈ ગયો છે, હવે શું કરવું ? હવે તો એ જંગી રકમ કરેલા પરિગ્રહપરિમાણની બહારની હતી, એટલે કાયદેસર રખાય નહિ, અને શેઠને ખપતી પણ નથી, તેથી બીજો વિચાર શાનો કરવાનો ? એ જ દિવસે એનો દાનમાં ફેંસલો .

નવ દિવસ નવો ભંડાર, નવું દાન :-

એટલું બધું દાનમાં ઉછાળીને શેઠ-શેઠાણી ઓર પુશી થાય છે કે ‘વાહ ! આ પણ ઠીક પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો થોક કમાવવાનો અવસર મળ્યો !’ વળી પાછો રાતના ગેબી રીતે ભંડાર ભરાઈ ગયો ! તો પછીના દિવસે એનો દાનમાં નિકાલ કરી નાખ્યો ! એમ નવ દિવસ ચાલ્યું, અને શેઠ-શેઠાણીને પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના અને દાનસંસ્કારના ગંજના ગંજ ખડકાયા, બંનેને આ સુકૃતસંપત્તિ ભરચક કમાઈ લેવાની મળી એનો પારાવાર આનંદ છે.

તમને આનંદ શાનો ? ભરચક માટીની સંપત્તિ (લક્ષ્મી) કમાઈ લીધાનો ? કે ભરચક સુકૃતોની સંપત્તિ કમાઈ લીધાનો ? કહેતા નહિ,

પ્ર.- પણ અમારી પાસે એવા પૈસા જ નથી ને ?

ઉ. છતાં જૈન શાસ્ત્રની ખૂબી છે કે બીજી રીતે સુકૃતસંપત્તિ કમાઈ શકો, કયા કયા સુકૃત કમાવા સુલભ ? :-

(૧) બોલો, નાનું પરિગ્રહ પરિણામવ્રત કમાઈ લેવું છે ? એ સુકૃતસંપત્તિ છે ‘ના, એ તો કેમ બને ? કદાચ વધુ મળી જાય તો ?’ એમ કહો છો.

તો ચાલો લલાટ-પરિસ્થિતિ માપી જુઓ કેટલા વધુ મળે એમ લાગે છે ? એટલી રકમનું પરિમાણવ્રત લઈ લો. હજી ય જો વ્રત નથી લેતા તો સમજી રાખો કે હજી ય બીજા બે પાંચ કે ૨૫-૫૦ લાખ વધુ મળવાની આશાના દોરને લટકીને જગતમાં જે અબજો પારાધોની લક્ષ્મી છે એની અવિરતિનું ઘોર પાપ માથે ઊભું રાખી એ અવિરતિના નિમિત્તે પ્રતિસમય અટળક પાપકર્મ બાંધી રહ્યા છો ! માટે પરિગ્રહપરિમાણવ્રતમાં આવી જાઓ, અને એ સાચી સંપત્તિની કમાણી પ્રતિસમય હસ્તગત કરતા ચાલો.

(૨) લો બીજી સુકૃતકમાઈ;-જેમની પાસે સારા પૈસા છે, એ જોઈને રાજી થવાનું રહેવા દો; મનને કહો, ‘રાજી થઈશ તો કોઈના દાન ઉપર, પણ સંપત્તિ ઉપર નહિ કે વાહ ! આની પાસે પૈસા સારા છે.’ આવી પાપ-અનુમોદના નહિ

કરવાની એ પાપાનુમોદના કરવાનો ત્યાગ એ પણ એક મહાન સુકૃત કમાઈ છે. બોલો ખપે એ ? શાની ખપે ? સંપત્તિ જ જડ ધનની હોવાનું સમજાય છે, ત્યાગની નહિ; ત્યાં ‘અસત્ સંપત્તિની અનુમોદનાનો ત્યાગ એ મહાસંપત્તિ છે.’ એ શી રીતે સમજાય ? ને એ કમાઈ લેવાનું કરાય ?

(૩) લ્યો પૈસાની વાત છોડો; સાચી સંપત્તિ મૈત્રી ભાવનાની છે જેટલી વાર મનમાં જગતના જીવો પ્રત્યે અને વિશેષે વિરોધી પ્રત્યે મૈત્રીભાવના ભાવો, મનમાં લેશમાત્ર વૈર-વિરોધભાવ ન લાવો હૈયે જેટલો સ્નેહ પરિણામ ઉભરાવો, એટલી આ સંપત્તિ કમાણી થતી જાય. બોલો આ ખપે ? પછી સગાભાઈ સાથે કે બીજા સાથે અબોલા કર્યા હશે એ મૂકી દેવાના.

વગર પૈસે સુકૃતસંપત્તિ-સુકૃતકમાઈ જોઈએ તો આ મૈત્રીભાવ-મૈત્રીભાવનાની સંપત્તિ છે, કમાણી છે.

મૈત્રી ભાવ-ભાવના વચ્ચે ફરક :-

મૈત્રીભાવ એટલે હૈયામાં સામા પ્રત્યે સ્નેહનો ભાવ.

મૈત્રીભાવના એટલે ‘સામાનું ભલું થાઓ,’ એ શુભેચ્છા.

અગ્નિશર્મા આ કરી રહ્યો છે, મશ્કરી કરનાર ગુણસેનને હવે ઓળખી લીધો છે, છતાં એના પર વૈરભાવ રાખ્યો નથી કે લાવતો નથી. તપવૈભવની કમાણીને મહાકમાણી માની એની ભારે હુંક ઉપર એમાં ગમે રીતે તે મૂળ નિમિત્ત બનનાર ગુણસેનને કલ્યાણમિત્ર માનતો એ શું કામ વૈરભાવ રાખે જ ?

બસ વાત આટલી છે કે ધન વગેરેની સંપત્તિ-વૈભવને સંપત્તિ-વૈભવ માનવાનું પડતું મૂકો અને ગુણો-સુકૃતો-સદ્ભાવનાઓ જેમ જેમ કમાતા જવાય, તેમ તેમ એ સંપત્તિ વધી રહી છે, વૈભવ વધી રહ્યો છે, એ માનતા જાઓ.

લક્ષ્મીદેવીનું પુનઃ દર્શન :-

પેલો વિદ્યાપતિ શેઠ, તિજોરીમાં નવ દિવસ સુધી ધન ભરાતું જાય છે, એને સાચી સંપત્તિરૂપ નહિ ગણતાં એનું સંપૂર્ણ દાન કરી રહ્યો છે એ દાનને સંપત્તિ તરીકે કમાયાનું માની રહ્યો છે. એનો આનંદ છે, પરંતુ નવમા દિવસની રાત્રીએ લક્ષ્મીદેવીએ સ્વપ્નમાં દર્શન દઈ કહ્યું.

‘શેઠ ! તમે રોજનું રોજ ભલે બધું દાનમાં દઈ દો છો પરંતુ એમાં તો ઉચ્ચ ભરચક પુણ્ય ઊભું થઈ ગયું, ને એ પુણ્યથી હું તમને બંધાઈ ગઈ છું એટલે આ દાનની પૂર્વની તમારી ઘસાતા પુણ્યની જે સ્થિતિ પર મેં કહેલું કે હું દશમા દિવસે જવાની છું તે હવે સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ, અતિ ઉગ્ર ભાવનાભર્યા દાનથી વર્તમાનમાં ફળે એવા ઉગ્ર પુણ્યવૈભવની સ્થિતિ ઊભી થઈ છે કે એનાથી બંધાઈ ગયેલી હું

હવે જઈ શકું એમ નથી.’ એમ કહીને લક્ષ્મી અંતર્ધાન થઈ ગઈ.

આ કહેવાનો શો અર્થ થયો ? એ જ કે શેઠ ગમે તેટલી દાનમાં લક્ષ્મી ઉરાડી દે તો ય નવી લક્ષ્મી હાજર જ રહેવાની.

પ્ર.- તો તો પછી અધિક દાનકમાણી વધતી રહેવાનો લાભ મળે એ સારું ને ?

ઉ.- ના, કેમકે એમાં દાન તો પછી પણ પહેલાં તો પરિગ્રહ પોતાના નિયમની બહાર ભરાતો રહેવાનું નક્કી થયું ને ? ને દાનની કમાણી કરતા વ્રતપાલનની કમાણી એ મોટી કમાણી છે, એને ધક્કો લગાડીને પેલી દાનની નાની કમાઈને મહત્ત્વ અપાય નહિ. એટલે ?

‘નિયમ બહાર પરિગ્રહ ભલે આવો, પછી એને હું દાનમાં દઈ દઈશ’ એવું ઈચ્છાય નહિ, કરાય નહિ, કેમકે એમાં પહેલાં તો વ્રતભંગ જ વધાવી લીધો ! પણ વ્રતભંગ વધાવવાના આલંબને ધર્મ કરાય નહિ, કે ધર્મના આલંબને વ્રતભંગ વધાવી લેવાય નહિ.

વ્રતપાલન એ મોટો ધર્મ; દાનાદિ સુકૃત એ નાનો ધર્મ છે.

અર્થાત્ ‘પરિગ્રહપરિમાણવ્રત ભાંગીને ભલે પરિગ્રહ આવો એટલે એનું સારું દાન કરીશ’ એવું કરાય નહિ. અથવા

‘દાન સુંદર થઈ શકે માટે પરિગ્રહપરિમાણવ્રત ભલે ભાંગીને પરિગ્રહ આવવા દઉં, એવું મનમાં ય લવાય નહિ.

કેમકે વ્રતપાલન એ મોટો ધર્મ છે. ને દાનાદિ સુકૃત એ નાનો ધર્મ છે. મોટા ધર્મના ભોગે નાનો ધર્મ કરવાનો હોય નહિ. માટે તો

સાધુ મહારાજ કેસર-મીઠાઈ ઘી વગેરે અચિત્ત દ્રવ્ય વહોરી લાવીને એનાથી પ્રભુભક્તિ કરતા નથી, પ્રભુ આગળ પૂજાર્થે ધરતા નથી; કેમકે એ એ માટે વહોરી લાવે એમાં પહેલાં તો પોતાનું પરિગ્રહત્યાગનું મહાવ્રત ભંગાય. વહોર્યું ત્યાંથી પ્રભુને ન ધરે ત્યાં સુધીમાં એ પોતાના પરિગ્રહરૂપ થઈ ગયું એટલે, એમાં મહાવ્રત ભાંગ્યું ગણાય, ત્યાં પછી ભલે પ્રભુ ચરણે દાન કરે એ ધર્મ શાનો ? વ્રતના ભોગે ધર્મ હોય નહિ, વ્રતભંગનું આલંબન કરી દાનાદિ ધર્મ હોય નહિ.

એ જ રીતે ગૃહસ્થને ભલે સર્વેસર્વા પરિગ્રહત્યાગનું મહાવ્રત નથી, પરંતુ પરિગ્રહપરિમાણ કર્યું છે એ વ્રત તો છે જ. એનું ઉલ્લંઘન કરીને અધિક પરિગ્રહ લાવે તે દાનમાં દઈ ન દે ત્યાંસુધી તો એ પોતાનો પરિગ્રહ કહેવાય, ને એમાં એટલો સમય વ્રતભંગ થયો ગણાય. એના આલંબને એના ટેકે અર્થાત્ એ વધાવી લેવા ઉપર પછીથી દાન સુકૃત કરે એમાં ધર્મ કર્યો શાનો કહેવાય ?

આ ઉપરથી સમજી લેવા જેવું છે કે પરિગ્રહ પરિમાણવ્રત કરી લીધા પછી

ને એટલા પરિમાણનો પરિગ્રહ મળી ગયા પછી વેપાર ચાલુ રાખવો કેટલો વ્યાજબી છે ? કેમકે જ્યારે એ તો ખબર છે કે આ વેપારમાં કમાઈ થવાની છે, એટલે કમાઈ થતાં જ પરિગ્રહ વધવાનો. ત્યાં પેલું પરિગ્રહપરિમાણવ્રત ક્યાં સચવાવાનું ? ત્યાં જ વ્રત ભાંગ્યું, પછી અધિક પરિગ્રહનું દાન કરવા નીકળે એનો શો અર્થ ? ભૂલશો નહિ,

ધર્મ કરીને પણ પવિત્ર મનોવૃત્તિ જાળવવાની છે.

કહો, પવિત્ર મનોવૃત્તિ એ સાધ્ય છે, ધર્મવૃત્તિ એ સાધના છે.

‘ઉપવાસ કરું એટલે સારું પારણું મળે’ એ આશયથી ઉપવાસ કર્યો એમાં શું કર્યું ? સારા પારણાની મનોવૃત્તિએ અપવિત્ર મલિન મનોવૃત્તિ છે. એના માટે ઉપવાસ કર્યો એ ઉપવાસનો ધર્મ પવિત્ર મનોવૃત્તિનું સાધન ન બન્યો. માટે એને ધર્મ જ ન કહેવાય. ધર્મ તો મનને પવિત્ર પવિત્રતર બનાવવા માટે કરવાનો છે. ઉપવાસો કરતા રહીએ એટલે બહુ આહારસંજ્ઞાની મલિન મનોવૃત્તિ દબાતી આવે, ને તપની પવિત્રમનોવૃત્તિ ઊભી થતી જાય, વધતી જાય. આ માટે ઉપવાસ કરવાના, બહુ ખાઉં-પીઉં’ ની લત ધરે. પણ અહીં તો સારા પારણા માટે જ ઉપવાસ કર્યો એટલે ઊલટું, ઉપવાસ એ મનોવૃત્તિ બગાડવાનું સાધન બન્યો.

આમ ઉપવાસ એ સારો ધર્મ હોવાનું દેખાય, પણ સારા પારણા માટે કર્યો એમાં મનોવૃત્તિ બગાડી; એ રીતે દાન એ સારો ધર્મ હોવાનું દેખાય, પરંતુ એ માટે પરિગ્રહપરિમાણવ્રત ભાંગનારા પરિગ્રહ-ગ્રહણની મનોવૃત્તિ થઈ એ ખોટી; એ મલિન અપવિત્ર મનોવૃત્તિ થઈ.

ધર્મ કરવા માટે કે ધર્મ કરીને મનોવૃત્તિ બગાડાય નહિ.

દાન માટે ચોરી, એમ પરિગ્રહ વ્રતભંગ ખરાબ :-

એમ તો દાન માટે ચોરી કરે એ શું પવિત્ર મનોવૃત્તિ છે ? ચોરી કરીને પૈસા લાવું એટલે સારું દાન થાય એમ ધારીને ચોરીથી પૈસા લાવે અને એ પૈસા દાનમાં દઈ દે, તો એવા દાન પાછળ જેમ મનોવૃત્તિ ખરાબ છે, એમ વ્રત ભાંગીને અધિક પરિગ્રહ લાવું એટલે દાન થાય’ એ દાનની પાછળ પણ મનોવૃત્તિ ખરાબ છે. મન બગડેલું છે. આ ‘ધર્મ કરવા માટે મનોવૃત્તિ બગાડી’ નો દાખલો.

એમ ‘ધર્મવૃત્તિ બગાડ્યા’ નો દાખલો આ, કે ધર્મ કરે ભગવાનની પૂજાભક્તિ કે નવપદ ઓળી વગેરે કરે, પણ એના ફળમાં પૈસા જેવી દુન્યવી વસ્તુની આશા-આકાંક્ષા રાખો, ત્યાં એ ધર્મ કરવા પર જ ધનાદિની તૃષ્ણા વધી, એ મનોવૃત્તિ બગાડી ધર્મ કરવા પર એમ ધર્મ કરીને પોતાની વડાઈ ગાતો રહે, દા.ત. ‘મેં આટલું દાન કર્યું,’ એમાં અભિમાન આવ્યું, માનાકાંક્ષા આવી, એ આ ધર્મ કરીને

આવી; ને એ અભિમાન-માનાકાંક્ષામાં મનોવૃત્તિ બગડી.

મેલી મનોવૃત્તિ હોય ત્યાં ધર્મ-ધર્મપરિણતિ નહિ.

માટે તો બ્રાહ્મી-સુંદરીના જીવ પૂર્વભવે પીઠ-મહાપીઠમુનિ કે જે ઉચ્ચ સંયમના પ્રભાવે મર્યા પછી અનુત્તરવિમાનમાં દેવ થવાના છે, એમણે બાહુ-સુબાહુમુનિથી કરાતી ભક્તિ-વૈયાવચ્ચ પર ગુરુએ એમની પ્રશંસા કરી તે સહન ન કરી, મનમાં ઈર્ષ્યા આવી, માયા આવી, એ મનોવૃત્તિ મેલી થઈ. તેથી જ એ વખતે એમના દિલમાંથી ધર્મ-ધર્મપરિણતિ ખસી ગઈ માટે જ ત્યાં સ્ત્રીવેદનું પાપકર્મ બાંધ્યું, સ્ત્રી-વેદકર્મ ક્યાં બંધાય ? ચોથા ‘સમ્યક્ત્વ’ના ગુણસ્થાનકે નહિ, તો પછી છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકે બંધાવવાની વાતેય શી ? એ તો ૧લા રજા ગુણસ્થાનકે બંધાય. એનો અર્થ એ, કે એ વખતે પીઠ-મહાપીઠે સંયમ અને સમ્યક્ત્વનો ધર્મ ગુમાવ્યો. વિચારજો મનોવૃત્તિ બગાડ્યાનું ફળ.

જોજો મલિન મનોવૃત્તિની કેવી જહાંગીર શાહી કે જે સાધુપણાનાં કપડાં પ્રતો-ચર્યા ચાલુ છતાં અંતરમાંથી સંયમ-સમ્યક્ત્વની ધર્મપરિણતિ ખત્મ કરી નાખે છે !

દાન માટે પણ વ્રતભંગ ચલાવી લેવામાં મનોદશા મલિન :-

આ ધર્મ કરવા સાથે મનોવૃત્તિ બગાડ્યાનો દાખલો.

એટલે (૧) ધર્મ કરવા માટે, યા (૨) ધર્મ કરવા પર, અથવા (૩) ધર્મ કરવાની સાથે મનોવૃત્તિ ન બગાડાય. એની પૂરેપૂરી તકેદારી જોઈએ. બસ, ધર્મ કરવાનો એટલે ધર્મની આગળ, પાછળ, કે ધર્મ કરવા વખતે શુદ્ધ ધર્મની જ લેશ્યા રહેવી જોઈએ. એને મલિન મનોદશાથી અભડાવાય નહિ; નિર્મળ મનોદશા જ અખંડ જળવાવી જોઈએ.

પેલો વિદ્યાપતિ શેઠ આ વિચારી રહ્યો છે કે આ લક્ષ્મીદેવી કહે છે કે ‘હું તો તારા ઉદાર દાનના પુણ્યથી બંધાઈ ગઈ છું તેથી હવે જઈ શકું નહિ. તો એનો અર્થ એ, કે જેમ ગયા નવ દિવસ સુધી ધન આવ્યે ગયું અને દાનધર્મ કરતો ગયો તો પુણ્ય ખૂબ વધ્યું એમ હજી પણ અહીં રહું તો એમજ સર્વદાન રોજ કરતો રહીને ધર્મ તો થાય એમ છે, પરંતુ રોજ ધન પહેલાં તો સ્વીકારાઈ જ જાય એમાં મારું પરિગ્રહપરિણામ-વ્રત ભાંગે ને એ ચલાવી-વધાવી લેવામાં મનોવૃત્તિ મલિન થઈ જાય. માટે હવે જ્યારે લક્ષ્મીદેવી નિશ્ચિત બંધાઈ ગયાનું કહે છે, તો પછી માટે અહીંથી ગચ્છતિ કર્યે જ છૂટકો, અહીં ખાલી પણ ભંડાર રાખીને રહું તો એમાં ધન ભરાય ને ? બસ, પહેર્યે લૂગડે અહીંથી નીકળી જાઉં.’

કેટલી ઊંચી મનોદશા છે ! જૈનશાસન સાથેના માનવભવની કેટલી બલિહારી

છે ! એની આપણને કદર જોઈએ.

જો ઊંચી નિર્મળ મનોદશા જાળવીએ તો જિનશાસન સાથેના આ માનવભવની કદર કરી મૂલ્યાંકન કર્યું કહેવાય.

મનોદશા જો મલિન કરવી છે, તો જિનશાસનની શી કદર કરી ? એમ તો અભવી ય શાસનને અથડાઈ જાય, અરે ! ચારિત્ર પણ લઈ એવું ઊંચું પાળે કે એના પ્રતાપે નવચૈવેયકમાં જાય, પરંતુ મનોદશા મલિન, તેથી એણે શાસનની શી કદર કરી ?

શાસનની કદર કેટલું સારું કરો છો એના પર નહિ, પણ કેટલા સારા બનો છો એના પર છે

સારા બનવા માટે મનોદશા-મનોવૃત્તિ પવિત્ર જોઈએ.

અંગ્રેજી માં કહે છે,-

To appear good is nothing, to do good is something to think good is better, but to be good is best.

અર્થાત સારા દેખાવું એની કશી કિંમત નથી, સારું કરવું-આચરવું એની કાંઈક કિંમત છે, સારું ચિંતવવું એ વધુ સારું છે. પરંતુ સારા થવું એ શ્રેષ્ઠ છે. સારા થવાનું સારી મનોદશા રાખવા પર આધારિત છે.

(૧) માત્ર ‘સારા દેખાવું’ એમાં તો સારું કરવાની કશી પડી નથી હોતી, પ્રપંચ-ચાલાકી કરીને સારામાં ખપવાનો ધંધો છે. ત્યારે

(૨) ‘સારું કરવામાં’ આચરણથી સારો ખરો પરંતુ એ કરવાનું કોઈ મેલા આશયથી હોઈ શકે. ‘ફલાણે પાંચ હજારનો ઓચ્છવ કરી શાબાશી લીધી, તો હું પંદર હજાર ખરચીને એવો જશ લઉં, કે એ જાંખો જ પડી જાય.’ અને એ પ્રમાણે કરી બતાવે, ત્યાં સારું કર્યું ખરું પરંતુ અંદરની મનોદશા ખરાબ. એટલે એ સારું કરી છૂટ્યો ખરો, છતાં એ સારો નહિ.

(૩) ‘સારું ચિંતવનારો,’ એકલું સારું કરીને બેસી રહેનારો, પણ મનથી સારું ચિંતવનારો નહિ, એના કરતાં વધુ સારો છે, સારું ચિંતવનારો કદાચ સંયોગવશ સારું ન ય કરી શકે છતાં એ સારો છે.

(૪) ‘સારા થવામાં’ અંતરથી સારા થવું પડે છે. કેટલીકવાર એવું બને કે અંતર મલિન હોય, છતાં પાપના ભયથી ચિંતવન સારું કરતો હોય. દા.ત. ગુરુભક્તિ કરવી છે તેથી એના વિચાર કરતો રહેતો હોય કે ‘કેવી કેવી રીતે મારા ગુરુની ભક્તિ કરું.’ પરંતુ ગુરુભક્તિ કરવા સાથે કોઈક વાર ગુરુને સંભળાવતો યા મનથી માનતો હોય કે ‘આ તો હું છું તે આપનું આટલું સચવાય છે. બીજાનું આ ગજું

નહિ,' તો એમાં અંદરની મનોદશા મલિન ગણાય; એથી એ સારું ચિંતવવા છતાં સારો બનેલો ન ગણાય. એમ કહેતા નહિ, કે

પ્ર.- ગુરુની એટલી બધી ભક્તિ કરવા છતાં કેમ સારો નહિ ?

ઉ.- કારણ આ છે કે બહુ ગુરુભક્તિ કરીને પોતાના દિલમાં એમ માનવું, જોઈએ કે 'ગુરુ મારા બહુ ઉપકારી કે મારી આટલી સેવા ઝીલી મને સેવાનો લાભ લેવા દે છે. આ બીજા કોઈ નહિ પણ ગુરુ છે તો જ મને ગુરુસેવાનો લાભ મળે છે.' જ્યારે અહીં એમ માની-મનાવી રહ્યો છે કે 'હું ગુરુનું કરું છું' એનો અર્થ એ, કે ' આ સેવામાં ગુરુ મારું ભલું કરી રહ્યા છે' એમ નહિ, પણ 'ગુરુનું ભલું હું કરી રહ્યો છું !' ગુરુનો પાડ પોતાના માથે નથી લેવો, પણ ગુરુના માથે પોતાનો પાડ ચડાવવો છે. આમાં સેવાની બહુ ચિંતવના કરવા છતાં એટલે કે સારું ચિંતવવા છતાં એ દિલથી સારો બન્યો નથી.

દિલથી સારો એટલે નમ્ર લઘુતાવાલો, કૃતજ્ઞ, પરાર્થવૃત્તિ, ગુણગ્રાહી, પરગુણપ્રમોદશાલી વગેરે.

એ અહીં ક્યાં છે ? 'ગુરુનું હું બજાવું છું' એમ માનવામાં પોતાના દિલમાં લઘુતા ક્યાં રહી ? પોતે સેવાકારક તરીકેના અભિમાનની ગુરુતા આવી. એમ કૃતજ્ઞતા ક્યાં ? ગુરુનો ઉપકાર પોતાના માથે લે, તો એની સામે પોતાની કૃતજ્ઞતાનો વિચાર આવે. એમ પોતાની વડાઈ મનમાં બેઠી છે ત્યાં ગુરુગુણપરમોદને સ્થાન જ ક્યાં !

પેલા વિદ્યાપતિશેઠની મનોદશા સારી છે, તેથી પરિગ્રહ પરિમાણવ્રત ભાંગવું નથી, પછી ભલે પોતે પરિગ્રહ મેળવવાનો પોતે કોઈ ધંધો ન કરતાં માત્ર પુણ્યયોગે કોઈ દેવમાયા કે ગેબી રીતે પરિગ્રહ આવે છે તે સ્વીકારીને એનાં મોટાં દાન થઈ શકે છે. પરિગ્રહને રાખીને મૂકવા નથી, દાનમાં જ દઈ દેવો છે, એટલે આમ સારાપણું દેખાય, પરંતુ પોતાના પરિગ્રહ પરિમાણવ્રતને, પહેલા તો પરિગ્રહને સ્વીકારી લેવામાં અંતરથી સારાપણું ન રહે, એમાં તો અંતર અર્થાત્ મનોવૃત્તિ મનોદશા મલિન થાય છે.

દાન ખુશીમાં છુપી પરિગ્રહ-ખુશી ખરાબ :-

વળી વિદ્યાપતિ શેઠ અને શેઠાણી એ પણ જુએ છે કે "આમ ચલાવી લેવામાં ને દાનને જ 'બહુ સારુ બહુ સારું' એમ જોવામાં, આપણે કાંઈ વીતરાગ નથી એટલે છૂપું છૂપું પૈસાના પરિગ્રહને સારો માનવાનું થાય. 'વાહ ! ઠીક પૈસા આવ્યા, દાનની ખુશીમાં છુપી પરિગ્રહખુશી ન નભાવાય."

પૈસા-પરિગ્રહ તો ભયંકર ઝેર છે, કેમકે એની ખુશીમાં સ્વને ભૂલવાનું થાય.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૮૯

દાન દેવું છે માટે એ ચલાવી લેવાય નહિ. આ જીવ સંસારમાં ભટકતો રહ્યો એમાં આ પણ એક કારણ છે કે પરિગ્રહમાં ખુશી માની બેઠો છે; ને ખુશી આકર્ષણ એ સંજ્ઞા છે, એથી પરિગ્રહસંજ્ઞા પોષાતી રહી છે.

પરિગ્રહ એ 'પર' વસ્તુ છે, એની ખુશીમાં સ્વ-સ્વકીય વસ્તુને ભૂલી જવાનું થાય છે, 'સ્વ' એટલે આત્માની પોતાની વસ્તુ ત્યાગ છે વૈરાગ્ય છે, અનાસકિત છે; પરિગ્રહને સહેજ સ્વીકારી લેવા જતાં યા દાન માટે પણ સારો માનવા જતાં એ અનાસકિત ધવાય છે.

આપણે કાંઈ દાનની ધૂનમાં બિહામણા પરિગ્રહને સોહામણો માનવો મોખ નથી.

માટે ઊઠો અહીંથી આ 'છોડી પરગામ જ ચાલો.' વિદ્યાપતિ શેઠ અને શેઠાણી નવમા દિવસની રાત્રિના સ્વપ્ન પછી પરિગ્રહપરિમાણવ્રતના ભંગથી બચવાનો વિચાર કરી દશમા દિવસે ઘર છોડી પરગામ ચાલતા થઈ ગયા. પરંતુ કહે છે ને કે નસીબ બે ડગલાં આગળ ચાલે છે ? તે એ જે નગરના પાસે પહોંચવાના છે તેનો રાજા અચાનક અપુત્રિયો મરી ગયો છે. તે, મંત્રીઓએ નવો રાજા બનાવવા ભાગ્યશાળીની શોધ માટે શણગારેલી સાંઢણી કાઢી છે. સાંઢણીને આખા નગરમાં કોઈ પસંદ ન આવ્યો મંત્રીઓને ચિંતા થઈ છે કે 'શું કોઈ યોગ્ય ભાગ્યવાન નહિ જડે ?'

એટલામાં પેલા શેઠ-શેઠાણી એ નગરની બહાર પહોંચી વીસામો લેતા બેઠા છે. ત્યાં સાંઢણી નગરની બહાર નીકળી બરાબર આ શેઠ પાસે આવી એમના મસ્તક પર કલશ ઢોળે છે, અને સૂંઢથી ચામર વીંજે છે, લોકોએ ભારે જય જય નાદ પોકાર્યો; અને શેઠનું નામ પૂછી લઈ 'વિદ્યાપતિ મહારાજાકી જય હો જય હો' નો નાદ ગગનમાં પસર્યો.

શેઠની હવે શી સ્થિતિ થઈ ? શેઠની જગાએ બીજો કોઈ હોય તો એને તો મનમાં ગિલગિલિયાં ભારે થાય કે 'વાહ ! આવી લોટરી લાગી ગઈ ? હું મોટું રાજ્ય જ મળી ગયું ?' એમ હરખનો પાર ન હોય સંસારના રસિયા જીવને મફતમાં મોટી રાજ્યસંપત્તિ મળી રાજા બનવાનું મળતું હોય એમાં તો રાજાનો રેડ થઈ જાય ત્યારે અહીં શેઠ ગભરાઈ ગયા કે 'હાય ! પરિગ્રહવ્રત બચાવી લેવાનું અહીં ક્યાં રહેશે ? આ તો ઘરના બળ્યા વનમાં ગયા, તો વનમાં લાગી આગ' જેવું થયું. નાની પરિગ્રહ બલાથી છૂટવા ઘર છોડ્યું તો અહીં મહાપરિગ્રહની બલા કોટે વળગે છે ! શું કરવું ?'

શેઠને ભારે ગભરામણ એ પણ છે કે 'જો રાજા થવાનો ઈનકાર કરું તો

૨૯૦ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“ક્ષમા રાખીએ એમાં આપણું..”(ભાગ-૪૪)

હજી રાજાનું મડદું પડી રહ્યું હશે, નવો રાજા ન જાહેર થાય ત્યાં સુધી એ મડદું કાઢે નહિ, અને નવો રાજા મંત્રીઓ હવે પાછા ક્યાં શોધવા જશે અને શી રીતે તરતમાં મળશે ?’

આમ શેઠને બે ગભરામણ થઈ; ત્યાં લાગશે કે,

પ્ર.- પોતાને પરિગ્રહવ્રત ભંગ ન થાય એ જોવાનું ને ? રાજા કોણ થશે એની ચિંતા શા માટે ?

ઉ.- એનું કારણ આ છે કે રાજ્યની ચિંતામાં પ્રજાના રક્ષણની ચિંતા છે. કેમકે કોઈ દુશ્મન રાજાને નથી ને જો ખબર પડી કે આ રાજ્ય રાજાવિહોણું છે. તો એ લશ્કર લઈ ચડી આવે, ને અહીં એક હુકમકારક રાજા વિના વેરવિખેર જેવું થઈ જવાથી સામો વ્યવસ્થિત હલ્લો થાય નહિ, ને દુશ્મન સેના લૂંટફાટ ચલાવે તો પ્રજા ભારે સંકટમાં મૂકાઈ જાય. આ વિચારથી શેઠ ચિંતામાં પડ્યા ગભરાઈ ગયા છે.

પરંતુ શેઠે જે નવ દિવસ રોજને રોજ ભરાયેલા ભંડાર આખાનું રોજ ને રોજ જે દાન કરેલ છે એનાથી એક બાજુ તો ઉગ્ર પુણ્ય વધી ગયું છે. તે બીજી બાજુ પોતાની ધર્મશ્રદ્ધા વધી ગઈ છે. પોતાને ધર્મશ્રદ્ધા તો હતી જ માટે દાન દેતા હતા, પરંતુ એમ દાનથી શ્રદ્ધાને સક્રિય કરવા જતાં અમલી કરવા જતાં શ્રદ્ધાને વેગ વધી રહ્યો હતો. સામાન્યથી આ નિયમ છે,-

શ્રદ્ધાને ક્રિયાથી અમલી કરતાં કરતાં શ્રદ્ધા વધુ સતેજ બનતી જાય.

દા.ત. વ્યવહારમાં કોઈ વેપારી પર શ્રદ્ધા છે કે આ પ્રામાણિક છે, પછી એની પાસેથી માલ લેતો જાય અને એમાં પ્રામાણિકતા દેખાતી જાય, તેમ તેમ એ વેપારી પર શ્રદ્ધા વધે છે. એમ જો શ્રદ્ધા છે કે ભૂખ કરતાં ઓછું ખાવાથી અને હલકું ભોજન લેવાથી તબીયત બહાલ રહે છે, અને પછી એ પ્રમાણે અમલ કરતો ચાલે ને સુંદર સ્વાસ્થ્યનો અનુભવ કરતો જાય, તો એની એ શ્રદ્ધા વધતી જાય છે.

એવી રીતે જો તપધર્મની શ્રદ્ધા છે કે

જીવનમાં તપ એ ચિત્ત સમાધિ પ્રેરક અને મહા કલ્યાણકારી છે.

અને પછી તપ કરી કરીને એ શ્રદ્ધાને અમલી બનાવતો જાય, તો તપધર્મ પરની શ્રદ્ધા ઓર વધે છે, આ વસ્તુ અનુભવની છે, અનુભવગમ્ય છે. અનુભવ ન કરે એને તો કાં એમ થાય કે ‘તપથી ભૂખે મરીએ એમાં વળી ચિત્તને સમાધિ-પ્રસન્નતા મળતી હશે ?’ અથવા એમ થાય કે ‘ભાઈ ! જ્ઞાનીઓએ કહ્યું તો છે, એટલે એમાં શંકા ન થાય, પણ આપણને અનુભવ નથી થતો, ‘અરે ભલા આદમી ! અનુભવનો પ્રયત્ન કરવો નથી તો અનુભવ ક્યાંથી થાય ? બાકી નિષ્ઠાથી તપ કરનારાનાં જીવન જો, કે

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો” (ભાગ-૪૪) ૨૯૧

એમના ચિત્ત કેવી સુંદર સમાધિ અને પ્રસન્નતા અનુભવે છે !

આ જ વાત છે, -

શ્રદ્ધા પ્રમાણે અમલ કરતા જાઓ તો અનુભવ થવા માંડશે અને શ્રદ્ધા વધતી જશે.

દાનધર્મ પર શ્રદ્ધા છે કે જીવનને પરિગ્રહ કે એનો ઉપભોગ અજવાળનાર નથી, પરંતુ પરિગ્રહનું દાન અજવાળનાર છે, અને પછી એ શ્રદ્ધાનો અમલ કરવારૂપે દાન કરતા રહેવાય, તો દાનધર્મની શ્રદ્ધા વધુ વિક્સવર બને છે.

વિદ્યાપતિ શેઠને દાનધર્મની શ્રદ્ધા આમ અમલથી વધુ જોરદાર બની છે, તેમજ આજે દાનમાં ભંડાર આખો ખાલી કર્યો છતાં બીજે દિવસે ભંડાર ભરેલો જોતાં પુણ્ય ખૂબ વધી ગયાની કલ્પના પર પણ એ પુણ્યના કારણભૂત દાનધર્મની શ્રદ્ધા જોરદાર છે.

આમ શેઠને પુણ્ય અને ધર્મશ્રદ્ધા ખૂબ વધી ગયા હોવાથી, અત્યારે થતી ગભરામણ એ પુણ્ય અને શ્રદ્ધાના પ્રભાવે શાની લાંબી ટકે ? ગભરામણ તો આમ ગઈ, કેમકે ત્યાં આકાશવાણી થઈ કે,-

‘શેઠ ! રાજ્યગાદી પર રાજા તરીકે ભગવાન શ્રી જિનેશ્વર દેવની પ્રતિમાનો રાજ્યાભિષેક કરી દો.

બસ, શેઠને માર્ગ જડી ગયો, તરત પોતે ત્યાં સાંઢણી પર જઈ જિનપ્રતિમાનો રાજા તરીકે રાજ્યાભિષેક કરાવે છે. પછી રોજ રાજદરબારમાં રાજ્ય સિંહાસન પર પ્રતિમાને બિરાજમાન કરી પોતે એમના મંત્રી તરીકે કામ કરે છે. એટલે પછી મનથી એમ સમજે છે કે ‘અહીં હું રાજા જ નથી એટલે રાજ્યખજાનો એ કાંઈ મારો પરિગ્રહ નથી, મારી એના પર કશી માલિકી જ નહિ, તેથી મારું વ્રત અકબંધ રહેશે,’ એમ સંતોષ માને છે.

શાના પર આ ? આ શેઠના હૈયે જૈનશાસન વસ્યું છે તેથી પરિગ્રહ પરિમાણવ્રતને સાચી સંપત્તિ લેખી વ્રત પાલનને સાચી કમાણી સમજે છે, અને હૈયે એના પર એવી હુંફ છે કે એની સામે ભરેલા ભંડારને કે મોટા રાજ્યને પણ જતું કરવામાં લેશ પણ કચવાટ નથી, ઊલટું હૈયે ધરપત છે.

હૈયે જૈન શાસન વસ્યું હોય તો સુકૃત કમાઈને જ સાચી સંપત્તિ મનાય અને એના પર ભારે હુંફ રહે. આ હુંફથી દુન્યવી અનુકૂળતાની કમીમાં દુઃખ ન લાગે.

‘હું તપની કમાઈ, દાન-સુકૃતોની કમાઈ, ક્ષમાદિની કમાઈ, એને સાચી સંપત્તિ માનું છું’ એમ બોલવું સહેલું છે. પરંતુ એ હૈયે ખરેખર સંપત્તિ તરીકે વસી

૨૯૨ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“ક્ષમા રાખીએ એમાં આપણું..” (ભાગ-૪૪)

ગયું છે એની ખાતરી આ, કે એની એવી હુંફ રહે કે એની હયાતીમાં દુન્યવી બીજી કમીનામાં કમી ન દેખાય, બીજી અનુકૂળતા ઓછી હોય એનું બહુ દુઃખ ન લાગે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૨૫, અંક-૪૨, તા. ૧૬-૭-૧૯૭૭

બોલો, વાતવાતમાં અરતિ-ખેદ-ઉદ્વેગ-સંતાપ થાય છે ને ? ‘આ માળું જરા ગરમી પડવા માંડી.’ ‘હાય ! મોંઘવારી વધી,’ ‘અરેરે ! કપડું ફાટ્યું. આ કપડાં મેલાં થયાં,’ બાબો હજી બહારથી આવ્યો નહિ ! ‘શેઠ કેવો ? જરા જરામાં તપે છે ! ‘ફલાણાને ત્યાં ગયા, પણ માળે બરાબર આદર ન કર્યો !...આવા આવા કેઈ સંતાપ ચાલે છે ને ? કેમ ચાલે છે ! હૈયે હુંફ આ બધી વાતની અનુકૂળતાની છે, આ બધું બરાબર વ્યવસ્થિત હોય તો હૈયામાં શાન્તિ રહે છે. ક્યારે ય હૈયાને શાન્તિ સારી આત્મસંપત્તિ કમાયાની નથી કેળવી. ‘ચાલો, દેવાધિદેવ પરમાત્માનાં દર્શન-સ્મરણ સારાં થયાં ફિક્કર નહિ.’ જીવનમાં આટલાં વ્રત-નિયમ થયાં છે, ચિંતા નહિ.’ આટલી પ્રભુભક્તિ થઈ સાધુસેવા થઈ, સાધર્મિક ઉદ્ધાર થયા,....આટલું ધર્મ ખાતે ખરથી સુકૃતલાભ મળ્યો....સારું થયું આટલું કમાયા ?’ આવી આવી આત્મસંપત્તિ કમાયા, સારો લાભ મળ્યો એની હૈયામાં હુંફ નથી એટલે દુન્યવી તુચ્છ બાબતોના ખેદ-સંતાપ હૈયાને બાળ્યા કરે છે.

હૈયે હુંફ કોઈ ત્યાગ કમાયાની. કોઈ તપસંપત્તિ કમાયાની, કોઈ ક્ષમા સમતા કમાયાની જ હોય, તો નાશવંત દુન્યવી અનુકૂળતા ઓછી મળી એનો સંતાપ શાનો થયા કરે ? એ શાનું મન પર આવ્યા કરે ? પરંતુ,

જડમુખી દૃષ્ટિ આત્મસંપત્તિ સાધવા છતાં એને બહુ લેખામાં નથી આવવા દેતી.

જેમ લોભી વેપારી બધું રૂપિયા-આના-પાઈમાં માપે એમ જડમુખી દૃષ્ટિવાળો બધું જડની અનુકૂળતામાં માપે છે. પેલાને કશું કોઈનું કરવાનું આવે, તો એ જ જોવાનું મન થાય કે ‘આમાં આપણને કશો પૈસાનો લાભ ખરો ?’ એમ આ જડમુખો જીવ પણ એ જ જોયા કરે છે કે, આપણને દુન્યવી અનુકૂળતા રહે છે ખરી ? દુન્યવી પ્રતિકૂળતા ટળે છે ?’ મોટું સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કરવા ગયો તો એ નહિ જીએ કે ‘પાસે બેસીને બધું બરાબર સંભળાય છે ? ‘એ તો એ જોયા કરશે કે ‘દૂર બારી પાસે પવન સારો આવે છે ને ? માટે ત્યાં બેસું.’ બિમારી આવી કે બીજું કોઈ કારણ આવ્યું તો મનને આ ખુશી ધરશે કે ‘ચાલો આજે ચૌદશે તપથી બચ્યા, છૂટે મોંઢે ખાશું.’ આમાં છે કોઈ તપસંપત્તિની હુંફ ? ના,

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૯૩

સારું ખાઈ શકાશે એની હુંફ લાગે છે. કેવી દુર્દશા આવા ઊંચા માનવ અવતારે ! આવા સારા શ્રાવકજીવનમાં કે સાધુજીવનમાં કેવી દુર્દશા !

તપને સંપત્તિ જ ન લેખાય. કમાવાની વસ્તુ જ ન દેખાય, એ શું અહીં દુર્દશા નથી ?

કરોડો માણસોને જે આ શાસન નથી મળ્યું એથી જ બિચારાને તપ એ સારી કમાણી સારી સંપત્તિ સમજવાનું નથી મળ્યું, એ તને શાસનની રૂએ સમજવાનું મળ્યું એની કદર નથી ? તે તપ ગુમાવી ખા-ખા કરવાનું મળવા પર ખુશી થાય છે, હુંફ રહે છે ? આ કેવી દુઃખદ દુર્દશા ! તપ સંપત્તિ જ ન માને, પછી એ સારી કમાઈ લેવાની તાલાવેલી જ ક્યાંથી હોય ? જડમુખાને બધી જડની અનુકૂળતાઓ મળ્યાની કિંમત એટલે એ જ કમાઈ લેવાની તાલાવેલી. ‘અલ્યા પણ આ તપસંપત્તિ-દાનસુકૃતસંપત્તિ કમાઈ લેવાની હોંશ અહીં નહિ રાખે, તો પછી ક્યાં ભેંસના ભવમાં એ કમાઈ લેવાની હોંશ રાખીશ ? અરે ત્યાં કમાવવાની હોંશ ક્યાં ? આ તપસુકૃત વગેરેને સંપત્તિ માનવાની સમજ પણ નહિ હોય.

પેલા વિદ્યાપતિ શેઠને પોતાનું પરિગ્રહવ્રત જેમ જેમ બરાબર પળાતું જાય, મોટા પરિગ્રહ પાપથી જેટલું બચાતું જવાય, એટલી સારી કમાઈ થતી દેખાય છે; માટે હોંશ-હુંફ એ વ્રતની છે, એ મહાપરિગ્રહત્યાગની છે. એટલે હવે ઘરના ભંડાર છોડી નીકળી જાય છે, એમાં નિરાંત અનુભવે છે, ‘હાશ ! બલા ટળી’ એમ છુટકારાની ખુશી અનુભવે છે. પરંતુ હવે તો પાછું મોટી રાજ્યસંપત્તિની બલા માથે આવી એટલે મુંઝાય છે. અપુત્રિયો રાજા મરી ગયેલો, તેથી નવો રાજા પસંદ કરવા મંત્રીઓએ સાંઢણી કાઢેલી ને ? તે એણે શેઠના ઉપર કળશ ઢોળ્યો. એટલે રાજાપણું માથે આવ્યું. પછી ત્યાં ખજાને ધન કેટલું ? અઢળક ! એની હુંફ આવે ? કે ગભરામણ ?

બોલો તમને આ ધન-સંપત્તિ મળી નથી કે મળવાની પણ નથી, છતાં ‘કરોડોનું ધન’ એવું સાંભળવા મળતાં હૈયે કેવું સંવેદન થાય છે ? હુંફનું કે ગભરામણનું ? ‘અહાહા ! કેટલું બધું સરસ અઢળક ધન !’ એવું મનને થાય ? કે ‘અરરર ! કેટલો મોટો નરકદાયી ભાર !’ એમ ગભરામણ થાય ?

આભડમંત્રી મોટો વિજય કરીને આવી એમાં પ્રાપ્ત થયેલ અઢળક મિલકત રાજા કુમારપાળને ચરણે ધરે છે ત્યારે રાજા એ મંત્રીને કોડ યા લાખોની સંપત્તિ ભેટ કરે છે. પરંતુ આભડ એ લઈને ઘર તરફ જતાં રસ્તામાં યાયકો માગવા આવે છે, તો ઘરે પહોંચતા પહેલા બધું જ દાનમાં દઈ છે. જો હૈયે એ વિપુલ સંપત્તિની હુંફ હોય તો બધું તો શું, પણ અડધું ય શું, ચોથા ભાગનું ય તરતમાં ને તરતમાં

૨૯૪ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“ક્ષમા રાખીએ એમાં આપણું..”(ભાગ-૪૪)

દાનમાં જાય છે ? કેમ નહિ ? એની હૈયે ભારે હુંફ રહે. ત્યારે

આભડને એ સંપત્તિની ગભરામણ છે, ને દાનસંપત્તિની હૈયે ભારે હુંફ છે.

તે અવસર મળ્યો તો બધું લૂંટાવીને મોટી દાન સંપત્તિ મોટી જૈનધર્મ પ્રભાવનાની સંપત્તિ કમાઈ લેવાની ભારે હોંશ ! લોકો જૈનધર્મની વાહવાહ કરે ને, કે ‘વાહ ! આ લોકોનો કેવો સરસ જૈન ધર્મ કે આ ઉદારતા, આ દયા, આ દાન શીખવે છે !’ આ ધર્મની વાહ વાહ એ શાસનપ્રભાવના, એમાં હુંફ એને સાચી સંપત્તિ માની એ કમાઈ લેવાની હોંશ, તે એ કમાઈ લેવા માટે બધું લૂંટાઈ દેવામાં લેશ પણ સંકોચ નથી !

આ બધું સાંભળીને તમને શું મનમાં એમ થાય છે ખરું કે ‘આપણો આવો ધન્ય દિવસ ક્યારે આવે !’ ભલે ને બનવાનું નથી, પણ આટલા કોડ પણ ન થાય ? કોડ પણ થાય, તો પેલાની સુકૃતની ભારે અનુમોદના થવા સાથે જાતને માટે એવા સુકૃતની માન્યતા આવે અને શુભ ભાવના થાય, એમાં પણ સાચી સંપત્તિની કમાણી છે.

મહાપુરુષોનાં સુકૃતો વખાણી આપણા જીવનમાં લાવવાના કોડ, એ પણ સુકૃતનાં બીજાં વાવેતર છે, બીજાં પર અંકુર છે.

‘બીજ સત્પ્રશંસાદિ, તચ્ચિન્તાઙ્કુર સમુદ્ગમઃ’

કોઈ પણ ગુણ કે સુકૃતનું બીજાં એની સમ્યક્ પ્રશંસા આકર્ષણ છે; અને એના પર ‘એ કેમ મળે !’ એવી ચિન્તા-અભિલાષા કોડ થાય એ એ બીજાંમાંથી અંકુર ફૂટ્યો ગણાય.

એટલું સમજી રાખજો કે તમારા તો ભાગ્યની અવધિ નથી કે જૈન ધર્મ મળ્યાથી માત્ર તમને આવા મહાપુરુષોનો ઈતિહાસ મળ્યો છે જેમનાં અવ્વલ અવ્વલ સુકૃતો છે. એ મળ્યા પછી શું તમને એની પ્રશંસા મોંઘી પડે છે ? તો શું એના કોડ મોંઘા પડે છે ? ભલે આપણે ભગવાનમહાવીરપ્રભુએ સંગમ દેવતાના જે ઘોર ઉપસર્ગ-ત્રાસ અનુભવ્યા તે ન અનુભવી શકીએ પરંતુ એની પ્રશંસા કરવામાં ખમવું પડે ? તો શું ‘મને ક્યારે આવું સહવાનું ખમવાનું મળે !’ એવો કોડ કરવામાં ય ખમવું પડે છે ? પરંતુ ખાટલે મોટી ખોડ, આવા ઉપસર્ગ સહનને સંપત્તિ માનવાનો પાયો જ નથી. એટલે જ સહન કરવાનું ન હોય, એ કમાઈ લાગે છે.

પેલા શેઠને રાજ્યસંપત્તિ મળ્યાની હોંશ નહિ, હુંફ નહિ, પણ ગભરામણ છે કે ‘હાય ! આ બલા આવી, તો મારા વ્રતનું શું ?’ ત્યાં જ આકાશવાણીથી જિનમૂર્તિનો રાજ્યગાદી પર અભિષેક કરવાનો આદેશ મળતાં ખુશી થયો, ને એ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૨૯૫

પ્રમાણે કર્યું. હવે રાજા કોણ ? જિનેશ્વર ભગવાન. તો પોતે શું ? પોતે એના મંત્રી.

મંત્રીગીરી બજાવતાં વિદ્યાપતિશેઠે પોતાના વ્રતને એવું સુંદર સાચવ્યું કે ‘રખેને ખજાનામાંથી એક પૈસો પણ મારી માલિકી તરીકેનો ન લેવાઈ જાય, ન ખરચાઈ જાય !’ બસ, આ એક વ્રતને પણ મજબુતાઈથી પકડી રાખ્યું, પ્રલોભનોને પાર કરીને પકડી રાખ્યું, તો એ પાંચમા ભવે મોક્ષે ગયો. આ એક સમજવા જેવું છે કે

એકાદ પણ ધર્મને ધર્મ સાધનાને મજબુત પકડી રાખો, તો એમાંથી ય મહાન ઉન્નતિ સધાશે.

પેલા ભલાભોળા છોકરાની, જુઓ, એમજ ઉન્નતિ થાય છે, એના કારણમાં માતાએ શીખવ્યું ‘વડીલ જનની સેવા કરતો રહેજે તારું કલ્યાણ થશે.’ તો એ સૂત્ર એણે પકડી રાખ્યું એટલે હવે જુઓ એની કેવી ઉન્નતિ થાય છે !

છોકરો બિચારો ભલો ભોળો. ઝાઝી સમજ નહિ. સમજવાની શક્તિ નહિ. એટલે માતાએ જોયું કે જીવનમાં શાસ્ત્રોની સમજપૂર્વક વિશેષ હિત સાધી શકાય એવું આ સાધી શકશે નહિ, તેથી એને આ બહુ સામાન્ય શક્તિથી સમજી શકાય એવું વડીલજનની સેવા કરવાનું આ, કરી શકશે, ને એથી એનું ભલું થશે. તેથી માતાએ પુત્રને આ શીખવેલું.

જોજો વડીલજનની સેવા કરવાનું બહુ સામાન્ય બુદ્ધિથી પણ સમજી શકાય એવું છે, પરંતુ એથી કાંઈ વડીલજનની સેવા એ બહુ સામાન્ય સાધના નથી. ‘જયવીયરાય સૂત્રમાં’ એને ‘ગુરુજણ પુઆ’ અર્થાત્ ગુરુજનની પૂજા તરીકે એક લૌકિક સૌંદર્ય કહ્યું છે. અને એ સધાય તો જ લોકોત્તર સૌંદર્યના અધિકારી બની શકાય, એમ એના વિવરણમાં મહર્ષિએ સ્પષ્ટતા કરી છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ” વર્ષ-૨૫, અંક-૪૩, તા. ૨૩-૭-૧૯૭૭

‘લૌકિક સૌંદર્ય’ એટલે સર્વસામાન્ય લોકોએ માન્ય કરેલ ધર્મ એ આવ્યા વિના લોકોત્તર સૌંદર્યની અર્થાત્ જિનશાસન-માન્ય ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહિ એવો શાસ્ત્રકારોનો આશય છે. મોટો ચારિત્રધર્મ લેવો હોય તો ય પહેલાં ગુરુજન પૂજા અર્થાત્ વડીલજનની સેવા કરતા રહેવું જોઈએ; અને નાનો ધર્મ દેવદર્શન જેવો પણ કરવો હોય તો પણ આ ગુરુજન પૂજા પહેલી હોવી જોઈએ. આનું કારણ પૂછો.

૨૯૬ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“ક્ષમા રાખીએ એમાં આપણું..”(ભાગ-૪૪)

ચારિત્ર કે દેવદર્શનમાં ય ગુરુજન પૂજા કેમ જરૂરી ? :-

ચારિત્રજીવનમાં તો ગુરુ સેવા સર્વેસર્વા આરાધવાની છે, અલબત્ત બીજી સંયમ-સાધુચર્યા-તપસ્યા શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય વગેરે આરાધના ખરી, પરંતુ ગુરુસેવા એ એકડો છે; ગુરુસેવા એ પાયો છે, મૂળ છે, એના પર જ બીજી આરાધનાઓની ઈમારત ટકે, આરાધનારૂપી વૃક્ષ લીલુછમ રહે. ગુરુસેવા એ રત્ન ભાજન છે. એમાં આરાધનાઓ અને ગુણોરૂપ રત્નો ભરાય.

ગુરુસેવાને શું સમજો છો ?

અભણ અને અલ્પશક્તિવાળાને ય ગુરુસેવા તારણહાર છે. માટે જ એ ખૂબ ધ્યાનમાં લેવા જેવી બાબત છે કે આ સમજે એને ‘ચારિત્ર લેવાનું છે તે ગુરુસેવા માટે,’ એ હાડોહાડ લાગી જાય. માત્ર નહિ ભણેલા માટે કે ભણવાની ઓછી શક્તિવાળા માટે જ નહિ, કિન્તુ ભણવાની સારી શક્તિવાળા માટે પણ હૈયે આ લખાઈ ગયું હોય કે મેં આ ચારિત્ર લીધું કે લેવું છે તે ગુરુની સેવા માટે. જીવનમાં ત્રણ સેવ્ય છે, આરાધ્ય છે, દેવ ગુરુ અને ધર્મ. ત્રણની સેવા કરવા માટે જ આ જીવન છે. જેટલી જેટલી એ સેવા કરાતી જાય એટલી એટલી જીવ્યાની સફળતા.

મનુષ્યપણે શા માટે જીવવું છે ?

તો કે શુદ્ધ દેવ-ગુરુ-ધર્મની સેવા માટે

એટલે જીવતાં જીવતાં શોધતાં જ રહીએ કે ‘મને દેવ-ગુરુ-ધર્મની સેવા ક્યાં મળે છે !’ અને જ્યાં જ્યાં એનો મોકો દેખાય ત્યાં ત્યાં એ સેવા કરતાં રહીએ તે ય કાયાથી ન મળે તો વચનથી. વચનથી ન મળે તો ય મનથી સેવા કરતા રહેવાનું. વારંવાર મનને થાય કે

આ જનમ દેવસેવા ગુરુસેવા અને ધર્મસેવા માટે જ છે.

વચનથી સેવા કેવી રીતે ?

આ રીતે, કે કામ સંસારનું ચાલતું હોય, પરંતુ એ વખતે દેવાધિદેવની કે ગુરુની યા ધર્મની પ્રશંસા કરીએ; કામનો , કામની સફળતાનો જશ એમને આપીએ; એમના ઉપકારની પ્રશંસા કરીએ.

મનથી સેવા શી રીતે ?

મનથી સેવા આ રીતે કે ધાર્મિક કાર્ય વખતે તો મન એમાં જ હોય, પરંતુ સાંસારિક કાર્ય વખતે ય મનમાં એની સાથે દેવ-ગુરુ-ધર્મની કોઈને કોઈ કડી જોઈએ; અને એ પ્રમાણે દેવ ગુરુ કે ધર્મને મહત્ત્વ મળે એ રીતનો વિચાર કરીએ. દા.ત. સાંસારિક કામ કોઈ મોહમાયાનું કામ છે, તો ત્યાં વિચારીએ.

‘કેવી મારી કમનસીબી કે આ જનમ દેવ-ગુરુ-ધર્મની સેવા માટે, પણ મારે

એ મૂકી આ પાપની વેઠ કરવી પડે છે !’ અથવા

‘પ્રભુએ પાપ કરવાની ના પાડી છે, ને મારે પાપ કરવા પડે છે, એ આ ભવની કેવી વિટંબણા !’ અથવા

સાંસારિક મોહમાયાની પ્રવૃત્તિ વખતે મનને એમ થાય કે

‘મારા સાચા સગાં દેવ ગુરુ અને ધર્માજનો છે. છતાં આ મારી કેવી ઘેલછા કે એ મૂકી મારે કામચલાઉ અને સ્વાર્થભર્યા દુન્યવી માણસોને મારાં સગાં કરવા પડે છે ! જીવ ! જોજે આમાં વિશ્વાસ ન મૂકીશ યા આમનાથી હુંફ-આશ્વાસન ન લઈશ કે ‘ચાલો નિરાંત થઈ સારા સગા મળી આવ્યા.’

‘અંતરસે ન્યારો રહે, જિમ ધાવ ખેલાવત બાળ,’

સાંસારિક સગાને સંભાળતા પૂર્વ પુરુષોની આ દૃષ્ટિ હતી. વર્તમાનમાં વિવેકી પુરુષોની આ દૃષ્ટિ છે, એટલે તો જ્યાં કદાચ એવા નિકટના અને ઉપયોગી સગાનું મૃત્યુ થયું, તો એમને હૈયે કશો શોક વિખવાદ નથી થતો. એને પહેલેથી જ અંતરથી ન્યારો ગણતા. દેવ-ગુરુ-ધર્મ-ધર્મને જ અંતરથી સાચા સગા ગણતા. દુન્યવી સગા માટે તો એક ત્રાહિત મહેમાન જેવી દૃષ્ટિ. એટલે એનો વિયોગ થતાં મનને થાય કે

‘આવ્યો હતો કોઈ પરુણલો, એના અવસરે ચાલ્યો જાય’

‘એમાં રોવાનું શું ? પોતાનું કશું ગુમાવાઈ ગયું, એવું માનવાનું શાનું ?’ આ મનને પાકી સમજ રહેતી.

સીતાજીની વનમાં મૂકાતાં ભાવના :-

સીતાજીની, ખરેખરા, મહાસતી છતાં, અસતી તરીકેની અપકીર્તિ થઈ અને વનમાં હકાલપટ્ટી થઈ ત્યારે એમણે મનમાં નક્કી કરી લીધું કે ‘શું પતિ કે શું દિયેર વગેરે દુન્યવી સગા, એ મારા તો પરજન, સ્વજન નહિ; સ્વજન તો મારા દેવ-ગુરુ-ધર્મ. માટે અવસર આવ્યે આ કલંક ઊતરી જતાં દુન્યવી સગાને પડતા મૂકી મારે મારા સગા દેવ-ગુરુ-ધર્મમાં ભળી જવાનું, સંસાર છોડી ચારિત્ર લઈ લેવાનું.

સાંસારિક પ્રવૃત્તિ વખતે આવા ને આવા કોઈ વિચાર દેવ-ગુરુ-ધર્મના લાવવાના, જેથી એ વખતે પણ દેવ-ગુરુ-ધર્મ ની મનથી સેવા થતી રહે.

વાત આ છે કે,

માનવભવમાં જીવવાનું દેવ-ગુરુ-ધર્મની સેવા માટે છે.

તેથી જ્યાં ને ત્યાં એક યા બીજા પ્રકારે એ સેવા કરાતી રહે. હવે જો જીવન આખાનું આ લક્ષ્ય છે, તો સાધુજીવનનું તો આ લક્ષ્ય તો બરાબર સાબૂત જ રહેવું જોઈએ ને ? એટલે પછી ચારિત્ર લેવાનું અને પાળવાનું તે ગુરુની સેવા

માટે એ વાતમાં પ્રશ્ન જ શાનો રહે ? મનમાં એવું આવે જ શાનું કે ‘મારે તે જ્ઞાનાભ્યાસ કરી આગળ વધવાનું કે ગુરુની સેવા કરતો બેસી રહેવાનું ?’ મનમાં આવું આવતું હોય એ શાથી ?’

પ્ર.- ગુરુસેવાને મુકી જ્ઞાનાભ્યાસ કરવાનું મન કેમ થાય છે ?

ઉ.- એટલા માટે કે માથે ગુરુ કર્યા છે તે ગુરુને સેવવા માટે નહિ, પણ ગુરુ જ્ઞાનાભ્યાસ વગેરેની સગવડ કરી આપે એટલા માટે. એને ખબર નથી. કે આ આર્યમાનવજીવન દેવ-ગુરુની અખંડ સેવા માટે છે, સાંસારિક જીવનમાં દેવ-ગુરુ-ધર્મને ચોવીસે કલાસ સેવવાનું નથી બની શકતું, તે સાધુજીવનમાં સારુ બની શકે; એટલા માટે તો ચારિત્ર ગ્રહણ અને ચારિત્રપાલન છે, તો પછી સાધુ થયા એટલે મુખ્ય લક્ષ્ય આ સેવાનું જ હોય ને ? એમાં ય સાધુ અકિંચન-અપરિગ્રહી એટલે એમને ગૃહસ્થની જેમ મૂર્તિસ્વરૂપ મળતા દેવાધિદેવની દ્રવ્યથી સેવા નહિ; ને ભાવથી સેવા અર્થાત ચૈત્યવંદન છે, તે અમુક સમય જ હોય. પરંતુ ગુરુ તો જીવંત છે, સાક્ષાત્ છે, એટલે એમનું સાંનિધ્ય ચોવીસે કલાક રહે છે. તેથી એમની સેવા ચોવીસે કલાક મળી શકે છે. ચારિત્ર-જીવન જ્યારે અખંડ સેવાને માટે જ છે, તો એ સેવામાં અખંડપણે સજાગ રહેવું જોઈએ, જેમ દેવાધિદેવ આરાધ્ય, એમ ગુરુ આરાધ્ય છે.

‘અહોભાગ્ય આપણાં કે આ ભવમાં આવા દેવ આવા ગુરુ મળ્યા ! એ મળ્યા તે સેવવા માટે મળ્યા છે.

- આ લક્ષ ચોવીસે કલાક જાગતું રહે, તો પછી ગુરુસેવાનો લાભ ઉઠાવવા કેટકેટલો તલસાટ રહે ? કેટકેટલી જાગૃતિ રહે ? જેમ જેમ સેવા કરાતી રહે તેમ તેમ જીવન કૃતકૃત્ય થતું દેખાય, અને એ કૃતકૃત્યતા પર, એ સફળતા થવા પર આનંદ આનંદ હોય. જુઓ આમાં પછી ખૂબી છે કે, આમાં ગુરુ પાસેથી બદલો લેવાનું મન ન થાય, હક ન કરાય કે ‘મેં ગુરુનું આટલું કર્યું, તો ગુરુ મારું કેમ ન કરે ? જે લોકો ગુરુસેવા નથી કરતા. એમના ગુરુ પક્ષપાત કેમ કરે છે ? મારી કદર ન કરતાં કેમ એમનું વધુ સાચવે છે ?...’ આવી આવી ગુરુ પાસેથી બદલાની અભિલાષા અને ગુરુ બીજાનું વધારે સાચવે એની ફરિયાદ ન કરાય. કારણ સ્પષ્ટ છે, -

જ્યારે ગુરુસેવા પોતાના જીવન લક્ષ્ય તરીકે સાધી રહ્યો છે, ત્યારે આ લક્ષ્યસિદ્ધિની કમાઈ થઈ જ ગઈ; પછી ગુરુ તરફથી ગુરુ પાસેથી બદલાની કે પોતાના પર પક્ષપાતની અપેક્ષા જ ન હોય.

ગુરુસેવા ગુરુને ત્યાં જમા નથી કરાવાતી :-

જો આ અપેક્ષા રહે છે તો એનો અર્થ એ, કે પોતે ગુરુને સેવીને ગુરુને ત્યાં પોતાનું કાંઈક જમા કરાવી રહ્યો સમજે છે, નોકર શેઠની સેવા કરે છે એ સેવા જમા કરાવવાની સમજથી કરી રહ્યો છે. તેથી મહિને પગારના બદલાની આશા રાખે છે. પરંતુ અહીં ગુરુસેવા જો જીવનનું એક લક્ષ્ય સમજીને અર્થાત્ એક સંપત્તિ કમાવાની સમજીને કરી રહ્યો છે, તો જીવનમાં આટલી કમાઈ સિદ્ધ થઈ. એનો અર્થ એ, કે ગુરુસેવામાં પોતાના ખાતે જમા કર્યું. ગુરુ ખાતે નહિ. પછી ગુરુ પાસેથી બદલો માગવાનો શેનો હોય ?

વ્યવહારમાં શું કરો છો ? કોઈને ત્યાં રૂપિયા જમા કરાવે, તો તો એની પાસેથી વળતે સમયે એની પાસેથી માગવાને હક ગણો છો; પણ પોતાની પાસે જ રાખ્યા હોય તો સામા પાસેથી માગવાનો હક નહિ. એવી રીતે જો અહીં ગુરુસેવા કરી, એ ગુરુને ત્યાં જમા કરાવતા હો તો તો ગુરુ પાસેથી વળતે સમયે સેવા માગવાનો હક રહે. પરંતુ જેમ પેલા રૂપિયા આશામીને ત્યાં નહિ, પણ પોતાને ત્યાં જ રાખ્યા હોય તો આશામી પાસેથી માગવાનો હક ન રહે, એમ અહીં આપણે ગુરુસેવા કરી એ જો આપણા જ સુકૃત તરીકે, આપણે ત્યાં મૂડી તરીકે રાખી, તો પછી ગુરુ પાસેથી એનો બદલો માગવાનો હક શાનો રહે ?

પ્રભુભક્તિ જો સુકૃતસંપત્તિ, તો અહીં બદલો ન મંગાય :-

આવું જ પ્રભુભક્તિમાં છે. પ્રભુની ભક્તિ જો આપણી એક સુકૃતસંપત્તિ તરીકે રાખી, તો પછી પ્રભુ પાસે એવું માગવાનો હક નથી રહેતો કે ‘પ્રભુ ! મેં તારી આટલી ભક્તિ કરી છે, તો એના બદલામાં મને પૈસા આપજે, પુત્ર આપજે, રોગ નિવારણ આપજે...’ ઈત્યાદિ માગવાનો હક નહિ; અને જો એવું માગીએ છીએ તો ત્યાં આપણે સમજવું જોઈએ કે ‘આપણે પ્રભુભક્તિ કરીને આપણી સુકૃતસંપત્તિ ઊભી નથી કરતા, પરંતુ જેમ પૂજારી પ્રભુની પેઢીમાં પોતાની સેવા જમા કરાવે ને એના બદલામાં પગાર માગે, એ જ રીતે આપણે પણ પૂજારીની જેમ પ્રભુને ત્યા આપણી પૂજા જમા કરાવીએ છીએ ! એટલે જેમ પૂજારી પ્રભુની પૂજા કરે એ કાંઈ ધર્મ નથી કરતો, એમ પૂજાનો બદલો માગનાર આપણે પ્રભુની પૂજા કરીએ એ કશો ધર્મ નથી કરતા. જેમ પૂજારીને પ્રભુપૂજા કરવા છતાં પરભવની કશી પુણ્ય-મૂડી નથી ઊભી થતી, એમ આપણને પણ એવી પૂજાથી કોઈ પુણ્યની મૂડી નથી ઊભી થતી’ એવી આપણને સમજ થવી જોઈએ, જેથી દિલને ધક્કો લાગી, એ ભક્તિનું વેચાણ બંધ થાય. વાત આ છે, -

ધર્મ કરો એમાં જાતની સુકૃતસંપત્તિ-પુણ્યમૂડી ઊભી કરે, પણ એને અહીં વટાવવાનું કે બીજા પર અહેસાન ઊભું ન કરો.

સુકૃતસંપત્તિ વધારવાનો ઉદ્દેશ રાગાદિ દુષ્કૃતનાશ :-

કોઈ પૂછે ‘ધર્મ કેમ કરો છો ?’ તો કહેવાનું ‘મારી સુકૃતસંપત્તિ વધારવા,’ પણ એમ નહિ કહેવાનું કે ‘ભગવાન મને અહીં કે ભવાંતરે સારું આપે. એટલા માટે ધર્મ કરું છું,’ ત્યારે પૂછો,-

પ્ર.- સુકૃતસંપત્તિ વધારીને ય પરભવે સુખ જ જોઈએ છે ને ?

ઉ.- સુકૃતસંપત્તિ વધારવાનો ઉદ્દેશ પરભવે સુખ ખરીદવાનો નથી, પરંતુ આત્મામાંથી દુષ્કૃતરાગ અને દુષ્કૃતકચરા ઓછા કરવાનો અને સરવાળે સુકૃત સંપત્તિની પરાકાષ્ટાએ પહોંચી, સર્વથા દુષ્કૃતરહિત અર્થાત્ રાગાદિરહિત વીતરાગ બનવાનો છે.

આ ઉદ્દેશ ગંભીરતાથી વિચારવાનો છે. જેથી એના જીવનમાં કરાતી સુકૃતકરણી પર અસર પડે.

ધર્મ શા માટે કરીએ ? સુકૃતસંપત્તિ વધારી દુષ્કૃતકચરા ઓછા કરવા ધર્મ કરીએ.

તપ વગેરેના ઉદ્દેશ કયા કયા ? :-

તપ કરીએ એ તપસંપત્તિ વધારી ખાનપાનના રાગરૂપી દુષ્કૃતકચરાને ઓછા કરવા, ખાનપાનના રાગને કાપવા.

દાન કરીએ એ લક્ષ્મીના રાગ દુષ્કૃત ને ઓછું કરવા માટે.

દાનમાં સુપાત્રભક્તિ કરીએ એ સુપાત્ર મુનિના સંયમને ટેકો આપવા, અને સંયમની અનુમોદનાનું સુકૃત વધારી અસંયમ-ઘરવાસ-પાપસ્થાનકસેવાના રાગદુષ્કૃતને કાપવા માટે કરીએ.

અનુકંપાદાન કરીએ એમાં દયાની સંપત્તિ વધારતાં જીવહિંસા આરંભ સમારંભના રાગ દુષ્કૃતને કાપવાનું કરીએ.

જિનવાણીશ્રવણ કરીએ શાસ્ત્ર ભણીએ એ જ્ઞાન કરવા માટે. જ્ઞાન ન ચડે તો પણ એ શા માટે કરીએ ? કહો,-

શાસ્ત્રપઠન કે બીજો કોઈ ધર્મ પણ કરીએ એ જિનાજ્ઞાપાલન રૂપી સંપત્તિ વધારવા કરીએ, ને એ કરતાં મિથ્યાશાસ્ત્રના આચાર કે યથેચ્છાચારના દુષ્કૃત કાપવા માટે કરીએ.

શું ? શાસ્ત્રગાથા જેમ જેમ ગોખતા જઈએ કે શાસ્ત્ર જેમ જેમ વાંચતા જઈએ, તેમ તેમ કદાચ એ મોઢે ન ચડ્યું તો પણ મનને તો થાય કે ‘ચાલો, આટલું આટલું જિનાજ્ઞાપાલન કમાતા જવાય છે ! આ પણ સુકૃતસંપત્તિ છે.

બોલો, આમાં ક્યાં ક્યાંય સુકૃતસંપત્તિ વધારવાનું પરલોકના સુખ માટે આવ્યું ? ના, દુષ્કૃતકચરા સાફ કરવા માટે આવ્યું. ને એમ કરતાં કરતાં સર્વથા

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૩૦૧

દુષ્કૃત અટકીને વીતરાગ દશા આવે. એટલે હવે વિચારવા જેવું છે કે ‘એમ ધર્મ કરવાનો ઠેકો લઈને ફરીએ, ત્યાં આ સુકૃતસંપત્તિ વધારવા અને દુષ્કૃત ઓછા કરવાનો ઉદ્દેશ છે ?

વાત આ હતી કે પેલી માતાએ ભલાભોળા પુત્રને શિખામણ આપી કે ‘મોટાની સેવા કરતો રહેજે, કલ્યાણ થશે.’ એમાં સેવા કરીને મોટા પાસેથી કશો બદલો નથી જોઈતો. પરંતુ કલ્યાણ સંપત્તિ વધારવી છે. છોકરો એ રીતે બાપની સેવા કરે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૨૫,અંક-૪૪,તા.૩૦-૭-૧૯૭૭

હવે એક વાર એવું બન્યું કે કાંઈક કામ પડતાં બાપ ગામનાં મુખી પાસે જાય છે, છોકરો પણ સાથે છે, ત્યાં એણે જોયું કે બાપ જઈને પહેલાં તો મુખીને પ્રણામ કરે છે, એ પરથી એણે કલ્પના કરી કે ‘મારા બાપ કરતાં આ મોટા માણસ લાગે છે, માટે જ બાપાજી આને નમસ્કાર કરે છે. માતાએ મને શીખવી રાખ્યું છે કે મોટાની સેવા કરવી, તો હવે મારે આ મોટા મુખીની સેવા કરવી જોઈએ. ‘તેથી એ માત-પિતાને પૂછી મુખીની સેવામાં લાગી ગયો., આમાં મુખી મને કાંક પગાર આપશે, બદલો આપશે, એવી એને કોઈ અપેક્ષા નથી. માત્ર એક હિસાબ છે ‘જીવનમાં મોટાની સેવાથી કલ્યાણ થાય, માટે સેવા જ કરતા જ રહેવાનું.’ આ હિસાબ પર મોટા મુખીની પણ સેવા કરી કશું ખાટવાની ઈચ્છા કે આશા શાની ? ત્યારે એને ઘર કેવું મળ્યું હશે ? માતા પિતા જીવન જીવતા સારું સારું પહેરવા-ઓઢવાની કે સારા પૈસા ભેગા કરી સંઘરી રાખવાની કિંમત નહિ આંકતા હોય ત્યારે જ આ છોકરાને પણ એવી લત નહિ હોય ને ? એની કિંમત નહિ હોય ને ? માટે કહો,

સારાં ખાનપાન-ઠઠારા-માલમિલકતની બહુ કિંમત ન આંકવાનું જોવા મળે, તો સંતાન પણ એની કિંમત ન આંકે; ને એથી ઉપરની સેવા-સદ્ગુણ-સદાચારની કિંમત આંકે,

ઘરના વાતાવરણની મોટી અસર પડે છે. માબાપ જો ખાવકલા, તો છોકરાં પણ ખાવાની કિંમત આંકવાના. માબાપ જો પૈસા જ ગણ-ગણ કરનારા, કે ઠઠારો જ કરનારા, તો સંતાન પણ પૈસાનું યા ઠઠારાનું જ મહત્ત્વ આંકનારા બનવાના. એના બદલે જો માબાપ ત્યાગી તપસ્વી, દાન શોધતા ફરનારા ને દેતા રહેનારા, યા સાદાઈ જ પસંદ કરનારા, તો છોકરા-છોકરીમાં એ વારસો ઉતરવાનો. અલબત્ત

૩૦૨ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“ક્ષમા રાખીએ એમાં આપણું..”(ભાગ-૪૪)

એમને બહાર અસત્ સમાગમ ન રહે એ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. બાકી માબાપે આ પરથી સમજવા જેવું છે કે ‘સંતાનના હિત માટે પણ આપણે જાતે ખૂબ સંયમ રાખી ત્યાગી-તપસ્વી-દાની અને સાદું જીવન ગાળનારા બનવું જોઈએ.

આજે જુઓ માબાપ રાતના અગિયાર-બાર વાગ્યા સુધી વાતો-કૂથલી કરતા બેસે છે, તો છોકરા છોકરી પણ એ જ શીખે છે. પછી માબાપ તો માથે જવાબદારીના હિસાબે ભલેને વહેલા ઊઠે. પણ છોકરા મોડા ઊઠનારા હોય છે, ત્યારે

મોડા સૂઈ મોડા ઊઠવાનાં નુકસાન કેવા ભયંકર !

વાતોચીતોમાં બાહ્યભાવ પોષાય :-

(૧) વાતોચીતો-ગપ્પાસપ્પા લગાવતા બેસવું એ નર્થો બાહ્યભાવ છે. એમાં આત્માનું અને અધ્યાત્મભાવનું સરાસર વિસ્મરણ છે, ભલે કદાચ એ પ્રભુભક્તિ કે પ્રતિક્રમણ યા જાપ કરીને વાતોચીતો કરવા બેસતો હોય, પણ ત્યાં બાહ્યભાવ આવવાથી અને જીવને અનાદિનો એનો રસ હોવાથી, ત્યાં આત્માનું સરાસર વિસ્મરણ થવાનું. પેલી ધર્મસાધનાની અસર ઊડી જવાની. પછી ત્યાં પ્રભુભક્તિ આદિમાં જે રસ નહિ, એવો આ વાતોચીતોમાં ભારે રસ આવવાનો. વાતો-ચીતો-ગામગપાટા મારી મોડા સૂવામાં કેવું ભયંકર નુકસાન !

મોડા ઊઠવામાં પ્રભુ સાથે તાર બાંધવાનું ગુમાવાય :-

(૨) બીજું નુકસાન એ, છે કે મોડો ઊઠે એટલે પરોઢિયે બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં પરમાત્મા સાથે તાર બાંધવાનો જે સોનેરી અવસર, તે ગુમાવાનું થાય. આ પણ કેવું ભયંકર નુકસાન ? માંડ મળેલ આ માનવ અવતારમાં જ જે આ અવસર તે ગુમાવી દેવાય, એનો પછી આરોવારો ક્યાં ? ઉદ્ધાર શી રીતે થાય ?

આજે જણ-જણની ફરિયાદ છે કે ‘અમને ધર્મમાં રસ નથી આવતો; પરમાત્મા પર દિલ નથી ઊછળી પડતું.’ પરંતુ જો પરોઢિયે પ્રભુની સાથે તાર ન મિલાવાતા હોય, ધર્મની ઉચ્ચ ભાવનાઓ ન કરાતી હોય, ત્યાં પ્રભુ પર દિલ શાનું ઊછળી પડે ? ધર્મમાં રસ શી રીતે આવે ? પરોઢિયાના સમયે શીતલ વાતાવરણ હોય છે, તેથી પરોઢિયે મન કોમળ રહે છે; એટલે જ પ્રભુની સાથે મનને સહેલાઈથી જોડી શકાય છે.

તે સૂર્યોદય થઈ ગયો, સૂર્યના તાપથી વાતાવરણ ગરમ થવા માંડ્યું પછી એમાં પ્રભુ સાથે ગમે તેટલું દિલ મેળવવા મથો, કે ધર્મભાવનાઓ કરવા મથો, પણ પરોઢ જેવો રસ નહિ આવે, પરોઢ જેવી દિલની ગદ્ગદતાથી દિલના તાર ઝણઝણવા સાથે પ્રભુ સાથે જાણે સાક્ષાત્ વાતચીત કે શુભ ભાવના નહિ થાય.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો” (ભાગ-૪૪) ૩૦૩

ઊલટું, પ્રભુ સાથે હૈયાના તાર જોડવાના. પરોઢ જેવા કોમળ સમયે ઊંઘતા રહેવાથી કે દુન્યવી જળોજથામાં પડવાથી આત્મા સુસ્ત અને જડનો અનુરાગી બને છે. પછીથી એ મોડેથી દેરાસર જાય તો ય સુસ્તીથી જવાનો, ઉપલક્રિયા દિલથી જવાનો. વહેલા પરોઢિયે જાગીને પ્રભુની સાથે તાર બાંધી દિલને ભક્તિભાવિત કર્યું નથી, પછી મોડેથી એ મંદિરે કેવું દિલ લઈને જવાનો ?

ભક્તિથી દિલને ભાવિત કરો :-

ભૂલશો નહિ, દિલને સારાભાવથી ભાવિત કરવું પડે છે. દિલમાં એક વાર સારો ભાવ લાવ્યા એટલા માત્રથી દિલ કાંઈ ભાવિત ન થાય. ‘ભાવિત’ એટલે વાસિત, રંગાયેલું દાતાણ કે રૂમાલ કસ્તૂરીથી વાસિત ક્યારે થાય છે ? આખી રાત કસ્તૂરીના ડાબડામાં મૂકી રખાયું હોય ત્યારે. કસ્તૂરીના નજીક ખાલી એકવાર લઈ ગયાથી વાસિત ન થાય. એમ અહીં દિલને સારા ભાવથી ભાવિત કરવા માટે દિલમાં એનો વારંવારનો અભ્યાસ જોઈએ. તે પણ ભાવ હૃદયસ્પર્શી જોઈએ. તો જ એની દિલ પર ભાવના લાગે. આ હૃદયસ્પર્શી પ્રભુભક્તિનો ભાવ જગાવવા પરોઢિયાનું શાંત અને શીતલ વાતાવરણ સુયોગ્ય સુસમર્થ છે. તેમાં ય દિવસો શું, મહિનાના મહિનાઓ પ્રભુભક્તિનો શુભ ભાવ કર્યે ગયા હોઈએ ત્યારે દિલ એનાથી ભાવિત થાય. પરંતુ રાતના મોડે સુધી ગામગપાટા મારવા હોય ને મોડા સૂઈ મોડા ઊઠવું હોય એ વહેલી પરોઢે આ ક્યાંથી કરવા પામે ? માબાપ જો એવા મોડા સુધી વાતોચીતો કરી મોડા સુનારા હોય તો છોકરા છોકરી એ જ શીખે ને ? માબાપ અને મોટા વડેરાઓથી જેવું ઘરનું વાતાવરણ, તેવી દીકરા-દીકરી પર અસર પડે, ને તેવા તેવા ભાવોથી એ ભાવિત થવાના.

પૂર્વકાળનાં જીવન કેમ ઉચ્ચ ? :-

પૂર્વના કાળે સારા ઘરોમાં આ રાતના મોડે સુધી રદી વાતો કરવાનું નહોતું. તેથી પરોઢિયે વહેલા ઊઠી જતા અને ભગવદ્ભક્તિ-સ્મરણ કરતા. તો દિલ એનાથી સારા ભાવિત થતાં; એટલે પછી મંદિરમાં સારા ભાવોલ્લાસ અને ધર્મની ક્રિયાઓમાં ધર્મનો રસ રહેતો એથી જીવન પણ બહુ ધાંધલ-ધમાલ વિનાના ઉચ્ચ શાન્ત અને પવિત્ર ચાલતાં. જેવા માબાપનાં, તેવા સંતાનનાં; કેમકે ઘરમાં વાતાવરણ જ એવાં.

છોકરો રાજાની પાસે :-

પેલા છોકરાને પણ ઘરમાં વાતાવરણ સાદું, તેથી એનું જીવન વિનયવાળું. માતાએ કહ્યું ‘મોટાની સેવા કરતો રહે, કલ્યાણ થશે, તો એ શિખામણ વિનયથી માની લઈ પહેલાં પિતાની ને હવે મુખીની સેવામાં લાગી ગયો છે. એમાં એકવાર

૩૦૪ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“મોડા સૂઈ મોડા ઊઠવાના....” (ભાગ-૪૪)

મૂખીને શહેરમાં રાજાની પાસે જવાનું થયું. છોકરો મુખીની સેવામાં છે એટલે સાથે ગયો.

મોટાનીસેવા શેનું નામ ?

મોટા બહાર જાય છે તો સાથે જવું જોઈએ, જેથી મોટાનું બહાર ગૌરવ દેખાય, આબરૂ વધે.

સેવા એટલે શું માત્ર પગચાળી ? સેવા એટલે શું મોટાનું માત્ર કામ કરી આપવું ?

ના, એમની આબરૂ વધે, યશ વધે, બહારમાં ગૌરવ દેખાય, એવું કરીએ, મોટાની પ્રશંસા કરીએ, એ બધું ય મોટાની સેવા છે. મોટાના દિલને શાતા આપીએ, એમની ચિંતા ઓછી કરીએ, એમના દિલના સંતાપ ટાળીએ, એ બધું ય મોટાની સેવા છે.

બોલો, મોટાની આવી સેવા કરો છો ? સંતાનને આવી સેવા સમજાવો છો ? સમજાવવી હોય તો પહેલાં પોતે અમલ કરી બતાવવો જોઈએ. નાનાઓ કેટલું તો આપણી પ્રવૃત્તિ જોઈને શીખે છે. સારા કુળવાન ઘરોના બાળક એવા સેવાકારી વિનયવાળા...વગેરે શી રીતે થયેલા દેખાય છે ? આ જ રીતે, કે એ ઘરમાં બીજાઓને મોટાની એવી સેવા વિનય વગેરે કરતા દેખે છે માટે. તેથી પહેલાં તો જાતે સેવા વિનય આદિ કરતા રહેવું જોઈએ. પછી સંતાનને થોડી ઓછી સૂઝ પડતી હોય ત્યાં સેવાનો ભાવ, સેવાના પ્રકાર અને એના લાભ સમજાવવા જોઈએ. સંતાનને ખવરાવી-પીવરાવવી મોટા કર્યા, ભણાવ્યા-કરાવ્યા એટલેથી બસ નથી, પણ એને વડીલોની સેવા ખાસ સમજાવી જોઈએ.

સેવા-વિનયાદિ વિનાનું જીવન એ અનાર્થ જીવન પશુજીવન છે.

આજે ભારતમાં ઝડપથી પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિનું જીવન કેમ આવ્યું ? બચ્ચાને શિક્ષણમાંથી માતપિતા વગેરેનો વિનય સેવા આદિનું શિક્ષણ બંધ કરવામાં આવ્યું તેથી. આજે બતાવો શિક્ષણના પુસ્તકમાં, આના પાઠ છે ? માસ્તરો પાઠ વિના પણ આ શીખવે છે ખરા ? ત્યારે જ્યાં પાયાના ગુણ વિનય સેવા વગેરે ન શીખવાય, પછી બીજા ગમે તેટલું શિખવવામાં આવે એથી આર્થ માનવતા ક્યાંથી વિકસે ?

પેલો છોકરો મૂખીની સાથે ઠાકોર રાજા પાસે ગયો છે. ત્યાં જુએ છે કે મુખી રાજાને સુકીને પ્રણામ કરે છે. તેથી એને લાગ્યું કે મુખી કરતાં આ રાજા મોટા છે. તેથી એને લાગ્યું કે ‘મુખી કરતાં આ રાજા મોટા છે. તો મારે, માતાએ મોટાની સેવા કરવાનું કહ્યું છે એ હિસાબે, આ રાજાની સેવામાં રહેવું જોઈએ, ‘એમ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૩૦૫

વિચારીને મૂખીને એ વાત સમજાવી રાજાની સેવામાં રહેવાની રજા માગે છે.

મુખી ડાહ્યો માણસ છે એટલે જુએ છે કે ‘જ્યારે આની માતાએ પોતાની સેવામાંથી મુક્ત કરી આને મારી સેવામાં આટલા જ માટે રહેવા દીધો છે કે આ મોટાની સેવા કરે; તો પછી હવે આને મારાથી મોટા રાજાની સેવા કરવી છે તો મારે પણ આને મારી સેવામાંથી મુક્ત કરવો જોઈએ;’ એ હિસાબે છોકરાને રાજાની સેવામાં રહેવાની ખુશીથી રજા આપે છે.

ડહાપણ કોનું નામ ?

પાછળવાળાએ શુભ ઈરાદાથી ભોગ આપીને પણ જે વિવેકભર્યું કામ કર્યું છે, એવું આપણે કરીએ, એ ડહાપણનું કામ છે.

માતાએ પોતાની સેવાનો ભોગ આપીને છોકરાને શુભ ઈરાદાથી મુખીની સેવામાં રહેવાની રજા આપવાનું વિવેકભર્યું કામ કર્યું છે, તા મારે પણ આને રાજાની સેવામાં રહેવા દેવાની રજા આપવી જોઈએ.

ત્યારે જુઓ, આ સૂત્ર, આ હિસાબ, કેટલો ઉપયોગી છે ! દાન-પરોપકાર, ત્યાગ-તપસ્યા, શીલ-સંયમ વગેરે કરવાની વાત આવે ત્યારે મનને આંચકો લાગે છે ? તો આ વિચારો કે ‘પૂર્વ પુરુષો અને વર્તમાનના કેટલા સારા માણસોએ શું કર્યું છે ? આ જ, કે ભોગ આપીને પણ શુભ ઈરાદાથી આ દાન-પરોપકાર વગેરેના વિવેકભર્યા કામ કર્યા છે, તો પછી આપણે, પણ એ કાર્ય કરવા જોઈએ, કરીએ એમાં ડહાપણ છે, પૂર્વ પુરુષોનો એ દાન, એ ત્યાગ, એ શીલ-સંયમ કરવામાં (૧) કાંઈ અશુભ ઈરાદો નહોતો, તેમ (૨) એ કરવામાં એમણે ભોગ ઓછો નથી. આપ્યો, (૩) એ કામ વિવેકભર્યું નહિ એવું ય નથી. તો પછી આપણને એ કરવામાં આંચકો શા માટે આવે ?

આ પ્રેરણાસૂત્ર છે. ‘મહાજનો યેન ગત: સ પન્થા:’ એનો ભાવ આ જ છે. ત્રણ વસ્તુ જોવાની,

પૂર્વપુરુષોએ કર્યું એમાં

(૧) શુભ આશય હતો ?

(૨) ભોગ આપેલો ?

(૩) કામ વિવેકભર્યું છે ?

(૧) આશય શુદ્ધ :-

દા.ત. પૂર્વ પુરુષોએ જાતે એકલેપંડે બધો ખરચ કરીને મોટાં જિનમંદિર બંધાવ્યા, તો શું એમાં આશય ખોટો હતો ? મંદિર પર ક્યાય પોતાનું નામ ન કોતરાવ્યું, તકતી ન મરાવી, ત્યાં આશય માનપાન મેળવવાનો ક્યાં રહ્યો ?

૩૦૬ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“મોડા સૂઈ મોડા ઊઠવાના...”(ભાગ-૪૪)

આશય તો માત્ર જિનભક્તિ કરવાનો અને પોતાની લક્ષ્મીને યોગ્ય ઉચ્ચ પાત્રમાં ઠેકાણે પાડવાનો રાખેલો.

(૨) વિવેકભર્યું કાર્ય :-

ત્યારે શું મંદિર-નિર્માણ-જિનભક્તિ કામ એ વિવેકભર્યું નથી ? કહો, મહાવિવેકભર્યું છે. મહાવિવેક આ, કે એનાથી ત્રણલોકના નાથ પરમાત્માની ભક્તિ થાય છે, તેમજ આ મંદિરને પામીને હવે હજારો લાખો ભવી જીવો અધ્યાત્મભાવને પોષણે, ધર્મસેવા કરશે; જીવનમાં પરમાત્માનું આલંબન લઈ દોષો-પાપો ઓછા કરતા આવશે. અસ્તુ .

છોકરો શ્રેણિકસમ્રાટની સેવામાં :-

છોકરો હવે ઠાકોર રાજાની સેવામાં રહી ગયો છે. એમાં એક વાર એ રાજાની સાથે સમ્રાટ રાજા શ્રેણિકની પાસે જાય છે. ત્યાં વળી જીએ છે કે રાજા શ્રેણિકને ઝુકીને પ્રણામ કરે છે. તેથી છોકરાને લાગ્યું કે ‘આ રાજા શ્રેણિક મોટા માણસ લાગે છે. નહિતર આ મારો રાજા એને ઝુકે શાનો ? બસ, તો મારે તો માતાની શિખામણ છે કે ‘મોટાની સેવા કરતો રહેજે,’ તો પછી મારે શ્રેણિકની સેવામાં લાગી જવાનું.’ આ હિસાબે હવે એ નાના રાજાની રજા માગી લઈ મહારાજા શ્રેણિકની સેવામાં લાગી જાય છે.

અહીં એને હુંક પણ છે, કેમકે એ જીએ છે કે મહારાજા શ્રેણિકની સેવામાં બીજાઓ પણ કેટલાય લાગેલા છે. એટલે એના મનને એમ થાય છે કે ‘ચાલો સેવા માટે આ સ્થાન સારું મળ્યું, અને માતાની સલાહનો અમલ પણ થાય છે.

સમુહની હુંક મોટી ચીજ છે : ભાવોલ્લાસનું મોટું કારણ.

સિદ્ધગિરિ પર પોષ-માહમાં યાત્રાએ જાઓ, એના કરતાં ફાગણ તેરસે કે કારતકી ચૈત્રી પૂનમે યા અખાત્રીજે યાત્રાએ જાઓ એમાં ભાવોલ્લાસ કેટલા બધા જાગે છે ! ચાર જણની સાથે પોષધ કરો એના કરતાં ચારસોની સાથે પોષધ કરો એમાં ભાવોલ્લાસ કેટલા બધા જાગે છે ! એકલા અઠમ તપ કરો એના કરતા સો બસો જણની સાથે કરો એમાં અઠમ કેટલો બધો ફોરો અને કેટલા બધા ભાવથી ભર્યા થાય છે ! પર્યુષણની આરાધનામાં કેટલા બધા ઊછળતા ભાવોલ્લાસ ! આ બધાનું કારણ શું ? સમુહની હુંક એ ભાવોલ્લાસનું મોટું કારણ છે.

માટે તો ‘ભાઈ ! આપણે તો ત્રણમાં શાન્તિથી આરાધના થાય’ એમ આંધળિયા કરીને ત્રણના સમૂહમાં દીક્ષા લે છે, એ પછીથી મોટા સમુદાયમાં દીક્ષા લેનારના ભાવોલ્લાસ ચડતા રંગના જોઈ પસ્તાય છે કે ‘હાય ! આપણે ક્યાં આંધળિયા કરીને આ ત્રણમાં પડ્યા ?’

સમુહની બલિહારી છે. એ અનેરો આનંદ ને અનેરું શિક્ષણ આપે છે.

સમુહવાસમાં કેટલા લાભ :-

માટે તો પૂર્વે કન્યા દેતા તે પહેલા નંબરમાં ભર્યા ઘરમાં દેતા. ત્યાં ‘હાય ! ભર્યા ઘરમાં તો મારી દીકરીને કેટલાની વેઠ કરવી પડે ? બિચારી સૂકાઈ જ જાય, દુઃખી જ થઈ જાય,’- આવા ગોલા લેખાના હિસાબ નહિ માંડતા; આંધળા ગણિત નહિ મૂકતા. કેમકે એ જોતા કે કદાચ દીકરીને વધારે કામ કરવાનું આવશે તો.

(૧) એને વ્યાયામ સારો મળશે;

(૨) ઘણાનો સદ્ભાવ-સહાનુભૂતિ મળશે;

(૩) ભર્યા ઘરમાં અનેકોની સારી પ્રવૃત્તિથી પ્રેરણા મળશે;

(૪) અનેકો તરફથી અવસરોચિત સલાહ-સૂચન-ઠપકો મળવાથી સારું ઘડાવા-શીખવાનું મળશે.

(૫) સહન કરતાં કરતાં ખડતલ બનશે.

(૬) સમૂહમાં શીલ સારું સચવાશે.

(૭) સ્વેચ્છાચાર પર સમૂહમાં નિયંત્રણ રહેશે.

સમૂહ-આલંબનમાં આવા કેટકેટલા મહાન લાભ છે. માટે જ સમૂહનો આપણા પર ઉપકાર છે.

મોટા સમુદાયમાં જે શીલ-સંયમની રક્ષા થાય, એ બે ત્રણના ગ્રુપમાં ક્યાંથી થાય ? તેથી જો કે શીલ-સંયમ પાળીએ આપણે, મહેનત ચીવટ આપણી, પરંતુ એમાં સમૂહનો-સમુદાયનો મોટો ઉપકાર છે. મોટ સમૂહમાં ભવ્ય ભાવથી આરાધના કરીએ એમાં સમુદાયનો ઉપકાર છે.

પેલો છોકરો રાજા શ્રેણિકની સેવામાં ઘણાને રહેલા જોઈ હુંક અનુભવે છે કે ‘વાહ ! અહીં કેવો સારો યોગ મળી ગયો !’ તે સેવા કરવામાં એને વિશેષ ઉલ્લાસ આવે છે.

એમાં એક વાર ત્યાં વિચરતા જગદ્ગુરુ તીર્થંકર ભગવાન મહાવીરસ્વામી પધાર્યા, એટલે મહારાજા શ્રેણિક પ્રભુને વંદનાર્થે અને પ્રભુની વાણી સાંભળવા ગયા. સાથે પરિવારમાં આ છોકરો પણ ગયો છે. એ ત્યાં જઈ જીએ છે કે

મહારાજા શ્રેણિક ભગવાન મહાવીરદેવ પાસે જઈ પગમાં પડીને વંદના કરે છે. આ છોકરો આ જોઈને પોતે પણ વંદના કરીને વિચારે છે કે ‘આ મહાવીર ભગવાન મહારાજા શ્રેણિક કરતાં પણ મોટા લાગે છે, મોટા તો રાજા એમને પ્રણામ કરે છે. તો પછી મારે તો મોટાની સેવા કરતા રહેવાની માતાની સલાહ છે એટલે મારે મહાવીર ભગવાનની સેવામાં રહી જવું જોઈએ.’ તેથી શ્રેણિક રાજાને પૂછી

લે છે કે ‘મારે મહાવીર ભગવાનની સેવામાં રહેવું છે, રહું ?’

શ્રેણિક મહારાજા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વના ધણી, એ આને ના પાડે ?

સમકિતીને મન દેવાધિદેવ અને ગુરુ એ સર્વસ્વ છે. એ પોતાનું બધું એ પોતાનું નહિ, પણ દેવગુરુનું સર્વસ્વ માને છે.

શ્રેણિકને મન અભયકુમાર પ્રભુનો : તેથી ભલે પ્રભુની સેવામાં જાય :-

આ માન્યતાવાળા શ્રેણિક પોતાની ચોવીસે કલાક સેવામાં રહેલા છોકરાને જો ભગવાનની સેવામાં જવું છે તો શું ના પાડે ? જાણો છો ને કે પોતાનો પાટવીકુમાર અને પ્રધાનમંત્રી તથા અદ્ભુત બુદ્ધિનિધાન અભયકુમાર જ્યાં દીક્ષા લેવાની એટલે કે ભગવાનની સેવામાં રહી જવાની રજા માંગે છે, ત્યાં જો કે રાજાને હવે પોતાની ઉંમર થઈ એટલે અભયકુમારને રાજ્યગાદીએ બેસાડી નિવૃત્તિ લેવી છે, અને પ્રભુભક્તિમાં લાગી જવું છે, તેમજ અભયકુમાર જેવો સુયોગ્ય અને સમર્થ બીજો એક પણ રાજપુત્ર દેખાતો નથી એને રાજ્યગાદી સંભાળી લેવા આગ્રહ કરે છે, છતાં અભયકુમાર જો દીક્ષાની રજા માંગે છે, તો શ્રેણિક તરત જ દીક્ષાની હા પાડી દે છે, ને વરઘોડે ચડાવી અભયકુમારને દીક્ષા અપાવવા પ્રભુ પાસે લઈ આવે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૨૫, અંક-૪૫, તા. ૬-૮-૧૯૭૭

કેમ વારુ ? કારણ આ જ, કે સમકિતીને મન પોતાનું બધું એ પોતાનું સર્વસ્વ નહિ, પણ એ દેવગુરુએ આપેલું અને દેવગુરુનું સર્વસ્વ લાગે છે; એટલે ? આ, કે શ્રેણિકને મન અભયકુમાર પોતાનો નહિ, પણ પ્રભુ મહાવીરદેવનો; તેથી અભયકુમારની પોતાની ઈચ્છાથી જ્યાં એમની સેવામાં જવાની વાત આવી. અભયકુમારને પ્રભુની સેવામાં અર્પવાની વાત આવી, એટલે તરત અર્પી દેવાને તૈયાર. અભયકુમાર પર પોતાનો હક જ નથી માનતા, એટલે પોતાને અભયની બહુ જરૂર છતાં જ્યારે એ પોતે પ્રભુની સેવામાં જવાની ઈચ્છા બતાવે છે, તો એને રોકવાનો પોતાનો કશો ખોટો હક નહિ લગાવવાનો. ‘અભયકુમાર શું, આખું રાજ્ય, રાણીઓ ખજાનો વગેરે બધું પ્રભુનું, બધા પર પ્રભુનો હક, ‘-આ હૃદયની સચોટ માન્યતા હોવાથી વિના-સંકોચ ‘અભય પર પ્રભુનો હક છે તો ભલે એ પ્રભુની સેવામાં જાય’ એ અભિલાષાથી અભયકુમારને તરત દીક્ષાની સંમતિ આપી દે છે, અરે ? પોતે જ એનો દીક્ષા વરઘોડો કાઢી પ્રભુ પાસે લાવીને પ્રભુને સોંપી દે છે. વાત આ છે,-

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૩૦૮

સમકિતી પોતાની પાસેના બધા પર પોતાનો હક નહિ પણ પ્રભુનો જ હક માને છે, તેથી અવસરે પુત્રને પણ પ્રભુની સેવામાં સાનંદ સમર્પે છે.

આ તો પુત્રને અર્પી દેવાની વાત છે, પરંતુ જરૂર પડ્યે આખું રાજ્ય સોંપી દેવાની વાત હોય ને, તો ય સમકિતી તૈયાર. અરે ! દેવગુરુની સેવામાં પ્રાણ પણ ન્યોછાવર કરવાની વાત હોય તો ય એ માટે તરત તૈયારી.

સમકિતી એટલે શું સમજો છો ?

સમ્યક્ત્વના ૬૭ ગુણોનો અભ્યાસ કરો તો સમકિતીનું મહત્વ સમજાશે.

૬૭ ગુણોમાં એક ગુણ દેવગુરુની વૈયાવચ્ય છે. સમ્યક્ત્વના ત્રણ લિંગ, એટલે કે ત્રણ ચિહ્ન ૧. અનહદ તત્ત્વ-ધર્મ-શ્રવણરસ, ૨. ચારિત્રની તીવ્ર ભૂખ, ૩. દેવગુરુ વૈયાવચ્ય.

(૧) તરુણ સ્ત્રી પરિવરેલો સુખી ચતુર માણસ ગાંધર્વના ગીત સાંભળવા જેવો રસિયો હોય, સમકિતી ધર્મ સાંભળવા તત્ત્વ સાંભળવા એથી અધિક રસિયો. એટલો બધો એને ધર્મશ્રવણનો રસ હોય છે. ને તમને ?

(૨) અટવી ઊતરેલા ભૂખ્યા બ્રાહ્મણને જેમ સુંદર ઘેબર અતિપ્રિય એમ સમકિતીને ચારિત્ર અતિપ્રિય. પેલાને મન ઘેબરનું ભોજન એટલે બીજા બધાં ભોજનકરતાં શ્રેષ્ઠ ભોજન લાગે, ને એની આગળ બીજા ભોજન કૂચા લાગે, તેમજ એ મળવાની શક્યતા દેખાય ત્યાં એનો ભારે તલસાટ હોય, એમ સમકિતીને ચારિત્ર એટલે દુન્યવી બધી સંપત્તિ કરતાં શ્રેષ્ઠ લાગે. તેમજ આ માનવભવમાં જ એ પામવાની શક્યતા જોઈ, એનો એને ભારે તલસાટ હોય છે. ને તમને ? ના ? તો સમ્યક્ત્વ ક્યાં ?

સમ્યક્ત્વનાં લક્ષણ ક્યારેક હોય કે ન હોય. છતાં સમકિત હોય; પરંતુ સમ્યક્ત્વનાં લિંગ ન હોય તો સમ્યક્ત્વ નહિ.

(૩) સમકિતી જીવ દેવ-ગુરુની વૈયાવચ્ય કરવામાં વિદ્યાસાધકની જેમ અત્યંત રસિયો અને ઉદ્યમી-ઉજમાળ હોય એવો રસિયો વૈયાવચ્ય કેવી કરે ? ‘ના, હું મંજીરા વગાડીશ, પણ પ્રભુ ! તમારી પૂજામાં મારા પૈસા નહિ ખરચું.’ એવી સેવા ભગવાનની કરે ? કે ‘ના, હું દૂધ એટલું નહિ મળે તો જાતે નહિ પીઉં, પણ પ્રભુ ! તમારી અભિષેક પૂજામાં તો દૂધ જરૂર લગાડીશ, એવી વૈયાવચ્ય કરે ? કેવી વૈયાવચ્ય કરે, એ બોલો.

સમકિતી જીવ દેવ ગુરુની સેવામાં વિદ્યા-સાધકની જેમ તૂટી પડે.

વિદ્યાસાધક વિદ્યાસાધવામાં કેવો તૂટી પડે ? છ છ મહિના ત્યાગ-તપ-ભૂખ-તરસ વગેરે ભારી કષ્ટો વેઠીને ને વિદ્યામંત્રના જાપમાં, ધ્યાનમાં ઊંઘ હરામ

૩૧૦ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“મોડા સૂઈ મોડા ઊઠવાના...”(ભાગ-૪૪)

કરી ઉજાગરણ કરીને પણ રાતદિવસ મચ્યો રહે ને ? કેમ વારું ? સમજે છે કે ‘આ વિદ્યા સિદ્ધ થાય, વિદ્યાદેવી તુષ્ટમાન થાય, એટલે પછી બંદાની જગતમાં બોલબાલા!’

બસ, તો પછી સમકિતી આત્મા દેવ-ગુરુ ઉપર કે ‘આ દેવ-ગુરુને મસ્ત વૈયાવચ્ચથી બરાબર આરાધું તો બસ, મારા આત્માની જાહોજલાલી છે ! મહાન અભ્યુદય અને અંતે મોક્ષ છે’ એટલે પછી એ પેલા વિદ્યાસાધકની જેમ દેવ-ગુરુની સેવામાં કેમ તૂટી ન પડે ? સમકિતી માને છે કે

‘વિદ્યાસિદ્ધ થાય એટલે મારી બોલબાલા ! એમ દેવગુરુસેવા સિદ્ધ થાય એટલે મારા આત્માની જાહોજલાલી !’

હૈયે દેવગુરુની સેવા-વૈયાવચ્ચના ભાવ ઊછળતા રહેતા હોય એટલે મોકો મળતાં એમની સેવામાં કેવો લાગી જાય ? અરે ! મોકો આવવાનું શું, સેવાને શોધી શોધીને કરવાની ધગશ ધરાવતો હોય. ત્યારે સેવાને શોધતો ફરતો હોય એને શું એક યા બીજી રીતે સેવા કરવાનું ન સાંપડે ? પ્રાય: સાંપડી જાય. એટલે જ તો તમે સેવાની શોધમાં નથી રહેતા ને ? બીક છે કે ‘કદાચ શોધતાં સેવા મળી જાય તો સેવા કરવાની માથે આવી પડે.’ કદાચ કાંક કામ બતાવે તો ?’ બોલો, જ્યારે જ્યારે સાધુનો યોગ થાય ત્યારે ત્યારે શું એમને કહો ખરા કે ‘સાહેબ ! સેવાનો લાભ દો.’

સમકિત આ માગે કે ‘વિદ્યાસાધકની જેમ દેવગુરુની સેવામાં ઉજમાળ રહે.’ એટલે સમકિતી શ્રેણિક જુએ છે કે ‘અભયકુમારને મારા દેવાધિદેવ મહાવીર ભગવાનની સેવામાં જવું છે; હું પોતે એવી દેવસેવા નથી કરી શકતો; તો આ દીકરો ખુશીથી મારા નાથની સેવામાં જાય ? એમ વિચારી તરત દીક્ષા અપાવી દે છે.

આ શ્રેણિક જ્યારે પેલો છોકરો કહે છે કે ‘મારે તમારી સેવામાંથી ભગવાનની સેવામાં જાવું છે,’ ત્યારે એને ના પાડે ? તરત હા પાડી દીધી ‘જા દીકરા જા, પ્રભુની સેવા તો મારે કરવી છે, પણ હું એવી સેવા નથી કરી શકતો, તો તું તો ખુશીથી પ્રભુની સેવામાં જા.’

દેવગુરુ સેવાની ધગશ બીજા પાસે ય સેવા કરાવવામાં હંમેશા ખુશી :-

અલબત્ત અહીં શ્રેણિકને અભયકુમારના અને છોકરાના કલ્યાણની કામના છે તેથી એમણે પ્રભુની સેવામાં જવાની હા પાડે છે, પરંતુ એમ હા પાડવામાં આ પણ કારણ છે કે ‘મારા પ્રભુની સેવા હું ન કરી શકું તો બીજાની પાસે તો જરૂર કરાવું.’ પોતાની સેવાની ધગશમાં અંતર્ગત આ સમાયેલું છે કે બીજા સેવા માટે ઉત્સુક છે તો પોતે એમાં હંમેશા ખુશી હોય અને ટેકો આપનાર હોય.

તમને, તમારો દીકરો ભગવાનની ગુરુની સેવામાં જવા માગતો હોય તો, આનંદ થાય ને ? એની વાત વધાવી લો ને ? કે શું મનને એમ લાગે કે ‘દીકરો દેવગુરુની સેવામાં જાય તો પછી મારી સેવા કોણ કરશે ?

સ્વાર્થની જ માયા હોય એ સંતાનની દેવગુરુ સેવાની ઈચ્છા ન વધાવી શકે.

સમકિતી તો પોતે ઊઠીને સંતાનને દેવ-ગુરુ-સેવામાં જોડે :-

આ તો સંતાન ગુરુના પ્રભાવે જાતે દેવગુરુ સેવા માટે તૈયાર થયો હોય ને રજા માગે એની વાત છે. એમાં ય જ્યારે ના પાડે, તો પછી માબાપ પોતે ઊઠીને તો એને એ માટે તૈયાર કરવાની વાતે ય શી ? સ્વાર્થમાયા ભયંકર છે. શુદ્ધ વર્તાવ કરાવે.

ત્યારે જુઓ, સમકિતીની રીતરસમ કેવી ઉદાર અને ઉમદા હોય છે !

આર્યરક્ષિતની માતા, આર્યરક્ષિત પંડિત થઈને આવે છે એ વખતે શું કરે છે એ જાણો છો ? આર્યરક્ષિતનું સામૈયું રાજ્ય તરફથી કરાવવામાં આવે છે. આર્યરક્ષિતનું આખું કુટુંબ સામૈયું જોવા ગયું છે, પણ એની માતા નથી ગઈ. કેમ વારુ ? દીકરાને મદ નથી ચડવા દેવો, દીકરો જે કરી આવ્યો છે એમાં સંમતિ નથી બતાવવી. આ સમકિતી માતા કહેવાય ? દીકરાનું આટલું ભવ્ય સન્માન થતું હોય, ને એમાં રાજીપો નહિ ? એમાં જોડાવાનું નહિ ? પણ હિસાબ દીકરો સંસારમાયામાં ભૂલો ન પડી જાય, દેવગુરુધર્મની સેવા કરવાની અહીં જ મળી શકતી અણમોલ તકને દીકરો મોહમાયામાં વેડફી ન નાખે, એનો છે. તેમજ માતાને પોતાના સ્વાર્થની વસ્તુ દેવગુરુ ધર્મની સેવામાં સમર્પી દેવાની મોંઘેરી તક છે. એ તક સાધવી ચૂકી ન જવાય, માતાને એનો હિસાબ છે.

એટલે જ દીકરાને એ માટે જગાડ્યે છે, તેથી સામૈયામાં ન ગઈ, યાવત્ આર્યરક્ષિત ઘરે આવી માતાના પગમાં પડ્યો ત્યાં સુધી પણ રાજીપો નથી બતાવતી; અને જ્યાં દીકરો પૂછે છે ‘મા ! આખું ગામ રાજી છે ને તું રાજી નથી ?’ ત્યાં માતાએ એને જગાડવાનો મોકો દેખ્યો, એટલે માતા કહે છે, -

‘ગામ તારી માતા નથી એટલે રાજી થાય. હું તો તારી માતા છું તે તું પેટની વિદ્યા પાપની વિદ્યા ભણી આવ્યો એથી રાજી ન થાઉં. કેમકે એથી તું મદ, અન્યની હલકા આરંભ-સમારંભ વગેરે કરીને દુર્ગતિના પલ્લે પડી જાય, શું એમાં માતા રાજી થાય ?

આર્યરક્ષિત પૂછે ‘તો શું ભણું તો તું રાજી થાય ?’

‘દીકરા ! દષ્ટિવાદ ભણે તો રાજી થાઉં.’

‘કોણ ભણાવે ?’

‘તારા મામા તોસલિપુત્ર આચાર્ય.’

શું બતાવ્યું માતાએ ? દષ્ટિવાદ ભણવાનું. એ કાંઈ એમ ન ભણવા મળે. એ તો જીવનભર માટે સાધુદીક્ષા લે સાધુ થાય, એકડે એકથી ધર્મનું ભણે, પછી પણ ગુરુને એની એવી યોગ્યતા દેખાય તો આગળ વધતાં દષ્ટિવાદ ભણાવે ! માતા આ જીએ છે કે ‘આ ભણાવાના નિમિત્તે અને સંસારની ભયંકર મોહમાયા છોડી સાધુ થવા દે ને ? પછી એ મારા દેવાધિદેવ અને ગુરુની પૂર્ણ સેવામાં તો લાગી જશે ? દેવગુરુના પસાયે જ મને મળેલું રતન, દેવગુરુની સેવામાં જાય એ જ મારું અહોભાગ્ય ! નહિતર એ સેવા મૂકી મારી સેવામાં રહે એ મારું કમભાગ્ય !

મા શું વિચારી રહી છે ? ‘દીકરો દેવગુરુની સેવા મૂકી મારી સેવામાં રહે એ મારા કમભાગ્ય.’ દીકરો માતાપિતાની સેવા કરે એ માતાપિતાનો પુણ્યોદય ગણાય છે, ત્યારે આ માતા એને પોતાનું કમભાગ્ય ગણે છે, પાપનો ઉદય ગણે છે. કયા પાપનો ઉદય ? મોહનીય પાપકર્મનો ઉદય. દુન્યવી મનગમતી વસ્તુ પર રાગ થાય એ મોહોદય છે, પાપોદય છે.

ત્યારે દીકરો દેવ-ગુરુ-ધર્મની સેવામાં જાય એ માતાપિતા માટે કયો પુણ્યોદય? દાનાંતરાયના ક્ષયોપશમરૂપી પુણ્ય. કેમકે એ ક્ષયોપશમ થવાથી દેવગુરુની સેવામાં આપી દેવાનું મન અને આપી દેવાની પ્રવૃત્તિ થાય એ મહાન દાન થયું. એ જ મહાન પુણ્યોદય ગણાય.

જીઓ ભગવાનની પૂજામાં તમારું પોતાનું કિંમતી દ્રવ્ય વાપરો એ પરમ પાત્રમાં દાન છે. અરે ! તમારી સામાન્ય સ્થિતિ હોય અને અલ્પ કિંમતી દ્રવ્ય પૂજામાં ધરો, તો એ પણ પરમ પાત્રમાં દાન છે.

એટલે પણ પ્રભુનાં ચરણે દાન શી રીતે થયું ? (૧) મોહનીયકર્મના અને (૨) દાનાંતરાયકર્મના ક્ષયોપશમથી થયું.

મોહનીયનો ક્ષયોપશમ ન હોય અને દાનાંતરાયનો ક્ષયોપશમ હોય તો દેવાનું મન તો થાય, પરંતુ અપાત્રે-કુપાત્રે દેવાનું મન થાય. દે છે ને આજે બીજે ત્રીજે દાન ? કેમ અરિહંત પરમાત્માની ભક્તિમાં અરિહંત દેવે કહેલ સાત ધર્મક્ષેત્રોમાં દાન નહિ ? કારણ આ જ કે મોહનીયનો ક્ષયોપશમ નહિ પણ મોહનીય કર્મનો ઉદય છે એટલે મોહથી બીજે ત્રીજે આકર્ષણ થાય છે. વીતરાગ પરમાત્મા અને સાત ધર્મક્ષેત્રો તરફ આકર્ષણ થવા માટે મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ જોઈએ એ હોય અને સાથે દાનાંતરાય કર્મનો ક્ષયોપશમ હોય તો ત્યાં દાન દેવાય; ત્યાં ભક્તિમાં અપાય.

હવે જો દાનાંતરાયનો ક્ષયોપશમ નહિ, પણ ઉદય હોય, તો મોહક્ષયથી

પ્રભુ પ્રત્યે આકર્ષણ થવા છતાં એમની ભક્તિમાં પૈસા છૂટે નહિ; અલબત્ત પ્રભુભક્તિમાં પૈસા ન છૂટવા પર હૈયામાં ભારે બળતરા હોય; કેમકે પ્રભુની પ્રત્યે આકર્ષણ છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“પ્રવચન મહોદધિ”

વર્ષ-૨૫, અંક-૪૬, તા. ૧૩-૮-૧૯૭૭

વ્યક્તિ પ્રત્યેનું આકર્ષણ હોય તો એની સેવા પ્રેમથી કરાય છે, ને સેવા ન થઈ શકે તો બળતરા થાય છે. એમ દેવગુરુની સેવામાં સમજવું.

પત્ની પ્રત્યે જો આકર્ષણ છે તો કેવી પ્રેમથી એની સેવા થાય છે ! અને જો સંયોગવશ સેવા નથી થઈ શક્તી દા. ત. પત્ની બિમાર છે અને ધંધા પૂરતું એને છોડી બજારમાં જવું પડતું હોય, તો દિલ બળે છે કે ‘હાય ! આવી આની બિમારીમાં હું પાસે નથી બેસી શકતો ને ધંધે જવું પડે છે !’ એમ પત્નીને સારી સાડીની ઈચ્છા થઈ, ને પતિને તેવા પૈસાનો સંયોગ નહિ હોવાથી નથી ખરીદી લાવી શકતો, તો દિલ બળે છે કે ‘હાય ! બિચારી કોઈક દિવસ માગે ને હું નથી લાવી આપી શકતો !’

એમ પ્રભુ પ્રત્યે જો આકર્ષણ છે, ને દાનાંતરાય કર્મના જોરે પ્રભુની ભક્તિમાં દ્રવ્ય નથી લગાવી શકતો, તો એની હૈયે ભારે બળતરા થાય કે ‘અરે ! કેવો હું ભાગ્યહીન કે મારા પૈસા ભોગમાં પૂરા ખર્યું છું ને પૈસાથી મારા ભૈરી-છોકરાને પ્રસન્ન રાખું છું, પણ મારા પ્રભુની ભક્તિમાં કશું નથી ખર્યતો ! કેવો મારો પાપી દાનાંતરાયનો ઉદય ! કેવો મારો પાપોદય !’

આમ ન ખરચાયાની બળતરા હોય તો કહેવાય કે શુદ્ધ દાનાંતરાયનો ઉદય છે. પરંતુ જો બળતરા જ ન હોય તો તો માનવું પડે કે પ્રભુ પ્રત્યે આકર્ષણ જ નથી, એટલે મોટો ગુનો તો મોહનીયકર્મનો ઉદય છે.

જીવનમાં તપાસજો, ભગવાનની પૂજા-ભક્તિમાં પોતાનું દ્રવ્ય ન લઈ જતા હો, ને દેરાસરના દૂધ-કેસર વગેરેથી પૂજા પતાવતા હો, તો દિલમાં સ્વદ્રવ્ય ન લગાવાની બળતરા થાય છે ખરી ? કે

‘હાય ! આ મારા પૈસા, મારું દ્રવ્ય શું કામ લાગવાનું ? કેવળ મારા અને મોહાંધ કુટુંબના જ કામમાં જાય ? મારા પ્રભુની ભક્તિમાં પ્રભુની શોભામાં નહિ ? તો હાય ! આ પૈસા કેવા ગોઝારા !’ આવી કોઈ બળતરા થાય ખરી ? શું ખબર નથી કે આપણું આ બધું પ્રભુના પ્રભાવથી જ પામ્યા છીએ તો પ્રભુ પ્રત્યેની કૃતજ્ઞતારૂપે પણ પ્રભુને ચડાવવું જોઈએ ? વળી અહોભાગ્ય કેવા કે આવા પરમપાત્ર

પ્રભુ મને પૂજવા મળ્યા ! તો નાશવંત દ્રવ્યનું પરમપાત્રમાં ભરપૂર દાન-પ્રદાન કરવું જોઈએ ? આ ખબર તો છે, છતાં પ્રભુપૂજામાં પોતાનું દ્રવ્ય છૂટતું નથી એમાં શું દાનાંતરાય કામ કરી રહ્યા છે ? કે મોહ કામ કરી રહ્યા છે ? લખી રાખો

પરમ પવિત્ર પ્રભુના ચરણે પોતાનું દ્રવ્ય ન ગયાની બળતરા નથી, તો એ દાનાંતરાયનો ઉદય નહિ પણ મોહનો ઉદય છે. ને

બળતરા ભારોભાર છે, પણ દ્રવ્ય પ્રભુપૂજામાં છૂટતું નથી, તો એ દાનાંતરાયનો ઉદય છે.

આવું જ પુત્રની બાબતમાં છે. પુત્ર પ્રભુની સેવામાં ન દઈ શકાય એની બળતરા હોય અફસોસી હોય, તો એમાં શુદ્ધ દાનાંતરાયનો ઉદય કહેવાય, પાપોદય ગણાય; અને દેવાની વૃત્તિ થાય તો એ પુણ્યોદય ગણાય. આ પુણ્યોદય એટલે દાનાંતરાયનો ક્ષયોપશમ.

શ્રેણિક રાજા, અભયકુમાર જ્યાં પ્રભુને પૂછી આવી દીક્ષાની રજા માગે છે, ત્યાં તરત જ રજા આપી દે છે, અભયકુમારનો વરઘોડો કાઢી પ્રભુ પાસે લઈ જઈ દીક્ષા અપાવી દે છે ક્ષાયિક સમકિતી છે ને ? સમ્યક્ત્વનાં ત્રણ લિંગમાં એક લિંગ દેવગુરુની વૈયાવચ્ચ છે. દીકરો પોતાના ગણેલા દેવાધિદેવ અને ગુરુ મહાવીર પરમાત્માની સેવામાં જાય છે. આ મોકો મળ્યો છે તો એને સેવામાં જવા દેવામાં શાનો આંચકો કે આનાકાની હોય ? આ તો પુત્રે દીક્ષાની રજા માંગી ને બાપે રજા આપી એની વાત થઈ.

હવે એથી આગળ વધીને જુઓ, આર્યરક્ષિતે પોતે કાંઈ માતા આગળ માગણી નહોતી કરી કે ‘મારે દીક્ષા લેવી છે, મારે ગુરુની સેવામાં જવું છે.’ એ તો કાશી કે પાટલીપુત્રમાં દર્શનવિદ્યા ભણીને સંસારવાસના લઈને આવ્યો છે. એટલે તો પોતાનું રાજા તરફથી સન્માન થતાં ને આખા નગરને રાજા રાજા જોતાં, અંતરમાં સંસારવાસના કેટલી બધી કૂદતી હોય ? પોતે રાજા થઈ ગયો છે, એટલે હવે ઘરે આવી માતાને રાજા ન જોતાં દુઃખી થાય છે. આર્યરક્ષિતના રાજાપામાં ક્યાં ધર્મવાસના આવી ? ક્યાં દીક્ષાની ભાવના આવી કે દીક્ષાની રજા માગે ?

આર્યરક્ષિતની માતાની ભવ્ય વિચારણા :-

પરંતુ માતા પક્કી શ્રાવિકા છે, સમકિતધારિણી છે. એનામાં દેવગુરુની વૈયાવચ્ચનો ગુણ સ્ફુરાયમાન છે, એટલે એ વિચારે છે કે આવો મહાબુદ્ધિશાળી દીકરો જો દેવાધિદેવની એટલે કે શાસનની સેવામાં જાય તો મારો કેવો જબરદસ્ત પુણ્યોદય ! જો દેવાધિદેવની એટલે કે શાસનની સેવામાં જાય તો મારો કેવો જબરદસ્ત પુણ્યોદય નહિતર તો મેં વિષય સેવાનું પાપ કરીને દીકરો મેળવ્યો, ને

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“પ્રવચન મહોદધિ-કથાય રોકો : છૂટવાનો મોકો”(ભાગ-૪૪) ૩૧૫

હવે એ પાછો જાતે વિષયસેવામાં લાગી જઈ વિષયસેવામાં ડૂબી જનારી પ્રજાની પરંપરા સંતાનપરંપરા ચાલવામાં નિમિત્ત થવાનો, એ કેટલું ભયંકર ? દીકરાને સંસારમાં બેઠો રાખી એક તો દેવાધિદેવ પરમોપારી પરમાત્માની સેવા ગુમાવું ? ને બીજું પાપ સંતાન-પરંપરા ચલાવું ?

માતા આ વિચાર પર અને પુત્રના આત્મહિતની વિચારણા પર, બને તો મહાબુદ્ધિશાળી પુત્રને શાસનને ભેટ કરવા જુઓ કેવી હોશિયારીથી પુત્રને ઊભો કરી દે છે ! એ પુત્રના માતૃપ્રેમગુણનો લાભ ઉઠાવે છે. દીક્ષાનું નામ પાડ્યા વિના દીક્ષા તાણી લાવે એવા દીકરાના વિદ્યાપ્રેમને ઉત્તેજિત કરવા કહે છે,-

‘આખું ગામ રાજા થાય કેમકે એ કાંઈ તારી મા નથી હું તારી મા આમાં રાજા ન થાઉં’

આર્યરક્ષિત કહે છે ‘તો હું શું ભણું તો તું રાજા થાય ?’

મા કહે ‘તું દૃષ્ટિવાદ ભણે તો રાજા થાઉં.’

આર્યરક્ષિત કહે, ‘કોણ ભણાવશે’

માતા કહે છે, તારા મામા ! તોલસીપુત્ર આચાર્ય મહારાજ ભણાવશે !’

જુઓ, આમાં દીક્ષાની વાત કેવી અંતર્ગતરૂપે ઘૂસાડી દીધી ? જુએ છે કે દીકરો મને રાજા કરવા તૂટી મરે એવો છે, પછી શું કામ બાકી રાખવું ? શું કામ ઓછેથી પતાવવું ?’

મોટા પંડિતને મન પણ માતા એટલે ? :-

ત્યારે આર્યરક્ષિત બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મેલા છતાં આ શ્રાવિકા માતાને પહેલી રાજા કરવા સજજ છે. નહિતર તો બ્રાહ્મણ કુળ બ્રાહ્મણ પિતા કાકા વગેરે તો જેટલા ભણતરની અપેક્ષા રાખે એટલા ભણતરમાં તો પારંગત થઈને આવ્યો છે. ને એ બધા રાજા થઈ ગયા છે, પછી શું કામ એક માતાના રાજાપા સામે જુએ ? પણ ના, મૂળ જન્મદાત્રી માતાનો બીજા કરતાં ઘણો મોટો ઉપકાર છે, એમ સમજે છે, તેમજ આર્ય વિદ્યાએ એવું ભણાવ્યું છે. તેથી માતાને પહેલી રાજા કરવી છે. એટલે દૃષ્ટિવાદ મામા તોસલિપુત્ર આચાર્ય ભણાવશે એ જાણી લઈ તરત સ્વીકારીલે છે કે ‘કાલે વહેલી પરોઢે ઊઠીને હું એમની પાસે દૃષ્ટિવાદ ભણવા ચાલ્યો જઈશ.’

ભલા ભોળાને આ ક્યાં ખબર છે કે ‘દૃષ્ટિવાદ તો દ્વાદશાંગી-જિનાગમમાંનું ચૌદ પૂર્વોને સમાવતું બારમું અંગ છે, ને એ ગુરુ બધા સાધુ તો શું પણ ઓછી તાકાત અને ઓછી પાત્રતાવાળા સાધુને ય ન ભણાવે ?’ છતાં મનમાં એ ગમે તે ભોગે ભણવાનું નક્કી કર્યું છે એટલે ગુરુ પાસે પહોંચતાં ને વંદના કરી દૃષ્ટિવાદ

૩૧૬ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-“મોડા સૂઈ મોડા ઊઠવાના....”(ભાગ-૪૪)

ભણાવવાની વિનંતી કરતાં જ્યાં ગુરુ કહે છે કે ‘એ તો સાધુને જ ભણાવાય, ત્યાં બીજો કશો વિચાર જ ન કરતાં, માતાએ આ સમજીને જ કહ્યું હશે ને ? એમ માની લઈ વિના વિલંબે ત્યાં જ એ જ વખતે દીક્ષા લઈ સાધુ બની જાય છે. ને જૈનાગમ એકઠે એકથી ભણવા લાગી જાય છે, તે દષ્ટિવાદના ચૌદ પૂર્વશાસ્ત્રમાં ઠેઠ દશમાં પૂર્વને ભણવા સુધી પહોંચી જાય છે.

મહાન કેમ બનાતું હશે ? મહાન ભોગ આપીને પણ મહાજ્ઞાન મેળવવાના પરાક્રમથી.

બોલો, આર્યરક્ષિતની માતાની દેવ-ગુરુ સેવા કેવી કે એ સેવામાં દીકરાના વગર માગ્યે દીકરાને પોતે ઉપરથી પ્રેરીને એ સેવા માટે સોંપી દે છે !

પેલો ઓલિયો પુત્ર હવે સમ્રાટ શ્રેણિકની સેવા સુધી આવી પહોંચ્યો છે, પરંતુ ત્યાં વર્ણી જ્યાં જોયું કે આ રાજા તો મહાવીર પ્રભુને નમે છે, એટલે કલ્પના કરી કે ‘તો મહાવીરપ્રભુ સમ્રાટ કરતાં ય મોટાં તેથી માતાના વચનને અનુસારે હવે મારે પ્રભુની સેવામાં લાગી જવાનું.’ એમ નક્કી કરી મહારાજા શ્રેણિકની રજા માગે છે, એટલે શ્રેણિક શાના ના પાડે ? એ તો જુએ છે કે આ છોકરો મારા પ્રભુની સેવામાં જવા ચાહે છે ને ? ત્યાં મારે મારો સ્વાર્થ નહિ જોવાનો સ્વાર્થ જોવો હોય તો પરલોકહિતકારી સ્વાર્થ સાધવાનો. તે દેવગુરુની સેવામાં મારા પ્રભુની સેવામાં મારું સમર્પવાથી સધાય. માટે આ છોકરો ભલે પ્રભુની સેવામાં જાય ‘એમ વિચારી રાજાએ આવા વિનથી સેવાભાવી પણ છોકરાને રજા આપી દીધી કે તું ખુશીથી પ્રભુની સેવામાં જા.’

છોકરો આવ્યો મહાવીર પ્રભુની પાસે, ને વિનંતી કરે છે ‘પ્રભુ ! મારે આપની સેવામાં રહેવું છે, મને રજા આપો.’

ભગવાન કહે ‘મહાનુભાવ ! અમે સંયમી છીએ સંયમીની સેવામાં રહેવા માટે સંયમી સાધુ થવું પડે. સંયમી જ સંયમીની સેવા કરી શકે. કેમકે સંયમી પાપથી સર્વથા નિવૃત્ત હોય, એ પાપમાં રહેલાની સેવા કેમ લઈ શકે ? તથી સંયમીની સેવા અસંયમી કરી શકે નહિ. તું અસંયમી છે. સંયમી બને તો સેવા મળે’

હવે શું કરે છોકરો ? એ ભગવાનને પૂછે છે ‘પ્રભુ ! સંયમી એટલે ?’

ભગવાન કહે છે,

‘સંયમ એટલે હિંસાદિપાપો પ્રતિજ્ઞાથી સર્વથા બંધ કરી દેવા અને કષાયો પર અંકુશ મૂકી દેવો સમભાવમાં આવી જવું.’

છોકરાને સંયમ સમજમાં આવી ગયું. એને હવે સમજાઈ ગયું કે ‘પ્રભુની

વાત સાચી છે કે સંયમીની સેવા સંયમી જ કરી શકે; કેમકે અસંયમીને તો પાપના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા જ નહિ એટલે હિંસાદિપાપ હાલતાં ને ચાલતાં કરી નાખે; તેથી એ સેવા કરવા જાય એમાં એના દ્વારા થતી હિંસા સેવા કરાવનારના માથે ચડે તો ? બસ, મારે જો પ્રભુની સેવા કરવી છે. તો મારે સંયમી બનવું જ જોઈએ.’ એમ વિચાર કરીને પ્રભુને કહે ‘પ્રભુ ! મને સંયમ આપો.’

ભગવાન મહાવીર પ્રભુએ એને સંયમ આપ્યું. છોકરો સાધુ બન્યો ભગવાનને એને સ્થવિર સાધુઓને સોંપ્યો. એમણે એને સંયમની તાલિમ અને જ્ઞાન આપવા માંડ્યું. એમાં એને સમજવા મળ્યું કે,

‘ભગવાનની મોટામાં મોટી સેવા એમની આજ્ઞાનું પાલન છે, આજ્ઞાપાલનની પરાકાષ્ટાએ પહોંચવું એ છે;

એટલે તો એ જિનાજ્ઞાને સમજવામાં અને શક્ય એનું પાલન કરવામાં તન્મય થઈ ગયો. વિચારવા જેવું છે કે એક નાનો ધર્મ પણ માણસને કેટલો આગળ વધારી શકે છે ! અલબત્ત એને બરાબર પકડી રાખવો જોઈએ, પછી તો એની આત્મા સાથે સગાઈ થઈ સમજો ને વડનું બીજ ઊગી વધવા માંડ્યું સમજો. પેલા છોકરાને માતાએ એટલો ધર્મ શીખવ્યો કે ‘મોટાની સેવા કરતો રહેજે. તારું કલ્યાણ થશે,’ ને એ એણે બરાબર પકડી રાખ્યો કેવો પકડી રાખ્યો ? વહાલસોયા બાપ કરતાં મૂખી મોટા છે તો વહાલસોયા બાપને ય મૂકી મૂખીની સેવામાં લાગ્યો. મુખી ગામના છે છતાં એમના કરતાં રાજા મોટા લાગ્યા, તો પરગામ પણ રાજાથી સેવામાં ગયો...એમ કરતાં કરતાં પ્રભુ મોટા છે તો એમની સેવામાં જવા સંસારત્યાગ પણ કરી દીધો; અને એમાં વિચરતા તીર્થંકર ભગવાનની સેવા એટલે કે એમની આજ્ઞાની સેવા કરી તરી ગયો.

એકાદ પણ ધર્મને મજબૂત પકડી રાખ્યો એ કમશ: સંસાર તરી જાય એમાં શું આશ્ચર્ય ?

કલ્યાણમાતા પુત્રને ‘કલ્યાણ કરવું હોય તો મોટાની સેવા કરતો રહેજે’ એવી માતાની શિખામણ પરનું દષ્ટાંત પૂર્ણ થયું. પુત્રે આ એક સેવાનું સૂત્ર પકડી રાખ્યું, તો ‘મોટા, એથી મોટા...’ એમ કરતાં કરતાં ઠેઠ મહાવીર ભગવાનની સેવા સુધી એ પહોંચી ગયો, ને એમ એકાદ ધર્મને પણ મજબૂત પકડી રાખ્યો તો ભવ પાર કરી ગયો.

